

TİKİNTİNİN İQTİSADİYYATI VƏ MENECMENT

№ 1 - 2023

ELMİ-PRAKTİKİ JURNAL

SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

*2015-ci ildən nəşr edilir
İldə 4 dəfə nəşr edilir*

*First published in 2015
It is published 4 times a year*

Təsisçi:
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

Founder:
Azerbaijan University of Architecture and Construction

Təsisçinin hüquqi ünvanı:
*Azərbaycan, Bakı şəh., AZ 1073, Ayna
Sultanova küçəsi 11*

Publisher address:
*Azerbaijan, Baku, AZ 1073, Ayna Sultanova
Street 11*

*Jurnal Universitetin "Biznesin iqtisadiyyatı və
menecment" kafedrası tərəfindən hazırlanır və
çapa təqdim edilir*

*The journal is being prepared and submitted
for publication by the Department of Business
Economics and Management of the Azerbaijan
University of Architecture and Construction*

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə
Nazirliyində qeydiyyatda alınıb.
Reyestr № 4024. (02.12.2015)*

*Registered with the Ministry of Justice of the
Republic of Azerbaijan. Register № 4024,
(02.12.2015)*

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının 04.07.2018-ci il tarixli
№ 11-R qərarı ilə Azərbaycan
Respublikasında dissertasiyaların
əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə
edilən dövrü elmi nəşrlərin
siyahısına daxil edilmişdir*

*According to the decision No. 11-R dated
04.07.2018 of the Higher Attestation Commis-
sion under the President of the Republic of
Azerbaijan, the recommended period for the
publication of the main results of dissertations
in the Republic of Azerbaijan was included in
the list of dissertations in the Republic of
Azerbaijan. scientific publications*

Redaksiyanın ünvanı:

*Memarlıq və İnşaat Universiteti, tel.:
(+99412)538 92 83
daxili – 589, 497-05-13*

Editorial office:

*Azerbaijan University of Architecture and
Construction, tel. : (+99412) 538 92 83
internal - 589, 497-05-13*

E-mail: info@timjurnal.az

E-mail: info@timjurnal.az

Jurnalın rəsmi saytı:
<https://timjurnal.az/>

Official website of the magazine:
<https://timjurnal.az/>

*Məqalələrdəki fikirlər müəlliflərə aiddir
və Azərbaycan Memarlıq və İnşaat
Universitetinin fikirləri ilə üst-üstə
düşməyə bilər*

*The opinions in the articles belong to the
authors and may not coincide with the
opinions of the Azerbaijan University of
Architecture and Construction*

BAŞ REDAKTOR

Məhəbbət Məmmədov
i.e.d., professor, "Biznesin iqtisadiyyatı və
menecment" kafedrasının müdiri
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

BAŞ REDAKTORUN MÜAVİNİ

Ələsgər Əliyev
i.e.n., dosent
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

MƏSUL KATİB

Lalə Ələkbərova
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

REDAKSIYA HEYƏTİ

Ziyad Səmədzadə
i.e.d., professor, akademik,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Telman Əliyev
t.e.d., professor, akademik,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Ahmet Kemal Çələbi (Türkiyə)
dr., professor
Manisa Cəlal Bayar Universiteti

Vahid Novruzov
i.e.d., professor, Azərbaycan Respublikası
Auditorlar Palatasının sədri

Vilayət Vəliyev
i.e.d., professor,
Azərbaycan Texniki Universitetinin rektoru

Məmməd Musayev
i.e.d., professor, Azərbaycan Respublikası
Sahibkarlar Təşkilatları Milli
Konfederasiyasının Prezidenti

Zahid Məmmədov
i.e.d., professor, Azərbaycan Dövlət İqtisad
Universitetinin Elmi fəaliyyətin təşkili və
idarəedilməsi departamentinin direktoru

EDITOR-IN-CHIEF

Makhabbat Mammadov
Doctor of Economics, Professor, Head of the
Department "Business Economics and Management"
AACU

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Alasgar Aliyev
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor, AACU

EXECUTIVE SECRETARY

Lala Alekperova
AACU

EDITORIAL TEAM

Ziyad Samedzade
Doctor of Economics, Professor, Academician,
Azerbaijan National Academy of Science

Telman Aliev
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Academician, ANAS

Ahmet Kemal Chalabi (Turkey)
Doctor, Professor,
Jalal Bayar Manisa University

Vahid Novruzov
Doctor of Economics, Professor, Chairman of
the Audit Chamber of the RA

Vilayat Valiyev
Doctor of Economics, Professor, Rector of
Azerbaijan Technical University

Mammad Musayev
Doctor of Economics, Professor, President of
the National Confederation of Entrepreneurial
Organizations of the Republic of Azerbaijan

Zahid Mammadov
doctor of economic sciences, professor,
Director of the Department of Organization and
Management of Scientific Activities of the
Azerbaijan State University of Economics

İmran Əkpərov (Rusiya) <i>i.e.d., professor, Rusiya Federasiyasının İdarəetmə, Biznes və Hüquq İnstitutunun rektoru</i>	Imran Akperov (Russia) <i>Doctor of economics, professor, Rector of the Institute of Management, Business and Law of the Russian Federation</i>
Oksana Krivoruçko (Ukrayna) <i>i.e.d., professor, Xarkov Milli Nəqliyyat və Avtomobil Yolları Universitetinin “Menecment” kafedrasının müdiri</i>	Oksana Krivoruchko (Ukraine) <i>Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Management Kharkiv National Transport and Highway University</i>
Tatyana Qalinskaya (Ukrayna) <i>t.e.n., dosent, “Yuri Kondratyuk adına Poltava Politexnika” Milli Universiteti</i>	Tatyana Galinskaya (Ukraine) <i>Doctor of Technical Sciences, Associate Professor, PPNU named after Yuri Kondratyuk</i>
Tofiq Hüseynov <i>i.e.d., professor, AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun şöbə müdiri</i>	Tofiq Huseynov <i>Doctor of Economics, Professor, Head of De- partment of the Institute of Economics of ANAS</i>
Marcin Kesy (Polşa) <i>i.e.d., Bydgoszcz İqtisadiyyat Universiteti</i>	Marcin Kesy (Poland) <i>Doctor of Economic Sciences, Bydgoszcz University of Economics</i>
Ədalət Əliyev <i>t.e.d., i.e.d., nəqliyyat doktoru, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti</i>	Adalat Aliyev <i>Candidate of Technical Sciences, Doctor of Economics, Doctor of Transport, Prof., AACU</i>
Elşad Məmmədov <i>i.e.d., professor, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti</i>	Elshad Mammadov <i>doctor of Economic Sciences, Professor, Azerbaijan State University of Economics</i>
Mustafa Miynat (Türkiyə) <i>dr., professor, Manisa Cəlal Bayar Universiteti</i>	Mustafa Mynat (Turkey) <i>Doctor, Professor, Manisa Jalal Bayar University</i>
Ahmet Vecdi Can (Türkiyə) <i>professor, doktor, Sakarya Universitetinin Mühasibat və Maliyyə Tətbiq və Araşdırma Mərkəzinin müdiri</i>	Ahmet Vecdi Can (Turkey) <i>Professor, Doctor, Director of the Research Center for Accounting and Finance, Sakarya University</i>
Şəfa Əliyev <i>i.e.d., professor, Sumqayıt Dövlət Universiteti</i>	Shafa Aliyev <i>Doctor of Economics, Professor, SSU</i>
Rühəngiz Əliyeva <i>i.ü.f.d., dosent, “Sənayenin təşkili və idarə edilməsi” kafedrasının müdiri Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti</i>	Ruhangiz Aliyeva <i>PhD, Associate Professor, Head of the Department "Organization and Management of Industry" AACU</i>
Lia Matçavariani (Gürcüstan) <i>c.e.d., professor, Tbilisi Dövlət Universiteti</i>	Lia Matchavariani (Georgia) <i>doctor of geographical sciences, professor, Tbilisi State University</i>

“Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment” jurnalı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı”nın iqtisad elmləri bölməsinə daxil edilib (04.07.2018-ci il, protokol №11-R)

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA ALİ ATTESTASIYA KOMİSSİYASI

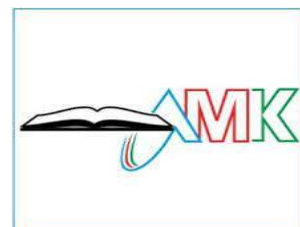

İSSN (İnternational Standard Serial Number) – dövrü nəşrlər üçün nəzərdə tutulan beynəlxalq standart nömrə - ISSN 2519-2507

“Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment” jurnalının daxil edildiyi Milli və Beynəlxalq elmi məlumat bazaları və indekslər:

Lisənziya müqaviləsi № 69-03/2022

“İQTİSADİYYATI GÜCLÜ OLAN DÖVLƏT HƏR ŞEYƏ QADİRDİR”

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV

**“Biz yeni iqtisadi modelə keçməklə
bundan sonra iqtisadiyyatımızı ancaq islahatlar,
innovasiyalar, texnologiyalar və qeyri-neft sektoru
hesabına inkişaf etdirəcəyik”**

İlham Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Cənub Qaz Dəhlizi
Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 9-cu və Yaşıl Enerji Məşvərət Şurası
çərçivəsində nazirlərin 1-ci iclasında çıxışı**

- Hörmətli Prezident Yohannis,
- Hörmətli komissar Simson,
- Hörmətli qonaqlar, xanımlar və cənablar.

Əvvəlcə mən Rumıniya Prezidentini salamlamaq istəyirəm. O, Azərbaycana rəsmi səfərə gəlib və bugünkü mühüm tədbirdə iştirakına görə təşəkkürümü bildirirəm. Bu, bir daha onu göstərir ki, Rumıniya enerji təhlükəsizliyi məsələlərinə böyük diqqət yetirir və bizim gələcək ümumi addımlar strateji tərəfdaş olan ölkələrimiz arasında əlaqələndirmə nəticəsində atılacaqdır.

Mən xüsusi olaraq xanım komissar Simsona təşəkkürümü bildirmək istəyirəm ki, o, bizim bütün təşəbbüslərimizə davamlı dəstək verib və Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurasının toplantısının çox fəal həmsədrisi olub və bu mühüm layihənin uğurlu icrasına töhfə verib.

Biz bu gün artıq doqquzuncu dəfədir ki, toplaşırıq və əlbəttə, bir çox məsələlər haqqında danışmalıyıq, adətən etdiyimiz kimi, görülən işləri nəzərdən keçirməliyik və ən vacibi, gələcək addımlarımızı planlaşdırmalıyıq.

Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurasının səkkizinci toplantısından sonra dünyada çox şey dəyişibdir. O toplantı bir il öncə burada keçirilmişdi. Dünya dəyişib, enerji təhlükəsizliyi məsələlərinin hər bir ölkə üçün əhəmiyyəti daha da artır və adətən görüşlərdə söylədiyimiz kimi enerji təhlükəsizliyi həqiqətən milli təhlükəsizlik məsələsidir. Yeni marşrutların qurulması və yeni mənbələrin cəlb olunmasına gəldikdə, bütün bunlar birgə söylərimizlə edilmişdir və indi görünür, bu, heç vaxt görünmədiyi kimi vacibdir. Yaxşı haldır ki, biz hər bir şeyi vaxtında etdik, vaxt itirmədik. Baxmayaraq ki, Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin icrasında müəyyən yubanmalar oldu, lakin biz onu mümkün qədər tez başa çatdırmağa çox sadıq idik. İndi isə biz artıq onun genişləndirilməsi haqqında danışırıq.

Cənub Qaz Dəhlizi iki ildən bir az çox vaxt əvvəl açıldı. Bu gün biz artıq TANAP-ın 16 milyard kubmetrdən 30 milyard kubmetrə qədər genişləndirilməsini nəzərdən keçiririk və TAP-ın 10 milyard kubmetrdən 20 milyard kubmetrə genişləndirilməsi haqqında danışırıq. Bu, alternativ enerji mənbəyinə böyük ehtiyac duyulduğunu göstərir. Bu, enerji təchizatının davamlı şaxələndirilməsinin zəruriliyini nümayiş etdirir. Biz buna hazırıq. Ona görə, əvvəlki illərdə birgə söylərimizlə görülmüş bütün işlər bu gün bizim səlahiyyətimizdədir və bizim heyətimiz daha da böyüyür, bu gün bu zalda daha çox bayraqlarımız və hörmətli qonaqlarımız var.

Ötən il bir neçə vacib hadisə oldu. Bu da bizim enerji təhlükəsizliyi sahəsində ümumi öhdəliyimizi nümayiş etdirir. Əvvəlcə mən mühüm bir sənədi qeyd etmək istərdim. O sənəd ötən ilin iyulunda Bakıda Avropa Komissiyasının rəhbəri xanım Ursula Fon der Lyayen və mənim tərəfimdən imzalanmış enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlıq haqqında Memorandumdur və o, əslində, gələcək planlarımız üçün aydın yol xəritəsidir. Avropaya qaz ixracımızı 2027-ci ilə qədər iki dəfə artırmağı planlaşdırırıq və bu, mümkündür, çünki bizim resurslarımız var. Bizim qarşılıqlı siyasi iradəmiz və çox yüksək səviyyədə etimadımız mövcuddur. Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin uğurla həyata keçirilməsinin mühüm amillərindən biri, təbii ki, həll olunmalı texniki və bəzən, siyasi məsələlərdən başqa, yüksək səviyyədə qarşılıqlı etimaddır və mən bunu qarşılıqlı həmrəylik adlandırırdım. Məhz bu halda, əgər kiminsə nəyə isə ehtiyacı olanda biz dərhal dəstək verməyə çalışırıq. Hesab edirəm ki, bu, gələcək işlərdə bizi istiqamətləndirəcək tərəfdaşlığın yaxşı rəhəmdir. Xüsusən indi, Cənub Qaz Dəhlizinin Məşvərət Şurası çərçivəsində, biz ilk olaraq Yaşıl Enerji Məşvərət Şurasını keçirəcəyik.

Digər mühüm bir hadisə isə Yunanıstanla Bolqarıstan arasında interkonnektorun açılması idi. Bu, Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi və müəyyən dərəcədə onun şaxələndirilməsi sayəsində oldu və nəticədə bizim üçün təbii qazımızın artıq Bolqarıstana təchizini başlamaq imkanını yaratdı. Həmçinin biz bu genişləndirmə və interkonnektorlar vasitəsilə qonşu ölkələrə də dəhlizin genişləndirilməsini nəzərdə tuturuq.

Təbii ki, dekabr ayı enerji təhlükəsizliyi üçün çox vacib idi, çünki iki mühüm hadisə baş tutdu. Birincisi, biz Azərbaycan və Rumıniya qaz təchizatı haqqında saziş imzaladıq və qaz təchizatı bu yaxınlarda başlayacaq. Beləliklə, Rumıniya həmin Cənub Qaz Dəhlizində iştirak edən ölkələr heyətinə qoşulur və biz, həmçinin Yaşıl Enerjinin İstehsalı və Nəqli sahəsində Sazişi Azərbaycan, Gürcüstan, Macarıstan və Rumıniya arasında imzaladıq. Bu, söylərimiz üçün əlavə əməkdaşlıq imkanını yaradacaq enerji təhlükəsizliyində bir növ yeni səhifə açacaq. Bir sözlə, bunlar vacib hadisələr idi. Əgər bu il haqqında danışsaq, yanvar ayında biz Azərbaycan ilə Macarıstan arasında qaz təchizatı sahəsində Anlaşma Memorandumunu imzaladıq və beləliklə, heyətimizə üzv olan ölkələrin sayı artır. Bütün bunlar, ilk növbədə, cəlb edilmiş ölkələrlə sıx siyasi münasibətlər, fəal əlaqələndirmə və Avropa Komissiyası ilə Azərbaycanın bu təşəbbüslərə səmərəli rəhbərliyi sayəsində mümkün olmuşdur. Bu, həmçinin Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında başlamış və rəsmi çərçivəyə salınmış enerji dialoqunu da nümayiş etdirdi. Həmin dialoq təbii qazı, elektrik enerjisini, hidrogeni və yaşıl hidrogeni əhatə edir. Hesab edirəm bu, əməkdaşlığımızın çox nadir və səmərəli formatıdır.

Avropaya qaz təchizatının artırılması ilə bağlı Avropa Komissiyası ilə imzalanmış Anlaşma Memorandumundan dərhal sonra Azərbaycandan daha çox qazın təchiz edilməsi məqsədilə əlavə imkanların yaradılması üçün fəal şəkildə işləməyə başladıq. Hazırda yeni yataqlardan bu il gözlədiyimiz hasilata, eləcə də mövcud "Şahdəniz" yatağında hasilatın artırılmasına əlavə olaraq, - bu, birmənalı olaraq baş tutur, - biz, həmçinin ölkə daxilində enerji səmərəliliyi üzərində işləyirik. Biz itkilərin azaldılması proqramı, o cümlədən elektrik enerjisinin və təbii qazın kombinasiyası əsasında daxili istehlak proqramı üzərində çalışırıq. Beləliklə, Azərbaycanda elektrik enerjisinin istehsalında istifadə olunan təbii qaza ixrac məqsədilə daha çox qənaət etmiş olarıq.

Təbii qaz ixracı artır - 2021-ci ildə təxminən 19 milyard kubmetr, ötən il isə 22,6 milyard kubmetr olmuşdur. Biz bu il onun 24,5 milyard kubmetr olmasını gözləyirik. Bu, o deməkdir ki, Avropa Komissiyası ilə Anlaşma Memorandumu uğurla icra olunur. Biz nəinki hasilatı, o cümlədən ixracı artırırıq və həmçinin onun coğrafiyasını genişləndiririk. Əminəm ki, layihəyə qoşulmuş ölkələr bu gün bunun faydasını artıq görürlər və görəcəklər. Həmçinin digər bağlantılar və potensial interkonnektorlar vasitəsilə biz Avropada daha çox ölkələri bu layihəyə qoşa biləcəyik. Təbii qaz resurslarına gəldikdə, mən artıq dəfələrlə bildirmişəm ki, təbii qaz ehtiyatları bizə və tərəfdaşlarımıza ən azı 100 il üçün bəs edəcək. Əlbəttə ki, biz gələcəyə doğru baxırıq və bu gün yaşıl enerji ilə bağlı Məşvərət Şurasının ilk iclası da olacaq. Heyət nisbətən kiçikdir - cəmi

4 ölkə var. Bu gün komandamızda yalnız dörd iştirakçı ölkə olsa da, bu sayın artma potensialı var, çünki biz düşünürük ki, yalnız hökumətlər deyil, şirkətlər də bu mühüm təşəbbüsdə iştirak etməyə maraq göstərəcəklər. Məşvərət Şurasının ilk iclasında, sözsüz ki, konseptual məsələlər həllini tapmalıdır: öz fəaliyyətimizi necə quracağıq, hər iştirakçı ölkənin məsuliyyəti nədən ibarət olacaq, özəl şirkətlər necə cəlb olunacaq, – bu, şirkətlərdən ibarət konsorsiummu olacaq, yoxsa hər bir iştirakçı dövlət öz suveren ərazisində üzərinə düşən işi özü yerinə yetirəcək? Bütün bu məsələləri müzakirə etmək və razılaşdırmaq tələb olunur. Çünki məsələ yalnız Azərbaycandakı quru və dəniz yataqlarında bərpaolunan enerjinin istehsalı, yaxud Gürcüstanla sərhədimizə qədər yeni ötürücü elektrik xəttinin çəkilməsi ilə deyil, habelə Qara dənizin dibi ilə elektrik kabelinin çəkilməsi ilə bağlıdır.

Buna görə də biz planlarımızı düzgün qurmalı və kimlərin potensial investor ola biləcəyini bilməliyik. Əlbəttə ki, biz beynəlxalq maliyyə qurumları ilə də əməkdaşlığımızı davam etdirəcəyimizə ümid edirik. Fürsətdən istifadə edərək tərəfdaşlarımız olan ölkələrin hökumətlərinə minnətdarlığımı bildirmək istədim. Bu ölkələr Türkiyə, Gürcüstan, Yunanıstan, Bolqarıstan, Albaniya, İtaliya və yeni tərəfdaşlarımız olan Rumıniya, Moldova və Macarıstandır.

Davamlı dəstəyinə və əla rəhbərliyinə görə Avropa Komissiyasına xüsusi təşəkkürümü bildirirəm. Həmçinin ABŞ və Böyük Britaniya hökumətlərinə dərin təşəkkürümü bildirmək istədim. Çünki onlar təşəbbüsümüzü davamlı dəstəkləmiş, eləcə də investisiya və maliyyə imkanları da daxil olmaqla geniş əməkdaşlıq üçün güclü bünövrə təmin etmişlər.

Bu prosesdə iştirak edən şirkətlər, xüsusilə SOCAR və BP bir-birilə strateji əlaqələr qurmuş iki aparıcı şirkətdir. Bu əlaqələr ən azı 30 il də davam edəcəkdir. Bu gün aramızda nümayəndələrinin iştirak etdiyi aparıcı maliyyə qurumları da vardır. Bunlar Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Avropa İnvestisiya Bankı, Asiya İnfrastruktur və İnvestisiya Bankı, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasıdır. Yəni, bütün aparıcı maliyyə qurumları bizimlədir. Biz ümidvarıq ki, səmərəli əməkdaşlığımızı bərpaolunan enerji sahəsində də davam etdirəcəyik.

Bu gün biz Azərbaycanda “Masdar” və “ACWA Power” kimi investorlarla birlikdə günəş və külək enerjisinin istehsalı ilə bağlı iki sərmayə layihəsini həyata keçiririk. Bu layihələrin ümumi həcmi 470 meqavattır. Həmçinin bu yaxınlarda BP şirkəti ilə birlikdə bir layihənin icrasına başlayacağıq. Bu, işğaldan azad olunmuş Cəbrayıl rayonunun ərazisində inşa ediləcək 240 meqavattlıq elektrik stansiyası olacaqdır. Yəni, cəmi 710 meqavat. Hər şey plan üzrə gedərsə, təxminən bir il və ya ilyarım ərzində biz bu həcmdə bərpaolunan enerji istehsal edəcəyik. Bu isə yüz milyonlarla kubmetr qaza ixrac məqsədləri üçün qənaət etməyə imkan verəcəkdir.

Bərpaolunan enerji ilə bağlı planlarımıza gəldikdə, artıq qeyd etdiklərimə əlavə olaraq deyə bilərəm ki, hələ ki, üç əsas enerji şirkəti ilə aramızda razılaşdırılmış və imzalanmış anlaşma memorandumu var. Onlara uyğun olaraq həm quruda, həm də dənizdə 25 qiqavat bərpaolunan günəş və külək enerjisi istehsal ediləcəkdir. Bu həcm 10 qiqavatı “Masdar” şirkəti, 12 qiqavatı “Fortescue” şirkəti tərəfindən istehsal olunacaqdır. “ACWA Power” şirkəti isə bugünkü mərasimdə imzalanmış və hazırda icra olunan razılaşmaya əlavə olaraq 2,5 qiqavat enerjinin istehsalı üzrə öhdəlik götürəcəkdir. Bu, həqiqətən də çox böyük potensialdır.

Qara dənizin dibi ilə çəkiləcək elektrik kabelinə gəldikdə isə iş planımızı mərhələli şəkildə və Avropanın şərtləri ilə əlaqəli şəkildə qurmaq tələb olunur. Bu, həmçinin Avropa qitəsində potensial əməkdaşlıq imkanlarımızı daha geniş miqyasda müəyyən etmək üçün lazımdır. Əminəm ki, Rumıniya və Macarıstan yaşıl enerjini qəbul edəcək son məntəqələr olmayacaqdır.

Azərbaycan, həmçinin çox böyük yaşıl enerji potensialına malikdir. Bu, artıq təsdiq olunmuş faktdır. Yalnız dənizdə külək enerjisinin potensialı 157 qiqavattır, quruda külək və günəş enerjisinin potensialı 27 qiqavattır, iki ildən də artıq müddət əvvəl Vətən müharibəsi zamanı azad etdiyimiz torpaqlarda 10 qiqavata yaxındır. Biz, həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikasında böyük bərpaolunan enerji potensialı müəyyən etmişik. Hazırda 500 meqavattlıq günəş elektrik

stansiyasının tikintisinin mümkünlüyü ilə bağlı danışıqlar aparılır. Düşünürəm ki, bu potensial daha artıq olacaqdır. Yəni, hazırda əlimizdə olan imkanlar bunlardan ibarətdir.

Qazın paylanması ilə əlaqədar yaxşı uğurlarımız var. Biz yaşıl enerji ilə bağlı saziş imzalamışıq. Biz, həmçinin təbii qaz və bərpaolunan enerji imkanları arasında səmərəliliyin artırılmasına əsaslanan qarşılıqlı əlaqə yaratmalı və bunu vahid paket çərçivəsində etməliyik. Bizim güclü siyasi iradəmiz və əlbəttə ki, fəaliyyətimizin uğurlu tarixçəsi var. Bizim müxtəlif formatlarda və müxtəlif ölkələrlə birgə həyata keçirdiyimiz bütün layihələr – istər Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəməri, istər Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəməri, istərsə də Cənub Qaz Dəhlizi – hamısı uğurlu olmuşdur.

Əminəm ki, Avropa qitəsində həm təbii qaz, həm də bərpaolunan enerji istehsalı ilə bağlı gələcək planlarımız uğurlu olacaqdır. Bunun üçün işimizi komanda şəklində davam etdirməli, bir-birimizi davamlı surətdə dəstəkləməliyik. Əminəm ki, gələn ilin fevralında Bakıda baş tutacaq növbəti görüşümüzdə biz yeni nailiyyətlərimiz barədə danışacağıq.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm!

M.A.Məmmədov
i.e.d., professor, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0002-5327-2507
m.m.asirli@mail.ru
X.İ.Qəniyev
i.ü.f.d., Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0003-2435-0833
B.M.Aslanov
i.ü.f.d., Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0002-1149-067X
Atiahi-amiu-thik@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 05.01.2023

The article was received by editorial board on 05.01.2023

Статья принята к печати 05.01.2023

İSTEHSAL İNFRASTRUKTUR SİSTEMLƏRİ STRATEGİYASININ FORMALAŞMASINDA PROQNOZLAŞDIRMANIN ROLU

Xülasə

Məqalədə proqnozlaşdırmanın istehsal infrastrukturunu sistemlərinin strategiyasının formalaşdırılmasının spesifik yolları araşdırılır. Məqalədə proqnozlaşdırma sistemləri və sənaye infrastrukturunu strategiyası ilə bağlı əsas tendensiyaları və problemləri müəyyən etmək üçün bir sıra mənbələrdən istifadə edir. Nəticələr göstərir ki, ölkədə dəqiq proqnozlaşdırma vacibdir və qabaqcıl proqnozlaşdırma alətləri və metodlarına sərmayə qoyan müəssisələrin istehsal infrastruktur sistemləri ilə bağlı məqsədlərinə nail olmaq ehtimalı daha yüksəkdir.

Açar sözlər: strategiya, proqnozlaşdırma, resurs təminatı, yanaşma, maliyyələşdirmə.

GİRİŞ

Proqnozlaşdırma effektiv istehsal infrastrukturunu sistemləri strategiyasının işlənilib hazırlanmasında mühüm rol oynayır. Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinə və neft - qaz ixracından asılılığını azaltmağa çalışarkən, investisiya qərarlarının qəbul edilməsi və resurslardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi üçün dəqiq proqnozlaşdırma vacibdir. İstehlakçı tələbi, bazar tendensiyaları və texnoloji irəliləyişlər haqqında məlumatları təhlil edərək, ölkədəki təşkilatlar istehsal sistemləri haqqında əsaslandırılmış qərarlar qəbul edə və strategiyalarını buna uyğun yönəldə bilirlər. Bu, əməliyyat səmərəliliyinin yüksəlməsinə, xərclərin azalmasına və gəlirliliyin artmasına səbəb ola bilər. Üstəlik, proqnozlaşdırma qlobal iqtisadi mühitdəki dəyişiklikləri öncədən qarşılamağa və onlara hazırlaşmağa kömək edə bilər ki, bu da iqtisadi dəyişkənlik qarşısında rəqabətqabiliyyətli və dayanıqlı qalmağa imkan verir.

İstehsal infrastrukturunun ümumilikdə müəyyən fərqli spesifik xüsusiyyətlərə malik olub aşağıdakı kimi sistemləşdirmək olar:

- istehsal sahəsində əldə edilən mənfəət milli gəlirin ayrılmaz tərkib hissəsidir;
- istehsal infrastrukturunu məhsulu keyfiyyət məzmunu baxımından yeni məhsula çevrilməsinə təmin edir;
- milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üçün istehsal infrastrukturunun əhəmiyyəti digər iqtisadi sahələr ilə müqayisədə mühüm yeri və rolu var;

- istehsal infrastrukturunu ərazi prinsipinə əsasən inkişaf edir və fəaliyyət göstərir, istehsal infrastrukturunun maddi-texniki bazası məkan hədudlarında müəyyən xüsusiyyətlərinə uyğun yerləşdirilir;

- istehsal infrastrukturunu ərazi prinsipinə uyğun əmək bölgüsünə görə, özünəməxsus sahələr qrupuna daxil edilmişdir.

Metod və metodologiya

İstehsal infrastrukturunu milli və regional səviyyələrdə iqtisadiyyatı sosial-iqtisadi siyasətlə təmin edən, fəaliyyətdə olan istehsal-iqtisadi siyasət modelinin formalaşması prosesinin təcəssümüdür. İstehsal infrastrukturunu milli və regional iqtisadiyyatın digər infrastruktur növləri olan sosial və bazar infrastrukturuları ilə birlikdə əsas infrastruktur növlərindən biri hesab olunur. İstehsal infrastrukturunun inkişaf səviyyəsinə uyğun milli və regional iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi haqqında müəyyən fikirlər və idealar təklif etmək olar. İstehsal infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı müvafiq inkişaf strategiyalarının hazırlanması, bütünlükdə konkret yarım sahənin idarəedilməsi problemi ilə bağlı araşdırmaların aparılması məhz bu səbəbdən aktual və zəruridir. İstehsal infrastrukturunu milli və regional iqtisadiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsi və yarım sistemi kimi fəaliyyət göstərir. İstehsal infrastrukturunun funksiyaları bilavasitə istehsal sferasının funksiyaları ilə əlaqədardır yəni, olduqca mürəkkəb yarım sistemdir, inkişaf dinamikası bütünlükdə milli və regional iqtisadiyyatın inkişaf dinamikası ilə sıx əlaqəyə malikdir.

Milli iqtisadiyyatın və ölkənin regionlarının iqtisadi potensial göstəriciləri vasitəsi ilə infrastrukturun fəaliyyəti və inkişaf strategiyasını qiymətləndirmək mümkündür. Bu məqsədlə iki qrup göstəricidən istifadə etmək məqsədəuyğundur: birinci qrupa bilavasitə resurslar (əmək resursları, əsas və dövriyyə fondları) daxildir, həmin resurslar milli və regional səviyyələrdə iqtisadi imkanları xarakterizə etməyə imkan yaradır; ikinci qrupa potensialın inkişaf etdirilməsi göstəriciləri daxildir. Onlar bərabər səviyyələrdə milli və regional iqtisadiyyatın bütün komponentlərinə təsir göstərirlər və üçüncü qrupa daxil olan göstəricilər milli iqtisadiyyatın məhsuldarlıq potensialını xarakterizə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ümumi halda iqtisadi resursları istifadə edilən və istifadə edilməyən resurslara bölmək olar və iqtisadi resurslar həmçinin istifadə edilən iqtisadi potensialı da formalaşdırır. İqtisadi potensialın strukturunda isə infrastruktur potensialı, xüsusi ilə də istehsal infrastrukturunu potensialı mühüm yer tutur. Nəzərə almaq lazımdır ki, istehsal infrastrukturunun obyektləri bir-biri ilə sıx bağlıdır. Səmərəli istehsal infrastrukturunun formalaşdırılması üçün investisiyalaşdırma sistemi vasitəsi ilə ölkənin və ayrı-ayrı regionların iqtisadi şəraitinə uyğun sahələrə investisiya qoyuluşları həyata keçirilməli və müvafiq olaraq investisiya qoyuluşlarından səmərə əldə edilməsi mümkündür. Lakin bütün bunlar isə ancaq müəssisə və təşkilatların əsaslandırılmış inkişaf strategiyasının hazırlanması və mərhələlərlə reallaşdırılması nəticəsində mümkün ola bilər.

İnfrastruktur obyektlərinin, o cümlədən də istehsal infrastrukturunu obyektlərinin əsasən ərazi ilə bağlılığı məsələsinə xüsusi diqqət verilmişdir belə ki, onların səmərəsiz yerləşdirilməsi ciddi nöqsanlara səbəb olur və bunların aradan qaldırılması böyük miqdarda vəsaitlərin səmərəsiz sərf edilməsinə səbəb olur. Bütün bunlar istehsal infrastrukturunun işlənib hazırlanması prosesində bir sıra əlavə öhdəliklər meydana çıxararaq, məsələnin problem xarakterli məzmun daşmasına səbəb olur. Qeyd olunan problemlərin həlli istiqamətlərində Azərbaycanda istehsal infrastrukturunun formalaşması və inkişafı ilə əlaqədar dövlət proqramı inkişaf strategiyası hazırlanıb və burada nəzərdə tutulan tədbirlər icra müddətinə müvafiq həyata keçirilməsi təmin edilir. Əsasən neqativ amillərin və kənarlaşmaların aradan qaldırılmasına istiqamətləndirilməlidir. Belə bir zəmində xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, sənaye məhsulları istehsalı üçün yaradılan istehsal infrastrukturunu güclərinin yaradılmasının layihələndirilməsində aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır.

İstehsal infrastrukturunu obyektlərinin fəaliyyətində paralellik istisna edilməlidir, yerli və mər-

kəzi idarəetmə orqanları çərçivəsində infrastruktur təminatı məsələləri ilə məşğul olan xüsusi komissiyaların yaradılması tələb olunur və yeni idarəetmə təşkilati strukturu yaradılmalı və onun əsas məqsədinin sənaye komplekslərinin istehsal infrastrukturunu obyektlərinin xidmətlərinə olan tələbatların təmin olunması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilməsi olmalıdır.

Bütünlükdə, innovativ əsaslar üzərində strategiyanın işlənilib hazırlanması istehsal infrastrukturunun idarəedilməsi ilə əlaqədar olan qeyri-səmərəli resurs məsrəflərinin azalmasına, həmçinin səmərəli idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinə imkan yaradır. Qeyd olunan strategiyanın hazırlanması və reallaşdırılmasının sistemli yanaşma çərçivəsində idarəetmə, bölmə və strukturlar çərçivəsində isə idarəetmə iyerarxiyası yaradılmalıdır, əsaslandırılmayan və məqsədəuyğun olmayan idarə və strukturların yaradılmaması tələb olunur və istehsal infrastrukturunu obyektlərinin idarəedilməsi üçün idarələrarası münasibətləri tənzimləyən xüsusi idarə yaradılmalıdır nəzərə alınması tələb olunur.

Eyni zamanda, ölkənin və onun iqtisadi regionlarında istehsal infrastrukturunun formalaşdırılması və inkişafı ilə bağlı təməl prinsiplər müəyyənləşdirilməli xüsusi yanaşma ilə emal və maliyyələşdirmə mənbələrinin şaxələndirilməsi, büdcə vəsaitlərindən istifadə edilməsinin sistemləşdirilməsi və infrastruktur obyektlərinin tikintisi və bərpası zamanı innovativ texnologiyalardan istifadə edilərkən tikinti quraşdırma materiallarının, yalnız ilkin dəyəri deyil, istismar xüsusiyyətləri enerji məsrəflərində səmərəliliyi və ekoloji tarazlığın nəzərə alınması zəruri amillərdəndir.

TƏHLİL

Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təcrübədə istehsal infrastrukturunu sistemlərinin formalaşdırılması prosesində özəl-dövlət tərəfdaşlığının və əlaqələrinin yaradılmasında, müvafiq beynəlxalq təcrübənin prioritetini və həyata keçirilən işlərin təcrübəsindən istifadə edilir. [3]

Bunlar ilə yanaşı nəzərə almaq lazımdır ki, istehsal infrastrukturunun inkişaf strategiyasının reallaşdırılmasına xidmət edən bütün layihələrin texnoloji, iqtisadi, hüquqi, ekoloji ekspertizasının həyata keçirilməsi vacib şərtlərdir.

Belə ki, özəl investisiyalardan, enerji və digər resurslara qənaət edilməsinə imkan yaradan texnologiyalardan istifadə edilməsi yüksək iqtisadi səmərəliliyin əldə edilməsinə imkan yaradır, həmin vəsaitləri isə öz növbəsində digər strateji əhəmiyyət kəsb edən layihələrin reallaşdırılmasına yönləndirmək mümkündür. Bu istiqamətdə elmi araşdırmaların aparılmasında digər amillər ilə yanaşı istehsal infrastrukturunun inkişaf və təkmilləşdirilməsi strategiyasının hazırlanması və reallaşdırılması prosesində proqnozların işlənilməsidir. Yəni, bu zaman aparılan tədqiqatda təsbit olunmuş problem strateji planlaşdırma imkanlarından milli və regional iqtisadiyyat səviyyələrində istehsal infrastrukturunun inkişaf etməsi üçün proqnozlaşdırma üsullarının tətbiqi imkanlarının dəyərləndirilməsi əsas məqsədlərdən olmalıdır. Beləliklə, iqtisadi regionlarında iqtisadiyyatın bütün sahələrinin infrastrukturunun inkişaf etdirilməsində məsələlərin həlli zamanı proqnozların hazırlanması və tətbiqi bu regionların ölkənin ümumi iqtisadiyyatın sahələrinin infrastrukturlarının inkişafının təmin edilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. [4]

NƏTİCƏ

Ölkənin və onun iqtisadi regionlarında iqtisadiyyatın sahələrində biznes fəaliyyətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi, onlara müvafiq iş yerlərinin yaradılması, həmçinin dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının artması və əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi istehsal və kommunal infrastrukturun şaxələndirilməsi və inkişaf səviyyəsindən asılıdır. İstehsal və kommunal infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilmiş inkişafına bilavasitə səmərəli təsir göstərir. Aparılan tədqiqat göstərir ki, istehsal və kommunal infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi strategiyasının hazırlanmasında proqnoz üsullarından geniş istifadə edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir və bu səbəbdən də ölkədə strateji proqramların hazırlanması zamanı proqnozlaşdırma üsullarından geniş istifadə edilməsi məqsədə müvafiq və zəruridir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişaf üçün MİLLİ PRIORİTETLƏR. Bakı 2021.
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının 2020-ci və 2021-ci illərdə hesabatı. İqtisadiyyat Nazirliyi, Bakı, 2020-2021.
3. "Strategic Planning and Forecasting Fundamentals" by Steven J. Ostermiller, published by CRC Press.

M.A.Mamedov

doctor of Economics, Professor, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0000-0002-5327-2507

H.I.Ganiev

PhD, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0000-0003-2435-0833

B.M.Aslanov

PhD in Economics, Azerbaijan University of Architecture and Construction

The role of forecasting in shaping the strategy of production infrastructure systems

Abstract

This article discusses specific ways in which forecasting can be used to formulate a strategy for industrial infrastructure systems. The article draws on a range of sources to identify key trends and issues related to forecasting systems and industrial infrastructure strategy. The results show that accurate forecasting is essential in the country and that businesses that invest in advanced forecasting tools and methods are more likely to achieve their goals for production infrastructure systems.

Key words: *strategy, forecasting, resource provision, approach, financing.*

M.A.Мамедов

д.э.н., профессор, Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет
ORCID 0000-0002-5327-2507

Х.И.Ганиев

д.ф.э., Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет
ORCID 0000-0003-2435-0833

Б.М.Асланов

д.ф.э., Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет
ORCID 0000-0002-5327-2507

Роль прогнозирования в формировании стратегии систем производственной инфраструктуры

Резюме

В статье рассматриваются конкретные способы использования прогнозирования для формулирования стратегии систем производственной инфраструктуры. В статье используется ряд источников для выявления основных тенденций и проблем, связанных с системами прогнозирования и стратегией промышленной инфраструктуры. Результаты показывают, что точное прогнозирование имеет важное значение в стране и что предприятия, которые инвестируют в передовые инструменты и методы прогнозирования, с большей вероятностью достигнут своих целей в отношении систем производственной инфраструктуры.

Ключевые слова: *стратегия, прогнозирование, ресурсное обеспечение, подход, финансирование.*

UOT: 338.1; 330.34/.35; 338.26/.27; 338.12;330.34; 330.35;

Ə.İ.Bayramov
i.e.d., professor, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
avazbayramov61@gmail.com
V.A.Bayramov
i.ü.f.d., dosent, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Milli Aviasiya Akademiyası
bayramov.vuqar@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 17.01.2023

The article was received by editorial board on 17.01.2023

Статья принята к печати 17.01.2023

İQTİSADI TƏFƏKKÜRƏ PARADİQMAL BAXIŞ: KEYFİYYƏTCƏ YENİLƏŞMƏ PROBLEMİ

Xülasə

Sosio – iqtisadi sferada keyfiyyət yüksəlişinin reallaşmasında əsas rol iqtisadi təfəkkürə məxsusdur... proses – iqtisadi təfəkkürün özünün yeniləşməsindən başlanır...

Bu aspektdən iqtisadi təfəkkürə paradiqmal baxışın formalaşdırılması – tədqiqatın əsas hədəfləri sırasındadır.

Tədqiqatın metodoloji konstruksiyası institusionalizm – postpozitivizmin təməl prinsipləri üzərində qurulmuşdur.

Araşdırmanın gedişi prosesi və gələnən qənaətlər təfəkkür (iqtisadi) yeniləşməsinin – inkişafın “yaradıcı mexanizmlərini” formalaşdıran əsas fundament olduğunu ortalığa qoyur.

Açar sözlər: təfəkkür, keyfiyyət, paradiqma, yeniləşmə, şüur, intellekt.

GİRİŞ

Dünya iqtisadiyyatı sistem dəyişikliyi dövrünü yaşamaqdadır. Rəqəmsal transformasiya – global miqyasda və milli cəmiyyətlər bölümündə qararlaşımaqda olan sistem yeniləşməsinin əsas hərəkətverici/dəyişdirici qüvvəsi kimi çıxış edir. Bugünkü situasiyada rəqəmsal texnologiyaların nüfuz edə bilməyəcəyi yaxud nüfuz etmədiyi funksional fəaliyyət sferası qalmamışdır. Cəmiyyət miqyasında yeniliyin/yeniləşmənin sistemliliyi nöqteyi – nəzərindən rəqəmsal transformasiyanın bəşər tarixində oxşarı yoxdur. Hər şey kardınar şəkildə dəyişikliyə uğrayır: iqtisadi fəaliyyət mexanizmi, münasibətlər sistemi, sosial kontakt/əlaqələr, bazar, milli dövlət və ... insanın özü! Yəni, bugünü məlum olan, “görünən”, amma gələcəyi qeyri – müəyyən və hətta naməlum olan keyfiyyət yeniləşməsi prosesindən söhbət gedir.

Rəqəmsal transformasiya – göründüyündən daha mürəkkəb, ziddiyyətli və gələcəyə (milli iqtisadiyyatın “gələcəyi”) münasibətdə yüksək səviyyəli və geniş əhatəli qeyri – müəyyənliklərlə müşayiət olunan prosesdir... Bununla bəhm, məhz milli iqtisadiyyatın gələcəyi aspektindən rəqəmsal transformasiya qaçılmaz zərurətdir. Azərbaycanın – qeyd olunan keyfiyyət yeniləşməsi prosesinə keçidinin fundamental əsaslarına (iqtisadi təfəkkür bazasında) konseptual yanaşmanın rasional sərhədlərini müəyyənləşdirməyə cəhd edəcəyik.

Yeniləşmə prosesinin “yeganəliyi” problemi

Sosial zamanla bağlı bugünə formalaşmış situasiya son dərəcə mürəkkəb təbiətə malikdir. Cəmiyyət tiplərinin dəyişmə qanunauyğunluğuna istinad edən modernist paradiqma: 1) Nədən məntiqi ardıcılığa (tip dəyişkənliyinin) əməl olunmur? 2) Nədən əksər hallarda keyfiyyət dəyişikliyinə “hibrid” forması ilə üzləşirik? 3) Eyni “indi”də mövcud olan müxtəlif sosial zaman-

ların – “üst – üstə” qalaqlanmış formada “dinc yanaşı yaşaması” modernist baxışın böhranı deyilmi? və s. tipli çox saylı sualların üzərindən sükutla keçir. Bu gün dünya ölkələrinin təxminən yarısı “keçmişdə” (modernizmə qədərki sosial zaman, teokratik cəmiyyətlər), 35% - i “indiyə”də (müxtəlif səviyyəli modernləşmə və “hibrid” cəmiyyətlər), 15%-i gələcəkdə (müxtəlif səviyyəli postmodern cəmiyyətlər) yaşamaqdadır. Son 400 illik bəşər tarixi bütün aşkarlığı ilə göstərir ki, cəmiyyətlərin yüksələn xətlə gedən (keyfiyyət aspektindən) tip dəyişikliyinə “mütləqlik” deyilən bir şey yoxdur.

Paradoksal situasiya meydana çıxır: zamanca müxtəliflik zamanca eyni vaxt intervalında mövcuddur... Anlaşılan odur ki, dünyada “vahid” sosial zaman yoxdur. Dünya müxtəlifliklərin – mürəkkəb/ziddiyyətli xarakterə malik “simbiozundan” ibarətdir. Yəni, dünya – müxtəlif tipli, müxtəlif sivilizasiya, milli – mental və dini dəyərlərə, müxtəlif dünyagörüşünə, müxtəlif iqtisadiyyat tiplərinə, iqtisadi potensiala, müxtəlif birgə yaşayış qaydaları və həyat tərzinə, müxtəlif inkişaf səviyyələrinə və yaşam standartlarına malik soslumların ziddiyyətli “bütövlüyünü” özündə ehtiva edir... Yəni, vahid dünya mövcud deyildir... Biz, əslində müxtəlif “dünya”ların müxtəlif məzmunlu/yönlü hərəkət trayektoriyasını araşdırırıq.

Dini dəyərlər yaxud milli ideya ətrafında formalaşmayan cəmiyyətlər – heç şübhəsiz sosial həmrəyliyin mexaniki təzahürü ilə üzləşirlər. Mexaniki həmrəylik - əslində, sözün klassik mənasında dəyərtutumu olmayan həmrəylikdir. Birləşdirici vasitə kimi yalnız bir amil çıxış edir: egoist mənafe və onun maksimal səviyyədə dayanıqlı ödənişi! Yəni, liberal yanaşmanın gerçək məzmununda reallaşması baş verir... Bazar məntiqinin sistemli şəkildə qərarlaşdığı bir cəmiyyət – “bazarlaşmış” cəmiyyət təşəkkül tapır. Cəmiyyətin etik - əxlaqi fundamenti deformasiyaya uğrayır və bazar “dəyərlərinə” transfer edir. Sosial fakt – ümumcəmiyyət miqyasında sərgilədiyi sistem bütövlüyü, tamlığı yaratma qabiliyyətini individual şüura “həvalə” edir. Bu cür metamorfozanı E. Dyükqeymin “faciəsi” [4] də adlandırmaq olar: “Cəmiyyət – çoxsaylı sosial faktlardan ibarətdir. Sosial faktlar – öz – özlüyündə mövcuddurlar, individual təsirə məruz qalırlar, amma individumlara məcbureddici təsir göstərirlər...”.

Beləliklə, individual komponentin formalaşdığı mexaniki “bütövlük” və bu əsasda təşəkkül tapan sosial kapital – zamanca diskret xarakter daşımaqla cəmiyyətin dayanıqlı inkişafına nəinki dəstək vermir, tam əksinə olaraq fəsadlı parçalanmalara səbəb olur.

Fərd → soslum qarşılıqlı münasibətləri heç bir tarixi dönmədə antoqonist xarakter daşımayıb və daşımır da! Antoqonizm – nəzəri təxəyyülün bu cütlüyün qarşılıqlı münasibətlərinə “pərçim” etdiyi süni yanaşmadan başqa bir şey deyildir.

Göründüyü kimi, yeni keyfiyyət səviyyəsinə çıxışın (rəqəmsallaşma) vahid, universal yaxud “yeganə” resepti yoxdur və olması da prinsipcə mümkün deyildir. Bu aspektdən milli iqtisadiyyatın hərəkət trayektoriyası fərqliliklərin ziddiyyətli bütövlüyünə istinad edə bilməz.

Beləliklə, keyfiyyət yeniləşməsinin “haqq yolu” və bu yolun rəşədləri varmı? yaxud fundamental baza kimi çıxış edən iqtisadi tərəkürün yeniləşməsi (keyfiyyət yüksəlişi yönümündə) prosesi nədən başlamalıdır?

İqtisadi tərəkürün millilik xarakteri...

Milli iqtisadi tərəkür – ideoloji yükü olan tərəkürdür. Yəni, bütün parametrləri ilə birlikdə milli məzmun daşıyır. Məhz ideoloji baxışın tərəkürdə hansı fərqliliklər yaratdığının ümumi konturlarını aşağıdakı blok – sxemdən görmək olar (bax: şəkl.1).

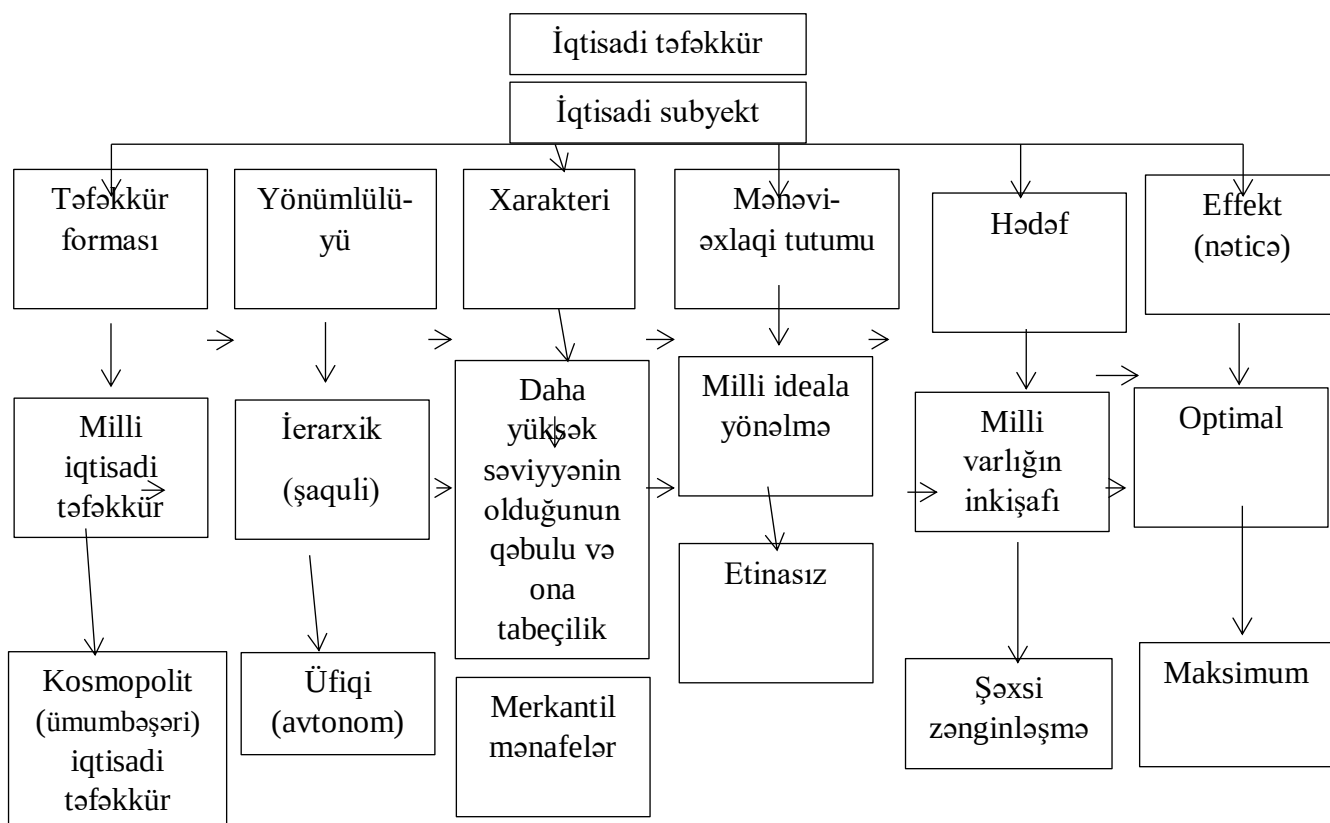
Sxemdən göründüyü kimi, milli iqtisadi tərəkür – neoliberal inkişaf paradigmasının çərçivəsinə sığmır: bu paradigmanın fundamental anlayışlarından biri olan (inkişafa yanaşma nöqtəyi – nəzərindən) universalizmi → konkretliklə (milli aspektdən) əvəz edir. Eləcə də, mütləq individualizmin yerinə (həmin “mütləqlik” anlamında) sosial bütövlüyü, milli varlığı gətirir: daha doğrusu, ona xidmət edir. Eyni zamanda, milli iqtisadi tərəkür milli “qapanma”, təcrid olunma doğurmur. Sadəcə olaraq, milli → global ikiliyinin yaxud birincinin ikinciyə inteqrasiyasında

yönüm dəyişikliyi həyata keçirir: millinin “qloballaşması” (neoliberal paradigmanın “istədiyi”) yaxud qlobal sistemdə “ərimə”, millinin “ümumbəşəri” ilə əvəzlənməsi və s. bir proses olaraq durdurulur.

Onun əksinə olaraq “qlobalın” milliləşdirilməsi prosesinə start verilir. Və, bu proses kütləvi yox, selektiv xarakter daşıyır. Qlobal səviyyədə mövcud olan “yeniliklərin” – milli iqtisadi müstəvidə pragmatik faydalılığı yüksəltmək iqtidarında olanların – hissəvi proporsiyalarla və inkişaf prosesinin gedişi spesifikasiyasına adekvat şəkildə “özününküləşdirilməsinə” başlanılır... Yekunda, həm milli iqtisadiyyatın dünya bazarındakı fəaliyyətinə xələl gəlmir, həm də milli varlığın (iqtisadi süverenliyin, milli təhlükəsizliyin, dövlət müstəqilliyinin və s.) etibarlı mühafizəsi həyata keçirilir.

Milli iqtisadi təfəkkür – individualizmin “boğulmasını” deyil, onun yeni keyfiyyətdə (millinin “törəməsi”) “doğuşunu”, təhlükəsizliyinin qorunmasını həyata keçirir.

Funksional fəaliyyətin mövcud mexanizminə, daha konkret olaraq, bazar prinsiplərinə xələl gəlmir... “Şəxsi zənginləşmə” hədəfi də öz yerində qalır... sadəcə olaraq, daha yüksək olanla – milli varlığın inkişafı – bağlılıqda həyata keçirilir... Onsuz da, iqtisadi subyektlərin davranışında konformizm əsas yeri tutur... Konformizm – “hamı necə, mən də elə” fəlsəfəsi – “sabah” yaranacaq situasiyanın “bugündən” pis olmamasını arzulayanların fəlsəfəsidir...

Şəkil 1. İqtisadi təfəkkürdə mahiyyət fərqliliyi

Yəni, kütləvilik → fərdilikdən daha etibarlıdır. Konformizm – eyni zamanda, iqtisadi davranışın müəyyən anlamda, məhdud çərçivəyə salınmasıdır. Bu “çərçivə” də ortodoks abstraksiyaların doğurduğu “çərçivə”dir.

İndi... kimə və nəyə xidmət etdiyi məlum olmayan (mistika, qarabasmalar və s. istisna olmaqla) abstraksiyaların yaratdığı “çərçivə”nin milli kontekstdə yenidən və “uyğun” məhdudiyyət

yətlərlə qurulması nədən yalnız hesab olunmalıdır ki? Həm də, nəzərə alsaq ki, sözügedən “məhdudiyyətlər” milli varlığın inkişafının dayanıqlılıq keyfiyyəti əxz etməsinə xidmət göstərirlər, digər tərəfdən, iqtisadi subyektin yüksək effektivliklə fəaliyyət göstərməsinə dəstək verəcək milli güc mərkəzi (dövlət) mövcuddur, onda problemin təsvir etdiyimiz sxemdə dərk edilməsi şübhə/sual doğurmamalıdır...

Beləliklə, göründüyü kimi, həm həqiqi, həm də pragmatik anlamda milli solumu yüksək keyfiyyətli gələcəyə apara biləcək yeganə vasitə/yaradıcı – milli iqtisadi təfəkkürdür... Daha doğrusu, iqtisadi təfəkkürün milliləşdirilməsi prosesinin qaçılmazlığına iman gətirməkdir.

Yeniləşmənin fundamental problemi: iqtisadi təfəkkürün yeniləşməsi spesifikasi

Təfəkkür → davranış → effekt (nəticə) üçlüyü funksional fəaliyyətin fundamental özəyini təşkil edir. Üçlük arasındakı bağlılıq çox ölçülü və qeyri – xətti xarakterlidir... Təbiidir ki, bəzi hallarda situativ xarakterli istisnalar ola bilər. Amma, bu istisnaların (təzəhür çoxluğundan asılı olmayaraq) nəzəri interpretasiya da “qaydalaşdırılmış nizam” kimi təqdimatı yalnızdır. Bu qəbildən olan yanlışlar təfəkkür → davranış → effekt üçlüyünü aramsız dəyişmə/ yeniləşməyə məruz qalan dinamik proses kimi anlamağa təhrik edir. Hesab edirik ki:

- Ətalətlilik – iqtisadi təfəkkürün fundamental xarakteristikasıdır. Hətta, gözlənilən effektə nail olunmadığı şəraitdə belə, təfəkkürü formalaşdıran müddəalarda (oxu: dəyər – konseptlərdə) əsaslı bir dəyişiklik baş vermir: Təfəkkürdaxili “yeniləşmə” daha çox daxili komponentlərin yenidən dizayn olunması formasını alır. Yəni, mahiyyətə dəyişmə baş vermir. Təfəkkürlə bağlı qeyd etdiyimiz spesifikasi həm mikro, həm də makro səviyyə üçün keçərlidir:

1) İndividual təfəkkürün dəyişmə arealı konkret situasiyanın mahiyyət özəllikləri ilə “sərhədlidir”... Yəni, subyektin adaptasiya olma məcburiyyəti mövcuddur... Doğrudur, institusional prizmadan opportunist davranış tətbiq edilə bilər. Amma, bu cür vəziyyətdən çıxışın “kütləvi” hal alması mümkünsüzdür və daha çox istisnalar sinfinə aiddir.

2) Tsiklik dəyişikliklərin hərəkət tezliyindən asılı olmayaraq, formalaşmış yaxud formalaşmaqda olan “yeni reallığa” iqtisadi təfəkkürün adaptasiya mexanizmi ortodoksal nəzəriyyənin konseptual sxeminə adekvatlıq nümayiş etdirmir. Real təcrübədə, ortodoksaların fəvqəlbəşər statusunda təsvir etdikləri “iqtisadi insan”ın təfəkkür tərzini bütünlüklə özünü qoruma instinktinin təbəçiliyinə keçir. Bu da, ən yaxşı halda “sürü psixologiyası” effekti ilə yekunlaşır. Başqa sözlə, nəticənin (effektin), eləcə də situativ şərtlərin dəyişməsinin təfəkkür tərzinə təsiri – bir qayda olaraq nəzəri gözləntidən (təfəkkürdə keyfiyyət yeniləşməsi) daha çox yan gedislərə yol açır. Bir sözlə, effektin təfəkkür tərzinə təsiri, heç bir situasiyada birmənalılıq nümayiş etdirmir və zətən, “iqtisadi insan” abstraksiyasının dominantlığı şəraitində bu heç mümkün də deyildir.

- Adaptasiya “böhranı”; İqtisadi təfəkkürün daşıyıcıları (individuum → korporasiya → hökumət), bir qayda olaraq fərqli məqsədlərə xidmət edirlər. Və, gözlənilən effektin alınmamasına yaxud situativ dəyişikliklərə verilən reaksiya da fərqli məzmun daşıyır... Məsələn “kapitalın qacışı” ... Transmilliləşməsi yox, məhz “qacışı”! Yaxud, spekulyativ əməliyyatların kütləviləşməsi; opportunist davranışın intensivləşməsi və s. Ayrı – ayrılıqda “iqtisadi insan” obrazında fəaliyyət göstərən hər üç subyektin situativ dəyişikliklərə verdiyi reaksiya özünəxas – spesifik məzmun daşıyır. Yəni, ortodoksaların rəasional “romantizmə” istinad edən universalizmi, praktikada heç bir pragmatik əhəmiyyət kəsb etmir. Təfəsilatə varmadan qeyd edək ki, təsvir etdiyimiz böhranlı situasiyadan çıxışın yeganə və ən təsirli yolu cəmiyyətin sosio – mədəni identikliyinə optimal səviyyədə formalaşdırılmasından keçir.

- Obyektivlik “tələsi” - ortodoksal abstraksiyanın təməl prinsiplərindən biri: Təfəkkür subyektiv → effekt obyektivdir. Buna görə də, effektin dəyişməsi avtomatik olaraq təfəkkür tərzini yeniləyir yaxud yeniləməlidir.

Həqiqi olan odur ki, iqtisadi sistem – nə anonim, nə də kosmopolit deyildir. İqtisadi sistem – bütün daxili strukturu, ierarxiyası və fəaliyyət mexanizminin komponentləri ilə birlikdə - subyekt

müəyyənliyi olan sistemdir... Həm də, bu subyekt milli mənsubiyyəti olan subyektdir... Və, ümumiyyətlə, iqtisadi həyat – subyektiv düşüncənin qurduğuur.

Bu sferada obyektiv qanun yaxud qanunauyğunluq axtarışı – qara pişiyin qaranlıq otaqda axtarışı anlamından o yana keçmir. Əvvəlki araşdırmalarımızda da qeyd etdiyimiz kimi iqtisadi sferada obyektivlik – nəzəri təxəyyülün “obyektivliyidir”, gerçəklikdə mövcud olmayandır.

İqtisadi “obyektivlik” – subyektiv fəaliyyətin, konkret zaman çərçivəsində, fraktal xarakter daşıyan bəzi xassə və xüsusiyyətlərin doğurduğu nəzəri aldanışıdır... “İqtisadi insan” modeli – obyektiv hadisələrə subyektiv təsir göstərən iqtisadi agent deyildir, “iqtisadi insan” – “obyektiv” adlandırılan hadisə və proseslərin yaradıcısıdır.

- Təfəkkür yeniləşməsinin şüur → intellekt dilemması; Təfəkkür – bu ikiliyin müxtəlif məzmunlu və strukturlu konfigurasiyasının yaratdığı fenomendir. Tərəflərarası tənəsüblüyün müxtəlifliyi, ayrı – ayrı soslumlarda cəmiyyətin tipi, inkişaf səviyyəsi, insan kapitalının mövcudluğu və s. amillərlə determinasiya olunur.

Bununla bəhəm, məlumdur ki, iqtisadi təfəkkürün ilkin və “təbii” mənbəyi iqtisadi şüurdur... Təfəkkürə millilik keyfiyyəti əxz edən də odur... Milli şüur – tarixi yaddaşdan qaynaqlanan və daim inkişafda olan mental yaranışıdır. Lakin... bu heç də o demək deyildir ki, milli şüurun hansısa komponentində, hansısa ideoloqun istəyi ilə kardinal dəyişiklik aparmaq olar... yaxud, aparmaq olar... amma, əsrlər boyu damla – damla toplanan və sosial kapitalın əsas sütununu təşkil edən dəyər konseptlərə dağıdıcı təsir göstərməklə, millətin gələcək inkişafında “dünənə” nihilist münasibətə söykənən xaoslu gedislərə ümid bəsləməklə və s. mümkündür.

Milli şüurun dəyişməsi/yeniləşməsi, uzunmüddətli zaman sürəci ərzində baş verir və endogen səciyyə daşıyır. Yəni dəyişmə/yeniləşmə milli şüurun “daxili işi” dir. Və, proses – bütünlüklə milli (etnik) stereotiplərdə baş verən dəyişikliklərlə determinə olunur. Ekzogen (əcnəbi) təsir milli şüurun bütün təzahür formaları üzrə proporsional şəkildə bölünür. Bu aspektdən, kütləvi “hücuma” məruz qalan milli şüurun iqtisadi təzahür forması – iqtisadi şüurdur.

Həm də, nəzərə alsaq ki, “iqtisadi mərkəzçilik” ideologiyası iqtisadi şüuru dominant mövqeyə keçirir, onda sözügedən yeniləşmə/dəyişmə prosesinin xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini anlama bilərik.

İntellekt – individualdır. Onun sosial bütövlük (millilik) forması yoxdur. Onun – konkret sosluma xas olan mədəni – mental dəyərlər sisteminə aidiyyəti də yoxdur. Dəyər – konseptlər şüura xas olanlardır. İntellekt – latın mənşəli “intellectus” sözündən götürülüb, “anlama”, “nail olma”, “dərkətmə” mənasında başa düşülür. Terminin vahid definisiyası yoxdur. Ona görə də, anlayışın məzmun açıqlanmasında müxtəlif yanaşmalar mövcuddur: Əqli əməliyyatların aparılması forması; mühüm problemlərin həlli strategiyasının formalaşdırılması stili və s. Həmçinin, intellekti – individual zəkanın ətraf aləmə adaptasiya olunma qabiliyyəti kimi də səciyyələndirirlər¹. İqtisadi anlamda, bu cür baxış, konkret məzmunluluğu ilə səciyyələnsə də, gerçəkliyə adekvat deyildir. Belə ki, intellektin iqtisadi təfəkkürdə əsas funksiyası “adaptasiya” deyil, rəasional məqsədlərə aparan yolun “rəasionallığını” təmin etməkdən ibarətdir.

“Adaptasiya” olunmaq iqtisadi şüurun funksiyasıdır. Ən ümumi şəkildə götərsək, “adaptasiya” zəruriliyini doğuran şey – inamdır ki, o da intellektin deyil, iqtisadi şüurun “məhsuludur”. Ətraf mühitə adaptasiya olunma, rəasional məqsədlərə aparan yolun komponentlərindən biridirsə, onda intellekt – sadəcə olaraq – prosesə maneə yaratmır.

İntellekt → iqtisadi təfəkkürün anlama, dərkətmə və rəasional seçimi həyata keçirmə imkanlarını inkişaf etdirən (yaradan yox!) müxtəlif məzmunlu əqli qabiliyyətlərin məcmusudur.

Digər tərəfdən, sosio – iqtisadi inkişafın fundamental əsası kimi çıxış edən inam – şüurun yaratdığı fenomendir. İntellekt – inam yox, bilik “istehsal” edir. Söz yoxdur ki, iqtisadi təfəkkürün

¹ Ж.Пиаже. Психология интеллекта. М;1947

rəqabət qabiliyyətliliyi yaxud daha dəqiq ifadə ilə, rasional seçim imkanlarının yüksəkliyi, onun intellekt “tutumunun” dərəcəsi ilə ölçülür. Yaxud, ortodoksal “iqtisadi insan” abstraktsiyası şüurun deyil, intellektin formalaşdırdığı fenomendir. Bu prizmadan süni intellektin yaranması və “bütün cəbhəboyu hücumu” – “iqtisadi insan” üçün sonun başlanğıcı, “ölümü” /intiharı deməkdir. “İqtisadi insan”ı yaradan intellektdən fərqli olaraq, “süni intellektin” konkret subyekt mövcud deyildir. Real şəkildə mövcud olmayan, amma gerçək reallığı dəyişdirən, reallığı virtuallaşdırmaq yolu ilə “özəlləşdirən” süni intellekt canlı insanın rəqəmsal “ekiz”ini də yaratmaq iqtidarındadır yaxud olacaqdır.

Eyni zamanada, buna paralel olaraq, təkrar istehsal prosesinin “ağırlıq mərkəzi” – mübadilə - bir kateqoriya kimi aradan qalxır... Postbazar erası başlanır.

Göründüyü kimi, “iqtisadi insan”ın mövcudluq/varlıq şəraitinin “təkrar istehsalı” ehtimal edilə bilənlər sırasındadır. Və, bu “istehsalın” gerçəkləşdiyi anda “iqtisadi insan”ın “ölümü” baş verəcəkdir... Bu yönümdə cəmiyyətin sosio – iqtisadi həyatında kardinal dəyişikliklərin olacağı şübhəsizdir.

Aydın olduğu kimi, intellektin inkişafı onun özünün (süni intellekt) və yaratdığı “iqtisadi insan”ın sonuna istiqamətlənmişdir.

- İqtisadi təfəkkürdə “təqlidçilik” imitasiyası; Milli iqtisadi təfəkkürün yeniləşməsi prosesinə yanaşmanın “təqlidçilik” (inkişaf etmiş ölkələrin təqlidi) zərurəti, əslində çağdaş dünyanın doğurduğu məntiqi qaçılmazlıqdır yaxud məhz bu anlamda aksioma kimi qəbul edilir. İqtisadimərkəzçiliyin – modern platformada doğurduğu asılılıq “sərhəd” tanımır.

Milli iqtisadiyyatın dayanıqlılığı, birmənalı olaraq strateji üçlüyün adaptasiya dərəcəsi ilə funksional bağlılıqdır;

Qlobal situasiya → milli iqtisadi situasiya → milli mənafehlərin təminatı;

Və, qlobal səviyyədə bugünə formalaşmış inama görə, məhz qeyd edilənlərin əsas kimi götürülməsi müxtəlif məzmunlu geosistemlərə daxil olma texnologiyasının effektiv “işləməsinə”, paralel olaraq qlobal səviyyəli fəsadlı situasiyalardan yan keçməyə imkan verir.

Məlumdur ki, “təqlid” – orijinalın olduğu kimi tətbiqi demək deyildir. Və, bu prizmadan yalnız iqtisadi olanların təfəkkürə pərçimlənməsi, milli – mental spesifikanın gözərdi edilməsini zəruri gediş kimi ortalığa qoyur. Başqa sözlə, “təqlidin” imitasiyası yalnız o halda müəyyən effekt verə bilər ki, sistemli səciyyə daşsın. Əks – təqdirdə, iqtisadi davranış tərzində xaoslu hərəkətlər kütləviləşə bilər. Bu, o deməkdir ki, əcnəbi mənşəli formal institutların “təqlidi” sosio – mədəni kontekstdən “süzülərək” həyata keçirilməlidir...

Göründüyü kimi, çox mürəkkəb strukturlu bir problem meydana çıxır. Eyni zamanda, sosio – iqtisadi institutlarda (“təqlid” yolu ilə) baş verən dəyişikliklərin də təfəkkür tərzinə təsiri avtomatik məzmun daşımır. Yəni, təsirin birmənalılığından söhbət gedə bilməz... Əcnəbi mənşəli dəyişikliyin verə biləcəyi effekt “görünənə” qədər təfəkkür tərzini “gözləmə mövqeyində” qalır. Və, yekunda “təqlidçilik” imitasiyası milli təfəkkür tərzində komponentlərin mexaniki yerdəyişməsinə gətirib çıxarır ki, bunu da keyfiyyət yeniləşməsi kimi tövsiyə etmək, yəqin ki, sadələşmə olardı.

Unutmaq olmaz ki, əcnəbi “iqtisadi insan”la milli “iqtisadi insan” – müxtəlif “insanlar”dır. Nə vaxtsa eyniyyətə gələcəyinə bəslənən ümid – ortodoksal nəzəriyyənin ən təhlükəli yanılmalarından biridir.

Digər tərəfdən, “təqlidçiliyə” yanaşma tərzinin özündə də yanılmalar yer almaqdadır.

Yüksək inkişaf səviyyəsinə nail olmuş ölkələrdəki iqtisadi təfəkkür – həmin inkişaf səviyyəsinə və həmin ölkənin milli – mental spesifikasına adekvat olan təfəkkürdür: yüksək səviyyəni formalaşdıran təfəkkürlə eyniyyətdə deyildir.

Digər tərəfdən, əvvəlki “nizam” (oxu:təsərrüfat tipi) çərçivəsində maksimuma nail olmadan yeni keyfiyyət yeniləşməsinə lüzum yaranmır.

İnkişaf – keyfiyyətə yeni səviyyəyə çıxış - sözügedən maksimumun təhriki ilə baş verir: bifurkasiya prosesi məhz həmin nöqtədə - “sərhəd situasiyasında” hərəkətə keçir. Bu aspektdən, “təqlid” – yalnız təfəkkür tərzini əhatə edə bilməz yaxud... bilər, amma yeni məzmunlu fəsadlı situasiyaların “doğuşuna” hazırlaşmaq şərti ilə!

Təfəkkür tərzini ilə iqtisadi situasiyanın mahiyyət çalarları arasında üzvi vəhdətlik mövcuddur. Bu anlamda, yüksək inkişaf səviyyəsini formalaşdıran yox, cari situasiyanı “qaydaya” salan təfəkkür tərzini “təqlid” etməklə hər hansı bir yeniliyə nail olmaq mümkün deyildir.

- Təfəkkürün “inkişaf yönümlülüğü” problemi; Hesab edirik ki, bu qəbildən olan deyimlərdə əsas problem – anlayışın semantik şərhinə istinad edilməsidir, “inkişaf” anlayışının elmi şərh – ona doğru aparan hansısa “yönümlü” yolu ehtiva etmir. Və, ümumiyyətlə, “inkişaf yönümlülük” ifadəsi ideallaşdırmanın nəzəri təxəyyüldə formalaşdırdığı “aldanışdır”. İnkişaf – çoxölçülü, mürəkkəb konfigurasiyalı, fenomenal prosesdir. Onun, “yönümlülüğünün” elmi platformada əsaslandırma tipi mövcud deyildir (spekulyativ yanaşmalar xaric).

İnkişaf – milli varlığın keyfiyyətə yeni mərhələyə keçididir.

Qeyd etdiyimiz daxili əksliklərin “dünyaya gəlişi” – prosesin dəyişənlər çoxluğunun, hər bir konkret situasiyada, davranış tərzindən səbəbiyyət asılılığındadır. Məsələn, ən primitiv yanaşma: inkişafın sürəti ilə resurs potensialının adekvatlığı arasında “məsafə” genişlənməsinin həddli olmasıdır.

Aydın ki, adekvatlığın pozulması – “məsafə” genişlənməsinin doğurduğu məntiqi yekundur.

Məhz, deyilən yönümdə qeyri – adekvatlığın “kütləviləşməsi” – iqtisadi varlığın virtualaşmasına və yekun olaraq rəqəmsal transformasiyaya təkan verən amillər sırasında yer almaqdadır. Rəqəmsal transformasiya – artıq son dövrlərini yaşayan neoklassik bazarın “məsafə” genişlənməsinə verdiyi reaksiyadır.

İnkişaf – “gələcək” zamandır. O, “indi”nin fenomeni deyildir. Modern və “hibrid” cəmiyyət tiplərinin mövcud olduğu ölkələrin böyük əksəriyyətində “indi”nin “gələcəkləşməsinə” (inkişaf prizmasından) cəhd edilir. Postmodern cəmiyyətlərdə isə zaman “burulğanı” mövcuddur: Aparıcı vektor “gələcəyin” “indi”ləşdirilməsidir.

Birinci qrup ölkələr üçün “gələcək” – qonşuluqdadır: postmodern (postindustrial iqtisadiyyat) cəmiyyət tipi. İkinci qrup üçün isə “gələcək” qeyri – müəyyəndir. Və, hal – hazırda sözügedən ölkələrin təfəkkür tərzini “təqlid” etmək – hansı “gələcəyə” aparacaq? Və, necə?

Təbii ki, suallar ritorikdir.

Eyni zamanda, iqtisadi təfəkkür – “keçmişdən” qaynaqlanan və “indi”də fəaliyyət göstərəndir. İqtisadi təfəkkür – cari situasiyada məqsədyönlülük aspektində nizam yaradan prosesdir. Bu, yeganə cəhətdir ki, ortodokslarla eyni mövqeni paylaşırıq.

Yeniləşmənin ardıcılığı: ziddiyyətlərin “neytrallaşdırılması” problemi

İqtisadi təfəkkürü – daşıya biləcəyindən artıq mənə ilə yükləməyə lüzum yoxdur. O, cəmiyyətin və hər bir fərdin iqtisadi həyat tərzinin fikri konstruksiyasıdır. Onun dəyişməsi/yeniləşməsi prosesi – iqtisadi təfəkkürün paradigmatik quruluşunun əks olunduğu blok – sxemdən (bax.şəx.2) göründüyü kimi - dəyişənlər çoxluğunun “davranış tərzini” ilə səbəbiyyət bağlılığındadır. Amma, təfəkkürün yeniləşməsi də həyatı əhəmiyyət kəsb edir...

Beləliklə, yeniləşmə prosesi yaxud geniş yayılmış terminologiya ilə - islahatlar necə, hansı yönümdə və hansı ardıcılıqla aparılmalıdır ki, iqtisadiyyatın, eləcə də bütövlükdə cəmiyyətin həyatında gerçək məzmunlu keyfiyyət dəyişikliyinə nail olunsun yaxud yüksəlişə aparacaq hərəkət trayektoriyasının “haqq yolu”nda olduğuna inam (cəmiyyətdə) yaransın?

Təbii ki, sualın cavabı iqtisadi təfəkkürün “nüvə”sində axtarılmalıdır. İqtisadi təfəkkürün paradigmatik təsviri verilmiş blok – sxemdən (bax:şəx.2) göründüyü kimi “nüvə”də yer alanlar

təfəkkürün əsas qaynaqlarıdır: 1) Dəyişmə/yeniləşmə prosesinin real məzmun kəsb etməsinə yalnız “nüvə” təminat verə bilər. Və, yeniləşmə prosesi (təfəkkürün) “nüvə” – “adaptasiya zolağı” yönündə baş verir, yaxud baş verməlidir. Tarixi təcrübədə də çoxlu sayda faktlar göstərmək olar ki, prosesin əks – istiqamətdə gedişi (“adaptasiya zolağı” → “nüvə”) qeyri – müəyyənliyin daha da genişlənməsinə gətirib çıxarır. Məsələn, Rusiyada başverən bolşevik inqilabının (sosioloji sfera) böyük bir coğrafiyada nələrə səbəb olduğu bu gün də ortalıqdadır. Postsovet avrasiyası sovetizmdən o qədər də uzağa gedə bilməyibdir. Yaxud, İranda baş verən inqilabın (ideoloji - dini sfera) hələ də mifik “burulğan” yaratmaqdan qeyri bir nəticəsi yoxdur. Və, hər iki ölkədə iqtisadi təfəkkürün keyfiyyət yeniləşməsinə bugünə qədər “görən” olmayıbdir. Əcnəbi mənşəli formal institutların “kütləvi” idxalının təfəkkür yeniləşməsi prosesinə təsirinin xarakteri barəsində əvvəlki səhifələrdə söhbət açmışıq və s.

Təfəkkür yeniləşməsində “adaptasiya zolağı”nın komponentlərinin heç biri (socio-mədəni sfera zəfən “dəyişmir”) pragmatik əhəmiyyət kəsb etmir.

2) “Nüvə”ni təşkil edən komponentlər arasında dəyişiklikə meyilliyyət, eləcə də operativliyin yüksəkliyi nöqtəyi – nəzərindən intellekt əlahiddə əhəmiyyət kəsb edir.

Əslində, bugünkü avangard hesab edilərək iqtisadi təfəkkürün (iqtisadi mərkəzçiliyin şəriksiz hegomonluğu şəraitində) əsas mənbəyi kimi intellekt çıxış edir. Yüksək intellekt – iqtisadi təfəkkürün yeniləşməsinə, bir proses olmaq etibarı ilə “qapalı” dairədən çıxarmaq iqtidarında olan yeganə və ən effektiv vasitədir. Və, onun formalaşması və inkişafını gerçəkləşdirən yeganə mənbə: elm – təhsil sferasının adekvat formada təşkilidir.

Vaxtilə qeyd etmişdik ki, elmin məqsədi – elmi biliklərin (sadəcə olaraq) artırılması deyil², insanın insan kimi yaşayacağı cəmiyyət quruculuğu, onun əsaslandırılması və realizasiya prosesinin həqiqətlər kompleksini aşkarlamaqdan ibarətdir.³ Məhz intellekti formalaşdırən və inkişaf etdirən də elə elmi tədqiqatların üzə çıxardığı “həqiqətlər kompleksi”dir. “Həqiqətlər kompleksi” ilə yüklənmiş intellekt – “nüvə” də yer alan digər komponentlər də yeniləşən reallığa adaptasiya olunma məcburiyyətində qalırlar: Hətta etnik (milli) stereotiplərdə belə dəyişiklik baş verir.

Təbii ki, ilkin olaraq iqtisadi şüurda canlanma yaranır, onun ardınca isə iqtisadi mədəniyyətin təməl qaydaları müvafiq məzmununda dəyişikliyə uğrayırlar. Əlbəttə ki, yeniləşmə (təfəkkür) adlandırdığımız mürəkkəb və ziddiyyətli konfigurasiya bir anın içində baş vermir. Bunun üçün müəyyən uzunluqda zaman resursları tələb olunur.

3) Təfəkkürün yeniləşməsi prosesində zamanca asinxronluq və assimetriklik problemi; Prosesin müxtəlif sürətliliyi (“nüvə”nin tərkib elementləri bölümündə), məqsədyönlü yanaşmanın yoxluğu yaxud yetərsizliyi şəraitində “köhnə” və “yeni”nin hibrid formalı təzahürü ilə yekunlaşır. Bu prizmadan məqsədyönlülüğü təmin edən yeganə amil – intellektual yüksəlişin “yüksəliş” tsikli və fazalarının yaxud dalğalarının uzunömürlülüğüne nail olmaqdır. Söz yox ki, intellektual yüksəliş fasiləsiz deyildir: diskretdir.

İntellektin yüksəlişi – multiplikator effekti doğurur. Hər yüksəliş dalğası – gözləntilərdən daha geniş və daha əhatəli yeniləşmə tsikli ilə başa çatır. Yeniləşmədə sinxronluq və simmetrikiyin təminatı üçün “yüksəliş tsikli”nin tələb olunan zaman sürəci ərzində davam etməsi gərəkir. Söhbət ümumiyyətlə, fasiləsizlikdən getmir. İntellektual yüksəlişin səbəb olduğu təfəkkür yeniləşməsinin yalnız bir tsiklindən (dalğasından) gedir. Əks – yönümlü gediş, yuxarıda qeyd etdiyimiz “hibrid”lə qarşılaşma deməkdir.

4) İqtisadi təfəkkürün yeniləşməsində təhsilin rolu yaxud mütəxəssis hazırlığı problemi; Məntiqi antinomiyaaların ən çox yer aldığı həyatı əhəmiyyət kəsb edən problemlərdən biridir!

² К.Поппер. Логика и рост научного знания, М.1993

³ Ə. Bayramov. İqtisadi elminin fəlsəfəsi: zaman, həqiqət və azadlıq. Bakı.2016

Təhsil (tərbiyə) – ideoloji sferadır. Milli varlığın mövcudluq şərtlərinin fundamentalində dayanan sferadır. Eyni zamanda, təhsil – güc strukturudur, intellektin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Yəni, təhsilin hər iki mənatutumu eyni dərəcədə mühümdür və vazgeçilməzdir.

Yəni, onun birini digərinə “qurban” vermək milli varlığın fəlakəti olardı...

Bu anlamda – təhsil (tərbiyə) sferasının, avtonom altsistemi kimi mütəxəssis hazırlığı prosesinin keyfiyyətə yüksəldilməsi zəruriliyinin ön planda tutulması doğru yanaşmadır. Amma... təhsilin elə bundan ibarət olduğunu yaxud iqtisadimərkəzçiliyin universalizmini təhsil sferasında tətbiq etmək sadələvh özünüaldanış məzmunu daşımaqla, problemlər kompleksi doğura biləcək bir yanaşma kimi qəbul edilməlidir.

Beləliklə, intellektin formalaşması (sırf iqtisadi mənada) mütəxəssis hazırlığı prosesində baş verir. İqtisadi təfəkkürün nəzəri bazası ali iqtisadi təhsil sferasında təqdim olunur. Bugünkü reallıq göstərir ki; Əvvəla, qeyd olunan yönümdə aşırı standartlaşma qərarlaşmışdır ki, bu da analitik, kreativ düşüncə tərzinin aşılmasını mümkünsüz hala gətirir; ikincisi, “iqtisadi nəzəriyyə” adı altında ortodoksların aksioma “yığıcı” sübuta ehtiyacı olmayan mütləq həqiqətlər kimi tədris olunur; üçüncüsü, gələcək mütəxəssislərə alternativ yanaşmalar təlqin edilmir; Dördüncüsü, nəzəriyyə - reallıq qarşılaşdırılması problemi “gözardına” vurulur. Real gerçəkliyin tədris edilən nəzəri müddəalara uyğunluğunu yalnız təcrübə prosesində aşkarlamaq mümkündür. Və, bu aspekt mütəxəssis hazırlığı prosesinin əsas ölçü proseduruna çevrilməlidir. Lakin, gerçəklik bunun belə olmadığını ortalığa qoymaqladır. Gələcək mütəxəssislərin təcrübə proqramı hər cür sistemlilik və pragmatiklikdən uzaqdır. Anlaşıldığı kimi, ali iqtisadi təhsil gələcək mütəxəssislərdə analitik düşüncə tərzini formalaşdırmır. Buna görə də, intellektual yüksəlişin necə gerçəkləşəcəyi böyük sual altındadır.

Və, nəhayət, islahatların gedişində nələri etmək məqsəduyğun deyildir:

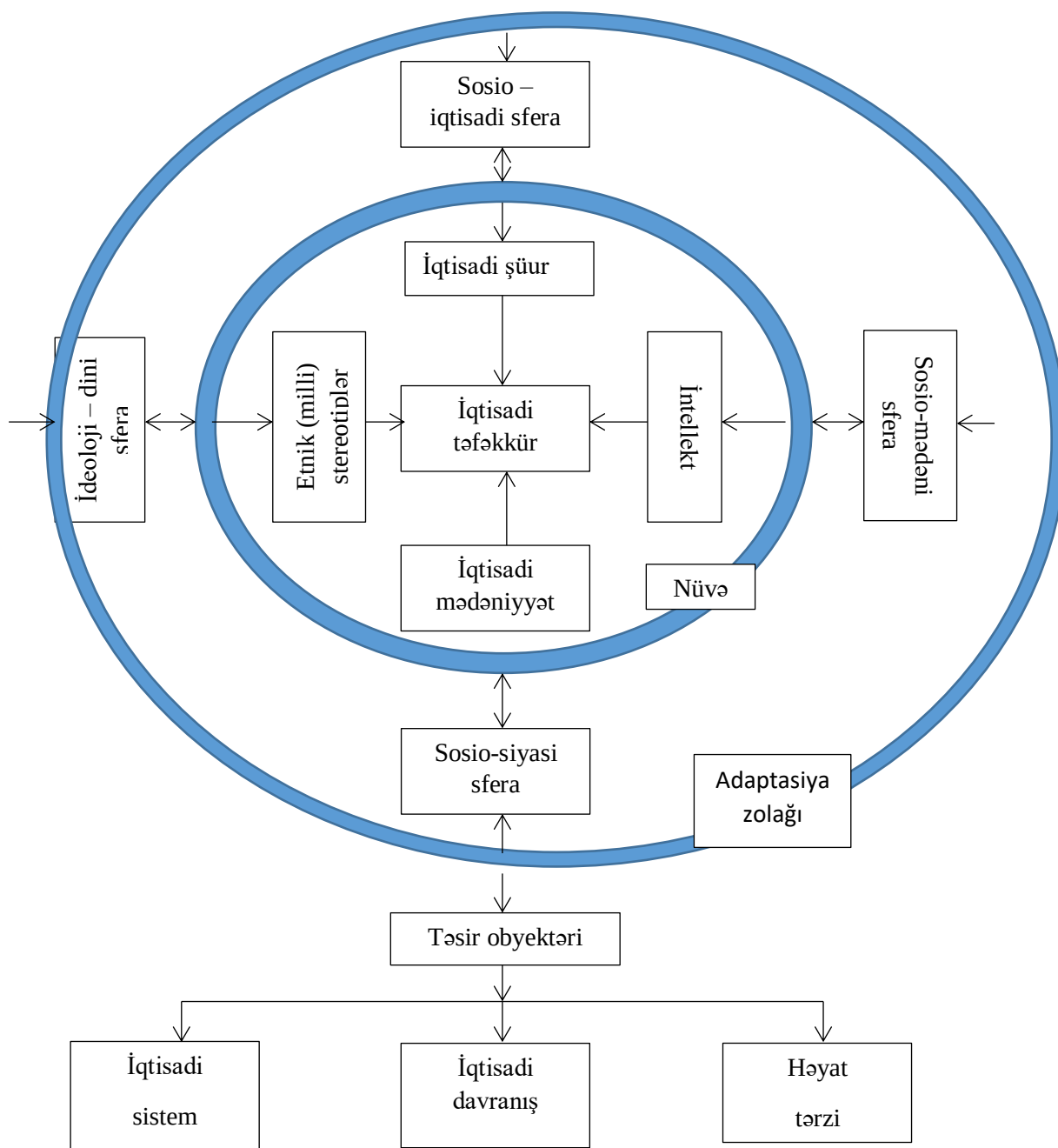
1) Yeniləşmə prosesinin institutsional sferadan başlanması; blok – sxemdən də göründüyü kimi, iqtisadi təfəkkürün adaptasiya zolağında və yalnız bir komponentdə (sosio – iqtisadi sfera) dəyişikliyin aparılması deməkdir. Bu dəyişikliyin gözlənilən effekti verə bilmə ehtimalı yox dərəcəsindədir: sadəcə olaraq, formal qaydaların (nizamın) yalnız bir elementi dəyişikliyə məruz qalır. Təfəkkürün “nüvə”si əvvəlki fikri konstruksiyada qalmaqda davam edir. Adaptasiya zolağının bir komponentində baş verən hissəvi/fraqmental dəyişiklik – iqtisadi təfəkkür tərzində “yan” gedişlərin artmasına və yekun olaraq oppotunist davranışın (bəzən də kriminal xarakterli) kütləviləşməsinə gətirib çıxaracaqdır.

2) İnstitutsional dəyişiklik cəmiyyətin (oxu:iqtisadiyyatın) tipinə adaptasiya oluna bilməlidir. Yəni, mövcud fəaliyyət mexanizmində özünəxas funksiyaları həyata keçirmək imkanında olmalıdır. Problemin əks – yönümlü qoyuluşu gözləntilərin gerçəkləşməsinə deyil, sistem daxili elementlərin qarşılıqlı bağlılığında böhranlı situasiyalara gətirib çıxara bilər.

Oturmuş nizamın biristiqamətli dəyişikliyə uyğunlaşdırılması cəhdi struktur disproporsiyaların daha da dərinləşməsinə, nizamın (iqtisadi) sistem bütövlüyü keyfiyyətinin itirilməsinə və dayanıqlı inkişaf trayektoriyasının yeni yaranmış neqativlər çoxluğu ilə “yüklənməsinə” səbəb olur. Postsovet avrasiyası ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycan gerçəkliyinə öləri nəzər salmaq kifayətdir ki, ifadə etdiyimiz nəzəri təsbitin həqiqət olduğuna inam yaransın.

3) Ümumiyyətlə, formal institutlarda aparılan dəyişiklik, ki əksər hallarda xarici təcrübəyə istinad edilir, ekzistensiyadan daha çox mahiyyət çalarlarını ehtiva etməlidir: Norma, normativ, prinsip və qaydalarda mənatutumunu dəyişmə iqtidarında olan yeniləşmələrə yol açmaq lazımdır.

İnstitutsional strukturların mərkəzləşdirilməsi, əks – mərkəzləşdirilməsi, çoxsaylı kiçik həcmli bölmələrə parçalanması – təbii ki, institutsional dəyişiklikdir, amma yenilik yaratmayan “dəyişiklikdir”.

Şəkil 2. İqtisadi təfəkkürə paradiqmal baxış

Milli iqtisadiyyat üçün önəmli olan “cəmin” dəyişməsidir: $2+2=4$ məntiqi iqtisadi anlamda tam yararsızdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz dəyişikliklər (oxu: islahatlar) mahiyyət etibarı ilə “toplananların yer dəyişməsidir”. Yəni, məntiq olduğu kimi qalır. Yeniləşmədə isə hədəflənən məqsəd - həmin məntiqin dəyişməsi, “cəmin” artmasıdır. Həmçinin, bu, iqtisad elminin riyazi aksiomalardan “xilas” yoludur... Dahası da var! Qeyd edilən yeniləşmə, yəni riyazi aksiomalardan uzaqlaşma, hətta “iqtisadi insan” modelinin yenidən dizayn olunmasına şərait yarada bilər.

4) “Toplananların yerdəyişməsi” tipli institutsional yeniləşmənin yalnız bir effekti müşahidə edilir: kütləvi/sistemli bürokratikləşmə!

Söz yox ki, bürokratiya – müasir idarəetmə/tənzimləmə sferasının ayrılmaz atributudur.

Amma, onun da bir əndazəsi vardır. Yəni, əksər kateqoriyalar kimi müəyyən çərçivədədir yaxud olmalıdır: rəşional “sərhədlər” yaxud “qırmızı xətt” hələ ki, dövryyədədirlər. Nədən, bu aspekt diqqət mərkəzinə gətirilməlidir?

Bürokratikleşmənin əndazəni aşması:

- Zaman resurslarına israfçı yanaşmanı “qanuniləşdirir”. Çoxsaylı struktur bölmələr arasında qarşılıqlı razılaşmalara sərf edilən zaman resurslarının əsaslandırılmamış interval “uzanması” baş verir. Nəticə: qərar qəbulu prosesində “bürokratiya böhranı” yaranır; idarəetmə sisteminin sistem bütövlüyünə xələl gəlir. Bu halın uzunmüddət davam etməsi iqtisadi sistemin “anklavlara” parçalanması ilə yekunlaşır. Yaxud, institusional struktur bölmə özünə (fəaliyyətinə) aid olmayan müxtəlif sahələri cəmləməklə “imperiya” quruculuğuna başlayır. Məsələn, müxtəlif nazirliklərin, hətta korporasiyaların ali məktəbləri, xəstəxanaları, uşaq bağçaları və s. və i. Bu qəbildən olan yanılmanın doğurduğu nəticələrdir... Çoxölçülü məkanın formalaşması – məkəndaxili “sərhəd”lərin mühafizəsindən başlamalıdır.

Əks – təqdirdə, “sərhəd energetikası” deyilən fenomen yaranmayacaqdır.

- Fəaliyyət azadlığının optimal sərhədlərinə çıxış imkansız hala gəlir. Kütləvi bürokratikleşmə - iqtisadi sferada – orta əsrlərin ağalıq → tabeçilik strukturuna yeni məzmunlu tarixi dönüş edir. Və, iqtisadi sistemdə yeni paradoks meydana çıxır: ortodoksaların “iqtisadi insan” abstraksiyası sistemin mərkəzi konstruksiyası olaraq qalır, amma “azad eqoistin” əl – qolu “bağlanır”. Hesab edirik ki, təfərrüata ehtiyac yoxdur. Bu nüans müxtəlif ölkələrdə müxtəlif formalarda təzahür edir. Müxtəliflik – ölkənin iqtisadi inkişaf modelindən doğur. Məsələn, Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modeli etatist – liberal xarakterlidir... Sözsüz ki, etatizmin dominantlığı altında!

Kütləvi bürokratikleşmə - ABŞ liberalizminə, amerikan iqtisadi mədəniyyətinə xasdır. Amerikada iqtisadi fəaliyyət sərbəstliyi sistemli şəkildə qərarlaşmışdır. Buna görə də , əvvəl qeyd etdiyimiz “ağalıq → tabeçilik” plüralist əməkdaşlıq formasında təzahür edir. Və, məhz bu məqam iqtisadi azadlıqların məhdudlaşdırılmasına/məhdudlaşmasına imkan vermir.

Etatizm → konkret norma və prinsipləri ilə səciyyələnilir: azadlıq “törəmədir”, əsas olan dövlətin çıxarları və onun təminatı sferasında dövlətin ciddi nəzarətinin (oxu: idarəetmə, tənzimləmə və s.) olmasıdır...

Artıq anlaşıldığı kimi kütləvi bürokratikleşmə, onsuz da “törəmə” olan azadlığı daha da məhdudlaşdırır.

- İqtisadiyyat, ələlxüsüs konkret iqtisadi proses standartların “hakimiyyəti” altına keçir. Yaradıcı, kreativ düşüncənin formalaşması, individual təşəbbüslərin belə “standartlaşdırıldığı” bir situasiyada imkansız hala gəlir.

Kreativlik – standartlaşdırıla bilməyəndir... iqtisadiyyatın – riyazi aksiomalardan “xilasi” – məhz yaradıcı – kreativ təfəkkürün vasitəsi ilə baş tuta bilər. Eyni zamanda, kütləvi bürokratikleşmə - “rəqəmsal iqtisadiyyat” quruculuğu ilə bir araya sığmır. Rəqəmsallaşma – bürokratiyanın və hər cür standartın əleyhinə olan bir prosesdir.

İstifadə ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. 2020.
2. Bayramov, Ə. Rəqəmsal inqilab: milli iqtisadiyyatın gələyi. Bakı. 2021.
3. Bayramov, Ə. İqtisad elminin fəlsəfəsi: zaman, həqiqət və azadlıq. Bakı. 2016.
4. Дюркгейм, Э. Правила социологического метода. М.1992.
5. Минервин, И. Культура и этика в экономике. РАН. 2011.
6. Pandey, K. Sociology of Development/ Delhi.1985.

A.İ.Bayramov

Doctor of Economic Sciences, professor, Azerbaijan State University of Economics

V.A.Bayramov

*PhD in Economics, assistant professor, Institute of Economics of ANAS,
National Aviation Academy*

A paradigmatic view of economic thought: the problem of qualitative upgrading

Abstract

The main role in the realization of quality improvement in the socio-economic sphere belongs to economic thinking... the process starts with the renewal of economic thinking itself...

Forming a paradigmatic view of economic thinking from this aspect is one of the main goals of the research.

The methodological construction of the research is based on the basic principles of institutionalism - postpositivism.

The process of the research and the conclusions made show that the renewal of thinking (economic) is the main foundation that forms the "creative mechanisms" of development.

Key words: *thinking, quality, paradigm, innovation, consciousness, intelligence.*

А.И.Байрамов

д.э.н., профессор, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

В.А.Байрамов

д.ф.э., доцент, Институт Экономики НАНА, Национальная Авиационная Академия

Парадигматический взгляд на экономическую мысль: проблема качественной модернизации

Резюме

Основная роль в реализации повышения качества в социально-экономической сфере принадлежит экономическому мышлению... процесс начинается с обновления самого экономического мышления...

Формирование парадигмального взгляда на экономическое мышление в этом аспекте является одной из основных задач исследования.

Методологическая конструкция исследования базируется на основных принципах институционализма - постпозитивизма.

Процесс исследования и сделанные выводы показывают, что обновление мышления (экономического) является основной основой, формирующей «творческие механизмы» развития.

Ключевые слова: *мышление, качество, парадигма, инновации, сознание, интеллект.*

З.Р.Новрузова
к.э.н., доцент, Азербайджанский Государственный Университет
Zenfira_novruzova@unec.edu.az

Məqalə redaksiyaya daxil olub 13.02.2023

The article was received by editorial board on 13.02.2023

Статья принята к печати 13.02.2023

ЦЕНОВАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

Резюме

Ценовая политика является составной частью экономической политики государства. Цели ценовой политики государства зависят от уровня экономического развития, степени монополизации, конкурентной среды, темпа инфляции. В Азербайджане ценовая политика носит социально – ориентированный характер, именно поэтому совершенствование механизма регулирования цен на потребительские товары и услуги является актуальной темой для исследования на современном этапе экономического развития. Мировой практике известны административные и экономические способы регулирования цен, в данной статье предлагается механизм, основанный на прямом способе регулирования цен для краткосрочной стабилизации ценовой ситуации, не создавая дисбаланса между спросом и предложением, учитывая интересы как производителей, так и потребителей.

Ключевые слова: цели ценовой политики, регулирование цен на потребительские товары и платные услуги, административные и экономические способы регулирования, контроль цен.

Ценовая политика государства является составляющей экономической политики в целом, поэтому цели и инструменты достижения ее должны быть взаимосвязаны с целями финансовой, кредитной, налоговой, таможенной, инвестиционной политик. Основными ориентирами формирования ценовой политики государства являются:

- способствовать развитию предпринимательства, конкурентной среды в отраслях экономики;
- стимулировать внедрению в производство новых технологий, достижений научно-технического прогресса, повышению качества производимой продукции;
- способствовать достижению паритета цен на продукцию различных отраслей экономики;
- обеспечить социальную защищенность населения от негативного воздействия инфляционного роста цен;
- оптимизировать соотношение между динамикой цен и потребительских доходов;
- основываться на нормативно-правовую базу, которая должна совершенствоваться по мере развития рыночных отношений.

Цель исследования выявить потенциальные возможности реализации перечисленных ориентиров ценовой политики в Азербайджане. Реализация ценовой политики предусматривает, прежде всего, регулирование цен на товары и услуги, прямым или косвенным способами. Регулирование цен – попытка государства с помощью законодатель-

ных, нормативно-правовых, финансовых, налоговых мер воздействовать на цены с целью обеспечения стабильности в экономическом развитии. Прямое или административное регулирование предполагает установление фиксированных цен, как правило, на товары и услуги предприятий естественных монополий. В Азербайджане прямое регулирование цен осуществляется Тарифным Советом при Кабинете Министров и применяется на услуги водо-, газо-, электроснабжению, услуги связи, предприятий естественной монополии. Кроме фиксированных цен, прямое регулирование предполагает установление ценового коридора (предел цен, выше которых производитель не может установить цену), установление рентабельности для производителей товаров массового спроса, установление снабженческо-сбытовой надбавки в абсолютном и процентном соотношении. Косвенное регулирование предполагает применение совокупности способов и средств, обеспечивающих баланс между спросом и предложением на рынке, производством и потреблением, доходами и расходами. Косвенное регулирование цен реализуется путем льготного кредитования и налогообложения, субсидирования, товарных интервенций, реализацией государственных программ, предотвращающих повышение цен на потребительские товары и услуги. Экономически развитые страны придерживаются косвенного способа регулирования цен реализацией принятием и реализацией различных государственных программ, внедрением научно-исследовательских работ по созданию и внедрению новых видов продукции, повышению качества, которые способствуют развитию конкуренции и созданию конкурентной среды, созданием условий для инвестиционных вложений в реальное производство совместными предприятиями, регулирование таможенных пошлин с целью защиты отечественного производителя. Косвенное или экономическое регулирование предполагает воздействие на цены опосредованным образом, через налоги, процентную ставку, таможенные пошлины, таким образом, чтобы сбалансировать совокупное производство и потребление.

Государство определяет методы регулирования цен в соответствии с поставленными целями и ориентирами ценовой политики. Для Азербайджана целесообразно применение как прямых, так и косвенных методов регулирования, созданием механизма регулирования, основанном на оптимальном их сочетании, учитывая уровень экономического развития и потенциальные возможности экономики.

В Азербайджане согласно Закону «О регулируемых ценах» цены на товары и услуги не подлежат государственному регулированию, являются свободными и формируются продавцами самостоятельно, исходя из складывающейся на рынке конъюнктуры (спроса и предложения). Исключение составляют только регулируемые цены и тарифы естественных и локальных монополий - на газ, электроэнергию, коммунальные тарифы и отдельные тарифы связи и городского транспорта. Для проведения государственной тарифно-ценовой политики в Азербайджане функционирует Тарифный Совет при Кабинете Министров, который основывается на законах «О регулируемых ценах», «О естественных монополиях», «Об антимонопольной деятельности» посредством экономических инструментов с учетом рыночных принципов развития экономики. Контроль за деятельностью (в том числе ценообразованием) хозяйствующих субъектов, занимающих существенную долю рынка в нерегулируемых сферах экономики, осуществляется на основе антимонопольного законодательства.

В целях предотвращения резких колебаний цен на социально значимые товары Законом «О регулируемых ценах» предусмотрена статья 6 Способы регулирования цен, где указывается в пункте 6.1.1. утверждение цен, в пункте 6.1.2. ограничение уровня цен, в пункте 6.1.3. ограничения уровня нормы рентабельности в цене, в пункте 6.1.4. изменения налоговых, таможенных пошлин. В пункте 6.2. указано, что способ регулирова-

ния цен выбирается органом исполнительной власти. Из указанных в законе способов регулирования цен реализуется только 6.1.1. утверждение цен в виде фиксированных тарифов на коммунальные услуги, предоставляемые субъектами естественной монополии, остальные способы регулирования цен не применяются. Динамика цен на потребительские товары и платные услуги населению, не регулируемые государством свидетельствуют о росте инфляции с естественной нормы протекания к умеренному темпу роста.

**Динамика цен на потребительские товары и платные услуги населению
 (в сравнении с прошлым годом, в процентах)**

Годы	всего	В том числе		
		продукты питания	не продовольственные товары	Платные услуги
2010	105,7	107,2	102,3	104,3
2015	104,0	106,1	103,8	101,2
2016	112,4	114,7	116,7	105,8
2017	112,9	116,4	111,6	109,3
2018	102,3	101,7	102,6	102,7
2019	102,6	103,8	101,2	102,0
2020	102,8	105,0	101,3	101,0
2021	106,7	108,1	105,1	105,8
2022	113,9	119,5	108,6	110,4

Источник: Госкомстат

Статистические данные свидетельствуют о положительной динамике темпов роста цен на потребительские товары и платные услуги, причем начиная с 2019 года наблюдается наращивание темпа роста цен и в особенности на продукты питания, в 2022 году в сравнении с 2021 годом на продовольственные товары в целом цены возросли на 9,4%, цены на платные услуги возросли на 4,6%, на непродовольственные товары соответственно 3,5%.

Динамика потребительских доходов и расходов на душу населения

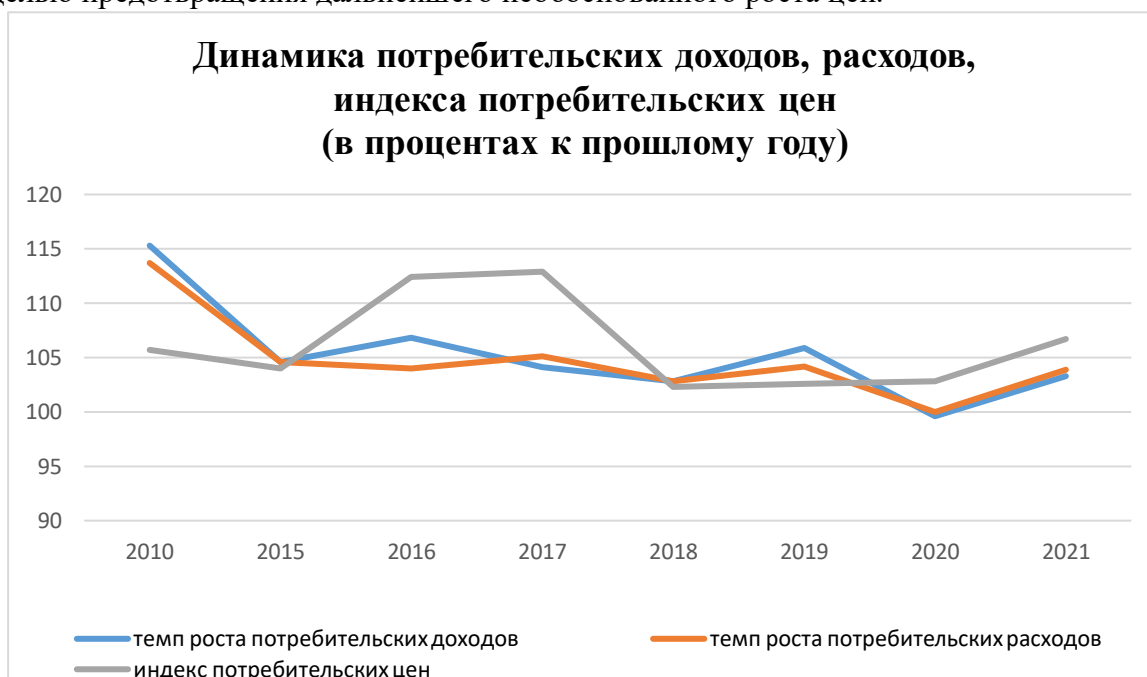
	Доходы на душу населения (ман)	Темп роста к прошлому году (%)	Расходы на душу населения, (ман)	Темп роста к прошлому году, (%)	Индекс потребительских цен
2010	144,2	115,3	147,4	113,7	105,7
2015	240,5	104,6	254,6	104,6	104,0
2016	257,8	106,8	264,7	104,0	112,4
2017	268,4	104,1	278,2	105,1	112,9
2018	276,0	102,8	286,0	102,8	102,3
2019	292,4	105,9	298,0	104,2	102,6
2020	291,1	99,6	297,8	99,99	102,8
2021	300,6	103,3	308,6	103,9	106,7

Источник: Госкомстат

Статистические данные свидетельствуют о почти одинаковой динамики потребительских доходов, расходов и скачкообразной динамике индекса потребительских цен. Причем темп роста индекса потребительских цен опережает темп роста потребительс-

ких доходов и расходов. Отметим, что растут цены на потребительские товары и услуги отечественных производителей, причем обоснование для роста нет. В октябре 2022 года цены на потребительские товары и тарифы на услуги по сравнению с сентябрем выросли на 1,1%, в том числе, на продовольственные товары — 2,3%, непродовольственные товары — 0,3%, тарифы на оказываемые населению платные услуги и цены — 0,2%. Статистические данные свидетельствуют о ежемесячном росте цен, розничные торговцы искусственно завышают цены, в отсутствии контроля со стороны государственных органов инфляционный темп роста будет продолжаться. Государство индексирует доходы населения с целью повысить уровень жизни населения, однако при наблюдаемом инфляционном наращивании темпов роста уровень жизни понизится.

Искусственный рост цен на потребительские товары можно остановить только государственным регулированием потребительских цен на товары и услуги. В соответствии с законодательством целесообразно установить верхний предел цен на потребительские товары массового спроса, составляющие потребительскую корзину на ограниченный срок с целью предотвращения дальнейшего необоснованного роста цен.

Для развития предпринимательства и конкурентной среды, регулирования цен и тарифов в Азербайджане создана необходимая нормативно-правовая база, Тарифный Совет утверждает тарифы на услуги, оказываемые предприятиями монопольных отраслей экономики. Законом «О регулируемых ценах» предусмотрена функционирование системы различных видов цен, фиксируемых, регулируемых, свободных, но не создан государственный орган координирующий различные виды цен и обеспечивающий паритет цен на продукцию различных отраслей.

В экономически развитых странах эту функцию выполняют различные государственные органы. К примеру, в США за ценовую политику ответственны два органа: Федеральная торговая комиссия и Антитрестовское управление Министерства юстиции США. Государством регулируется всего 5-10% цен из общего объема. Применяются прямые и косвенные методы регулирования, которые позволяют государству

влиять на спрос и предложение. В Японии ценовой политикой занимается Комиссия по справедливым сделкам, которая использует следующие методы государственного воздействия: установление «рекомендательных» цен, ограничение на импорт ряда товаров сельскохозяйственного производства, проведение закупок в периоды падения цен и продажи товаров из созданных запасов в периоды роста цен с целью получения определенной нормы прибыли. «Рекомендательные» цены устанавливаются на важнейшие сельхозпродукты, которых продавцы должны придерживаться.

При необходимости пересмотра тарифов на коммунальные услуги Агентство по делам потребителей ведет переговоры с соответствующими министерствами и ведомствами с точки зрения защиты прав потребителей. Для точного и оперативного определения ключевых факторов изменения цен, Агентство по делам потребителей проводит опрос 2000 респондентов один раз в месяц, проживающих в различных районах по всей стране. В Норвегии в зависимости от экономической ситуации государством практикуются различные методы ценового регулирования, к примеру, установление минимальных и максимальных уровней цен, определение порядка исчисления скидок, наценок, максимального уровня прибыли либо замораживание цен и другие способы воздействия на цены. Правительство использует предельные уровни цен на следующие виды товаров: лекарства, химические удобрения, цемент, мясо, маргарин, молоко. Государственное управление цен и конкуренции, подчиненное Министерству гражданской администрации, постоянно наблюдает и контролирует цены.

Выбор способа регулирования цен в Швеции зависит от уровня инфляции и экономического развития страны. Исключительной формы воздействия может применяться замораживание цен, которое используется в случае военных действий или угрозы их возникновения, либо вследствие значительного роста цен. В области сельского хозяйства государственные институциональные структуры с целью соблюдения интересов фермеров устанавливают закупочные цены на важнейшие виды продовольственной продукции: яйца, молоко, мясо, зерно и другие продукты питания, и сельскохозяйственное сырье. В связи с этим правительство каждый год проводит переговоры с союзами фермеров и с участием потребителей по поводу формирования цен на продукты питания.

Предлагаемый механизм фиксирования предельных розничных цен предназначен для краткосрочной стабилизации ценовой ситуации при сбое рыночных факторов ценообразования, то есть при краткосрочных дисбалансах спроса и предложения, имеющих по своей природе спекулятивный либо форс-мажорный характер. При этом он актуален только при наличии достаточных для удовлетворения спроса объемов товара либо при реализации мер по восстановлению предложения, которые не имеют мгновенного эффекта, а постепенно способствуют насыщению рынка.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Во всех странах государственное регулирование цен осуществляется в целях антиинфляционного или антимонопольного развития экономики в рамках антимонопольного законодательства, имеющего целью стабилизации цен, поддержку конкуренции и ограничение монополизации. Дифференциация тарифов на использование электроэнергии целесообразно осуществлять, используя положительный эффект масштаба, тем самым предотвращая повышение потребительских цен.

2. Наряду с прямым установлением и регулированием цен государственные органы осуществляют и контроль за ними со стороны государственных органов. В развитых странах сфера контролируемого государством ценообразования составляет от 5 до 60% общего объема выпускаемой продукции.

3. Проведенный анализ статистических данных свидетельствует о том, что темп роста индекса потребительских цен опережает темп роста потребительских доходов и расходов. При этом растут цены на потребительские товары и услуги отечественных производителей искусственным образом, обоснование для ежемесячного роста цен нет.

4. Государственное регулирование в экономически развитых странах регулированием и контролем за ценами занимаются различные государственные органы в зависимости от развитости конкуренции, от степени монополизации и от перечня регулируемой продукции, на основе законодательной базы.

5. В Азербайджане регулирование и контроль цен возложено на органы исполнительной власти, отсутствие единого координирующего центра по регулированию цен на потребительские товары и платные услуги создает разрозненность в динамике потребительских цен и несоблюдения паритета цен на товары различных отраслей экономики.

Список использованной литературы:

1. Закон Азербайджанской Республики «О регулируемых ценах». 30.05. 2003 г.
2. Сборник Государственного Комитета по Статистике Азербайджана. 2019 г.
3. Герман Симон. (2015). «Признание мастера ценообразования». Международная школа бизнес. Издат. «Библос».
4. Михаил Лев. (2015). «Государственное регулирование цен в зарубежных странах». Учебное пособие Москва. Юнити.
5. Новрузова З.Р. (1999). «Регулирование ценообразованием монополизированного рынка» методическое пособие. Азербайджанский Государственный Экономический Университет. Баку.
6. Statistics Canada. URL: <http://www.statcan.gc.ca/start-debut-eng.html>.

Z.R.Novruzova

i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Dövlət qiymət siyasəti sosial-iqtisadi sabitlik amili kimi

Xülasə

Qiymət siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsidir. Hökumətin qiymət siyasətinin məqsədləri iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, inhisarlaşma dərəcəsi, rəqabət mühitindən və inflyasiyanın tempindən asılıdır. Azərbaycanda qiymət siyasəti sosial yönümlüdür, buna görə də istehlak mallarının və xidmətlərin qiymətlərinin tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi iqtisadi inkişafın müasir mərhələsində tədqiqat üçün aktual mövzudur.

Dünya praktikasında qiymət tənzimlənməsinin inzibati və iqtisadi üsulları məlumdur, bu məqalədə qısamüddətli sabitləşməsi üçün, tələb və təklif arasında disbalans yaratmadan, istehsalçı və istehlakçıların mənafeləri nəzərə alınan qiymətlərin tənzimlənməsində birbaşa üsulu əsaslanan mexanizm təklif edilir

Açar sözlər: *qiymət siyasətinin məqsədləri, istehlak mallarının və pullu xidmətlərin qiymətlərinin tənzimlənməsi, tənzimlənmənin inzibati və iqtisadi üsulları, qiymətlərə nəzarət.*

Z.N.Novruzova

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Azerbaijan State Economic University*

State pricing policy as a factor of socio-economic stability

Abstrakt

Pricing policy is an integral part of the economic policy of the state. The goals of the government's pricing policy depend on the level of economic development, the degree of monopolization, the competitive environment, and the rate of inflation. In Azerbaijan, the pricing policy is socially oriented, which is why the improvement of the mechanism for regulating prices for consumer goods and services is an urgent topic for research at the present stage of economic development.

The world practice knows administrative and economic methods of price regulation, this article proposes a mechanism based on a direct method of price regulation for short-term stabilization of the price situation, without creating an imbalance between supply and demand, taking into account the interests of both producers and consumers.

Key words: *pricing policy goals, regulation of prices for consumer goods and paid services, administrative and economic methods of regulation, price control.*

А.Ч.Маилов
магистрант, Азербайджанский Государственный
Экономический Университет
asaf.mailov@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 10.02.2023

The article was received by editorial board on 10.02.2023

Статья принята к печати 10.02.2023

СУЩНОСТЬ, ЦЕЛИ И ПРИЧИНЫ СОЗДАНИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

Резюме

В статье проведен анализ факторов, которые способствовали созданию и последующему развитию свободных экономических зон (СЭЗ).

В данной исследовательской работе рассматриваются внутренние и внешние факторы, влияющие на особые экономические зоны (ОЭЗ). В этой работе также непосредственно изучено влияние, которое оказывают особые зоны на национальную экономику. С этой целью были приведены 9 составляющих данного влияния, а именно: стимулирование экспорта, стимулирование притока инвестиций, увеличение валютных поступлений, повышение уровня среднегодового ВВП, повышение социально-экономического развития регионов страны. К дополнению к этим данным, в этой работе также отображается видовое разнообразие особых экономических зон. Также были изучены цели, которые правительство ставит при создании свободных экономических зон.

Статья завершается рекомендациями о том, как ОЭЗ важны на сегодняшний день для развития не только экономических, но также и социальных составляющих.

Ключевые слова: *особые экономические зоны, цели создания, национальная экономика, анализ, факторы.*

ВВЕДЕНИЕ

Неотъемлемой частью мировой экономики и международных экономических отношений второй половины XX века стали свободные (особые или специальные) экономические зоны (СЭЗ), которые способствуют более активному вовлечению национальных хозяйств в мировую экономику. Создание СЭЗ направлено, как правило, на решение конкретных приоритетных экономических задач, реализацию стратегических программ и проектов на основе международного сотрудничества. Что позволяет решить взаимосвязанные цели: экономическую, социальную, производственную и научно-техническую. В документах ООН они охарактеризованы как одно из достижений второй половины XX века.

Естественно, затрагивая и изучая сущность и функционирования СЭЗ, необходимо коснуться и международной конвенции об упрощении и гармонизации таможенных процедур, которая была заключена в Киото 18 мая 1973 г., последняя редакция которой вступила в силу 3 февраля 2006 года. Данная конвенция определила свободную зону как своеобразный внешнеторговый анклав. В последние годы, для обеспечения устойчивого развития не нефтяных отраслей промышленности, с целью расширения инновационной деятельности, Правительство АР применяет принципиально новые механизмы путем создания СЭЗ, закон о создании которого был принят в 2009 г. указом Президента Азербай-

джана. На основе указанных нормативно-правовых актов предполагалось путем создания специальных экономических зон (СЭЗ) и технопарков повысить уровень активности предпринимательства, научно-технических разработок, призванных способствовать повышению эффективности экономики Азербайджана.

Применения такого инструмента как СЭЗ являются ключевыми в формировании национальной экономики, что обуславливает ее особую актуальность на современном этапе развития общества и государства.

АНАЛИЗ

В результате перехода к рыночной экономике, наблюдалось постепенное повышение степени открытости экономики к внешнему миру, посредством активизации внешнеэкономической деятельности. На сегодняшний день одной из важнейших форм экономических связей выступают особые экономические зоны (ОЭЗ). Данные зоны выступают в роли особого вида государственного регулирования внешнеэкономической деятельности. Рассматривая СЭЗ в обобщенном виде, нужно отметить, что они представляет собой особую экономическую зону, имеющие выгодное экономико-географическое положение. В ОЭЗ в обязательном порядке должны быть установлены беспошлинные или льготные экспортно-импортные режимы. Помимо этого, данным территориям должны быть присущи торговые и валютно-финансовые автономии, в отличии от остальных регионов страны. Согласно документам международной конвенции, принятой в Киото 18 мая 1973 года (о гармонизации таможенных процедур), под свободной зоной понимается часть территории страны, на которой товары выступают в роли объектов, находящихся за пределами национальной таможенной территории.

На сегодняшний день СЭЗ присущи определенные характерные черты, помогающие отличить эту зону от других территорий страны.

К отличительным чертам ОЭЗ относятся:

1) применение различного рода льгот и стимулов, к числу которых относят: внешнеторговые льготы (снижение или полная отмена экспортно-импортных пошлин), фискальное стимулирование (заключается в налоговом стимулировании конкретных видов деятельности), финансовые льготы (реализующиеся в форме субсидирования, протекающие, как в прямом виде, т. е. с использованием бюджетных средств, так и косвенно посредством установления более низких цен на коммунальные услуги.

2) наличие локальной относительно обособленной системы управления зоной, которая наделена правом автономии при принятии решений касающихся экономических составляющих.

Важнейшим аспектом современных особых зон является наличие определенных систем преференций и льгот, предоставляемые иностранным и национальным инвесторам. Например льготы по кооперативному налогу заключаются, как в снижении ставки налогообложения, так и с возможностью отсрочки от его уплаты. Кроме этого в ОЭЗ имеется возможность применения и косвенных видов льгот, к которым относятся снижение тарифов на оплату арендной платы, возможность ускоренной амортизации основных производственных фондов и тд. Особый интерес предоставляет и способ оплаты осуществляемый в специальных экономических зонах. Как правило в зонах действия СЭЗ в качестве оплаты используется как свободно конвертируемая, так и национальная валюта.

К целям создания СЭЗ можно отнести: экономические, социальные и научно-технические цели. Экономическая цель заключается в активизации и расширении не только внешнеторговой, но и внешнеэкономической деятельности в целом. К социальным целям создания СЭЗ можно отнести: создания новых рабочих мест, как итог увеличение занятости населения, повышения количества высококвалифицированных кадров в стране, повышение

уровня жизни населения и его общего благосостояния, ускоренное развитие бытовых и социальных инфраструктур. К числу же производственных и научно-технических целей можно отнести: ускоренное внедрение результатов НИОКР, развитие производственно-транспортной инфраструктуры, более тщательное и целесообразное использование имеющихся мощностей в том числе конверсионных, концентрацию научно-технических кадров, а также материально-финансовых ресурсов на приоритетные направления.

На сегодняшний день существует достаточно широкое видовое разнообразие СЭЗ.

Таблица 1

Видовое разнообразие Свободных экономических зон

1. Торговые зоны	4. Сервисные зоны
2. Промышленно-производственные зоны	5. Комплексные зоны
3. Техничко-внедренческий зоны	6. Трансграничные зоны

Источник: Таблица составлена автором.

Кроме вышеперечисленных типов СЭЗ, на современном этапе возникла еще одна классификация СЭЗ, в которой специальные экономические зоны условно подразделяются на 4 группы исходя из следующих характеристик:

- исходя из функционального предназначения (сервисные зоны, промышленно-производственные зоны, трансграничные зоны и др);
- по степени интеграции в мировую и национальную экономику (выделяют 2 типа зон по данной характеристике: это экстравертные и интровертные зон);
- по отраслевому признаку;
- принимая во внимание характер собственности СЭЗ (государственные частные и смешанные).

С концептуальной точки зрения, специальным экономическим зонам присуще благоприятное воздействие на принимающую экономику страны или региона. Однако, в большинстве случаев для СЭЗ характерно наличие подчиненной роли, т.е. можно сделать вывод, что СЭЗ уступают по значимости инвестиционному климату.

Одним из способов развития национальной экономики посредством СЭЗ является стимулирование объема экспорта, преимущественно в небольших странах, которые имеют узкий по емкости внутренний рынок. Кроме того, большинство специальных экономических зон оказывают влияние на рост занятости. Для более детального анализа влияния СЭЗ на национальную экономику необходимым является рассмотрение составляющих, которые развиваются и достигаются в результате функционирования особых экономических зон. К подобным составляющим можно отнести:

- деятельность ОЭЗ приводит к непосредственному стимулированию притока инвестиций. В результате чего наблюдается бурное развитие национальной экономической составляющей страны;
- стимулирование экспорта является второй составляющей воздействия особых зон на экономическую систему страны. Большинство зарубежных стран в своей экономической политике ставят во главу важность промышленного экспорта;
- факторы, содействующие росту занятости;
- повышение уровня среднегодового ВВП региона;

● достижение так называемого демонстрационного эффекта. Данное явление прямым образом влияет на деятельность национальных компаний и отраслей производства, заставляя повышать уровень производимой продукции как в ценовом, так и в неценовом аспекте.

Однако, необходимо также отметить, что помимо множества положительных аспектов, которые влияют на национальную экономику в результате деятельности ОЭЗ, наблюдаются также случаи негативного воздействия особых зон. В большинстве случаев эти негативные аспекты проявляются в экономике стран принимающих СЭЗ. Деятельность зоны может оказывать ограниченное влияние на состояние региональной экономики. В большинстве случаев наличие ограниченного воздействия на региональную экономику страны связано с наличием высокого уровня импортного компонента, в следствии чего будет наблюдаться низкие показатели нетто-экспорта региона.

Подводя итог деятельности свободных зон можно сказать, что их деятельность, в первую очередь, направляется на реализацию принципов открытой экономики. К еще одной тенденции современных СЭЗ можно отнести тот факт, что экономика в данных зонах имеет высокую степень открытости к внешнему миру, а в свою очередь таможенные, налоговые и инвестиционные режимы являются благоприятными для внутренних и внешних инвестиций. Создание специальных экономических зон также может означать, что те или иные страны не желая полностью открывать свою экономику иностранному капиталу прибегает к использованию частичной или локальной открытости, заключающийся в создании СЭЗ.

Помимо этого, на сегодняшний день в отдельных странах свободные экономические зоны рассматриваются, в основном, в роли регионального метода модернизации экономики, в условиях перехода ее от административных принципов (преобладание жесткого централизма хозяйственной жизни, основывающейся на базе государственной собственности и наличие господства партийно-государственной бюрократии при отсутствии экономической свободы) функционирования к рыночным (экономическая система базирующаяся на принципах свободного предпринимательства, в которой наблюдается многообразие форм собственности за счет средств производства, кроме того, наблюдается ограниченное вмешательство государства в хозяйственную деятельность субъектов).

В качестве примера можно рассмотреть одного из флагманов современной экономической жизни, Китай. В этой стране особые экономические зоны носят так называемый экспериментально социальный характер. В данной стране не практикуется метода перехода по принципу “все разом” от системы административной к рыночной. Это связано с тем, что правительство Китая считает неприемлемым и нецелесообразным данный переход, так как это может стать причиной серьезного удара для населения, а также для экономики в целом. По этой причине эффективность рыночной экономике в стране проверяется на примере свободных экономических зон.

ВЫВОД

Подводя итоги научной работы о функционировании свободных экономических зон, можно прийти к заключению, что современное развитие и процветание экономических процессов невозможно без наличия СЭЗ. В наши дни, особые экономические зоны способствуют решению нескольких задач. В первую очередь они являются неотъемлемой частью процессов глобализации. Если быть точнее, то именно ОЭЗ помогают развитию глобализации, вовлекая в данный процесс различные государства. Наряду с этим, СЭЗ являются фундаментальной составляющей при решении вопросов, касающихся безработи-

цы, углублению международного разделения труда, вовлечению депрессивных районов в экономическую систему страны и т.д.

Однако, польза от функционирования СЭЗ на этом не ограничивается. Можно без преувеличений утверждать, что именно на долю особых зон приходятся наибольшие открытия в сфере высоких технологий. В качестве примера сразу же можно назвать “Силиконовую долину”, расположенную в США.

Именно СЭЗ в современный период выводят на совершенно новый уклад развитие множества секторов экономики. Данный довод является не случайным и, в первую очередь, связан с видовым разнообразием особых зон. Также особые экономические зоны являются одним из способов увелечения общего благосостояния населения страны. Это связано с тем, что в местах функционирования СЭЗ открывается большое количество новых рабочих мест.

Список использованной литературы:

1. Ульянович М.А. «Понятие и экономическая сущность технопарков» “Научная статья”.
2. Гаджиев Ш. (2001). «Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития». Киев. с.503.
3. Верецагин С.Г. (2008). «Свободные экономические зоны: история и современность» // Гражданин и право. - № 7. – С. 9-17.
4. Корнейко О.В. (2017), «Особенности функционирования зон свободной торговли в США», Азимут научных исследований: экономика и управление, том 6, №4 (21), стр 116-119.
5. Granados J. (2015), “Export Processing Zones in Latin America and the Caribbean: Their Challenges in a Globalized World”, Integration and Trade.
6. Margaret Pugh O’Mara (2015), Cities of Knowledge: Cold War Science and the Search for the Next Silicon Valley, Princeton University Press, p. 97-101.
7. Yitao Tao (2018), Special Economic Zones and China’s Development Path, Social Sciences Academic Press, Beijing - p 277, pp 32-67.

A.Ç.Mailov

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Azad iqtisadi zonaların yaradılmasının mahiyyəti, məqsədləri və səbəbləri

Xülasə

Məqalədə azad iqtisadi zonaların fəaliyyəti haqında məlumat verilib. Əsasən xüsusi iqtisadi zonalarda daxili və xarici amillərin təsiri öz əksini tapır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu iş həm də xüsusi zonaların milli iqtisadiyyatına təsirini bilavasitə öyrənmişdir. Bu məqsədlə bu təsirin 9 komponenti verilmişdir, yəni: ixracın təşviqi, investisiya axınının stimullaşdırılması, valyuta daxilolmalarının artması, orta illik ÜDM-in artımı, ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının yüksəldilməsi. Bu məlumatlara əlavə olaraq, məqalədə xüsusi iqtisadi zonaların növ müxtəlifliyi də göstərilir. Azad iqtisadi zonaların yaradılması zamanı hökumətin qarşıya qoyduğu məqsədlər də öyrənilib.

Məqalə xüsusi iqtisadi zonaların bu gün təkcə iqtisadi deyil, həm də sosial komponentlərin inkişafı üçün necə vacib olduğuna dair tövsiyələrlə bitir.

Açar sözlər: Azad İqtisadi Zonalar, yaranma məqsədi, milli iqtisadiyyat, təhlil, amillər.

A.Ch.Mayilov

master student, Azerbaijan State University of Economics

Essences, goals and reasons for the creation of Free Economic Zones

Abstract

The article analyzes the factors that contributed to the creation and subsequent development of the Free Economic Zones. This research paper examines the internal and external factors influencing the Free Economic Zones. In this work, the impact that special zones have on the national economy is also directly studied. For this purpose, 9 components of this influence were given, namely: export promotion, investment inflow stimulation, increase in foreign exchange earnings, increase in the average annual GDP, increase in the socio-economic development of the country's regions. In addition to these data, this research also displays the species diversity of special economic zones. The goals that the government sets when creating free economic zones were also studied.

The article ends with recommendations on how Free Economic Zones are important today for the development of not only economic but also social components.

Key words: Free Economic Zones, goal creation, national economy, analysis, factor.

A.İ.Mirheydərova
t.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
arzu.mirheydarova@mail.ru
A.F.Əbilzadə
magistrant, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
aynaz.ebilzade@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 04.01.2023

The article was received by editorial board on 04.01.2023

Статья принята к печати 04.01.2023

YANACAQ-ENERGETİKA KOMPLEKSİ VƏ AZƏRBAYCANDA MÖVCUD VƏZİYYƏT

Xülasə

Yanacaq-energetika kompleksi yanacaq və enerji istehsalı, nəqli və istehlakı ilə məşğul olan sənaye və sistemlərin qarşılıqlı əlaqəsi kimi müəyyən edilir. O, tez-tez neft və qaz kəşfiyyatı, emalı, enerji istehsalı və paylanması kimi sənaye sahələrini əhatə edir.

Yanacaq-enerji kompleksi müasir iqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsi olduğundan, enerji bir çox sənayenin fəaliyyəti üçün vacibdir. Bu baxımdan araşdırma müasir dövr üçün olduqca aktualdır.

Bundan əlavə, yanacaq-enerji kompleksi ölkənin milli təhlükəsizliyinə və beynəlxalq iqtisadi müdaxilə potensialına da təsir göstərir. Enerji qiymətləri və təchizatın təhlükəsizliyi kimi amillər də ölkənin iqtisadi göstəricilərinə və xarici ticarət balansına təsir göstərir. Yanacaq-enerji kompleksinin sağlam və dayanıqlı fəaliyyəti ölkənin uzunmüddətli iqtisadi və sosial sabitliyinin təminatıdır.

Araşdırmada əsas diqqət yanacaq-energetika kompleksi və onun Azərbaycanda hazırkı vəziyyətinə yönəlməlidir.

Açar sözlər: yanacaq, enerji, energetika kompleksi, Azərbaycan.

GİRİŞ

Yanacaq-energetika kompleksi yanacaq və enerjinin istehsalı, daşınması və istehlakı ilə məşğul olan sənayelər və sistemlər arasında qarşılıqlı asılı əlaqəni ifadə edir. Bu kompleks tez-tez neft və qaz kimi qalıq yanacaqların kəşfiyyatını, çıxarılmasını, istehsalını və paylanmasını əhatə edir. Müasir iqtisadiyyatların əsas komponenti kimi enerji bir çox sənaye və ev təsərrüfatlarının fəaliyyəti üçün çox vacibdir. Yanacaq-energetika kompleksi təkcə milli iqtisadiyyata deyil, həm də milli təhlükəsizliyə və beynəlxalq iqtisadi müdaxilə potensialına təsir göstərir.

Enerji qiymətləri və təchizat təhlükəsizliyi kimi amillər ölkənin iqtisadi göstəricilərinə və ticarət balansına təsir göstərir. Yanacaq-energetika kompleksinin sağlam və dayanıqlı fəaliyyəti ölkənin uzunmüddətli iqtisadi və sosial sabitliyi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Bundan əlavə, yanacaq-enerji kompleksi emissiyalar və resursların tükənməsi yolu ilə ətraf mühitin davamlılığına təsir göstərir. Yanacaq-energetika kompleksinin formalaşmasında alternativ enerji mənbələrinin inkişafı və enerjiyə qənaət edən texnologiyaların tətbiqi də öz rolunu oynayır.

Bundan əlavə, yanacaq-enerji kompleksinin geosiyasi təsiri var, çünki enerji resurslarına çıxış və onlara nəzarət çox vaxt beynəlxalq əlaqələri və güc dinamikasını formalaşdırır. Yanacaq-enerji kompleksinin qlobal ticarətə də təsirləri var, çünki ölkələr enerji resurslarını təmin etmək və

qlobal enerji bazarında öz yerlərini yaratmaq üçün rəqabət aparırlar. Bu, müasir cəmiyyətin kritik aspektidir və gələcəyin formalaşmasında mühüm rol oynamağa davam edəcəkdir.

Nəhayət, yanacaq-enerji kompleksi daim inkişaf edir, çünki texnologiyanın inkişafı və qlobal tələbatın dəyişməsi enerji sektorunda dəyişikliklərə səbəb olur. Hökumətlər, biznes qurumları və fərdlərin hamısı yanacaq-enerji kompleksinin gələcəyinin formalaşdırılmasında, istər yeni texnologiyalara sərmayə qoymaq, enerjiyə qənaəti təşviq etmək, istərsə də dayanıqlı enerji siyasətlərini müdafiə etməklə oynamalı olacaq. Bu, geniş təsirləri olan mürəkkəb bir sistemdir və onun davamlı uğurunu təmin etmək üçün davamlı diqqət və təhlil tələb edir.

NƏZƏRİ HİSSƏ

Azərbaycan neft və təbii qaz hasilatı baxımından dünyada önəmli ölkədir. Ölkədəki enerji ehtiyatları dünya bazarına əhəmiyyətli təsir göstərir və xüsusilə təbii qazın Avropaya ixracı baxımından mühüm rol oynayır. Bundan əlavə, ölkənin enerji sektorunun inkişafı və modernləşdirilməsi enerji istehsalında səmərəliliyi artırmış və ölkənin enerji resurslarından daha səmərəli istifadə etməyə imkan vermişdir.

Azərbaycan dünyanın digər ölkələri ilə müqayisədə enerji sektorunda mühüm yerə malikdir. Ölkənin enerji resurslarının həcmi və əhəmiyyəti onun enerji bazarında iştirakına və enerji sektorunda təsirinin artmasına kömək etmişdir. Bundan başqa, Azərbaycan enerji sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq və birgə layihələrdə mühüm rol oynayır.

Azərbaycanın yanacaq-energetika kompleksi ölkənin enerji sektorunun bütün hissələrini və funksiyalarını özündə birləşdirən sistemdir. Bu kompleks neft, təbii qaz, enerji istehsalı və paylanması kimi müxtəlif sahələri əhatə edir. Ölkənin enerji ehtiyatlarına yaxşı qurulmuş neft və təbii qaz ehtiyatları daxildir ki, bu da onun bütün dünyada əsas enerji istehsalçısı və ixracatçısına çevrilməsinə kömək edib. Yanacaq-energetika kompleksi ölkənin iqtisadi artımına və ixracına mühüm töhfə verir.

Azərbaycanın yanacaq-energetika kompleksi (YES) neft və qaz hasilatı, istilik və su elektrik stansiyaları ilə təmsil olunur. Strateji əhəmiyyətli YES kompleksi yanacaq və energetika sənayelərinə bölünür. Yanacaq sənayesi müxtəlif yanacaq növlərinin (neft, təbii qaz, kömür, qəhvəyi kömür, torf, yanan şist və s.) istehsalı, emalı və çatdırılmasını əhatə edir [2]. Yanacaq-enerji balansız zamanla istehsal olunan enerjinin istehlak olunan enerjiyə nisbətində aiddir.

Hazırda Azərbaycanın yanacaq-enerji balansında (FEB) əsas rolu neft və qaz oynayır. Yanacaqlar istilik qabiliyyətinə görə fərqlənirlər. Onları müqayisə etmək üçün şərti yanacaq vahidi kimi istilik gücü 7000 kkal olan 1 kq kömürün qızdırma qabiliyyəti qəbul edilir. Eyni miqdarda neft və qazın isitmə əmsalı 1,5 (10500 kkal), torfun qızdırma dəyəri 3400 kkal, şist 0,3 və s.-dir [11].

TƏHLİL

Neft və qaz sənayesi dollar dəyərində görə dünyanın ən böyük sektorlarından biridir və 2022-ci ilə qədər təqribən 5 trilyon dollar qlobal gəlir əldə edir [11].

Neft qlobal iqtisadi cərchivə üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, nəqliyyatdan tutmuş istilik və elektrik enerjisi, habelə sənaye istehsalına qədər hər şeyə təsir edir.

Neft və qaz sənayesinə daxil olmaq istəyən investorlar bütün sektorda istifadə olunan mürəkkəb jarqon və unikal ölçülərlə tez bir zamanda heyratə gələ bilərlər. Bu giriş hər kəsə əsas anlayışları və ölçü standartlarını izah etməklə neft və qaz sektorunda iştirak edən şirkətlərin əsaslarını başa düşməyə kömək etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bərpa olunmayan enerji mənbəyi olan neft, istifadə sahələri baxımından geniş yer tutur və bir çox akademik araşdırma və araşdırmaların mövzusudur. Neft həyatın bir çox sahələrində məcburi və yaxın əvəzediciləri olmayan təbii enerji mənbəyi kimi görünür. Bu gün neft emal sənayesində istifadə olunan aparıcı xammal və digər istehsal amilləridir. Dünyada bu qədər geniş istifadə sahəsinə malik olan neftin ehtiyatlarına nəzər saldıqda ədalətli bölgüdə söz gedə bilməz.

Dünyamızda bəzi dövlətlər bununla bağlı böyük neft yataqlarına malik olduğu halda, bəzi ölkələr bu məsələdən asılıdır. Bu xüsusiyyətlərə əsasən neftin qiyməti və neft sənayesinin idarə edilməsi bütün inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dünya ölkələri üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq münasibətlərin mühüm elementinə çevrilmiş regional integrasiyalar qloballaşan dünyada mühüm rol oynayır. Bu regional integrasiya fəaliyyətləri tənzimləyici xarakter daşısa da, qurumun məqsədlərinə uyğun olaraq irəliləyir.

Bu gün mühüm enerji mənbəyi olan neftin bölgüsü və ehtiyatlarının həddi neft üçün regional integrasiyanın zəruriliyini ortaya qoyur. Bunun üzərinə Neft İxrac Edən Ölkələr Təşkilatının (OPEC) yaradıldığı görünür [10].

Azərbaycan qədim zamanlardan neft ölkəsi kimi tanınıb. Azərbaycan Sovet İttifaqı dövründə də əsas neft tədarükçüsü idi. Azərbaycanın töhfəsi kimi İkinci Dünya Müharibəsi illərində neft məhsullarına olan tələbatı qeyd etmək lazımdır. Lakin Azərbaycan xalqı var-dövlətinə, zəhmətinə baxmayaraq, neftdən tam yararlanma bilmədi [7, s.18].

Yalnız müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan öz təbii neft ehtiyatının qanuni sahibinə çevrildi. 1994-cü ildən Prezident Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən yeni neft strategiyası Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə integrasiyasında və xarici investisiyaların cəlb edilməsində həlledici rol oynamışdır.

Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı karbohidrogen yataqlarının işlənməsi üzrə dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın neft-qaz sənayesinin inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. Bu gün yanacaq-energetika kompleksi Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında həlledici rol oynayır.

Hazırda bu kompleksin qarşısında duran əsas vəzifə “Əsrin müqaviləsi” ndən sonra əldə edilmiş nailiyyətləri gücləndirmək, iqtisadiyyatın və insanların enerjiyə olan tələbatının tam ödənilməsinə təmin etməkdir [1].

Neft sənayesi əvvəlcə Abşeron yarımadasında inkişaf etsə də, sonralar onun coğrafiyası genişlənərək Xəzər dənizinə qədər gəlib çatmışdır.

Yeni yataqların istismarına baxmayaraq, sənayedə neft hasilatını artırmaq və ya saxlamaq mümkün olmadı. Beləliklə, Xəzər dənizinin neft hasilatında rolu getdikcə artmışdır. Son illərdə “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli”, “Şahdəniz” kimi zəngin neft-qaz yataqları istifadəyə verilmişdir. Texniki məhdudiyyətlər və resurs münasibətləri onların sərbəst istismarına imkan vermirdi. Nəticədə bu çətinliklər neft və qaz sahəsində xarici şirkətlərlə (ABŞ-dan Amoko, İngiltərədən Exxon, Penzoil, British Petroleum, Rusiyadan Lukoil, Norveçdən Statoil, Fransadan Total və s.) əməkdaşlığı zəruri edib.

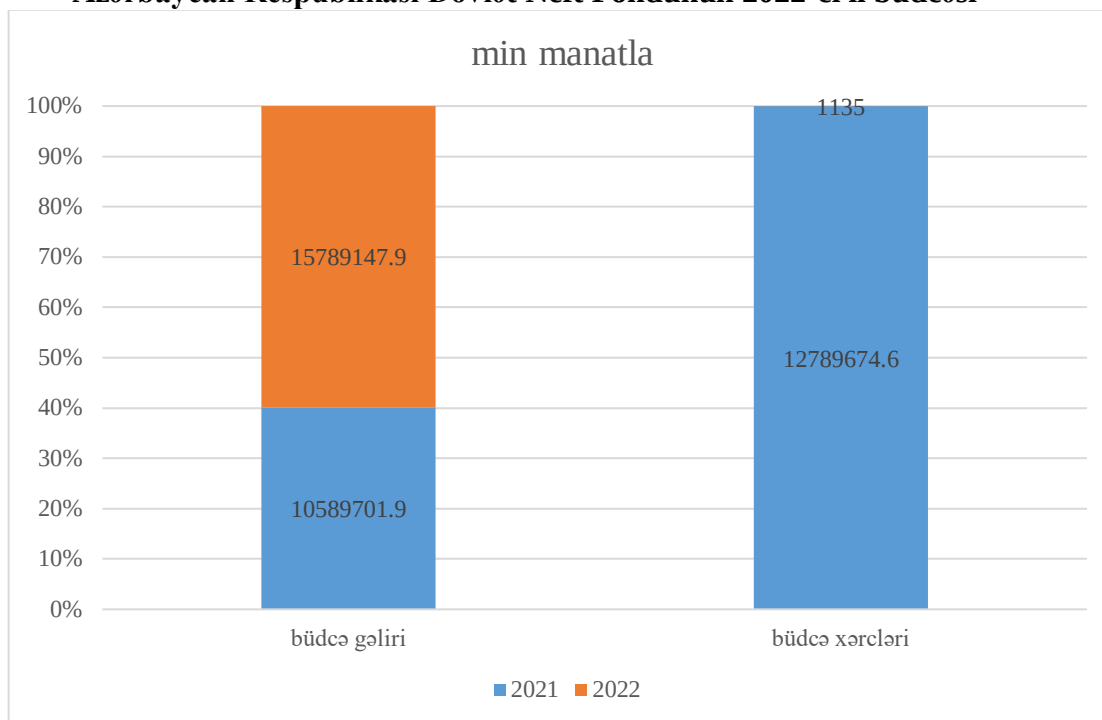
Prezident İlham Əliyevin 23 dekabr 2021-ci il tarixli 1527 nömrəli fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2022-ci il büdcəsi” ndə dəyişiklik etmişdir. Belə ki, maliyyə təşkilatlarında çalışan işçilərin əməkhaqqı dövlət büdcəsindən 15 faiz artırılıb. Əlavə olaraq, şəhid ailələrinə verilən dəstəyin məbləği artırılıb. Sərəncama əsasən, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2022-ci il büdcəsinin gəlirləri 10589701,9 min manatdan 15789147,9 min manata artırılıb, xərcləri 12789674,6 min manatdan 1135 min manata qədər azaldılıb.

Elektronenergetika: Elektrik enerjisi, batareyalarda və ya generatorlarda olduğu kimi elektrik şəklində istehsal olunan və ya saxlanılan enerjiyə aiddir. Bu, həmçinin elektrik dövrlərində olduğu kimi bir keçiricidən elektronların axmasına səbəb olmaq üçün tələb olunan enerjiyə də aid edilə bilər.

Elektrik enerjisi sənayesi elektrik enerjisinin istehsalı və istehlakçıya çatdırılması sahələrindən ibarətdir. Xalq təsərrüfatının “qan damarları” olmaqla onu elektrik enerjisi və süni işıqla təmin edir. Respublikamızda elektrik enerjisi istilik elektrik stansiyalarında (90%) və istilik elektrik stansiyalarında (10%) istehsal olunur [11].

Diaqram 1

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2022-ci il büdcəsi

Mənbə: [11]

Azərbaycanda İES qaz və mazutla işləyir. İstilik elektrik stansiyalarının tikintisi tez və ucuz başa gəlir, az yer tutur, lakin onlar tükənən xammaldan (yanacaq) istifadə edir və ətraf mühiti çirkləndirirlər.

AES-lər elektrik enerjisi istehsal edən Dövlət Rayon Elektrik Stansiyalarına (DRES) və elektrik enerjisi ilə yanaşı buxar istehsal edən İstilik Elektrik Mərkəzlərinə (İEM) bölünür. Elektrik enerjisi və buxardan çox istifadə edən Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir və Şirvanın sənaye qovşaqlarında İES-lər yaradılmışdır. DRES xammal mənbələrinə, İEM isə istehlak bölgəsinə meyllidir.

Azərbaycanda SES-in tikintisi mürəkkəb təbiətinə görə elektrik enerjisi istehsalı, suvarma, nəqliyyat, su təchizatı, balıqçılıq problemlərinin həllində mühüm rol oynayır [2]. SES-lərin tikintisi ləng və bahalıdır, böyük əraziləri su basır, lakin bərpa olunan axar sulardan istifadə edir və ekoloji cəhətdən təmizdir [6, s.19].

SES-lər güclü hidroenergetika ehtiyatlarına malik çaylarda tikilir. 1955-ci ildə ən böyük su anbarı olan Mingəçevir SES-i istifadəyə verildi. Bu stansiya enerji istehsalı ilə yanaşı, quru torpaqların suvarılmasına, Kür çayının axınının tənzimlənməsinə, daşqınların qarşısının alınmasına imkan verib. Sonralar Araz, Tərtər, Şəmkir, Varvara, Yenikənd, Ordubad SES-ləri fəaliyyətə başlamışdır.

Çaylarımızın hidroenergetika ehtiyatlarından hələ də kifayət qədər istifadə olunmur. Regionların elektrik enerjisinə olan tələbatını fasiləsiz ödəmək üçün son illərdə Şəki-Zaqatala, Quba-Xaçmaz, Lənkəran-Astara, Naxçıvan və s. modul elektrik stansiyaları (əsasən təbii qaz, yığıcam, müasir İES) istifadəyə verilmişdir.

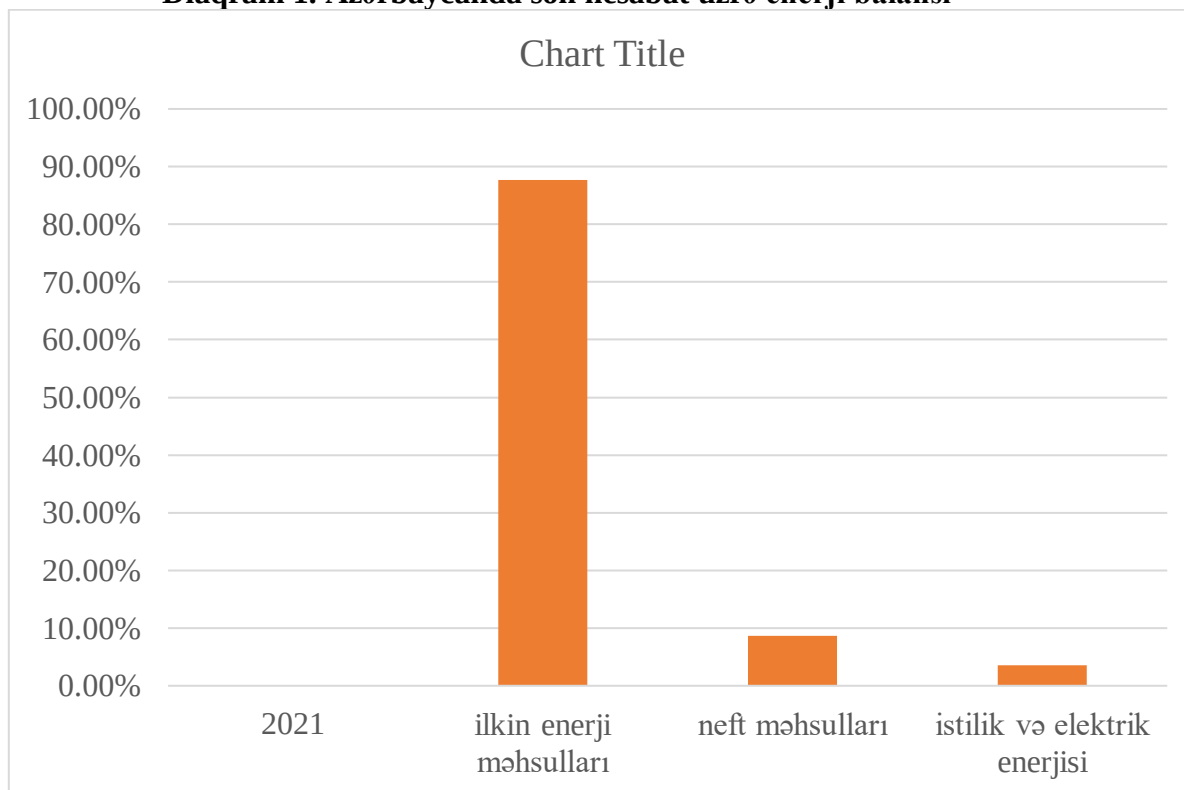
Azərbaycanda vahid enerji şəbəkəsi yaradılıb. Bu şəbəkə Rusiya, Gürcüstan, İran və Türkiyənin enerji şəbəkəsi ilə bağlıdır. Hazırda Gürcüstana enerji Azərbaycanın enerji şəbəkəsindən verilir [5, s.11].

Enerji balansı müəyyən müddət ərzində ölkə ərazisinə daxil olan, çıxan və istifadə olunan bütün enerji məhsulları haqqında məlumatların toplanması və əlaqələndirilməsini əhatə edən göstəricilər sisteminə aiddir. 2021-ci ildə ölkədə 75,5 milyon barel neft ekvivalenti olmaqla ümumi enerji istehsalının 87,7 faizini ilkin enerji məhsulları, 8,7 faizini neft məhsulları, 3,6 faizini isə istilik və elektrik enerjisi təşkil edib [11].

Bütün ilkin enerji məhsullarının 53,8 faizini xam neft (qaz kondensatı daxil olmaqla), 45,9 faizini təbii qaz, 0,3 faizini isə təkrar emal edilmiş enerji mənbələrindən istehsal olunan enerji məhsulları təşkil edib.

Azərbaycan xam neft, təbii qaz və neft məhsulları ixrac edən ölkədir. 2021-ci ildə ixracın həcmi 48,6 milyon barel neft ekvivalenti olub ki, bunun da 59,5 faizini xam neft, 36,7 faizini təbii qaz, 3,5 faizini neft məhsulları, 0,3 faizini elektrik enerjisi təşkil edib [11].

Diaqram 1. Azərbaycanda son hesabat üzrə enerji balansı

Mənbə: [11]

2020-ci illə müqayisədə ümumi enerji təchizatı 2021-ci ildə 5,8% artaraq 17,6 milyon barel neft ekvivalentinə çatıb. Ümumi enerji təchizatının 20,7%-ni transformasiya sektoru prosesləri, 5,2%-ni itkilər, 5,3%-ni enerji sektoru üzrə daxili istehlak, 68,8%-ni isə son istehlak və s. təşkil edib [11].

Qaz sənayesi: Təbii qaz sənayesi təbii qazın hasilatı, nəqli və paylanmasını əhatə edən qlobal enerji bazarının əsas sektorudur. Təbii qaz elektrik enerjisi istehsal etmək, binaları qızdırmaq və sənaye proseslərini yanacaq üçün istifadə olunan təmiz yanan qalıq yanacaqdır. Sənaye kəşfiyyat, qazma, hasilat, daşınma, saxlama və marketinq daxil olmaqla bir sıra fəaliyyətləri əhatə edir. Bu, təbii qazın hasilatı, nəqli və son istifadəçilərə paylanması üçün infrastruktur və texnologiyaya əhəmiyyətli investisiya tələb edən kapital tutumlu sənayedir. Təbii qaz sənayesində əsas oyunçulara transmilli korporasiyalar, milli neft şirkətləri və müstəqil kəşfiyyat və hasilat şirkətləri

daxildir. Təbii qaz sənayesi qlobal iqtisadiyyata, eləcə də onun fəaliyyət göstərdiyi ətraf mühitə və icmalara əhəmiyyətli təsir göstərir.

Neft və təbii qaz enerji bazarında əsas sənaye sahələridir və dünyanın əsas yanacaq mənbələri kimi qlobal iqtisadiyyatda təsirli rol oynayır. Neft və qazın hasilatı və paylanması ilə bağlı proseslər və sistemlər olduqca mürəkkəbdir, kapital tutumludur və ən müasir texnologiya tələb edir.

Tarixən təbii qaz, əsasən hasilat prosesi və ya biznesin yuxarı tərəfi səbəbindən neftlə əlaqələndirilmişdir. Sənaye tarixinin çox hissəsi üçün təbii qaza narahatlıq kimi baxılırdı və bu gün də dünyanın bəzi yerlərində, o cümlədən ABŞ-da böyük miqdarda yandırılır. Təbii qaz, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ABŞ-da şist qazının inkişafı və neft və kömürlə müqayisədə yandıqda daha az istixana qazı emissiyası nəticəsində dünyanın enerji təchizatında daha mühüm rol oynamışdır.

İqtisadi, ekoloji cəhətdən təmiz və ucuz yanacaq olan təbii qaz sənayeni, elektrik stansiyalarını yanacaq, kimya sənayesini xammalla təmin edir və məişətimizdə geniş istifadə olunur. Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizinin şelf zonasında toplanan təbii qazın əsas hissəsi neftlə birlikdə, az hissəsi isə müstəqil qaz yataqlarından hasil edilir. Müstəqil qaz ehtiyatlarının 80%-i və qaz kondensatının 93%-i dəniz yataqlarının payına düşür [4, s.34].

Quruda əsas qaz yataqları Qaradağ-Qobustan və Gürgan-Zirə, dənizdəki Şahdəniz yatağıdır. “Şahdəniz” yatağının istismara verilməsi Bakı-Ərzurum qaz kəmərinin tikintisinə və Azərbaycan qazının dünya bazarına çıxarılmasına imkan yaratdı. Neftlə birlikdə dənizə buraxılan qazın böyük hissəsi texniki çətinliklər səbəbindən hələ də tam istifadə olunmur [2].

Respublikada sərbəst qazın (mədən qazı) hasilatı ilə yanaşı, neftlə (yerli qaz) birlikdə hasil edilən qaz, o cümlədən neftin emalı zamanı əldə edilən az miqdarda qaz (zavod qazı) toplanaraq istifadə olunur [8, s.87]. İlin isti mövsümündə tələbatın az olduğu vaxtlarda çıxarılan qaz Qaradağ və Kalmasın yeraltı qaz anbarlarına vurulur. Azərbaycan Türkiyə ilə yanaşı, Rusiya və İrana da qaz ixrac edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Yanacaq-energetika kompleksi evləri, biznesləri və sənayeləri enerji ilə təmin edən qlobal iqtisadiyyatın mühüm hissəsidir. Təbii qaz sənayesi qlobal enerji kompleksində mühüm rol oynayan yanacaq-energetika kompleksinin əsas tərkib hissəsidir. Bununla belə, o, həm də bərpa olunan enerji mənbələrindən artan rəqabət, ətraf mühitlə bağlı narahatlıqlar və tənzimləyici təzyiqlər kimi problemlərlə üzləşir. Bu problemləri həll etmək üçün sənaye davamlı olaraq yeni texnologiyalara sərmayə qoymalı, davamlı təcrübələri qəbul etməli və maraqlı tərəflərlə açıq ünsiyyətdə olmalıdır. Yanacaq-energetika kompleksinin səmərəli idarə olunması enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, iqtisadi artımın təşviqi və sürətlə dəyişən enerji mənzərəsinin tələbatının ödənilməsi üçün çox vacibdir. Yekun olaraq qeyd edək ki, yanacaq-energetika kompleksi dünyanın enerji gələcəyinin formalaşmasında əsas rol oynayacaq dinamik və daim inkişaf edən sənayedir.

Nəticə olaraq, yanacaq-energetika kompleksi dedikdə, enerji və yanacaq ehtiyatlarının istehsalı, daşınması və istehlakı ilə məşğul olan sənayelərin, infrastrukturun və tənzimləmələrin bir-biri ilə əlaqəli sistemi başa düşülür. Bu kompleksə neft və təbii qaz hasilatı, emalı, enerji istehsalı və paylanması, o cümlədən boru kəmərləri, gəmilər və digər vasitələrlə enerji və yanacaq məhsullarının nəqli daxildir.

Yanacaq-energetika kompleksi yanacaq və enerji istehsalı, nəqli və istehlakı ilə məşğul olan sənaye və sistemlərin qarşılıqlı əlaqəsi kimi müəyyən edilir. O, tez-tez neft və qaz kəşfiyyatı, emalı, enerji istehsalı və paylanması kimi sənaye sahələrini əhatə edir. Yanacaq-enerji kompleksi müasir iqtisadiyyatların mühüm tərkib hissəsi olduğundan, enerji bir çox sənaye və evlərin işləməsi üçün vacibdir. Bu baxımdan araşdırma müasir dövr üçün olduqca aktualdır.

Bundan əlavə, yanacaq-enerji kompleksi ölkənin milli təhlükəsizliyinə və beynəlxalq iqtisadi müdaxilə potensialına da təsir göstərir. Enerji qiymətləri və təchizatın təhlükəsizliyi kimi amillər də ölkənin iqtisadi göstəricilərinə və xarici ticarət balansına təsir göstərir. Yanacaq-enerji kompleksinin sağlam və dayanıqlı fəaliyyəti ölkənin uzunmüddətli iqtisadi və sosial sabitliyinin təminatıdır.

Yanacaq-energetika kompleksi həmçinin ətraf mühit və təhlükəsizlik qaydaları da daxil olmaqla enerji və yanacaq ehtiyatlarının istehsalı və istifadəsini tənzimləyən siyasətləri, qanunları və qaydaları əhatə edir.

Mövzuyla bağlı aşağıdakı **təkliflər** verilə bilər:

a) Enerji səmərəliliyinin artırılması: Təkmilləşdirilmiş enerji səmərəliliyi daha az yanacaq sərfiyyatı və ucuz enerji istehsalı deməkdir. Müəssisələr enerji səmərəliliyini artırmaq üçün innovativ texnologiyalar və strukturlardan istifadə edə bilərlər.

b) Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin artırılması: Bərpa olunan enerji mənbələri nüvə və kömür kimi təhlükəli enerji mənbələrinə alternativ olaraq istifadə edilə bilər. Günəş, külək, su və biokütlə kimi təbii enerji mənbələrindən istifadə etməklə müəssisələr enerji xərclərini azalda və ətraf mühitə daha az ziyan vura bilərlər.

c) Emissiyaların azaldılması: Neft və qaz sənayesində zərərli qazların atmosfərə atılması tez-tez rast gəlinən problemdir. Bu emissiyaları azaltmaq üçün müəssisələr səmərəli texnologiyalardan istifadə etməli və enerji resurslarından daha səmərəli istifadə etməlidirlər.

d) Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsinin aparılması: Müəssisələr enerji layihələrinin ətraf mühitə potensial təsirlərini qiymətləndirməlidirlər. Bu, potensial zərər və faydaları müəyyən etmək üçün vacibdir.

e) Biznesdən biznesə əməkdaşlığın artırılması: Yanacaq və enerji sektorundakı müəssisələr səmərəliliyi artırmaq və ətraf mühitə təsiri azaltmaq üçün bir-biri ilə əməkdaşlıq edə bilərlər. Bu əməkdaşlıq müxtəlif yollarla həyata keçirilə bilər, məsələn, birgə layihələr, enerji səmərəliliyinin artırılması təşəbbüsləri və ətraf mühitə təsirin azaldılması layihələri.

Bu tövsiyələrdən yanacaq-energetika kompleksinin səmərəliliyinin və ətraf mühitə təsirin azaldılması istiqamətində addım atmaq üçün istifadə oluna bilər. Bununla belə, hər bir tövsiyənin icrası sənayenin ehtiyaclarına və vəziyyətinə uyğun olaraq dəyişə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. <http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/fevral/156719.htm>
2. <https://metinmehdi.wordpress.com/2016/05/29/yanacaq-energetika-kompleksi/>
3. https://www.stat.gov.az/source/balance_fuel/
4. Hacıadə E.M.(2000). Energetik kompleks yeni islahatlar ərəfəsində. Bakı, Elm, 257 səh.
5. Hacıadə E.M. (2006). Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı: Elm, 509 s.
6. Qərib Məmmədov, Mahmud Xəlilov, (2006). Ekologiya, ətraf mühit və insan.
7. M.Vəliyeva, H. Bəşirova, G. Misirova, (2009). Azərbaycan ekologiyası-10 ildə.
8. Nürəliyeva R.N, (2010). Azərbaycanın yanacaq-enerji kompleksinin inkişafının iqtisadi-ekoloji problemləri. Bakı.
9. <https://www.advantour.com/russia/economy/fuel-energy.htm>
10. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/888824>
11. <https://www.stat.gov.az/>

A.I.Mirheydarova

*candidate of technical sciences, associate professor,
Azerbaijan State Oil and Industry University*

A.F.Abilzadeh

master student, Azerbaijan State Oil and Industry University

Fuel-energy complex and current situation in Azerbaijan

Abstract

The fuel-energy complex is defined as the interaction of industries and systems involved in the production, transportation and consumption of fuel and energy. It often covers industries such as oil and gas exploration, refining, power generation and distribution.

Because the fuel-energy complex is an important component of modern economies, energy is essential to the operation of many industries and homes. From this point of view, the research is very relevant for modern times.

In addition, the fuel-energy complex affects the country's national security and the potential for international economic intervention. Factors such as energy prices and security of supply also affect the country's economic performance and foreign trade balance. Healthy and stable operation of the fuel-energy complex is a guarantee of long-term economic and social stability of the country.

The main focus of the research is on the fuel-energy complex and its current situation in Azerbaijan.

Key words: fuel, energy, energy complex, Azerbaijan.

А.И.Миргейдарова

*к.т.н., доцент, Азербайджанский Университет
Нефти и Промышленности*

А.Ф.Абильзаде

*магистрант, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

Топливо-энергетический комплекс и текущая ситуация в Азербайджане

Резюме

Топливо-энергетический комплекс определяется как взаимодействие отраслей и систем, участвующих в производстве, транспортировке и потреблении топлива и энергии.

Он часто охватывает такие отрасли, как разведка нефти и газа, переработка, производство и распределение электроэнергии. Поскольку топливо-энергетический комплекс является важной составляющей современной экономики, энергия необходима для функционирования многих отраслей промышленности и жилищного хозяйства. С этой точки зрения исследование весьма актуально для современности.

Кроме того, топливо-энергетический комплекс влияет на национальную безопасность страны и возможности международного экономического вмешательства. Такие факторы, как цены на энергоносители и надежность поставок, также влияют на экономические показатели страны и внешнеторговый баланс. Здоровая и стабильная работа топливо-энергетического комплекса – залог долгосрочной экономической и социальной стабильности страны.

Основное внимание в исследовании уделяется топливо-энергетическому комплексу и его современному положению в Азербайджане.

Ключевые слова: топливо, энергия, энергетический комплекс, Азербайджан.

A.N.Maharramli
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
aynura.maharramli@bk.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.02.2023

The article was received by editorial board on 14.02.2023

Статья принята к печати 14.02.2023

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ПАНДЕМИИ COVID-19 НА МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ

Резюме

В статье рассматриваются основные направления макроэкономической политики в условиях мирового экономического кризиса.

Марта 2020 г., точки начала эпидемии. Когда мировые фондовые рынки достигли самого низкого уровня в период с 19 февраля по 23 марта 2020 года, что совпало с началом пандемии COVID-19, средняя потеря стоимости компаний на бирже составила 39%.

Ключевые слова: макроэкономической политики, направления, мирового экономического кризиса, Covid-19, валютные кризисы.

ВВЕДЕНИЕ

Было установлено, что рыночные инвесторы ежедневно следят за фондовыми рынками и на них влияют события в течение дня, и они направляют свои оценки и решения в соответствии с событиями в кризисный период и процесс covid-19, когда ощущается неопределенность. Снижение спроса и предложения из-за неопределенности и практики в процессе пандемии стало причиной негативного воздействия на отрасли. После того как процесс covid-19 в Италии, Испании, Франции, Германии и США вначале показал дно на фондовых рынках, меры, принятые в Китае и азиатских странах во время пандемического процесса, с третьей недели уловили тенденцию к росту. После объявления коронавирусной болезни пандемией спрос на продукты питания в Турции резко вырос. Результаты этого спроса наблюдались в акциях компаний сектора продуктов питания и напитков на бирже.

При написании статьи использовались следующие методы: статистический анализ;

1. Исследовательская модель исследования

В ходе процесса Covid-19 были изучены секторы, торгуемые на Стамбульской бирже, и было выявлено, что электроэнергетика, транспорт, финансовый, промышленный и технологический секторы пострадали экономически, в то время как сектор торговли не пострадал.

В этом процессе есть прогнозы, что экономика Турции сократится на 5%, включая сокращение индекса промышленного производства и инвестиционных расходов, дисбаланс на рынке труда и в туристическом секторе. В исследовании, проведенном для определения влияния covid-19 национальных и международных компаний на экономику Великобритании, было замечено, что телекоммуникационный, информационный и медиа-бизнес, включенный в индекс FTSE TechMARK All Share, негативно пострадал от процесса пандемии. В процессе Covid-19 отраслевые эффекты проявлялись на разных уровнях. В то время как секторы здравоохранения и розничной торговли выросли, спрос на нефть, газ, электроэнергию и уголь снизился. Кроме того, начали снижаться цены на металлы и товары, такие как хлопок, какао, серебро, железо и медь. В этот период больше всего пост-

радали туризм, транспорт, жилье, кинотеатр и сферы услуг, такие как рестораны и кафетерии. В таблице ниже прибытие туристов за первые десять месяцев 2020 года в период с января по октябрь сократилось на 72% на глобальном уровне по сравнению с предыдущим годом (Anker T.B.,2020).

Этимологическое происхождение слова кризис, основанное на латинском и греческом языках, используется как синоним таких понятий, как депрессия и депрессия в области социальных наук, используется для выражения возникающих ситуаций. В зависимости от секторов, на которые они влияют, экономические кризисы можно разделить на кризисы реального сектора и кризисы финансового сектора. Настоящие кризисы проявляются в виде значительного сокращения производства и/или занятости. Финансовые кризисы - это обвалы финансовых рынков, которые могут иметь разрушительные последствия для реального сектора экономики и нарушать эффективное функционирование рынков. «Финансовый кризис, неблагоприятный отбор и проблемы морального риска могут привести к выделению средств экономическим единицам для достижения передовых мер и, следовательно, финансовых рынков. Это нелинейное искажение, возникающее в результате потери эффективности финансовых рынков, обладающих наиболее продуктивными инвестиционными возможностями».

Финансовые кризисы возникают в результате неспособности финансовых рынков эффективно функционировать. Это приводит к резкому сокращению объема экономической деятельности. Основное внимание уделяется четырем важным факторам, которые открывают дверь финансовым кризисам.

К ним относятся:

- 1- Ухудшение балансов финансового сектора,
- 2- Повышение процентных ставок,
- 3- Увеличение неопределенности,
- 4- Ухудшение нефинансовых балансов в результате изменения цен на активы.

В. типы финансовых кризисов - классифицирует финансовые кризисы по четырем рубрикам:

- a. Кризисы текущего счета
- b. Кризисы баланса
- c. Валютные кризисы, вызванные банковской паникой
- d. Заразные кризисы и иррациональные спекуляции

В другом исследовании финансовые кризисы; Кризисы, вызванные макроэкономической политикой, делятся на четыре категории: финансовые паники, лопание пузырей финансовых цен и кризисы морального риска. Из-за характера дисбалансов, дисбалансов потоков (дисбалансов текущего счета и бюджета) и дисбалансов капитала (несоответствие активов и пассивов), а также из-за продолжительности финансирования, при котором эти дисбалансы возникают, они также являются кризисом ликвидности и кризисом неплатежеспособности. (Baos C.S., Garca, P.J. and Martnez S.P. 2016).

Согласно общепринятому подходу, финансовые кризисы, которые особенно распространены в странах с формирующимся рынком; валютный, банковский, внешний долг и системные финансовые кризисы можно разделить на четыре группы¹. Поскольку эти кризисы обычно следуют друг за другом, провести четкую границу между ними невозможно. Валютные кризисы: это кризисы, возникающие в результате истощения резервов иностранной валюты центральным банком, особенно в системах с фиксированным обменным курсом, когда участники рынка внезапно переключают свой спрос с активов, выраженных в местной валюте, на активы, выраженные в иностранной валюте.

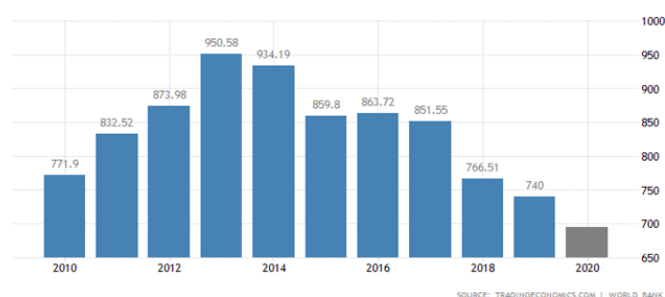
Валютный или валютный кризис возникает, когда спекулятивная атака на валюту страны приводит к ее девальвации или серьезной потере стоимости, или, когда центральный банк вынужден защищать валюту, продавая большие объемы резервов или значительно повышая процентные ставки. В соответствующей литературе все еще есть нерешенные случаи валютных кризисов, как теоретически, так и эмпирически. С другой стороны, каждый новый кризис порождает новые проблемы. Некоторые экономисты проводят различие между валютными кризисами «старого стиля» или «медленно развивающимися» и кризисами «нового стиля». Первые типы кризисов приводят к увеличению дефицита счета текущих операций после периода чрезмерных расходов и реальной инфляции, что часто приводит к девальвации и чрезмерному контролю за движением капитала. При втором типе кризиса в условиях, лабиализованных и интегрированных финансовых рынков инвесторы, обеспокоенные кредитоспособностью балансов значительной части экономики, могут очень быстро оказать давление на обменный курс. Спекулятивные атаки, ведущие к валютным кризисам, могут привести к обвалам на внутренних рынках активов (как в Азии); Увеличение краткосрочного долга в иностранной валюте может быть вызвано завышением обменного курса и увеличением дефицита счета текущих операций (как в Мексике) или политическим решением отказаться от системы фиксированного обменного курса (как в Великобритании) (Amankwah A., Khan Z., Wood G. 2021).

Валютные кризисы в странах с системами фиксированных обменных курсов называются кризисами платежного баланса и сосредоточены на истощении валютных резервов, в то время как кризисы в странах с гибкими системами обменных курсов называются кризисами обменных курсов и вместо этого сосредоточены на изменениях обменных курсов.

2. Анализ

Инфляция потребительских цен в Великобритании снизилась до 0,8% в годовом исчислении в апреле 2020 года, что немного ниже рыночных ожиданий в 0,9%, и до 1,5% по сравнению с предыдущим месяцем. Это самый низкий показатель с августа 2016 года, при этом жилищно-коммунальные услуги (1,7% против -1,1%), регулируемые расходы на воду, газ и электроэнергию упали после того, как власти ввели ограничения на цены на энергоносители. Другим недостатком были цены на моторное топливо, которые упали на 10,4 пенса за литр в период с марта по апрель после того, как цены на бензин и мировые цены на нефть достигли исторического минимума. Транспортные услуги также упали (1,3%-1%), так как страна ввела карантин из-за COVID-19 с 23 марта. Также замедлилась инфляция на различные товары и услуги (1,3% против 2,5%), а инфляция на продукты питания и безалкогольные напитки осталась стабильной (1,3%). ИПЦ, который включает уровень инфляции стоимости жилья домовладельцев, составил 0,9% в апреле по сравнению с 1,5% в марте. (<https://trading ekonomiks.com/united-kingdom/ inflation-cpi>).

Диаграмма 1: ВВП Турции, 2010-2020 гг.

Источник: Trading Economics 2020.

По прогнозам Всемирного банка и Trade Economics, валовой внутренний продукт (ВВП) Турции в 2019 году составил 740 миллиардов долларов США. Стоимость ВВП Турции составляет 0,61 процента от мировой экономики. В 2020 году он стоил около 650 миллиардов долларов США. Экономика Турции выросла на 0,6 процента в первом квартале 2020 года и увеличилась на 1,9 процента по сравнению с предыдущим месяцем. (<https://tradingeconomics.com/turkey/gdp>).

Диаграмма 2: Базовый уровень инфляции в Турции, 2012-2020 гг.

Источник: Trading Economics 2020.

Годовая инфляция в Турции увеличилась с 10,94 процента в предыдущем месяце до 11,39 процента в мае 2020 года. Цены на жилье и коммунальные услуги снизились (14%), а продукты питания, напитки и табачные изделия (11,28% против 12,87% в апреле) и транспорт (5,54% против 6,69%) росли быстрее. Годовая базовая инфляция без учета энергии, продуктов питания и безалкогольных напитков, спиртных напитков, табака и золота выросла до 10,3 процента с 9,93 процента в апреле. В месячном исчислении потребительские цены выросли на 0,85% и выросли на 1,36% по сравнению с предыдущим месяцем. (<https://tradingeconomics.com/turkey/inflation-cpi>).

Таблица 1

Темпы роста ВВП и темпы инфляции в 10 странах, пострадавших от COVID-19

Страны	Темп роста ВВП %	Уровень инфляции %
Соединенное Королевство	-3.5	0.1
бразильский	-1.5	1.88
Индия	1.1	5.9
США	-2	0.8
Испания	-5.2	-0.9
Италия	-5.3	-0.1
Перу	-5	1.78
Франция	-5.3	0.4
Германия	-2.2	0.6
Турция	0.6	11.38

Источник: Trading Economic 2020.

Как видно из таблицы 2, в Италии самые низкие темпы роста ВВП, а в Испании - самые высокие темпы инфляции.

Таблица 2

Снижение подвижности после короны

Страна	Шопинг и развле- чения	Рынок и аптека	В парки и сады	Обществен ный транспорт до парков и садов	Рабочие места	Дом
Турция	-75	-39	-58	-71	-45	+17
Италия	-94	-85	-90	-87	-63	+24
Испания	-94	-76	-89	-88	-64	+22
Франция	-88	-72	-82	-87	-56	+18
Германия	-77	-51	-49	-68	-39	+11
Британия	-85	-46	-52	-75	-55	+15
США	-47	-22	-19	-51	-38	+12
Греция	-80	-41	-55	-76	-53	+20
Саудовская Аравия	-54	-24	-49	-75	-45	+23

Источник: Sözcü.com.tr.

Масштабы разрушений, вызванных пандемией Covid-19, оказали значительное влияние на организации любого размера во всех отраслях промышленности. Каждый день руководителям и менеджерам приходится принимать сложные решения по операционным, финансовым и стратегическим вопросам.

Представление финансовой отчетности и результатов аудиторских заданий является сложным. Существует беспрецедентный уровень неопределенности в отношении экономики, будущих доходов и многих других данных, которые представляют собой ключевые элементы финансовой отчетности. Для целей краткосрочной и, возможно, среднесрочной отчетности будет много последствий для финансовой отчетности, которые должны быть учтены теми, кто готовит финансовую отчетность.

Ответственность за подготовку и контроль финансовой отчетности лежит на руководстве под руководством TCWG. Им придется принимать важные решения в текущей деловой среде. Особое значение имеют (Bacq S., W. Geoghegan, M. Josefy, R. Stevenson, T.A., 2020):

- Обеспечение баланса между своевременностью отчетности и надежностью и целостностью информации, которая должным образом включает лучшие суждения и оценки руководства.
- Надлежащая оценка непрерывности деятельности и раскрытие существенных сомнений/существенной неопределенности, если таковые имеются.
- Для обеспечения достоверного представления и представления результатов деятельности и положения предприятия может потребоваться всестороннее раскрытие перспективной информации и влияние на денежные потоки.
- Поддержание среды честности и прозрачности внутри организации как основы для надежного и этичного принятия решений.
- Обеспечение эффективного внутреннего контроля за финансовой отчетностью и

возникающими рисками, а также использование продленных отчетных периодов, когда это необходимо.

Профессиональные бухгалтеры должны помнить о своих этических обязанностях и общественных интересах. Крайне важно, чтобы они проявляли высокую степень осмотрительности и профессионального суждения для борьбы с рисками незаконного присвоения финансовых средств и мошенничества, а также для обеспечения надлежащего использования государственной и иной помощи.

Профессиональные бухгалтеры потребуются для подготовки, анализа и передачи информации, по которой будут приниматься важные решения. Кодекс требует, чтобы профессиональные бухгалтеры при подготовке или представлении информации делали это таким образом, чтобы не вводить в заблуждение или неправомерно влиять на договорные или нормативные результаты. Кодекс также требует от профессиональных бухгалтеров применения профессионального суждения для точного и полного представления фактов во всех существенных аспектах; четко описывать истинный характер деловых операций или деятельности; и требует, чтобы данные были классифицированы и зарегистрированы своевременным и надлежащим образом.

Также привлечение инвестиций после экономического кризиса может привести к росту экономики.

В то время как крупные международные банки на местном рынке спокойно кредитуют крупные международные и местные крупные фирмы, они неохотно кредитуют МСП. Но это в большей степени проблема развитых стран. Таким образом, банки, классической функцией которых является сбор мелких кучек капитала и финансирование инвестиций за счет кредитования реального сектора, в связи с падением нормы прибыли в реальном секторе все больше перемещаются в такие сферы, как отечественные и зарубежные фондовые биржи, краткосрочные Рынки срочных заимствований государственного и частного секторов. Таким образом, в условиях, когда владение банками и компаниями в отдельных руках становится все более распространенным явлением в западных странах, реальный сектор (включая МСП) имеет все меньше шансов на получение кредита. Однако в примерах «дзайбацу» (позднее «кейрэцу») в Японии, где собственность банка и компании находится в одних руках, когда объединяются компании, работающие в разных областях, «чеболь» в Южной Корее, а «холдинг» в Турции, компании реального сектора получают кредиты, шансы на это выше. Однако такая ситуация обычно провоцирует кризисы.

Одной из самых серьезных проблем в этом процессе является отсутствие в официальной статистике точной и подробной информации в области учета иностранных инвестиций. Так, статистика Азербайджана не представляет распределения иностранных финансов, вложенных в ненефтяной сектор, на прямые инвестиции и привлеченные иностранные кредиты. Однако такое деление очень важно с точки зрения оценки заинтересованности иностранных инвесторов в стране, а также того, имеет ли место реальный приток иностранных инвестиций. Прямые инвестиции – это инвестиции, которые иностранный инвестор направляет непосредственно в экономику Азербайджана. В настоящее время, поскольку инвестор принимает непосредственное участие в процессе, объем и динамика инвестиционного потока зависят от конъюнктуры в стране.

Иностранные кредиты – это заемные средства. Их привлекает само правительство или госпредприятия из различных международных финансовых институтов с государственной гарантией. Хотя источник средств иностранный, инвестиции осуществляются государством, и они возвращаются владельцу в виде кредита в срок, указанный в договоре. Правительство также может брать займы у граждан или предприятий, выпуская облигации для реализации инфраструктурных проектов. В этом случае заемные средства не отражают-

ся в статистике как инвестиции частного сектора, а просто учитываются как внутренние заимствования государства.

С другой стороны, даже при отсутствии благоприятной среды для иностранных инвесторов в стране не существует проблемы получения кредитов из-за рубежа благодаря большому объему валютных резервов. С этой точки зрения включение объема полученных кредитов в прямые иностранные инвестиции и представление их в виде общего иностранного финансового потока в страну искажает реальную картину и затрудняет проведение достоверного анализа, связанного с прямыми инвестициями.

Одной из основных проблем в сфере привлечения иностранных инвестиций в Азербайджан в прошедший период является ограниченный объем иностранного финансирования, поступающего в ведущие отрасли производства и услуг, обеспечивающие высокую добавленную стоимость и занятость в экономике.

На наш взгляд, трансферт биотехнологий, нанотехнологий, клеточной инженерии и других новых инновационных технологий в рамках привлечения прямых иностранных инвестиций может привести к эффективному использованию этого потенциала. В частности, очень полезным может быть привлечение китайских инвесторов, специализирующихся в этой области (Mammadov_E.Y., Azimzadeh_A.J. 2022).

С другой стороны, в Азербайджане начата определенная работа по привлечению инвестиций в инновационные сферы. Примером тому является создание Индустриального парка «Экономическая зона долины Араз» в Восточно-Зангезурском экономическом районе, в Джебраильском районе. Парк будет охватывать территорию, на которой будет создана необходимая инфраструктура и структуры управления для осуществления предпринимательской деятельности, а за счет организации логистической работы и применения современных технологий будет осуществляться производство, переработка (утилизация) и реализация конкурентоспособной промышленной продукции, и которые будут использованы для оказания услуг, способствующих эффективной работе и развитию предпринимательства.

На наш взгляд, одним из важнейших вопросов для экономики Азербайджана сегодня является привлечение инвестиций в инновационные сферы. Здесь очень важны не только иностранные, но и внутренние инвестиции. Безусловно, для стимулирования внутренних инвестиций необходимо создать механизм, устраняющий определенные барьеры для кредитования предпринимателей. Если в нашу страну будет обеспечен приток инвестиций в инновационные направления, это может обогатить внутренний рынок высокотехнологичной продукцией, стимулировать экспорт и повысить рентабельность в этом секторе, что в свою очередь может привлечь новые инвестиции в инновационный сектор (Mammadov_E.Y., Azimzadeh_A.J. 2022).

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Масштабы разрушений, вызванных пандемией Covid-19, оказали значительное влияние на организации любого размера во всех отраслях промышленности. Каждый день руководителям и менеджерам приходится принимать сложные решения по операционным, финансовым и стратегическим вопросам. Представление финансовой отчетности и результатов аудиторских заданий является сложным. Существует беспрецедентный уровень неопределенности в отношении экономики, будущих доходов и многих других данных, которые представляют собой ключевые элементы финансовой отчетности. Для целей краткосрочной и, возможно, среднесрочной отчетности будет много последствий для финансовой отчетности, которые должны быть учтены теми, кто готовит финансовую отчетность. Ответственность за подготовку и контроль финансовой отчетности лежит на

руководстве под руководством TCWG. Им придется принимать важные решения в текущей деловой среде.

Особое значение имеют:

- Обеспечение баланса между своевременностью отчетности и надежностью и целостностью информации, которая должным образом включает лучшие суждения и оценки руководства.
- Надлежащая оценка непрерывности деятельности и раскрытие существенных сомнений/существенной неопределенности, если таковые имеются.
- Для обеспечения достоверного представления и представления результатов деятельности и положения предприятия может потребоваться всестороннее раскрытие перспективной информации и влияние на денежные потоки. (Bieliaieva N., Krushelnytskyi M., Voliak L., Usata N., Sova O, 2020).

Поддержание среды честности и прозрачности внутри организации как основы для надежного и этичного принятия решений.

- Обеспечение эффективного внутреннего контроля за финансовой отчетностью и возникающими рисками, а также использование продленных отчетных периодов, когда это необходимо.

Профессиональные бухгалтеры должны помнить о своих этических обязанностях и общественных интересах. Крайне важно, чтобы они проявляли высокую степень осмотрительности и профессионального суждения для борьбы с рисками незаконного присвоения финансовых средств и мошенничества, а также для обеспечения надлежащего использования государственной и иной помощи. Профессиональные бухгалтеры потребуются для подготовки, анализа и передачи информации, по которой будут приниматься важные решения. Кодекс требует, чтобы профессиональные бухгалтеры при подготовке или представлении информации делали это таким образом, чтобы не вводить в заблуждение или неправомерно влиять на договорные или нормативные результаты. Кодекс также требует от профессиональных бухгалтеров применения профессионального суждения для точного и полного представления фактов во всех существенных аспектах; четко описывать истинный характер деловых операций или деятельности; и требует, чтобы данные были классифицированы и зарегистрированы своевременным и надлежащим образом.

В предложении должны быть утверждены соответствующие критерии для определения перечня сфер экономической деятельности, которые могут быть затронуты пандемией, а также юридических лиц, осуществляющих деятельность в этих сферах, и физических лиц, осуществляющих предпринимательскую деятельность без создания юридического лица (далее лица);

- необходимо принять меры по снижению негативного воздействия эпидемии на бизнес-сфера Китая в краткосрочной и среднесрочной перспективе;

- формирование рабочей группы под руководством Министра финансов Азербайджанской Республики для подготовки соответствующих предложений, поддержанных государством.

- необходимо принять дополнительные меры для поддержки стабильности обменного курса азербайджанского маната и стабильности потребительских цен;

- должны быть приняты дополнительные меры для защиты макроэкономической стабильности страны.

Список использованной литературы:

1. Amankwah, A.J., Khan, Z., Wood, G. "COVID-19, and business failures: the paradoxes of experience, scale, and scope for theory and practice". European management journal, 39.
2. Anker, T.B., "At the boundary: business and management research in Europe and beyond after Covid". Journal of European management, 39(2).
3. Bacq, S., W. Geoghegan, M. Josefy, R. Stevenson, T.A. "Williams Covid-19 virtual idea blitz: using social entrepreneurship to respond quickly to pressing big challenges business horizons", Economics journal, 63.
4. Baos, C.S., Garca, P.J. and Martnez, S.P. Working capital financing, financial flexibility", and sme success. Journal of business economics and management, 17(6).
5. Bieliaieva, N., Krushelnytskyi, M., Voliak, L., Usata, N., Sova, O. "From survival to business prosperity: the financial aspect of managing an organization in a crisis". Independent journal of management & production. 11 (9).
6. Mammadov, E. Y., & Azimzadeh, A. J. Efficiency of the innovation-investment model: experience from china and prospects for Azerbaijan. Odlar Yurdu Universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri, 32.
7. <https://tradingeconomics.com/turkey/inflation-cpi>

A.N.Məhərrəmli

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Covid-19 pandemiyasının makroiqtisadi göstəricilərə təsirinin təhlili

Xülasə

Məqalədə global iqtisadi böhran şəraitində makroiqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən bəhs edilir.

Mart 2020, epidemiyanın başlanğıc nöqtəsi. Qlobal fond bazarları 2020-ci il fevralın 19-dan martın 23-dək COVID-19 pandemiyasının başlanması ilə üst-üstə düşən ən aşağı səviyyəyə çatdıqda, birjada şirkətlərin dəyərinin orta hesabla itkisi 39% təşkil edib.

Açar sözlər: makroiqtisadi siyasət, istiqamət, global iqtisadi böhran, Covid-19, valyuta böhranı.

A.N.Maharramli

master student, Azerbaijan State Economic University

Analysis of the impact of the Covid-19 pandemic on macroeconomic indicators

Abstract

The article discusses the main directions of macroeconomic policy in the context of the global economic crisis.

March 2020, the start point of the epidemic. When global stock markets reached their lowest level between February 19 and March 23, 2020, coinciding with the onset of the COVID-19 pandemic, the average loss in the value of companies on the exchange was 39%.

Key words: macroeconomic policy, direction, global economic crisis, Covid-19, currency crisis.

Н.Р.Гасанлы
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
ner.hva@bk.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 10.02.2023

The article was received by editorial board on 10.02.2023

Статья принята к печати 10.02.2023

ЦЕНОВАЯ ПОЛИТИКА КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ОБЩЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ И ПОЛИТИКИ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

Резюме

За 25 лет государственного строительства в Азербайджане достижения во всех областях, успешное осуществление социально-экономических реформ, нефтяной и ненефтяной стратегии привели к укреплению макроэкономической стабильности и обеспечению экономического роста. Поскольку экономическая и социальная политика, проводимая государством в условиях рыночной экономики, коренным образом изменилась, ценовая политика, являющаяся составной частью экономической политики, претерпела коренные изменения. Однако цены определяются отдельными субъектами рынка самостоятельно, а не государством чисто произвольным образом. В целях обеспечения макро финансовой стабильности на создание прочной основы социально-экономического развития в стране влияют как экономические регуляторы, так и существенное влияние ценового фактора. В современное время государство осуществляет ценовую политику вслепую, не в рамках общеэкономического механизма процесса. Известно, что одним из основных условий перехода к рыночным отношениям является либерализация цен, являющаяся результатом их формирования на основе спроса и предложения.

Одной из важнейших проблем становления и развития как предпринимательства в стране, так и нашего народного хозяйства в целом является правильное установление ценового механизма и ценовой политики государства. Ценовая политика является важнейшей составляющей общей экономической политики государства и считается одним из важнейших факторов экономического и социального развития. Цена является таким экономическим фактором, с помощью которого постоянно регулируется социально-экономическое развитие в стране, согласовываются интересы и создаются необходимые условия для регионального и отраслевого развития производительных сил. Цена может как ускорять, так и замедлять экономическое и социальное развитие. Поэтому крайне важно правильно вести ценовую политику и правильно наладить механизм. Основание его на объективных факторах и опора на конкретную действительность есть результат правильных направлений, реализуемых в области ценообразования.

Ключевые слова: *финансы, системы, ценообразование, макроэкономическая политика, мир, политика, рыночные отношения.*

ВВЕДЕНИЕ

Одним из интересных аспектов действия ценового механизма является то, что, с одной стороны, цена регулируется государством, с другой стороны, это саморегулирующийся экономический инструмент. Через него осуществляется справедливое и эффективное распределение доходов и ресурсов в стране, ожидание социальной справедливости среди

социальных групп населения, согласование интересов и интересов региона, района и микрорайона, балансировка экономических отношений между собственниками. В таком процессе учитываются другие экономические последствия, а цена принимается в качестве одного из основных атрибутов. Как видно, цена является одним из важнейших элементов, оказывающих всестороннее воздействие и играющих особую роль в развитии и регулировании экономики страны в целом. Также следует отметить, что в связи с формированием рыночной экономики усиливается регулирующая функция цены, и страна должна учитывать эти особенности в своей экономической политике. То есть считается условием, что влияние ценового механизма прямо и косвенно находится под контролем государства. Как и в других областях экономического развития, государство должно выполнять свою экономическую функцию посредством ценовой политики.

1. Сущность и методы регулирования цен

Мировой опыт показывает, что государство добивается социально-экономического развития в каждую эпоху. Рыночная экономика является основой развития этапов государственного регулирования. Изучение этапов развития государственного регулирования экономики с точки зрения эволюции определяет концептуальную основу для выбора оптимальных и эффективных моделей государственного регулирования экономики в соответствии с меняющимися потребностями и условиями в современном мире. Известно, что даже в условиях развитой рыночной экономики вмешательство государства в экономику было необходимо. Понятно, что основные экономические функции государства в условиях трансформации определяются системой целей и характером социально-экономической политики страны.

В таких условиях эффективность государственного регулирования экономики зависит от того, насколько оно адекватно происходящим в экономике сложным, часто противоречивым процессам. Все это, в свою очередь, делает еще более актуальным системный анализ необходимости и особенностей регулирования социально-экономических процессов в условиях перехода к рыночной системе. Если попытаться теоретически систематизировать эти положения с точки зрения экономической теории о государственном вмешательстве в экономику в последние два века, когда формировалась и развивалась рыночная система, то можно особо отметить следующие предпосылки, которые являются главным объектом полемики (Азизова, 2015): - Во-первых, основное различие мнений заключается в том, в какой мере государство участвует в управлении и регулировании государственных социально-экономических процессов. Известно, что только представители строго либеральной школы считают, что государство должно уйти из экономики вообще. Различие подходов разных экономических школ к роли государства в решении этих проблем должно решаться главным образом путем согласования масштабов и форм экономического регулирования с возможностями страны.

Суть последнего подхода заключается в том, что национальные экономики в современном мире подвержены влиянию большого количества объектных и субъектных факторов под влиянием процессов глобализации. Поэтому на данном этапе система экономического регулирования государства должна быть гибкой и меняться в зависимости от меняющихся условий, конъюнктуры и требований. Отметим также, что, на наш взгляд, некорректно однозначно оценивать применение системы регулирования, предлагаемой той или иной экономической школой, в той или иной стране и в конкретный период с точки зрения, как экономической, так и социальной эффективности.

Таким образом, исторический опыт показывает, что целесообразнее и эффективнее применять различные экономические школы вместе или в разных сочетаниях, чем их отдельные элементы, адекватные существующим политическим, экономическим, социаль-

ным и другим реалиям каждой страны. Теоретический анализ этапов возникновения и развития теории государственного регулирования экономики с исторической точки зрения показывает, что до второй половины XIX века экономическая теория в основном базировалась на детерминизме, иначе говоря, на прямую зависимость всех экономических процессов от действия объективных экономических законов, основанных на положениях, выдвинутых блестящими представителями классической английской школы политической экономии. Известно также, что принятие разных решений о безвозмездном пользовании имуществом в разных странах в разное время принципиально не меняло характер и конечный результат экономических отношений (Лев, 2017).

Несмотря на то, что Адам Смит упоминал о необходимости коррекции государством экономических процессов в своих работах об источниках и богатстве «Богатства народов», классическая теория фактически не принимала сознательного и систематического вмешательства государства, не только в воспроизводстве в целом, но и в отдельных экономических процессах. Однако глубокий и длительный социально-экономический кризис, и революции, существовавшие в Европе в середине XIX века, развитие экономики и необходимость обеспечения социальной сбалансированности системы в те годы следует считать объективной фактор, определяющий развитие социально-экономической политики государства. Из истории экономических учений известно, что книга Ш.Милли "Политико-экономические принципы" была издана в те годы в ответ на запрос того времени. В той работе специально отмечалось, что производство товаров осуществляется с целью получения максимальной прибыли, а их распределение и перераспределение определяется научно объясняемыми законами и общественными нормами. Милль определил экономическую теорию в отличие от экономической политики.

Позднее К. Рэй впервые разделил теорию народного хозяйства на науку и политику на политику и финансы. Известно, что усиление практической функции теоретических исследований требует, чтобы эти процессы рассматривались исходя из существующих реалий и в рамках экономических и политических условий, сложившихся в обществе в историческом порядке. Опыт показывает, что определение системы оптимальных и благоприятных мер в области системы государственного регулирования экономики и принятие решений научно основаны на разработке и реализации экономической политики государства в соответствии с имеющимся материалом (Лазурин, Лазурина, 2018).

При этом нельзя упускать из виду, что государственное регулирование экономики, являясь нормативным процессом, требует количественного определения и оценки конкретных способов, средств и возможностей реализации поставленных целей в условиях конкретных реалий и ситуаций. В целом практическая реализация на конкретном примере любой страны предполагает изучение 4-х элементов, первый – это реальный анализ текущего состояния национальной экономики; определение целей; она требует определения и оценки формы, способа, масштаба и средств сложившейся системы экономических отношений, насколько она отвечает национальным интересам и, наконец, ее регулирования.

В этой части исследования уместно исторически осмыслить этап развития теории государственного регулирования экономики с точки зрения разных экономических школ. (Смирнова, И. 2020). Потому что в зависимости от характера и степени развития рыночных экономических отношений теория государственного регулирования отдельной экономики трактовалась по-разному в разных экономических школах. Ясно также, что без анализа и оценки необходимости и особенностей регулирования социально-экономических процессов в условиях рыночной системы невозможно правильно оценить этапы развития государственного вмешательства в экономику с точки зрения результатов и практики.

Анализ показывает, что невозможно формирование и развитие эффективной национальной экономики без создания развитых, гибких и ре конфигурируемых рыночных механизмов в соответствии с изменяющимися условиями и спросом. Поэтому, в первую очередь, требуется наличие различных форм собственности в экономике, развитие предпринимательства, а также создание правовых и институциональных основ для обеспечения экономической свободы субъектов рынка (Липсиц, 2018).

В целях стимулирования и эффективной реализации развития рыночной экономики решаются долгосрочные задачи чисто рыночного механизма, в частности справедливое распределение доходов, обеспечение условий свободной конкуренции, достижение полной занятости, производство общественные блага, направленные на удовлетворение совместного спроса, в основном на проведение научных исследований и др. Решение таких социально-экономических проблем недостаточно эффективно.

Как понять суть процесса регулирования рынка в таких условиях? Насколько реален этот процесс? Чтобы ответить на эти вопросы, прежде всего необходимо объяснить сущность и средства механизма регулирования рынка. По нашему мнению, под рыночным регулированием прежде всего следует понимать регулирование товарно-денежного обмена и его сознательную координацию. При этом в основу должно быть положено согласование интересов и запросов различных участников рынка, т. е. общества в целом, его слоев, регионов, отраслей, предприятий и др. Отсюда также видно, что регулирование рынка носит в целом субъективный характер, осуществляется целенаправленно, исходя из желаний и волеизъявлений людей. Однако это не был искусственно созданный субъективный процесс, он не осуществлялся произвольно, а регулирование рыночных отношений основывалось на объективных факторах и условиях, иными словами, имущественных отношениях, «правилах игры на рынке», система соответствующих требований и интересов.

Известно, что любой социально-экономический процесс нуждается в объективном регулировании. В противном случае полная анархия и хаос в обществе будут неизбежны. В таких условиях ни одна общественно-экономическая система не может развиваться, даже функционировать. Кроме того, каждая социально-экономическая система пытается в пределах своих возможностей уменьшить негативные стороны существующих процессов, а это, в свою очередь, требует определенной координации этих действий (Лазурин, Лазурина, 2018).

Он также основан на единстве и взаимообусловленности всех социально-экономических явлений. Наконец, исторический опыт также показывает, что активная роль общественного и индивидуального сознания важна в формировании характера развития всех областей человеческой жизни. Известно также, что вмешательство государства в общественное развитие не обходится без более или менее серьезных ошибок. Все это в конечном счете следует рассматривать как определяющие факторы регулирования рыночной экономики. Кроме перечисленных, следует учитывать следующие факторы.

Во-первых, рынок тесно связан с частным спросом и может непосредственно влиять на социальную стабильность. Во-вторых, негативные стороны рынка для общества, т.е. высокие кризисные ситуации, наличие широких возможностей для получения нетрудового дохода, необходимость не ожидать моральных норм и т.д. В-третьих, чисто рыночный механизм оказывает негативное влияние на производство общественных благ, являющееся важной сферой общественной жизни. Это лишний раз подтверждается высокой инфляцией, взаимными неплатежами, банковскими махинациями.

Государственное регулирование экономики представляет собой такую систему, в которой государство является составной частью рынка, со сложными правовыми и социаль-

но-экономическими средствами, т.е. денежной массой, обменным курсом, дотациями, субсидиями, концессиями и т.д. создает условия для эффективности экономического развития. В современном мире под влиянием глобализации экономические отношения усложняются, становятся более масштабными и разнообразными, возрастает потребность в координации рыночных отношений в качественно новой форме и на новом уровне. Таким образом, потребность в государственном регулировании обостряется в период становления развитого рынка, и в такой ситуации на первый план в этом процессе выходит согласование глобальных зарубежных, национальных, и региональных процессов (Лью, 2018).

2. Международный опыт ценового регулирования

Одной из важнейших целей изучения практики ценообразования зарубежных стран является понимание ее тенденций и закономерностей. Для этого нужно посмотреть на меры и методы регулирования цен в разных странах. В Германии путем осуществления государственного регулирования и контроля над ценами в бюллетенях публикуется, прежде всего, спрос и монополизированная продукция как цикл их продукции. Особый вес регулируемых государством цен составляет 10 процентов, которым считается Высший совет Министерства экономики, определенный Королевским указом в качестве государственного органа, регулирующего цены. Государственный механизм регулирования цен применяется в Германии в следующих формах:

- допустимые значения. Государственные и частные компании вносят в Верховный Совет представление о повышении цены на предполагаемую продукцию, и эти представления создают условия для повышения цены на продукцию с разрешения государственной комиссии.
- предупреждение о ценах. Цена на некоторые товары повышается после месячного уведомления Верховного Совета.
- местные цены. Эти цены могут быть увеличены местными властями, если местные комиссии примут во внимание следующие элементы.

В Италии система контроля цен внедрена с 1944 года. Здесь межведомственный комитет по ценам подчиняется Министерству промышленности. Этот комитет определяет цены на продукцию, создающую условия для развития производства, что осуществляется в первую очередь путем определения цен на продукцию спроса. В рамках такой системы применяется ценовое регулирование каждого товара в экономике страны и реализация ее ценовой политики в каждой сфере. Контроль над ценами практически направлен на сдерживание инфляции. Во французской экономике государственное деление не имеет особого веса.

Таким образом, государство концентрирует в основном монопольные отрасли, т.е. газ, энергетику, транспорт, которые, кроме того, государство контролирует, действуя в условиях рыночной конкуренции. Кроме того, государство контролирует сферы, работающие в условиях рыночной конкуренции, т.е. национальные, коммерческие банки - страховые компании. В первом случае государство контролирует все экономические параметры, объем инвестиций в монопольные отрасли, заработную плату и цену готовой продукции. Во втором случае государство подготавливает гос. участки к конкуренции со специальным делением, оказывая минимальное влияние на экономические параметры. Учитывая эту особенность, 20 процентов цен в стране регулируются государством.

Практика регулирования цен закреплена нормативными документами, что влияет на процесс государственного ценообразования. С 1961 г. федеральное правительство приняло решение контролировать до 50% цен на сельскохозяйственную продукцию в стране. Для обеспечения рыночных условий в стране государство предоставляет субсидии в размере до 30 процентов. Из них 30% приходится на транспорт, 27% на сельское хозяйство, 16% на

образование и 13% на здравоохранение. В Швейцарии он используется для общественного контроля в дополнение к государственному регулируемому контролю над ценами. С этой целью создается фонд защиты для защиты интересов потребителя, и этот фонд налагает штраф в размере 100 000 швейцарских франков на всех, кто нарушает регулируемый уровень цен, предпринимателей и других лиц. Каждую неделю федеральная администрация публикует бюллетень о ценах на 80 продуктов по всей стране. Эти цены дифференцированы по регионам.

Контроль над ценами был широко распространен в Швеции в военное и послевоенное время. В то время постоянно работала служба контроля цен. В 1956 г. была отменена постоянная система контроля над ценами. В целях недопущения повышения уровня цен в стране было принято решение о их реализации в двух случаях путем применения системы замораживания цен: Во-первых, в состоянии войны, во-вторых - если общий уровень цен угрожает подняться государство также имеет право использовать избирательную систему ценообразования.

В Норвегии ценовая и торговая конкуренция регулируется законом, принятым в 1953 г. Согласно королевскому указу 1957 г., индивидуальные соглашения о ценах между производителями и продавцами не допускались. Потому что они согласны с тем, что цена высока, и они могут преследовать цель увеличения своего дохода с помощью этих средств. Государство применяет серьезные санкции за нарушения ценовых и других нормативных актов. Помимо штрафа, они могут быть привлечены к ответственности. Регулирование цен осуществляют Министерство труда и управления, Государственная комиссия по надзору за ценами и др. Внутренние цены в Норвегии основаны на ценах мирового рынка.

В Канаде нет единой системы регулирования цен. Итак, цены в основном определяются в зависимости от спроса и предложения. Ценовая политика в этой стране - это в основном политика поддержки цен, которую считается целесообразным осуществлять путем определения рентабельности сельскохозяйственной продукции и фермерских хозяйств. В Канаде бедствующие районы субсидируются государством. Закон о конкуренции был принят в стране в 1986 году. Во-первых, формируется «локализация цен», которая применяется в таких направлениях, как недопущение торговцев продавать продукцию в одном регионе по более низкой цене, чем в другом регионе. Цель полного преодоления такой конкуренции проявляется в акте первых цен. Во-вторых – определение «обоснованной низкой цены», где уместно проводить ценовую политику, служащую значительному снижению конкуренции.

В США основную часть цены реализуют компании, основанные на конкурентном рыночном механизме. В то же время в сфере естественной монополии государство держит цены таким образом, что эти цены регулируются на 5-10 процентов. В некоторых штатах США правительство штата может устанавливать тарифы на электроэнергию, автомобильные и железнодорожные перевозки между штатами. Компании используют разные формы ценообразования, что приводит к размещению части нескольких товаров на уровне, который может себе позволить покупатель. Другие применяют свои цены в течение длительного периода времени, когда они применяются с ценами, установленными этим лицом. В США процентная ставка находится под контролем государства. Это не позволяет себестоимости продукции расти. Определено, что с 1993 года в США регулируется цена сельскохозяйственной продукции, также используется залоговая цена. Залоговая цена выполняет функцию минимальной гарантированной цены. Его цель – не допустить падения цен на сельскохозяйственную продукцию ниже рыночной, что рассматривается как устранение ущерба для фермеров. В США на 160 сельскохозяйственных культур установлены паритетные цены.

В Японии область ценообразования применяется в области минимального государственного вмешательства, где государственные органы не контролируют цену, поскольку в противном случае это противоречило бы уставу либерально-демократической партии, существующей в стране.

Антимонопольное законодательство действует в стране с 1977 года, и эти законы «Закон о регулировании рынка продовольственных товаров», «Закон о стабилизации продукции животноводства» являются правовыми документами в стране. Этими документами занимается «Комиссия по справедливому расчету». Эта комиссия контролирует выполнение всех работ, проводимых на основе указанных правовых норм, так что комиссия имеет право повышать производительность по субъектам, нарушающим закон. Однако это не означает полного отказа от регулирования цен. 20 процентов потребительских товаров в стране регулируются государством. Как правило, государственные займы увеличивают денежную массу. В таких обстоятельствах, чтобы преодолеть это, чистый спрос на фонды государственного сектора (PSNCR) должен финансироваться за счет продажи облигаций. Правительство вновь сможет предлагать более высокие процентные ставки для продажи дополнительных облигаций, которые может активно выкупать банковский сектор, и способствовать увеличению денежной массы с учетом любых обстоятельств.

В Великобритании пытаются реализовать среднесрочную финансовую стратегию, принятую правительством консерваторов в 1980 году, как и правительство Великобритании. Устанавливая целевые ориентиры для роста денежной массы, он также предоставляет контрфактические данные о ВВП PSNCR в процентах. В мировом опыте контроль над денежной массой существует в виде следующих двух подходов.

Во-первых, предлагается создать кредит в центре за счет изменения уровня ликвидности в банковской системе. Второй подход заключается в изменении объема резервов по отношению к депозитам и изменении величины банковского мультипликатора. Таким образом, если можно уменьшить банковский мультипликатор, то можно уменьшить сумму кредита в любой резервной базе. Таким образом, во всех цивилизованных странах на внутреннем рынке осуществляется контроль цен и эффективное регулирование, которое осуществляется в разных странах разными методами и средствами, не нанося вреда развитию рыночной экономики, наоборот, помогая ему. С этой точки зрения важнейшим условием того, когда и какими методами осуществляется государственное регулирование цен, является надлежащее выполнение его рассмотрения как в исторической, так и в логической последовательности.

3. Анализ факторов, определяющих динамику ценового регулирования в Азербайджане.

В новое время рыночные отношения распространились на все сферы народного хозяйства. Одной из важнейших особенностей рыночной экономики является формирование цен под влиянием факторов спроса и предложения на рынке в условиях свободной или неполной конкуренции. Становление рыночных отношений в нашей стране стало играть ведущую роль в воздействии на все сферы экономики в их взаимосвязанности. В отличие от плановой экономики тот факт, что рыночная экономика имеет более динамичные черты и факторы, оказал резкое влияние на формирование цен, главным образом в ненефтяном секторе. Мировой опыт показывает, что денежно-кредитная политика может принимать одну из следующих трех общих форм:

- контроль денежной массы;
- контроль процентной ставки;
- рационализация объемов банковского кредита.

Эти нормы существуют в различных формах. Самый простой из них требует от банков начисления определенного минимального процента на сумму вкладов в виде наличных денег или депозитов в ЦБ. В других случаях банки обязаны удерживать определенный минимальный процент в виде различных ликвидных активов по каждому конкретному виду. В последние годы большинство стран либо полностью прекратили, либо снизили минимальные резервные требования.

Соответственно, в тех странах, где они все еще сохраняются, теперь они представляют меньше препятствий для денежной экспансии, чем в прошлом. Помимо более высоких долгосрочных процентных ставок, как еще правительство может помешать банкам увеличивать объемы кредитования и, соответственно, снижать коэффициенты ликвидности. Для этого следует избегать долгосрочного спроса на деньги. Потому что спрос обычно поддерживает высокие долгосрочные процентные ставки. Но эта мера, в свою очередь, повысит обменный курс и затруднит экспорт компаний. Центральный банк может контролировать денежную массу четырьмя способами. Предположим, что в каждом случае центральный банк хочет сократить денежную массу. Во-первых, рассмотрим метод торговли на открытом рынке. Это наиболее широко используемый метод. Они указывают на покупку или продажу государственных ценных бумаг (облигаций или векселей) центральным банком на открытом рынке. Эти покупки или продажи осуществляются в ответ на изменение PSNCR, и их лучше всего понимать в контексте неизменного PSNCR.

Если центральный банк хочет сократить денежную массу, он должен продать больше ценных бумаг. Когда люди получают эти бумаги, они расплачиваются со своим банком, выписывая чеки. Если эти действия уменьшат банковские резервы ниже их возможного уровня, то банки сократят кредитование. Кредит и, соответственно, денежная масса сильно сократятся. Если будут выставлены дополнительные ценные бумаги и часть из них будет куплена банками, то эффект будет ограниченным. Уменьшение одного ликвидного актива (остатков на счетах центрального банка) будет в определенной степени компенсироваться увеличением другого ликвидного актива (векселя).

Таким образом, операции на открытом рынке будут эффективны при проведении на рынке облигаций с точки зрения сокращения денежной массы. Второй метод регулирования денежной массы - сокращение банковского кредитования центральным банком. В большинстве стран центральный банк готов предложить банкам дополнительные деньги (через рефинансирование векселей, сделки депо с государственными ценными бумагами или прямые займы). Банкам долгосрочного кредитования разрешено проводить операции пассивного и активного характера. Пассивные операции состоят в предоставлении долгосрочных кредитов крупным предприятиям, а активные операции в основном формируют ресурсы за счет выпуска долгосрочных долговых обязательств.

В то же время долгосрочные кредиты банков ограничены в покупке и продаже ценных бумаг на вторичных рынках. Для банков крайне важно иметь необходимое количество ресурсов для обеспечения их надежной и здоровой работы. Необходимость формирования надежной банковской системы определяется обеспечением стабильности курса маната, недопущением сокращения официальных золотовалютных резервов, защитой интересов вкладчиков банка, а также организацией надежной расчетно-кассовой системы. При формировании механизма денежного обращения в стране основным вопросом является определение того, сколько и каких денег необходимо экономике страны для обеспечения экономического роста.

Однако если объем денег в обращении не увеличить, то в условиях низкой инфляции произойдет длительный и глубокий спад производства. Деньги (как эквивалент товарной стоимости), обеспечивающие непрерывность процесса воспроизводства, в последнее время

рядом ведущих экономистов наделены функцией главного регулятора экономики, с помощью которого происходит автоматическое функционирование, имеет место рыночная экономика. Следует также отметить, что западные специалисты подходят к определению денег более конкретно и показывают, что деньги должны обладать рядом свойств, с которыми не может работать денежная система. Так, в англоязычных источниках за основу функций денег и денежной системы берутся: • несущие покупательную способность, а точнее, осуществляющие платежи для покрытия сделок;

- предоставление надежной единицы стоимости;
- стандарт отсрочки платежей.

Деньги позволяют оплачивать обязательства при покупке товаров и услуг, поэтому они должны быть стабильными по своей покупательной способности. Эта стабильность должна быть обеспечена не только в момент совершения сделки, но и в будущем. Потому что большинство сделок предусматривают отгрузку товаров или оплату за них только на определенное, иногда довольно длительное время.

Последние две функции относятся к возможной инфляции, обесцениванию денег и снижению их покупательной способности из-за необоснованного увеличения денежной массы и цен на товары и услуги. Здесь возникает спрос на объем денег в обращении: он должен быть равен сумме повышенных цен, соответствующих продолжительности цикла обращения всех товаров и услуг, представленных на рынке, и объему отложенного потребительского спроса (более именно накопленные денежные средства, предназначенные для будущих расходов).

Согласно количественной теории денег, точнее, уравнению обмена, денежная масса зависит от скорости обращения денег: при прочих равных условиях (уровень цен и реальный объем ВВП) тем выше скорость обращения. Скорость оборота отражает количество циклов денежной массы в течение года и служит для расходования дохода каждого цикла. Скорость обращения денег меняется в зависимости от разрывов в финансовой системе, будущих привычек, соображений и целей, а также от распределения денежной массы между разными типами организаций и разными доходными группами населения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Сегодня переход к модели устойчивого развития стал актуальной проблемой для развитых и развивающихся стран. В настоящее время обеспечение конкурентоспособности национальной экономики никогда не должно отрицательно сказываться на проблемах охраны окружающей среды и экологической безопасности. Безусловно, проблема экономической безопасности и конкурентоспособности предполагает совершенствование институциональной базы, а также применение во взаимодействии и зависимости направлений развития, называемых в экономической литературе магическими целями.

Список использованной литературы:

1. Əzizova G.A. (2015). «İqtisadiyyatın tənzimlənməsi» Bakı, 345.
2. Limited C. E. (2019). Business knowledge for IT in prime brokerage: a complete handbook for IT professionals.1st ed. London: Essvale Corp, 274.
3. Lyuu Y.-D. (2018). Financial Engineering and Computation. The Pitt Building, Trumpington Street, Cambridge, United Kingdom Cambridge University Press, 641.
4. MSCI. (2017). Global Investable Market Indexes Methodology, 412.
5. Есипова В. (2020). Цены и ценообразование”. Москва Спб.: Питер, 245.

6. Кваша В.А., Колесов Р.В., Юрченко А.В. Проблемы управления рисками в коммерческих банках и методология современного рискменеджмента // Экономика и управление: проблемы, решения. - 2018. - Т. 1. - № 8. 70-81.
7. Колесов Р.В., Бурыкин А.Д. Содержание и сущность статистического метода расчета затрат // Вестник научных конференций. - 2017. - № 4-4 (20). 55-56.
8. Лазурин Е.А., Лазурина О.М. Основные аспекты скидок в тактике ценообразования предприятий в современной России // В сборнике: Актуальные вопросы современной науки и образования. Материалы XVII международной научно-практической конференции. – Киров: МФЮА, 2018. - 651-657.
9. Лазурина О.М., Лазурин Е.А., Юрченко А.В. (2014), Налоги и налогообложение: учебное пособие / Под общей редакцией Лазуриной О.М. – Ярославль: ЯФ МФЮА, 220.
10. Лев М.Ю. Ценообразование: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит», «Мировая экономика», «Налоги и налогообложение» / М.Ю. Лев. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. - 723 с.
11. Липсиц И.В. Ценообразование: учебник. - М.: Магистр, 2009. – 527, 74.
12. Мудревский А.Ю., Тюрин С.Б., Бурыкин А.Д., Кваша В.А. (2018), Особенности управления инновационным развитием предприятия: монография. - Ярославль: Канцлер, 214 с.
13. Смирнова И. (2020). Мировые Финансовые Рынки. Челябинск. Альпина Паблишер, 425

N.R.Həsənli

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Qiymət siyasəti ümumi iqtisadi strategiya və ölkənin iqtisadi inkişaf siyasətinin komponenti kimi

Xülasə

Azərbaycanda 25 il ərzində dövlət quruculuğu prosesində bütün sahələrdə əldə etdiyi nailiyyətlər sosial-iqtisadi islahatların, neft və qeyri-neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi makroiqtisadi sabitliyin möhkəmləndirilməsinə və iqtisadi artımın təmin edilməsinə səbəb olmuşdur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin apardığı iqtisadi-sosial siyasət köklü sürətdə dəyişdirildiyindən, iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan qiymət siyasəti də əsaslı sürətdə dəyişikliklərə uğramışdır. Bununla belə, qiymətlərin sırf amirlik qaydasında dövlət tərəfindən deyil, müstəqil olaraq ayrı-ayrı bazar subyektləri tərəfindən müəyyən edilir. Makromaliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədi ilə ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın möhkəm təməlinin qoyulması həm iqtisadi tənzimləyicilərlə yanaşı, təsir göstərir, həm də ki, qiymət amilinin əhəmiyyətli dərəcədə təsirindən tətbiq olunur. Müasir dövrdə dövlət qiymət siyasəti prosesin ümumi iqtisadi mexanizmin tərkib hissəsi kimi yox kor-təbii şəkildə həyata keçirir. Məlumdur ki, bazar münasibətlərinə keçidin əsas şərtlərindən biri qiymətlərin liberallaşdırılmasıdır ki, bu da tələb-təklif əsasında onların formalaşmasından irəli gəlir.

İstər ölkədə, istərsə də bütövlükdə milli iqtisadiyyatımızda sahibkarlığın formalaşması və inkişafının ən mühüm problemlərindən biri qiymət mexanizminin və dövlətin qiymət siyasətinin düzgün qurulmasıdır. Qiymət siyasəti dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinin ən mühüm tərkib hissəsi olmaqla, iqtisadi və sosial inkişafın ən mühüm amillərindən biri hesab olunur. Qiymət elə iqtisadi amildir ki, ölkədə sosial-iqtisadi inkişafı daim tənzimləyir, maraqları əlaqələndirir, məhsuldar qüvvələrin regional və sahəvi inkişafı üçün zəruri şərait yaradır. Qiymət iqtisadi və sosial inkişafı ya sürətləndirir, ya da ləngidə bilər. Ona görə də qiymət siyasətinin düzgün aparılması və mexa-

nizminin düzgün qurulması son dərəcə vacibdir. Onun obyektiv amillərə əsaslanması və konkret reallığa arxalanması qiymət sahəsində həyata keçirilən düzgün istiqamətlərin nəticəsidir.

Açar sözlər: maliyyə, sistemlər, qiymət əmələ gəlməsi, makroiqtisadi siyasət, dünya, siyasət, bazar münasibətləri

N.R.Hasanli

master student, Azerbaijan State Economic University

Price policy as a component part of the general economic strategy and economic development policy of the country

Abstract

Over the 25 years of state building in Azerbaijan, achievements in all areas, the successful implementation of socio-economic reforms, oil and non-oil strategies have led to the strengthening of macroeconomic stability and economic growth. Since the economic and social policy pursued by the state in a market economy has changed radically, pricing policy, which is an integral part of economic policy, has undergone fundamental changes. However, prices are determined by individual market entities independently, and not by the state in a purely arbitrary manner. In order to ensure macro-financial stability, both economic regulators and the significant influence of the price factor influence the creation of a solid foundation for socio-economic development in the country. In modern times, the state implements price policy blindly, not within the framework of the general economic mechanism of the process. It is known that one of the main conditions for the transition to market relations is the liberalization of prices, which is the result of their formation on the basis of supply and demand.

One of the most important problems of the formation and development of both entrepreneurship in the country and our national economy as a whole is the correct establishment of the price mechanism and the price policy of the state. Pricing policy is the most important component of the general economic policy of the state and is considered one of the most important factors of economic and social development.

The price is such an economic factor that constantly regulates the socio-economic development in the country, coordinates interests and creates the necessary conditions for the regional and sectoral development of productive forces. The price can either accelerate or slow down economic and social development. Therefore, it is extremely important to correctly conduct a pricing policy and properly establish a mechanism. Its basis on objective factors and reliance on concrete reality is the result of the correct directions being implemented in the field of pricing.

Key words: finance, systems, pricing, macroeconomic policy, world, politics, market relations.

С.Б.Найбов
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический
Университет
svm1r85@yandex.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.02.2023

The article was received by editorial board on 14.02.2023

Статья принята к печати 14.02.2023

РЫНОК ТРУДА И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЕГО ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме

Безработица является одним из важных факторов, вызывающих бедность в обществе. Поэтому одной из важнейших задач, стоящих перед каждым государством, является обеспечение открытия новых рабочих мест в экономике за счет регулирования взаимодействия рынка труда и эффективной занятости, а также добиться сохранения существующих и эффективных рабочих мест. Действия, направленные на обеспечение занятости, должны осуществляться в рамках целевых программ, которые непосредственно играют важную роль в снижении уровня безработицы.

Становление рыночных экономических отношений в нашей республике всегда определяло актуальность проблем, связанных с взаимодействием рынка труда и занятости населения. Решение проблем рынка труда, безработицы и занятости является одним из важнейших вопросов, стоящих перед каждым государством во все времена.

В исследованиях, проведенных по данной теме, изучены теоретико-методологические аспекты, формы, различные аспекты и элементы рынка труда и занятости. Поэтому тема магистерской диссертации была выбрана с учетом необходимости проведения комплексного исследования взаимодействия рынка труда и занятости в условиях рыночной экономики.

Результаты и предложения исследования могут быть использованы при реализации мероприятий и программ, связанных с регулированием рынка труда в нашей стране, обеспечением эффективной и производительной занятости, сокращением безработицы и регулированием рынка труда и трудовых взаимодействий в целом.

Ключевые слова: рынок труда, природа рынка труда, занятость.

ВВЕДЕНИЕ

Рынок труда является одним из важных элементов рыночной экономики, подобно рынкам товаров, капитала, ценных бумаг, инвестиций и др. Основу теории рынка труда в экономической науке заложили экономисты Адам Смит, Давид Риккардо и Жан-Батист Сей, представители классической школы. Адам Смит оптимальное использование материальных, финансовых и трудовых ресурсов видит в свободной конкуренции и доказал, что уровень занятости населения в экономике его страны определяется средней заработной платой одного работника, т. е. при увеличении средней заработной платы, возможности обеспечения занятости населения в эти годы уменьшаются.

Давид Риккардо подчеркивал зависимость размера заработной платы от спроса на труд. Он показал, что повышение заработной платы сверх минимального уровня, необходимого для нормального воспроизводства населения, приводит к увеличению предложения труда, что сказывается на снижении заработной платы (Маммədov, 2006).

Ж.Б.Сей сформулировал закон взаимодействия спроса и предложения и на его основе баланса предмета купли-продажи, в том числе цены рабочей силы. В конце 19 и в 20 вв. теория рынка широко изучалась в работах ряда видных экономистов. Хотя в работах этих ученых высказывается множество различных мнений о рынке труда, в итоге все они приходят к одной логике, что под термином рынок труда понимаются общественные отношения, социальные нормы и институты, обеспечивающие воспроизводство, обмен и использование рабочей силы. сила.

Группа экономистов во главе с выдающимся экономистом А. И. Рофе считает, что «рынок труда - это, прежде всего, система общественных отношений, связанных с заработной платой и предложением труда: это также экономические отношения, в которых взаимодействуют покупатели и продавцы конкретных товаров. , управление занятостью: это, наконец, механизм обеспечения соглашения между работодателями и наемными работниками о цене и условиях труда».

К характеристикам и аспектам рынка труда в разных странах можно подходить из разных контекстов: либо во взаимодействии экономических и социальных факторов, либо в отрыве от тех признаков, которые относятся только к самому рынку труда. Несмотря на всю схожесть развития экономики и социальной сферы в развитых рыночных странах, политика занятости, реализуемая в каждой стране, привела к возникновению в этих странах различных моделей рынка труда.

По экономическим источникам эти модели рынка труда делятся на два типа - внешний (или профессиональный) и внутренний (или закрытый) рынок труда. Тип зарубежного рынка труда предполагает мобильность рабочей силы между предприятиями и фирмами. Этот тип рынка труда основан на вертикальном и горизонтальном размещении движения работников внутри предприятия и организации в соответствии с характером и функциями их прежних мест работы или устройстве на новые рабочие места с более высокими обязанностями и степенями (Мәммədov, 2006).

Зарубежный рынок труда предполагает наличие у работников таких профессий, которые позволяют им устроиться на работу на различные предприятия и фирмы. Уровень занятости и безработицы различается в разных профессиональных группах и регионах. В соответствии с социально-экономическими и структурными изменениями, происходящими в отдельных регионах и стране в целом, рынок труда выявляет, какие профессии и специальности востребованы, а какие нет.

Основные тенденции и принципы рынка труда и занятости

Рынок труда влияет на возникновение и развитие негативных социально-экономических процессов помимо позитивных ситуаций. Рынок труда приводит к расслоению населения, неравенству в оплате труда и доходах разных групп населения, образованию богатых и бедных, безработице и другим негативным тенденциям (Muradov, 2005). При выяснении социально-экономической сущности понятия рынка труда необходимо исходить из того, что рабочая сила является товаром, объектом купли-продажи. Другими словами, рынок, на котором этот товар реализуется, является не рынком труда, а рынком труда.

«Рынок труда» означает «рынок труда». «Рынок труда» и «рынок труда» понимаются в одном и том же смысле. Формирование рынка труда считается одной из самых сложных проблем в условиях перехода к рыночной модели экономического развития.

В современной экономической литературе улучшение качества всей рабочей силы, повышение эффективности использования рабочей силы, стимулирование полевой и территориальной мобильности работников связывают с созданием рынка труда. На рынке труда стоимость рабочей силы принимает ее цену, определяются условия ее оплачиваемой

работы, размер заработной платы, условия труда, получения образования, профессионального роста, гарантии занятости.

Рынок труда отражает уровень занятости населения, динамику численности населения, основные тенденции в структуре занятости в связи с изменением профессии, сферы и демографии, мобильность рабочей силы, масштабы и динамику безработицы и влияющие на него факторы.

Если экономический интерес предпринимателей состоит главным образом в повышении экономической эффективности производственной деятельности, то интерес наемных работников, продающих свою рабочую силу, выражается в получении в обмен на свой труд денежных средств (вознаграждений), необходимых для их существования и существования членов их семей (Quliyev, 2014).

В современных экономических источниках упоминается, что рынок труда в теории имеет двойкий характер. В это время за основу берется такая характерная черта рабочей силы в условиях рыночных отношений, что, с одной стороны, рабочая сила выступает как товар, являясь важным фактором производства, а с другой стороны, как субъект системы трудовых отношений.

Действительно, если рассматривать рабочую силу как фактор производства, то рабочая сила выступает товаром на рынке труда и ее стоимость включается в себестоимость производства и себестоимость продукта. В экономической литературе существуют различные мнения о механизме функционирования рынка труда, методах теоретического подхода и методах его анализа.

Согласно неоклассическому подходу под рынком труда понимается рынок, на котором реализуется только один из производственных ресурсов.

Анализ факторов, влияющих на рынок труда в условиях рыночных экономических отношений

Эффективная социально-экономическая политика, реализуемая в нашей республике, играет большую роль в регулировании уровня занятости, непосредственно влияя на макроэкономическую среду. Макроэкономическая стабильность является одним из важных факторов высокой инвестиционной активности и повышения уровня занятости в нашей стране. Хотя макроэкономическая стабильность является важным фактором обеспечения уровня занятости, опыт большинства передовых стран показывает, что этого недостаточно (Muradov, 2005).

Когда макроэкономическая стабильность связана с государственной политикой в области образования, здравоохранения, социальной защиты, она может напрямую влиять на уровень занятости и обеспечивать эффективную занятость. Это также связано с обеспечением макроэкономической стабильности, низкой инфляции и стабильного курса маната. При наличии высокой инфляции увеличивается фактор неопределенности для инвесторов, возрастает риск и становится сложно планировать дальнейшую работу.

Низкий уровень инфляции создает стимул для увеличения капитальных вложений в экономику, что приводит к открытию новых рабочих мест. В рамках реализуемых в Азербайджане в современное время макроэкономических реформ очень важно иметь более полную информацию о неуверенности инвесторов в условиях высокой инфляции и о том, что они сталкиваются с определенными трудностями при реализации будущих работ.

В последнее время некоторые наблюдения показывают, что у компаний, чья предпринимательская деятельность связана с долларом, наблюдается некоторое беспокойство в связи с обесцениванием маната. В связи с девальвацией маната правительством реализация мер по совершенствованию работы таможенных органов нашей страны в целях устранения препятствий, мешающих развитию предпринимательской дея-

тельности, играет положительную роль в обеспечении занятости населения, а также для создания здоровых конкурентных условий для внешнеэкономической деятельности было бы хорошо пересмотреть применение сборов (Quliyev, 2014).

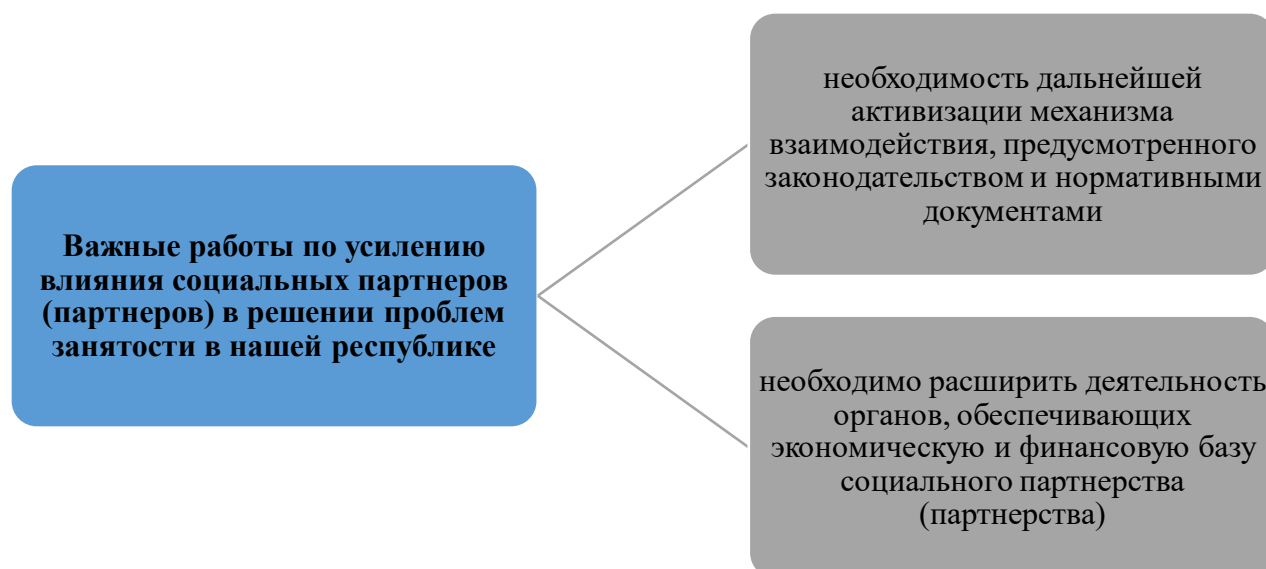
Один из факторов, влияющих на повышение уровня занятости, связан с развитием не нефтяного сектора и экспорта сельскохозяйственной продукции.

Результаты проведенного исследования доказывают, что производство и переработка сельскохозяйственной продукции в нашей стране имеет сравнительное преимущество. Однако изменения цен на потребительском рынке страны в последние годы в основном отражались на розничных ценах на местную сельскохозяйственную продукцию (Веселовский, 2013). Налаживание развития экономики республики в направлении производства, экспорта и доставки местных продуктов питания потребителям открывает широкие возможности для обеспечения эффективной занятости.

Следует отметить, что государство серьезно относится к реализации целенаправленных и последовательных мер в этом направлении. Совершенствование банковского сектора в нашей стране может создать новые возможности для обеспечения эффективности политики занятости и создания новых рабочих мест. В целях обеспечения формирования среднего и малого предпринимательства и его развития в нашей стране созданы небанковские микро кредитные организации. Такие организации предлагают кредиты субъектам малого и среднего бизнеса на основе подготовленных бизнес-планов. Бизнес-планы отражают преимущества проекта, их эффективность, сроки и последовательность погашения кредитов. В настоящее время предоставление залога рассматривается как основное необходимое условие получения кредита.

В целях усиления влияния социальных партнеров (партнеров) на решение проблем занятости в нашей республике следует провести конкретную работу в этой области.

Схема 1: Важные работы по усилению влияния социальных партнеров (партнеров) в решении проблем занятости в нашей республике

Источник: (Гелта, 2008)

В целях принятия необходимых решений в сфере занятости населения, их реализации, а также оперативного решения возникающих проблем должна быть организована деятельность местных координационных комитетов по содействию трудоустройству, предусмотренная Законом «О занятости населения».

Сущность и структура рынка труда

Рынок труда означает, во-первых, предложение наемного труда, то есть его куплю-продажу, во-вторых, сферу занятости, в-третьих, совокупность механизмов, обеспечивающих условия и цену труда между работодателем и наемным работником. Важнейшей задачей рынка труда является более быстрое обеспечение спроса и предложения, реализация мобильности работников. Для реализации этой задачи используются функции рынка труда. Эти функции (İsmayılzadə, 2013):

1. организация встречи продавцов и покупателей рабочей силы
2. обеспечение конкретных благоприятных условий для каждой стороны;
3. определение равной заработной платы (размера заработной платы);
4. обеспечение занятости населения;
5. осуществление социальной защиты работников.

Грамотно организованный и эффективный рынок труда обеспечивает более целенаправленное использование трудового потенциала общества (Гелта, 2008). Состояние и эффективность рынка труда считается важным макроэкономическим фактором развития общества и экономики. Рынок труда более эффективен, когда он хорошо организован. Эффективная организация рынка труда полностью зависит от того, из каких элементов он состоит. При этом здесь учитывается, как работает каждый элемент. Элементы рынка труда, следующие: (Гелта, 2008)

- 1) субъекты рынка труда: работодатели или их представители и соискатели;
- 2) конъюнктура рынка труда - соотношение между спросом на труд и его предложением. Это положительно определяет размер заработной платы за конкретный вид труда и уровень занятости населения;
- 3) правовые нормы, регулирующие отношения субъектов на рынке труда;
- 4) службы занятости населения;
- 5) инфраструктура рынка труда: профессиональная направленность; подготовка и переподготовка рабочих; фонды занятости; рекламные фирмы;
- 6) альтернативная форма временной занятости; Социальные работы; трудоемкость дома; сезонные работы и др.
- 7) социальные выплаты безработным, переведенным на новое место работы, освободившимся от производства;
- 8) система финансирования политики занятости и обслуживания населения.

Под рынком труда понимается место заключения сделок, место, связанное с куплей-продажей рабочей силы на основе свободного соглашения. Здесь одним из основных вопросов является спрос на рабочую силу и предложение рабочей силы, а также определение заработной платы, которая является стоимостью рабочей силы. Рынок труда имеет определенные характеристики, отличные от других рынков. Эти характеристики вытекают из самой природы труда и рабочей силы. Эти функции включают в себя (Quliyev, 2014):

1. На рынке труда, в отличие от других рынков купли-продажи рабочей силы, которая выступает товаром, текущий процесс торга не происходит сразу. Этот процесс охватывает определенный период.
2. Потребление товара рабочей силы сопровождается психофизиологическим потреблением рабочей силы.

3. Рабочая сила выступает социально-экономическим носителем рыночных отношений при купле-продаже товаров.

4. Микроклимат и трудовые отношения типичны для рынка труда.

5. Проблемы занятости и трудовое законодательство специфичны для рынка труда.

В качестве специфического аспекта рынка труда можно отметить, что предложение рабочей силы регулярно превышает спрос на рабочую силу.

Интересы субъектов рынка труда отличаются друг от друга. Эти интересы включают в себя (Исмаилзаде, 2013):

1. Работодатели остро нуждаются в высококвалифицированных и опытных работниках. Существует два подхода к этому критерию:

- первый подход требует конкретных компетенций сотрудников, то есть их конкретных функциональных и личностных компетенций;

- второй подход связан с повышением интеллектуального содержания труда, согласно которому средства, вложенные в развитие работников, оцениваются как вложения, направленные на эффективную работу предприятия и положительные изменения.

2. Наемные работники желают быть обеспеченными работой по своей квалификации, профессии и специальности и в результате получать соответствующую заработную плату для удовлетворения своих основных потребностей.

3. Профсоюзы заинтересованы в повышении соответствующих компетенций работников по отношению к выполняемой ими работе, а также в защите социально слабых слоев населения и создании социального равенства.

4. Общество испытывает потребность в тех гражданах, которые способны заниматься общественной работой, могут обеспечить экономический рост и на основе этого сумеют продолжить социальные и культурные традиции человечества через демократию (Исмаилзаде, 2013).

5. Государство решает задачи расширения занятости и пропорционального улучшения рынка труда в целях обеспечения высокого экономического и социального развития, социального мира и безопасности, стабильного уровня жизни всех представителей населения страны (Кулиев, Азизова, Мустафаева, Байрамова, 2012).

Упомянутые тесно связаны со службой занятости, основными местами работы, ярмарками, трудовой базой. Это очень важные инструменты для связи соискателей и рекрутеров. Рынок труда имеет следующие профессиональные, пространственные, временные и социальные формы. Здесь проводятся уникальные сделки по наемному труду. Рынок труда имеет следующие формы (Веселовский, 2013):

1. национальный;

2. международный рынок труда;

3. сельский рынок труда;

4. городской рынок труда, местный рынок труда;

5. рынок труда;

6. местный региональный рынок труда;

7. рынки труда по социальным группам;

8. трудовая база по профессиям;

9. рынок труда;

10. рынок кадров специалистов;

11. рынок женского труда;

12. молодежный рынок труда;

13. рынок детского труда;

14. организованный и неорганизованный рынок труда;

15. реальный рынок труда пенсионеров.

Механизм его функционирования играет важную роль в организации рынка труда. Рабочий механизм рынка труда характеризуется моделью рынка труда в широком смысле. Когда мы обращаем внимание на сущность рынка труда, то известно, что большое внимание уделяют реализации политики занятости в разных странах. Здесь невозможно выделить какой-либо фактор, определяющий национальную модель рынка труда.

Модель рынка труда включает в себя: подготовку кадров, систему переподготовки, повышения квалификации работников, систему замещения вакантных должностей, порядок регулирования трудовых отношений с участием коллег. Создается комбинация этих предприятий и решения. Модели рынка труда США и Швеции и других стран отличаются друг от друга (Кулиев, Азизова, Мустафаева, Байрамова, 2012).

Японская модель. Основной характеристикой этой модели является то, что основным принципом при наборе работников на базу является «пожизненная работа» (в учреждении). В это время создаются условия для работы работника на предприятии до достижения им 55-60-летнего возраста. Размер заработной платы работника и социальных выплат зависит от количества проработанных работником лет.

Сотрудник повышает свою квалификацию на основе строгого плана, продолжает свою деятельность путем перехода на новое рабочее место во внутреннюю службу компании. Когда эта политика отрабатывает свою продуктивность у сотрудников компании, она формирует у сотрудника творческое отношение, повышает качество продукции, а сотрудники заботятся о репутации компании.

Когда предприниматель сокращает производство по требованию, он не решает эту проблему сокращением штата. Сокращает рабочий день, направляет часть работников работать на это предприятие по договоренности с другим предприятием.

Несмотря на эффективное использование трудового потенциала в нашей республике, положительные изменения в уровне и структуре их занятости, проблема обеспечения занятости населения по-прежнему остается весьма сложной и важной социально-экономической задачей.

Уровень занятости населения в стране, прежде всего, в том, что работающее население страны не противоречит действующему законодательству, все или определенная часть их заняты в какой-либо деятельности, приносящей им прибыль (трудовой доход), т.е. связана с удовлетворением личных и общественных потребностей членов общества, а во-вторых, характеризует уровень участия населения, принадлежащего к разным социальным группам, в этих сферах деятельности (Мамедова, Мамедзаде, 2015).

Как известно, занятость - это общественно-экономический процесс, включающий в себя особенности исторических способов сочетания факторов производства - средств производства и рабочей силы, - образующих основные экономические отношения каждого способа производства. Он связан с общественным разделением труда и представляет собой экономический термин, относящийся ко всем социальным и экономическим структурам.

В этих социально-экономических укладах вовлечение членов общества в трудовой процесс составляет важное экономическое содержание части населения, связанной с трудовыми ресурсами.

В процессе соединения коллективной рабочей силы со средствами производства она выступает материальной основой деятельности людей, ее материальной основой. Оценка уровня безработицы практически является более сложной задачей, чем теоретико-методологическая (Мамедова, Мамедзаде, 2015).

Так, в большинстве постсоветских стран количество безработных, обратившихся в органы занятости и зарегистрировавшихся в этих службах, во много раз меньше, чем собственно безработных.

Согласно методологии Международной организации труда (МОТ) существует два основных метода определения и измерения безработицы:

- 1) сбор сведений о зарегистрированных безработных;
- 2) обследование домохозяйств методом общегосударственной выборки.

Основная цель - определить уровень, динамику, структуру, продолжительность и т.д. безработицы. Получение качественной информации о нем.

Любому из перечисленных способов отдают предпочтение в разных странах мира. Так, в США, Канаде, Японии, странах Скандинавии используется метод ежемесячного отбора, а в большинстве стран Западной Европы - метод официальной регистрации.

Каждый метод имеет свои преимущества и недостатки.

Метод выборки имеет определенные недостатки как статистического метода (требует больших финансовых средств, ошибок при выборке и т. д.). Но здесь можно получить комплексные показатели.

РЕЗУЛЬТАТ

Подводя итог проведенному исследованию, можно сделать следующие выводы.

1. В условиях рыночных отношений должны быть приняты меры в направлении расширения деятельности, направленной на обеспечение гибкости согласованного механизма спроса и предложения рабочей силы на рынке труда, усиление мотивации людей и повышение конкурентоспособности квалифицированных кадров. рабочие.

2. В целях развития регионов государству, муниципалитету и индивидуальным инвесторам предпринять совместные действия в направлении усиления внимания к сельскому хозяйству, повышения уровня занятости в сельской местности, организации совместных фермерских хозяйств, обеспечения населения необходимыми товарами. оборудование и снаряжение. Добиться экономического развития, ожидая всего только от государства, нереально, каждый гражданин должен быть заинтересован в развитии страны и максимально способствовать этой работе.

3. Одной из основных проблем на рынке труда на современном этапе является высокая доля молодежи и граждан старше 50 лет среди безработных. В связи с этим было бы очень хорошо внести определенные изменения в законодательство.

4. Хотя занятость в условиях рыночной экономической системы напрямую связана с рынком труда, спросом и предложением, существуют аспекты и проблемы, которые не могут быть обеспечены только рынком труда. Активность и ответственность центров занятости и бирж труда должны быть повышены даже при отсутствии правил организованного и планомерного трудоустройства персонала в условиях рыночной системы.

Список использованной литературы:

1. İsmayılzadə Ə.A. (2013), İnsan resurslarının idarə edilməsi və sosial inkişafı, Bakı, “Şərq və Qərb”, 345 səh.
2. Məmmədov A.B. (2006). “ETT, əməyin təşkili və normalaşdırılması”. Bakı.
3. Məmmədov M.Q., Rəsulov R.F. (2005), Milli iqtisadiyyatın problemləri AMEA II məqalələr toplusu, Bakı, “Adiloğlu”, 411 səh.
4. Muradov A.N. (2005), Elmi - texniki potensialı: əsas inkişaf meyilləri və problemləri. Bakı, “Şərq və Qərb”, 354 səh.
5. Quliyev T.Ə. (2014), “İnsan resurslarının idarə edilməsi”. Bakı, “Elm”, 354 səh/

6. Веселовский С.Я., (2013). “Глобализация рынков труда: Динамика, проблемы, перспективы”, ИНИОН РАН, 248 стр.
7. Гелта И.В. (2008), Занятость населения и рынок труда Краснадир, 2000 33. Мазин А.Л. Экономика труда, 425 стр.
8. Исмаилзаде А.А. (2013), “Управление человеческими ресурсами”. Баку, 425 стр.
9. Кулиев Т.А., Азизова Э.Д, Мустафаева З.И, Байрамова С.Р. (2012), “Управление человеческими ресурсами. Учебник”. Баку, 345 стр.
10. Мамедова М.Г., Мамедзаде Ф.Р. (2015). Разработка концептуальных основ интеллектуального управления спросом и предложением на рынке труда специалистов по информационным технологиям. Восточноевропейский журнал передовых технологий, № 4/3 (76), стр. 53-67.

S.B.Naibov

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Əmək bazarı və onun fəaliyyətinin konseptual əsasları

Xülasə

İşsizlik cəmiyyətdə yoxsulluğa səbəb olan mühüm amillərdən biridir. Ona görə də hər bir dövlətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri əmək bazarının qarşılıqlı əlaqəsini və səmərəli məşğulluğu tənzimləməklə iqtisadiyyatda yeni iş yerlərinin açılmasını təmin etmək, mövcud və səmərəli iş yerlərinin qorunub saxlanmasına nail olmaqdır. Məşğulluğun təmin edilməsinə yönəlmiş tədbirlər işsizliyin səviyyəsinin azaldılmasında bilavasitə mühüm rol oynayan məqsədli proqramlar çərçivəsində həyata keçirilməlidir.

Respublikamızda bazar iqtisadi münasibətlərinin formalaşması əmək bazarı ilə məşğulluğun qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı problemlərin aktuallığını həmişə müəyyən etmişdir. Əmək bazarı, işsizlik və məşğulluq problemlərinin həlli hər bir dövlətin qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biridir.

Bu mövzuda aparılan tədqiqatlarda əmək bazarı və məşğulluğun nəzəri və metodoloji aspektləri, formaları, müxtəlif aspektləri və elementləri tədqiq edilmişdir. Buna görə də magistrlik dissertasiyasının mövzusu bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmək bazarı ilə məşğulluq arasında qarşılıqlı əlaqənin hərtərəfli öyrənilməsinin zəruriliyi nəzərə alınaraq seçilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri və təkliflərindən ölkəmizdə əmək bazarının tənzimlənməsi, səmərəli və məhsuldar məşğulluğun təmin edilməsi, işsizliyin azaldılması və ümumilikdə əmək bazarının və əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi ilə bağlı fəaliyyət və proqramların həyata keçirilməsində istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: *əmək bazarı, əmək bazarının təbiəti, məşğulluq.*

S.B.Naibov

master student, Azerbaijan State Economic University

The labor market and the conceptual foundations of its activities

Abstract

Unemployment is one of the important factors causing poverty in society. Therefore, one of the most important tasks facing each state is to ensure the opening of new jobs in the economy by regulating the interaction of the labor market and efficient employment, and to achieve the preservation of existing and efficient jobs. Actions aimed at ensuring employment should be

implemented within the framework of targeted programs that directly play an important role in reducing the level of unemployment.

The formation of market economic relations in our republic has always determined the urgency of the problems associated with the interaction of the labor market and employment. Solving the problems of the labor market, unemployment and employment is one of the most important issues facing every state at all times.

In the studies conducted on this topic, the theoretical and methodological aspects, forms, various aspects and elements of the labor market and employment have been studied. Therefore, the theme of the master's thesis was chosen taking into account the need for a comprehensive study of the interaction between the labor market and employment in a market economy.

The results and suggestions of the study can be used in the implementation of activities and programs related to the regulation of the labor market in our country, ensuring effective and productive employment, reducing unemployment and regulating the labor market and labor interactions in general.

Açar sözlər: labor market, nature of the labor market, employment.

S.H.Zeynalova
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Sebina_zv@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 21.02.2023

The article was received by editorial board on 21.02.2023

Статья принята к печати 21.02.2023

LOGISTICS PERFORMANCE INDEX: AZƏRBAYCANIN DÜNYA İQTİSADİYYATINA İNTEQRASIYASININ KEYFİYYƏT ÖLÇÜSÜ KİMİ

Xülasə

Məqalə Azərbaycanın logistika sənayesinin performansını ölçmək üçün istifadə edilən logistika performans indeksinə (LPI) diqqət yetirir. Tədqiqatçılar Azərbaycanın logistika sektorunda inkişafı və fəaliyyətini təhlil etmək üçün Dünya Bankı tərəfindən hazırlanmış LPI-dən istifadə edirlər.

LPI 6 əsas kateqoriyaya bölünür: gömrük rəsmiləşdirilməsi, logistika infrastruktur, beynəlxalq daşıma, logistika bacarıqları, izləmə və informasiya texnologiyaları və vaxtında çatdırılma. Araşdırmada bu alt-kateqoriyaların hər biri üzrə Azərbaycanın fəaliyyətini təhlil edərək, ölkənin logistika sektorunda zəif nöqtələri müəyyən edilmişdir.

Nəticələr göstərir ki, Azərbaycan logistika infrastruktur və beynəlxalq daşıma kateqoriyalarında daha yaxşı çıxış edib, lakin gömrük rəsmiləşdirilməsi, logistika imkanları, izləmə və informasiya texnologiyaları kateqoriyalarında təkmilləşdirmə üçün sahələr var.

Araşdırma göstərib ki, Azərbaycan 2018-ci ildə logistika performans indeksində 127 ölkə arasında 78-ci yerdə qərarlaşıb. Bu nəticə göstərir ki, Azərbaycanın logistika sektorunda hələ də ciddi inkişaf imkanları var. Bundan əlavə, araşdırma göstərib ki, Azərbaycan logistika performans indeksində (4.12) gömrük rəsmiləşdirilməsi kateqoriyasında ən yüksək nəticə əldə edib, lakin digər kateqoriyalar üzrə (nəqliyyat, infrastruktur, logistika xidmətinin keyfiyyəti, izləmə və monitorinq) aşağı nəticə göstərib.

Nəticə olaraq, Azərbaycanın logistika sektorunun fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması üçün daha müasir və səmərəli gömrük rəsmiləşdirilməsi, daha yaxşı logistika bacarıqlarının inkişafı proqramı və daha təkmil texnoloji həllər kimi təkliflər irəli sürülə bilər. Bu tövsiyələrin həyata keçirilməsi Azərbaycanın logistika sektorunu təkmilləşdirməklə ölkənin iqtisadi artımına və rəqabət qabiliyyətinə töhfə verə bilər.

Açar sözlər: Azərbaycan, logistika, performans indeksi, logistika sənayesi.

GİRİŞ

Logistika malların və xidmətlərin istehsalı, saxlanması, daşınması və paylanması planlaşdırılması, idarə edilməsi və nəzarətidir. Logistika tədarük zəncirinin idarə edilməsinin bir hissəsidir və məhsulun istehsalından tutmuş son istifadəçiyə qədər bütün proseslərdə effektiv şəkildə idarə olunmalıdır.

Müasir iqtisadiyyatlarda logistika böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə, logistika sektoru ölkədə məşğulluq yaratmaq potensialına malikdir. Logistika xidmətləri təklif edən şirkətlər bir çox fərqli sektorda məşğulluq təmin edə bilər. Məsələn, nəqliyyat sənayesi sürücülər, yükləyicilər, anbar işçiləri və ofis işçiləri kimi müxtəlif iş yerləri üçün məşğulluq təmin edir.

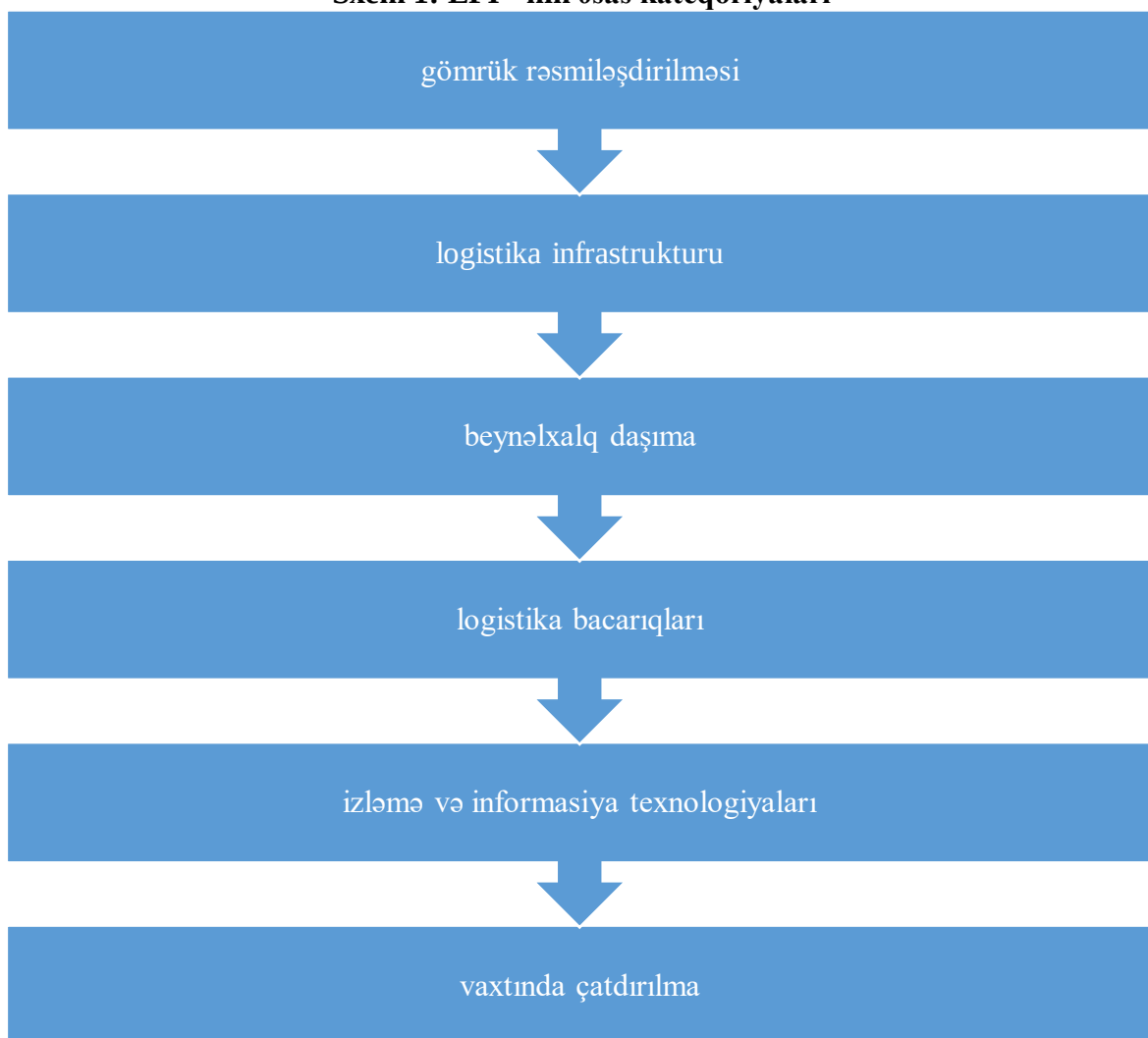
Nəticədə, logistika məhsul və xidmətlərin effektiv idarə olunmasında mühüm rol oynayır. Effektiv logistika sistemi ölkənin iqtisadi inkişafı və beynəlxalq ticarətdə rəqabət qabiliyyəti üçün

vacibdir. Azərbaycan Yaxın Şərq, Qafqaz və Avropa arasında mühüm coğrafi mövqeyə malikdir və ölkənin geosiyasi mövqeyi onu beynəlxalq ticarət üçün mühüm tranzit nöqtəsinə çevirir. Ona görə də ölkənin logistika sektoru iqtisadi inkişaf və rəqabət qabiliyyəti baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Logistika sektoru məhsulların istehsalıdan istehlakçıya daşınması, saxlanması, idarə edilməsi və paylanması kimi bir çox xidmətləri əhatə edir. Bu xidmətlər ölkənin iqtisadi inkişafına mühüm töhfə verə bilər və beləliklə, logistika göstəriciləri ölkənin beynəlxalq ticarətdə uğurunun göstəricisi hesab olunur.

Dünya Bankı tərəfindən hazırlanmış Logistics Performance Index (LPI) bir ölkənin logistika sənayesindəki performansını ölçmək üçün istifadə olunan bir vasitədir. LPI altı əsas kateqoriyaya bölünür:

Sxem 1: LPI - nin əsas kateqoriyaları

Mənbə: [7]

Bu kateqoriyalar ölkənin logistika fəaliyyətinin təhlili və təkmilləşdirilməsi üçün sahələrin müəyyən edilməsi üçün istifadə olunan mühüm alətdir.

Bu məqalənin məqsədi ölçmək üçün LPI istifadə edərək Azərbaycanın logistika sektorunun fəaliyyətini təhlil etməkdir. Tədqiqatçılar ölkənin logistika sektorunda inkişafını və göstəricilərini müəyyən etmək üçün LPI-nin alt kateqoriyalarını təhlil ediblər. Bu araşdırma Azərbaycanın logis-

tika sektorunda güclü və zəif tərəflərini müəyyən etmək və ölkənin logistika sektorunun təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər vermək məqsədilə həyata keçirilib [6].

Bu məqalə Azərbaycanın logistika sektorundakı fəaliyyətinin təhlili üçün başlanğıc nöqtəsi ola bilər və logistika sektorunda baş verənləri izləmək istəyənlər üçün faydalı mənbə ola bilər. Eyni zamanda araşdırma, ölkənin iqtisadi inkişafına töhfə vermək üçün logistika sektorunun inkişaf etdirilməsinin vacibliyini vurğulayır.

1. TƏDQIQATIN ARAŞDIRMA MODELİ

Lojistik Performans Endeksi (LPI) istifadə edilərək yapılan bir analiz gerçəkləşdirilmişdir. Bu analiz, Azərbaycan'ın lojistik sektorundakı performansını ölçmək üçün LPI'nin alt kategorilerinin analiz edilmesini içermişdir.

Bu analiz, dünya genelindeki diğer ülkelerin lojistik performans endeksleri ile karşılaştırılarak, Azərbaycan'ın lojistik sektorundakı güçlü ve zayıf yönleri belirlenmiştir. Bu analiz sonucunda, Azərbaycan'ın lojistik sektoründe geliştirilmesi gereken alanlar ve iyileştirme önerileri de ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada, LPI kullanılarak yapılan analiz, ülkenin lojistik sektörünün performansının değerlendirilmesi için bir araç olarak kullanılmıştır. Analiz sonuçları, Azərbaycan'ın lojistik sektorundakı güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek, ülkenin lojistik sektörünün geliştirilmesi için öneriler sunmaktadır.

2. TƏHLİL

Azərbaycan böyük infrastruktur sərmayələri vasitəsilə özünü regionda Şərq-Qərb ticarəti üçün logistika mərkəzi kimi yerləşdirir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun və Ələt limanının tikintisinin başa çatdırılması Şərqi, Mərkəzi və Cənubi Asiya ilə Avropa arasında ticarət üçün potensial tranzit marşrutu yarada bilər.

Azərbaycan həmçinin Bakıdakı Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportunda soyuducu anbar və müasir ümumi yük terminalı ilə öz hava yükdaşıma obyektlərini xeyli genişləndirib. Bu hava yükdaşıma obyektləri Azərbaycanın avtomobil, liman və dəmir yolu infrastrukturuna investisiyalarını tamamlayacaq.

Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu Azərbaycan və Gürcüstanın sovet dövründən qalan dəmiryol sistemlərini Türkiyə və nəhayət, Avropanın qalan hissəsi ilə birləşdirir. Azərbaycan da İran və Rusiya ilə Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi qurur [3].

Azərbaycan Bakının cənub-qərbində, Ələtdə yeni Xəzər dəniz limanı inşa edib. Ələt dəmir yolu və avtomobil qovşağında yerləşir, şimal-cənub və şərq-qərb multimodal tranzitinə imkan verir və eyni vaxtda 52 qatar vaqonunu daşıyan dəmir yolu bərələrini qəbul edə bilər [4]. Limana bitişik azad ticarət zonası şirkətlərə vergi və gömrük güzəştləri təklif edəcək, əlavə dəyər əməlini və Azərbaycan ərazisindən tranziti təşviq edəcək. 2020-ci ildə Ələt Limanında 4,8 milyon ton (neft istisna olmaqla) yük daşınıb [3].

Azərbaycanda logistika fəaliyyəti ilə bağlı müxtəlif hüquqi tənzimləmələr mövcuddur. Bunlardan bəziləri bunlardır:

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin “Gömrük prosedurları haqqında” qərarı. Bu qərar gömrük prosedurları ilə bağlı tətbiq ediləcək prosedurları və sənədləşmə qaydalarını müəyyən edir.

“Yük daşımaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyinin qərarı. Bu qərara yükdaşıma fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması, daşıma müqavilələri, sığorta, mühafizə və s. mövzuları təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyinin “Maddi-texniki təchizat fəaliyyətinin aparılması prinsipləri” qərarı. Bu qərar logistika fəaliyyəti ilə bağlı qaydaları müəyyən edir və logistika fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bu qanun logistika fəaliyyəti ilə bağlı vergi qaydalarını müəyyən edir.

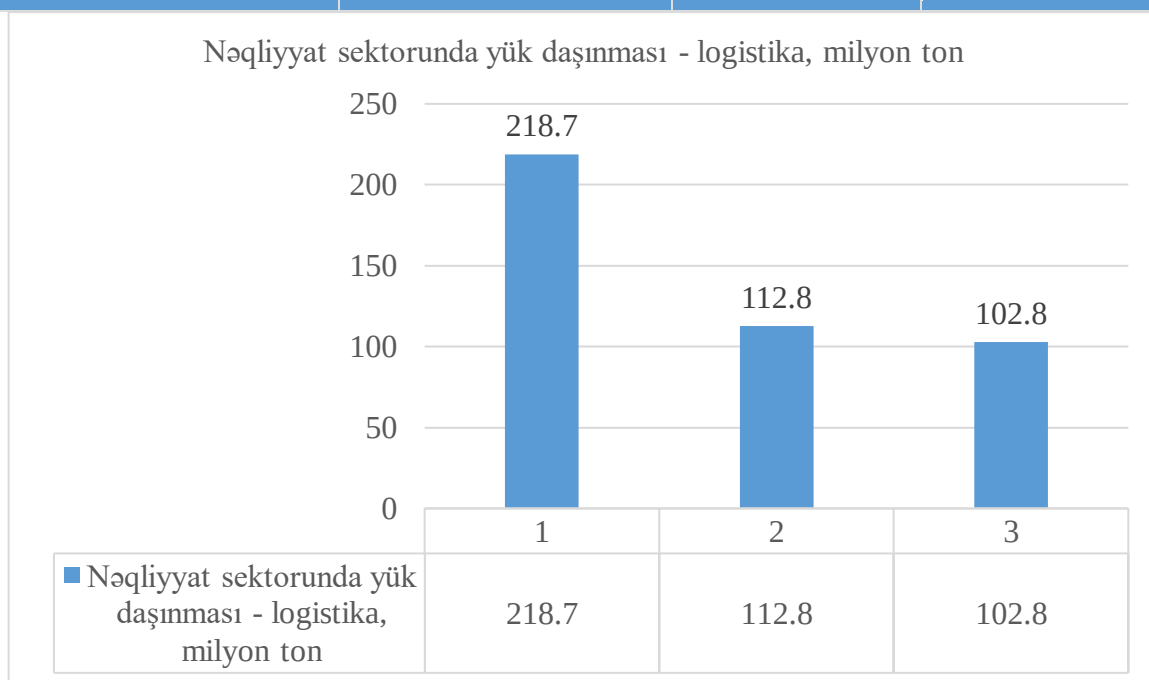
Azərbaycan Respublikasının Kommersiya Məcəlləsi. Bu qanun kommersiya müəssisələrinin fəaliyyəti ilə bağlı qaydaları ehtiva edir və logistika fəaliyyətinin kommersiya müəssisəsi kimi qəbul edildiyi halda tətbiq olunacaq qaydaları müəyyən edir.

Bu qaydalara əlavə olaraq, Azərbaycan Respublikasının Aİ ilə assosiasiya sazişinə logistik fəaliyyətlə bağlı müxtəlif qaydalar da daxildir.

Cədvəl 1

2022-ci ilin yanvar-dekabr aylarında ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi göstəricilər

Göstəricinin adı	2022-ci ildə, faktiki	2022-ci il ilə 2021-ci il nisbətən, faizlə	Məlumat üçün: 2021-ci il 2020-ci ilə nisbətən, faizlə
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması - logistika, milyon ton	218,7	112,8	102,8

Mənbə: [7]

Əsas etibarlıyla, 2021-ci il iyulun 1-də paytaxt Bakıdan 40 mil cənubda, Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının yanında yerləşən Ələt Azad İqtisadi Zonasının (AFZ) təməlqoyma mərasimi keçirilib [5, s.10]. 850 hektar ərazini əhatə edən zona Azərbaycanın inkişafına xidmət edəcək. xarici investorlar və yeni texnologiyalar cəlb etməklə qeyri-neft sektorunun ixracı. AFEZ Azərbaycan Hökumətinin əlavə dəyərli istehsal fəaliyyətini cəlb etmək və artırmaq səyləri üçün mərkəzdir [1, s.13].

AFEZ dövlət tərəfindən təsdiqlənmiş unikal qanunvericiliyə malikdir ki, bu da ona ölkənin heç bir yerində mövcud olmayan bir sıra təşviq və üstünlükləri, o cümlədən vergilərdən və gömrük rüsumlarından azadolmalar, habelə özünü tənzimləyən arbitraj prosesi təklif etməyə imkan verir [2]. Hökumət həmçinin yeni Ələt Azad İqtisadi Zona Rəhbərliyini (AFEZA) yaradıb ki, o, təşviqin, müştərilərin asanlaşdırılmasının, təsdiqlərin, lisenziyaların və müştərilərin inkişafının bütün aspektlərinə cavabdehdir. AFEZ-in 2022-ci ilin yayında investorlar üçün açılması gözlənilir [5]. Azərbaycanın logistika sektoru son illərdə ölkənin iqtisadi inkişafı və ticarət dövryyəsinin artması ilə əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etmişdir. Bununla belə, sənayenin bəzi güclü və zəif tərəfləri var.

Güclü tərəflər:

Coğrafi yerləşmə: Azərbaycan Avropa və Asiya arasında strateji yerləşməsinə görə mühüm tranzit mərkəzidir. Bu, ölkənin tranzit logistika fəaliyyəti üçün mühüm üstünlükdür.

Nəqliyyat infrastrukturunu: Azərbaycan son illərdə əhəmiyyətli investisiyalar yatıraraq və beynəlxalq standartlara cavab verən nəqliyyat infrastrukturunu yaradıb. Yenilənmiş hava limanları, limanlar və dəmir yolu xətləri ölkənin logistik fəaliyyəti üçün lazımı infrastrukturunu təmin edir.

Strateji planlaşdırma: Azərbaycan hökuməti logistika sektorunun inkişafı üçün strateji planlaşdırma aparır. Bu planlaşdırma sektorun gələcək inkişafı və davamlılığı üçün zəruri siyasət və qaydaların müəyyən edilməsinə kömək edir.

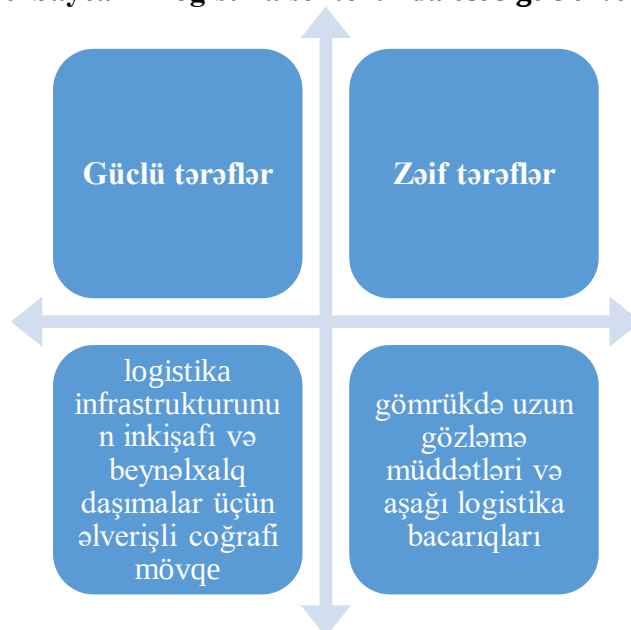
Zəif cəhətləri:

Bürokratiya: Azərbaycan logistika fəaliyyətinin tənzimlənməsində hələ də bürokratik prosedurlarla üzləşir. Bu, logistik fəaliyyətlərin vaxtında və səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə mane ola bilər.

Texnoloji infrastruktur: Azərbaycan logistika fəaliyyəti üçün lazımı texnoloji infrastruktur kifayət qədər investisiya qoymayıb. Bu, logistik fəaliyyətlərin daha səmərəli və rəqabətli olmasına mane ola bilər. İxtisaslı işçi qüvvəsinin çatışmazlığı: Azərbaycanda logistika sektorunda işləmək üçün ixtisaslı işçi qüvvəsi çatışmazlığı var. Bu, sənayenin inkişafını məhdudlaşdırır.

Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycanın logistika sektoru əhəmiyyətli potensiala malikdir və ölkənin iqtisadi inkişafına mühüm töhfə verə bilər. Bununla belə, sektorun güclü və zəif tərəflərini nəzərə alaraq, lazımı islahatlara və investisiyalara ehtiyac var.

Sxem1: Azərbaycanın logistika sektorunda əsas güclü və zəif tərəflər

Mənbə: [7]

Cədvəldə güclü tərəflərə logistika infrastrukturunun inkişafı və onun beynəlxalq daşımalar üçün əlverişli coğrafi mövqeyi daxildir. Zəif tərəflərə gömrükdə uzun gözləmə müddətləri və aşağı logistika bacarıqları daxildir.

NƏTİCƏ

Azərbaycan logistika sektoru üçün strateji mövqeyə malik ölkədir. Coğrafi mövqeyinə və Türkiyə, Rusiya, İran və Gürcüstan kimi mühüm ticarət tərəfdaşlarına yaxınlığına görə Azərbaycan tranzit ticarəti üçün mühüm ölkədir. Bununla belə, Azərbaycanın logistika sektoru qeyri-kafi infrastruktur, aşağı texnoloji təkmillik və aşağı məhsuldarlıq səviyyəsi kimi problemlərlə üzləşir.

Bu səbəbdən də Azərbaycan hökuməti logistika sektorunun inkişafına müxtəlif investisiyalar yatırır. Məsələn, Azərbaycanın beynəlxalq daşıma potensialının artırılması üçün Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu kimi irimiqyaslı layihələr həyata keçirilir. Bundan əlavə, logistika sektorunda səmərəlilik və performans səviyyələrini ölçmək üçün logistika performans indeksi kimi vasitələrdən istifadə olunur.

Araşdırma göstərib ki, Azərbaycan 2018-ci ildə logistika performans indeksində 127 ölkə arasında 78-ci yerdə qərarlaşıb. Bu nəticə göstərir ki, Azərbaycanın logistika sektorunda hələ də ciddi inkişaf imkanları var. Bundan əlavə, araşdırma göstərib ki, Azərbaycan logistika performans indeksində (4.12) gömrük rəsmiləşdirilməsi kateqoriyasında ən yüksək nəticə əldə edib, lakin digər kateqoriyalar üzrə (nəqliyyat, infrastruktur, logistika xidmətinin keyfiyyəti, izləmə və monitorinq) aşağı nəticə göstərib.

Nəticə etibarlı ilə Azərbaycanın logistika sektoru ölkənin iqtisadi inkişafı və beynəlxalq ticarətdə rəqabətqabiliyyətliliyi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla belə, logistika sektoru qeyri-adekvat infrastruktur, aşağı texnoloji təkmillik və aşağı məhsuldarlıq səviyyələrini kimi problemlərlə üzləşir. Azərbaycan hökuməti logistika sektorunun inkişafına sərmayə qoyur və logistika performans indeksi kimi alətlərdən istifadə etməklə performans səviyyələrini ölçür.

Yekun olaraq bu araşdırma göstərir ki, LPI Azərbaycanın logistika sektorundakı fəaliyyətini ölçmək üçün istifadə edilə bilər. Təhlillərin nəticələri ölkənin logistika sektorunda inkişaf etdirilməli olan sahələri və təkmilləşdirilməsi üçün təklifləri ortaya qoyur. Bu təkliflər Azərbaycanın logistika sektorunun inkişafı, ölkənin iqtisadi inkişafına töhfə vermək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Ahmadov, Z., & Efendiyeva, M. (2019). Analysis of logistics performance index of Azerbaijan. *Scientific Journal of Maritime Research*, 33(1), 84-90. doi: 10.31217/p.33.1.11.
2. Bayramov, E. (2017). The role of logistics in Azerbaijan's economic development. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(1), 9-22. doi: 10.18394/iuyd.325676
3. Ministry of Transport, Communications and High Technologies of Azerbaijan. (2017). Azerbaijan Logistics Hub. https://mtch.gov.az/assets/File/Azerbaijan_Logistics_Hub_English.pdf
4. Novruzov, N. (2018). Logistics sector of Azerbaijan: Current state, problems and solutions. *Journal of Engineering Sciences*, 4(1), 6-11. doi: 10.5281/zenodo.1240539
5. Samadov, F., & Aliyev, F. (2018). Logistics performance index of Azerbaijan: Analysis and improvement measures. *International Journal of Supply Chain Management*, 7(5), 7-15.
6. World Bank Group. (2018). Logistics Performance Index. <https://lpi.worldbank.org/international/global>
7. <https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1&lang=az>

S.H.Zeynalova

master student, Azerbaijan State University of Economics

Logistics performance index: as a quality measure of the integration of Azerbaijan into the world economy

Abstract

This article focuses on the logistics performance index (LPI), which is used to measure the performance of Azerbaijan's logistics industry. Researchers use the LPI developed by the World Bank to analyze the development and performance of Azerbaijan's logistics sector.

LPI is divided into 6 main categories: customs clearance, logistics infrastructure, international transportation, logistics skills, tracking and information technology, and on-time delivery. The research analyzed the performance of Azerbaijan in each of these sub-categories, and identified weak points in the country's logistics sector.

The results show that Azerbaijan performed better in the categories of logistics infrastructure and international transportation, but there are areas for improvement in the categories of customs clearance, logistics capabilities, tracking and information technology.

The research showed that Azerbaijan ranked 78th among 127 countries in the logistics performance index in 2018. This result shows that the logistics sector of Azerbaijan still has serious development opportunities. In addition, the study showed that Azerbaijan achieved the highest score in the logistics performance index (4.12) in the category of customs clearance, but showed a low score in other categories (transportation, infrastructure, logistics service quality, tracking and monitoring).

As a result, suggestions such as more modern and efficient customs clearance, better logistics skills development program and more advanced technological solutions can be put forward to improve the performance of Azerbaijan's logistics sector. Implementation of these recommendations can contribute to the country's economic growth and competitiveness by improving the logistics sector of Azerbaijan.

Key words: Azerbaijan, logistics, performance index, logistics industry.

С.Х.Зейналова

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Индекс эффективности логистики: как показатель качества интеграции Азербайджана в мировую экономику

Резюме

В статье основное внимание уделяется индексу эффективности логистики (LPI), который используется для измерения эффективности логистической отрасли Азербайджана.

Исследователи используют индекс LPI, разработанный Всемирным банком, для анализа развития и эффективности логистического сектора Азербайджана. LPI разделен на 6 основных категорий: таможенное оформление, логистическая инфраструктура, международные перевозки, логистические навыки, отслеживание и информационные технологии, своевременная доставка. Исследование проанализировало показатели Азербайджана в каждой из этих подкатегорий и выявило слабые места в логистическом секторе страны.

Результаты показывают, что Азербайджан показал лучшие результаты в категориях логистической инфраструктуры и международных перевозок, но есть облас-

ти для улучшения в категориях таможенного оформления, логистических возможностей, отслеживания и информационных технологий.

Исследование показало, что Азербайджан занял 78-е место среди 127 стран по индексу эффективности логистики в 2018 году. Этот результат показывает, что логистический сектор Азербайджана еще имеет серьезные возможности для развития. Кроме того, исследование показало, что Азербайджан достиг наивысшего балла по индексу эффективности логистики (4,12) в категории таможенного оформления, но показал низкий балл в других категориях (транспорт, инфраструктура, качество логистических услуг, отслеживание и мониторинг).

В результате могут быть выдвинуты такие предложения, как более современная и эффективная таможенная очистка, лучшая программа развития логистических навыков и более передовые технологические решения для повышения эффективности логистического сектора Азербайджана. Реализация этих рекомендаций может способствовать экономическому росту и конкурентоспособности страны за счет улучшения логистического сектора Азербайджана.

Ключевые слова: Азербайджан, логистика, индекс эффективности, логистическая отрасль.

B.H.Şirinov
i.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0003-4872-4035
revan622@mail.ru
S.Ə.Cəfərova
müəllim, İnşaat koleci
X.Ə.Məmmədli
magistrant, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

Məqalə redaksiyaya daxil olub 02.02.2023

The article was received by editorial board on 02.02.2023

Статья принята к печати 02.02.2023

MÜƏSSISƏNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASINDA LAYİHƏ STRUKTURUNUN ROLU

Xülasə

Məqalədə müəssisənin səmərəliliyinin artırılmasında layihə strukturunun rolu, layihə məqsədlərinin hərtərəfli həyata keçirilməsi, layihə iştirakçıları, layihənin idarə edilməsində layihə menecerinin rolu, layihənin məqsədlərinə çatmaq üçün xüsusi təşkilati strukturlar, fərdi və korporativ layihələr kimi məsələlər tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: layihə struktur, layihə iştirakçıları, maraqlı tərəflər, layihənin sponsoru, layihə meneceri, fərdi layihə, korporativ layihə.

GİRİŞ

Layihənin idarə edilməsi indi ümumi idarəetmə sistemində ümumi qəbul edilmiş effektiv metodologiyadır. Müasir qloballaşma və sərt rəqabət şəraitində layihələrin idarə edilməsinin əhatə dairəsinin genişlənməsi tendensiyası müşahidə olunur. Eyni zamanda, təcrübədə layihənin reallaşdırılması zamanı uğursuzluqla üzləşmənin mümkünlüyünü nəzərdən qaçırmmaq lazım deyil. Belə olan vəziyyət ayrı-ayrı faktorların təsiri altında yarana bilər:

- əvvəlcə çox iri, və yaxud mürəkkəb layihələrin idarə edilməsi üçün yaradılmış və hazırda orta və kiçik şirkətlər tərəfindən hər yerdə istifadə edilən layihə idarəetmə vasitələrinin və təşkilati formalarının kifayət qədər uyğunlaşdırılması;

- layihələrin həyata keçirilməsi üçün mühitin dəyişməsi ;
- bəzi şirkətlərdə inteqra olunmuş yanaşmanın, aydın idarə etmə məqsədlərinin və layihələrin idarə edilməsinin effektivliyi meyarlarının olmaması.

Layihənin idarə edilməsi bilik və peşəkarlığın tətbiqi sahəsi olaraq, layihə məqsədlərinin hərtərəfli həyata keçirilməsinə yönəldilir.

Layihə iştirakçıları

Layihə iştirakçıları layihənin həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak edən və ya layihənin icrası zamanı maraqlarına toxuna bilən fiziki və hüquqi şəxslərdir.

Layihədə iştirak dərəcəsinə görə üç qrup iştirakçını ayırmaq olar:

- 1) Əsas komanda - bir-biri ilə sıx əlaqədə olan layihənin həyata keçirilməsində bilavasitə çalışan mütəxəssislər və ya təşkilati bölmələr.

- 2) Genişləndirilmiş heyət - əsas heyətdən daha böyük, əsas komandanın üzvlərinə yardım göstərən, lakin layihənin həyata keçirilməsində və onun məqsədlərinə nail olunmasında bilavasitə

iştirak etməyən peşəkarları və təşkilatları bir araya gətirir.

3) Maraqlı tərəflər – əsas və genişləndirilmiş komandaların üzvlərinə və layihənin gedişatına təsir edən və layihə iştirakçıları ilə birbaşa əməkdaşlığa girməyən şəxslər və təşkilatlar.

Bir qayda olaraq, layihənin əsas iştirakçıları aşağıdakılardır :

1) Müştəri layihənin həyata keçirilməsində və onun məqsədlərinə nail olunmasında maraqlı olan tərəfdir. Sifarişçi layihənin nəticələrinə dair əsas tələbləri müəyyən edir, öz və ya borc vəsaiti hesabına layihənin maliyyələşdirilməsini təmin edir, əsas layihə icraçıları ilə müqavilələr bağlaya bilər.

2) Layihənin təşəbbüskarı olan şirkətdə layihənin təşəbbüskarı və ya sponsoru (kurator) rolları ayrılı bilər. Layihənin təşəbbüskarı layihəyə olan ehtiyacı müəyyən edən və layihənin başlanması üçün "təklif" verən şəxsdir. Bu şəxs təşkilat daxilində və ya ondan kənarda ola bilər.

3) Layihənin sponsoru (kuratoru) - layihəni həyata keçirən təşkilatın işçisi, təşkilat tərəfindən layihəyə nəzarət edən, layihəyə ümumi nəzarəti və dəstəyi (maliyyə, maddi) təmin edir.

4) layihə meneceri - layihənin idarə edilməsinə cavabdeh olan şəxsdir. Layihə meneceri layihənin məqsədlərinə büdcə daxilində, vaxtında və müəyyən edilmiş keyfiyyət səviyyəsində nail olmaq üçün məsuliyyət daşıyır.

Layihənin mümkün iştirakçıları onun növündən, mürəkkəbliyindən və miqyasından asılı olaraq aşağıdakılar ola bilər:

- investor - layihəyə, məsələn, kreditlər hesabına investisiya qoyan tərəf ;
- podratçı - layihənin tərəfi və ya iştirakçısı, sifarişçi ilə münasibətlərə girən və müqavilə üzrə işlərin və xidmətlərin yerinə yetirilməsi üçün məsuliyyət daşıyan - bütün layihə və ya onun bir hissəsi;

- subpodratçı - daha yüksək səviyyəli podratçı və ya subpodratçı ilə müqavilə münasibətlərinə girir. Müqaviləyə uyğun olaraq işlərin və xidmətlərin yerinə yetirilməsinə cavabdehdir;

- müqavilə əsasında müxtəlif növ tədarükləri həyata keçirən təchizatçı-subpodratçılar - materiallar, avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri və s.

Səlahiyyətli orqanlar layihənin həyata keçirilməsi ilə bağlı ekoloji, sosial və digər ictimai və dövlət tələblərini irəli sürən və dəstəkləyən tərəflərdir.

Son məhsulun istehlakçıları - layihənin nəticəsinin alıcısı və istifadəçisi olan hüquqi və fiziki şəxslər təqdim olunan məhsul və xidmətlərə olan tələbləri müəyyən edir, onlara tələbatı formalaşdırırlar.

Layihənin idarə edilməsində layihə menecerinin rolu

Layihə meneceri layihənin idarə edilməsində aparıcı fiqurdur. Layihənin idarə edilməsi konsepsiyasının əsas gücü, səlahiyyətlərin verilməsində və məqsədlərə çatmaq üçün məsuliyyətin müəyyən liderlərə - layihə menecerinə və layihə idarəetmə komandasının əsas üzvlərinə həvalə edilməsindədir.

Layihə menecerinin məsuliyyəti və səlahiyyəti sifarişçi ilə müqavilə və ya layihə nizamnaməsi ilə müəyyən edilir.

Layihə meneceri adətən aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- layihənin təşkilati strukturunu və layihənin idarə heyətini formalaşdırır;
- layihə üçün resursların cəlb edilməsi məsələlərini həll edir;
- kadrların seçilməsində, təlimində və motivasiyasında iştirak edir;
- hər bir komanda üzvü üçün məsuliyyəti, işin həcmi və məqsədlərini müəyyən edir;
- layihə planının icrasını yerinə yetirir;
- layihədə müqavilələrin bağlanması üzrə işləri əlaqələndirir və iştirak edir və onların vaxtında icrasına və bağlanmasına nəzarət edir;

- bütün zəruri kommunikasiya əlaqələrini yaradır;
- layihədə effektiv informasiya axınlarının formalaşdırılmasını, hazırlanmasını və hesabat verilməsini təmin edir;
- müştəri ilə daimi əlaqə saxlayır;
- layihənin cari vəziyyətinə nəzarət edir və təhlil edir, mümkün problemləri proqnozlaşdırır və düzəldici tədbirlər görür;
- bütün iştirakçıların fəaliyyətini əlaqələndirir və dəyişikliklərə nəzarət edir;
- layihənin tam və vaxtında bağlanması təmin edir.

Layihənin məqsədlərinə çatmaq üçün menecer xüsusi təşkilati strukturlar yaradır: layihə komandası və layihənin idarə edilməsi qrupu. Bütün layihənin uğuru əsasən bu təşkilati strukturların fəaliyyətinin effektivliyindən asılıdır.

Layihə iştirakçıları, layihə işinin icrasında iştirak edən və onların həyata keçirilməsi üçün layihə menecerinə cavabdeh olan ayrı-ayrı mütəxəssisləri, qrupları və təşkilatları birləşdirən müvəqqəti təşkilati strukturdur.

Layihə komandası məqsədyönlü formada layihənin müddəti üçün yaradılır. Bura aiddir: daxili, xarici icraçılar və məsləhətçilər. İcraçıları cəlb etmək və layihə menecerinin səlahiyyətlərini həyata keçirmək formaları ilə fərqlənən layihə komandasının formalaşmasına müxtəlif yanaşmalar.

Layihənin idarə edilməsi komandası layihənin idarə edilməsində və idarəetmə qərarlarının qəbulunda bilavasitə iştirak edən layihə komandasının üzvlərini bir araya gətirir. Layihə menecerinin düzgün insanları müəyyənləşdirmək və layihənin idarə edilməsinə cəlb etmək bacarığı layihə risklərinin və potensial problemlərin azaldılmasından asılıdır.

Menecerlər və komanda üzvləri (icraçılar) layihə menecerinə hesabat verirlər və planlaşdırılan işin və nəticələrin həyata keçirilməsinə cavabdehdirlər (məsuliyyət bir vurğulanmış nəticədən (sənəd, qərar) tamamlanmış alt layihəyə qədər dəyişə bilər). Layihənin mümkün problemlərini həll etmək üçün əvvəldən bütün komanda üzvlərinin təcrübəsini yekunlaşdırmaq vacibdir. Layihə üzərində işləyən hər bir şəxsin aydın şəkildə müəyyən etməsi vacibdir:

- layihə üzərində işləyərkən layihə meneceri qarşısında rolu və cavabdehlik xətti (o, digər iş növləri üçün adi cavabdehlik xətlərinə əməl edə bilər);
- işin həcmi və təhvil veriləcək məhsullara tələblər (son və aralıq məhsullar);
- məsuliyyət səviyyəsi .

Layihə Ofisi Böyük layihələrdə məlumatların toplanması və işlənməsi və idarəetmə funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün layihə menecerinə dəstək verən bir administrator və layihə ofisi ola bilər. Layihə ofisi təşkilatda müxtəlif idarəetmə səviyyələrində layihələrin həyata keçirilməsini dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulmuş ixtisaslaşdırılmış təşkilati strukturdur.

Layihə ofisi layihə menecerlərini təlim, proqram təminatı, şablonlar şəklində dəstəkləməkdən tutmuş layihənin nəticələrinə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürməyə qədər geniş spektrli vəzifələri icra edə bilər .

Növündən və məqsədindən asılı olaraq, layihə mərkəzi təşkilati quruluşda həm şirkət rəhbərliyinə yaxın səviyyədə, həm də ayrı-ayrı böyük bölmələrin idarə olunması səviyyəsində müvafiq mövqə tuta bilər.

Fərdi və korporativ layihələr

Fərdi layihələr və ya proqramlar üçün dəstək ofisləri tez-tez böyük, mürəkkəb layihələr və proqramlar üçün layihə və sublayihələrin idarə edilməsi proseslərinin mərkəzləşdirilməsi və sadələşdirilməsi üçün yaradılır. Belə layihə ofisləri (layihə qərargahı) konkret layihələr üçün idarəetmə sistemlərinin bir hissəsidir və onların ehtiyacı, bir qayda olaraq, şübhə doğurmur. Ofisin funksiyalarına sublayihələrin təqvim və maliyyə planlarının inteqrasiyası, sublayihə rəhbərlərinin

fəaliyyətinə nəzarətin və əlaqələndirilməsinin təmin edilməsi, kommunikasiyaların dəstəklənməsi, sənəd dövriyyəsi, dəyişikliklərin idarə edilməsi və keyfiyyətə nəzarət daxil ola bilər.

Təşkilatın ayrı-ayrı şöbələri səviyyəsində layihə ofisləri də olduqca müxtəlifdir. Bu tip layihə ofisləri böyük korporasiyalarda və dövlət təşkilatlarında əhəmiyyətli sayda öz layihələrini və ya korporativ layihələrdə əhəmiyyətli həcmdə işləri həyata keçirən şöbələr səviyyəsində çox layihəli planlaşdırmanı təmin etmək, müxtəlif layihələrdə iştirak edən öz resurslarının bölüşdürülməsini və əlaqələndirilməsini optimallaşdırmaq geniş yayılmışdır.

Təcrübə göstərir ki, yaradılması və həyata keçirilməsi baxımından ən çətin korporativ layihə ofisidir (KLO). Eyni zamanda, layihə idarəetmə yanaşmalarının korporativ səviyyədə tətbiqinin faydalarını tam reallaşdırmağa imkan verən korporativ layihə ofisinin yaradılmasıdır.

Korporativ layihə ofisi korporativ layihə idarəetmə sisteminin həm dəstək, həm də inkişaf funksiyalarının həyata keçirilməsini təmin edə bilər:

- metodologiya, standartlar və layihənin idarə edilməsi proseslərinin dəstəklənməsi və inkişafı;

- PM (Lİ) sahəsində kadrların inkişafının təmin edilməsi;

- PM (Lİ) alətləri və infrastrukturunun dəstəklənməsi və inkişafı;

- layihənin idarə edilməsi proseslərinin auditi və idarəetmə funksiyalarının birbaşa həyata keçirilməsi, o cümlədən:

- layihə menecerlərinə inzibati dəstək və layihə səviyyəsində fərdi idarəetmə proseslərinin həyata keçirilməsi;

- proqramlar və layihə portfelləri səviyyəsində idarəetmə proseslərinə dəstək;

- layihələr üzrə qərarların qəbulu proseslərinə yüksək rəhbərlik tərəfindən dəstək.

NƏTİCƏ

Korporativ metodologiyada layihənin idarə edilməsi prosesləri əsas mərhələlərin və alt mərhələlərin yerinə yetirilmə ardıcılığını müəyyən edən prosedurlar formatında təsvir olunur.

Bundan əlavə, korporativ standart layihə təşkilatının idarə edilməsinin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri və strateji məqsədləri nəzərə alınmaqla hazırlanmalı və müəssisənin təşkilati strukturu, maliyyə sistemi, keyfiyyətin idarə edilməsi sistemi və s. kimi aspektləri nəzərə almalıdır.

Bu problemi həll etmək üçün ən rəşional yanaşma müasir bazarın kifayət qədər geniş spektrini təklif edən proqram təminatı əsasında müəssisə səviyyəsində layihə idarəetməsi informasiya sisteminin yaradılmasıdır (Microsoft Project, Spider Project, Welcom, Primavera və s.).

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. İ.A.Babayev. Layihələrin idarə edilməsi, Bakı-2002.
2. İ.A.Babayev. Layihələrin idarə edilməsi metodologiyası. Bakı-2003.
3. M.A.Məmmədov, F.Ə.Məmmədova, Ş.İ.Əlizadə Strateji Menecment , Bakı, 2021.
4. M.A.Məmmədov, Ə.M.Əliyev Menecment dərslik , Bakı, 2022.
5. K.M.Məmmədova, Strateji idarəetmə və liderlik-Dərs vəsaiti Bakı, 2022.

B.G.Shirinov

Associate Professor, Azerbaijan University of Architecture and Construction

ORCID 0000-0003-4872-4035

S.A.Jafarova

teacher, College of Construction

Kh.A.Mammadli

master student, Azerbaijan University of Architecture and Construction

The role of the project structure in improving the efficiency of the enterprise

Abstract

The article discusses the role of the project structure in improving the efficiency of the enterprise, the integrated implementation of project goals, project participants, the role of the project manager in project management, special organizational structures to achieve project goals, individual and corporate projects were studied.

Key words: *project structure, project participants, stakeholders, project sponsor, project manager, individual project, corporate project.*

Б.Г.Ширинов

д.ф.э., доцент, Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет

ORCID 0000-0003-4872-4035

С.А.Джафарова

преподаватель, Строительный колледж

Х.А.Мамедли

магистрант, Азербайджанский Университет Архитектуры и Строительства

Роль проектной структуры в повышении эффективности предприятия

Резюме

В статье рассмотрены роль проектной структуры в повышении эффективности деятельности предприятия, комплексная реализация целей проекта, участники проекта, роль руководителя проекта в управлении проектами, специальные организационные структуры для достижения целей проекта, индивидуальные и изучались корпоративные проекты.

Ключевые слова: *структура проекта, участники проекта, заинтересованные стороны, спонсор проекта, руководитель проекта, индивидуальный проект, корпоративный проект.*

E.H.Həsənzadə
dissertant, Bakı Dövlət Universiteti
esmira.hesenzade@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 13.02.2023

The article was received by editorial board on 13.02.2023

Статья принята к печати 13.02.2023

İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ ÜZLƏŞİLƏN RİSKLƏRİN TƏSNİFATI

Xülasə

Məqalədə milli iqtisadiyyatın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində üzlaşılən bir qurup risklərin, təhdidlərin təhlilinə yer verilmişdir. Burada yaranacaq təhdidlərin zamanla iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində əsaslı geriləmələrə səbəb olacağı fikri öz əksini tapmışdır. Bu istiqamətdə dövlət və iri iqtisadi subyektlər tərəfindən görülməsi təxirəsalınmaz tədbirlər haqqında lazımı təkliflərə yer verilmişdir.

Qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatın daxili amillərdən irəli gələn dəyişikliklərlə yanaşı, xarici mühit amillərindən də təsirləndiyi fikirlərinə yer verilmiş, bu sahədə aparılması vacib önləyici tədbirlərə diqqət edilmişdir. Yerli sahibkarlarlıq subyektlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması istiqamətində dövlətin maliyyə siyasətinin əhəmiyyəti ön plana çəkilmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi təhlükəsizlik, milli iqtisadiyyat, risk, təhdid, maliyyə mexanizmləri, qloballaşma, daxili və xarici mühit amilləri, strategiya, dövlət dəstəyi.

GİRİŞ

Milli iqtisadiyyatın güclü və zəif tərəflərini təhlil edərkən aydın olur ki, bu gün milli iqtisadiyyat qarşısında çoxsaylı daxili məsələlərlə yanaşı, xarici mühit amillərindən irəli gələn müxtəlif məsələlər dayanır. Belə ki, daxili mühit amillərinin neytrallaşdırılması nisbətən dövlətin özünün daxili siyasətindən asılı olduğundan, bu istiqamətdə qəbul edilən qanuvericilik aktları, o cümlədən iqtisadi qərarlar hesabına buna nail olunsa da, xarici mühit amillərinin neytrallaşdırılması heç də, həmişə dövlətin daxili siyasəti ilə öz həllini tapmır. Odur ki, bu risklərin, təhdidlərin qarşısının alınması, çoxsaylı arasıkəsilməz, kordinasiya olunmuş iqtisadi-hüquqi, siyasi, ekoloji əlaqələrin qurulmasını zəruri edir [9]. Bu nöqtəyi-nəzərdən, həmin istiqamətdə bizdən öncə reallaşdırılan təcrübələrə, eyni zamanda yerli və xarici iqtisadçı alimlərin fikirlərinə diqqət etmək, çıxış yollarının birgə fəaliyyət nəticəsində tapılmasına çalışmaq, düşünürük ki iqtisadi cəhətdən daha səmərəli olar.

Hazır ki, iqtisadi vəziyyət göstərir ki, dünya iqtisadiyyatında Covid-19 pandemiyasının təsirlərinin aradan qaldırılması heç də qısa müddətdə baş verməyəcəkdir. Dəyər itirmiş sahələrin yenidən əvvəlki vəziyyətinə qaytarılması çoxsaylı təşviqedicili fəaliyyətlər, dövlət proqramları hesabına mümkün olacaqdır [12]. Burada əlaqələrin (xüsusilə maliyyə mexanizmləri üzrə) qarşılıqlı kordinasiyasına diqqət edilməklə, birgə iqtisadi fəaliyyətə ehtiyac zərurəti vardır. Çünki, geniş iqtisadi təsir gücünə malik nəhəng iqtisadi sistemləri özlərində cəmləyən ölkələrin bu əsasda iri iqtisadi birliklərin, transmilli kooperasiyaların digər iqtisadi sistemlərə, subyektlərə dağıdıcı təsirinin qarşısının alınması heç də bir və ya bir neçə kiçik iqtisadi sistemin birgə fəaliyyəti sayəsində mümkün olmur. Odur ki, məqalədə hazır ki vaxtda, daxili və xarici mühit amillərinin arzuolunmaz təsirlərindən irəli gələn məsələlərə yer verilmişdir. Bu istiqamətdə dövlətin və təsir

gücü nisbətən yüksək olan iqtisadi sistemin əsas iştirakçısı qismində çıxış edən iqtisadi subyektlərin məsuliyyəti olan məsələlərə diqqət edilmiş, zəruriliyi ön plana çəkilmişdir.

1. Tədqiqatın araşdırma modeli

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışına müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda ayrı-ayrılıqda yanaşmalar mövcuddur. Ancaq bu fərqlilik qlobal iqtisadi mühitdə baş verən dəyişikliklər fonunda daha da dərinləşir. Belə ki, iqtisadi hadisə və proseslərin ilbəil dəyişkənlik göstərməsi buna mütənasib iqtisadi təriflərində dəyişikliyə məruz qalmasına səbəb olur. XX əsrin sonları XXI əsrin əvvəllərində iqtisadi mühitdə beynəlxalq ticarət əməliyyatlarının miqyasının genişlənməsi, iqtisadiyyata çoxsaylı iqtisadi terminlərin daxil olmasına gətirib çıxarmışdır. Həmin dövrdə iqtisadiyyatda dövlətin maraqlarının qorunub saxlanılmasını ifadə edən, milli iqtisadiyyatı kənar müdaxilələrdən müdafiə edilməsinin vacibliyini ön plana çəkən sinerjik iqtisadi yanaşma (*ing. synergic approach*) formalaşmışdır. Bu yanaşmaya görə iqtisadiyyata kənar müdaxilələrin olması, burada iqtisadi sabitlik üçün risk faktorunu artırır və gələcək inkişafa mənfi yöndə təsir edir. Sinerjik iqtisadi yanaşmaya görə iqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın bir növ mühafizəçisi qismində iştirak etməklə iqtisadi, texnoloji, sosial hətta cəmiyyətin milli-mənəvi dəyərlərinin optimal nisbətdə qorunub saxlanılmasına imkan yaradır. O həm də, milli iqtisadiyyatın gələcək dayanıqlı inkişafı qarşısında dayanan maneələrin aradan qaldırılmasına imkan verir.

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışını təhlil edərkən, digər geniş yayılmış bir iqtisadi yanaşma olan Asiya yanaşmasına (*ing. Asiatic approach*) diqqət etmək əhəmiyyətlidir. Asiya yanaşmasına görə iqtisadi risklərin təsnifatı ölkədən-ölkəyə fərqlilik göstərdiyi kimi, milli iqtisadiyyatın alt sahələrindəki müxtəliflik səbəbilə bir-birindən bu və ya digər dərəcədə fərqlənir. Geniş mənada iqtisadi təhlükəsizlik anlayışı çoxsaylı rəqəblərə malik geniş iqtisadi məzmun ifadə edən iqtisadi məfhumdur. Onun müxtəlif alt sahələri mövcuddur və özünü hərbi, enerji, ekoloji, ərzaq, iqtisadi və digər formalarda təcəssüm etdirmək qabiliyyətindədir. Odur ki, milli iqtisadi təhlükəsizlik anlayışı geniş spektrdən təhlil edilməli, onun qarşısında dayanan məsələlərin həlli istiqamətində əlaqələrin qarşılıqlı kordinasiyasına diqqət edilməlidir. Belə olduğu halda, baş verə biləcək iqtisadi hadisələrə qarşı daha effektiv neytrallaşdırma tədbirləri həyata keçirmək mümkün olur.

2. Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində risk faktoru və daxili, xarici mühit amilləri

Dünya iqtisadiyyatında son vaxtlar artan qloballaşma meyillərinin güclənməsindən irəli gələrək, müxtəlif istiqamətlərdə, xüsusilə milli, siyasi, sosial-iqtisadi, hərbi, ekoloji sahədə təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələlərinin aktuallığı artmışdır. Belə ki, dünya iqtisadiyyatı hər ötən il nisbətdə daha çox transformasiya etdiyindən, iqtisadi cəhətdən nisbətən rəqabətqabiliyyətli ölkələr, iri istehsal subyektləri, bu əsasda transmilli korporasiyalar özlərindən nisbətən zəif inkişaf etmiş iqtisadi mühitlərə arzuolunmaz yöndə təsir edir. Həmin ölkələrin daxili bazarlarının özgəninkiləşdirilməsindən çəkinmirlər. Odur ki, bu cür xoşagəlməz iqtisadi fəaliyyətlərlə üzləşən nisbətən kiçik, rəqabətqabiliyyətliliyi aşağı olan dövlətlər, sahibkarlıq subyektləri iqtisadi cəhətdən özlərini müdafiə etmək iqtidarında olmalıdırlar. Əks təqdirdə daha çox bazar payının itirilməsi təhlükəsi ilə üzləşməli olurlar. İqtisadi ədəbiyyatlardan məlum olduğu kimi, sözügedən ölkələr üçün ən yaxşı seçilmiş yol, proteksionist mövqedən çıxış etməkdir. Ancaq beynəlxalq təcrübə göstərir ki, qısa müddətli dövrdə eyni mövqedən çıxış etmək, faydalı nəticələr əldə etməyə imkan versə də, uzunmüddətli dövrdə proteksionist siyasət milli iqtisadiyyatda iri inhisarçıların formalaşması üçün münbit şərait yaradır. Yəni əslində sahibkarların xarici mühitin arzuolunmaz təsirlərindən uzun müddət müdafiə edilməsi, əslində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə imkan yaratmır. Əksinə iqtisadi təhlükəsizlik qarşısında risk faktorunu artırır. Görüldüyü kimi, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlətin həyata keçirdiyi əməli tədbirlər bəzən, uzun müddətli dövrü əhatə etdikdə digər sahibkarlıq subyektlərinin arzuolunmaz problemlərlə üzləşməsinə gətirib çıxara bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, dövlət müəssisələri ilə yanaşı sahibkar-

lıq subyektlərinin də iqtisadi artımda rolu yüksəkdir [7, 49-50]. Qeyd etdiyimiz bir öncəki hal xüsusilə onların maliyyə əlyetərliliyinin fasiləsizliyinin təmin edilməsi şərtində daha da çətinləşir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində iqtisadi ədəbiyyatlarda çoxsaylı yerli və xarici mütəfəkkirlərin elmi-nəzəri baxışlarına rast gəlmək mümkündür. Belə alimlərdən biri rusiyalı iqtisadçı L.Abalkinin (1930-2011) fikrincə iqtisadi təhlükəsizlik anlayışı vacib iqtisadi kateqoriya olduğu kimi, onun daha dərinlən təhlil edilməsi məqsədilə məsələyə iki aspektdən yanaşılması vacibdir [10]. Bunlarda biri daxili faktorlardan irəli gəldiyindən bu cür təhdidlərin, risklərin aradan qaldırılmasında əsas iştirakçı qismində dövlət çıxış edir. Ancaq ikinci faktor xarici mühit amillərindən irəli gəldiyindən, problemin həlli çoxşaxəli tədbirlər planını əhatə edir. Yəni əslində dövlət, daxili məsələlərin həllinə öz imkanları hesabına nail olsa da, xarici mənbələrdən gələn risklərin aradan qaldırılmasında təkbəşinə buna nail olmaq iqtidarında deyil. Odur ki, bura da xarici mənbələr hesabına üzləşilən risklərin neytrallaşdırılması məqsədilə başqa ölkələrlə, təşkilatlarla və ya digər məsul qurumlarla birgə fəaliyyət vacibdir [2, s 100-101].

Bilindiyi üzrə, milli iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində üzləşilən risklər təsir obyektinə, səviyyəsinə görə bir-birində fərqlilik göstərir. Bu cür risklərin qruplaşdırılması isə cavabdeh qurumların məsuliyyəti hesab edilir. İqtisadi ədəbiyyatlardan əldə etdiyimiz məlumatların ümumiləşməsindən belə qənaətə gəlirik ki, iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində üzləşilən daxili təhdidləri, təhlükələri aşağıdakı kimi sistemləşdirmək mümkündür:

Şəkil 1. Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində üzləşilən bir qrup daxili təhdidlər

Mənbə: iqtisadi təhlükəsizlik mövzusunda mövcud olan iqtisadi ədəbiyyatlara, elmi-tədqiqat işlərinə istinadən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Şəkil 1.1-dən görüldüyü üzrə milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin edilməsində başlıca yeri maliyyə sabitliyi tutur. Əks halda maliyyə vəsaitlərinin təminatında yaranacaq qeyri-sabitlik mərhələli şəkildə çoxsaylı arzuolunmayan təhdidlərin, risklərin formalaşmasına səbəb ola bilər. Piramidanın ikinci pilləsində maliyyə əlyetərliliyinin lazımı səviyyədə olmaması zamanla, innovasiya yönümlü texnologiyadan istifadə qarşısında çətinliklər yaradaraq innovasiya aktivliyinin azalmasına səbəb olur. Bu hal, öz növbəsində istehsal resurslarından səmərəli istifadə

qarşısında müxtəlif çətinliklər yaradır. Lazımı səviyyədə və keyfiyyətdə çıxarılması mümkün olmayan istehsal resursları, ənənəvi texnologiya əsasında istehsala cəlb edildiyindən məhsul istehsalında potensialın həcmdən kənarlaşmaya səbəb olur [6, s 378-379]. Ənənəvi texnologiya əsasında istehsalı reallaşan məhsullar, rəqabətqabiliyyətlik xüsusiyyətindən irəli gələrək digər məhsullardan (idxal olunan eyni qəbildən olan məhsullardan) əsaslı şəkildə geri qalır ki, bu da nəticə etibarı ilə real ÜDM-un artmasına arzuolunmaz istiqamətdə təsir edir. Yerli rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının geriləməsi öz növbəsində, idxaldan asılılığın artmasına gətirib çıxarır. Xarici bazarda istehsal olunan məhsul və xidmətlərin daxili bazarda əsaslı pay tutmasına səbəb olur. Yerli məhsullar üzrə özünütəminatmə səviyyəsinin azalması halında xarici valyuta ehtiyatlarının, idxal olunan məhsullar qarşılığında digər ölkələr ötürülməsinə səbəb olur ki, bu da ölkədə xarici valyuta ehtiyatlarının əsaslı şəkildə azalmasına gətirib çıxarır.

Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində üzləşilən digər bir çətinlik sahələrarası texnoloji münasibətlərin zamanla, dövrün tələblərinə uyğun yenilənməməsi bağlıdır. Belə ki, davamlı olaraq hər il mövcud texnologiyanın verimliliyi, məhsuldarlığı nəzərə alınmaq şərti ilə bu və ya digər dərəcədə nisbətən qiymətləri uyğun, uzunömürlü, yüksək keyfiyyətli texnologiya ilə əvəzlənməsi, istehsal prosesinə cəlb edilməsi ölkənin iqtisadi siyasətinin əsas prioritetlərindən biri hesab edilməlidir. Əks halda mövcud texnologiyanın zamanla fiziki və ya mənəvi aşınması sonrakı vaxtlarda istehsalın həcminə əsaslı şəkildə təsir edə bilər. Hər il nisbətən azalan istehsalın həcmi zamanla daxili və xarici bazarda itirilmiş bazar payı ilə nəticələnir ki, bu da arzuolunmaz iqtisadi hal kimi xarakterizə edilir. Odur ki, sahələrarası texnoloji münasibətlərin qrounub saxlanılması gələcəkdə itirilmiş əzəfi dəyərin aradan qaldırılmasına imkan verir.

Piramidanın ETT və elmi tədqiqat işlərinə ayrılan vəsaitlərin yetərsiz səviyyədə olan hissəsində əslində gələcəkdə yarana biləcək böhranlı vəziyyətin başlanğıc bəndi, halı qeyd edilmişdir. Çünki bütün iqtisadi inkişafı tarazlı bir şəkildə irəli aparan bu hal, əslində elmi-tədqiqat işlərinə ayrılan vəsaitlərin səviyyəsi ilə xarakterizə edilir. Hər nə qədər bu istiqamətdə yüksək vəsaitlər ayrılarsa, və bu vəsaitlərin lazımı istiqamətdə sərf edildiyinə nəzarət mexanizmi yaradılsa, bir o qədər daha çox məhsul və xidmətlərin istehsalına təkan vermiş olunar. Sonrakı mərhələdə düşünürük ki, ayrılan vəsaitlər hesabına işlənən elmi-tədqiqat işlərinin nəticəsinin istehsalatda tətbiq edilməsi olduqca vacibdir.

Belə olduğu halda, işlənən elmi-tədqiqat işlərinin nəzərdən qaçan hissələrinin və ya çatışmayan cəhətlərinin nələr olduğunu aydınlaşdırmaq daha asan olur. Odur ki, elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrinə daim tələbatın formalaşdırılması vacibdir. Buna xüsusilə dövlət və özəl bölmənin tərəfdaşlığı əsasında nail olmaq mümkündür. Digər tərəfdən zamanla aktuallığını itirən məsələlərin, mövzuların yeniləri ilə əvəzlənməsini müəyyənləşdirmək və bundan sonrakı elmi-tədqiqat işlərinin bu istiqamətdə işlənməsinə diqqət etmək olduqca vacibdir. Piramidanın ən son, təməl hissəsində dayanan risk faktoru, istehsalın azalması hesabına elmtutumlu sahələrin zamanla dağılmasıdır. Bu hal maliyyə qeyri-sabitliyinin mərhələli şəkildə səbəb olduğu digər faktorlardan irəli gələn ən dağıdıcı, sarsıdıcı mərhələsi hesab edilir [5, s. 118-119].

Beləliklə deyə bilərik ki, əslində iqtisadi risk kateqoriyalarının yaranmasına və onların gələcəkdə daha sarsıdıcı mövqedə qərarlaşmasına təsir edən başlıca amil maliyyə qeyri-sabitliyi hesab edilir. Ancaq milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində üzləşilən daxili risklər bununla bitmir haqqında qeyd etdiklərimiz, bu faktorlardan yalnız nisbətən daha vacib olanları idi. Digər tərəfdən milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsindən üzləşilən xarici risklər, təhdidlərdə mövcuddur. Onlardan bir neçəsini aşağıdakı piramidanın köməkliyi ilə ardıcıl olaraq təsvir etmək mümkündür.

Şəkil 2. Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində üzləşilən bir qrup xarici təhdidlər

Mənbə: iqtisadi təhlükəsizlik mövzusunda mövcud olan iqtisadi ədəbiyyatlara, elmi-tədqiqat işlərinə istinadən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Şəkil 1.2-dən görüldüyü kimi milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində üzləşilən xarici mühit amillərinin, təhdidlərinin ən öndə gələnə məhz İEO-dən maliyyə asılılığının formalaşmasıdır. Bu hal onunla əlaqədirdir ki, yerli istehsalın verimliliyinin, məhsudlılığının azalması gələcəkdə müəyyən sahələrdə real iqtisadi artıma arzuolunmaz istiqamətdə təsir edir və ölkənin maliyyə tələbatının zamanla yetərli səviyyədə ödənilməsinə, təmin edilməməsinə gətirib çıxarır.

Vəziyyətin daha da dərinləşməsi, gələcəkdə yerli texnoloji imkanlar hesabına istehsalına yenilənə bilinməməsinə, bu isə öz növbəsində istehsal texnologiyaları üzrə xarici bazardan asılılığın artmasına səbəb olur. Görüldüyü üzrə, piramidanın ikinci hissəsində üzləşilən təhdidin, riskin aradan qaldırılması əslində ilkin, üst mərhələdə qərarlaşan maliyyə asılılığının neytrallaşdırılması hesabına baş verməkdədir. Xarici bazardan istehsal texnologiyası üzrə asılılığın əsas səbəbi, yerli texnologiyaların aşağı rəqabətqabiliyyətliliyindən irəli gəlir ki, bu da iqtisadi mühitdə üzləşiləcək daha mürəkkəb məsələ hesab edilə bilər. Çünki zamanla yerli istehsal texnologiyasının fiziki və ya mənəvi aşınmaya məruz qalması yerli istehsalın lazımı səviyyədə artmamasına gətirib çıxarır ki, bu da öz növbəsində itirilmiş iqtisadi səmərə kimi özünü büruzə verir.

Bundan başqa, əsas kapitalın yenilənməsi üzrə hər il dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin, yerli istehsal texnologiyası istehsal edən şirkətlərin hesabına deyil, xarici mənbələrdən gələn istehsal vasitələri qarşılığında üçüncü tərəflərin, şirkətlərin hesabına köçürülməsi əslində dövlət büdcəsinin xərclər hissəsinin əsaslı hissəsini təşkil edir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində üzləşilən digər bir təhdid yerli ixtisaslı kadrların xarici ölkələrə üz tutmasıdır. İqtisadi ədəbiyyatlardan bilindiyi üzrə, texnologiya hər nəqədər inkişaf etsə də, bütövlükdə istehsalı idarə edən insan faktorudur. Onun səmərəliliyinin artırılması insan faktoru olmadan mümkün olmur. Odur ki, xarici ölkələrə ixtisaslı kadrların üz tutması, milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu halın baş verməsinə çoxsaylı amillər təsir edir ki, bunlardan başlıcası əlverişli iş mühiti və şərtləri ilə əlaqədirdir. Hazırda ölkəmizdə bu istiqamət-

də çoxsaylı dövlət proqramları reallaşdırılmaqdadır. Digər bir xarici təhdid kimi, daxili bazara xaricdən daxil olan aşağı keyfiyyətli məhsulların həcmnin zamanla artmasını qeyd edə bilərik.

Bu hal daxili bazarda arzuolunmaz rəqabət mühitinin artmasına, bütövlükdə cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin ucuz və istehlak üçün qismən əlverişli, yararlı məhsullarla tələbatının ödənilməsinə səbəb ola bilər. Bu hal sonrakı vaxtda ölkədə orta ömür müddətinin azalmasına səbəb olan başlıca faktor kimi çıxış edir. Düşünürük ki, bu halın neytrallaşdırılması təkcə maliyyə əylətliliyinin deyil, həm də dövlətin sərt qanunvericilik tədbirləri ilə müsbətyyət edilməlidir. Piramidanın təməl hissəsində dövlətin daxili siyasətindən asılı olmayaraq xarici mühitdə baş verən global dəyişikliklərin milli iqtisadiyyata təsirinin artması dayanır. Bu hal son vaxtlar daha geniş təsir obyektinə malikdir. Bunun əyani halını biz son pandemiyanın təmsalında görmüş olduq. Beləliklə deyirlərdən çıxış edərək qeyd edə bilərik ki, istər daxili, istərsə də xarici mənbələr hesabına milli iqtisadiyyat qarşısında çoxsaylı risk faktorı mövcuddur. Əslində onların hər birinin effektiv şəkildə aradan qaldırılması istiqamətində vahid istiqamət, üsul mövcud deyil. Burada baş verən iqtisadi təhdidin əhatə dairəsindən, miqyasından, daxili və kənar mühit amillərinin xüsusiyyətlərindən irəli gələrək müxtəlif iqtisadi və ya inzibati tədbirlər seçilə bilər.

NƏTİCƏ

Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində üzləşilən risklərin təsnifatını tədqiq edərkən bir daha aydın olur ki, əslində iqtisadi risk qrupları iki mühit amilindən irəli gəlir. Bunlardan biri ölkənin daxili mühit amilləri olsa da, digər xarici mühit amilləri hesab edilir. Mövzu üzrə tədqiqatın nəticəsi göstərir ki, əslində hər iki mühit amilləri rəngarənglik göstərir və bir istiqamətli deyildir. Yəni əslində baş verən global dəyişikliklər milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi qarşısında çoxsaylı risklərin, təhdidlərin formalaşmasına və ya mövcud olanların aktuallığının artmasına gətirib çıxarır. Qarşıda dayanan əsas məqsəd, bu cür məsələlərin tez bir zamanda həllinə nail olmaq və ən az itirilmiş iqtisadi səmərə hesabına bu problemlərin neytrallaşdırılması müvəffəq olmaqdır [3]. Hazır ki vaxtda, daxili mühit amillərindən irəli gələn problemləri həll etmək üçün ölkənin daxili imkanları yetərli olsada, bu imkanlar hesabına xarici mühit amillərindən irəli gələn problemlərin həllinə nail olmaq mümkün olmur. Bunun əyani misalını son pandemiyanın səbəb olduğu iqtisadi fəsadlarda biz gördük. Odur ki, yaxşı olar ki, xarici mühit amillərinin müxtəlif istiqamətli dağıdıcı təsirlərinin azaldılması və ya tamamilə aradan qaldırılması məqsədilə müxtəlif ölkə və birliklər ilə əlaqələrə diqqət edilsin. Bu cür koordinasiya fəaliyyətinin fasiləsizliyinə diqqət edilsin. Yalnız bu halla üzləşilə biləcək risklər haqqında əvvəlcədən informasiyanın əldə edilməsi, onların effektiv şəkildə neytrallaşdırılmasına imkan verə bilər. Digər tərəfdən baş verə biləcək arzuolunmaz hadisələrin nəticələrində aradan qaldırılmasında birgə fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyi yüksəkdir.

Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində üzləşilən risklərə, təhdidlərə qarşı aparılması vacib olan digər bir əməli tədbir deyərdik ki, risklərin müxtəlif qruplar üzrə təsnifləşdirilməsini həyata keçirməklə, onların təhlilinə və son nəticəliliyinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə məsul olan qurumların yaradılmasıdır. Bu halda, məsul qurumlar tərəfindən üzləşilən risklər əvvəlcədən iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilərək, onlara qarşı adekvat addımların atılmasına nail ola bilər.

Beləliklə tədqiqatın nəticəsi kimi qeyd edə bilərik ki, əslində baş verən global miqyaslı dəyişikliklər iqtisadi riskləri artırdığı kimi, onlara qarşı aparılan əməli tədbirlərindən çoxşəxəliliyini zəruri edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 29 iyun 2004.
2. Abbasova N.H., (2022), Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf amilləri//Bakı: Tikintinin iqtisadiyyatı və menecmenti, №1, 100-106 s.

3. Abbasov Ç.M. (2005). Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiya yolları. Bakı: Elm, 252 s.
4. Azərbaycanın regionları. (2021), ARDSK-nın məcmuəsi, Bakı, 792 s.
5. Bayramov V.A. Milli iqtisadiyyatın dayanıqlılıqı. (2019). Bakı: Avropa, 304 s.
6. Hacıadə E.M. Dünya iqtisadiyyatı və Azərbaycan. (2018). Bakı: "Letterpress", 912 s.
7. Qasımlı V.Ə. İqtisadi artım. (2021). Bakı: "AzPrint MMC" Nəşriyyatı, 234 s.
8. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M. (2012), Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi. Bakı, 269 s.
9. Səfərov S. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası.//Xalq qazeti.2009.-16 oktyabr.-s.4.
10. <https://www.atlantis-press.com> (09.01.2023)
11. <https://www.stat.gov.az/source/regions/> (10.12.2022)
12. <https://www.economy.gov.az/az> (02.02.2023)
13. <https://www.cbar.az/> (11.03.2023)

E.Q.Hasanzade

dissertation student, Baku State University

Classification of risks in providing economic security

Abstract

The article analyzes a group of risks and threats faced in ensuring the economic security of the national economy. It is suggested that the threats that will arise will lead to major setbacks in various areas of the national economy. Therefore, in this direction, the necessary proposals have been put forward about urgent measures to be taken by the state and large economic subjects.

In the conditions of globalization, attention was paid to the idea that the national economy is influenced by external environmental factors in addition to changes arising from internal factors, and important preventive measures were taken in this area.

Key words: *economic security, national economy, risk, threat, globalization, internal and external environmental factors, strategy, state support.*

Э.Г.Гасанзаде

диссертант, Бакинского государственного университета

Классификация рисков при обеспечении экономической безопасности

Резюме

В статье анализируется группа рисков и угроз, возникающих при обеспечении экономической безопасности национальной экономики. Предполагается, что возникающие угрозы приведут к крупным спадам в различных сферах народного хозяйства. Поэтому в этом направлении выдвинуты необходимые предложения о неотложных мерах, которые должны быть приняты государством и крупными хозяйствующими субъектами.

В условиях глобализации обращалось внимание на мысль о том, что на национальную экономику помимо изменений, возникающих под влиянием внутренних факторов, оказывают влияние факторы внешней среды, и в этой области принимались важные превентивные меры.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, национальная экономика, риск, угроза, глобализация, факторы внутренней и внешней среды, стратегия, государственная поддержка.*

N.N.Pirizadə
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
pirizadenatiq@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 19.02.2023

The article was received by editorial board on 19.02.2023

Статья принята к печати 19.02.2023

DÖVLƏT VƏ BƏLƏDİYYƏ İDARƏETMƏSİNDƏ HESABATLILIĞIN VƏ ŞƏFFAFLIĞIN ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə

Effektiv idarəetmə funksional cəmiyyətin təməli daşıdır. Son dövrlərdə dövlət və bələdiyyə idarəçiliyində hesabatlılıq və şəffaflığın rolu hökumətin öz vətəndaşları qarşısında məsuliyyət daşımalarını təmin etmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hesabatlılıq və şəffaflıq zərurəti dövlət idarəçiliyində mühüm məsələyə çevrilmişdir, çünki o, dövlət məmurlarının öz seçicilərinin maraqlarına uyğun hərəkət etmələrini təmin edir. Bu məqalə dövlət və bələdiyyə idarəetməsində hesabatlılıq və şəffaflığın əhəmiyyətini və onların yaxşı idarəetmənin təmin edilməsində oynadığı rolu araşdırmaq məqsədi daşıyır.

Açar sözlər: bələdiyyə, dövlət, idarəetmə orqanları, şəffaflıq, hesabatlılıq.

GİRİŞ

Yaxşı idarəçilik funksional cəmiyyətin əsas komponentidir və hökumətlərin öz fəaliyyətlərində hesabatlı və şəffaf olması vacibdir. Dövlət və bələdiyyə idarəetməsində hesabatlılıq və şəffaflıq dövlət məmurlarının öz vətəndaşları qarşısında məsuliyyət daşımalarını təmin etmək üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Şəffaflıq və hesabatlılığa olan ehtiyac son dövrlərdə daha çox diqqəti cəlb edir, çünki vətəndaşlar seçdikləri məmurlardan daha çox açıqlıq və dürüstlük tələb edirlər.

Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyində hesabatlılığın və şəffaflığın əhəmiyyəti təkcə dövlət məmurlarının öz seçicilərinin maraqlarına uyğun hərəkət etmələrini təmin etməklə məhdudlaşmır, o, həmçinin korrupsiyanın qarşısının alınmasında və hökumət əməliyyatlarında səmərəliliyin artırılmasında mühüm rol oynayır [10]. Hökumətin fəaliyyətində şəffaflığın və hesabatlılığın olmaması bir çox problemlərlə, o cümlədən dövlət vəsaitlərinin düzgün idarə edilməməsi, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə və əhəlinin hökumətə inamının azalması ilə əlaqələndirilir.

Bu məqalə dövlət və bələdiyyə idarəetməsində hesabatlılıq və şəffaflığın əhəmiyyətini araşdırmaq, onların yaxşı idarəetmənin təmin edilməsində oynadığı rolu vurğulamaq məqsədi daşıyır. Məqalədə hökumət əməliyyatlarında hesabatlılığın və şəffaflığın nəzəri və praktiki nəticələri, o cümlədən onların hökumətin səmərəliliyinə və ümumi sosial rifaha təsirləri araşdırılacaq.

Bütövlükdə, məqalə dövlət və bələdiyyə idarəetməsində hesabatlılığın və şəffaflığın vacibliyini hərtərəfli təhlil etməyə çalışır. Məqalə öz arqumentlərini dəstəkləmək üçün mövcud ədəbiyyat, nümunə araşdırmaları və real dünya nümunələrindən istifadə edəcək və oxuculara hesabatlılığın və şəffaflığın yaxşı idarəetmənin təşviqində oynadığı kritik rol haqqında nüanslı anlayışı təmin edəcək.

1. Dövlət və bələdiyyə idarəetməsində şəffaflıq və hesabatlılıq anlayışı

Dövlət və bələdiyyə idarəetməsində hesabatlılığın və şəffaflığın əhəmiyyəti son dövrlərdə geniş araşdırmaların mövzusu olmuşdur. Ədəbiyyat bu iki prinsipin yaxşı idarəetmənin təşviqində,

ictimai etimadın artırılmasında və korrupsiyanın qarşısının alınmasında oynadığı mühüm rolunu vurğulayır.

Hesabatlılıq dövlət idarəetmə orqanlarının qərarlarına görə cavabdeh olmaq öhdəliyidir. Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi kontekstində hesabatlılıq seçilmiş vəzifəli şəxslərdən öz hərəkətləri, qərarları və ictimai resurslardan istifadə haqqında şəffaf olmağı tələb edir. Tədqiqatlar göstərdi ki, hesabatlılıq yaxşı idarəetmənin mühüm tərkib hissəsidir, çünki o, dövlət idarəetmə orqanlarının öz seçicilərinin maraqlarına uyğun hərəkət etmələrini təmin edir və səlahiyyətdən sui-istifadə hallarının qarşısını alır [6, s.513].

Şəffaflıq isə hökumətin əməliyyatları haqqında məlumatın ictimaiyyətə çatdırılma dərəcəsidir. Dövlət və bələdiyyə idarəetməsində şəffaflıq dövlət məmurlarından hökumətin siyasətləri, prosedurları və qərar qəbul etmə prosesləri haqqında məlumat əldə etməyi tələb edir. Şəffaflıq vətəndaşlara hökumətin fəaliyyətinə nəzarət etmək, idarəetmə orqanlarını məsuliyyətə cəlb etmək, habelə korrupsiyanın qarşısını almaq imkanı verməklə idarəçiliyi təşviq edir.

Dövlət idarəçiliyində şəffaflığın və hesabatlılığın olmaması bu gün dünyanın üzləşdiyi ən aktual problemlərdən birinə çevrilib. Məxfilik tarixən idarəetmədə və siyasətdə üstünlük təşkil edən qüvvə olub, rəhbərliklə idarə olunanlar arasında münasibətlərin pozulmasına gətirib çıxarıb və nəticədə hakimiyyətdə olanların geniş narazılığına səbəb olub. Bu neqativ proseslərin qarşısını almaq və idarəetmədə ictimai iştirakçılığı artırmaq üçün məxfiliyin azaldılması və şəffaflığın artırılması təşəbbüsü həlledici prioritetə çevrilib. Amartya Senin fikrincə, şəffaflıq özlüyündə son məqsəd deyil, daha çox ümumi rifahə nail olmaq, səmərəli və məhsuldar dövlət institutlarını təşviq etmək və digər mühüm məqsədlərə nail olmaq vasitəsidir [5, s.28].

Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyində daha çox şəffaflıq və hesabatlılığın yaradılması üçün açıq ünsiyyət və qərarların qəbul edilməsini asanlaşdıran siyasət və təcrübələrin prioritetləşdirilməsi çox vacibdir. Bu, idarəetmə sistemlərinin vətəndaşları dövlət orqanlarının siyasəti, proqramları və fəaliyyəti haqqında aydın və ardıcıl məlumatlarla təmin etmək üçün tərtib edilməsini tələb edir. Belə şəffaflıq təkcə yaxşı idarəçiliyin mühüm elementi deyil, həm də ictimai etimadın artırılması və qərarların qəbulunda vətəndaşların iştirakını təşviq etmək üçün vacib vasitədir.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün dövlət idarəsi məxfiliyi aradan qaldırmağa və qərarların qəbulu prosesinin bütün səviyyələrində şəffaflığı təşviq etməyə çalışmalıdır. Bura açıq ünsiyyətin təşviqi, məlumatların vaxtında açıqlanmasının təmin edilməsi və ictimai işlərin idarə edilməsində fəal vətəndaş iştirakının təşviq edilməsi daxildir. Şəffaflıq və hesabatlılığa üstünlük verməklə, dövlət və bələdiyyə idarəetməsi ictimai inamı bərpa etmək, vətəndaşların daha çox iştirakını təşviq etmək və daha effektiv və səmərəli idarəçiliyə nail olmaq üçün işləyə bilər.

Şəffaflıq yaxşı idarəçiliyin əsas prinsipidir, Avropa da daxil olmaqla çoxsaylı inkişaf etmiş dövlətlər tərəfindən tətbiq edilmiş yanaşmadır [3, s.3]. Dövlət və bələdiyyə idarəetməsində şəffaflıq təmin olunduqda, ictimaiyyət dövlət orqanlarının qəbul etdiyi qərarlar haqqında kritik məlumatlara çıxış əldə edir. Bu, ictimai müzakirələrə şərait yaratmağa, dövlət orqanlarına ictimai etimadı gücləndirməyə, həmin təşkilatların hesabatlılığını və məsuliyyətini artırmağa imkan verir. Öz növbəsində daha çox şəffaflıq hökumətin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə və onların daha səmərəli təhlili və qiymətləndirilməsinə gətirib çıxarır. O, həm də iqtisadi inkişafa, əlverişli biznes mühitinin yaradılmasına kömək edir, xarici investisiyaların cəlb edilməsinin əsas şərtlərindən biridir [9].

Dövlət idarəçiliyində şəffaflıq vətəndaşların ehtiyaclarına xidmət edən hesabatlı və etibarlı hökumətin yaradılmasında həlledici amildir. Dövlət qurumları ictimaiyyəti əlçatan və dəqiq məlumatlarla təmin etməklə daha çox şəffaflıq yarada bilər ki, bu da son nəticədə daha yaxşı qərarların qəbulu və dövlət xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə nəticələnir. Bu kontekstdə şəffaflıq açıq hökumətin təşviqinin və vətəndaşların demokratik prosesə fəal cəlb edilməsinin vacib aspektidir. Dövlət idarəçiliyində şəffaflıq vətəndaşların ehtiyaclarına xidmət edən hesabatlı və

etibarlı hökumətin yaradılmasında həlledici amildir. Dövlət qurumları ictimaiyyəti əlçatan və dəqiq məlumatlarla təmin etməklə daha çox şəffaflıq yarada bilər ki, bu da son nəticədə daha yaxşı qərarların qəbulu və dövlət xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi ilə nəticələnir. Bu kontekstdə şəffaflıq açıq hökumətin təşviqinin və vətəndaşların demokratik prosesə fəal cəlb edilməsinin vacib aspektidir. Beləliklə, şəffaflıq yaxşı idarəetmənin mühüm komponenti kimi qorunmalı və dövlət və bələdiyyə idarəçiliyində prioritetləşdirilməlidir.

Dövlət idarəçiliyi sahəsində açıqlıq hazırda şəffaf idarəetmə kimi ifadə olunur. Şəffaflıq təsirə məruz qalan tərəflərlə əməkdaşlıqda tənzimləyici əməliyyatların və qərarların, eləcə də qərarların qəbulu, icrası və təftişi mərhələlərində görünən və proqnozlaşdırıla bilən müddətlərin və fəaliyyətlərin aydın və şəffaf həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatına üzv ölkələr dövlət idarəçiliyində şəffaflıq anlayışını dövlət sektorunda fəaliyyət, qərarlarda ardıcılıq və etibarlı məlumat əldə etmək üçün dövlətin səylərinə mane olmamaq kimi müəyyən ediblər. Dövlət idarəçiliyində şəffaflığın əsas elementlərinə rəhbərliyin fərdləri öz fəaliyyətləri barədə məlumatlandırması, məlumat və sənədlərlə təmin edilməsi, fəal iştirak daxildir. Vətəndaşları informasiya ilə təmin edən sistemin yaradılması və mənimsənilməsi, qərarların qəbulu prosesində onların fikirlərinin qəbul edilməsi, fəal iştirakının təmin edilməsi şəffaflığı artıran və hesabatlılığı təmin edən ən mühüm amillərdir. Fəal iştirak dedikdə vətəndaşların müəyyən tərəfdaşlıq prinsipi əsasında qərarların qəbulu prosesinə cəlb edilməsi, yəni vətəndaşların siyasətlə bağlı fikir və mülahizələrinin alınması nəzərdə tutulur. Bununla belə, siyasətin formalaşdırılmasında yekun qərar və məsuliyyət dövlətə məxsusdur [7, s.4].

Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi sahəsində şəffaflıq hesabatlılığın təmin edilməsinə və ictimai etimadın formalaşmasına kömək edən həlledici elementdir. Pelin Kuzey şəffaflığın bu kontekstdə vurğulanması lazım olan dörd əsas xüsusiyyətini qeyd edir. Birincisi, informasiya şəffaflığı təmin edilməlidir ki, siyasi qərarların qəbulu prosesinin bütün iştirakçıları müvafiq məlumat və qərarlara çıxış əldə etsinlər. İkincisi, şəffaflıq həm də vətəndaşların ədalətli təmsil olunmasını və ya qərarların qəbulu prosesində birbaşa iştirakını nəzərdə tutan iştirakı əhatə etməlidir. Şəffaflığın üçüncü xüsusiyyəti hesabatlılıqdır ki, bu da dövlət məmurlarının həm məhkəmə sistemi, həm də ictimaiyyət qarşısında öz hərəkətləri və qərarlarına görə məsuliyyət daşımasını tələb edir. Nəhayət, məhkəmələrin müstəqilliyini və qərəzsizliyini təmin etmək, onların qərarlarının və prosedurlarının düzgünlüyünə dair hər hansı şübhələri aradan qaldırmaq üçün məhkəmə sistemində şəffaflıq da zəruridir. Şəffaflığın bu dörd əsas xüsusiyyətini vurğulamaqla dövlət və bələdiyyə idarəetməsi öz qərar qəbul etmə proseslərini təkmilləşdirə və ictimaiyyət arasında inam yarada bilər. [4, s.3].

Şəffaflığın təmin edilməsi dövlət və bələdiyyə idarəetməsinin mühüm aspektidir. Buna nail olmaq üçün informasiyanın əlçatan olması, vətəndaşların ehtiyaclarına cavab verməsi, etibarlı və dəqiq şəkildə çatdırılması vacibdir. Bundan əlavə, məlumatın təmin edilməsinə cavabdeh olan təşkilatların və şəxslərin hazırlığı şəffaflığın təşviqində mühüm rol oynayır. Belə ki, dövlət və bələdiyyə idarəetməsində şəffaflığı effektiv şəkildə gücləndirmək üçün ictimaiyyətə açıqlanan məlumatların bu əsas xüsusiyyətlərə malik olması zəruridir. Əvvəlki müzakirəyə əsaslanaraq, dövlət və bələdiyyə idarəetməsində şəffaflığın təşviqi kontekstində ictimaiyyətə təqdim ediləcək məlumatların müəyyən meyarlara cavab verməsi çox vacibdir:

- Təqdim olunan məlumat asanlıqla başa düşülən və qeyri-müəyyənlik və ya qarışıqlıqdan uzaq olmalıdır.
- Məlumat hər hansı qəsdən və ya təsadüfən təhrif edilmədən dəqiq və etibarlı olmalıdır.
- Məlumatın heç bir seçici və ya qərəzli filtrləmə olmadan tam şəkildə təqdim edilməsi vacibdir. Bundan əlavə, məlumatın təqdimatı qərəzsiz və obyektiv olmalıdır.
- Bütün müvafiq məlumatlar heç bir nöqsan və ya gizlədilmədən açıqlanmalıdır.

• Təqdim olunan məlumatlar istifadəçilərə mənalı nəticələr çıxarmağa və müvafiq nəticələr çıxarmağa imkan verən xüsusiyyətlərə malik təhlil üçün uyğun olmalıdır.

• Məlumatla giriş heç bir lüzumsuz gecikmə və çaşqınlıq olmadan vaxtında təmin edilməlidir [8, s.51].

Şəffaflıq dövlətin məqsədlərinə nail olmaq üçün həyata keçirilən siyasətə, bu siyasətin mövcudluğuna və nəticələrinə nəzarət etmək üçün zəruri olan məlumatların müntəzəm, aydın, ardıcıl və etibarlı təqdim edilməsini nəzərdə tutduğundan dövlət və bələdiyyə idarəetməsinin mühüm aspektidir. Bununla belə, bu tərifdə iki kritik nüans var. Birincisi, şəffaflıq dövlət qulluqçularından təkə nə etdiklərini bilmələrini deyil, həm də öz niyyətlərini əvvəlcədən ictimaiyyətə təqdim etməyi tələb edir. İkincisi, məlumat və sənədlərin vətəndaşlar üçün başa düşülən və əlçatan formada təqdim edilməsi vacibdir. Bu məqsədlə məlumat və sənədlərin əldə edilməsi üçün iki kritik amil mətbuat azadlığı və informasiya texnologiyalarının və elektron hökumət təbiiqlərinin genişlənməsidir [8, s.52].

Dövlət və bələdiyyə idarəetməsində şəffaflığın təmin edilməsinin mühüm aspekti korrupsiya ilə mübarizə üçün güclü tədbirlərin müəyyən edilməsidir. Dövlətin bütün sektorlarında və dövlət qulluğu ilə məşğul olan qurumlarda antikorrupsiya siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi şəffaflığın təşviqi və qorunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Hesabatlılıq və şəffaflıq hökumətin fəaliyyətinə müsbət təsir göstərə bilər. Məsələn, tədqiqatlar göstərmişdir ki, şəffaflığın artırılması daha yaxşı siyasət nəticələrinə, ictimai inamın artmasına və hökumətin səmərəliliyinin artmasına gətirib çıxarır. Eynilə, hesabatlılıq ictimai resursların daha yaxşı idarə edilməsi, təkmilləşdirilmiş qərarların qəbulu və daha yaxşı xidmət göstərilməsi ilə əlaqələndirilmişdir.

Tədqiqatlar göstərdi ki, hökumətin fəaliyyətində hesabatlılığın və şəffaflığın olmaması əhəmiyyətli mənfi nəticələrə səbəb ola bilər. Hesabatlılığın olmaması zəif qərarların qəbul edilməsinə, dövlət resurslarının düzgün idarə edilməməsinə və səlahiyyətlərdən sui-istifadə hallarına gətirib çıxara bilər. Üstəlik, şəffaflığın olmaması korrupsiyaya səbəb ola, ictimai etimadı sarsıda və hökumətin səmərəsiz fəaliyyətinə gətirib çıxaracaq.

Ümumilikdə, hesabatlılıq və şəffaflıq dövlət və bələdiyyə idarəetməsində yaxşı idarəetmənin mühüm komponentləridir. Bu prinsiplərin səmərəli həyata keçirilməsi daha yaxşı siyasət nəticələri, ictimai inamın artması və hökumətin səmərəliliyinin artırılması kimi müsbət nəticələrə gətirib çıxara bilər. Digər tərəfdən, bu prinsiplərin həyata keçirilməməsi dövlət resurslarının düzgün idarə edilməməsi, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə, xalqın hakimiyyətə inamının itirilməsi kimi mənfi nəticələrə gətirib çıxaracaq.

2. Hökumət əməliyyatlarında hesabatlılığın və şəffaflığın nəzəri və praktiki nəticələri

Nəzəri nəticələr bu prinsiplərin ümumi yaxşı idarəetmə konsepsiyasına təsirinə, praktiki təsirlər isə onların hökumət əməliyyatlarına və siyasət nəticələrinə təsirinə aiddir. Hökumətin əməliyyatlarında hesabatlılığın və şəffaflığın nəzəri nəticələri bu prinsiplərin yaxşı idarəetmənin daha geniş konsepsiyasına təsiri ilə bağlıdır. Hesabatlılıq və şəffaflıq iştirakçılıq, qanunun aliliyi və məsuliyyətlik kimi digər prinsiplərlə birlikdə yaxşı idarəetmənin əsas komponentləri kimi qəbul edilir.

Hesabatlılıq və şəffaflıq dövlət məmurlarının öz seçicilərinin maraqlarına uyğun hərəkət etmələrini və hökumətin demokratik dəyərlərə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərməsini təmin edilməsində çox vacibdir. Onlar vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə hallarının qarşısını almağa, əhalinin hökumətə inamını artırmağa və hökumət əməliyyatlarında açıqlıq və dürüstlük mədəniyyətini inkişaf etdirməyə kömək edir.

Hökumətin əməliyyatlarında hesabatlılığın və şəffaflığın praktiki nəticələri onların hökumət əməliyyatlarına və siyasət nəticələrinə təsiri ilə bağlıdır. Bu prinsiplərin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi bir sıra müsbət nəticələrə, onların həyata keçirilməməsi isə mənfi nəticələrə gətirib

çıxaracaq. Hesabatlılığın və şəffaflığın ən mühüm praktiki təsirlərindən biri onların korrupsiyanın qarşısının alınmasına təsiridir. Şəffaflıq vətəndaşların və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının hökumətin fəaliyyətinə nəzarəti və korrupsiya əməllərini aşkarlamasını asanlaşdırır, hesabatlılıq isə məmurların öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşmasını təmin edir. Bu iki prinsip birlikdə korrupsiyanın qarşısını almağa və yaxşı idarəçiliyi təşviq etməyə kömək edəcək.

Hesabatlılığın və şəffaflığın digər praktiki nəticəsi onların xalqın hökumətə inamına təsiridir. Şəffaflıq vətəndaşlara hökumətin necə fəaliyyət göstərdiyini anlamağa imkan verir və hesabatlılıq məmurların öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşmasını təmin edir. Vətəndaşlar hökumətə güvəndikdə, hökumət proseslərində iştirak etmək, hökumətin siyasətini dəstəkləmək və vergi ödəmək ehtimalı daha yüksəkdir. Bundan əlavə, hesabatlılıq və şəffaflıq dövlət resurslarının səmərəli istifadəsini və qərarların şəffaf və məlumatlı şəkildə qəbul edilməsini təmin etməklə hökumətin səmərəliliyini artırır. Bu, daha yaxşı siyasət nəticələrinə, təkmilləşdirilmiş xidmət göstərilməsinə və dövlət resurslarının daha yaxşı idarə olunmasına gətirib çıxaracaq.

Hökumət əməliyyatlarında hesabatlılığın və şəffaflığın əhəmiyyətinin real dünya nümunəsi 1970-ci illərdə ABŞ-da baş vermiş Votergeyt qalmaqalını göstərmək olar [11]. Votergeyt qalmaqalı, sonda prezident Riçard Niksonun administrasiyası ilə əlaqəli olan Votergeyt kompleksindəki Demokratik Milli Komitənin qərarına müdaxilə ilə bağlı idi. Qalmaqal Nikson administrasiyasının hakimiyyətdən sui-istifadə etməsini və qeyri-qanuni fəaliyyətlərini, o cümlədən ölkəyə müdaxilənin ört-basdır edilməsini və siyasi opponentlərə casusluq etmək üçün dövlət qurumlarından istifadə etməsini üzə çıxardı. Qalmaqalın üstü müxtəlif mənbələrdən istifadə edərək faktları bir yerə toplayıb ictimaiyyətin diqqətinə çatdıran araşdırmaçı jurnalistlərin səyi nəticəsində üzə çıxıb. Hesabat son nəticədə xüsusi prokurorun təyin edilməsinə, prezident Niksonun impiçmentinə və sonda onun istefasına gətirib çıxardı. Votergeyt qalmaqalı hökumət əməliyyatlarında hesabatlılığın və şəffaflığın vacibliyini nümayiş etdirdi. Administrasiyada şəffaflığın və hesabatlılığın olmaması korrupsiya əməllərinin qarşısının alınmasına imkan verdi və nəticədə ört-basdır edilməsi xalqın hökumətə inamını zədələdi. Qalmaqal hökumətin fəaliyyətində şəffaflığın zəruriliyini və dövlət məmurlarının öz əməllərinə görə məsuliyyət daşmasının vacibliyini vurğulayırdı. Qalmaqal həmçinin hökumət əməliyyatlarında şəffaflığın və hesabatlılığın artırılmasına yönəlmiş bir sıra islahatların, o cümlədən İnformasiya Azadlığı Aktının və Hökumət Etikası İdarəsi və Xüsusi İdarə kimi bir sıra nəzarət agentliklərinin yaradılmasına gətirib çıxardı. Ümumilikdə, Votergeyt qalmaqalı hökumət əməliyyatlarında hesabatlılığın və şəffaflığın olmaması nəticəsində yarana biləcək mənfi nəticələrin real nümunəsini təqdim edir. O, yaxşı idarəçiliyi təmin etmək və səlahiyyətdən sui-istifadə hallarının qarşısını almaq üçün bu prinsiplərə riayət olunmasının zəruriliyini vurğulayırdı [2].

Hökumət əməliyyatlarında hesabatlılıq və şəffaflığın əhəmiyyətli sosial rifah təsirləri ola bilər. Bu prinsiplər hökumətin siyasət və proqramlarının ictimaiyyətə fayda verən və sosial rifahı təmin edən şəkildə tərtib edilməsini və həyata keçirilməsini təmin edə bilər. Hesabatlılığın və şəffaflığın ən mühüm sosial rifah təsirlərindən biri korrupsiyanın qarşısının alınmasıdır. Dövlət məmurları öz əməllərinə görə məsuliyyət daşdıqda və hökumət şəffaf fəaliyyət göstərəndə məmurların korrupsiya əməllərinə əl atması çətinləşir. Bu, resursların korrupsioner məmurlar tərəfindən mənimsənilməsinin qarşısını alır və resursların sosial rifah proqramlarına yönəldilməsini təmin edir. Şəffaflıq sosial rifah proqramlarının çatdırılmasını da yaxşılaşdırır. İctimaiyyətin bu proqramların necə tərtib edildiyi və həyata keçirildiyi barədə məlumat əldə etmək imkanı olduqda, onlar rəy bildirir və təkmilləşdirilməli sahələrin müəyyən edilməsinə kömək edə bilərlər. Bu, əhalinin ehtiyaclarını daha yaxşı qarşılayan daha effektiv və səmərəli sosial rifah proqramlarına gətirib çıxara bilər [1].

Hesabatlılıq və şəffaflıq həmçinin sosial rifah proqramlarının ədalətli şəkildə tərtib edilməsini və həyata keçirilməsini təmin etməyə kömək edə bilər. Məmurlar öz əməllərinə görə

məsuliyyət daşıdıqda və hökumət şəffaf fəaliyyət göstərdikdə, məmurların ayrı-seçkilik əməllərinə əl atması çətinləşir. Bu, sosial rifah proqramlarının ədalətli şəkildə tərtib edilməsini və həyata keçirilməsini təmin edir və buna ən çox ehtiyacı olanlara dəstək verir. Hesabatlılığın və şəffaflığın digər sosial rifah təsiri ictimai etimadın hökumətə təşviqidir. Hökumət şəffaf və hesabatlı fəaliyyət göstərdikdə, hökumətin sosial rifah məsələlərini həll etmək qabiliyyətinə ictimai inamı artırır. Bu, sosial rifah proqramlarına daha çox ictimai dəstəyə və bu proqramlarda iştirakın artmasına gətirib çıxara bilər, bu da son nəticədə sosial rifahın nəticələrinin yaxşılaşmasına gətirib çıxaracaq

NƏTİCƏ

Nəticədə, hesabatlılıq və şəffaflıq dövlət və bələdiyyə idarəetməsinin səmərəli fəaliyyətində mühüm elementlərdir. Bu prinsiplər dövlət məmurlarının öz seçicilərinin maraqlarına uyğun hərəkət etmələrini təmin edir və xalqın hökumətə inamını sarsıda biləcək səlahiyyətdən sui-istifadə hallarının qarşısını alır. Hesabatlılıq və şəffaflıq sosial rifah kontekstində xüsusilə vacibdir, çünki onlar hökumət resurslarının ictimaiyyətin xeyrinə olan proqramlara yönəldilməsini və bu proqramların ədalətli şəkildə tərtib edilməsini və həyata keçirilməsini təmin etməyə kömək edə bilər. Onlar həmçinin korrupsiyanın qarşısını almağa və xalqın hökumətə inamını artırmağa kömək edir.

Bu məqalədə təqdim olunan tədqiqat göstərir ki, hesabatlılıq və şəffaflıq dövlət və bələdiyyə idarəetməsi üçün əhəmiyyətli praktiki və nəzəri təsirlərə malik ola bilər. Bu prinsiplər hökumət əməliyyatlarının səmərəliliyini və effektivliyini artırır, hökumətdə daha çox ictimaiyyətin iştirakını təşviq edir və hökumətin sosial rifah məsələlərini həll etmək qabiliyyətinə ictimai inamı artırır. Hesabatlılığın və şəffaflığın faydalarını təmin etmək üçün dövlət məmurlarının öz hərəkətlərinə görə cavabdeh olmaları və hökumət əməliyyatlarının şəffaf şəkildə aparılması çox vacibdir. Bu, şəffaflığı və hesabatlılığı təşviq edən siyasət və təcrübələrin həyata keçirilməsini, habelə bu prinsiplərin təmin edilməsini təmin edən nəzarət mexanizmlərinin yaradılmasını tələb edir. Votergeyt qalmaqalı hökumət əməliyyatlarında hesabatlılığın və şəffaflığın vacibliyini açıq şəkildə xatırlatdı. Dövlət məmurlarının məsuliyyətə cəlb olunmasını və hökumət əməliyyatlarının şəffaf şəkildə aparılmasını təmin etməklə, biz hakimiyyətdən sui-istifadə hallarının qarşısını ala və hökumətə ictimai etimadı artırır. Beləliklə, hesabatlılıq və şəffaflıq təkcə nəzəri anlayışlar deyil, hökumətin düzgün işləməsi üçün praktiki zərurətdir. Bütün maraqlı tərəflərin dövlət və bələdiyyə idarəetməsində bu prinsipləri təşviq etmək və dəstəkləmək üçün birgə işləməsi çox vacibdir.

Hesabatlılığın və şəffaflığın əhəmiyyətini nəzərə alaraq, dövlət və bələdiyyə idarəçiliyində bu prinsipləri təşviq etmək üçün dövlət məmurlarının, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının və vətəndaşların birgə işləməsi vacibdir. Bu, şəffaflığı və hesabatlılığı təşviq edən siyasət və təcrübələrin inkişafı, eləcə də bu prinsiplərin əhəmiyyətini vurğulayan ictimai maarifləndirmə kampaniyaları vasitəsilə əldə edilə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Brusca I., Manes R.F., & Aversano N., (2018). "Accountability and transparency to fight against corruption: an international comparative analysis". Journal of Comparative Policy Analysis, № 20(5), p.486-504.
2. Dixon P., (2021). "What impact did the Watergate Scandal have in terms of undermining confidence in the American political system?", Chief Editor, № 16,p.16-22.
3. Graham J., Plumptre T. W., & Amos B. (2003). "Principles for good governance in the 21st century" Ottawa: Institute on governance. p.1-8.
4. İbadov Ə., (2019) "Dövlət İdarəetməsində Şəffaflıq Anlayışı və Onun Əhəmiyyəti", Bakı Mühəndislik Universiteti, səh.1-5.

5. Kirmanoğlu H. (2011). "Amartya Sen'in Özgürlük Ve Kalkınma Üzerine Düşüncelerine Bir Bakış", Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, № (47), s.21-30.
6. Lyrio V.L., Lunkes R. J., & Taliani E. T. C., (2018). "Thirty years of studies on transparency, accountability, and corruption in the public sector: The state of the art and opportunities for future research", Public Integrity, № 20 (5), p.512-533.
7. Sevim Bozkurt. (2008), "Kamu yönetiminde şeffaflık ve bilgi edinme yasası uygulaması", Çukurova Üniversitesi, Adana, 190 s. <http://ulusaltezmerkezi.com/kamu-yonetiminde-seffaflik-vebilgi-edinme-yasasi-uygulamasi/135/> (Giriş tarihi: 03 Fevral 2023).
8. Şaban Erdoğan. (2009), "Kurumsal yönetim ilkeleri ışığında şeffaflık ve Türkiye uygulaması". Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, 207 s. <http://openaccess.inonu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11616/5494/Tez%20Dosyas%C4%B1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Giriş tarihi: 05 Fevral 2023).
9. <https://its.gov.az/page/seffafligin-artirilmesi-ve-korrupsiyaya-qarsi-mubarize-uzre-milli-strategiya>
10. <https://justice.gov.az/categories/1038> (Giriş tarihi: 07 Fevral 2023)
11. https://musavat.com/news/qapilar-acilan-kimi-insanlar-ssri-den-qacmaga-basladi_106918.html (Giriş tarihi: 08 Fevral 2023)

N.N.Pirizadeh

master student, Azerbaijan State Economic University

The importance of accountability and transparency in state and municipal administration

Abstract

Effective management is the foundation of a functional society. In recent years, accountability and transparency in state and municipal administration have gained significant importance in ensuring government accountability to its citizens. The necessity of accountability and transparency has become a crucial issue in public administration, as it ensures that government officials act in the interests of their constituents. This article aims to investigate the importance of accountability and transparency in state and municipal administration, and their role in ensuring good governance.

Key words: *municipality, state, management bodies, transparency, accountability.*

Н.Н.Пиризаде

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Важность подотчетности и прозрачности в государственном и муниципальном управлении

Резюме

Эффективное управление является краеугольным камнем функционального общества. В последнее время роль подотчетности и прозрачности в государственном и муниципальном управлении стала важной с точки зрения обеспечения ответственности правительства перед своими гражданами. Необходимость подотчетности и прозрачности стала важным вопросом в сфере государственного управления, поскольку она гарантирует, что государственные должностные лица действуют в наилучших интересах своих избирателей. Эта статья направлена на изучение важности подотчетности и прозрачности в государственном и муниципальном управлении и роли, которую они играют в обеспечении надлежащего управления.

Ключевые слова: *муниципалитет, государство, органы управления, прозрачность, подотчетность.*

В.В.Рустамов
магистрант, Азербайджанский Государственный
Экономический Университет
vusalrustamov99@yandex.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.02.2023

The article was received by editorial board on 15.02.2023

Статья принята к печати 15.02.2023

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ: ФАКТОРЫ И ЦЕЛИ

Резюме

В статье рассмотрена важность роли устойчивого развития для достижения баланса между антропогенной деятельностью и экологией окружающей среды. Указаны аспекты и цели устойчивого развития, что УР из себя представляет и какова теория устойчивого развития.

Выделяется важность внедрения теорий «Зеленой» экономики в господствующую экономическую среду для достижения и реализации устойчивого развития и его целей. Обширно рассмотрены все 17 целей устойчивого развития и причины по которым выполнение данных целей является обязательным.

Выявлена взаимосвязь между всеми 17 целями устойчивого развития и также то, что добиться решения всех проблем по отдельности не является возможным. Все эти проблемы должны решаться на глобальном уровне и рассматриваться как единое целое.

Ключевые слова: устойчивое развитие, «зеленая» экономика, экология, решение.

ВВЕДЕНИЕ

Устойчивое развитие-это концепция, которая впервые появилась в 1987 году в публикации доклада Брунтланда. В данном докладе Брунтланд предупреждает о негативных экологических последствиях экономического роста и глобализации и предпринимает попытку найти возможные решения проблем, вызванных индустриализацией и ростом населения планеты. Под данным решением подразумевалось составление нового плана экономического развития. Устойчивое развитие представляет собой план развития экономики, которая принимает в учет возможности окружающей среды и действует не выходя за его грани. необходимо отметить то, что влияние устойчивого развития может быть активизирована только путем реализации программ «Зеленой экономики» и обеспечением улучшения уровня здоровья окружающей среды.(Suaad Haadi Hassaan Al-Taii, 2021) Достичь такого результата можно только путем замены большинства средств экономики, которые возрождают риски для жизни людей , другими наиболее здоровыми средствами , такими как выработка тепловой энергии из безопасных для окружающей среды источниках вместо нефти и газа , поскольку эти источники топлива приводят к загрязнению окружающей среды и ожидаемо вредят всем аспектам жизни на земле. (Patrick Soderholm, 2020)

I. Что такое устойчивое развитие.

Концепция устойчивого развития это – использование человеческой и материальной энергии, поддержка занятости оптимальным образом и в то же время проведение работ для улучшения их эффективности таким образом, которая гарантирует защиту прав каждого, в настоящем и будущем и утверждает, чтобы человек использовал природные ресурсы в

совершенном идеале, не истощая их и оставляя будущим поколениям и обеспечивает справедливое распределение богатства. (Fernanda, Carmem, Carlos, Marco, 2021)

Устойчивое развитие понятие сложное, оно состоит из нескольких аспектов, которые в свою очередь, подразделяются на различные компоненты.

Аспекты устойчивого развития:

- a. экологические;
- b. социальные;
- c. экономические.

Компоненты экологического аспекта устойчивого развития:

- 1. экосистемы;
- 2. биологическое разнообразие;
- 3. биологическая продуктивность;
- 4. адаптивность.

Компоненты социального аспекта устойчивого развития:

- 1. справедливость в распределении;
- 2. социальная активность;
- 3. развитие культуры;
- 4. увеличение культурного капитала.

Компоненты экономического аспекта устойчивого развития:

- 1. устойчивый экономический рост;
- 2. эффективное использование капитала;
- 3. удовлетворение основных потребностей;
- 4. социальная справедливость.

Устойчивое развитие объединяет в себе все виды инноваций технологического характера и инвестиций. К этим относятся инвестиции, направленные на увеличение антропогенного и природного капитала. (Volker Heinemann, 2021) Понятие Зеленого роста предлагает направление всех инноваций и инвестиций на экономические деятельности, которые обязательно приведут к улучшению экологического состояния окружающей среды. Однако для реализации целей как устойчивого развития, так и зеленого роста, всегда имеет важность учитывать изменения, происходящие в окружающей среде связанные с экономическим ростом в официальных процедурах национального учета, которая, известна как «Зеленый учет». (West Khargongor, 2018)

Экономическое развитие представляет из себя процесс цель которого достижение более высокого уровня национального дохода и повышение производительности экономической системы, путем разработки улучшенных и инновационных методов производства.

Именно поэтому страны всегда пытаются увеличить средний валовый национальный продукт на душу населения и среднюю долю ВВП на душу населения за определенное время и применением имеющихся ресурсов за счет увеличения средней производительной способности на душу населения. Другими словами, экономическое развитие означает как процесс в результате которого реализуется переход от положения неразвитости к состоянию прогресса. В результате данные действия приводят к увеличению производственной мощи экономических ресурсов.

II. Цели устойчивого развития.

Самым значимым моментом для реализации устойчивого развития является принятие его понятий как ключ к светлому будущему со стороны Организации Объединенных Наций. В 2015-ом году ООН приняла новую аренду развития на 2030-й год, которая представляет из себя 17 целей, каждая из которых имеет жизненную важность на пути достиже-

ния экономического и экологического баланса в мире. Входят в эти цели:

1. Сокращение мало обеспеченности

Данная цель в основном направлена на страны с низким уровнем развитости и соответствующими доходами, где бедность широко развита.

Суть данной цели это- развитие программ социальной защиты для искоренения бедности во всех направлениях. К примеру: школьное питание, продовольственная помощь, программы рынка труда, страхование по безработице и социальное страхование. (United Nations Development Program)

2. Продовольственная безопасность и питание

За последние 20 лет из-за быстрых темпов экономического развития и повышенной темпов роста производительности сельского хозяйства число недоедающих уменьшилось почти на 50%. Те страны, в которых раньше было заметным голодания, почти полностью обеспечивают свое население продуктами питания. Яркими примерами сего являются страны Карибского бассейна, Восточная и Центральная Азия и Латинская Америка.

Но несмотря на достигнутый прогресс в мире все еще свыше 800 млн людей страдают хроническим недоеданием. Устойчивое развитие целиться покончить со всеми видами голода к 2030-у году, обеспечив всех достаточным минимумом продуктами питания. (UNDP)

3. Здоровье и благополучие

Цель берет в счет все главные приоритеты относительно здравоохранения такие как репродуктивное здоровье, экология, инфекционные и неинфекционные болезни и доступ к качественным, безопасным и доступным вакцинам и лекарственным препаратам.

Также данная цель поощряет инвестиции в здравоохранение для достижения инновационных и более эффективных способов борьбы с различными заболеваниями. (UNDP)

4. Качественное образование

Соответствующие органы выявили, что количество детей, покидающих школы и число которых вообще не ходят в школы, находится на рекордно высоком уровне. Данная цель служит для обеспечения справедливого и инклюзивного качественного образования и поощрение возможностей обучения на протяжении всей жизни. (UNDP)

5. Гендерное равенство

Одним из важнейших прав человека является необходимость прекращения какого-либо дискриминации в отношении женского пола. Отказ женщинам в определенных отраслях деятельности, трудности становления женщин политическими деятелями и т.д. является неприемлемым и устойчивое развитие направлена на ликвидацию такого рода проблем.

6. Чистая вода и санитария

Вода и санитария стоят на вершине диаграммы устойчивого развития. Так как они имеют решающее значение для выживания людей и планеты во всецело. Эта цель направлена на рассмотрение аспектов, касающихся гигиены, питьевой воды, санитарии и сохранение устойчивости водных ресурсов планеты. (UNDP)

7. Устойчивая и надежная энергия

Эта цель устойчивого развития направлена на расширение и улучшение эффективности возобновляемых источников энергии, такие как ветер, солнце, биогаз, биотопливо, геотермальная и гидроэнергия. Так как возобновляемые источники энергии не выбрасывают в атмосферу углекислый газ, они отлично подходят для зеленой экономики и обеспечивают стабильное развитие устойчивого роста. (UNDP)

8. Достойная работа и экономический рост

Цели устойчивого развития поощряют рост экономики повышая производительность и внедряя новые инновации технологического характера. Добывается это путем поддержки предпринимательской деятельности и открытием новых мест работы. ЦУР стремятся обеспечить достойную занятость для всех к 2030-у году. (UNDP)

9. Индустриализация, инновации и инфраструктура

Данная цель рассматривает три аспекты устойчивого развития: индустриализацию, инфраструктуру и инновации.

Индустриализация стимулирует развитие экономического характера, способствует открытию новых рабочих мест и тем самым уменьшает уровень бедности и безработицы.

Инновации занимаются расширением технологических возможностей секторов промышленности и способствуют развитию инновационных навыков.

Инфраструктура жизненно важна для устойчивого развития потому, что она предлагает начальную основу, нужную для без остановочной работы предприятий и общества в целом. (UNDP)

10. Уменьшение неравенства

Темпы возрастания неравенства требуют срочной и разумной политики для расширения возможностей и прав бедных лиц и относиться к этому вопросу требуется без каких-либо разниц пола, расы и этнической принадлежности. (UNDP)

11. Устойчивые города и населенные пункты

Обеспечение устойчивого развития городов означает появление деловых и карьерных возможностей, доступного для граждан жилья и также становление экономик и обществ стабильными. Происходит это благодаря созданию зеленых пространств для общества, инвестирование в общественный транспорт и улучшению градостроительства. (UNDP)

12. Ответственное потребление и производство

Поощрение отраслей промышленности, предприятий и потребителей к переработке и сокращению отходов имеют большую важность, как и поддержка развивающихся стран в переходе к более устойчивым моделям потребления к 2030 году. (UNDP)

13. Борьба с изменением климата

Сохраняя существующие технологии все еще имеется возможность снизить уровень глобального потепления. Добиться этого можно твердой политической волей, устойчивым управлением природными ресурсами, снижением риска бедствий и применением менее токсичных методов производства. (UNDP)

14. Сохранение морских экосистем

Цели устойчивого развития, связанные с водными и прибрежными экосистемами направлены на защиту их от загрязнения также на устранение последствий закисления вод. Устойчивая эксплуатация океанов и их сохранение с помощью международного права способна смягчить многие проблемы, с которыми мировые океана сталкиваются. (UNDP)

15. Сохранение экосистем суши

Из-за активного и нерационального использования лесных ресурсов ставит под угрозу продовольственную и водную безопасность мира. ЦУР стремятся остановить процесс деградации и помочь природе регенерировать на допустимо максимальном уровне. (UNDP)

16. Мир, правосудие и эффективные институты

Цели устойчивого развития направлены на весомое сокращение всех видов насилия и на кооперацию со странами мира для предотвращения любых конфликтов. (UNDP)

17. Партнерство в интересах устойчивого развития

Цели устойчивого развития имеют шанс реализации только при наличии сильного глобального партнерства. Гуманитарные кризисы, вызванные в результате стихийных

бедствий или конфликтами все время требуют дополнительной финансовой помощи. И хотя официальная помощь остается стабильной, она все еще ниже целевого показателя. (на 2017 год – 147млр долларов). (UNDP)

Division of Sustainable Development Goals (DSDG) играет главную роль в общесистемной реализации «Агенды на 2030 год». Чтобы реализовать эту агенду «SDG» должна стать приоритетным для всех заинтересованных сторон в достижении глобальных целей. «DSDG» направлена на облегчение этого взаимодействия.

В итоге видим, что устойчивое развитие имеет сильную взаимосвязь с человеком. Оно может обеспечить благополучие человечества путем достижения социально-экологического баланса в мире. И в результате этого с каждым годом все больше и больше мировых стран и компаний начинают внедрять понятия устойчивого развития в свой цикл деятельности.

Список использованной литературы:

1. Боголюбов С.А. (2018). Правовые основы природопользования и охраны окружающей среды: учебник и практикум для академического бакалавриата / С. А. Боголюбов, Е. А. Позднякова. - 3-е изд., перераб. и доп. - М. : Издательство Юрайт, - 429 с.
2. Гурова Т.Ф. (2019). Экология и рациональное природопользование: учебник и практикум для академического бакалавриата / Т. Ф. Гурова, Л. В. Назаренко. - 3-е изд., испр. и доп. - М. : Издательство Юрайт, - 188 с.
3. С.А.Липина, Е.В.Агапова, А.В.Липина. (2016). «ЗЕЛЁНАЯ ЭКОНОМИКА ГЛОБАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ».
4. Boris Porfiriev, (2013). «Green Economy: Realities, Prospects and Limits to Growth».
5. Fernanda F., Carmem F., Carlos H.H., Marco C., (2021). «The green transition and the need for a sustainable development convention».
6. Lucas Bretschger. (2018). «Greening Economy, Greening Society».
7. Olija M.I., Jovan Z., Petar M., (2017). «Relationship Between Sustainable Development and Green Economy-Emphasis on Green Finance and Banking».
8. UNEP Division of Communications and Public Information Briefing. (2012). «Green Economy».
9. UNG Environment Management Group «Working Towards a Balanced and Inclusive Green Economy». 2011.
10. Volker Heinemann. (2021). «Principles of Progressive Economics».
11. West Khargongor. (2018). «Green Economics for Green Economy».

V.V.Rüstəmov

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Davamlı inkişafın hədəfləri və amilləri

Xülasə

Məqalədə antropogen fəaliyyətlə ətraf mühitin ekologiyası arasında tarazlığa nail olma yolunda davamlı inkişafın rolunun əhəmiyyəti müzakirə olunur. Davamlı inkişafın aspektləri və məqsədləri göstərilmişdir. Davamlı inkişaf və onun nəzəriyyəsinin nələrdən ibarət olduğu anlatılmışdır.

Davamlı inkişafa və onun hədəflərinə nail olmaq və həyata keçirmək üçün "yaşıl" iqtisadiyyat nəzəriyyələrinin hal hazırki iqtisadi mühitə daxil edilməsinin əhəmiyyəti vurğulanır. Davamlı inkişafın 17 məqsədi və bu məqsədlərin yerinə yetirilməsinin məcburi olmasının səbəbləri geniş şəkildə nəzərdən keçirilir.

Davamlı inkişafın məqsədləri arasındakı əlaqə və bu problemlərin ayrı-ayrılıqda həllinə nail olmağın mümkün olmadığı müəyyən edilmişdir. Bütün bu problemlər global səviyyədə həll olunmalı və bir vahid kimi qəbul edilməlidir.

Açar sözlər: *davamlı inkişaf, "yaşıl" iqtisadiyyat, ekologiya, həll.*

V.V.Rustamov

master student, Azerbaijan State Economic University

Sustainable development: goals and factors

Abstract

The article considers the importance of the role of sustainable development to achieve a balance between anthropogenic activities and environmental ecology. Aspects and objectives of sustainable development have been explained. It's explained, what sustainable development and its theory consist of.

The importance of introducing the theories of the "Green" economy into the prevailing economic environment for achieving and implementing sustainable development and its goals is highlighted. All 17 Sustainable Development Goals and the reasons why the implementation of these goals is mandatory are extensively considered.

The interrelation between all Sustainable Development Goals has been revealed and also that, it is not possible to achieve solutions to all problems individually. All these problems should be solved at the global level and considered as a whole.

Key words: *sustainable development, "green" economy, ecology, solution.*

R.Y.Əliyev
t.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
“Azəriqaz” İB-nin baş direktoru
ORCID 0000-0002-4493-5727
N.R.Məmmədova
müəllimə, Azərbaycan Dillər Universiteti
cavadovanurane1993@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 11.02.2023

The article was received by editorial board on 11.02.2023

Статья принята к печати 11.02.2023

MƏNZİL SFERASININ İNKİŞAFINDA TORPAQ MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ

Xülasə

Mənzil sferasının inkişafında torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. O, bir tərəfdən iqtisadi, təşkilati, hüquqi, normativ, inzibati, büdcə və vergi tədbirlərinin cəmi hesab edilir, digər tərəfdən isə – şəhərin mənzil tikintisinin inkişafının funksional iştirakçılarının maraqlarını sosial-iqtisadi strukturun maraqlarına uyğunlaşdırır. Şəhərin inkişafı üçün dünya təcrübəsində torpaq-bazar tənzimləyiciləri universal rol oynayır.

Mənzil sferasının inkişafı üçün mühüm əhəmiyyəti olan torpaqdan istifadənin iqtisadi mexanizminin müasir iqtisadiyyatda rolunun baxılması zəruridir. Müəyyən ərazidə torpaq istifadəçiləri arasında qarşılıqlı əlaqələri və qarşılıqlı münasibətləri əks edən və torpaq sahələrinin ekoloji vəziyyətinin müəyyən edilməsi torpaqdan səmərəli istifadənin iqtisadi mexanizmini təyin edir.

Açar sözlər: *mənzil sferasının, torpaq münasibətləri, mənzil tikintisi, ekoloji vəziyyət.*

GİRİŞ

Mənzil sferasının inkişafında torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. O, bir tərəfdən iqtisadi, təşkilati, hüquqi, normativ, inzibati, büdcə və vergi tədbirlərinin cəmi hesab edilir, digər tərəfdən isə – şəhərin mənzil tikintisinin inkişafının funksional iştirakçılarının maraqlarını sosial-iqtisadi strukturun maraqlarına uyğunlaşdırır. Şəhərin inkişafı üçün dünya təcrübəsində torpaq-bazar tənzimləyiciləri universal rol oynayır.

Torpaq münasibətləri və tikinti şəhərsalmanın strategiyasını əmələ gətirir və bir-biri ilə qiymət vasitəsilə həm keyfiyyət və həm də kəmiyyətə asılıdırlar.

İnkişaf etmiş ölkələrdə şəhərsalmanın torpaq bazarı və torpaq tənzimləyicisi sosial-iqtisadi siyasətin əsasını təşkil edir və şəhərin inkişafında torpaqdan istifadənin bazar mexanizmləri mənzil sferasının inkişafının resurs bazasını təşkil edir. Torpaq tənzimlənməsi normativ aktlara və qanunvericilik bazasına əsaslanır. Torpağın bazar dəyəri mənzil tikintisinin nəticəsində nəzərə alınır və mənzil sferasında əmələ gələn dəyişikliklərə stimül kimi çıxış edir.

METOD

Tədqiqatın aparılmasında təhlil, müqayisəli analiz və qruplaşdırma metodlarından istifadə edilmişdir.

TƏHLİL

Mənzil sferasında sosial-iqtisadi siyasətin ən mühüm vəzifələrindən biri torpaq siyasətinin düzgün inkişaf etdirilməsidir. Şəhərlərin torpaq siyasətinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- torpaq sahəsinə bina tikən (investor) tərəfindən sərəncam verilməsini;
- şəhərin baş planına uyğun ayrıca ərazilərin tikintisinin aparılmasını;
- mənzil sferasında müxtəlif investisiya layihələrinin və sosial proqramların reallaşdırılmasını;

- mədəni və tarixi irsin saxlanması;
- torpaqdan istifadə edənlərin iqtisadi təhlükədən qorunmasını;
- alqı-satqı məqsədilə torpaq alverində əmələ gələn mənfə nətəcələrin məhdudlaşdırılmasını.

Mənzil sferasının inkişafı üçün mühüm əhəmiyyəti olan torpaqdan istifadənin iqtisadi mexanizminin müasir iqtisadiyyatda rolunun baxılması zəruridir. Müəyyən ərazidə torpaq istifadəçiləri arasında qarşılıqlı əlaqələri və qarşılıqlı münasibətləri əks edən və torpaq sahələrinin ekoloji vəziyyətinin müəyyən edilməsi torpaqdan səmərəli istifadənin iqtisadi mexanizmini təyin edir.

Şəhər təsərrüfatının idarə edilməsi sisteminə torpaqdan istifadə mexanizmi daxildir və aşağıda göstərdən prinsiplərə əsaslanır [1]:

1. Şəhərdə torpaqdan istifadənin istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
2. Torpaqdan səmərəli istifadə edilmənin iqtisadi normativlərinin müəyyən edilməsi;
3. Səmərəli istifadə edilmə şərtilə evin tikintisi üçün yeni torpaq sahələrinin ayrılması;
4. Ərazidə ekoloji vəziyyətə nəzarətin gücləndirilməsi;
5. Şəhərdə torpaq sahəsinin qorunması üzrə planlaşdırma və maliyyələşdir-mə tədbirlərinin həyata keçirilməsi

Əgər şəhərdə torpaqdan istifadə olunma yaxşı tənzimlənmirsə, onda mənfə nətəcələr əmələ gəlir:

- mühəndis kommunikasiyaların miqyası artır;
- şəhərdə yeni torpaq sahələrinin mənimsənilməsi xərcləri yüksəlir;
- şəhərin genişlənməsi hesabına tikinti üçün kənd təsərrüfatı əhəmiyyətli torpaqlardan istifadə artır;
- mühəndis infrastrukturunu obyektlərinin tikintisinin dəyəri yüksəlir;
- yaşayış evlərinin tikintisinin və istismarının dəyəri artır;
- əhalinin nəqliyyat yorğunluğu və nəqliyyatda getməsinin vaxt xərcləri artır.

Torpaq bazarının tənzimlənməsi torpaq resurslarının istifadəsi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün ən mühüm amildir. Torpaq münasibətləri sisteminin bir hissəsini torpaq bazarı təşkil edir və mülkiyyət hüququ onun tənzimləyicisi hesab edilir. Mülkiyyət hüququnun verilməsi imkanı – icarə, satış, girov və s. rəqabət, torpaq vergisinin qiymətləndirilməsi də mənzil bazarının tənzimləyicisi hesab edilir. Göstərdiyimiz tənzimləyicilər torpaqdan səmərəli istifadənin iqtisadi mexanizminə daxildirlər.

Şəhərdə torpaq sahələrinin istifadə edilməsi kənd yerlərindən tamamilə fərqlənir. Şəhərdə əhalinin sıxlığı çoxdur və kənd təsərrüfatı istehsalı üstünlük təşkil etmir. Şəhərdə icarədə, alqı-satqıda, torpağın girov qoyulmasında torpaq sahələrinin rent qiyətləndirilməsindən istifadə edilir. Şəhərdə torpaq sahələrinin istifadə edilməsində pulla ödəmə prinsipindən istifadə edirlər. Torpağa ödəmə, torpağa sahiblik, istifadə və sərəncam vermək torpaq sahələri mülkiyyətçiləri və torpaq istifadəçiləri arasında iqtisadi münasibətlərin qarşılıqlı əlaqəsini və qarşılıqlı asılılığını göstərir.

İri şəhərdə müəssisələr, idarələr, fiziki şəxslər və s. torpaq münasibətlərinin iqtisadi bazasını təşkil edirlər və şəhərin ərazisinin mənimsənilməsinə cəhd göstərə, yeni istehsal müəssisələrinin və yaşayış evlərinin yerləşməsinə öz etirazlarını göstərə və hətta onların torpaqlarının hesabına müəyyən gəlir əldə edə bilirlər.

Daşınmaz əmlak obyektləri kimi şəhərdə ərazinin səmərəli istifadəsi üçün hüquqi zonalaşdırma həyata keçirilir. Burada şəhərin tənzimlənməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir, çünki

investorların, daşınmaz əmlakın mülkiyyətçiləri və s. iştirakı ilə müdriyyət qərar qəbul etməlidir.

Bazar münasibətləri şəraitində şəhərin tənzimlənməsi prinsipi hüquqi zonalaşdırma sisteminə əsaslanmalı və aşağıda göstərilənləri həyata keçirməlidir:

- hüquqi zonalaşdırma müxtəlif standartlı yaşayış zonalarının tikintisinə icazə verilmiş daşınmaz əmlak obyektlərinin və torpağın istifadəsi qaydalarına nəzarətin müəyyən edilməsini;

- hüquqi zonalaşdırma şəhərdə yaşayış evlərinin yerləşdirilməsindən, onların dəyərindən və bütünlüklə yaşayış mühitinin istehlak keyfiyyətindən asılı yaşayış zonalarının hesabına ərazidə yaşayış obyektlərinin marketinq əsasını müəyyən edir. Ərazidə yerləşən yaşayış zonalarının standartı və orada yaşayan əhəlinin sosial statusunu və yaşamasının rahatlıq səviyyəsini xarakterizə edir.

Təsdiq edilmiş akta uyğun zonalaşdırma üçün aşağıdakılar lazımdır:

- investorların və şəhər müdriyyətinin şəhərsalma sənədlərinin hazırlan-masında iştirak etmələrinin dəqiqləşdirməsi;

- şəhərsalma sənədlərinin hazırlanmasının mürəkkəb sistemindən sadə sisteminə keçməsi, yəni təkrar olunan məsələlərin ləğv edilməsi;

- təsdiq olunmuş akta uyğun hüquqi zonalaşdırmaya əsasən şəhərsalma sənədlərinin planlaşdırmasının dəyişdirilməsi;

- dövlət səviyyəsində tikinti norma və qaydalarının mənzil bazarı şəraitinə uyğunlaşdırılması;

- region səviyyəsində - yerlərdə mənzil siyasətinin şəhərsalma təminatı məsələləri üzrə normativ – hüquqi aktların qəbul edilməsi;

- yerli səviyyədə – mənzillərə kredit almaq məqsədilə girov kimi torpaq sahələrinin hazırlanması, yerli normativlərin və şəhərdə hüquqi zonalaşdırmanın həyata keçirilməsi.

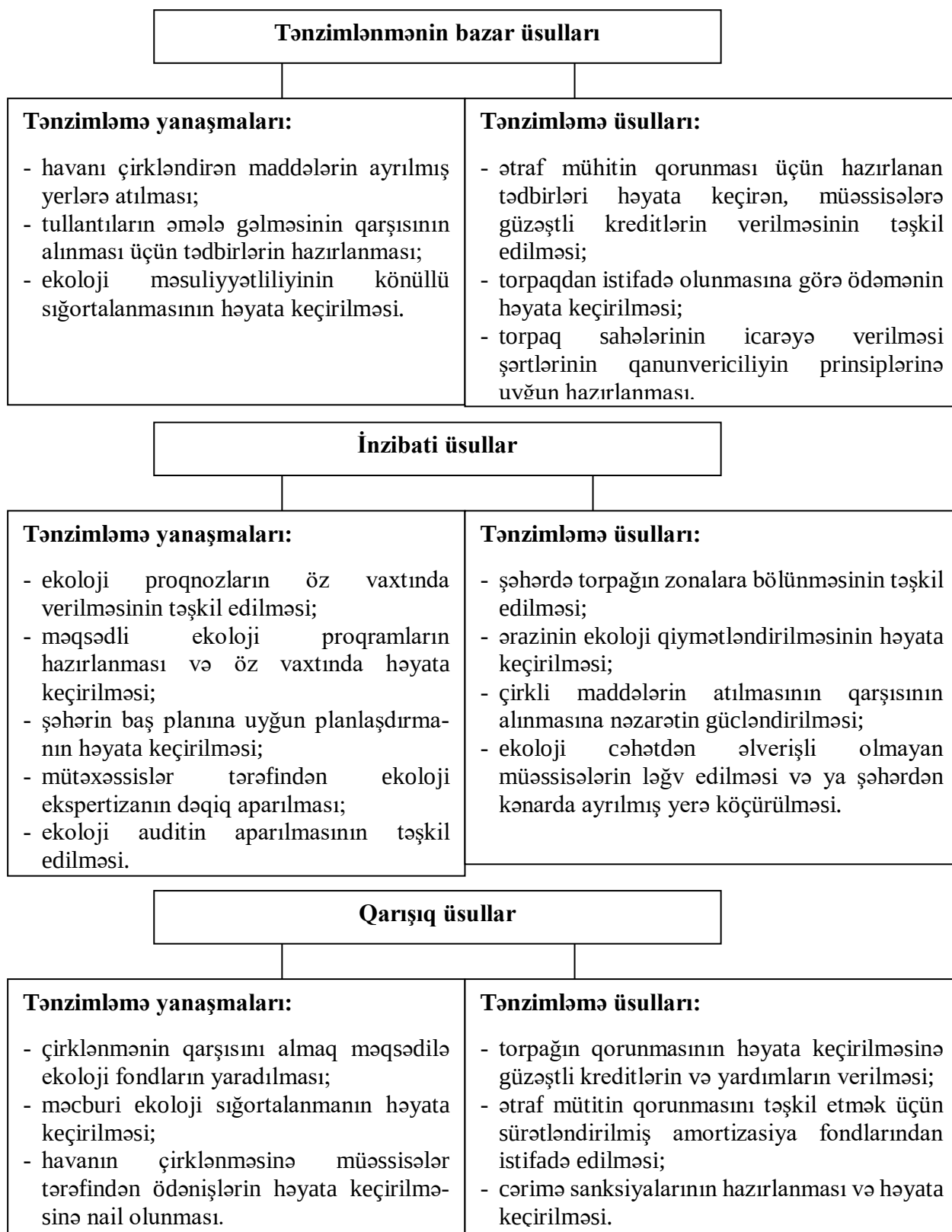
Beləliklə, torpaqdan istifadənin iqtisadi mexanizmində, vəziyyətin idarə edilməsində və nəzarətdə dövlət iştirak etməlidir. Şəhərdə torpaqdan istifadə olunma həm iqtisadi və sosial, həm də ekoloji cəhətdən səmərəli olmalıdır.

Uyğun (güzəştli) qiymətə mənzil təminatının həyata keçirilməsi üçün müvafiq dövlət qurumunun yaradılması dünyada geniş yayılmış təcrübədir. Dünya ölkələrində fəaliyyət göstərən mənzil təminatı təşkilatları əksər hallarda dövlət mülkiyyətində olan torpaq sahələrindən istifadə etməklə, rayonlar üzrə mənzil təminatının planlaşdırılması, layihələrin icrasında özəl sektorla əməkdaşlıq qurulması, dövlət və özəl sektordan maliyyələşdirmənin təmin edilməsi kimi vəzifələri yerinə yetirir. Məsələn, Türkiyədə mənzil təminatı sektorunda “çətir” təşkilatı kimi fəaliyyət göstərən TOKİ yaradılmışdır və onun üçün mənzil təminatı layihələrinin işlənilib hazırlanması və şəhərlərin əsaslı şəkildə yenidən qurulması daxildir. Braziliyada iqtisadi artımın sürətləndirilməsi layihəsi çərçivəsində “Minha Casa Minha Vida” (“Mənim evim”, “Mənim həyatım”) adlı anoloji dövlət proqramı yaradılmışdır. Dövlət bankları bu proqram çərçivəsində seçilmiş ipoteka kreditləri verirlər. Mərkəşdə isə Mənzil Təminatı Nazirliyi dövlət mülkiyyətində olan torpaq sahələrində imkansız ailələr üçün vergidən azad evlərin tikintisini həyata keçirir [2].

Ayrılan torpaq sahəsinin səmərəli istifadə edilməsini, ətraf mühitin qorunmasını, yaşayan sakinlərin əmək şəraitinin və mənzil tikintisinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını şəhərdə torpaqdan istifadənin idarə edilməsi meyarları kimi baxmaq olar.

Torpaqdan istifadənin üsullarından biri ondan ibarətdir ki, yaşayış evlərinin tikinti ərazisində və tikintidə istifadə olunan texnologiya, tikinti materialları və konstruksiyalarının istehlakçıları xüsusi əhəmiyyətə malik olurlar.

Bununla bağlı mənzil tikintisinin inkişafına təsir edən ekoloji amillərin qeydə alınması iri şəhərdə torpaqdan istifadənin tənzimlənməsinin üsulları və yanaşmalarına stimullaşdırıcı təsir göstərir.

Şəkil 1. İri şəhərdə mənzil sferasının inkişafı üçün torpaqdan səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə dövlət tənzimlənməsinin yanaşmaları və üsulları.

NƏTİCƏ

Torpaqdan istifadənin bazar üsullarının tənzimlənməsinin əsasını yeni tikintinin altı üçün torpağın ayrılmasına ödəmə, torpaqdan istifadə üçün vergilər kimi büdcəyə ödəmələr, torpağın qorunması məqsədilə və s. güzəştli kreditlərin verilməsi təşkil edir.

İnzibati üsullar dövlət və cəmiyyət tərəfindən torpaqdan istifadə qaydalarını müəyyən edir. Həmin qaydalar ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almağa köməklik edir, torpaqdan istifadəyə nəzarəti gücləndirir.

İnzibati və bazar üsullarına qarışıq üsullar, yanaşmalar uyğunlaşdırılır. Məlumdur ki, maliyyələşdirmə olmasa, torpaqdan istifadənin səmərəsini yüksəltmək məqsədilə hazırlanan ekoloji proqramları həyata keçirmək olmaz.

Yeni tikinti üçün torpaq sahələrinin verilməsi mexanizminin səmərəliliyi yüksəldilməlidir və torpaq sahələrinin müsabiqəyə əsasən verilməsi həyata keçirilməlidir.

Qeyd edilən tədbirlərin həyata keçirilməsi torpaq sahələrinin mənzil təminatına cəlb edilməsini asanlaşdıracaq və sağlam mənzil bazarı yaradılacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Чернышов Л.Н. (1999). Экономика городского хозяйства. М.: “Любертская газета”, –340 с.
2. Azərbaycan Respublikasında uyğun qiymətə mənzil tikintisinin inkişafına dair strateji yol xəritəsi. Bakı, 2016. – 37 s.

Р.Ю.Алиев

к.т.н., доцент, Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет
Генеральный директор ПО «Азеригаз»
ORCID 0000-0002-4493-5727

Н.Р.Мамедова

преподаватель, Азербайджанский Университет Языков

Регулирование земельных отношений в жилищной сфере

Резюме

Регулирование земельных отношений имеет большое значение в развитии жилищной сферы. С одной стороны, он рассматривается как сумма экономических, организационно-правовых, нормативно-распорядительных, бюджетных и налоговых мер, а с другой стороны, согласовывает интересы функциональных участников развития жилищного строительства города с интересами социально-экономического уклада. Регуляторы рынка земли играют универсальную роль в мировом опыте развития городов.

Необходимо рассмотреть роль экономического механизма землепользования в современной экономике, что важно для развития жилищно-коммунального хозяйства. Определение экологического состояния земельных участков, отражающее взаимоотношения и взаимоотношения между землепользователями на определенной территории, определяет экономический механизм эффективного землепользования.

Ключевые слова: жилищная сфера, земельные отношения, жилищное строительство, экологический статус.

R.Y.Aliyev

*candidate of technical sciences, assistant professor, Azerbaijan University of
Architecture and Construction, General Director of PO "Azerigaz"*

ORCID 0000-0002-4493-5727

N.R.Mamedova

Lecturer, Azerbaijan University of Languages

Regulation of land relations in the housing sector

Abstract

Regulation of land relations is of great importance in the development of the housing sector. On the one hand, it is considered as the sum of economic, organizational, legal, regulatory, administrative, budgetary and tax measures, and on the other hand, it coordinates the interests of functional participants in the development of housing construction in the city with the interests of the socio-economic structure. Land market regulators play a universal role in the global experience of urban development. It is necessary to consider the role of the economic mechanism of land use in the modern economy, which is important for the development of housing and communal services. The definition of the ecological state of land plots, reflecting the relationships and relationships between land users in a certain area, determines the economic mechanism for effective land use.

Key words: *housing sector, land relations, housing construction, ecological status.*

R.T.Aliyeva
PhD in Economics, Associate Professor
Azerbaijan University of Architecture and Construction
ruhangiz.aliyeva@azmiu.edu.az

Məqalə redaksiyaya daxil olub 13.01.2023

The article was received by editorial board on 13.01.2023

Статья принята к печати 13.01.2023

PROBLEMS OF THE CONSTRUCTION SECTOR OF AZERBAIJAN AND THE WAYS OF THEIR SOLUTION

Abstract

The article discusses the actual problems of the construction sector, ways to solve them and directions for effective development. After independence, the main goal of our state has been to adapt the country's infrastructure to a modern market economy. Early years of independence, the main investment policy of the country was focused on the implementation of infrastructure projects for the development of economic sectors. In a short time, the country has reached a high level of development in many sectors of the economy, especially in construction. In recent years, investments have been made in this area of construction, both from external and internal sources. At the same time, there is a increasing of private investments. If state investments in this area are mainly aimed at improving the socio-economic situation of society, strengthening infrastructure, then private investments are directed to housing construction.

Key words: investment, construction, region, economics, financing, housing.

INTRODUCTION

One of the main material productions that determine and influence the main rates of economic growth in the republic is construction. In modern conditions, when it is necessary to solve complex social and economic issues, the role of the construction sector is constantly increasing. At the same time, the sharp increase in investment in capital construction and the acceleration of foreign investment in the construction sector in recent years have highlighted the problem of state regulation of investment. State regulation of investment activity in capital construction means a system for realization a unified scientific, technical, economic and social policy in this area in the country. Investments are regulated by the legislation of the country. Thus, the state strictly controls the regulation of the socio-economic development of the country, as well as the formation of the necessary proportions of the national economy, the creation of industrial and social infrastructure. Consequently, the formation, reorganization, expansion of any industrial and social sphere and the provision of employment require appropriate investments and their effective use. To do this, the republic must have the necessary financial, material and labor resources. Despite the fact that our country is rich in raw materials, there is a need to intensify the production of industrial products. Otherwise, there is a need to attract foreign investors to the country in order to ensure the formation and development of the national economy.

1. Research model

Currently, public investment is mainly focused on social needs and infrastructure development. In particular, a lot of work has been done in this direction under the program “Socio-economic development of regions”: new roads, bridges and sports complexes have been built, low-income families have been provided with housing.

Improving macroeconomic indicators in the country requires an increase of role and importance the leading sectors, especially strategic areas, in the structure of the gross domestic product. In this regard, the increase in foreign investment in the country and their regulation by the state, ensuring the necessary proportions in the development of the national economy is of great scientific and practical importance.

At the same time, the state should use various economic mechanisms (methods of regulation) to regulate investment in the construction sector.

The main economic mechanisms are the following: the use of a tax system that differentiates subjects and objects of taxation, tax rates and benefits; implementation of a credit and depreciation policy in the field of capital construction, as well as through rapid depreciation of fixed assets.

The state expertise of investments to the capital construction is one of the main methods of regulation. In particular, the technical nature of the capital construction sector forced the state to inspect this industry and create a unified system of norms and standards. Budgetary and non-budgetary funds, including republican, interstate and regional projects financed by foreign investments, are subject to consideration in accordance with the rules established by the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan. Investments financed from other sources must, as a rule, be checked by the relevant authorities in accordance with the rules established by the Cabinet of Ministers for compliance with environmental, seismological and sanitary and hygienic requirements. If necessary, the Cabinet of Ministers of the Azerbaijan Republic may consider individual investment projects and programs with an expert commission established by it.

2. Analysis

In a modern market economy, the construction sector, like all sectors of the national economy, is independent. The construction and services market in the country is highly segmented. The construction market differs from other market segments in its specifics. Recently, the activities of construction companies in the country are as follows [1, p.505]

Table 1

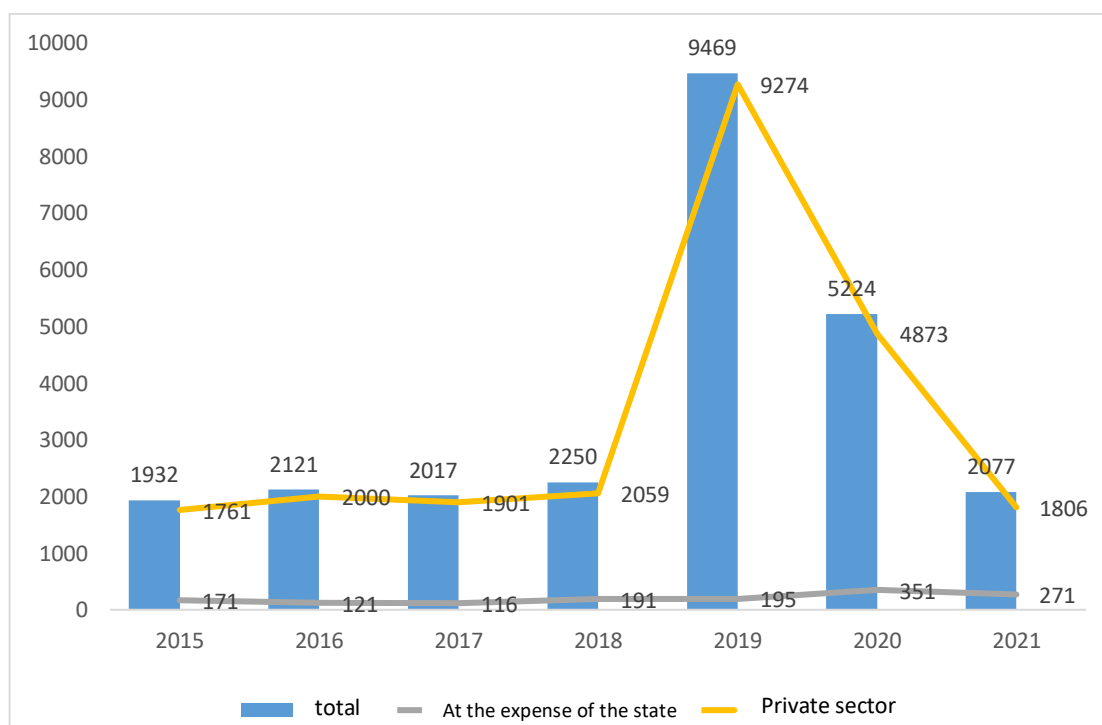
Basic indicators of activity of construction companies

Tears	Number of operating enterprises in construction	The cost of construction work, thousand man.	Funds allocated to fixed capital			
			Total	In the production area	In the service sector	In the construction of residential buildings
2015	1445	7319,6	15957	9948,2	4978,2	1030,6
2016	1425	7660,4	15772,8	12347,3	2666,1	759,4
2017	1524	7762,1	17430,3	13013,7	3456,3	960,3
2018	1635	8448,3	17244,9	11584,0	4261,9	1399
2019	1826	9439,2	18539,5	12251,6	4961,6	1326,3
2020	1901	9778,8	17226,1	11365,6	4461,8	1398,7
2021	2099	9974,8	16815,1	10929,1	4933,1	953,3

As can be seen from table 1, as a result of successful socio-economic reforms in the Azerbaijan Republic in 2015-2021, the number of construction enterprises and the cost of construction work increased significantly. At the same time, a decrease in funds sent to fixed assets

in 2021 compared to previous years is associated with an increase in the direction of funds to the service sector.

In addition, in 2021, 16.7 thousand new apartments with a total area of 2,077 thousand square meters were built and put into operation. meters, of which 522 thousand square meters. meters were built in the regions of the republic. Figure 1 shows the dynamics of commissioned residential buildings depending on the form of ownership. [1, p.538]

As can be seen from Figure 1, investment in the construction of residential buildings is carried out mainly at the expense of private construction companies.

In 2021 construction enterprises and organizations of all forms of ownership allocated AZN 12,978.8 million to fixed assets for the development of the country's economy and social sphere. Of the funds used, AZN 5524.9 million (42.5%) belonged to the state, AZN 2324.3 million (17.9%) - private, AZN 5128.7 million to foreign and joint organizations and 0.9% - to municipalities [1, p.505]

Such investment in construction ensured the rapid development of the construction sector in the republic. Both public and private construction companies participated in the role of investment organizations. If in the first years of independence, the state accounted for most of the investment in capital construction, now the share of private investment in the construction sector is much higher. Moreover, private investments are formed both at the expense of domestic and foreign sources [2, p. 40].

At present, there are many construction enterprises in Baku, whose products meet world building standards. The structural mobility of these construction companies is high, the organizational management scheme is well-established, and changes in some issues do not cause serious complications for construction companies. Variability requirements and certain conflicts in the market are investigated in advance by the leaders of construction companies and the necessary measures are taken in a timely manner. In general, the state always pays attention to the development of the construction industry in our country. An example of this is the application of

special licenses for organizations engaged in construction activities in our country. This is reflected in the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated September 2, 2002 "On the list of activities requiring a special permit (license) and the amount of state duty paid for issuing a special permit (license) for this activity." For the last 15 years, the city of Baku has almost resembled a large construction site. This is a vivid example of the economic potential of our republic. As you know, one of the most important issues in construction is the supply of building materials. All regions of the Republic of Azerbaijan are rich in various types of building materials. From this point of view, it is especially expedient to develop the construction industry in the regions. The state is taking the necessary measures in this direction. Thus, we can mention the decree signed by the President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev on February 11, 2004 "The State Program for the Social and Economic Development of the Regions of the Republic of Azerbaijan (approved for 2004-2008)". After this decree, cardinal changes took place in the construction industry in the regions. As a successful continuation of this decree, the "State Program for the Socio-Economic Development of the Regions of the Republic of Azerbaijan (for 2009-2013)" was signed. Although most of the investment was directed by the state, the contract work was carried out by local construction companies. This led to the creation of new jobs and an increase in tax revenues.

In accordance with these decrees, signed by the President, foreign investors directed investments and loans to the construction sector, as well as to other areas of material production. In this regard, we can mention the World Bank, which accounts for the largest share of loans to the Republic of Azerbaijan, and five projects worth \$108.8 million. In general, it should be noted that 86.4% of the projects financed by the World Bank are in the regions of the country. Thus, investments are aimed at the reconstruction and construction of inter-district roads and bridges, the construction of water conduits, reservoirs, artesian wells, land reclamation, the reconstruction of water supply and sewerage systems in the regions, the construction of schools and hospitals, a sports complex, residential buildings for the disabled and martyr construction.

In addition to the fact that investment activity in the construction complex, operating in our country in modern conditions, is financed from the following sources: at the expense of budgetary funds, foreign investment, raising borrowed funds from other organizations, at the expense of enterprises and organizations' own funds, bank loans, special funds citizens and other means. The sources of financing for the construction complex operating in our republic in 2021 were presented in Table 2. [1, p. 505]

Table 2

Sources of financing for the construction complex in 2021

		2021		
		Total million man.	Total specific gravity, %	Compared to the previous year, %
	Total:	16815,5	100	95,5
	Including at the expense of own funds of enterprises and organizations.	9102,6	54,1	91,1
	At the expense of the population	1094,2	6,5	107,6
	Bank loans	1009,6	6,0	92,8
	Budget resources	4315,9	25,7	89,3
	Extrabudgetary funds	0	0	
	Other funds	1293,2	7,7	2,7d

As can be seen from Table 2, financial sources in the construction sector are formed mainly from own funds. This indicates a high level of entrepreneurial activity in the country. It can be concluded that the activities of competitive construction companies operating in the country are developing every year. Among the construction companies operating in the Republic of Azerbaijan, the following can be noted: "Accord", "Sharur", "Gilan", "Comfort" and others. [2, p.44]

In a market economy, as in other areas of material production, a new approach has appeared in the field of capital construction. Thus, construction companies are already managed by various entrepreneurs, and the state indirectly regulates their activities. Laws and regulations can be called an instrument of state regulation of the economy. At the same time, the state can finance any construction as a customer. Budget objects include: objects of the social sphere; expansion and reconstruction of these facilities; sites of agro-industrial complexes. These areas are mainly financed from the following sources: the state budget, municipalities with local self-government.

Unlike the public sector, the private sector itself determines the structure of market financing. From this point of view, the private sector is always accompanied by development. At the same time, the private sector directly influences the allocation of budget funds for infrastructure development. It should be noted that along with construction, the state pays attention to the development of other sectors of the economy.

Financing of housing construction at the expense of the population's own funds is growing every year. This indicates a high level of economic situation in the country. World experience shows that the role of the private sector in the development of construction and its financing is more expedient and irreplaceable. Based on world experience, as participants in construction organizations operating in the Republic of Azerbaijan in a market economy, one can indicate: a customer, design firms, a construction company, a production complex, a service company.

Service companies mainly provide services and are always far from direct construction. The main tasks of these companies are: financial services, marketing services, consulting services, advertising services, supply of materials. It is known that it is necessary to provide salaries to the employees of each operating facility. From this point of view, building complexes take care of the maintenance of the service department in their internal structure. It should be noted that at present most of the services in the Republic of Azerbaijan operate independently. If necessary, construction companies use these organizations on a contractual basis. As you know, the first funds before the start of new construction of building complexes are formed as a result of the formation of the authorized capital. The authorized capital is the property of an enterprise acquired at the expense of the founders [2, p.41].

In recent years, a large-scale state policy has been implemented in the republic to develop entrepreneurship in all industries, including capital construction. The National Entrepreneurship Support Fund, created to develop entrepreneurship, has provided entrepreneurs with preferential loans worth millions of manats. It was these loans that were the main sources of financing for many construction firms. The introduction of the «Single Window» system has also played an important role in the development of the business sector. In addition, it should be noted the improvement of the procedure for inspecting goods and vehicles crossing the state border, the application of the «Single Window» principle in this area, as a result of a successful business development policy. Another example of the state's special concern for the business sector is the recently established call center at the Ministry of Economy and Industry. Entrepreneurs operating in all regions of the country can use this service for any issue of interest to them. The purposeful policy of the Azerbaijani government and the achieved successful results are also reflected in the report of international financial institutions.

It should be noted that the role of state laws in increasing investment in the development of the construction industry is irreplaceable. The state has taken certain measures in this direction. However, the most important issue is the allocation of long-term loans by the state. After the issuance of these loans, the use of the loan for its intended purpose should be controlled by the relevant state authorities.

In general, the features of the investment policy in the construction industry can be summarized as follows: increase the number of foreign investors, increase their share; to invest in the technical re-equipment and reconstruction of existing enterprises (productions) and, accordingly, reduce their share in new construction; the direction of investments, especially in the main areas of mechanical engineering, construction; increase in capital investments in resource extraction and processing industries. [3, p.151].

State regulation of investment activity should be carried out mainly through the mechanism of taxation, depreciation policy, the use of budget allocations to finance investments and other economic methods. [4, p.231]

The pace of construction of residential buildings in Baku shows that construction complexes are investing more in housing construction. This is a prime example of the country's high purchasing power. However, in the regions this situation is unsatisfactory. Of course, it would be expedient to direct such investment flows outside of Baku. This is a direct part of the socio-economic policy of the state. The introduction of a simplified tax in the construction sector in Baku has yielded positive results. From this point of view, it would be more expedient to carry out such economic reforms in the regions. Each region of Azerbaijan is rich in natural resources. This creates favorable conditions for the use by the building complex of inexpensive building materials using local raw materials.

It should be noted that the main reason hindering the inflow of investments in the construction industry to the regions is the weak activity of credit resources and branches of private banks in the regions. However, after the amendments to the regulations on the National Entrepreneurship Support Fund, progress has been made, albeit partially, on these issues.

CONCLUSION

In general, the main directions of investment policy and improving the efficiency of the construction industry in modern conditions are to increase capital investments in projects and expand the reconstruction and modernization of existing fixed assets. Priority should be given to the creation of new capacities for the production of goods and services, the reconstruction of existing buildings, structures, production facilities, construction sites and projects designed to use existing infrastructure.

References:

1. Azərbaycanca tikinti. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2022.
2. Z.Samedzade. (2021). Azərbaycan iqtisadiyyatı 100 ildə. IV.
3. T.Hüseynov. (2019). Azərbaycanda investisiyalar. Bakı, Elm.
4. А.Алиев. (2015). Инженерная экономика Баку.

R.T.Əliyeva

i.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

Azərbaycanın tikinti sektorunun problemləri və onların həlli yolları

Xülasə

Məqalədə tikinti sektorunun aktual problemlərindən, onların həlli yollarından və səmərəli inkişaf istiqamətlərindən bəhs edilir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra dövlətimizin əsas məqsədi ölkənin infrastrukturunun müasir bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşdırılması olmuşdur. Məhz müstəqilliyin ilk illərində ölkənin əsas investisiya siyasəti iqtisadiyyat sahələrinin inkişafı üçün infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinə yönəldilib. Qısa müddətdə ölkə iqtisadiyyatının bir çox sahələrində, o cümlədən tikinti də yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Son illərdə bu tikinti sahəsinə həm xarici, həm də daxili mənbələrdən investisiyalar qoyulub. Eyni zamanda, özəl investisiyalarda da kəskin artım var. Əgər bu sahəyə dövlət investisiyaları əsasən cəmiyyətin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, infrastrukturun gücləndirilməsinə yönəlibsə, özəl investisiyalar mənzil tikintisinə yönəldilir.

Açar sözlər: investisiya, tikinti, region, iqtisadiyyat, maliyyə, mənzil.

Р.Т.Алиева

д.ф.э., доцент, Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

Проблемы строительного сектора Азербайджана и пути их решения

Резюме

В статье рассматриваются актуальные проблемы строительного сектора, пути их решения и направления эффективного развития. С момента обретения независимости главной целью нашего государства было адаптировать инфраструктуру страны к современной рыночной экономике. Именно в первые годы независимости основная инвестиционная политика страны была сосредоточена на реализации инфраструктурных проектов для развития отраслей экономики. За короткий срок страна достигла высокого уровня развития многих секторов экономики, в том числе и строительного. За последние годы в эту сферу строительства были вложены инвестиции, как из внешних, так и из внутренних источников. При этом наблюдается резкий рост частных инвестиций. Если государственные инвестиции в эту сферу в основном направлены на улучшение социально-экономического положения общества, укрепление инфраструктуры, то частные инвестиции направляются на жилищное строительство.

Ключевые слова: инвестиции, строительство, регион, экономика, финансирование, жилье.

A.Ə.Abasova
t.e.n., dosent, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0003-1633-6257
abasova@gmail.com
G.A.Əlimərdanlı
alimerdanli98@gmail.com
magistrant, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
İ.V.Fətaxov
ORCID 0000-0001-5557-3410
izmirfataxov@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 13.01.2023

The article was received by editorial board on 13.01.2023

Статья принята к печати 13.01.2023

LOGİSTİKA VƏ TƏCHİZAT ZƏNCİRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN İNKİŞAF TENDENSİYASI

Xülasə

Bu məqalə "logistika" termininin tarixi mənşəyini təsvir edir, bütün mövcud logistika növlərini sadalayır, biznes logistikasına diqqət yetirir, onun alt növlərini təsvir edir və logistika təminatçılarını təsnif edir. Nəticədə "logistika" peşəsi ilə bağlı əmək bazarında mövcud vəziyyət təsvir edilmişdir.

***Açar sözlər:** logistika, biznes logistikası, logistika təminatçıları.*

GİRİŞ

Logistika kifayət qədər gənc bir elmdir, lakin onun ilkin şərtləri əsrlər boyu izlənilir. Sözügedən elmin mənşəyinə dair bir neçə versiya var.

Birinci versiyaya görə, logistika qədim Yunanıstanda yaranıb və sayma sənəti deməkdir. Arximedın sözlərinə əsaslanaraq görmək olar ki, eramızdan əvvəl IV əsrdə Yunanıstanda artıq "logist" və ya başqa sözlə ictimai özünüidarə məmuru peşəsi mövcud olmuşdur. Vəzifə hər il püşkatma yolu ilə təyin olunurdu və vəzifələrə hesabatların yoxlanılması daxildir.

İkinci versiya logistika anlayışının eramızın 9-cu əsərində meydana gəldiyini və Bizansla əlaqəli olduğunu iddia edir. Saray əyanları "logistika" vergilərin yığılması və yenidən bölüşdürülməsinə nəzarət edirdi.

Başqa bir versiyaya görə, Bizansda logistika ordunu təmin etmək sənəti kimi istifadə olunurdu.

Bir maraqlı fakta diqqət yetirməyə dəyər. Bütün əsas Avropa dillərində "logistika" sözünə rast gəlinir, məsələn, ingilis dilində "logistic", fransızca "logistique", italyan, ispan və portuqal dillərində "logistica", alman dilində isə "logistik" kimi yazılır. Lakin sözlərin eyni görünməsinə baxmayaraq, müxtəlif mənələrdə işlənir [1].

Logistika üzrə ilk elmi əsərlər yalnız XX əsrin əvvəllərində ortaya çıxdı. Və bu zaman o, saymaq qabiliyyəti kimi deyil, hərbi planlaşdırma, idarəetmə və təchizat sənəti kimi qəbul edilirdi. Napoleonun ordusunda logistikadan istifadə etdiyi güman edilirdi. Hərbi logistika İkinci Dünya Müharibəsi illərində geniş yayılmışdır. Qoşunlar ərzaq, sursat və digər zəruri ehtiyacları təmin etmək üçün tamamilə logistika sistemindən asılı idi. Bütün bölmələrin yaxşı təşkil edilmiş

və əlaqələndirilmiş işi materialın vaxtında çatdırılmasına kömək etdi və hərbi əməliyyatların effektivliyini artırdı. XX əsrin ikinci yarısında logistika tədricən iqtisadi praktika sferasına daxil olur və istehsal elminə çevrilir. 90-cı illərdə Azərbaycanda bazar münasibətlərinin inkişafı sayəsində yeni elmi istiqamət kimi logistikaya maraq yarandı. Müasir təfəkkürdə "logistika" termininin son mənası "biznes" və "iqtisadiyyat" anlayışları ilə sabitləşir [2]. Logistika material, məlumat və insan axını minimum xərclə rəşional şəkildə idarə etməyə imkan verən bir vasitədir. Logistika bir elm olaraq axınların idarə edilməsi metodlarının inkişafı ilə məşğul olur, məqsədi onları optimallaşdırmaqdır. Bu elm əmtəə dövriyyəsi prosesində səbəb-nəticə əlaqələri qurur və əldə edilən məlumatlardan istifadə edərək axının idarə edilməsinin səmərəli təşkilati formalarını qurur.

Logistikanın iki növü var:

1. hərbi logistika;
2. biznes logistikası.

Təşkilatın fəaliyyətindən asılı olaraq bir neçə logistika sistemi fərqləndirilir.

Bütün təşkilatlar logistika məsələlərini təkbəşinə həll edə bilmədiyinə görə, onlar ixtisaslaşmış nəqliyyat və logistika şirkətlərinin köməyinə müraciət etməyə məcburdular.

Logistika provayderlərinin bir neçə səviyyəsi var:

- 1PL- First-party logistics- Bir növ xidmət göstərilir (anbar və ya saxlama, poçt şöbəsi və s.);
- 2PL Second-party logistics - A nöqtəsindən B nöqtəsinə yüklərin daşınmasının təşkili.

Vasitəçi rolunu oynayır.

3PL Thirdpartylogistic - A məntəqəsindən B məntəqəsinə yüklərin daşınmasının təşkili və təmin edilməsi.

4PL Fourthpartylogistics - 1. A məntəqəsindən B məntəqəsinə yüklərin daşınmasının təşkili və təmin edilməsi. 2. İdarəetmə logistikası (əlavə üstünlükləri razılaşdırmaq imkanı var: son tarixləri köçürmək, büdcəni yerinə yetirmək və s.).

Logistikanın praktiki vəzifəsi aşağıdakı elementləri idarə etməkdir: anbarlar, ehtiyatlar, daşınma, qablaşdırma və məlumat.

Biznes logistikası bölməsində bir neçə alt növ var:

- satınalma - məqsəd lazımı keyfiyyətdə materialların vaxtında tədarükü ilə istehsalın səmərəli şəkildə təmin edilməsidir. Ənənəvi çatdırılma üsulundan istifadə edilir.

- paylanma - satıcılar və alıcılar arasında malların yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir;

- marketing - vaxtında istehsal olunan malların müəyyən edilmiş yerdə, münasib qiymətə satışı ilə bağlıdır. Bu funksiya nəqliyyat və logistika şirkətinə həvalə edilə bilər.

- nəqliyyat - malların bir nöqtədən digərinə optimal daşınmasını təmin edir. Nəqliyyat logistikasının funksiyaları kadrların (fəhlə, sürücülər) düzgün seçimindən, nəqliyyat vasitəsinin seçimindən (həcmi, oturmaqların sayı, daşıma qabiliyyəti nəzərə alınmaqla) və göstərilən xidmətlərin qiymətlərinin formalaşmasından ibarətdir.

- gömrük - sərhədi keçməli olan mallarla, idxal və ixracda birbaşa məşğul olur. Daşıma zamanı yaranan bütün suallar və problemlər gömrük logistikası tərəfindən həll edilir.

- inventar logistikası - malların saxlanması ilə bağlı sualları həll edir: nə qədər, nə vaxt və hansı həcmdə buraxıla bilər, nə və nə vaxt alınmalı, anbarlar arasında hansı mal yenidən bölüşdürülməlidir. Mərkəzləşdirilmiş şəkildə istehsal edilə bilər - bütün anbarlar üçün ümumi strategiya və ya qeyrimərkəzləşdirilməmiş - hər bir anbar özü üçün məsuliyyət daşıyır;

- anbar - anbarla bağlı bütün proseslərə cavabdehdir: qəbul, saxlama, göndərmə;

- məlumat- məlumatın effektiv şəkildə yayılması üçün bütün proseslərə təsir göstərir;

- kompleks - adından da göründüyü kimi, bütün proses idarəçiliyinə vahid bir yanaşma tələb edir.

Logistika mövzusunə maraq artır. Bu yaxınlarda logistik peşəsi Azərbaycan əmək bazarında çox tələb olunur. populyardır. Qeyd edək ki, bu gün təşkilatlar üçün malların daşınması, və ya saxlanmasına cavabdeh olan şəxsin olması kifayət deyil, onlara logistika prosesinin koordinatorları, korporativ logistika üzrə strateji planlaşdırmanın təşkilatçıları, analitiklər və yüksək səviyyəli top menecerlər lazımdır. Logistikaya belə fəal diqqət onun sürətlə inkişafına gətirib çıxarır, bu fakt qısa müddət ərzində logistika şöbələri olan təşkilatların sayının artması ilə təsdiqlənir və logistika texnologiyalarının standartları da kifayət qədər populyarlaşıb. Beləliklə, logistikanın korporativ strategiyasının mühüm elementi kimi yerləşdirildiyini görürük.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Абасова А.А. “Тəchizat zəncirində logistika xidmətləri: problemlər və perspektivləri” Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment elmi-praktiki jurnal № 1– 2020.186-190
2. Abasova A.Ə. (2021). “Logistika meylləri 2020-2021: COVID-19 pandemiyasının nəqliyyata təsiri.” VIII Международная научно-практическая конференция «Современные инновационные механизмы развития национальной экономики в условиях евроинтеграции»
3. Abasova A.Ə. Alimərdanlı G.A. “Logistik informasiya sistemlərinin qurulma prinsipləri” Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment elmi-praktiki jurnal. № 2-2022 (hissə 3) Bakı-2022. 82-85.
4. Логистика и грузоперевозки -Электронный ресурс.URL:<http://www.logisticworld.ru>
5. This article describes the historical origin of the term «logistics». The article presents all currently existing types of logistics, describes business logistics, its subspecies and the classification of logistics providers. In conclusion, the current situation in the labor market in relation to the profession of «logistics» is described.

А.А.Абасова

к.т.н., Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет
ORCID 0000-0003-1633-6257

Г.А.Алимарданлы

магистрант, Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

И.В.Фатахов

ORCID 0000-0001-5557-3410

Тенденция развития логистики и управление цепями поставок

Резюме

В данной статье описано историческое происхождение термина «логистика», приведены все существующие на данный момент виды логистики, сделан акцент на бизнес-логистике, описании её подвидов и классификации провайдеров логистики. В заключение, описана сложившаяся на данный момент ситуация на рынке труда по отношению к профессии «логист».

Ключевые слова: логистика, бизнес-логистика, провайдеры логистики.

A.A.Abasova

Candidate of Texnikal Sciences associate prof.
Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0000-0003-1633-6257

G.A.Alimardanlı

Azerbaijan University of Architecture and Construction
İ.V.Fatakhov
ORCID 0000-0001-5557-3410

Development trend of logistics and supply chain management

Abstract

This article describes the historical origin of the term "logistics", lists all currently existing types of logistics, focuses on business logistics, describing its subspecies and classifying logistics providers. In conclusion, the current situation in the labor market in relation to the profession of "logistics" is described.

Key words: *logistics, business logistics, logistics providers.*

E.H.Məmmədova
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
M.T.Mirzəliyev
magistrant, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Məqalə redaksiyaya daxil olub 02.02.2022

The article was received by editorial board on 02.02.2022

Статья принята к печати 02.02.2022

MÜƏSSISƏ XƏRCLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN OPTİMALLAŞDIRILMASI

Xülasə

Məqalədə müəssisə xərclərinin idarə edilməsinin əsas müddəaları müzakirə olunur. Xərclərin idarə edilməsinin obyektı və subyekti müəyyən edilir, xərclərin idarə edilməsinin əsas funksiyaları, xüsusiyyətləri və səviyyələri təsvir edilir. Xərclərin idarə edilməsi idarəetmə obyektı (yəni xərclər) üzrə idarəetmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli davamlı, dinamik bir proses kimi müəyyən edilir və müəyyən bir məqsədə nail olmaq üçün müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti prosesində məhdud resurslardan səmərəli istifadəyə yönəlmişdir. əsas xərclərin idarə edilməsi metodlarından istifadə etməklə yüksək iqtisadi nəticə, onların seçimi məqsədləri və onların tətbiqi imkanları ilə müəyyən edilir. "Xərclərin idarə edilməsi sistemi" anlayışının şərhinə yanaşmaların müqayisəli təhlili aparılmışdır. Xərclərin idarə edilməsi sisteminin müəllif tərfi idarəetmə obyektı xərclər olan məqsədli, çoxsəviyyəli informasiya sistemi kimi təqdim olunur. Xərclərin idarə edilməsi sistemi qısa müddətdə biznesin gəlirliliyini təmin etmək və uzunmüddətli perspektivdə davamlı rəqabət üstünlüyünə nail olmaq üçün idarəetmə məlumatlarının təmin edilməsinə yönəlmişdir. Xərclərin optimallaşdırılmasının model və metodları (klassik və müasir), eləcə də xərclərin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi üsulları nəzərə alınır, xərclərin idarə edilməsinin prioritet sahələrinin seçimi əsaslandırılmaqla, təsnifatı xərclərinin və onların həyata keçirilməsinin problemlərinin azaldılması üzrə tədbirlər görülür.

Açar sözlər: xərclərin daşıyıcıları, ABC-metod, xərclərin azaldılması üçün tədbirlər.

GİRİŞ

Demək olar ki, hər bir müəssisə öz səhmdarları və sahibləri üçün maksimum mənfəət əldə etmək vəzifəsi ilə üzləşir. Bunu həll etməyin iki yolu var: satışı artırmaq və ya xərcləri azaltmaq. Şiddətli rəqabəti nəzərə alaraq bazarda və məhdud tələbatda ikinci variant daha çox üstünlük verildiyi görünür. İstənilən optimallaşdırmanın məqsədi yalnız xərclərin azaldılması deyil, təşkilatın səmərəliliyi artırmaqdır. Xərclərin azaldılması "xərclərin səmərəliliyi" anlayışından ayrılmazdır, və ya iqtisadiyyatın dili ilə desək, "mənfəətlilik xərclər." İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində rəqabətli bazar şəraitində müəssisənin bazarda mövqeyini gücləndirən əsas amil xərclər üzrə liderlik strategiyasının həyata keçirilməsidir. Hazırda müəssisələr üçün məsrəflərin idarə edilməsinin rolunun qiymətləndirilməsi durmadan artır ki, bu da ilk növbədə xərclərin azaldılması və strukturunun optimallaşdırılması üçün ehtiyatların tapılması yolu ilə elan edilmiş keyfiyyət səviyyəsini saxlamaqla mal və xidmətlərin maya dəyərini azaldılmasının mümkünliyi ilə bağlıdır.

Xərclərin effektivliyi artırılması modelləri. Müəssisə öz məqsədlərinə o zaman nail ola bilər ki, sistemin daxilolmalarına onun verilmiş parametrlər üzrə işləməsinə təmin etmək üçün təsir

edən idarəetmə elementi mövcud olsun və çıxış parametrlərini standart qiymətlərlə müqayisə edərək nəzarət etsin.

Xərclərin səmərəliliyinin idarə edilməsi mexanizmi çərçivəsində müxtəlif xərclərin idarə edilməsi və effektivliyi artırılması modelləri istifadə etmək olar. Bu istiqamətdə metodlarının müqayisəli təhlilini aparmışdım (Cədvəl 1).

Xərclərin effektivliyi artırılması üç əsas modeli var:

- "təmiz" xərclərin azaldılması
- xərclərin "intensivləşməsi"
- xərclərin "sabitləşdirilməsi"

Cədvəl 1

Xərclərin effektivliyi artırılması modelləri

Xərc effektivliyi modeli	Üstünlüklər	Qüsurlar	Nəticələr
"Təmiz" xərclərin azaldılması	Qeyri-istehsal xərclərindən qurtulmaqla real xərclərin azaldılması; gəlirliliyin artması	Şirkətin ciddi xərc təhlili tələb olunur; işçilərin narazılığı riski; həqiqətən zəruri xərclərin aradan qaldırılması ilə əmək məhsuldarlığının azaldılması riski	Şirkətin "piylənmə" vəziyyətində təsirli olur
Xərclərin "intensivləşməsi"	Yeni texnologiyaların tətbiqi və istehsalın artırılması yolu ilə gəlirlərin artırılması; işçilərin əksəriyyəti tərəfindən dəstək (səriştəli motivasiya olduqda); gəlirliliyin artması	Bu, yalnız yeni bazarlar və istehlakçılar mövcud olduqda mümkündür; investisiyalar və onların əsaslandırılması tələb olunur	İnkişaf etməkdə olan bazarlarda böyüyən şirkətlər üçün effektivdir
Xərclərin "sabitləşdirilməsi"	Sabit xərclərlə gəlirliliyin artırılması; Seçim - xərcləri azaltmaqla yanaşı, məhsulu artırmaq	Qiymətlərin artırılması həmişə mümkün olmur; istehsalın artması halında xərclərin artmasının qarşısını almaq olmaz	"Dözümlü" şirkətlər üçün effektivdir, yəni arıq istehsaldan istifadə edir

Xərc daşıyıcılarından istifadə üsulu.

Xərc obyektləri – səbəbləri, xərclərin miqdarına təsir edən amillər. Ən qabaqcıl metod. Xərc daşıyıcılarının analizi idarəetmə qərarlarına haqq qazandırmağa və xərcləri optimallaşdırmağa imkan verir .

Xərc əşyaları və xərc daşıyıcıları:

- maaş: iş effektivliyi, yerləşməsi, müəssisənin inkişaf səviyyəsi, ərzi amili, sənaye;
- xammal: alış qiyməti, alış-verişin miqyası, xammalın keyfiyyəti, tullantıların səviyyəsi;
- maliyyələşdirmə xərcləri: faiz dərəcəsi, maliyyələşmənin cəlb edilməsi müddəti, inflyasiya səviyyəsi, kredit tarixçəsi, subsidiyalar, yerləşmə;
- təmir xərcləri: avadanlığın əşyalarının sayı, avadanlığın yaşı və ya xidmət ömrü, onun pisləşmə faizi;

• elektrik və istilik enerjisinin xərcləri: yerləşmə, istehsalın enerji intensivliyi, sahə, istifadənin effektivliyi, istilik sistemi;

• satış xərcləri: sifarişlərin sayı, müştərilərin sayı, çıxarılan fakturaların sayı;
• saxlama xərcləri: orta birja saxlama vaxtı, avtomatlaşdırma, anbarların idarə edilməsi, saxlama keyfiyyəti, iş qabiliyyəti;

- nəqliyyat xərcləri: hamam və tədarükçülərin uzaqlığı, müştərilərin sayı;
- hesab: əməliyyatların sayı, kompüterləşdirmə, hər bir əməliyyatın orta vaxtı.

Xərclərin səbəblərini anlamaq və onları azaltmağın yollarını tapmaq üçün iki əsas suala cavab vermək lazımdır:

- nə istehsal edirik? – məhsulun dizaynı, xüsusiyyətləri;
- necə istehsal edək və satırıq? – miqyaslı, start-up xərcləri, işin effektivliyi, texnologiya, məkan, təchizatçılardan istehlakçılara qədər məsafə, satış xərcləri.

Xərclərin yaranma səbəblərini təhlil edərkən onların şirkətin xərclərinin həcminə necə təsir etdiyini və optimallaşdırma yolları necə ola biləcəyini anlamaq vacibdir. Ona görə də belə suallar struktur bölmələrinin rəhbərlərinə ünvanlanmalıdır.

"Wilfredo Pareto" qanununun tətbiqi.

Biz ən əhəmiyyətli xərc əşyalarını müəyyən edirik, belə ki, yalnız onların üzərində əhəmiyyətli qənaət əldə etmək mümkündür. Biz Pareto testini (80/20 qaydası) tətbiq edirik: 80% effektivliyin əldə etmək üçün, ən böyük pay (20%) təşkil edən xərc əşyalarını müəyyən etmək və optimallaşdırmaq kifayətdir. Əhəmiyyətli qənaət əhəmiyyətli bir xərcə reallaşmalıdır.

Müəssisənin idarə olunma dərəcəsi xərclərin idarə edilməsi üçün maneə ola bilər. Eyni zamanda, əhəmiyyətli xərcləri nəzərə alaraq, rəhbərlik tədricən azaldıla bilən, eləcə də sürətlə böyüyən və yaxın gələcəkdə yüksək dəyərlərə çata bilənlərə diqqət yetirməlidir.

Xərclərin müqayisəsi, qrafiki, müqayisəsi, bençmarkinq.

Bençmarkinq - müvafiq təhlillə müqayisə etmək məqsədilə müəssisənin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi sistemidir.

Xərclər cədvəlindəki tendensiyaların analizi. Metod əvvəlki dövrlərdə xərclərin dəyişməsinin təhlilini, mühüm və əhəmiyyətli xərclərin müəyyən edilməsini, onların sapmalarını, səbəblərini və sapmaların səbəblərini aradan qaldırmaq üçün tədbirlərin sonrakı inkişafını nəzərdə tutur.

Problem:

- bir çox müəssisələr öz xərc strukturunu bilmirlər;
- xərclərə görə məsuliyyətin bölüşdürülməsi haqqında aydın anlayış yoxdur;
- şirkətlərin xərclərin azaldılması ilə bağlı aydın məqsədləri yoxdur;
- korporativ mədəniyyətin elementi kimi iqtisadiyyat mədəniyyətinin olmaması.

Xərclərin azaldılmasının mümkünlüyü haqqında statistik məlumatlar:

- materialların satın alınması üçün (3-15%);
- İstehsal xərcləri (3-20 %);
- ümumi biznes xərcləri (10–25 %);
- əsas işçilərin əmək haqqı xərcləri (3 - 12 %);
- köməkçi işçilərin əmək haqqına çəkilən xərclər (7-dən 20%-dək) təşkil edir.

Proses xərclərinin öyrənilməsi, analizi və optimallaşdırılması üçün ABC metodu (Activity Based Costing).

ABC metodu müəssisəyə yüksək dərəcədə etibarlılıqla əməliyyatların xərclərini və məhsuldarlığını müəyyən etməyə, resurslardan istifadənin səmərəliliyini qiymətləndirməyə və məhsulların (işlərin, xidmətlərin) qiymətini hesablamağa imkan verir . Çox vaxt belə bir metodun əldə etdiyi məlumatlar ənənəvi hesablama metodlarının nəticələrindən köklü surətdə fərqlənir .Ənənəvi metodlar məhsulların istehsalında resursların (materialların, əmək intensivliyinin,

materialların) istifadəsini əks etdirən həcm göstəricilərinə əsaslanır. Amma istehsal həcmi ilə bağlı olmayan bir çox proseslər var: istehsalın planlaşdırılması, avadanlıqların sazlanması, məhsul dizaynının inkişafı.

ABC metoduna əsasən paylanma mərhələləri:

- 1) şirkətdə biznes proseslərinin müəyyənləşdirilməsi - tədqiqat institutu;
- 2) informasiya toplamaq və onu iş prosesi ilə qruplaşdırmağa;
- 3) hər bir proses üçün xərc daşıyıcısını müəyyən etmək;

) proseslərin xərclərini xərclərin daşıyıcısına görə məhsula aid edirik. Bu, məhsulun proses tələbatının ölçüsüdür.

ABC metodu orta və uzun müddətdə planlaşdırılmış xərclər üçün; planlaşdırma və idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün istifadə olunur.

ABC metodundan istifadə etmək məsləhət deyil:

- 1) dolayı qeyri-istehsal xərclərinin böyük payı olan təşkilatlarda;
- 2) kompleks və çox şəkili məhsula malik təşkilatlarda, müştəri, bazar, distribusiyaya kanalları;
- 3) dəyişməsinə və ya tez-tez dəyişməsinə gözləyən təşkilatlarda.

Əsas göstərici paylama bazası və ya sümük sürücüsüdür.

Üstünlüklər – qiymətləndirmə və proqnozlaşdırma üçün düzgün məlumat.

Problemlər – gündəlik istifadədə mürəkkəblilik və əməksevərlik.

ABC metodundan istifadə əsasında xərclərin optimallaşdırılması biznes proseslərinin xərclərinin düzgün hesablanması və bu proseslər üçün xərclərin optimallaşdırılmasının mümkünliyində, yardımçı və xidmət biznes proseslərinin xərclərinin azaldılmasının qeyri-mümkünlüyü halında işə - onların ötürülməsində outsourcing.

ABC metodu ilə bağlı konkret qərarlar qəbul etmək mümkündür:

- xərclərin azaldılması: xərclərin real dəyərinin müəyyən edilməsi optimallaşdırılması lazım olan xərclərin növlərini dəqiq müəyyən etməyə imkan verir;
- qiymət siyasəti: xərclərin hesablaşma obyektləri tərəfindən düzgün paylanması qiymətlərin aşağı həddini müəyyən etməyə imkan yaradır. Bu cür limitə nisbətən ən uzun azalma məhsulun rentabelliyyəsinə gətirib çıxarır;
- əmtəə və assortiment siyasəti: real xərc müəyyən məhsula münasibətdə fəaliyyət proqramını hazırlamağa imkan verir - istehsalı çıxarmaq, xərcləri optimallaşdırmaq və ya texniki səviyyədə saxlamaq;
- əməliyyatların qiymətləndirilməsi: müəyyən əməliyyatların podratçılara outsource edilməsi və ya təşkilati dəyişikliklərin aparılmasının lazım olub-olmaması barədə qərar qəbul etmək mümkündür.

Target Costing – planlaşdırılmış bazar qiyməti və satışın gözlənilən gəlirliliyi əsasında yeni məhsulların qiymətinin tikilməsidir. Metod 1965-ci ildə Yaponiyada yaranıb (Toyota). İqtisadi uğursuzluqdan qorunmağın bir yolu. Bu üsul xərcə düşməzdən əvvəl pul qənaət etməyə kömək edir. İnnovativ sənayedə, istehsal müəssisələrində istifadə olunur. Burada daim yeni modellər və növ məhsullar hazırlanır.

Xərclərin idarə edilməsi üçün prioritet sahələrin seçilməsi şirkətin strateji məqsədlərindən asılıdır.

Operativ idarəetmənin strateji aspekti, operativ (taktiki) aspektdən fərqli olaraq, təşkilatın inkişafında xarici amillərlə əlaqədardır. Strateji yanaşmanın mahiyyəti strateji mahiyyətin problemlərinə cavab verilməsi, uzun müddət ərzində xarici dəyişikliklərə uyğunlaşmadır. Müəyyən müəssisə üçün strateji və strateji yanaşmanın nisbəti fərdi olaraq taktiki. Ardında Şirkə-

tin xarici mühitdə baş verən dəyişikliklərə təsir edə bilməsindən, dəyişikliklərə uyğunlaşma qabiliyyətindən asılı olaraq, onun fəaliyyətinin məqsədləri üçün prioritetlər qurulur. Müəssisənin fəaliyyətinin prioritet inkişafı, yəni strategiyanın hazırlanması formallaşdırılmış direktorun cəlbəciliyə qiymət verməsindənə, intuitiv olaraq qalır. Bu və ya həmin layihə və bunun nəticəsidir ki, Rusiya müəssisələrinin strateji inkişaf etdirilməsi üçün tam məlumat mənbələri yoxdur.

Marketing komponentinin koordinasiyaedici birləşdirici rolu strateji yanaşmanın həyata keçirilməsi üçün əvəzsiz olur. Çünki strateji idarəetmə strateji əhəmiyyətli məlumatların toplanması və təhlilini nəzərdə tutur. Daha sonra isə strategiyanın və konkret fəaliyyət proqramının - ilkin informasiyanın hazırlanması və marketing məlumatlarının verilməsi nəzərdə tutulur.

Araşdırmalar.

Müasir müəssisədə xərclərin idarə edilməsi problemini müntəzəm idarə etmək vəzifəsi kimi təmsil etmək olar: marketing tədqiqatları əsasında (tələbatın intensivliyinin öyrənilməsi, bazar qabiliyyətinin, malların müəyyən bazar segmentində yerləşdirilməsi) çıxış həcmi daim düzəltmək, qiymətlər, xərclərin optimal nisbətinə və qazanca nail olmaq.

Müəyyən müəssisə üçün xərclərin idarə edilməsi sahəsində prioritet sahələr əsas məhsulların əsas rəqabət strategiyaları ilə müəyyən edilir.

Xərclərin azaldılması tədbirləri.

Xərclərin azaldılması üçün prioritet istiqamətlər müəyyən edildikdən sonra, şirkətin fəaliyyətini şuralar kontekstində öyrənmək zəruridir. Hər bir sahədə xərclərin necə əmələ gəldiyini, biznes proseslərinin necə cərəyan etdiyini və xərclərin azaldılması üçün nələrin edilməli olduğunu anlamaq zəruridir. Bu iş idarələrin başçıları ilə bağlı olmalıdır. Xarici ekspertlər və konsultantlar toplanmış məlumatlar əsasında hər bir seçilmiş komissiya üçün xərclərin azaldılması üçün bir sıra alternativ yollar təklif edə bilirlər. Aktivlər onların həyata keçirilməsinin xərcləri əsasında xərclərsiz, aşağı və yüksək xərclərə paylanır. Xərclərsiz tədbir – şirkətin vəsaitinin xərclənmədiyinin həyata keçirilməsi üçün bir tədbirdir və ya xərclərə laqeyd yanaşmaq olar. Fəaliyyətin yüksək və aşağı qiymətə bölünməsi kriteriyaları, şirkət müstəqil olaraq təsbit edir.

Təqdim olunan tədbirlər onların həyata keçirilməsinin iqtisadi effekti baxımından qiymətləndirilir. Aydındır ki, bu mərhələdə qiymətləndirmə çox dəqiq olmayacaq, lakin həll 10%-dən çox olmamalıdır. İlkin mərhələdə belə dəqiqlik kifayət edəcək. Yaranmış fəaliyyət siyahısından, ilkin hesablamalara əsasən gətirəcək fəaliyyətlər, ən böyük iqtisadi effekti.

Mümkün hərəkətlərin qiymətləndirilməsi.

Bu baxımdan maliyyə direktorunun əsas vəzifəsi struktur bölmələrinin menecerləri ilə birlikdə şirkətin xərclərinin artmasına təsir edən amilləri müəyyən etmək, xərclərin azaldılması üçün perspektivli sahələri müəyyənləşdirmək və onların azaldılması üçün fəaliyyət planı tərtib etməkdir.

Xərclərin azaldılması üzrə tədbirlər planına adətən azaldılmalı olan xərc əşyaları, onlara təsir edən amillər, tədbirin mahiyyəti və xərcləri, gözlənilən effekt daxildir.

Xərclərin azaldılması üzrə tədbirlər planında fəaliyyətlərin siyahısı var. Bu siyahı onların hər biri üçün müəyyən edilir:

- hansı əşya altında və hansı xərclərə görə tədbirin həyata keçirilməsindən sonra xərclərin azaldılması nəzərdə tutulur?

- konkret hərəkətlərin siyahısı;
- tədbirin həyata keçirilməsinə məsul olan şəxs;
- tədbirin qiyməti;

- ümumi (qənaət) və net (net nəticə bu fəaliyyətin xərclərini nəzərə almaqla) illik planlaşdırılmış effekti;

- tədbirin vaxtı.

Xərclərin azaldılması planını tərtib edərkən onun həyata keçirilməsinə cavabdeh olan şəxsin düzgün müəyyən edilməsi son dərəcə vacibdir. Şirkətin maliyyə xidmətinin bir üzvünün xərclərin azaldılmasına görə məsuliyyət daşması ümumi səhvdir. Lakin, azaldılacaq xərcləri idarə edən şəxsin üzərinə məsuliyyət təyin edilməlidir. Bir qayda olaraq bu, istehsal rəhbəri, təchizat şöbəsinin rəhbəri və ya kommersiya direktorudur.

Xərclərin azaldılması üzrə tədbirlər proqramının uğurla həyata keçirilməsinin açarı aşağıdakılar olacaq:

- xərclərin azaldılması layihəsinin yüksək keyfiyyətlə planlaşdırılması və icrası;
- xarici ekspertlərin və məsləhətçilərin iştirakı ilə fəaliyyətlərin müstəqil ekspertizası;
- proqramın həyata keçirilməsində işçilərə dəstək və yüksək idarəetmə iştirakı;
- sərfəli fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün etibarlı maliyyələşmə mənbələrinin cəlb edilməsi.

Xərclərin azaldılması proqramının uğurla həyata keçirilməsi və müntəzəm xərclərin optimallaşdırılması mexanizminin qurulması şirkətin biznesin effektivliyini artırmağa və ya aşağı məhsul qiymətlərindən əsas rəqabət üstünlüyü kimi istifadə etməyə imkan verəcək [1].

Xərclərin azaldılması proqramlarının istiqaməti çox müxtəlifdir. Xüsusilə, bunlar aşağıdakılardır:

- yeni, daha sərfəli texnologiyaların və avadanlıqların (məs., dəmir yolu nəqliyyatında, yeni çəki sistemlərinin təqdim edilməsi qeyri-bərabər və ya zəif yüklənmiş vaqonların müəyyən edilməsini, bununla da təmir və təmir xərclərinin azaldılmasını mümkün edir) təqdim edilməsi;
- daha müasir təşkilati konsepsiyaların tətbiqi (məs. dəmir yolu və yol nəqliyyatında kiçik terminalların konsepsiyası, yol nəqliyyatının istifadəsini təmin edir).
- infrastruktur xərclərini azaltmaqla daşımaqların rentabelliyini artırmaq; eləcə də şirkətin təşkilati strukturunun optimallaşdırılması (planın məqsədi müxtəlif korporativ səviyyələrdə funksiyaların dublyasiyasını aradan qaldıraraq operativ effektivliyin artırılması və ümumi əməliyyat xərclərinin azaldılmasıdır);
- outsourcing - müəyyən məhsul və ya xidmətlərin öz istehsalının rədd edilməsi və üçüncü tərəf təşkilatlarından satın alınması (məsələn, bu gün tez-tez rast gəlinən layihələr köməkçi istehsaldan imtina etmək);
- outsourcing-in əksinə olaraq, digər tərəfdən bir sıra məhsul və xidmətlərin satın alınmasından öz istehsalına (məs. evdə enerji mənbələrinin tikintisinə) bir növbəlilik yaranır;
- ixtiraçılıq və rəşionallıq.

Hər hansı bir layihənin, o cümlədən xərclərin kəsilməsi layihəsinin iqtisadi təsiri yaranmış əlavə qazancdan irəli gəlir. Əlavə gəlir, öz növbəsində, bu investisiya ideyasının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq şirkətin gəlirlərinin, istehsal xərclərinin və vergi ödənişlərinin nə qədər dəyişməsi ilə müəyyən edilir. Beləliklə, daha böyük layihənin effektivliyini hesablanmasında əsas yanaşma (xərclərin azaldılması da daxil olmaqla) şirkətin nə qədər çox alacağını və layihənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar nə qədər pul ödəyəcəyini müəyyən etməkdir.

Layihənin (proqramın, ideyanın, alternativin) həyata keçirilməsi barədə qərar qəbul edərkən, birləşdirici amillər nəzərə alınır - iqtisadi və təşkilati. Qərarların qəbul olunmasının iqtisadi amili, əsasən, alınmış əlavə gəlirin miqdarı və investisiya xərclərinin "geri qaytarılması" göstəriciləri ilə bağlıdır. Təşkilati amillər arasında effektiv idarə heyətinin mövcudluğuna diqqət yetirin. Müəssisənin işini səmərəli təşkil etməyi bacaran komanda, subdivision.

İdarəetmə qərarı vermək etibarlı informasiyaya sahib olmadan mümkün deyil. Təqdim olunan iqtisadi informasiyanın etibarlılığı əsasən iqtisadi proseslərin mahiyyətinin dərk edilməsi, konkret metod və yanaşmalar haqqında biliklərin əldə edilməsi ilə müəyyən edilir.

Xərclərin idarə edilməsinin optimallaşdırılması xərclərin idarə edilməsi sisteminin ən vacib elementidir. Xərclərin optimallaşdırılması olmadan, sürətlə dəyişən mühitdə rəqabətə və şirkətin sağ qalmasına nail olmaq mümkün deyil. Optimallaşdırmanın ayrılmaz elementi müəssisənin bütün resurslarından istifadənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, istehsalda xərclərin azaldılması üçün ehtiyatların müəyyən edilməsi, planların hazırlanması və rəşional idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi sahəsində məlumatların toplanmasına kömək edən tədbirlərin hazırlanmasıdır. Menecerlərin və işçilərin iştirakı olmadan bu proses səmərəli olmayacaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Qaqarskinin V. Şirkət xərclərinin azaldılması. – URL : <http://gagarskiy.narod.ru>.
2. Redchenko K. 2006-1990-ci il. – URL : <http://www.cfin.ru>.
3. Denisov D. (O, belə bir vəziyyətdə də kiminindir Xərclərin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün mövcud yanaşmaların analizi. – URL: http://biznes-planirovanie.ru/analiz_sushestvuiushih_podhodov_k_sovershenstvovaniyu_sistemy_upravleniya_zatratami.htm
4. Salomeeva A. ERP-sistemlər: "pro" və "pro-tiv" (ing . – 2002. – No 7.)
5. Şturlak N.Q. Xərclərin idarə edilməsinin prioritet sahələrinin seçilməsi. – URL : http://biznes-planirovanie.ru/vybor_prioritetnyh_napravlenij_upravleniya_zatratami.html.
6. ABC metodu ilə xərclərin azaldılması / /Baş Maliyyə İdarəsi. – 2009. – No 6.
7. Vasina A. Xərclərin azaldılması layihələri: alternativlərin təsviri və iqtisadi effektin hesablanması . – URL : <http://www.alt-invest.ru/library/invanalysis/costreduction.htm>.

E.Q.Mammadova

PhD in Economics, associate professor, Azerbaijan State Oil and Industry University

M.T.Mirzaliyev

master student, Azerbaijan State Oil and Industry University

Optimizing enterprise cost management

Abstract

This article discusses the main provisions of enterprise cost management. The object and subject of cost management are defined, the main functions, features and levels of cost management are described. Cost management is defined as a continuous, dynamic process associated with the implementation of managerial actions on the management object (i.e. costs) and aimed at the rational use of limited resources in the process of production and economic activity of the enterprise in order to achieve a high economic result using basic cost management methods, the choice of which is determined by the goals and the possibility of their application. A comparative analysis of approaches to the interpretation of the concept of "cost management system" is carried out. The author's definition of a cost management system is presented as a target, multi-level, information system, the object of management of which is costs. The cost management system is focused on providing management information to ensure business profitability in the short term and achieve sustainable competitive advantage in the long term. Dealing with cost optimization patterns (both classical and modern ones), the article considers some ways to improve the latter, sets priorities, and defines some actions to reduce costs and obstacles in fulfilling these actions.

Key words: cost drivers, ABC-method (Activity Based Costing), actions to reduce costs.

Э.Г.Мамедова

*к.э.н., доцент, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

М.Т.Мирзалиев

*магистрант, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

Оптимизация управления затратами предприятия

Резюме

В статье рассматриваются основные положения управления затратами предприятия. Определены объект и предмет управления затратами, описаны основные функции, характеристики и уровни управления затратами. Управление затратами определяется как непрерывный, динамичный процесс, связанный с осуществлением управленческих мероприятий на объекте управления (т. е. затратами) и направлен на эффективное использование ограниченных ресурсов в процессе производственно-хозяйственной деятельности предприятия для достижения определенной цель. высокий экономический результат при использовании основных методов управления затратами определяется целями их выбора и возможностями их применения. Проведен сравнительный анализ подходов к трактовке понятия «система управления затратами». Представлено авторское определение системы управления затратами как целенаправленной, многоуровневой информационной системы, объектом управления которой являются затраты. Система управления затратами направлена на предоставление управленческой информации для обеспечения прибыльности бизнеса в краткосрочной перспективе и достижения устойчивого конкурентного преимущества в долгосрочной перспективе. Учтены модели и методы оптимизации затрат (классические и современные), а также методы совершенствования системы управления затратами, обоснован выбор приоритетных направлений управления затратами, приняты меры по снижению затрат классификации и выявлены проблемы их реализации.

Ключевые слова: *носители затрат, ABC-метод, мероприятия по снижению затрат.*

A.Ə.Abasova
t.e.n., dosent, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0003-1633-6257
abasova@gmail.com
Ş.M.Şabanova
magistrant, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
Shabanova.shafa@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 13.01.2023

The article was received by editorial board on 13.01.2023

Статья принята к печати 13.01.2023

İNVESTİSİYA VƏ TİKİNTİ DÖVRÜ İNNOVASIYA OBYEKTİ KİMİ

Xülasə

Tikinti innovativ texnologiyaların və məhsulların mənimsənilməsi baxımından çox mühim fəaliyyət sahəsi hesab olunur. İqtisadi böhran şəraitində yerli tikinti sektorunun rəqabət qabiliyyətinin qorunub saxlanılması innovasiyaların tətbiqində əsas və müəyyənedici amildir.

Regional investisiya və tikinti kompleksi innovativ sistem hesab olunur. İnnovativ həllərin integratoru kimi investisiya və tikinti dövrü ideyası rəsmiləşdirilib. İnvestisiya və tikinti dövrünün dinamik strukturu onun mərhələlərinin cəmi kimi təqdim olunur.

Açar sözlər: *investisiya, tikinti, innovasiya, tikinti fəaliyyəti, mənzil.*

GİRİŞ

“İnnovativ iqtisadiyyat” və “bilik iqtisadiyyatı” kimi xarakterizə edilən müasir bazar münasibətlərində innovasiya rəqabət qabiliyyətinin müəyyənedici amilidir. İnvestisiya və tikinti fəaliyyətlərində bina və tikililərin enerji səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş innovativ həllər tətbiq edilir. Bunlar aşağıdakılardır:

- tullantıların emalı sistemlərinin mənzil obyektlərinin istismar dövrünə integrasiyası;
- möhkəmlik xüsusiyyətlərinə görə unikal materiallar və strukturlar;
- binaya texniki xidmət proseslərinin elektron idarə edilməsi;
- dizayn və tikintidə ekoloji həllər [1,s.45].

İnvestisiya və tikinti layihələrinin həyata keçirilməsi təcrübəsi kifayət qədər obyektiv olaraq 4 mərhələyə bölünür:

- investisiya öncəsi;
- layihələndirmə və tədqiqat;
- tikinti;
- istismar.

İnvestisiya və tikinti təşkili çərçivəsində innovasiya fəaliyyətinin nəticələri investorun maliyyə nəticələri səviyyəsində nəzərə alınır. İnnovasiyalar investisiya layihəsinin maliyyə göstəricilərinə təsir göstərməlidir, çünki tədqiqat və inkişaf işlərinin konkret nəticələrini dövrəyə daxil etmək qərarına gələn investordur.

İnvestisiya və tikinti dövrü baxımından maliyyə axını investisiya – mənfəə və müsbətə əməliyyata bölünür. Investorun daşınmaz əmlak obyektindən yatırdığı vəsaitin geri qaytarılması yalnız əməliyyat mərhələsində baş verir. Səhm investisiya sxemindən istifadə edildikdə, fəaliyyətə başlamazdan əvvəl qoyulmuş vəsait investisiya hesab olunur. İnnovasiya fəaliyyətinin nəticəsi texnoloji proseslərin təkmilləşdirilməsinin, investisiya və tikinti dövrünün məhsullarının keyfiyyə-

tinin obyektiv qiymətləndirilməsi kimi başa düşülür. Yəni, innovasiyanın nəticəsi müəssisənin texniki (məhsul), texnoloji və ya texnoloji əməliyyat aspektində üstünlüyüdür [2, s.12].

İqtisadi effekt isə texnoloji proseslərin təkmilləşdirilməsindən, investisiya və tikinti dövrü məhsullarının keyfiyyətindən əldə edilən iqtisadi səmərələrin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi kimi başa düşülür. İqtisadi effekt innovasiya fəaliyyətinin nəticəsinin maliyyə şərhidir. İnvestisiya və tikinti sektorunun innovativ potensialının reallaşdırılması üçün ən bariz iqtisadi amillər hazır tikinti məhsullarının qiyməti, investisiya və tikinti dövrünün müddəti, materialların, konstruksiyaların və enerjinin dəyəri olmalıdır.

“Tikinti” mərhələsi investisiya və tikinti layihəsinin dəyərinin 79%-ni birləşdirir. Buna görə də, “mütləq tikinti materialları, konstruksiyalarının” və “tikinti-quraşdırma işlərinin təşkili prosesləri”nin tətbiqi ilə bağlı yeniliklər dövrədə ən vacib olanlar kimi müəyyən edilir. Tikinti dövründə məhsul və proses innovasiyaları bir-biri ilə sıx bağlıdır.

Dövlət iqtisadiyyatında innovativ fəaliyyət istər-istəməz bu prosesin iştirakçıları arasında yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşmasına kömək edir. Bu müddəə dövlət, regional, təşkilatlar kompleksləri və müxtəlif istehsal gücünə malik hər bir təşkilat da daxil olmaqla bütün idarəetmə səviyyələrinə şamil edilir [3, s. 32].

Azərbaycanda milli innovasiya siyasətinin formalaşdırılması cəhdləri, ümumiyyətlə, elmi-texniki fəaliyyət sahəsində münasibətləri tənzimləyən, əqli mülkiyyəti qoruyan, innovasiya siyasətinin qanunvericilik əsaslarının formalaşdığı keçən əsrin sonlarına təsadüf edir. Azərbaycanda müasir şəraitdə innovasiyalar, iqtisadiyyatın inkişafının əsas amillərindən biridir. Onlar həm maddiləşmiş formada (yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsullar, texnologiyalar, avadanlıqlar, materiallar, enerji mənbələri və s.), həm də qeyri-maddi formada (əməyin və təsərrüfat idarəetməsinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi, işçilərin ixtisasının artırılması) təsərrüfat həyatında təcəssüm olunur. Azərbaycanda innovativ inkişafın idarə edilməsini bir-biri ilə əlaqəli problemlər kompleksi kimi nəzərə alaraq, innovativ fəaliyyətin həyata keçirilməsində və onun idarə edilməsində yaranan bir sıra fundamental problemlər ayrılır. Bunlara, motivlərin və maraqların əksər hallarda üst-üstə düşməməsi səbəbindən innovasiya fəaliyyətinin müxtəlif iştirakçılarının hərəkətlərinin əlaqələndirilməsi ehtiyacı daxildir.

Nəzərə alsaq, innovativ fəaliyyət iştirakçılarının idarəetmə iyerarxiyasının bir çox hallarda innovativ məhsulların əldə ediləcəyi iqtisadiyyatın bir sektorunun deyil, həm də məhsulları istehlak edən, resursları təmin edən, avadanlıq, enerji və s. Aydın olur ki, bu məsələlərin sistemli şəkildə həll edilməsi zəruridir.

Müasir dünyada istənilən yenilik o zaman qəbul edilir ki, o, iqtisadiyyata xərc artımı verir. Bu nöqtəyi-nəzərdən maliyyə innovasiyası çox fərqli xarakterli və nizamlı amillərə əsaslanan, lakin iqtisadi səmərəliliyin qiymətləndirilməsində dəyişməz olaraq reallaşan inteqral göstəricidir. Maliyyə nöqtəyi-nəzərindən innovasiya ilkin dəyər keyfiyyətə artımını təmin edən yenilik kimi müəyyən edilə bilər [4, s.43].

İnnovasiya siyasətinin formalaşdırılması iqtisadi inkişaf strategiyasına cavabdeh olan dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Hal-hazırda innovasiya sahəsində dövlət siyasəti Azərbaycan Respublikasının 2020-ci ilə qədər İnnovativ İnkişaf Strategiyası sənədi ilə, regionlarda isə 2020-ci ilə qədər müvafiq regional Strategiyalarla müəyyən edilir.

İqtisadiyyatın hər bir sahəsi özünəməxsus idarəetmə strukturuna malik mürəkkəb sosial-iqtisadi sistemdir. Bütün sənaye sahələrinin, o cümlədən innovasiyaların inkişafı tikinti sənayesinin innovativ inkişafı ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Tikinti sənayesinin innovativ inkişafı tikinti məhsullarının əsas texniki-iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir ki, bu da obyektlərin maya dəyərinin aşağı salınması, standart tikinti müddətinin azaldılması və obyektlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsidir. Nəticədə iqtisadiyyatın digər sahələrinin investisiyala-

rından bütövlükdə onların inkişafında, o cümlədən innovasiyalarda daha səmərəli istifadə etmək mümkündür.

Tikinti iqtisadiyyatın ən mürəkkəb, ehtimal olunan və açıq maddi-istehsal sosial sistemlərindən biridir. Sistemin mürəkkəbliyi tikinti sahəsinin seçilməsindən başlayaraq obyektlərin yaradılması ehtiyacı ilə müəyyən edilir. Seçilmiş obyekt bir çox qiymətləndirmə meyarlarına cavab verməlidir. Əsas meyarlar geoloji və ekoloji şərait, təbii və texnogen təsirlərə məruz qalma, xammal və maddi-texniki ehtiyatların vəziyyəti və onların çatdırılması üsulları, tikinti sahəsinin infrastrukturunu, tikinti və istismar üçün mümkün olan enerji imkanlarıdır [5, s. 66].

Bundan sonra obyektin funksional məqsədi, memarlıq-planlaşdırma və dizayn qərarları ilə bağlı qərarların qəbul edildiyi bir obyektin layihələndirilməsi prosesi izlənilir.

Növbəti daha az çətin olmayan əsas mərhələ obyektin tikintisidir. Tikinti məhsullarının yaradılmasının bütün dövrü tikinti iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqəsi ilə müşayiət olunur (investorlar, sifarişçi, podratçı, maliyyə təşkilatları, layihəçilər, maddi-texniki və enerji ehtiyatlarının tədarükçüləri, xidmət təşkilatları, tikintinin keyfiyyətinə nəzarət edən və nəzarət edən orqanlar).

Aydındır ki, hər bir obyektlər qrupu (müəyyən təyinatlı obyektlər kompleksi, məsələn, yaşayış, təhsil, idman, sənaye, kənd təsərrüfatı və s.), hətta daha çox tikinti təşkilatı və ya regional tikinti kompleksi, ehtimal olunan vəziyyətlərə optimal cavab vermək üçün bacarıqlı və ya metodik şəkildə hazırlanmalıdır. Hər bir ehtimal situasiya müəyyən xarakterli risk daşıyır ki, bu risk təkcə özünü göstərdiyi yerdə deyil, həm də baxılan vəziyyətlə qarşılıqlı əlaqədə olan istehsal sistemində proqnozlaşdırılmalı və nəticələrinin qarşısı alınmalıdır. Beləliklə, pis hava şəraiti səbəbindən işin vaxtı dəyişibsə, sonrakı hadisələrin inkişafı üçün ssenarilər mümkündür.

Tikinti sənayesi sisteminin açıqlığı ölkə iqtisadiyyatının demək olar ki, bütün sahələri ilə əməkdaşlıq etmək zərurəti ilə xarakterizə olunur. Tikinti məhsulları iqtisadiyyatın bütün sahələri və regionlar tərəfindən tələb olunur. Nümunə kimi bəzi sənaye sahələrini, məsələn, yüngül sənaye, kənd təsərrüfatı, energetika, nəqliyyat, ağac emalı, metallurgiya, neft kimyası və s. Mənzil tikintisi və sosial infrastruktur obyektlərinin tikintisi davam etdirilir.

Regional komponent iqlim şəraiti, regionların və onların tikinti komplekslərinin sosial-iqtisadi inkişafı, tikinti istehsalını təmin edən istehsal bazası ilə xarakterizə olunur. Eyni zamanda, inşaatçılar iqtisadiyyatın yetmişə yaxın sahəsinin maddi-texniki resurslarını istehlak edirlər. Logistika qərarları qəbul edərkən əməkdaşlıq yüksək səviyyədə təşkilatçılıq tələb edir. Tikinti sənayesinin innovativ inkişafı bu sahələr üzrə müəssisələrin qarşılıqlı iqtisadi cəhətdən faydalı şərtlərlə iştirakı olmadan mümkün deyil [6,s.33].

Tikinti sənayesi sisteminin mürəkkəbliyi onun çoxşaxəli innovativ inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Regional tikinti kompleksinin innovativ inkişafının idarə edilməsi təkcə ölkənin deyil, həm də regionun idarəetməsinin ən yüksək səviyyəsində strateji qərarlar tələb edən fəaliyyətdir. Bütövlükdə regional tikinti kompleksinin elementi kimi tikinti təşkilatlarının əsas fəaliyyət istiqamətlərinin innovativ inkişafı üzrə elmi araşdırmaların olmaması, kommunikasiya əlaqələri və infrastruktur mühiti əsasında zəruri koordinasiya olmadan innovativ fəaliyyətin həyata keçirilməsinə gətirib çıxarır ki, bu da bütövlükdə tikinti-quraşdırma işlərinin aparılmasına imkan verir. Regional tikinti kompleksinin innovativ inkişafı tikinti sənayesinin özünün innovativ inkişafını və tikinti məhsullarının, yəni bina və tikililərin yaradılmasında iştirakçılar tərəfindən təmsil olunan sistem elementlərinin innovativ inkişafı əsasında bu istehsalın idarə edilməsini əhatə edir. İnnovasiya bütün tikinti kompleksində sənaye xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla sistemin mövcud vəziyyətdən hədəfə köçürülməsini nəzərdə tutur. İnnovasiya prosesinin sənaye və ya iqtisadiyyat daxilində kompleks və ya ayrı-ayrı sahələrdə, habelə bir layihə və ya proqram çərçivəsində yarana və yayıla biləcəyi mövqeyindən çıxış edərək, hər bir səviyyə üçün innovativ inkişaf planının formalaşdırılması zəruri olur [7, s. 71].

Belə bir plan hər bir zaman dövrü üçün lazımdır (strateji plandan əməliyyat planına qədər). Plana iqtisadi səmərəliliyi təmin edə biləcək innovativ fəaliyyətlər daxil edilməlidir və bütün növ risklər minimuma endirilir. Yeni ideyalar ümumiləşdirilməsə, çox az nəticə verir, prioritetləşdirmə ilə təsnif edilməmiş və sistemləşdirilməmiş, sonra isə icra mərhələsinə keçməmişdir.

Hər bir yenilikçi hadisə texniki həllər, təşkilati və idarəetmə və ya resurs bazasında dəyişikliklər kimi həyata keçirilmə sahələri baxımından ilk olaraq nəzərdən keçirilə bilər. Fəaliyyətlərin hər biri sənayenin bütün və ya yalnız bir hissəsində iştirak etməklə iqtisadi səmərəliliyi təmin edə bilər. Müxtəlif idarəetmə səviyyələrinin innovasiya prosesində iştirakının müəyyən edilməsi və istifadə sahəsinin müəyyən edilməsi. Innovasiyaların xarakteristikası və onlardan istifadə sahələri öz növbəsində elmi-tədqiqat işlərinin ehtiyacını və həcmi proqnozlaşdırmağa imkan verəcəkdir [8, s. 11].

NƏTİCƏ

Tikinti dövrü investorun maliyyə nəticələri səviyyəsində nəzərə alınır. Innovasiyalar investisiya layihəsinin maliyyə göstəricilərinə təsir göstərməlidir, çünki tədqiqat və inkişaf işlərinin konkret nəticələrini dövrəyə daxil etmək qərarına gələn investordur.

İnvestisiya və tikinti dövrü mövqeyindən maliyyə axını investisiya – mənfəə və əməliyyat – müsbətə bölünür. Investorun əmlakdan yatırdığı vəsaitin qaytarılması yalnız əməliyyat mərhələsində olur. Səhm investisiya sxemindən istifadə edildikdə, fəaliyyətə başlamazdan əvvəl qoyulmuş vəsait investisiya hesab olunur.

İnnovasiya fəaliyyətinin nəticəsi texnoloji proseslərin təkmilləşdirilməsinin və investisiya və tikinti dövrünün məhsullarının keyfiyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi kimi başa düşülür. Yəni, innovasiyanın nəticəsi müəssisənin texniki (məhsul), texnoloji və ya texnoloji əməliyyat aspektində üstünlüyüdür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Əzizova G. (2012). Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti. Bakı: - İqtisad Universiteti nəşriyyatı.
2. Əliyev T.N. (2011). "İnnovasiyanın təşkili və idarəedilməsi prosesi" Bakı.
3. Əliyev Ə.Q, Şahverdiyeva R.O. (2011). "İnnovasiya strukturlarının fəaliyyət səmərəliliyinin kompleks qiymətləndirilməsinin elmi metodoloji əsasları, Bakı.
4. A.B.Abbasov. (2015). «Biznesin əsasları», Bakı.
5. A.B.Abbasov. (2011). "Biznesin təşkili və idarə edilməsi", Bakı.
6. T.Ə.Quliyev. (2015). «Menecmentin (idarəetmənin) əsasları», Bakı.
7. M.Ataşiyev, Q.Süleymanov. (2014). «İnnovasiya menecmenti», Bakı.
8. Hüseynova A.D. (2013). Azərbaycanca innovasiya potensialının təhlili – Bakı.

A.A.Abasova

*candidate of Texnikal Sciences, associate professor,
Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0000-0003-1633-6257*

Sh.M.Shabanova

master student, Azerbaijan University of Architecture and Construction

Investment and construction period as an innovation facility

Abstract

Construction is considered a very important field of activity in terms of adoption of innovative technologies and products. Maintaining the competitiveness of the local construction

sector in the conditions of the economic crisis is the main and determining factor in the application of innovations.

The regional investment and construction complex is considered an innovative system. The idea of an investment and construction cycle as an integrator of innovative solutions has been formalized. The dynamic structure of the investment and construction period is presented as the sum of its stages.

Key words: investment, construction, innovation, construction activity, housing.

А.А.Абасова

к.т.н., доцент, Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет
ORCID 0000-0003-1633-6257

Ш.М.Шабанова

магистрант, Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет

Инвестиционно-строительный период как инновационный объект

Резюме

Строительство считается очень важной сферой деятельности с точки зрения внедрения инновационных технологий и продуктов. Сохранение конкурентоспособности отечественного строительного комплекса в условиях экономического кризиса является основным и определяющим фактором применения инноваций.

Региональный инвестиционно-строительный комплекс считается инновационной системой. Формализовано представление об инвестиционно-строительном цикле как интеграторе инновационных решений. Динамическая структура инвестиционно-строительного периода представлена как сумма его этапов.

Ключевые слова: инвестиции, строительство, инновации, строительная деятельность, жилье.

UOT 330

Ş.İ.Alizada
PhD, Associate Professor, Azerbaijan Architectural and Construction University
ORCID 0000-0001-8079-3255
shehla0619@mail.ru
N.H.Jafarli
master student, Azerbaijan Architectural and Construction University
nicatjafarli606@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 25.01.2023

The article was received by editorial board on 25.01.2023

Статья принята к печати 25.01.2023

RISKS THAT MAY ARISE DURING PROJECT MANAGEMENT AND THEIR CHARACTERISTICS

Abstract

Since the beginning of existence of our civilization, people encountered series of challenges caused by natural or manmade involvement. Through the decades, people were looking for the best solutions, provided analyses of cases and looked through the lessons learnt to overcome more serious challenges. From the beginning of the most recent manmade disaster COVID-19 pandemic, countries around the globe faced a number of problems, including restrictions imposed by the countries' governments, difficulties in supply-chain, communication problems, financial problems, reductions in work places followed by financial crises in companies, and shortage of resources including labor resources caused by reductions in companies, which eventually led to a rather low productivity in the world market in 2020.

Key words: risk, management, project management, economic risk, investment, industry, company.

For dealing with such force-majeure situations risk management should be taken into consideration. Risk management is one of the knowledge areas of project management that exists to help in finding correct solutions and looking for appropriate approaches. Risk management involves: plan risk management, identify risks, perform qualitative risk analysis, perform quantitative risk analysis, plan risk responses, plan risk responses, control and monitor risks.

Plan Risk Management is the process of defining how to conduct risk management activities for a project. The Plan Risk Management process should begin when a project is conceived and should be completed early in the project.

Identify Risks is the process of identifying individual project risks as well as sources of overall project risk, and documenting their characteristics. Identify Risks is an iterative process, since new individual project risks may emerge as the project progresses through its life cycle and the level of overall project risk will also change.

Perform Qualitative Risk Analysis is the process of prioritizing individual project risks for further analysis or action by assessing their probability of occurrence and impact as well as other characteristics. The key benefit of this process is that it focuses efforts on high-priority risks. Perform Quantitative Risk Analysis is the process of numerically analyzing the combined effect of identified individual project risks and other sources of uncertainty on overall project objectives.

The key benefit of this process is that it quantifies overall project risk exposure, and it can also provide additional quantitative risk information to support risk response planning.

Plan Risk Responses is the process of developing options, selecting strategies, and agreeing on actions to address overall project risk exposure, as well as to treat individual project risks. The key benefit of this process is that it identifies appropriate ways to address overall project risk and individual project risks. This process also allocates resources and inserts activities into project documents and the project management plan as needed.

Control and monitor risks is the process of monitoring the implementation of agreed-upon risk response plans, tracking identified risks, identifying and analyzing new risks, and evaluating risk process effectiveness throughout the project. The key benefit of this process is that it enables project decisions to be based on current information about overall project risk exposure and individual project risks [1].

It is important not to confuse uncertainty with risk. Uncertainty refers to our imperfect knowledge about the future. Risk assumes that this uncertainty has financial or material consequences. There are several types of risks. They are as follows: geology, facility, political, economic and partner risks. We will analyze all of these risk categories from the industry perspective.

Geological risks. Reserves of oil and gas occur subsurface and most petroleum activities are held subsurface. Such activity is remote from direct observation and is dependent on data gathered from tools. When analyzing geological risks from the concept of construction project success some factors should be taken into consideration. Exploration-exploration refers to activities on finding places rich with oil and gas resources. Here the probability of success is less than 1.0. Appraisal-is the process of converting geological success into commercial success. Appraisal of a property involves the collection of necessary information to choose between making a commercial investment and walking away. Field development-a successful appraisal program delivers a geological model of reservoir to be developed. From these models are derived plans for well distribution and reservoir management [3].

Facilities risk. Fluids to be contained may be at elevated temperature and pressure, flammable. Complex production systems must survive contact with these fluids. Facilities risk refers to man-made systems, which are installed partly in the subsurface to enable fluids to flow to the surface, onwards towards processing and eventual sale to customer. There are certain issues from which risks may appear in facilities. Produced fluids-first task of these systems is to contain the produced fluids, which might be at high temperature and pressure, toxic, corrosive, flammable and damaging to the environment. Environmental issues-whenever industry operates there are environmental issues to be considered including: seismic impact on marine mammals, disposal of drilling fluids, disposal of oily water, leaks from valves and pipelines. Human involvement-design, construction and maintenance of petroleum systems is carried out by human. Human error can be caused due to lack of knowledge, inattention or corporate ignorance [2].

Political risk. Petroleum industry attracts much attention from government around the globe. Companies negotiate production rights, live within a regulatory framework and pay substantial proportion of cash flow to taxation. Government create the legal framework within which the petroleum company must operate. Any changes which might be applied to this framework after an investment decision, constitutes risk. Ownership and licensing-license is a document that gives right to produce petroleum in designated area for a defined period of time. Uncertainty can arise when property addressed is a subject to dispute in international law.

Health and safety-installation and relocation of platform, smoke hazard mitigation, improvement of evacuation systems. Environmental standards-government may regulate company activity for the protection of the natural environment. Many of these constraints take place before

the investment decisions and do not have significant risk. However, standards can change as a result of gained knowledge, experience or international agreement. Taxation-is an important source of income for government and it has power on deciding how much to apply. This power should wisely be used. A project which is economic before the application of tax should remain economic after the tax is removed, otherwise the project is non-starter and tax take is zero. Companies taking investment risk must be offered the opportunity to make a reasonable profit, otherwise they will choose to invest elsewhere [5].

Economic risk. Concerns with market prices and economic system at large. Markets operating internationally must expect problems arising from inflation and exchange rate fluctuation. Example: Market for oil-the price of oil and its variation over time has become one of the dominant features of petroleum business and uncertainty over its future direction constitutes considerable investment risk. The market for oil is international involving almost every country as consumer and more than 40 as producers. Price for oil worldwide behaves in similar manner. Oil demand-price reflect the interaction between supply and demand. Over time demand reflects economic activity, weather pattern, cost comparison with alternatives. An important characteristic of demand is its elasticity. This is the measure of response of the market to the price change. If change in quantity is more than change in price in percentage, we call it product is price elastic. If wise-versa we call it price inelastic. The importance of elasticity relates to revenue.

When product is price inelastic, revenue is increased. Oil price risk-price derives from the interaction between supply and demand. Any changes in behavior of producers or consumer can violate equilibrium of the market. Demand in the future will change as a result of factors such as, level of economic activities in developed countries, growth of less developed economies, availability of alternative technologies, weather and climatic changes. Supply in the future will change as a result of factors such as, OPEC market share, OPEC policy, growth of non-OPEC production. Contract term-gas is normally sold long term. Long term may be for a defined time period like 10 or 20 years or for the life of a producing field. For a field depletion contract, it is important to define the end point related to economics, relationships between revenue and avoidable cost. The longer the distance, the more expensive the transportation infrastructure, the more likely that contract relates to multiple supply. Gas supply is normally defined as an Annual Contract Quantity. A "Take or Pay" clause provides buyer with some flexibility while protecting cash flow of the producer. 80% take or pay implies that buyer must pay 80% of ACQ, regardless of amount actually supplied. Exchange rate-petroleum is international industry, and therefore must buy or sell, borrow and invest in different countries with different currencies. If the exchange rate between some of these currencies should change, the outcome may be worse or better than expected.

The value of a specific currency is set by international currency markets. A country with surplus of imports over exports will experience downward pressure on the value of its currency. Price of oil normally defined in terms of USD, consequently a company with a tax base in another currency faces uncertainty and risk with respect to the relevant exchange rate. Debt finance-oil companies approach bank and other financial institutions to borrow for a specific project or as a contribution to general corporate funding. In assuming a potential borrower, lending institution will consider a number of factors including, business activity-the more highly focused a company on high risk areas of business, the less likely that debt will be available to them. Ability to pay-debt interest is met from corporate profit, before the payment of taxes. Institutions use the times interest earned ratio to assess the security provided by corporate cash flow. The closer the ratio to the unit, the higher the risk of inability to pay. Debt ratio-debt ratio of 50% means that half of the company's capital is provided by shareholders and half is borrowed. The higher the debt ratio, the higher the risk of failure to pay, leading perhaps to bankruptcy. Inflation-business is always carried

in an environment of changing prices, risks result from rates of change. Fixed price contracts-these types of contracts are no longer popular because of inflationary problems. Some form of indexation is applied to protect both parties. Taxation-since taxation is calculated in money of the day terms, contingency reserves carried forward, diminish in value. Higher inflation often causes higher incidence of tax [7].

Partner risk. Despite being world's largest enterprises, petroleum companies create joint ventures for exploration and field development. Partner relationships can generate significant benefit. Working together can bring economies of scale and shared ideas. It can also create conflicts of interest and of personality. When two or more companies come together in partnership, to work on project design and to make an investment and operational decision, obviously there will be differences of opinion. If the partners fail to work effectively together there are some issues that may arise. Technical preference-each company will have existing contracts and agreements with other organizations, to provide technical services. Each has its own preferences with respect to equipment, software and procedures.

Conflict of interest-one of the companies may have part ownership on facility services, which might be useful to the partnership. It is difficult to be fully objective in such circumstances. Analysis and perception-company engineers, scientists and economists may have differing views as to the quality of an investment opportunity. Human relationships-partnership requires staff to cooperate and work together at various levels. If the senior managers are unable to trust each other, it is unlikely that the relationship will survive [2].

Having talked about risks, we should also look through solutions to overcome those risks. There are a number of methods to deal with risks. Some of them are mentioned below.

Risk reduction. Information-uncertainty and risk result from incomplete information. Some of this missing information exists in the present may be acquired at a cost. For example, a complete reservoir data lies in the subsurface and can be gathered with sufficient expenditure of time and effort. Economic consideration, however, places a limit on this cost and requires scientists and engineers to compromise. If reservoir uncertainty interferes investment various tactics may be applied: develop more detailed reservoir simulation model to identify areas of concern, running seismic surveys to gain better understanding of shape and volume of reservoir or deciding that the reserve potential does not warrant further expenditure and walking away. Transfer to another company-a variety of methods exist to enable one company to pass another some elements of risk, mainly this is at cost. Insurance -relatively small payments are made in regular basis in order to avoid larger loss sometime in the future. Lease contract-some financial leases are negotiated on the basis that lessee pays according to system performance. At some amount of lease if performance is as expected, the lessor recovers its investment.

The lessee transferred a part of the production risk to the lessor. Commodity trading-variation in the product price resulted in wide range of procedures offering protection against price risk. Forward contracts-most oil trade is forward, in the sense that buyer receives liquid oil sometime after the paper contract has been signed. Both buyer and seller wish to sign contracts several months ahead to protect themselves from price variation. If the seller is unable to find appropriate buyer, he can sell product to trader who is prepared to speculate on the market. The speculator expects to buy the oil at discount to take price risk in return. Swap-a mechanism where two companies make an exchange for mutual advantage. Commonly this is a means of reducing exchange rate risk. An oil company as a supplier can enter into swap agreement with an airline as buyer, to agree a fixed price for a petroleum product. The oil company is required to give up benefits of high price and airline is required to give up benefits of low price in favor of stability. Netback pricing-focuses on refinery. The refinery buys crude oil from one market, upstream and sells its product to another market. Refining margins depend on behavior of both markets, that

cannot be affected by the refiner. Netback pricing allows refiner make a considerable profit in the current downstream markets. It guarantees refiners profit and transfers risk back to the producer [4].

Diversification. There is a saying that we should not put all our eggs in the same basket, if it is dropped all eggs will be broken. In a business this translates to spreading ones' investments, to ensure that they will not all suffer from one negative event. Investments may be diversified in different ways. Joint ventures-is a form of alliance between two or more companies. It is a mechanism for sharing expertise and resources and spreading investment and risk. Companies may consider establishing a joint venture in order to enter new market or area of business. Vertical integration-the route from oil reservoir to customer involves a number of stages: exploration, production, transportation, refining, manufacture, distribution, marketing, sales. Vertical integration implies that a company operates in more than one of these stages. An upstream company may specialize in exploration and production processes.

A downstream company focuses on refining and manufacture. Large oil companies have successfully integrated a whole chain through the exploration to sales and spreading risk. Integration provides companies with the opportunity to use transfer pricing to alleviate taxation problems. Transfer pricing is the process of charging, when a commodity is traded from one subsidiary to another of the same parent. Conglomeration-is something composed of heterogeneous elements. As a sedimentary rock, it consists of clasts of various rock types; as a company it consists of diverse business activity. Diversification by this means implies investing outside the core business area of the company, thereby reducing exposure to risk from that core market. One of the most successful examples of conglomerate business is Mitsubishi, Japanese manufacturer of motor vehicles and consumer electronics. Scenario planning-prepares a company for an uncertain future. Several scenarios can be constructed as alternative views of future. The very latest scenario, People and Connections explores the possibility that nation states may lose control on non-government groups such as anti-globalization activists and Al Qaida [6].

To conclude, this article illustrates stages of development of the risk management and emphasizes risks by categories and distributes effective methods towards to overcome possible risks appeared.

Literature:

1. A. Ahmadov. (2021) Plan and manage risks. -179 p.
2. Economics and Risk Management. (2016), // HERIOT WATT UNIVERSITY, Institute of Petroleum Engineering. -556 p.
3. Bayesian Approach to the Assessment of Geological Risk in Oil and Gas Exploration. (2020), Bruno Lucena. International Journal for Innovation Education and Research 2020. -210 p.
4. Risk management of oil refinery. (2014), Do, Hyunsoo. The University of Texas. -78 p.
5. Managing political risk in the oil and gas industry European Journal of International Management in a developing economy (2019). By: Adalberto J.S. Fernandes, Alfredo Jimenez, Johannes Marcelus Kraak and Dimitrios Tsagdis. – pp. 733-735.
6. Conglomerate diversification strategy and corporate performance, UNIVERSITY OF CATANIA, 2011 y., 174 p.
7. <https://www.usrisk.com/about-us-risk/news-and-articles-all/8-3-21-oil-and-gas-industry-risk-management/>

Ş.İ.Əlizadə

PhD, dosent əvəzi, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0001-8079-3255

N.H.Cəfərli

magistrant, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

Layihənin idarə edilməsi əsasında ola biləcək risklər və onların xüsusiyyətləri

Xülasə

Sivilizasiyamız yaranandan indiyə qədər insanlar təbii və ya süni müdaxilənin yaratdığı bir sıra çətinliklərlə qarşılaşıblar. Onilliklər ərzində insanlar daha ciddi problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün ən yaxşı həll yollarını axtarır, problemləri təhlil edir və təcrübədən öyrəndiklərini nəzərdən keçiriblər. Ən son texnogen fəlakət COVID-19 pandemiyasının başlanğıcından etibarən dünya ölkələri bir sıra problemlərlə, o cümlədən ölkələrin hökumətləri tərəfindən tətbiq edilən məhdudiyyətlər, təchizatla bağlı çətinliklər, kommunikasiya problemləri, maliyyə problemləri, iş yerlərinin ixtisarı ilə üzləşdi və nəticədə şirkətlərdəki maliyyə böhranları və əmək resursları da daxil olmaqla resursların çatışmazlığı nəticəsində 2020-ci ildə dünya bazarında məhsuldarlığın kifayət qədər aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur.

Açar sözlər: risk, idarəetmə, layihənin idarə edilməsi, iqtisadi risk, investisiya, sənaye, şirkət.

Ш.И.Ализаде

д.ф.э., и.о.доцента, Азербайджанский Архитектурно-строительный
Университет

ORCID 0000-0001-8079-3255

Н.Х.Джафарли

магистрант, Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет

Риски возникающие при управлении проектом, и их характеристики

Резюме

С самого начала существования нашей цивилизации люди столкнулись с рядом проблем, вызванных природным или техногенным вмешательством. На протяжении десятилетий люди искали лучшие решения, ищут лучшие решения, анализируют проблемы для преодоления более серьезных проблем. С начала последней техногенной катастрофы, пандемии COVID-19, страны всего мира столкнулись с рядом проблем, включая ограничения, введенные правительствами стран, трудности с поставками, проблемы со связью, финансовые проблемы, сокращение рабочих мест и как следствие финансовые кризисы в компаниях и трудовых ресурсах в результате нехватки ресурсов в 2020 году производительность на мировом рынке значительно снизилась.

Ключевые слова: риск, управление, управление проектами, экономический риск, инвестиции, промышленность, компания.

Zahid Mammadov
Prof. Dr., UNEC Elm Departamentinin direktoru
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Elvettin Akman
Doç. Dr., Sakarya Universiteti, Siyasi Elmlər Fakültəsi
Siyasi elm və dövlət idarəçiliyi kafedrası
(Sakarya Türkiyə)
Ferruh Tuzcuoğlu
Prof. Dr., Sakarya Universiteti, Siyasi Elmlər Fakültəsi
Siyasi elm və dövlət idarəçiliyi kafedrası
(Sakarya Türkiyə)
Ahmet Özaslan
Dr., Sakarya Universiteti, Siyasi Elmlər Fakültəsi
Siyasi elm və dövlət idarəçiliyi kafedrası
(Sakarya Türkiyə)

Məqalə redaksiyaya daxil olub 03.01.2023

The article was received by editorial board on 03.01.2023

Статья принята к печати 03.01.2023

SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL GELİŞME ÇERÇEVESİNDE KOMPAKT KENT ÜZERİNE BİR ÖN-ARAŞTIRMA

ÖZET

21. yüzyıla girerken kapitalist üretim sisteminin etkinliğini arttırması dünya genelinde kentleşmeyi hızlandırmış ve bu süreç işgücü akışkanlığının ve kentsel nüfusun artmasına neden olmuştur. Nüfusun büyük kentlere göç etmesi ve diğer yandan da kentlerin doğal yeşil alanlara doğru büyümesi insanlık açısından büyük kentsel değişimlerle karşı karşıya kalmayı ortaya çıkarmıştır. Özellikle düşük gelirli grupların göç ederek farklı yerleşim yerlerine iş bulma umuduyla kayması çarpık kentleşme ile sonuçlanmış, arazi ve kaynak kullanımının disiplinsiz idame ettirilmesi kentin kendisini yenilemesine olanak tanımamış ve kent, sürdürülebilirlik işlevini yitirmeye başlamıştır. Bununla birlikte dünyada son 20 yılda enerji üretimi %52 oranında artmıştır. Tüm küresel enerji üretiminin %90'ı, çevreye zarar vermede önemli bir rol oynayan petrol, kömür ve gaz gibi fosil yakıtlardan karşılandığı da düşünüldüğünde kentler hem kentsel hem de çevresel açıdan tehlike ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu kapsamda 1990'lı yıllarda OECD tarafından özellikle Avrupa'ya yönelik sürdürülebilir kentleşmeye yönelik hedefler konulmuştur. Ayrıca sürdürülebilir kentleşmeyi sağlayacak farklı yaklaşımlar da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunlardan birisi de kompakt kent yaklaşımıdır.

Çağdaş kent tartışmalarında en önemli politika yaklaşımlarından birisi olan kompakt kent, kentin mekânsal formunu kapsayan ekonomik, sosyal ve çevresel performansların gelişimini arttırmaktadır. Kompakt kent için ulusal kentsel politika üretmede kentsel – kırsal bağlantının güçlendirilmesi, verimli bir ulaşım sisteminin geliştirilmesi, tarımsal arazilerin korunması ve sanayi politikalarının kompakt kent politikalarıyla uyumlu hale getirilmesi gibi hedefler önemli bir yere sahiptir. Kentin çeperlerine gelişim olanağı önermeyen bu kentsel yapıda yoğunlaşan bölgelerdeki hareketliliğin kontrol edilmesi yerleşik alanların yayılımını yavaşlatmakta ve banliyöleşmenin önüne geçmektedir. Verimli tarım arazilerinin imara açılması ve kentin farklı akslara kayması kent merkezinden çeperlere genişleyen kentin içini boşaltmakta ve kentin işlevsel

boyutlarında kayıplara yol açmaktadır. Bu kent modelinde arazi kullanımının kontrol edilmesi, dengeli yerleşme ve yerel hizmetlere erişebilirlik kentsel sürdürülebilirliğe katkıda bulunabilmektedir.

Türkiye’de mevcut bir kompakt kent mevzuatı ve modelinin bulunmayışı kentsel gelişimin saçaklar halinde büyümesine yol açmaktadır. Bu büyüme kentin kimliği, tarihi ve kültürel yapısını değiştirmekte ve kent çekirdeğinde bir çöküntü alanının doğmasına neden olmaktadır. Kalkınma Planları ve Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı (KENTGES)’nında doğrudan kompakt kent yaklaşımına vurgu yapılmasa da bu kent modelinin unsur ve gerekliliğine değinildiği için açıklanması önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilirlik boyutlu bir kentsel planlama modeli olan kompakt kent yaklaşımını farklı boyutları ile ortaya koymak, Türkçe literatürde çok fazla çalışma bulunmayan bu alana katkı sağlamak ve Türkiye’de uygulanabilirliği üzerine yapılan çalışmalar çerçevesinde bir ön tartışma yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: sürdürülebilirlik, kentsel politika, kompakt kent, Türkiye.

1. Giriş

Dünyada kentsel nüfusun ve küresel ekonomilerin giderek genişlemesi tüketim, enerji talebi ve atık üretimini artırmaktadır. Hızlı kentleşme sürecinde kontrolsüz arazi kullanımı su kaynaklarını, doğal ve kültürel değerleri olumsuz yönde etkilemekte ve karbon emisyon oranının yükselmesini tetiklemektedir. Kentlerde yaşayan nüfusun her geçen gün artması, ilgiyi etkin kaynak verimliliği sağlamaya yöneltmekte, yaşam kalitesinin artırılması ve ekolojik değerlerin korunması için yeni kentsel gelişme yaklaşımlarını gündeme getirmektedir. Kent yönetimleri yönetim, yaşanabilirlik, mekânsal yoğunluk, altyapı, kentsel hareketlilik gibi hızlı kentleşmeyi yönetmeye yönelik politikalara yönelmektedir. Ancak kentlerin dinamik yapısı ve zaman içinde yaşayan bir organizma gibi farklı formlara bürünmesi, politik söylemin çok boyutlu ve bütünleşik yaklaşımlarla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Geleneksel planlama anlayışında kentler, düşük yoğunluklu ve tek merkezli (çekirdekli) bir mekânsal formda yayılım göstermiştir. 21. yüzyılda dünyanın küreselleşme, neoliberal politikalar, teknolojik gelişmeler vb. yapısal dönüşümlerle karşı karşıya kalması, özellikle mekansal yayılım ve toprağın değişim-kullanım değeri üzerine ilgiyi artırmıştır. Kentlere olan sermaye yoğunluğu, kentlerin yayılım hızını artırarak çok merkezli bir forma dönüşmesine neden olmuştur. Kontrolsüz arazi kullanımı sonucu büyüyen kentler, mevcut olan kentsel politikaların uygulanabilirliğini zorlaştırmıştır. Kentlerin gelecekte karşı karşıya kalacağı sorunlara daha dayanıklı hale getirilebilmesi için yaşanabilir mekanlar ve sürdürülebilir çevre fikri hem ulusal hem de yerel yönetimlerde temel vizyon olarak belirlenmeye başlanmıştır. Yaşanabilir mekânların gelecek nesillere adil bir şekilde aktarılabilmesi ve ekolojik dengenin korunarak devamlılığının sağlanabilmesi için kentsel gelişimin çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarını içine alan sürdürülebilirlik anlayışı farklı kentsel formların tasarlanmasını gerekli kılmıştır. Bu gereklilik doğrultusunda sürdürülebilir kentsel gelişim modelleri ortaya atılmıştır.

Buradan hareketle çalışmanın amacı, sürdürülebilir kentsel gelişim modellerinden birisi olan kompakt kent yaklaşımının ortaya konulması ve Türkiye’de kompakt kent fikrine yönelik kentsel politikanın nasıl ele alındığının açıklanmasıdır. Çalışmanın ilk kısmında, sürdürülebilirlik olgusu tanımlanmış ve kentsel gelişim ile ilişkisi kavramsal çerçevede sunulmuştur. İkinci kısmında, kompakt kent yaklaşımının kavramsal boyutları ve bu kent modelinin uygulanmasından sonra ortaya çıkabilecek olumlu ve olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur. Son kısımda ise, kompakt

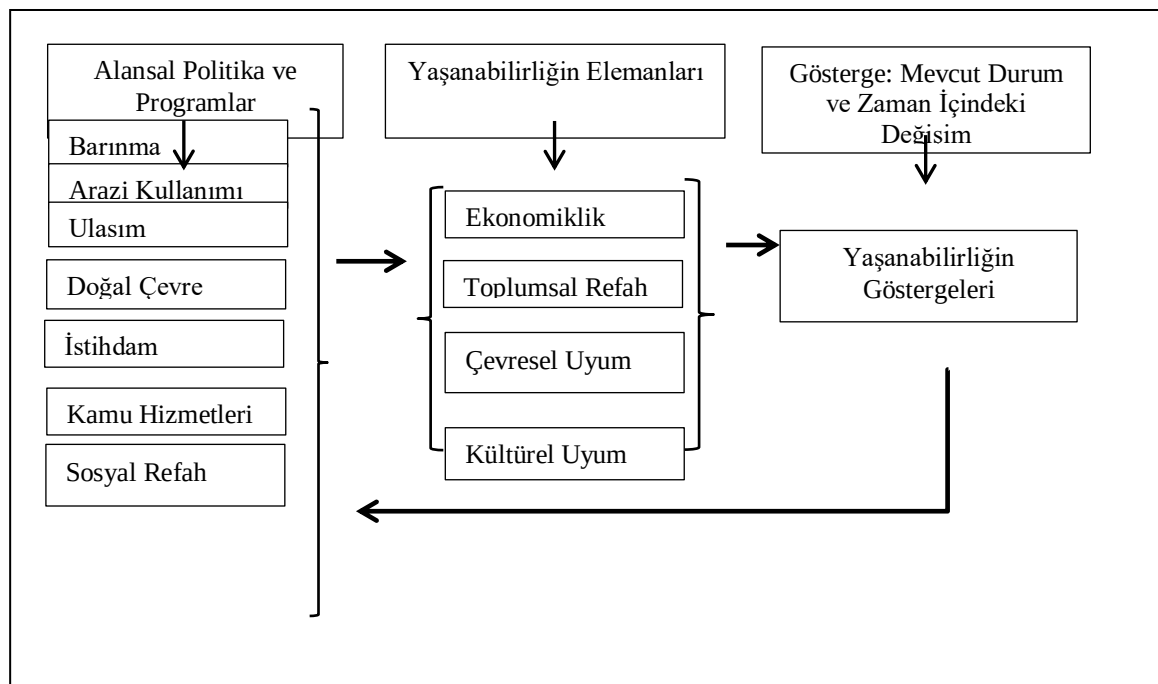
kent yaklaşımının Türkiye'deki politik söylemi ulusal strateji belgeler aracılığıyla ele alınmış ve bu yaklaşıma yönelik hedef, strateji ve politika önerileri belirtilmiştir.

2. Sürdürülebilirlik ve Kentsel Gelişme Kavramları

Sürdürülebilirlik kavramı, insanlığın daha iyi bir yaşama yönelik özlemleri ile doğanın dayattığı sınırlamalar arasındaki gerilimlere odaklanmaktadır. Zaman içerisinde kavram sosyal, ekonomik ve çevresel olmak üzere üç boyutu kapsayacak şekilde yeniden yorumlanmıştır (Kuhlman ve Farrington, 2010: 3436). Keleş (1998: 12), Kentbilim Terimleri Sözlüğü'nde bu kavramı “Çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açamayacak biçimde akılcı yöntemlerle, bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın, ekonomik gelişmenin sağlanmasını amaçlayan çevreci dünya görüşü” olarak ifade etmiştir. Sürdürülebilirlik fikri, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (1987) “Ortak Geleceğimiz” adlı “Brundtland Raporu”nda sürdürülebilir kalkınma kavramı üzerinden vurgulanmış ve literatürde geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Sürdürülebilir kalkınma bu raporda “bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların da kendi gereksinimlerini karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılayan kalkınma” şeklinde belirtilmiştir (Yeni, 2014, s. 184). Bu fikir, kentler açısından sürdürülebilir kentsel gelişme sürecinin temel belirleyicisi olarak düşünülebilir.

Sürdürülebilir kentleşme, hem kentlere yönelik bir sorgulama, hem de kentlerin uzun vadeli yaşayabilirliğini desteklemeye odaklanarak kentsel gelişmeyi inşa etmek için tasarlanmış politikalar (Mohammed, 2021: 10). Çahantimur ve Yıldız (2008: 5)'a göre sürdürülebilir kentsel gelişme, kentlerin yaşam kalitelerini geliştirmek, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme imkanlarını ellerinden almadan, ekonomi ile ekosistem arasındaki dengeyi koruyarak sosyal dengeyi tahrip etmeyen ekonomik gelişmelerdir. Özcan (2012: 408) ise bu kavramı, mekânsal, sosyo-ekonomik, çevresel ve siyasal – kurumsal gibi birçok bileşeni içinde barındıran çevreci bir kalkınma modeli olarak tanımlamıştır. Bu kent yaklaşımının amacı ise, daha yaşanabilir ve üretken şehirler, kasabalar ve köyler yaratmak için ekonomik, çevresel, sosyal ve yönetim boyutları arasında eşit bir dengenin yaratılmasıdır (Rasoolimanesh, vd., 2011: 153). Çok boyutlu bir kavram olan sürdürülebilir kentsel gelişmenin daha kolay anlaşılabilmesi amacıyla aşağıdaki Şekil 1'de temel elemanlar gösterilmiştir.

Şekil 1. Sürdürülebilir Kentsel Gelişmenin Temel Elemanları (Yazar, 2006: 61)

Jabareen'e (2006) göre, sürdürülebilir kentsel gelişme ilkeleri; kompaktlık, sürdürülebilir ulaşım/erişilebilirlik, yoğunluk, karma arazi kullanımı, çeşitlilik, yeşillendirme, okunabilirlik, görüntülenebilirlik ve geçirgenliktir. Bu ilkelerin kentsel mekanda uygulanması ile seyahat mesafesini azaltmak, enerji tasarrufu sağlamak, yaşam kalitesini iyileştirmek, arazilerin optimum kullanımını sağlamak, altyapı maliyetlerini düşürmek vb. gibi fırsatların oluşturulabileceği ve sürdürülebilirliğe katkı sağlayacağı düşünülmektedir (akt. Mohammed, 2021: 14).

Sürdürülebilirlik fikrinin geliştiği 1980'li yıllarda hem küreselleşmenin hem de neoliberal politikaların yoğunlaşması, kentsel toprağın kullanım ve değişim değeri üzerinde sermayeye önemli kolaylıklar sağlamıştır. Bu dönemdeki nüfus artışı ve mekânların kontrolsüz yayılışı kentsel sorunları beraberinde getirmiş ve geleneksel kentsel gelişme modelleri bu sorunlara cevap verme konusunda yetersiz kaldığı için eleştirilere maruz kalmıştır. Böylece sürdürülebilir çevre ve yaşanabilir mekânların geliştirilmesi için modern kentsel gelişme yaklaşımları doğmuştur. Bu sürdürülebilir kentsel gelişim modelleri; yeni şehircilik, akıllı büyüme, kompakt kent, ekolojik kent, yaşanabilir kent, yavaş/kent ve akıllı kenttir. Bu doğrultuda çalışmanın içeriğine paralel olarak kompakt kent modeli aşağıda detaylı olarak ele alınmaktadır.

3. Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Yaklaşımında Kompakt Kentin Yeri ve Önemi

Kompaktlık kavramı İngilizce sözlüklerde “*ortalamadan küçük, yoğun ve sık biraraya gelmiş*” olarak ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra “*farklı bireyler ya da gruplar arası anlaşmalı biraraya geliş*” gibi ilişkisel bir şekilde de tanımlanmaktadır (Çalışkan, 2004: 33). Kompakt kent anlayışı, 1970'li yılların sonları ve 1980'li yılların başlarından itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Sürdürülebilirlik sorunsalı ile ele alınması 1990'lı yıllara dayanan bu kent modeli; karışık arazi kullanım düzeni olarak adlandırılan, kentsel arazi kullanım düzeninin iç içe geçtiği ve yüksek yoğunluklu yapılaşmanın hedeflendiği, tek ya da çok merkezli toplu kentsel gelişme modeli olarak tanımlanabilir (Karakurt Tosun, 2013: 39). Kompakt kent modeli, kentsel enerji ve kaynak kullanımının sınırlandırılmasına ve çevresel kaynak olarak kentsel toprakların kullanımını veya ekolojik ayak izini en aza indirmeye dek uzanan kentsel üretim – tüketim ve dağıtım organizasyonlarının değişen teknolojik koşullar eşliğinde tekrar tanımlanmasına yönelik bir dizi hedeflere dayanmaktadır (Özcan, 2012: 407). Bu bağlamda, sürdürülebilir yer seçimi ve erişilebilirliği iyileştirme gibi belirli sonuçlara odaklanan kompakt kent politikaları, kentsel ortamların kullanılma biçimleri üzerinde bir etki yaratarak “kompaktlık” elde etmeyi amaçlamaktadır. Kentin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını geliştirerek bir dizi kentsel sürdürülebilirlik hedefini yerine getirmesi beklenen kompakt kent modeli bütünsel yaklaşımlara odaklanır (Ahlfeldt ve Pietrostefani, 2017: 7). Böylece, sadece sürdürülebilirliği sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kümelenmiş ekonomik etki, seyahat mesafesinin azalması ve kentsel verimlilik gibi birçok amacı da karşılamaya imkan tanır (Chang ve Chen, 2016: 4).

Churchman (1999: 394) kompakt şehir politikalarını, daha yüksek konut yoğunluğu ve merkezileşme, karma arazi kullanımı ve açıkça belirlenmiş bir alanın dışındaki gelişme sınırlarının bir kombinasyonu yoluyla kentsel arazi kullanımını yoğunlaştırmayı amaçlayan politikalar olarak tanımlar. Lehmann (2016: 3)'e göre kompakt bir kent, toplu taşıma sistemlerine kolay erişim ile bağlantılı nispeten yoğun bir kentsel alanı tanımlayan ve yürüme ve bisiklete binmeyi destekleyerek minimum çevresel etkiye sahip olacak şekilde tasarlanmış, karma kullanımlı bir mekânsal kentsel formdur. Dört ila sekiz katlı kentsel çevre bloklarına sahip kompakt kent, alanın optimum kullanımını belirtmektedir.

Matsumoto (2011: 2-4), kompakt kentin temel özelliklerini, “bitişik geliştirme kalıpları”, “toplu taşıma bağlantılarına sahip yoğun yerleşim alanları ve “çeşitli yerel hizmetlere ve işlere erişilebilirlik” şeklinde belirtmiştir. Ayrıca kompakt kent yaklaşımını günümüz kentsel eğilimlerle bağdaştırmıştır. Bu güncel eğilimleri ise; arazi tüketimi, küresel ısınma, enerji fiyatları, sürdürüle-

bilir ekonomik büyümenin zorluğu ve demografik değişiklikler şeklinde ilişkilendirmiştir.

Kompakt kent literatürüne ilişkin ampirik çalışmalar incelendiğinde bu kent modelinin nedenleri ve sonuçları arasında bir bağlantının kurulabilmesi için üç temel sınıflandırma yapılmaktadır. Bunlar; ekonomik yoğunluk, morfolojik yoğunluk ve karma arazi kullanımıdır. Ekonomik yoğunluk, bir mekansal birim içinde yaşayan veya çalışan ekonomik ajanların sayısını ifade etmekte ve tipik olarak nüfus veya istihdam yoğunluğu olarak ölçülmektedir. Morfolojik yoğunluk, yapılı çevrenin yoğunluğuna atıfta bulunmakta ve kompakt kentsel arazi örtüsü, belirlenmiş sınırlar, sokak bağlantısı, geçirimsiz yüzey kapsamı ve parsel büyüklüğü oranı gibi kompakt kentin özelliklerini ortaya koymaktadır. Karma arazi kullanımı ise, istihdam, konut, perakende satış ve eğlence fırsatlarının ortak konumunu belirtmektedir (Ahlfeldt ve Pietrostefani, 2017: 7). Çalışkan (2004: 36-37) ise kompakt kent yaklaşımının altı bileşenin bulunduğunu belirtmiş ve bu bileşenleri; merkezilik, yekparelik (mekansal sınırdışlık), yoğunluk, çeşitlilik, faktör yoğunluğu ve çözünürlük şeklinde sıralamıştır.

Merkezilik: Ortak kullanımların varlığı gibi belli işlevsellikler, belli bir merkezileşme ve odaklaşmayı beraberinde getirir. Merkezilik derecesi ne kadar artarsa yerleşimin kompakt bir forma dönüşmesinin önü de açılır.

Yekparelik: Kentsel kompaktlığın devamlılığı, yerleşimi oluşturan elemanların sıkı ve süreklilik sunan biraradalığına bağlıdır.

Yoğunluk: Nüfus ve işyeri yoğunluğu olarak ikiye ayrılır. Nüfus yoğunluğu ise brüt ve net olmak üzere iki temel biçimde ölçümlenir. Yapılaşmış alan içindeki boş alanların hesaplama dışında tutulması ile elde edilen net yoğunluk, kentsel kompaktlık bakımından daha anlamlı sonuçlar verir.

Çeşitlilik: Bu bileşen, 'çoklu/karma alan kullanımı' şeklinde ifade edilir.

Faktör Yoğunluğu: Dağınık ve yaygın yapılaşma sürecine karşı yeni oluşan kullanımların mevcut yapılaşma sınırları içinde yer seçimi olarak tanımlanmaktadır. Diğer kompaktlık göstergelerinden farklı olarak sonuç ürün yerine süreci vurgular (birim zamanda alan içi nüfus artışı, yeni yapı sayısı vb).

Çözünürlük: Bir kent dokusunun yüksek çözünürlüğü, onu oluşturan birim ve kullanımların çok sayıda, küçük ve iç içe olmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Büyük yığın kütlelerden oluşan bir doku, karşıt durumdayla aynı yoğunluğa sahip olsa bile çoklu-işlevselliğe olanak tanımadığı için kompakt bir yapılaşma biçimi değildir.

Kompakt kent; çevresel şehircilik, verimli arazi kullanımı ve sürdürülebilir ulaşım gibi birçok stratejiyi içermektedir. Modern planlama yoluyla kentsel problemlerden kurtulabilmek için yoğunluk ve merkezilik fikrine odaklanan kompakt kent modeli hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahiptir. Kompakt kent yaklaşımının ortaya çıkardığı olumlu etkiler, toplu taşıma kullanımının teşvik edilmesi, altyapı ve arazi kullanımının verimliliğinde artış, değerli arazi kaynaklarının korunması, otomobil bağımlılığının ve karbon emisyon oranının azalmasıdır (Lehmann, 2016: 3). Ayrıca kentsel hareketliliğin artması, evsel ve kentsel enerji kullanımının azaltılması ve sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması da önemli avantajlar arasında yer almaktadır. Kompakt kent yaklaşımı, belirtilen bu olumlu etkilerle sürdürülebilir kentleşme açısından ideal form olarak tanımlansa da modelin uygulanabilirliği üzerine literatürde önemli eleştiriler yapılmaktadır (Karakurt Tosun, 2013: 42-43). Kompakt kent politikalarının potansiyel olumsuz sonuçları arasında yoğun trafik, konut fiyatlarının yüksekliği, yaşam kalitesi, kentsel ısı adaları ve yerleşim alanlarındaki yüksek enerji talepleri gösterilmektedir. Buna ilaveten, yüksek yoğunluklu yapılaşma alanlarının iklim değişikliğinden daha fazla etkilenmesi ve deprem, tsunami, sel ve yangın gibi doğal afetlere karşı daha kırılgan hale gelmesi de belirtilmektedir (Matsumoto, 2011:

7). Ayrıca bu kent yaklaşımına yapılan eleştiriler arasında, yüksek tüketim, gelir açıkları, düşük gelir grupları için elverişsiz yaşam koşulları ve yeşil alana erişim eksikliği nedeniyle artan ekolojik ayak izine değinilmektedir (Özaslan, 2021: 95). Bu doğrultuda kompakt kent yaklaşımı, yukarıda belirtilen olumlu ve olumsuz etkilerinden dolayı üzerinde tartışmanın sürdüğü bir alan olarak literatürde yer almaktadır. Literatürde bu yaklaşımın yeterince doğrulanmadığı görüldüğü için bilimsel temellere dayandırılarak genel geçerliliğinin ortaya konabilmesi, hem teorik hem de uygulamaya yönelik çalışmaların gerekliliğini gündemde tutmaktadır.

4. Türkiye’de Kompakt Kent Yaklaşımına Yönelik Politik Söylem

Türkiye’de kompakt kent yaklaşımını doğrudan ele alan bir politik söylem bulunmamaktadır. Ancak, kompakt kent yaklaşımını destekleyen politika, hedef ve stratejiler belli başlı ulusal belgelerde ele alınmaktadır. Bu bağlamda, kompakt kent yaklaşımını destekleyen ulusal strateji belgeleri aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

9. Kalkınma Planı (2007-2013)’nda doğrudan kompakt kent yaklaşımına değinilmemiş, ancak ekonomik ve sosyal gelişme eksenlerinden biri olan “Rekabet Gücünün Artırılması” kısmında, kompakt kent yaklaşımını destekleyen çevrenin korunması ve kentsel altyapının geliştirilmesi hedefine yer verilmiştir. Buna ilaveten 9. Kalkınma Planı Yerleşme – Şehirleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu içinde kompakt kent yaklaşımına ilk vurgu ‘2013 Kentleşme ve Yerleşme Vizyonu’ kapsamında ele alınmıştır. Bu vizyon, “*Bölgeler, yerleşmeler arası ve içi eşitsizlikleri azaltılmış, doğal ve kültürel mirasın korunup geliştirildiği, yaşam ve mekan kalitesi iyileştirilmiş, riskleri azaltılmış, toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanmış, yarışma gücü kazandırılmış, dengeli, tamamlayıcı, çok merkezli (yığılmayı önleyici) ve sürdürülebilir, bir yerleşme sistemine ulaşma.*” şeklinde geleceğe dönük bir stratejik yaklaşım olarak benimsenmiştir. Burada belirtilen vizyon açıklaması doğrudan kompakt kent modelini açıklamasa da literatürde ilgili kent modelini açıklayan unsurları içine almaktadır. Ardından temel amaç ve politikalara yönelik tedbirler başlığı altında sosyo-mekansal sürdürülebilirliğe değinilerek “*...sosyal ve mekansal ayrışmanın, çatışmanın olmadığı, çevreye ve doğal değerlere duyarlı derişik (compact) kentlerin teşvik edilmesi*” için politik bir söyleme yer verilmiştir. Ayrıca raporda, 2007-2013 ülke gelişme endeksi bağlamında belirlenen stratejik hedeflerin sürdürülebilir kentleşme ve yerleşmeye yönelik vurgusu; yaşam kalitesi, afetlere duyarlı yerleşim, doğal ve kültürel varlıkların korunması, kaçak yapılaşma, yenileşme, teknik ve sosyal altyapı unsurları üzerinde birleşmiştir.

10. Kalkınma Planı (2014-2018) içindeki yaşanabilir mekânlar, sürdürülebilir çevre başlığı altında; yaşam mekânlarının, ekonomik gelişme ve rekabetçiliği desteklemek yanında afetlere dayanıklı, çevreye duyarlı, kültürel değerleri esas alacak, sosyal dayanışmayı ve kaynaşmayı teşvik edecek şekilde tasarlanması ve inşa edilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. 11. Kalkınma Planı (2019-2023)’nda ise kentlerin çok merkezli, karma kullanımı destekleyen, özellikle erişilebilirliği sağlayan bir yaklaşımla planlanacağı belirtilmiştir.

Türkiye’de kentsel yerleşmelerin mekânsal yaşam kalitesinin artırılmasına, ekonomik ve toplumsal yapının güçlenmesine, mekânsal planlama sisteminin yeniden yapılandırılmasına olan ihtiyacın giderek artmasından dolayı “Orta Vadeli Program”da, kısa adı KENTGES olan “Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı” hazırlanması öngörülmüştür. KENTGES, “*kentleşmenin yapısal sorunlarının çözümüne, sağlıklı, dengeli ve yaşanabilir kentsel gelişmenin sağlanmasına yönelik ilke, strateji ve eylemleri ortaya koyan ve bunların uygulama esaslarını belirleyen ve bir eylem programına bağlayan ulusal bir dokümandır. KENTGES; ülkemizin mekânsal planlama, yerleşme ve yapılaşma konularında Cumhuriyetimizin 100. yılı olan 2023 yılını hedef alan bir kentleşme ve imar vizyonudur*” (KENTGES, 2010: 1-2).

Kalkınma planlarında olduğu gibi KENTGES’de de doğrudan bir kompakt kent modeline vurgu yapılmamıştır. Ancak, temel öncelik alanından birisi olan “Yerleşmelerin Mekân ve Yaşam

Kalitesinin Artırılması” kısmında, kompakt bir kent yaklaşımının stratejik adımları aşağıdaki hedeflerle ortaya konmuştur. Bunlar (KENTGES, 2010: 50-53);

- Sürdürülebilir kentsel gelişme sürecinde maliyetleri düşüren, kaynakları verimli kullanan ve yayılmayı önleyen bir kent makroformu desteklemek,
- Sürdürülebilir ve çeşitlendirilmiş arsa ve konut üretimini ve sunumunu gerçekleştirmek,
- Merkezi iş alanlarının, alt merkezlerin ve mahalle merkezlerinin sürdürülebilir politikalarla geliştirilmesini ve canlandırılmasını sağlamak,
- Sürdürülebilir kentsel ulaşım sistemini oluşturmak,
- Kentsel altyapı plan, proje ve yatırımlarını mekânsal planlarla bütünleştirmek,
- Yerleşmelerde sosyal donatı ve hizmetlerin dengeli dağılımını sağlamak,
- Mekânsal planlarda açık ve yeşil alanları sistem bütünlüğü içinde geliştirmek,
- Doğal ve kültürel varlık ve değerlerin korunmasını sağlamak,
- Sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarla bütünleşik bir kentsel yenileme ve dönüşümü sağlamak,
- Afet ve yerleşme risklerini azaltmak,
- Yaşam ve mekân kalitesi yüksek, güvenli yerleşmeler oluşturmak,
- Kent kimliğini korumak ve geliştirmek,
- Kentlerde, çevre duyarlı bir yaşam ortamı oluşturmaktır.

SONUÇ

Hızlı kentleşmenin yarattığı kentsel sorunların çözümü için sürdürülebilir kalkınma düşüncesinin günümüz kentlerinin planlanması üzerindeki yansması, daha çok yerleşim birimlerinin niteliğini artırmak, yaşam kalitesini yükseltmek ve ekolojik dengeyi korumak gibi unsurlarda yoğunlaşmaktadır. Bu sürecin kentlere yansması merkezi ve yerel yönetim birimleri tarafından politik bir bakış açısının geliştirmesine imkân tanımaktadır. Politika yapıcılarının kentsel mekanları planlamasında; yaşam kalitesinin artırılması, çevresel ve kültürel değerlerin korunması, verimli arazi kullanımı, yapılandırılmış altyapı, atık yönetimi, sürdürülebilir ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, kentsel yoksulluğun azaltılması, istihdam olanaklarının sağlanması, uygun fiyatlı konut, katılım gibi birçok boyutu bütüncül bir yaklaşımla ele alması sürdürülebilir kentsel gelişimin istenen hedeflerine ulaşmada temel adımını oluşturmaktadır. Literatürde, belirtilen unsurların bir arada değerlendirilmesini konu alan birçok kentleşme modeli geliştirilmiştir. Bu çalışma kapsamında odağına merkezilik, yoğunluk ve bütünleştirmeyi alan kompakt kent modeli, sürdürülebilirlik sorunsalına cevap verebilecek en uygun kent modellerinden birisi olarak düşünüldüğü için tercih edilmiştir.

Kompakt kent modeli, kapitalizmin yarattığı zaman-mekân ikilemi arasındaki belirsizliği eleştirmekte ve kontrolsüz kentsel yayılımın sınırlandırılmasını savunmaktadır. Bu model, kentsel arazi kullanımında yüksek yoğunluklu ve karma arazi kullanımının etkin olduğu tek veya çok merkezli toplu kentsel gelişme yaklaşımına vurgu yapmaktadır. Kentsel tasarımda dikey mimariye öncelik verilmekte, otomobil bağımlılığın azaltılarak yaya ve bisiklet yollarının yaygınlaştırılması sağlanmaktadır. İdeal bir kent formu olan kompakt kent modelinin küçük, orta ve büyük ölçekli kentlerde uygulanabileceği konusunda önemli tereddütler bulunmaktadır. Özellikle metropoliten kentlerdeki göç hareketleri ve nüfus artışı, mevcut kentsel alanları çepere doğru yaymakta ve verimli arazilerin yerleşime açılmasına neden olmaktadır. Kentlerin yayılması sonucu gelişen çok merkezlilik, özellikle orta ve yüksek gelir gruplar için kentin eski yerleşim alanlarına olan talebi azaltmakta ve

banliyö bölgelerine ilgiyi artırmaktadır. Banliyöleşme süreci, otomobil bağımlılığını artırırken yeni otoyolların açılmasına yol açmakta ve kentin kontrolsüz büyümesini hızlandırmaktadır. Sonuç olarak, kentsel yayılımın sınırlandırılmasını savunan kompakt kent

yaklaşımının uygulanabilirliği metropoliten kentler için tek başına başarılı olabilecek sürdürülebilir kentsel gelişme modeli olarak görülmemektedir. Bundan dolayı model, kompakt kentin uygulanabilirliği ve uygulama sonrası oluşabilecek olumsuz etkiler (trafik sıkışıklığı, yeşil alan yetersizliği, yüksek enerji tüketimi, doğal afetlere karşı savunmasızlık vb.)’den dolayı literatürde önemli eleştirilere maruz kalmaktadır.

Türkiye’de sürdürülebilir kent anlayışı içindeki kompakt kent yaklaşımı özellikle 2000’li yıllardan sonra yaşanabilirlik ve sürdürülebilir çevre anlayışı üzerinde gelişmeye başlamıştır. Kompakt kent vurgusu ilk olarak 9. Kalkınma Planında ele alınmış ve 2009 yılında düzenlenen Kentleşme Şurası ile daha geniş bir boyuta ulaşmıştır. Şura’da ortaya konan strateji ve hedefler, 2010-2023 KENTGES belgesinin temelini oluşturmuş ve sürdürülebilir kentsel gelişim için bir yol haritası belirlenmiştir. Ayrıca 10. ve 11. Kalkınma Planlarının yaşanabilir mekânlar ve sürdürülebilir çevre kısımlarında kompakt kentin temel unsurlarına değinilmiştir. Bu gelişmeler ışığında, ülkemizde sürdürülebilir kentler için ortaya konan ulusal strateji belgelerinde, kompakt kent yaklaşımına yönelik doğrudan bir atıf yapılmamıştır. Bunun yerine kompakt kent literatürünün yer verdiği unsur ve özellikler dikkate alınarak; kaynakların verimli kullanılması, yerleşmelerin kademelenmesi ve çok merkezli olması, karma arazi kullanımı, teknik ve sosyal altyapının iyileştirilmesi, otomobil bağımlılığının azaltılması, yaya ve toplu taşımaya dayalı ulaşım sistemleri, doğal ve kültürel varlıkların korunması, gecekondu ve kaçak yapılaşmanın önlenmesi, kentsel dönüşüm projelerine öncelik verilmesi gibi hedefler belirlenmiştir. Sonuç olarak, bu kent modelinin ülkemizde sürdürülebilir kentlere ulaşma fikri için destekleyici bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Kaynakça:

1. AHLFEDLT, G., - PIETROSTEFANI, E., (2017), The effects of compact urban form: A qualitative and quantitative evidence review, Coalition for Urban Transitions, London and Washington.
2. CHANG, H. S. – CHEN, T. L., (2016), “Examine Sustainable Urban Space based on Compact City Concept”, Global Journals Inc., Vol. 16, No. 4, pp. 2-12.
3. CHURCHMAN, A., (1999), “Disentangling the Concept of Density”, Journal of Planning Literature, Vol. 13, No. 4, pp. 389-411.
4. ÇAHANTİMUR, A. – YILDIZ, T. H., (2008), “Sürdürülebilir Kentsel Gelişmeye Sosyokültürel Bir Yaklaşım: Bursa Örneği”, itüdergisi/a mimarlık, planlama, tasarım, C. 7, S. 2, ss. 3-13.
5. ÇALIŞKAN, O., (2004), “Sürdürülebilir Kent Formu: Derişik Kent”, Planlama Dergisi, S. 3, ss. 33-54.
6. KARAKURT TOSUN, E., (2013), “Sürdürülebilir Kentsel Gelişim Sürecinde Kompakt Kent Modelinin Analizi”, Yönetim ve Ekonomi, C. 20 S. 1, ss. 31-46.
7. KELEŞ, R., (1998), Kentbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara, İmge Kitabevi.
8. KENTGES, (2010), Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı 2010-2023, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Ankara.
9. KUHLMAN, T. – FARRINGTON, F., (2010), “What is Sustainability?”, Sustainability, No. 2, pp. 3436-3448.
10. LEHMANN, S., (2016), “Sustainable Urbanism: towards A Framework for Quality and Optimal Density?”, Future Cities and Environment, Vol. 2, No. 8, pp. 1-13.
11. MATSUMOTO, T., (2011), “Compact City Policies: Comparative Assessment”, 47th ISOCARP Congress, pp. 1-12.
12. MOHAMMED, P.A., (2021), Evaluation of Sustainable Urban Form: A Study in Erbil,

Northern Iraq, Near East University, A Thesis Submitted to The Institute of Graduate Studies, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nicosia.

13. ÖZASLAN, A., (2021), Kentli Deneyimleri Üzerinden Merkezden Çepere Antalya'da Kentsel Dönüşüm, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta.

14. ÖZCAN, K., (2012), "Sürdürülebilir Kent Modelleri" ve "Sürdürülebilir Kentsel Gelişme", (Editör: Melik Ersoy), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük İçinde (s. 407-409), İstanbul, Ninova Yayıncılık.

15. RASOOLIMANESH, S. M. – BADARULZAMAN, N. – JAAFAR, M., (2011), "Achievement to Sustainable Urban Development using City Development Strategies: A Comparison between Cities Alliance and the World Bank definitions", Journal of Sustainable Development, Vol. 4, No. 5, pp. 151-166.

16. YAZAR, K. H., (2006), "Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük Kent Planlama Yöntem Önerisi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

17. YENİ, O., (2014), "Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 16, S. 3, ss. 181-208.

18. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf, (Erişim Tarihi: 09.11

19. .2022).

20. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dokuzuncu-Kalkinma-Plani-Yerlesme-ve-Sehirlesme-OIK.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.11.2022).

21. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf, (Erişim Tarihi: 10.11.2022).

22. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, (Erişim Tarihi: 10.11.2022).

Zahid Mammadov

Prof. Dr., UNEC Elm Departamentinin direktoru
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

Elvettin Akman

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasi Elmler Fakültesi
Siyasi elm və dövlət idarəçiliyi kafedrası
(Sakarya Türkiyə)

Ferruh Tuzcuoğlu

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasi Elmler Fakültesi
Siyasi elm və dövlət idarəçiliyi kafedrası
(Sakarya Türkiyə)

Ahmet Özaslan

Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasi Elmler Fakültesi
Siyasi elm və dövlət idarəçiliyi kafedrası
(Sakarya Türkiyə)

Davamlı şəhər inkişafı çərçivəsində kompakt şəhər üzrə ilkin tədqiqat

Xülasə

21-ci əsrdə kapitalist istehsal sisteminin səmərəliliyinin artması bütün dünyada urbanizasiyanı sürətləndirdi və bu proses işçi qüvvəsinin hərəkətliliyinin və şəhər əhalisinin art-

masına səbəb oldu. Əhalinin böyük şəhərlərə miqrasiyası və digər tərəfdən şəhərlərin təbii yaşıllıq ərazilərə doğru böyüməsi bəşəriyyətin böyük şəhər dəyişiklikləri ilə üzləşdiyini ortaya çıxardı. Xüsusən də əztəminatlı təbəqələrin iş tapmaq ümidi ilə müxtəlif yaşayış məntəqələrinə miqrasiyası planlaşdırılmamış urbanizasiya ilə nəticələnmiş, torpaq və resurslardan istifadənin nizam-intizamı saxlanılması şəhərin özünü yeniləməsinə imkan verməmiş, şəhər dayanıqlığını itirməyə başlamışdır. funksiyası. Halbuki dünyada enerji istehsalı son 20 ildə 52% artıb. Bütün global enerji istehsalının 90%-nin ətraf mühitə ziyan vurmasında mühüm rol oynayan neft, kömür və qaz kimi qalıq yanacaqlar hesabına qarşılandığını nəzərə alsaq, şəhərlər həm şəhər, həm də ətraf mühit təhlükələri ilə üzləşir. Bu kontekstdə davamlı urbanizasiya hədəfləri 1990-cı illərdə OECD tərəfindən, xüsusilə də Avropa üçün müəyyən edilmişdir. Bundan əlavə, davamlı urbanizasiyanı təmin edəcək müxtəlif yanaşmalar irəli sürülməyə çalışılıb. Onlardan biri kompakt şəhər yanaşmasıdır.

Müasir şəhərsalma müzakirələrində ən mühüm siyasət yanaşmalarından biri olan yığcam şəhər şəhərin məkan formasını əhatə edən iqtisadi, sosial və ekoloji göstəricilərin inkişafını artırır. Şəhər-kənd əlaqəsinin gücləndirilməsi, səmərəli nəqliyyat sisteminin inkişaf etdirilməsi, kənd təsərrüfatı torpaqlarının qorunması və sənaye siyasətinin yığcam şəhər siyasətləri ilə uyğunlaşdırılması kimi məqsədlər kompakt şəhər üçün milli şəhər siyasətinin hazırlanmasında mühüm yer tutur. Şəhərin periferiyalarına inkişaf imkanları təqdim etməyən bu şəhər quruluşunda cəmləşən ərazilərdə hərəkətliliyə nəzarət etmək məskunlaşmış ərazilərin yayılmasını ləngidir və şəhəratrafiləşmənin qarşısını alır. Bərəkətli kənd təsərrüfatı torpaqlarının mənimsənilməsi və şəhərin müxtəlif oxlara sürüşməsi şəhərin mərkəzindən ətrafa doğru genişlənən şəhərin içini boşaldır və şəhərin funksional ölçülərində itkilərə səbəb olur. Bu şəhər modelində torpaqdan istifadəyə nəzarət, balanslaşdırılmış məskunlaşma və yerli xidmətlərə çıxış şəhərin davamlılığına töhfə verə bilər.

Türkiyədə mövcud kompakt şəhər qanunvericiliyinin və modelinin olmaması şəhər inkişafının uçurumlarda böyüməsinə səbəb olur. Bu böyümə şəhərin kimliyini, tarixi və mədəni quruluşunu dəyişdirir və şəhərin nüvəsində çökmüş bir ərazinin meydana gəlməsinə səbəb olur. Kompakt şəhər yanaşması İnkişaf Planlarında və İnteqrasiya edilmiş Şəhər İnkişafı Strategiyası və Fəaliyyət Planında (KENTGES) birbaşa vurğulanmasa da, bu şəhər modelinin elementi və zəruriliyi qeyd edildiyi üçün bunu izah etmək vacibdir.

Bu araşdırmanın məqsədi davamlılıq ölçülü şəhərsalma modeli olan kompakt şəhər yanaşmasını fərqli ölçüləri ilə təqdim etmək, türk ədəbiyyatında çox çalışması olmayan bu sahəyə töhfə vermək və ilkin müzakirə etməkdir. Türkiyədə tətbiqi ilə bağlı araşdırmalar çərçivəsində.

Açar sözlər: *davamlılıq, şəhər siyasəti, kompakt şəhər, Türkiyə.*

Zahid Mammadov

*doctor of economic sciences, professor, Director of UNEC Science Department
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)*

Elvettin Akman

*Dos. Dr., Sakarya University, Faculty of Political Sciences
Political Elm and Dating Manager
(Sakarya Turkey)*

Ferruh Tuzcuoglu

*prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Political Sciences
Political Elm and Dating Manager
(Sakarya Turkey)*

Ahmet Ozaslan

Dr., Sakarya University, Faculty of Political Sciences
Political Elm and Dating Manager
(Sakarya Turkey)

A pre-research on the compact city within the framework of sustainable urban development

Abstract

The increase in the efficiency of the capitalist production system in the 21st century has accelerated urbanization throughout the world, and this process has led to an increase in labor mobility and urban population. The migration of the population to big cities and on the other hand, the growth of cities towards natural green areas have revealed that humanity is faced with major urban changes. In particular, the migration of low-income groups to different settlements with the hope of finding a job resulted in unplanned urbanization, the undisciplined maintenance of land and resource use did not allow the city to renew itself, and the city began to lose its sustainability function. However, energy production in the world has increased by 52% in the last 20 years. Considering that 90% of all global energy production is met by fossil fuels such as oil, coal and gas, which play an important role in damaging the environment, cities are faced with both urban and environmental hazards. In this context, targets for sustainable urbanization were set by the OECD in the 1990s, especially for Europe. In addition, different approaches that will ensure sustainable urbanization have been tried to be put forward. One of them is the compact city approach.

The compact city, which is one of the most important policy approaches in contemporary urban discussions, increases the development of economic, social and environmental performances covering the spatial form of the city. Objectives such as strengthening the urban-rural link, developing an efficient transportation system, protecting agricultural lands and harmonizing industrial policies with compact city policies have an important place in producing national urban policy for the compact city. Controlling the mobility in the areas concentrated in this urban structure, which does not offer development opportunities to the peripheries of the city, slows the spread of settled areas and prevents suburbanization. The development of fertile agricultural lands and the shifting of the city to different axes empty the inside of the city that expanded from the city center to the peripheries and cause losses in the functional dimensions of the city. In this urban model, controlling land use, balanced settlement and access to local services can contribute to urban sustainability.

The absence of an existing compact city legislation and model in Turkey causes urban development to grow in fringes. This growth changes the identity, historical and cultural structure of the city and causes a collapsed area to emerge in the city core. Although the compact city approach is not directly emphasized in the Development Plans and Integrated Urban Development Strategy and Action Plan (KENTGES), it is important to explain it because the element and necessity of this city model are mentioned.

The aim of this study is to present the compact city approach, which is a sustainability dimensional urban planning model, with its different dimensions, to contribute to this field, which does not have many studies in the Turkish literature, and to make a preliminary discussion within the framework of studies on its applicability in Turkey.

Key Words: Sustainability, Urban Policy, Compact City, Turkey.

A.A.Həsənov
i.ü.f.d., Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
asif_hasanov@rambler.ru
ORCID 0000-0001-8762-5721
N.E.Həsənzadə
magistrant, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
hasanzada.nazrin.98@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.02.2023

The article was received by editorial board on 15.02.2023

Статья принята к печати 15.02.2023

TEKNOLOJİ RİSKLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ KLASTERLƏRİN ROLU

Xülasə

Texnoloji risklərin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması problemləri, idarəetmə prosesində klasterlər, dinamik dəyişən iqtisadiyyat şəraitində regional iqtisadiyyatın kifayət qədər tədqiq edilməməsi bu istiqamətdə tədqiqatın aparılmasını, onun məqsəd və vəzifələrini əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsinin zəruriliyini şərtləndirmişdir.

Bu baxımdan da müəyyən olunmuşdur ki, klasterlər texnoloji risklərin və regional iqtisadiyyatların idarə edilməsində, strateji inkişafın formalaşdırılması və real investisiyaların cəlb edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Açar sözlər: regional iqtisadiyyat, inkişaf, texnoloji risk, idarəetmə, sənaye klasterləri.

GİRİŞ

İstənilən müəssisə və təşkilatın istehsal fəaliyyətinin nəticələrinə ola biləcək təsirlər müxtəlif növ risklərlə əlaqədardır. Müəssisə və təşkilatın istehsal sahəsi ilə eyni zamanda olan xüsusi bir hissəsi texnoloji risklər adlanır. Texnoloji risklər müəssisə və təşkilatın ümumi portfelində olduqca böyük, əhəmiyyətli rol oynayır.

Məlum olduğu kimi istehsal sferasının genişləndirilməsi, ən yeni istehsal texnologiyalarının yaradılması və digər əlamətlərə təsir səviyyəsi, yalnız hansısa təşkilatın fəaliyyətinin nəticələrinə deyil, ümumi şəkildə bazarın iqtisadi vəziyyətinə, konyukturasına təsir edir.

Xarici mühitin sahibkarlıq fəaliyyətinə münasibətində texnoloji risklər qeyri-müəyyənliyinə görə obyektivlik daşıyır. Texnoloji risklərin obyektivliyi sonda müəssisənin fəaliyyətindən birbaşa asılı olmayan metodlar ilə bağlıdır.

Başqa prizmadan yanaşdıqda isə texnoloji risklər insan fəaliyyətindən də asılı olan səbəblərlə (elmi kəşflər və yeniliklər) əlaqədardır. Doğurdan da, sahibkar özü mövcud riskli vəziyyəti qiymətləndirir, bir neçə alternativ arasından öz seçimini edir və mümkün xərcləri müəyyənləşdirir. Əlavə olaraq riski qəbul etmə, hər bir sahibkarın məntiqindən, psixoloji xüsusiyyətlərindən, xarakterindən, bilik səviyyəsindən, öz fəaliyyəti sahəsindəki təcrübələrindən də asılıdır.

Texnoloji risklər mövcud fəaliyyət sahəsi üzrə resursların istifadəsi zamanı vəsaitlərə qənaət və ya gözlənilən mənfəətin artması imkanındır, yəni risklə əlaqəli olan əldə olunan əlavə mənfəətdir. Beləliklə texnoloji risklər həm zərərə, həm də digər tərəfdənsə mənfəətə səbəb ola bilər.

Texnoloji risklər müəssisənin həm istehsalı, həm də perspektiv inkişafının bir çox aspektlərinə təsirsiz ötüşmür. Texnoloji (istehsal) riskləri çoxşaxəliliyi ilə səciyyəlidir, eyni za-

manda strateji idarəetmə qərarlarının qəbulu və reallaşdırılması məqsədilə qruplaşdırılır. Bu baxımdan da texnoloji (istehsal) risklərinin növləri, onların strateji idarə edilməsi prinsiplərinin ətraflı şəkildə təhlil edilməsi, müəssisələrin risklərinin idarə edilməsi, menecmentin ən spesifik sferasıdır və müəssisələrin istehsal fəaliyyətinin məqsədlərinə yiyələnmək nöqtəyi nəzərindən strateji menecment sistemində önəmli rol oynayır [1].

Eyni zamanda müəssisələrin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas istiqamətlərindən biri də texnoloji (istehsal) risklərin mənfi nəticələrinin neytrallaşdırılmasıdır. Neytrallaşma öz növbəsində fərqli texnoloji mexanizmlərin dəstəyi ilə reallaşdırılaraq xarici və daxili mexanizmlərə bölünür [2].

Müəssisələrdə texnoloji (istehsal) risklərinin öyrənilməsi və effektiv idarə edilməsi məqsədilə aşağıdakı bir neçə məsələnin həll edilməsi məqsəduyğundur:

- Texnoloji risklər, onların yaranması səbəblərinin araşdırılması;
- Texnoloji risklərinin təsnifatının müəyyən edilməsi;
- Risklərin idarə edilməsi sisteminin strukturunun təhlili;
- Risk menecmentinin təşkili, mərhələləri, idarəetmə məsələləri həllinin üsul və istiqamətlərinin təyin edilməsi;
- Bazar münasibətləri şəraitində risklərin sığortalanması;
- Texnoloji risklərin planlaşdırılması, eyni zamanda da proqnozlaşdırılması;
- Müasir şəraitdə texnoloji riskin neytrallaşdırılması mexanizmlərinin təhlili.

Müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında (qlobal iqtisadiyyatda) baş verən intensiv və dəyişkən çoxsaylı risklər milli iqtisadiyyatların (lokal iqtisadiyyatın) daha da möhkəmləndirilməsi zərurətini gündəmə gətirmişdir. Beynəlxalq iqtisadi müstəvidə baş verən qeyri-sabitlik və qeyri-müəyyənlik öz növbəsində milli iqtisadiyyatlar kontekstində yerli klasterlərin yaradılması və idarə edilməsi sisteminin tətbiqi zərurətini aktuallaşdırır [3].

Texnoloji risklərin idarə edilməsində klasterlər

Məlum olduğu kimi klasterlər həm yerli iqtisadiyyatda dəyər zənciri mexanizmini, həm də xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlığın qurulmasında həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan da milli iqtisadiyyatın həm regional inkişaf, həm də səmərəli struktur göstəricilərinin yaxşılaşdırılması məkan və zaman amili nəzərə alınmaqla müasir klasterləşmənin tətbiqi məsələlərini önə çəkir.

Məhdudiyyətləri nəzərə alaraq, risklərin idarə edilməsinin konseptual modelinin işlənilib hazırlanması məqsədilə aşağıdakı addımlar atılması məqsəduyğundur:

- 1) risklərin müəyyənləşdirilməsi və ekspert qiymətləndirilməsi;
- 2) riskin integral göstəricisinin qiymətləndirilməsi;
- 3) layihənin həyata keçirilməsi üçün mümkün mənfi nəticələrin və təhlükələrin minimuma endirilməsi üçün idarəetmə qərarlarının hazırlanması;
- 4) əldə edilmiş nəticələrin təhlili və idarəetmə qərarlarının tənzimlənməsi;
- 5) risklərin monitorinqi və nəzarət.

Müasir dövrdə dinamik dəyişən xarici və daxili mühitdə rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalı prosesini həyata keçirən, lokal məkan aspektində regionun sosial-iqtisadi sisteminin bir-biri ilə əlaqəli şəkildə resurs potensialının reallaşdırılması baxımından klasterlərin üstünlükləri nəzərə cərpacaq dərəcədə diqqəti cəlb edir.

20-ci əsrin sonlarından başlayaraq sənaye klasterləri regionların iqtisadi inkişafında mühüm amil kimi özünü göstərməyə başlamışdır. O vaxtdan bəri qlobal bazarlarda rəqabət mübarizəsində bu amilin əhəmiyyəti artmaqdadır. Klaster müstəqil istehsal və ya xidmət firmaları (o cümlədən onların təchizatçıları), texnologiya və nou-hau yaradıcılarını (universitetlər, tədqiqat institutları, mühəndislik şirkətləri və s.), bazar institutlarını (brokerlər, məsləhətçilər) və hər biri ilə qarşılıqlı

əlaqədə olan istehlakçıları birləşdirən şəbəkə kimi (digər tərəfdən bir dəyər zənciri daxilində proses olaraq) başa düşülür.

Dövlət idarəetməsi və tənzimlənməsinin klaster prinsipi struktur və texnoloji klasterlər toplusunun məqsədyönlü dəstəklənməsi deməkdir, bunlar arasında: 1) müvafiq bilik sənayesi institutları ilə qarşılıqlı əlaqə; 2) şaquli sənayedaxili klasterlər istehsal prosesinin birləşmiş “bağlantılarının” təşkil etdiyi yüksək ixtisaslaşmış klasterlər və ana şirkətlər ətrafında formalaşan şəbəkələr bu kateqoriyaya aiddir (klasterin əsasını təchizatçı-montajçı-marketoloq-müştəri kimi zəncirlər təşkil edir); 3) yüksək təşkilatlanma səviyyəsinə malik sektoral sənaye klasterləri (məsələn, kimya klasteri) və ya daha yüksək səviyyəli təşkilatlanmaya əsaslanan sektorların birləşməsi (məsələn, aqrar-sənaye klasteri); 4) lokaldan qlobala qədər kəskin şəkildə fərqli miqyaslı meqaklasterlər (məsələn, aerokosmik klaster).

Sənaye təşkilatının klaster prinsipi Avstriya, Almaniya, İtaliya və Finlandiyada fəal şəkildə istifadə olunur. Xarici təcrübə nəzərə alınaraq, bu ölkələrdə, o cümlədən kənd təsərrüfatında, subsidiya verilən ərazilərdə onlarla klaster yaradılıb. Klasterlər xarici sərmayələrin axını üçün zəmin yaradır, geniş sahibkarlıq subyektlərinin hazırlanmasına və kiçik və orta biznesin güclü inkişafına, şirkətlərin çevikliyinin və mobilliyinin artırılmasına, geniş spektrli şəbəkə strukturlarının yaradılmasına şərait yaradır. Klasterlər eyni zamanda şəhər, rayon, region, ölkə daxilində və hətta dövlətlərarası səviyyədə rəqabət üstünlüklərinin inkişaf etdirilməsi yolları üzrə biznes, hökumət və akademik dairələr arasında dialoq üçün forum rolunu oynayır.

Praktik olaraq klasterlərin intensiv formalaşması və inkişafı aşağıdakı amillərlə bilavasitə əlaqədardır:

- iqtisadiyyatda və sənaye müəssisələrinin nizamnamə kapitalında dövlətin payı (inhisarçılıq dərəcəsi və rəqabətli bazar mühiti);
- regional sənaye klasterlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin aşağı olması, rentabelli müəssisələrlə müqayisədə əmək məhsuldarlığının geriləməsi və ən nəhayət investisiya layihələrinin aşağı rentabelliği;
- istehsalın texniki və texnoloji səviyyəsinin aşağı olması. Bu xüsusda IBM, Siemens və bu kimi beynəlxalq səviyyəli şirkətlərin ayrı-ayrılıqda göstəriciləri (əldə etdikləri patentlər) çox hallarda ümumilikdə dövlətlərin göstəricilərini üstələyir;
- sektor risklərinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması əsasında regional risklərin idarə edilməsi modelinin formalaşdırılmasının aktuallığı və s.

Araşdırmalar Azərbaycanda regional iqtisadiyyatın struktur və texnoloji modernləşdirilməsi zərurətini göstərir. Bu istiqamətdə strategiya regionların inkişafının resurs potensialının texnoloji, təşkilati, struktur, iqtisadi və sosial elementlərində mütərəqqi dəyişikliklər yolu ilə sənaye klasterlərinin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəldilməlidir. Regional sənaye klasterlərinin mövcud vəziyyəti ilə bağlı risklər nəzərə alınmalıdır. Struktur və texnoloji modernləşmə prosesləri sənaye klasterlərinin risklərini nəzərə almırsa, regionların iqtisadiyyatının artan keyfiyyət və rəqabət qabiliyyəti kimi göstəricilərin də arxa plana keçməsi gözləniləndir [4].

Klaster yanaşmasında iqtisadi əsaslandırma baxımından qiymətləndirmə meyarları [5] layihələrin məqsədindən irəli gələn klaster yanaşmasının məqsədəuyğunluğunu aşağıdakı kimi təsnifləşdirməyə imkan verir:

- a) regionun ixtisaslaşmasına uyğunluğu;
- b) əmək resurslarının mövcudluğu və yaxud qısa zaman kəsiyində əldə olunması imkanı;
- c) işsizlik problemlərinin həllinə yönümlülük;
- d) innovativlik və klasterin yarada biləcək sinerji effektivliyi.

Maliyyə meyarları (göstəriciləri) baxımından isə klaster layihəsinin ana klaster şirkəti və klaster iştirakçıları üçün:

- a) layihəyə investisiya yatırımı, regiondan asılı olaraq minimal investisiya məbləği (IC-investisiya kapitalı);
- b) investisiyanın geri dönmə dövrü (PBP-sadə geri dönmə dövrü və DPP-diskontlaşdırılmış geri dönmə dövrü);
- c) layihənin daxili gəlirlik norması (IRR);
- d) layihənin xalis gəlirliyi (NPV - xalis cari dəyər).

Bütün hallarda klaster layihələrinin reallaşmasında $NPV > 0$ şərti ödənilir. Bəzən $NPV = 0$ olduğu hallar da mümkündür ki, bu halda da layihənin həyata keçirilməsinə qərar verilir, bu vəziyyət yalnız sosial effektivlik yüksək olduğu və dövlətin digər prioritetlərinə uyğunluğu və dəstək olduğu hallarda qəbul edilir.

NƏTİCƏ

Regional sənaye klasterlərinin fəaliyyətinin idarə olunması prosesində risklər nəzərə alınmaqla yaranan təşkilati-iqtisadi münasibətlərdə:

- regional inkişafın klaster modelində risklərin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılmasına nəzəri və metodoloji yanaşmaların tədqiqi əsasında öyrənilən problemə konseptual yanaşmanın tamamlanması;
- regional risklərin idarə edilməsi modelinin formalaşdırılmasının zəruriliyinin əsaslandırılması və onun struktur və funksional elementlərinin müəyyənəşdirilməsi;
- regional inkişafın klaster modelində risklərin sistemli növ və model, forma və təsnifatının aparılması, onların subyekt-obyekt və struktur-funksional xüsusiyyətlərinin müəyyənəşdirilməsi;
- struktur-dinamik, təsviri və müqayisəli təhlil üçün sistemli yanaşma və alətlərdən istifadə əsasında regional sənaye klasterlərinin risklərinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması metodologiyasının təkmilləşdirilməsi;
- regional iqtisadiyyatda risklərin idarə edilməsi funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün təşkilati-iqtisadi mexanizmi formalaşdırmaq və regionda sənaye klasterlərinin inkişafında risklərin strukturunda dəyişikliklərin proqnozunun verilməsi;
- inteqral riski və onun sosial, texnoloji, təşkilati, struktur və iqtisadi inkişaf göstəriciləri ilə əlaqəsini nəzərə alaraq, regionlarda klasterlərin inkişafının diaqnostikasının multifaktorial sisteminin təklif edilməsi kimi məsələlərin həll edilməsi məqsəduyğundur.

Klasterlər regional iqtisadiyyatın idarə edilməsi və inkişafı strategiyasının formalaşdırılması, real investisiyaların cəlb edilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Kazımlı X., Quliyev İ. (2011). "İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi" Dərs vəsaiti. Bakı.
2. Atakişiyev M.C. (2013). "Maliyyə menecmenti" Bakı.
3. Fıkrkoca M. (2013). "Bütünsel risk yönetimi" Ankara.
4. Bolgün E. ve AKÇAY B. (2012). "Risk Yönetimi" Ankara.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 15 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir Mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin klasterləri haqqında Nümunəvi Əsasnamə, 2022.

A.A.Hasanov

PhD in Economics, Azerbaijan State University of Oil and Industry
ORCID 0000-0001-8762-5721

N.E.Hasanzade

master student, Azerbaijan State University of Oil and Industry

The role of clusters in technological risk management

Abstract

The problems of technological risk assessment and forecasting, clusters in the management process, insufficient research of the regional economy in the conditions of a dynamically changing economy have determined the need to conduct research in this direction and define its goals and tasks in advance.

In this regard, it was determined that clusters are important in managing technological risks and regional economies, forming strategic development and attracting real investments.

Key words: *regional economy, development, technological risk, management, industrial clusters.*

A.A.Гасанов

Д.ф.э., Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности
ORCID 0000-0001-8762-5721

Н.Э.Гасанзаде

магистрант, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности

Роль кластеров в управлении технологическими рисками

Резюме

Проблемы оценки и прогнозирования технологических рисков, кластеров в процессе управления, недостаточная изученность региональной экономики в условиях динамично меняющейся экономики обусловили необходимость проведения исследований в этом направлении и заблаговременного определения его целей и задач.

В связи с этим определено, что кластеры имеют важное значение в управлении технологическими рисками и региональной экономикой, формировании стратегического развития и привлечении реальных инвестиций.

Ключевые слова: *региональная экономика, развитие, технологический риск, управление, промышленные кластеры.*

А.Р.Абдуллазаде
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
aliabdullayev894@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 16.02.2023

The article was received by editorial board on 16.02.2023

Статья принята к печати 16.02.2023

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРОЕКТОВ «УМНАЯ ДЕРЕВНЯ» И «УМНЫЙ ГОРОД» В ОСВОБОЖДЕННЫХ РЕГИОНАХ

Резюме

Наряду с «умным городом» в постконфликтных районах планируется реализовать проект «умная деревня». В международной практике «Умная деревня» означает решение основных проблем, стоящих перед сельским населением, и, что более важно, создание новых экономических возможностей в сельской местности. Технологии «умного села» - это оцифровка, мышление шире границ села, новый формат сотрудничества села с прилегающими регионами. Мы также можем заблокировать возможность возникновения «круга упадка», применяя технологии «умной деревни» на освобожденных территориях. Также применение технологий «умного села» создаст условия для широкого распространения социальных инноваций, микро- и малого предпринимательства стартового типа среди сельского населения этих территорий. В заключение, «умный город» и «умное село», применение технологий может превратить Карабахский регион в туристическую жемчужину, созданную единством искусственного интеллекта и природной красоты мира, и в то же время инновационного старта.

Ключевые слова: *Азербайджан, умный город, умная деревня, проект, технология, развитие.*

ВВЕДЕНИЕ

«Что делает город умным?» Есть разные ответы с разными подходами к вопросу. В целом «умный город» определяется как «лучшее понимание, контроль и оптимизация ограниченных ресурсов в пределах города». В другом подходе «умный город» оценивается как использование информационных и коммуникационных технологий для повышения эффективности деятельности, обмена информацией с населением, обеспечения более качественных государственных услуг и благополучия граждан. «Умный город» должен доставлять подключенные решения населению через Интернет вещей (IoT) с использованием различного программного обеспечения, пользовательских интерфейсов и коммуникационной сети. Технология Интернета вещей (IoT) является одним из важнейших решений в концепции «Умный город». IoT - это сеть, которая существует для подключенных устройств для связи друг с другом и обмена информацией. Эти решения могут встретиться с нами из автомобилей, работы по дому, на улицах и в ряде ситуаций. Данные, собранные с устройств, собираются в облачных технологиях или на физических серверах, оптимизируются частным и государственным сектором и используются для удобства населения в рамках умного города. Помимо важности Интернета вещей (IoT), в этом проекте неоспоримую роль играют и другие технологии. Примеры включают интерфейсы прикладного программирования (API), искусственный интеллект (ИИ), служ-

бы облачных вычислений, информационные панели, машинное обучение, межмашинные коммуникации и ячеистые сети, а также другие технологии.

Проекты «умный город» и «умная деревня», связанные с освобождением территорий от оккупации

Президент Ильхам Алиев имеет уникальный взгляд на восстановление освобожденных территорий. Глава нашего государства неоднократно заявлял, что наши разрушенные армянскими захватчиками города и села будут восстановлены на основе концепций «Умное село» и «Умный город» на основе самых современных технологий.

Основной целью реализации проектов «Умная деревня» по всему миру является предотвращение миграции из села в город. Другими словами, должны быть созданы условия для жителей сельской местности, чтобы все услуги, которые люди могут получить в городе, были легко доступны в селах. В то же время необходимо создать больше возможностей для получения дохода и трудоустройства для жителей села. Третий момент – формирование полноценных условий для обеспечения доступа сельских жителей к государственным услугам. Иными словами, в концепции «Умная деревня» практически исчезла разница между сельскими и городскими территориями с точки зрения обслуживания, получения прибыли, использования государственных услуг (<https://ereforms.gov.az/files/article/pdf/az/f6c8677ad8a4da98b3d1ddefcf4d8349.pdf>).

Основные составляющие проекта «Умная деревня»:

Первый пилотный проект «Умное село» в селе Агали Зангиланского района будет реализован в основном по 5 компонентам. Это жилой сектор, производство, социальные услуги, «умное сельское хозяйство» и альтернативная энергетика. В районе планируется построить 200 индивидуальных домов с использованием полностью утепленных и инновационных строительных материалов. Внутренние инженерные коммуникации и системы отопления также будут построены на основе смарт-технологий. В этих селах будут построены современные школы, детские сады, поликлиники и центры электронного управления, сформирована туристическая инфраструктура. Все жилые дома, социальные объекты, административные здания и здания общественного питания, переработка и производство сельхозпродукции будут обеспечены альтернативными источниками энергии. В реализации проекта также примут участие специалисты турецких, китайских, итальянских и израильских компаний.

«Умное сельское хозяйство» включает в себя кооперативную систему управления, полями, садами и фермами, построенными на основе современных технологий, управления и контроля с помощью дронов. «Умные» фермы позволяют увеличить производство фруктов, овощей, мясной и молочной продукции в селах, наладить процесс переработки в соответствии с современными требованиями.

«Умная деревня» - это не только сельское хозяйство. Применение современных градостроительных норм, «умное» уличное освещение, строительство тепло- и холодостойких экологических домов, утилизация бытовых отходов, установка гидроэлектростанций, солнечных панелей, использование энергии биогаза – одни из основных составляющих этой концепции. Если учесть строительство современных школ, детских садов, поликлиник и центров электронного управления, формирование туристической инфраструктуры в этих поселках, то картина будет ясна. Обеспеченность всех жилых домов, социальных объектов, переработки и производства сельхозпродукции альтернативными источниками энергии показывает, в какой степени «Умная деревня» имеет преимущества.

Согласно концепции «Умная деревня», электронизация процесса расширяет производственные возможности. «Умная деревня» представляет собой автоматизирован-

ную, централизованно управляемую и совместно управляемую систему всей платформы, от системы орошения до обработки почвы, сбора урожая, а также предполагает применение самых передовых технологий и трансферт технологий. Интеграция этой системы в другие направления сельской инфраструктуры - альтернативные источники энергии и современную транспортную систему - завершит концепцию «Умного села».

Развитие высоких технологий и реализация подобных решений в сфере сельского хозяйства выдвинули на повестку дня в Азербайджане проект «Умная деревня» (Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. <https://president.az/articles/50474>).

По инициативе Президента Ильхама Алиева начало реализации этого проекта на территориях, освобожденных от оккупации, приведет к постоянным и эффективным результатам в реализации программы «Великое возвращение».

Выдвинутая Президентом Ильхамом Алиевым концепция «умного города», «умного села», то есть «умного города», «умной деревни», которые должны быть созданы на освобожденных территориях, в первую очередь ответит на глобальные вызовы в мире. Карабахский регион станет центром интереса для технологических инвестиций, а также сыграет роль эксперимента по применению умных городских-сельских технологий в других наших регионах. Сегодня 54 процента людей в мире живут в городах, и ожидается, что к 2050 году эта доля достигнет 66 процентов. Наряду с общим ростом населения урбанизация добавит в города еще 2,5 миллиарда человек в течение следующих трех десятилетий. Концентрация большого числа людей в городах и экосистемы, построенные вокруг их жизни, также были одной из основных причин изменения климата. Согласно отчету Программы развития Организации Объединенных Наций (ПРООН), на города приходится более 70 процентов глобальных выбросов парниковых газов. Сами городские жители в большей степени подвержены многим воздействиям вызванного урбанизацией изменения климата, особенно тепловому стрессу, наводнениям и чрезвычайным ситуациям в области здравоохранения.

Впервые мировые лидеры серьезно обсудили концепцию «умного города» на саммите G20, прошедшем в Осаке в 2019 году. В том же обсуждении было объявлено о создании альянса для определения необходимых глобальных рамок, которые объединили бы существующие предприятия-организации, работающие над строительством таких пространств. Создание умных городов в современном мире также способно устранить многие проблемы, вызванные глобализацией и 4-й промышленной революцией. Кроме того, сделать города более устойчивыми, инклюзивными и безопасными определяется как одна из Целей устойчивого развития Организации Объединенных Наций. В целом, для реализации концепции «умного города» на территориях, освобожденных от оккупации, необходимо сначала изучить устойчивый международный опыт, на следующем этапе применять и продвигать его, широко использовать информацию и коммуникационные технологии.

Внедряя решения для умного города, мы можем влиять на различные показатели качества жизни, такие как безопасность, время и удобство, здоровье, качество окружающей среды, социальные связи и гражданское участие, рабочие места и стоимость жизни. Технологии умного города открывают новые возможности для экономического развития, способные улучшить здоровье и благополучие граждан. Применение облачных технологий при восстановлении территорий может ускорить процесс восстановления региона и сделать его интересным для техноинвесторов. Внедрение проектов «умного города» в освобожденном регионе может сыграть основополагающую роль для создания инновационных центров и технопарков в Карабахе на следующем этапе, ускорив приток

инновационных, технологичных инвестиций, в которых сегодня нуждается регион. Картирование преступности в режиме реального времени, обнаружение выстрелов и предиктивные полицейские инструменты могут применяться для выявления потенциальных горячих точек и предотвращения преступности в этом районе, что является одной из наиболее важных проблем в постконфликтных районах - решениями «умного города» для повышения общественной безопасности.

Эти вопросы могут быть решены с помощью услуг, предлагаемых спутником «Азерспейс». Как особо отметил Президент, на освобожденных от оккупации территориях планируется создать зону зеленой энергетики. В этих областях применение таких технологий, как решения для умного города – мониторинг потребления электроэнергии, интеллектуальное освещение, сенсорные уличные фонари и сенсорные светофоры, может значительно сократить выбросы парниковых газов, с одной стороны, и потребление электроэнергии и тепла – с другой.

С помощью информационных технологий можно улучшить распределение электроэнергии в Карабахе, упростить сбор мусора, уменьшить заторы на дорогах и даже улучшить качество воздуха (Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 7 iyul 2021-ci il. <https://ru.President.az/articles>).

Например, установка «умных» мусорных баков в тех районах, которые автоматически отправляют информацию в компании по управлению отходами и имеют заранее запланированный график сбора мусора в случае необходимости, может превратить этот регион в безотходный центр переработки отходов в Азербайджане. С точки зрения экономии водных ресурсов, что важно для экономики страны в целом, важную роль в снижении водопотребления, исходя из концепции, сыграет создаваемый на освобожденных территориях «умный город». Такие приложения, как интеллектуальные ирригационные системы, утечка воды, мониторинг качества воды и потребления, могут удерживать потребление воды на уровне от 25 до 80 литров на человека в день. Приложения облачных информационных технологий могут облегчить не только жизнь человека, но и управление земельными ресурсами. Местные органы власти, муниципалитеты, частные предприятия и граждане могут получать, анализировать и управлять данными в режиме реального времени с помощью этих электронных приложений, чтобы принимать более эффективные решения, улучшающие качество их жизни ([http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2021/fevral/733560\(meqale\).pdf](http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2021/fevral/733560(meqale).pdf)).

5 городов, которые больше всего применяют решения умного города, - это Сингапур, Лондон, Амстердам, Гонконг и Нью-Йорк, которые также являются основными туристическими центрами мира (Müzəffərli N., İsmayilov E.2010). Поэтому технологии «умного города» могут создать дополнительную возможность для развития туристической отрасли Карабахского региона, имеющего большой потенциал. С этой точки зрения строительство города Шуша в качестве пилотного проекта в рамках концепции «умного города» даст дополнительное преимущество туристическому потенциалу. Например, установка интерактивных информационных щитов в Шуше, мобильные приложения, связанные с туристическими услугами, историческими памятниками, роботы-проводники, предоставляющие информацию о следах прошлого конфликта, интеллектуальная транспортная система, возможность экологически чистых туристических мест с применением производства «зеленой» энергии увеличит поток иностранных туристов в этот регион, создаст условия(Unec ekspert jurnalı).

Как сказал глава государства: «Я уверен, что так же, как мы изгнали врага с наших земель в короткий срок - всего за 44 дня, так и мы восстановим Карабах, нашу историческую

исконную землю, в короткий срок. " Восстановление и развитие Карабаха также является реальной целью, основанной на широких возможностях страны и богатой истории местной экономики. Есть все возможности восстановить и всесторонне обустроить на высоком уровне эту огромную трущобу, превратить ее в экономически сильный и красивый регион Азербайджана. В момент, когда в таком регионе с большим и большим потенциалом, как Карабах, начинается широкомасштабный, долгосрочный процесс восстановления, возрождения и развития, скажем, что в целом при определении направлений развития экономики и производительных сил в регионах в целом учитываются различные особенности каждого региона (исторически накопленный опыт развития экономики, современное состояние развития, почвенно-климатические условия и др.) и общие стратегические задачи, стоящие перед нашей республикой.

С этой точки зрения восстановление и развитие прежней жизни районов и городов Карабаха, освобожденных от оккупации, в новом качестве становится более уникальным. Освобождение Карабаха от оккупации ставит перед нашим народом и нашим государством очень важные задачи, которые требуют совместных усилий всех нас. Мы должны восстановить прежний облик освобожденных от оккупации районов, городов и сел в новом качестве, в соответствии с требованиями современной эпохи. Признаемся, что это не такая уж простая задача.

На освобожденных от врага территориях Карабаха были уничтожены и фальсифицированы материальные и духовные богатства, созданные нашим народом на протяжении многих лет. Были разграблены и разрушены дома, школы, дороги, энергетика, водопровод, медицинские учреждения. У нас остались неровные земли, покрытые кустарником склоны и руины, свидетельствующие о том, что в прошлом здесь жили люди. Большая часть земель в нынешнем состоянии стала непригодной для земледелия. Экономика освобожденных территорий исторически носила многоотраслевой характер. Потому что эти районы являются одним из самых богатых природными ресурсами регионов Азербайджана. Без учета нефтегазовых ресурсов более 1/3 полезных ископаемых Азербайджана принадлежит территориям, освобожденным от оккупации.

В первую очередь этот регион богат золотом, кварц-золотом, медно-золотым, свинцово-цинковым, минеральными и термальными водами, различными строительными материалами. Зангиланский, Кельбаджарский и Лачинский районы, граничащие с Арменией, разделяют большую часть природных ресурсов с точки зрения количества и качества. Освобожденные от оккупации территории отличаются сухим и чистым климатом, плодородной почвой. Регион с его богатой культурой, историческим производственным опытом и выгодным географическим положением имеет прямой выход не только в регионы Азербайджана, но и в зарубежные страны, такие как Иран, Турция, Армения.

Все это создает благоприятные условия для восстановления и развития практически всех отраслей экономики на освобожденных территориях Карабаха. Однако, как мы уже упоминали выше, на освобожденных территориях было полностью уничтожено и уничтожено все, что принадлежало живому человеку. Каждая сторона была заминирована и стала источником опасности для жизни. Теперь предстоит очистить земли, пахнувшие смертью, очистить разрушенные поселения, создать новые условия жизни и работы для людей (Adigözəlov K.2020).

Поэтому по инициативе и под руководством Президента страны в нескольких вариантах разрабатывается долгосрочная стратегическая линия и план, охватывающий восстановление и развитие всех сфер жизни, хозяйства и обслуживания в новом качестве

на государственном уровне. На наш взгляд, при решении этой задачи необходимо учитывать два важных аспекта.

Во-первых, поскольку реализация проектов реставрации и развития является сложным процессом, возможны разные позиции, варианты и подходы относительно его решения.

Во-вторых, в процессе реализации этого плана естественно вносить в него дополнения и улучшения.

С этой точки зрения считаем целесообразным в подготовленном плане восстановления и развития жизни в Карабахе в новом качестве определить следующие общих направлений действий, сосредоточить и осуществить все меры, которые предстоит принять, провести научную -исследовательские работы по направлениям:

- в том числе разминирование территорий создание необходимых условий для жизни и деятельности населения;

- эффективная организация расселения населения, системный подход к возрождению городов и сёл;

- определение и оценка потенциала, который может быть использован для развития экономики в настоящее время и в относительно ближайшем будущем;

- определение направления подъема и развития экономики, руководствуясь принципами эффективного использования имеющегося потенциала, сохранения исторически накопленного производственного опыта, расширения выхода продукции на внешние рынки;

- определить источники и возможности финансового обеспечения восстановления и развития жизни региона в новом качестве;

- эффективно использовать природные ресурсы и богатства региона, которые могут быть использованы на данный момент, экспортировать продукцию на внешние рынки, формировать предпринимательство в отрасли с привлечением в основном граждан Азербайджана;

- целевое распределение земли среди пользователей (предпринимателей, подворий), содержание резервного земельного фонда и в целом формирование предпринимательства в сельском хозяйстве путем эффективного использования земли;

- организация туризма поочерёдно с последующим эффективным использованием всех возможностей региона в этой области;

- организация средних, начальных и профессиональных школ, постепенно высших учебных заведений и научно-исследовательских центров. Конечно, можно что-то добавить к этим направлениям и внести улучшения (Əliyev Ş.T.2021).

Но во всех случаях такой системный подход к проблеме устранил детали в этом сложном и многогранном процессе и относительно облегчит решение трудностей. Развитие города как регионального культурного и экономического центра может быть в определенной степени приоритетным на территориях, освобожденных от оккупации. Такие города обычно служат организационно-распорядительными центрами районов, население которых находится в повседневном функциональном контакте. Однако направление и уровень этой роли зависят от географического положения города в регионе, уровня развития, размера это зависит.

В этом отношении город Шуша имеет совершенно иные характеристики. Благодаря своему географическому положению, природным и историческим особенностям Шуша является городом, который вряд ли можно найти не только в Азербайджане, но и в мире. Президент страны Ильхам Алиев не случайно объявил этот город столицей азербайджанской культуры. И мы должны сделать город Шушу не только столицей истори-

чески сложившейся культуры Азербайджана, но и столицей, носителем и центром пропаганды современной культуры. Согласно соответствующим распоряжениям и распоряжениям главы государства Ильхама Алиева, на уже освобожденных от оккупации территориях начаты первые необходимые восстановительные работы.

В ходе визита в Шушу Президент на церемонии закладки фундамента Физулинского международного аэропорта торжественно заявил: «Мною город Шуша объявлен культурной столицей Азербайджана. Начаты работы по восстановлению города Шуши и восстановлению его исторического облика. В общем, после войны прошло всего два месяца, но большие строительные работы уже начаты». Здания в городе Шуша должны быть построены в современном архитектурном стиле, должны быть учтены возможности для развития туризма, сохранена функция города как лечебно-оздоровительного центра. Все виды услуг населению в городе должны оказываться на высоком уровне и образцовой организации. Вероятно, это или другие требования такого рода будут учтены при разработке государственного плана восстановления и развития города Шуши. Сегодня это пожелания и мечты. Мы верим, что завтра будет осознанная истина. Однако было бы неправильно размещать в Шуше слишком много различных производственных и обслуживающих предприятий и пытаться превратить ее в большой город. Это может нанести ущерб его природе и его значению как курортно-оздоровительного центра. На наш взгляд, на освобожденной территории можно сделать приоритетным развитие еще двух городов как регионального культурно-экономического центра.

В целом их можно определить, принимая во внимание эффективную территориальную организацию производительных сил Карабаха, а также интересы правильного размещения городов, способных играть роль культурно-экономического центра в нашей республике. Физули, вероятно, является одним из городов, которые будут развиваться как центр Карабаха. Строительство здесь международного аэропорта создает для этого благоприятные условия.

Этот город можно определить с учетом совершенствования управления, относительно равномерного размещения городов, способных играть роль культурно-экономического центра на территории нашей республики, и общего развития Карабаха. Естественно, что будет разработана и реализована долгосрочная (примерно на 10 лет) стратегическая линия, план и программа, охватывающая восстановление и развитие всех отраслей экономики и сферы услуг на государственном уровне.

По инициативе и под руководством главы страны Ильхама Алиева расширяются организационно-практическая деятельность и меры в этих направлениях. На наш взгляд, следует определить порядок и последовательность в решении вопросов восстановления качества и развития хозяйственной и сервисной сфер. Приоритетом должно стать обеспечение самых необходимых условий для жизни и деятельности людей, которые вернутся на родину в масштабном, долгосрочном порядке восстановления и развития (Bagramov V. 2021).

Президент Ильхам Алиев совершенно справедливо распорядился о восстановлении необходимых для жизни и деятельности человека сфер, таких как вода, энергетика, дороги, здравоохранение, с момента освобождения карабахских территорий от оккупации. Вода – сама жизнь, дорога – кровеносные сосуды современной жизни, энергия – движущая сила деятельности и развития, забота о здоровье – важное условие сохранения здоровья и деловой способности людей, которые вернутся в Карабах. Развитие сфер производственной и социальной инфраструктуры в этих направлениях должно, с одной стороны, создать условия для развития экономики освобожденных от оккупации районов в целом Карабахского региона как единой региональной системы, с другой стороны, для развития

двусторонних отношений между областями, граничащими с Арменией, и другими территориями Азербайджана. Создание и развитие межсельских центров создаст благоприятные условия для улучшения использования местных трудовых ресурсов, относительного сокращения оттока населения в города, относительно равномерного распределения городского образа жизни. В других освобожденных от оккупации районах, за исключением межсельских центров, в оставшихся местах восстановление и развитие может осуществляться в основном за счет собственной инициативы и средств населения. Чуть позже, когда жизнь пойдет своим чередом, проявятся перспективные пути развития этих поселков. При восстановлении производственных площадей, в первую очередь, следует обратить внимание на восстановление площадей, где люди исторически накопили богатый опыт, в соответствии с требованиями новых условий.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Известно, что экономика освобожденных территорий исторически носила многоотраслевой характер. Богатая природа Карабаха и выгодное географическое положение создают условия для комплексного развития здесь производственных и сервисных территорий. Ранее в этих областях были развиты отрасли производства бытовой техники, строительных материалов, производства минеральной воды, легкой промышленности, особенно ковроткачества, шелкоткачества и пищевой промышленности. Карабах был одним из основных регионов, где было развито ковроткачество в Азербайджане. Целесообразнее сначала изучить возможности развития этих направлений на освобожденных территориях и эффективно использовать этот потенциал. Цель состоит в том, чтобы всесторонне развивать и модернизировать Карабах в соответствии с его большим потенциалом, превратить его в один из самых богатых и экономически сильных регионов Азербайджана.

Список использованной литературы:

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. <https://president.az/articles/50474>
2. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 7 iyul 2021-ci il. <https://ru.president.az/articles>.
3. Bayramov V. Azərbaycanın regionda yaratdığı yeni reallıq. 30 noyabr 2021-ci il. <https://www.tred.az>
4. Əliyev Ş.T. Pandemiya və postpandemiya şəraitində Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin aktual məsələləri // İzvestiya, AMEA, İqtisadiyyat İnstitutu, № 05,2020- s.5-12.
5. Adıgözəlov K. Bölgə üçün yeni imkanlar. 29 noyabr 2021 <https://www.tred.az>
6. Müzəffərli N., İsmayılov E. Azərbaycanın post-konflikt ərazilərinin bərpası: konseptual əsaslar. Bakı, Qafqaz nəşriyyat evi, 2010. - 270 s.
7. Unec ekspert jurnalı. 2.09.2020-1.10.2021, səh.106.
8. <https://ereforms.gov.az/files/article/pdf/az/f6c8677ad8a4da98b3d1ddefcf4d8349.pdf>
9. [http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2021/fevral/733560\(meqale\).pdf](http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2021/fevral/733560(meqale).pdf)

Ə.R.Abdullazadə

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

İşğaldan azad edilən rayonlarda “ağıllı kənd” və “ağıllı şəhər” layihələrinin həyata keçirilməsi

Xülasə

Münaqişədən sonrakı ərazilərdə “ağıllı şəhər”lə yanaşı, “ağıllı kənd” layihəsinin də həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Beynəlxalq təcrübədə “Ağıllı kənd” kənd əhalisinin üzləşdiyi əsas problemlərin həlli və daha da vacibi kənd yerlərində yeni iqtisadi imkanların yaradılması deməkdir. Ağıllı kənd texnologiyaları rəqəmsallaşma, kənd hüduqlarından kənarda düşünmə, kənd və ətraf rayonlar arasında əməkdaşlığın yeni formatıdır. Biz həmçinin işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ağıllı kənd texnologiyalarını tətbiq etməklə “tənəzzül dairəsi” ehtimalının qarşısını ala bilərik. Bundan əlavə, smart kənd texnologiyalarından istifadə sosial innovasiyaların, mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərinin bu ərazilərin kənd əhalisi arasında geniş yayılmasına şərait yaradacaq. Yekun olaraq qeyd edək ki, “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd”, texnologiyanın tətbiqi Qarabağ bölgəsini süni intellektin və dünyanın təbii gözəlliklərinin vəhdətindən yaranan turizm incisinə çevirə və eyni zamanda, “Ağıllı şəhər” və “Ağıllı kənd”ə start verə bilər. İnnovasiya fabriki.

Açar sözlər: Azərbaycan, ağıllı şəhər, ağıllı kənd, layihə, texnologiya, inkişaf.

A.R.Abdullazadə

master student, Azerbaijan State Economic University

Implementation of the "smart village" and "smart city" projects in the liberated regions

Abstract

Along with the "smart city" in post-conflict areas, it is planned to implement the "smart village" project. In international practice, "Smart Village" means solving the main problems facing the rural population, and, more importantly, creating new economic opportunities in rural areas. Smart village technologies are digitization, thinking beyond the borders of the village, a new format for cooperation between the village and the surrounding regions. We can also block the possibility of a “circle of decline” by applying smart village technologies in the liberated territories.

Also, the use of "smart village" technologies will create conditions for the widespread dissemination of social innovations, micro- and small start-up entrepreneurship among the rural population of these territories. In conclusion, "smart city" and "smart village", the application of technology can turn the Karabakh region into a tourist pearl, created by the unity of artificial intelligence and the natural beauty of the world, and at the same time, an innovative start.

Key words: Azerbaijan, smart city, smart village, project, technology, development.

S.C.Zeynalova
i.ü.f.d., Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
s_zeynalova@mail.ru
H.N.Mehdiyev
magistrant, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Məqalə redaksiyaya daxil olub 16.02.2023

The article was received by editorial board on 16.02.2023

Статья принята к печати 16.02.2023

MÜƏSSİSƏLƏRDƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI ÜSULLARI

Xülasə

Qloballaşan dünya iqtisadiyyatında sənaye müəssisələri təkcə öz ölkələri ilə deyil, həm də dünyanın bir çox müəssisəsi ilə rəqabət aparmalı olurlar. Qlobal rəqabətdə uğur qazana bilmələri üçün lazım olan insan, texnologiya və sərmayə resursları ilə yanaşı, ən mühüm resurs müəssisənin səmərəli şəkildə idarə olunmasıdır. Yüksək məhsuldarlıq eyni miqdarda resurslarla daha çox istehsal etmək və ya eyni xərclərlə daha çox məhsul əldə etmək deməkdir. Müəssisə səmərəliliyi sadəcə əmək və texnoloji avadanlığın daha çox istifadəsi olaraq görülür. Lakin səmərəlilik ilə iş keyfiyyətinin bir birinə sıx bir şəkildə bağlı olaraq qəbul etməliyik.

Müəssisənin səmərəliliyi onların sadəcə öz inkişafı üçün deyil, ölkə iqtisadiyyatının güclənməsi, rifah səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasının, cəmiyyətin formalaşması və dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün çox vacib məsələlərdəndir. Bu səbəbdən müəssisədə mütəmadi şəkildə səmərəliliyin qiymətləndirilməsi istiqamətində işlər aparılmalı, bu nəticələr əsasında gələcək qərarlar verilməli və inkişaf planı hazırlanmalıdır. Müəssisələrdə səmərəliliyin artırılma üsulları yaxından araşdırılmalı və müəssisələrin bu haqqda informasiyalaşması tədbirləri görülməlidir.

Açar sözlər: *səmərəlilik, müəssisə səmərəliliyi, səmərəliliyin artırılması.*

GİRİŞ

Qloballaşan dünyada rəqabət artdıqca səmərəlilik biznes üçün əvəzolunmaz rəqabət amillərindən birinə çevrilib. Müəssisələr fəaliyyətlərini səmərəli və effektiv həyata keçirdikcə, rəqabətə tab gətirə biləcəklər. Həmçinin səmərəlilik, israf və israfçılıqdan uzaq, resurslardan ən uyğun şəkildə istifadə edərək istehsal deməkdir.

Müəssisələrin səmərəliliyi təkcə özləri üçün deyil, həm də fəaliyyət göstərdikləri cəmiyyət və ölkə üçün vacibdir. Müəssisələrin səmərəliliyi müəssisəyə xərclərin azalması və mənfəətin artması şəklində əks olunduğu halda, müəssisələrin məhsuldarlığı cəmiyyət və ölkə baxımından yeni investisiyalar, artan əlavə dəyər, cəmiyyətin rifahı və məşğulluqda öz əksini tapır.

Səmərəliliyin müəssisələrdə qalıcı olması üçün mütəmadi ölçülməsi də vacibdir. Müəssisələrdə davamlı olaraq ölçülən səmərəlilik, menecerlərin düzgün və rəşional qərarlar qəbul etməyə, problemləri vaxtında görməyi və həll yolları tapmağa imkan verəcək. Səmərəliliyin ölçülməsi məhsuldarlığın artırılmasında da təsirli rol oynayır. Buna görə də müəssisələrdə məhsuldarlığın ölçülməsi ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar və modellər irəli sürülür.

Sənaye müəssisələri təkcə öz ölkələri ilə deyil, həm də dünyanın bir çox müəssisəsi ilə rəqabət aparmalı olurlar. Qlobal rəqabətdə uğur qazana bilmələri üçün lazım olan insan, texnologiya və sərmayə resursları ilə yanaşı, ən mühüm resurs enerjidir.

Enerji ölkələrin inkişafında əsas istehsal amillərdən biridir. Bu çərçivədə ölkələr ehtiyac duyduqları enerjini ucuz, davamlı, yüksək keyfiyyətli, təhlükəsiz və "təmiz" təmin etmək niyyətin-

dədirlər. Onlar enerji təchizatının təhlükəsizliyi baxımından öz enerji ehtiyatlarını şaxələndirirlər. Bu baxımdan təkcə enerjini təmin etmək və istehsal etmək deyil, həm də ekoloji cəhətdən təmiz enerjiden istifadəni təmin edilməlidir.

Enerji səmərəliliyi anlayışı qlobal, milli və regional səviyyədə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Enerji qiymətlərinin artması, enerji təchizatı təhlükəsizliyi ilə bağlı narahatlıqlar, texnoloji inkişaf, iqlim dəyişikliyi enerji səmərəliliyi ilə bağlı tədqiqatların əsas səbəbləridir.

Tədqiqatın araşdırma modeli

Səmərəlilik milli səviyyədə iqtisadiyyatın gücünün ölçülməsində mühüm göstəricidir və milli məşğulluq standartı nəzərə alındıqda daha yüksək həyat səviyyəsi deməkdir.

Dünyada “produktivite”, yəni səmərəlilik anlayışının bugünkü mənada ilk dəfə nə vaxt və harada istifadə edildiyini fransız alim prof. Jean Furastie tərəfindən tədqiq edilmişdir. Bu araşdırmanın nəticələrinə görə məhsuldarlığın ilk dəfə 16-cı əsrdə istifadə edildiyi müəyyən edilmişdir. Səmərəlilik təxminən 200 ildir istifadə olunur və fransızca “produire” (istehsal etmək) sözündən gəlir. Bu anlayışdan ilk istifadə edən alman həkim və mühəndis George Bauer olmuşdur. Onun 1556-cı ildə nəşr olunan “De re Metallica” kitabı “səmərəlilik” anlayışının istifadə olunduğu ilk mənbədir.

Dünyada ilk dəfə olaraq səmərəliliklə bağlı araşdırmalar aparmaq üçün 1921-ci ildə “Alman İqtisadiyyatının Rasionallaşdırılması İnstitutu” yaradılmışdır. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) 1944-cü ildə dərc etdiyi Filadelfiya Bəyannaməsində müharibədən sonrakı Avropanın inkişafı üçün yüksək məhsuldarlığa nail olunması vurğulanırdı. Bu bəyannamə İkinci Dünya Müharibəsindən sonra “səmərəlilik mərkəzləri” nin yaradılmasına öncülük etmişdir. (Büyük, 2019)

Professor T. A. Quliyev və İ. Ş. Qarayevin fikrincə, səmərəlilik anlayışı daha çox iqtisadi və sosial səmərəlilik formalarında əks etdirir. Kadrların idarə edilməsi prosesində əməyin səmərəli təşkili müəssisələrdə sosial səmərəliliyin formasından və onun əsas göstəricilərinin həyata keçirilməsindən asılı olaraq dəyişir. Belə ki, işçilərin real gəlir səviyyəsi, əmək haqqı səviyyəsi, şəxsin cari istehlakı, xidmətlərin həcmi və ümumiyyətlə real gəlirlə həyat səbəti arasındakı nisbət və bir sıra göstəricilər əməyin səmərəliliyinə təsir göstərir.

Rzayev F.B. (2021) “Sənayedə dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığının maliyyə təminatının səmərəliliyi” mövzusunda yazdığı məqalədə göstərilir ki, dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı layihələrində gəlirlilik zamanətli nisbətən yüksəkdir. Maliyyə liderliyini nəzərdə tutan dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı modeli tərəfdaşlığın səmərəliliyi və dövlət xərclərinin azaldılması baxımından məqsədəuyğundur. Xarici borcların yenidən maliyyələşdirilməsi proqramı üzrə kreditlər hesabına dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı sisteminin iştirakçısı olan sənaye müəssisələrinin böhran vəziyyətindən çıxarılması təcrübəsi diqqətə layiqdir. [15,s.53]

Nasimi Ahmadov (2016) “Azerbaycanın petrol imalatı endüstrisinde texnolojik gelişim ve verimlilik” məqaləsində Azərbaycanın neft sənayesində texnoloji inkişafın mövcud vəziyyəti araşdırılır və istehsalın səmərəliliyini nümayiş etdirən bəzi göstəricilər təhlil edilir. Neft emalı zavodlarında modernləşdirmənin, texnoloji yeniliklər üçün resursların artırılmasının və texnoloji qurğularda orta yüklənmənin optimal səviyyədə müəyyənəşdirilməsinin aktuallığı sübuta yetirilir.

Hamit Akçay (2010) “Gıda perakendeciliğinde işyeri ve işgücü verimliliği” adlı tədqiqat işində, bütövlükdə pərakəndə satış sektoru səmərəlilik kontekstində işlənmiş və qida pərakəndə satışında məhsuldarlığı artıran üsul və üsullar irəli sürülmüşdür. Pərakəndə satış üçün səmərəlilik məsələsi kifayət qədər yeni hesab edilməsini, bu səbəbdən araşdırmanı təqdim edərkən istifadə edilə bilən məhdud sayda resursların olduğunu, aparılan akademik tədqiqatların bəziləri xaricdə aparılan tədqiqatların tərcüməsi xarakteri daşdığını və ya praktiki reallıqlarla üst-üstə düşməyən stereotip həqiqətlər üzərində qurulduğunu bildirir.

Yapon Səmərəlilik Mərkəzi, "doğru işləri düzgün şəkildə və qənaətcil bir iş ilə həyata keçirməyə yönəlmiş rəşional həyat tərzi" kimi təsvir edərək səməreliliyi həyat fəlsəfəsi kimi qəbul etmişdir. Bir ölkədə biznesin ümumi məhsuldarlığı həmin ölkənin iqtisadi gücünün göstəricisidir. İqtisadiyyatın ən ümumi və etibarlı məhsuldarlıq ölçüsü onun ümumi milli məhsuludur. ÜDM bir ölkədə istehsal olunan bütün mal və xidmətlərin cəmidir. Məhsuldarlıq ölkənin inkişaf səviyyəsinin ən mühüm göstəricilərindən biridir.

Beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müəyyən edilmiş səməreliliyinin bəzi tərifləri aşağıda verilmişdir.

a) OECD (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı) : Səmərelilik istehsalın elementlərindən birinə bölünən məhsula bərabərdir.

b) ILO (Beynəlxalq Əmək Təşkilatı): Məhsullar dörd əsas elementin birləşməsi nəticəsində istehsal olunur: torpaq, kapital, əmək və təşkilat istehsalın bu elementlərə nisbəti məhsuldarlığın ölçüsüdür.

c) EPA (Avropa Məhsuldarlıq Agentliyi):

1) Səmərelilik hər bir istehsal vasitələrindən səmərelili istifadə dərəcəsidir.

2) Səmərelilik ilk növbədə düşüncə tərzi və daim mövcud olanı təkmilləşdirməyə çalışır.

3) Hər şeyin bu gün dünəndən daha yaxşı, sabah isə bu gündən daha yaxşı edilə biləcəyi inancına əsaslanır. Üstəlik, iqtisadi fəaliyyətin dəyişən şərtlərə uyğunlaşdırılması, yeni nəzəriyyə və metodların tətbiqi sonsuz say tələb edir. Bu, bəşəriyyətin tərəqqisi üçün real bir şeydir. [10,s.37]

Müəssisələr səməreliliyə istehsal prosesində istifadə olunan xammal və materiallar, əmək, torpaq, bina, maşın, avadanlıq və enerji kimi resursların nə dərəcədə effektiv istifadə olunduğunu müəyyən edən göstərici kimi baxırlar. İstehsal prosesində işçi qüvvəsi ilə yanaşı digər istehsal vasitələri də istifadə olunur. Bu istehsal vasitələri fərdi və ya kollektiv olaraq istehsal səviyyəsi ilə sıx əlaqədə olur. İşçi qüvvəsi ilə yanaşı, digər istehsal vasitələrinin istehsalla əlaqələrini müəyyən edən məhsuldarlıq dərəcələrinin bilinməsi və onların müxtəlif şəraitdə tendensiyalarını izləmək, zəruri hallarda kəmiyyətlərini dəyişdirərək ən yaxşı istehsal vasitələri ilə ən yüksək istehsal səviyyəsinə çatmağa imkan verir. [6,s.92]

Səməreliliyin təhlili, təhlil zamanı toplanmış statistik məlumatlar əsasında potensial məhsuldarlığın artırılması sahələrini müəyyən etmək üçün edilir. Təhlil həmçinin məhsuldarlığın itirilməsinə səbəb olan gecikmə və fasilə sahələrini də müəyyən edir.

Səməreliliyin artırılması təşəbbüsündə ilk addım əməliyyatın cari vəziyyətini anlamaqdır. Məhsuldarlığın təhlili potensial məhsuldarlığın yaxşılaşdırılması hədəflərini və potensial xərclərə qənaəti müəyyən etmək üçün istifadə ediləcək məlumatları təmin edəcək əsas göstəriciləri təqdim edir. [11,s.127]

Səmərelilik təhlilindən əldə edilən etibarlı məlumatlar həmçinin aşağıdakı nəticələrə əldə etməyə imkan verir:

- məhsuldarlığın artırılması hədəflərinin müəyyən edilməsi;
- əlavə dəyər yaratmayan fəaliyyətlərin dərhal aradan qaldırılması;
- təhlil nəticələrinə əsasən potensial qənaətləri proqnozlaşdırma bilmək.

Statistik məlumatların toplanması ilə istehsal olunun məhsulların istehsal vasitələrinə nisbətini ifadə edən səməreliliyin təhlili, səməreliliyin artırılması layihəsi üçün potensial sahələrin müəyyən edilməsi vacibdir. Təhlillər məhsuldarlıq itkisinə səbəb olan sahələri də müəyyən edir. Səməreliliyin artırılması təşəbbüsünün ilk addımı cari vəziyyəti yaxşı başa düşməkdir.

Səmərelilik proseslərini idarə etmək üçün səmərelilik ölçmələri aparılmalı, Səmərelilik ölçmələrini həyata keçirmək üçün Səmərelilik göstəriciləri və Səməreliliyin ölçü modelləri izah edilməlidir. Çünki ölçülə bilməyən hec bir şeyi idarə etmək olmaz.

Müəssisələrdə səmərəliliyin qiymətləndirilməsi və analizi mövzusunda müxtəlif yanaşmalar vardır. Bunun səbəbi müəssisədə fərqli qruplardan insanların (idarəedicilər, işçilər, investorla və müştərilər) olmasından qaynaqlanır. [14,s.47]

Səmərəliliyin ölçülməsində bəzi tətbiq olunan yanaşmalara nəzər salaq.

Alan Lowler yanaşması

Alan Lowler, İngiltərə Action Learning Associates'te Productivity Audits müdiri və son vaxtlarda İnsan Gücü Xidmətləri Komissiyasında səmərəliliyin inkişafı istiqamətində araşdırmalar aparmışdır.

Alan Lowler, səmərəliliyi müəssisələrin aşağıda sadalanan beş məqsədi, yəni hədəflər, təsir, effektivlik, müqayisəlilik və inkişaf melini, hansı dərəcədə və təsirli şəkildə həyata keçirdiklərini ətraflı bir ölçü olaraq düşünür. İlk növbədə müəssisənin əsas məqsədlərinə nail olub və ya olmadığını bilmək lazımdır. Klassik yanaşmada mənfəətin ən üst səviyyəyə çatdırılması təşkilatın əsas məqsədi kimi qəbul edilsə də, işçilərə yetərli əmək haqqının təmin edilməsi, kənar xidmətlərə görə xidmət haqqlarının ödənilməsi, amortizasiya və gələcək investisiyalar üçün istifadə olunacaq fondun yaradılması kimi hədəflər diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Müəssisə işçilərinin maaşını ödəyə bildiyi müddətdə heç olmasa qısa dövrdə mənfəət əldə etmədən fəaliyyətini davam etdirə bilər. Bu nəzərdən baxıldıqda mənfəət müəssisənin əsas hədəfi deyil sadəcə bir qazanc növüdür. [13,s.39]

Səmərəlilik, var olan resurslardan daha məhsuldar istifadə edilərsə, ola biləcəkləri müqayisə edir. Bu konsepsiya yeni performans standartını və ya bütün məhdudiyyətlər aradan qaldırıldıqda əldə edilə bilən potensialı ifadə edir. [13,s.39]

$$E_p = \frac{P}{C} = \frac{T - C}{C} = \frac{T}{C} - 1 \text{ veya } E_p = E - 1$$

Yuxarıda verilən düsturda konversiya dəyəri (C) = ümumi xərclər və əmək haqqı (W) + ümumi alışlar alınan fayda və xidmətlər (Ps) + amortizasiya (K). Beləliklə, ümumi qazancın maksimum səviyyəsi təşkilatın səmərəli olduğunun göstəricisidir. [13,s. 76-78]

Bela Gold Yanaşması

Gold ölçüsü investisiyanın gəlirlilik dərəcəsidir və mənfəəti beş performans elementinə aid edir. Bunla:

- məhsulun qiyməti;
- maya dəyər;
- fabrik, zavodun istifadə dərəcəsi;
- zavod və avadanlıqların səmərəliliyi;
- sərmayə resurslarının sabit və dəyişkən sərmayə arasında bölüşdürülməsidir. [14,s.59]

Bu beş elementi aşağıdakı kimi düstur şəkilində göstərmək olar:

$$\frac{\text{Mənfəət}}{\text{İnvestisiya}} = \left[\frac{\text{Məhsul gəliri}}{\text{Xərc}} - \frac{\text{Ümumi xərc}}{\text{Xərc}} \right] \times \frac{\text{Fiziki məhsul}}{\text{İstehsal həcmi}} \times \frac{\text{İstehsal tutumu}}{\text{Sabit sərmayə}} \times \frac{\text{Sabit sərmayə}}{\text{Ümumi xərc}}$$

Gold bu təhlildə həm gəlirlər, həm gəlirin xərcə çevrilməsi prosesini, həm də xərclər kontekstində keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərini gözdə tutmaq üçün lazımı tənzimləmələrin

edilməsi məsələsinə diqqət çəkdi. Təhlilin baza ili üzrə indeksləşdirmə əsasında aparılması tövsiyə olunur. [4,s.303]

Kazikiyo Kurosava Yanaşması

Kurosava görə; məhsuldarlığın qiymətləndirilməsi, keçmişin təhlilində və müəssisələrdə yeni fəaliyyətlərin planlaşdırılmasına kömək edir; həmçinin funksional fəaliyyətlərin izlənilməsi üçün informasiya sisteminin qurulmasında istifadə edilə bilər. Bu səbəbdən məhsuldarlığın qiymətləndirilməsi sistemlərinin qərar alma iyerarxiyasına çox uyğun olaraq qurulması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müvafiq olaraq, ümumi məhsuldarlığın ölçülməsi sistemi aşağıdakı kimi tərtib edilə bilər. [3,s.232]

$$\frac{\text{Faktiki dəyər}}{\text{Korporativ dəyər}} = \frac{\text{Standart dəyər}}{\text{Korporativ dəyər}} \times \frac{\text{Planlanan dəyər}}{\text{Standart dəyər}} \times \frac{\text{Faktiki dəyər}}{\text{Planlanan dəyər}}$$

Kurosava məhsuldarlığın ölçülməsi sistemini aşağıdakı kimi təqdim etmişdir. [3,s.233]

- işçinin məhsuldarlığının ölçülməsi sistemi;
- iş gücü tələbatının analizi və planlama üçün ölçmə sistemi;
- əmək resurslarından istifadə mexanizmini nəzərə alaraq faktiki iş məhsuldarlığının ölçülməsi sistemi;
- müəssisə səviyyəsində əlavə dəyər səmərəliliyinin ölçülməsi.

Data Envelopment Analysis Yanaşması

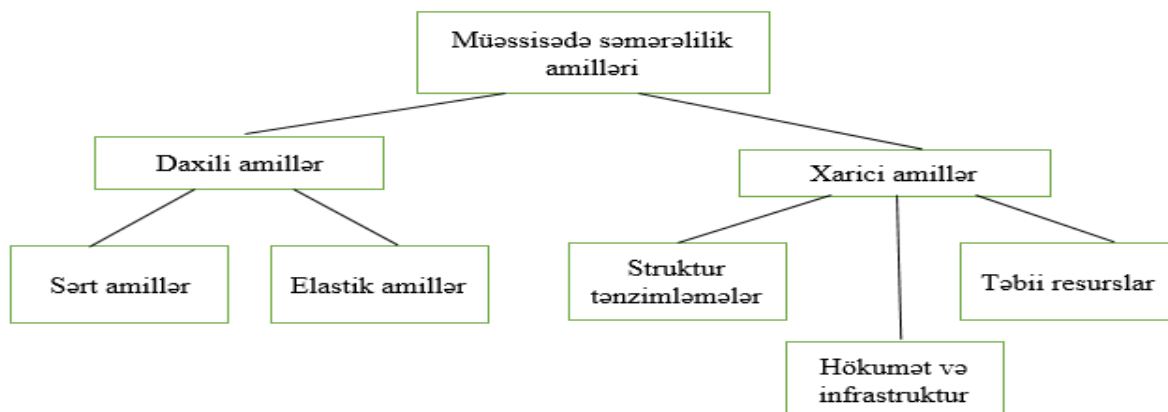
Data Envelopment Analysis – DEA son illərdə əməliyyat tədqiqatı və idarəetmə elmlərində geniş istifadə olunan metoddur. DEA riyazi proqramlaşdırma üsullarından istifadə edərək bir çox girişi və bir çox çıxışı qiymətləndirir və oxşar Qərar Vahidlərini təhlil edir. DEA-nın ən mühüm üstünlüyü ondan ibarətdir ki, klassik səmərəlik yanaşmalardan fərqli olaraq, giriş və çıxışların ölçülərinin analitik tərəfindən müəyyən edilir. [17,s.18]

2. Təhlil. Müəssisələrdə Səmərəliliyin Artırılması Məqsədilə Ölçülməsi

Günümüzdə qlobbalaşan dünyada məhsuldarlığın artışı inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələrdə iqtisadiyyatın dinamikasını əks etdirən bir proses olduğu göz önünə alınaraq səmərəliliyin artımını hər keçən gün daha da mühüm rol oynamaqdadır. Sosial və iqtisadi inkişafda məhsuldarlıq bir çox amildən daha vacibdir çünki, səmərəliliyin artırılmasından faydalanmayan heç bir insan fəaliyyəti yoxdur.

Səmərəliliyə təsir edən əsas iki amil var. Bunlar daxili və xarici amillərdir. Aşağıdakı sxemə nəzər salaq:

Sxem1. Müəssisədə səmərəlilik amillərinin ümumi modeli

Mənbə: [14,s.26]

Müəssisələrdə məhsuldarlığın dinamikasına nəzər salarkən bir neçə müəssisələr üzərindən anket suallar üzərindən toplanan məlumatlara əsaslanan təhlilər aparılmışdır. Onlardan biri 32 müəssisə üzərindən alınan məlumatlara əsasən aparılan SPSS təhliləridir.

Təhlilərə nəzər saldıqda iştirakçıların 28,1%-i 0-3 il, 15,6%-i 4-7 il, 18,8%-i 8-11, 37,5%-i isə bu sektorda 12 və daha çox ildir fəaliyyət göstərdiyini bildirmişdir.

Cədvəl 1

Anketdə iştirak edən müəssisələrdə işçi sayı

Fəaliyyət müddəti	Fekans (F)	Yüzde (%)
1-50	20	62.5
51-100	6	18.7
101 - 150	3	9.4
151 – 200	2	6.3
201 – 250	1	3.1
Toplam	32	100

Mənbə: [16]

Cədvəl 1 də sorğuda iştirak edən müəssisələrin işçilərinin sayı göstərilmişdir. Belə ki, iştirakçı müəssisələrin yarıdan çoxunda (62,5%) 1-50 işçinin olduğu görünür. Müəssisələrdən 6-da 51-100, 3-də 101-150, 1-də isə 201-250 işçinin çalışdığı müəyyən edilib.

Cədvəl 2

Səmərəliliyi ölçmə tezliyi

Səmərəliliyi ölçmə tezliyi	Fekans (F)	Yüzde (%)
Günlük	7	28
Həftəlik	8	20
Aylıq	5	32
3 aylıq	2	8
6 aylıq	3	12
Toplam	25	100

Mənbə: [16]

Səmərəliliyi ölçmə səviyyələri araşdırıldığında, səmərəlilik səviyyələri ən çox aylıq 32%, ikincisi gündəlik 28%, daha sonra 20% ilə həftəlik, 12% ilə 6 ay və 8% ilə 3 aylıq rüblük dövrlər ilə ölçüldüyün müşahidə edirik.

Cədvəl 3

Səmərəlilik ölçülməsində istifadə edilən nisbətlər

Səmərəliliyin növü	Ölçmə Növü (Nisbət)	(F)	(%)
İş gücü	istehsal miqdarı / işçi sayı	19	76
Material	istehsal miqdarı / material miqdarı	14	56
Avadanlıq	istehsal miqdarı / avadanlıq – saat	12	48
Enerji	istehsal miqdarı / enerji	11	44
Sərmayə	istehsal miqdarı / sərmayə	9	36
Metod	ümumi istehsal dövrü / standartlaşmış istehsal dövrü	9	36
Mənfəət	mənfəət / sərmayə	10	40

Mənbə: [16]

Müəssisələrin səmərəliliyi ölçmək üçün istifadə etdiyi əmsalları göstərən Cədvəl 3 dəki məlumatlar təhlil edildikdə, iştirakçıların daha çox əmək məhsuldarlığını ölçdüyü görülür. 56% ilə materiallar, 48% ilə avadanlıq, 44% ilə enerji, 40% ilə mənfəət və 36% ilə sərmayə və metod səmərəliliyi ölçülür.

Anket təhlilərinə nəzər saldıqda müəssisələrin ən çox iş gücü səmərəliliyinin ölçülməsinə diqqət ayırdığını görürük.

NƏTİCƏ

Müəssisələr səmərəliliyə istehsal prosesində istifadə olunan xammal və materiallar, əmək, torpaq, bina, maşın, avadanlıq və enerji kimi resursların nə dərəcədə effektiv istifadə olunduğunu müəyyən edən göstərici kimi baxırlar. İstehsal prosesində işçi qüvvəsi ilə yanaşı digər istehsal vasitələri də istifadə olunur. Bu istehsal vasitələri fərdi və ya kollektiv olaraq istehsal səviyyəsi ilə sıx əlaqədə olur. İşçi qüvvəsi ilə yanaşı, digər istehsal vasitələrinin istehsalla əlaqələrini müəyyən edən məhsuldarlıq dərəcələrinin bilinməsi və onların müxtəlif şəraitdə tendensiyalarını izləmək, zəruri hallarda kəmiyyətlərini dəyişdirərək ən yaxşı istehsal vasitələri ilə ən yüksək istehsal səviyyəsinə çatmağa imkan verir.

Səmərəlilik milli səviyyədə iqtisadiyyatın gücünün ölçülməsində mühüm göstəricidir və milli məşğulluq standartı nəzərə alındıqda daha yüksək həyat səviyyəsi deməkdir. Məhsuldarlığın artırılması həm də iqtisadi artımı sürətləndirən amildir. Bundan əlavə, rəqabət qabiliyyətini şərtləndirən amil olan səmərəlilik, ölkələrin daha yüksək həyat standartları yaratması üçün əsas amilə çevrilib. Ümumiyyətlə, səmərəliliyin istehsal maya dəyərini azaltmaq, bazarı genişləndirmək, məşğulluğu artırmaq, əmək haqqını artırmaq, işçi qüvvəsinin, idarəetmənin və istehlakçıların həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq və yüksəltmək üçün resurs faydalılığının, işçi qüvvəsinin, aktivlərin fayda və əlavə dəyər nisbətələrini müsbət mənada elmi cəhətdən artırmaqdır.

Müəssisənin idarə olunmasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üsullarının tətbiq edilməsi gələcəkdə daha effektiv istehsal planlaması hazırlamaq, işçilər və bölmələrin performansının müəyyən edilməsi məqsədilə hazırlanır. Bu nəticələr sayəsində həm gələcək inkişaf konsepsiyası hazırlanır həm də müəssisənin potensial gücünü aşkara çıxartmağa və gələcəkdə alınan qərarların bu nəticələr üzərindən dəyərləndirilir. Ədəbiyyatda olan məlumatlara əsasən səmərəlilik iş gücü nəzərə alınaraq hazırlanır. Buna səbəb istehsal dövründə, istehsaldan öncə və sonra bütün bu prosesə istiqamət verən iş gücüdür. Günümüzdə səmərəlilik keyfiyyət, xərclər və sürət ilə birlikdə əldə olunan, ayrı ayrılıqda düşünülməyən bir qiymətləndirmə şəklinə gəlmişdir. Təhlillərdən göründüyü kimi səmərəliliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə ölçülməsi daha çox ayda 1 dəfə olmaqla aparılır. Səmərəliliyi qiymətləndirməsi prosesində əmək məhsuldarlığına daha çox diqqətin ayrılması və iş gücü üzərindən dəyərləndirmənin aparılması halları digərlərinə nisbətən daha aktualdır.

Bu gün rəqabət bazarında müəssisənin dayanıqlı inkişafını düşünürüksə, alınan qərarların müəssisənin hazırkı potensialının məhsuldar şəkildə artırılması istiqamətində aparılmasını hədəfləyiriksə bir sıra təklifləri göz önündə tutmalıyıq.

1. müəssisənin səmərəliliyinin ölçülməsi üsulları müxtəlif yanaşmalardan aparılmalı;
2. müəssisənin səmərəliliyinin ölçülməsi konkret dövrlərə bölünməli (həftə, ay, rüb və s)
3. alınan nəticələr digər illərlə qarşılıqlı müqayisə edilməli və ortada olan problemlər aradan qaldırılmalı;
4. yaranacaq problem və təhlükələr öncədən ehtimal edilməli və həll yolları hazırlanmalı;
5. səmərəlilik təkcə müəssisə üzərindən deyil müxtəlif kateqoriyalarda (iş gücü, material, metod və s.) aparılmalı;
6. az məhsulla hansı metodlarla fəaliyyət göstərilərsə maksimal məhsuldarlığa çatmağın yolları araşdırılmalı;

7. iş gücünə olunan yatırımları məhsuldarlığın artımına təsiri istiqamətində planlı şəkildə aparılmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abdullayev R. Azərbaycanın enerji strategisi küresel gelişmeye önemli katkılar veriyor /Azərbaycan, 20.09.2015, s.4.
2. Arzu U. ve Murat D.Endüstriyel İşletmelerde Enerji Verimliliği ve Enerji Yönetimi, Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2018.
3. Ayhut Top Marmara Üniversitesi, İ.İ.BF, İşletme Bölün-iii. Doçent Dr. 2002.
4. Baş, İ. M. ve Artar A. (1991). İşletmelerde Verimlilik Denetimi Ölçme ve Değerlendirme Modelleri. Ankara: MPM Yayınları.
5. Deniz, N. (2019). VEerimlilik yönetimi. Eçkişehir: Anadolu Üniversitesi.
6. Enerji Verimliliği Dergisi, (2014), Kasım Aralık 2014 Sayı:4, Eskon Enerji Sistemleri. İstanbul. ENVERDER, Enerji Verimliliği Derneği (2010), Türkiye Enerji ve Enerji Verimliliği Çalışmaları Raporu, Yeşil Ekonomiye Geçiş, Ankara.
7. IEA, International Energy Agency (2013) 2013 Annual Report, OECD-IEA, France.
8. IEA, International Energy Agency (2013), Technology Roadmap, Energy and GHG Reductions in the Chemical Industry via Catalytic Processes.
9. IEA, International Energy Agency (2014), Energy Efficiency Indicators: Fundamentals on Statics 2014.
10. Juraev, R. (2006). İşletmelerde Verimlilik Ölçme Ve Değerlendirme. İstanbul Technical University, Institute of Science and Technology, 1996.
11. Kaynak, Serdar (2005), Enerjinin Verimli Kullanımına Yaklaşımlar Küreselleşmenin Enerji Değişim Programı ve Enerji Politikaları, Elektrik Mühendisleri Odası, 5. Enerji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara. Kingdom: Gower Publishing Co.
12. Koçel, T. (. (2010). İşletme Yöneticiliği (12. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
13. Lawlor, A. (1987). Productivity Improvement Manuel, Aldershot. United.
14. Prokopenko, J. (2003). Verimlilik Yönetimi Uygulamalı El Kitabı. (Çev. Olcay Baykal, Nevda Atalay ve Erdemir Fidan). Ankara: MPM Yayınları, (1987), s. 26.
15. Rzayev F.B. (2021). Sənayedə Dövlət-Özəl Bölmə Tərəfdaşlığının Maliyyə Təminatının Səmərəliliyi. Sumqayıt: Beynəlxalq elmi konfrans.
16. Osman Demirdöge Sevinç Özçelik 2010 Küçük Ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde Verimliliği Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi-Erzincan İlinde Bir Uygulama.
17. Deveci Karakoç, İ. (2003). “Veri Zarflama Analizi- Bir Uygulama”. D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, 2(18), 1-2.

S.C.Zeynalova

PhD in Economics, Azerbaijan State University of Oil and Industry

H.N.Mehdiyev

master student, Azerbaijan State University of Oil and Industry

Methods of increasing efficiency in the enterprise

Abstact

In the globalized world economy, industrial enterprises have to compete not only with their own countries, but also with many enterprises of the world. In addition to the human, technology

and capital resources necessary for them to succeed in global competition, the most important resource is the effective management of the enterprise. High productivity means producing more with the same amount of resources or getting more output with the same costs. Enterprise efficiency is simply seen as greater utilization of labor and technological equipment. However, we must accept efficiency and quality of work as closely related to each other.

Enterprise efficiency is one of the most important issues not only for their own development, but also for the strengthening of the country's economy, improvement of the level of well-being, formation of society and sustainable economic development. For this reason, work should be carried out regularly in the enterprise in the direction of efficiency evaluation, future decisions should be made based on these results, and a development plan should be prepared. Methods of increasing efficiency in enterprises should be closely investigated and measures should be taken to inform enterprises about this.

Key words: efficiency, enterprise efficiency, efficiency improvement.

С.С.Зейналова

*д.ф.э., Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

Г.Н.Мехтиев

*магистрант, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

Методы повышения эффективности предприятий

Резюме

В условиях глобализации мировой экономики промышленным предприятиям приходится конкурировать не только со своими странами, но и со многими предприятиями мира. В дополнение к человеческим, технологическим и капитальным ресурсам, необходимым им для достижения успеха в глобальной конкуренции, наиболее важным ресурсом является эффективное управление предприятием. Высокая производительность означает производить больше с тем же количеством ресурсов или получать больше продукции с теми же затратами. Эффективность предприятия просто рассматривается как более широкое использование рабочей силы и технологического оборудования. Однако мы должны принять эффективность и качество работы как тесно связанные друг с другом.

Эффективность предприятий является одним из важнейших вопросов не только для их собственного развития, но и для укрепления экономики страны, повышения уровня благосостояния, формирования общества и устойчивого экономического развития. По этой причине на предприятиях должна регулярно проводиться работа в направлении оценки эффективности, на основе этих результатов должны приниматься будущие решения, и должен быть подготовлен план развития. Следует внимательно изучить методы повышения эффективности на предприятиях и принять меры по информированию предприятий об этом.

Ключевые слова: эффективность, эффективность предприятия, повышение эффективности.

F.Ə.Vəliyev
i.ü.f.d., baş müəllim, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti,
ORCID 0000-0003-1912-0515
araz96@rambler.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 09.02.2023

The article was received by editorial board on 09.02.2023

Статья принята к печати 09.02.2023

AZƏRBAYCANDA AZMƏRTƏBƏLİ TİKİNTİ SEKTORUNDA FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏN TİKİNTİ TƏŞKİLATLARININ İDARƏ EDİLMƏSİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi azmərtəbəli yaşayış binalarının tikintisi sektorunda fəaliyyət göstərən tikinti təşkilatlarının fəaliyyətinin xüsusiyyətləri, mahiyyəti və əsas problemlərini araşdırmaqdır. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə böyük həcmdə azmərtəbəli yaşayış binalarının tikintisi nəzərdə tutulub və bu işlərin aparılmasının hərtərəfli hazırlanması istiqamətləri məqalədə ətraflı tədqiq edilmişdir. Eyni zamanda respublikamızın tikinti sektorunda nisbətən yeni olan integrasiya olunmuş, investisiya-tikinti bazarında fəaliyyət göstərən və azmərtəbəli mənzil tikintisinin səmərəsi hesabına mənzil çatızmazlığının aradan qaldırılmasına imkan verən, həmçinin innovativ inkişaf üçün yüksək potensiala malik developer tikinti təşkilatlarının fəaliyyətinə mənfi təsir edən amillər sistemli işlənmişdir.

Açar sözlər: *azmərtəbəli mənzil tikintisi, developer tikinti təşkilatı, xarici mühit amilləri, daxili mühit amilləri, təşkilati struktur, idarəetmə sistemi, innovasiya, innovativ inkişaf.*

GİRİŞ

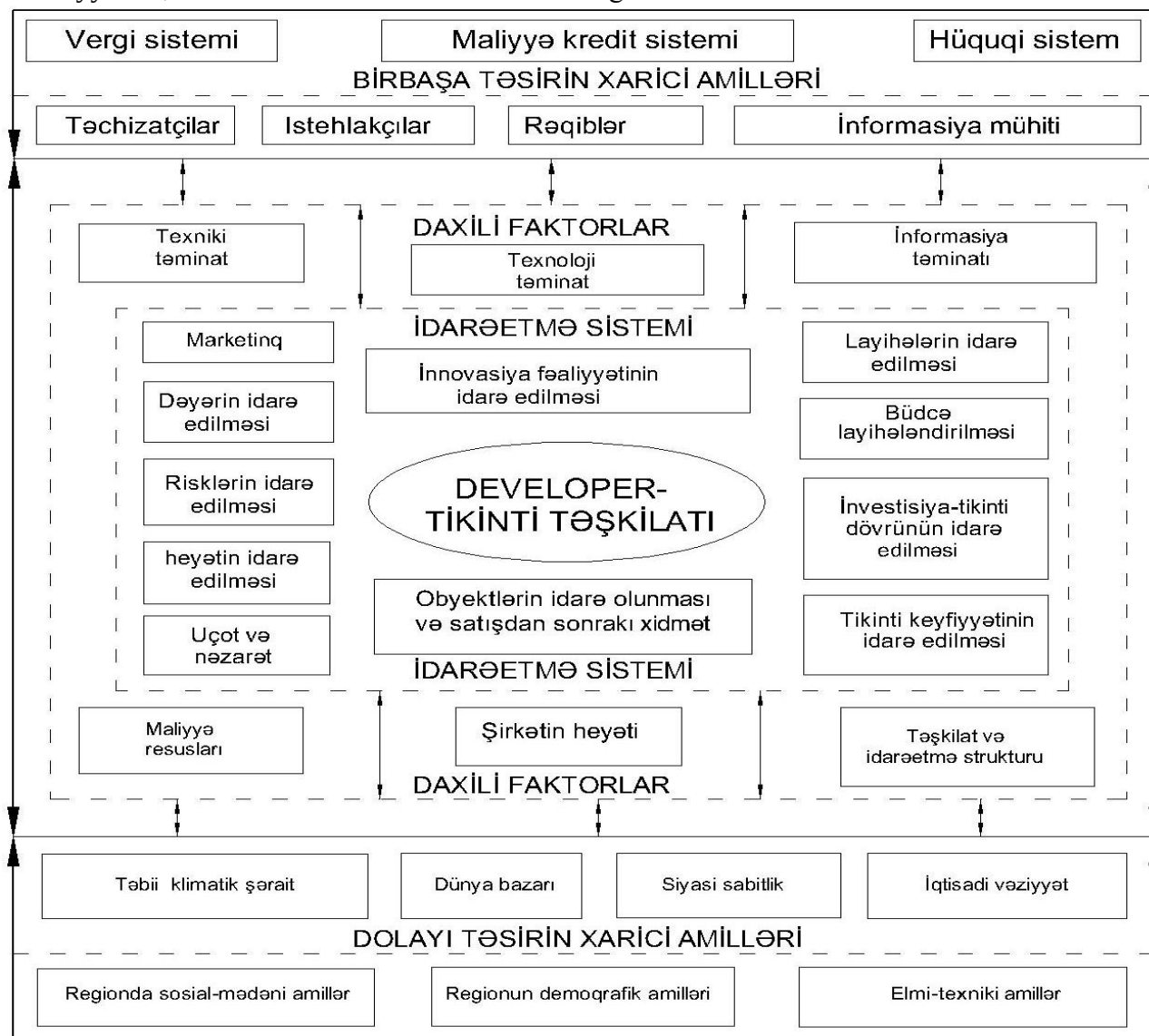
Mürəkkəb sosial-iqtisadi kimi investisiya-tikinti təşkilatları qarşıya qoyulmuş hər hansı bir məqsədlərin reallaşdırılması üçün yaradılır və qoyulan məqsədlərə nail olmaq dərəcəsi məqsədli bir sistem kimi onların fəaliyyətlərinin iqtisadi səmərəliyində əks olunur. Təşkilatın məqsədi, missiyası və strategiyası sırasıyla işçidən tutmuş ali rəhbərliyə qədər idarəetmə qərarlarının istiqamətini müəyyən edir. Tikinti təşkilatının əsas məqsədi öz fəaliyyətinin bütün istiqamətlərdə inkişafı və daimi təkmilləşdirilməsi yolu ilə öz layihələrini reallaşdırması və səhmlərinin dəyərinin artırılmasıdır.

Bu gün dünyada baş verən geosiyasi dəyişikliklər nəticəsində tikinti, investisiya və daşınmaz əmlak bazarlarının konyukturasında baş verən dəyişikliklər və onların tikinti sahəsinə təsiri ilə əlaqədar müasir şəraitdə tikinti təşkilatlarının inkişafının əsas istiqamətləri yalnız tikinti proseslərinin və texnologiyalarının deyil, həm də idarəetmənin təşkili formalarının və metodlarının keyfiyyətinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsidir.

İnvestisiya-tikinti təşkilatının fəaliyyətinin bütün səviyyələrində və mərhələlərində mövcud olan və yaranmaqda olan problemlər barədə (hansı ki bura investisiya, innovasiya, marketinq, texniki, texnoloji, təşkilati və sairə aiddir) qərar qəbul etmək zərurəti yaranır. Bu problemlər tikinti təşkilatının fəaliyyətində onların əsas məqsədinin müəyyən edilməsi, inkişafın əsas istiqamətlərinin və strategiyasının işlənilib hazırlanması, innovasiya və investisiya layihələrinin reallaşdırılması prosesində yaranır və bu ona təsir edən həm xarici, həm də daxili amillərdən asılıdır.

İnvestisiya-tikinti təşkilatı təsərrüfat subyekti olaraq aşiq sistemdir, daxili mühitə malikdir və özünün fəaliyyəti prosesində xarici mühitlə aktiv qarşılıqlı təsirdə olur. Bu qarşılıqlı təsir təşki-

latın daxili və xarici mühitlə fasiləsiz informasiya axınları və resurslarla fasiləsiz mübadiləsində özünü göstərir. Buna görə də tikinti təşkilatının fəaliyyətinin səmərəliliyi və uğuru idarəetmə sisteminin və strukturunun təkmilləşdirilməsi, yeni idarəetmə mexanizmlərinin və texniki və texnoloji yeniliklərin işlənilib hazırlanması və tətbiqi ilə yanaşı bütöv sistem kimi şirkətə təsir edən həm daxili, həm də xarici amillərin təsirindən asılıdır. Tikinti bazarının azmörtəbəli yaşayış binalarının tikintisi seqmentində fəaliyyət göstərən tikinti təşkilatlarının fəaliyyətində və inkişafında müəyyən problemlər yarana bilər ki, bu da həmin fəaliyyət növünün spesifik xüsusiyyətləri, xarici və daxili amillərin təsiri ilə bağlıdır.

Şəkil 1. Developer tikinti təşkilatının fəaliyyətinə xarici və daxili amillərin təsiri

1. Xarici mühit amillərinin tikinti təşkilatına təsirləri

Xarici mühitin amillərinin təsiri birbaşa və dolaylı olmaqla iki yerə bölünür. Xarici mühitin birbaşa təsir edən amillərinə resursların təchizatçıları, məhsulların istehlakçıları, rəqabət sistemini, hüquqi və vergi sistemini, qanunları və qanunverici orqanları aid etmək olar. Xarici mühitin dolaylı yolla təsir edən amillərinə isə dünya və milli iqtisadiyyatın vəziyyətini, sahənin və regionun sosial-iqtisadi inkişafını, sosial-mədəni və siyasi amilləri, elmi-texniki tərəqqinin vəziyyəti

yətini aid etmək olar. Dolayı amillərin təsiri heç də birbaşa amillərin təsirindən az deyildir, lakin onları nəzərə almaq daha çətindir, çünki onlar sistemin fəaliyyətinə gələcəkdə və ya digər amillərin zənciri vasitəsilə təsir göstərir.

Xarici mühit amillərinin tikinti təşkilatının idarə edilməsinə təsiri xarici mühitin aşağıdakı xüsusiyyətlərini müəyyən edir:

- amillərin dəyişməsinin bir-birindən asılılığının qarşılıqlı əlaqəsini və dərəcəsini;
- mühitin mürəkkəbliyi, yəni təşkilatın reaksiya verməli olduğu amillərin sayı, həmçinin hər amilin dəyişkənlik səviyyəsini;
- mühitin hərəkətliliyi, yəni tikinti təşkilatının ətrafında dəyişikliklərin başvermə sürətini;
- xarici mühitin amilləri haqqında məlumatların etibarlılığından və keyfiyyətindən asılı olan mühitin qeyri-müəyyənliyini.

Sistem daxili amillərə tikinti təşkilatının məqsəd və strategiyası, onun təşkilati strukturu və idarəetmə sistemi, istehsal texnikası və texnologiyası, həmçinin heyət daxildir.

Daxili və xarici amillər bir-birindən asılı olmadan fəaliyyət göstərmirlər, ona görə də onlara kompleks baxılmalıdır. Aşağıda investisiya-tikinti layihələrinin reallaşdırılması, məsələn, azmərtəbəli yaşayış kompleksinin yaradılması zamanı daxili və xarici amillərin tikinti şirkətinin fəaliyyətinə təsirini nəzərdən keçirək.

Tikinti təşkilatının idarə edilməsi baxımından xarici amillər obyektiv olaraq və çox zaman ondan asılı olmadan dəyişir. Belə demək olar ki, onda məqsədli şəkildə daxili amillərin, həmçinin idarəetmə sistemində və strukturunda dəyişikliklər etmək yolu ilə təşkilatı xarici mühitə uyğunlaşdıraraq prosesi idarə etmək mümkündür.

Beləliklə, bu gün azmərtəbəli tikinti sektorunda fəaliyyət göstərən investisiya-tikinti təşkilatlarının qarşısında duran problemlərin məcmusunu iki hissəyə bölmək olar. Birinci hissə dünya və milli iqtisadiyyatın vəziyyəti, ölkənin və regionun sosial-iqtisadi inkişafı, innovasiya və investisiya-tikinti sferasında normativ-hüquqi tənzimlənməsi kimi xarici mühitin dolayı və birbaşa təsiri altında formalaşır. İkinci hissə investisiya-tikinti təşkilatının bazarın verilmiş segmentindəki fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə, həmçinin təşkilatda mövcud olan idarəetmə sisteminin səviyyəsi və ona adekvat olan təşkilati-idarəetmə və istehsal-məişət strukturu ilə bağlı olan daxili problemlərdir.

Bu gün istər azmərtəbəli, istərsə də çoxmərtəbəli mənzil tikintisində fəaliyyət göstərən tikinti təşkilatlarının əhalinin mənzillə təminatında əsas problemlərindən biri tikintialtı torpaq sahəsinin qiymətinin çox yüksək qiymətdə olmasıdır ki, bu məsələ dövlət səviyyəsində həll olunmalıdır, yəni mənzil tikintisi üçün ilkin icazə sənədlərinin hazırlanması xərclərinin aşağı salınması, ipoteka kredit faizinin aşağı salınması təmin edilməlidir. Araşdırmalar göstərir ki, bir çox hallarda azmərtəbəli mənzil tikintisində yüksək qiymətlərin əsas səbəbi torpaq sahəsində olan yüksək qiymətdir və bu bəzən daşınmaz əmlakın dəyərinin 30-35%-ni təşkil edir. Xarici mühəndis kommunikasiyaların tikintisinə və şəbəkəyə qoşulmasına xərc isə 25-30 % təşkil edir. Birbaşa tikinti xərcləri ümumi xərclərin 40% -i ətrafında olur. Məhz bu səbəbdən bir çox hallarda tikilən daşınmaz əmlak obyektləri illərlə satıla bilmir. Buna misal kimi Masazır gölü ətrafında tikilmiş villalardan ibarət yaşayış kompleksini göstərmək olar.

Bakı ətrafında torpaq sahələrinin əsas sahibləri, əsasən çox böyük tikinti təşkilatlarıdır ki, bunlara “Kristal Abşeron” MMC, “Abşeron Sity” MMC, “Evroscon” MMC, “Azərsun” Holding, “Melissa Group”, “PMD Group” kimi iri şirkətləri göstərmək olar.

Müasir iqtisadi şəraitdə azmərtəbəli tikinti ilə məşğul olan developer tikinti təşkilatlarının fəaliyyəti yalnız tikinti təşkilatının özündə deyil, bütün ölkə üzrə tikinti sferasında işlənmiş innovasiya siyasəti əsasında, innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi nəticəsində səmərəli ola bilər. Məhz buna görə də əsas problemlə məsələ tikinti təşkilatının innovativ inkişafa keçidi, həm-

çinin onların fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla bu inkişafın və fəaliyyətin normativ-hüquqi təminatıdır.

Dövlətin innovasiya siyasətinin məqsədi və istiqaməti hər şeydən əvvəl bu və ya digər sahənin xarakterik xüsusiyyəti, onun istehsal-iqtisadi potensialı və əsas məhsulunun rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Dövlətimizin əsas sahələrdə, o cümlədən tikinti sektorunda innovasiya siyasəti, ölkə və dünya səviyyəsində elmi-texniki və texnoloji nailiyyətlərin sənaye mənimsənilməsinin sürətləndirilməsidir. Məhz bu siyasətin nəticəsidir ki, respublikamızda “Gilan holding”, “Mətanət A” və s. şirkətlər tərəfindən dünyanın qabaqcıl texnologiyalarının tətbiqi ilə quru quruluşların və müasir inşaat materiallarının sənaye üsulu ilə istehsalı təşkil edilmişdir.

Bununla belə, bu günə kimi regional, yerli və sahə səviyyəsində investisiya-tikinti kompleksinin innovasiya potensialının tədqiqatı sistemli, epizodik xarakter daşıyır.

Bu gün əzmərtəbəli tikinti sektorunda fəaliyyət göstərən “Architect Engineering Group” MMC, “Alov İnşaat”, “Green Home construction” kimi şirkətlərin fəaliyyətini araşdıraraq bu qənaətə gəlmək olur ki, müasir investisiya-tikinti təşkilatları innovasiya aktivliyinin artırılması, innovasiya fəaliyyətinin idarə edilməsinin təşkili, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, nəticədə innovasiya potensialının yüksəldilməsi, özünün idarəetmə və təşkilati strukturunun modernləşdirilməsi üçün qərarlar qəbul etməkdə tam hüquqi və iqtisadi müstəqilliyə malikdirlər.

Müasir şəraitdə tikinti təşkilatının innovativ inkişafının əsas məqsədi layihələrin səmərəli idarə edilməsini və həyata keçirilməsini, həmçinin tikinti bazarındakı dəyişikliklərin dinamikasına və sürətlə dəyişən xarici şəraitə çevik uyğunlaşmasını təmin edəcək səmərəli struktur dəyişiklikləri üçün müəyyən bazanın yaradılması və inkişafıdır.

Ölkədə mövcud olan sərt vergi tənzimləməsi sisteminin, kredit faizlərinin yüksək səviyyəsinin, dövlət dəstəyinin aşağı olduğu, fond bazarının tam fəaliyyət göstərmədiyi şəraitdə, həmçinin developer layihələrinin uzun investisiya dövrünün və bu prosesin böyük kapital qoyuluşunu tələb etdiyini nəzərə alıqda müasir şəraitdə tikinti təşkilatlarının öz vəsaitlərini innovativ tədqiqatların aparılmasına qoyması, bu fəaliyyətlə məşğul olması faydalı alınır.

Müasir tikinti təşkilatlarının innovativ inkişafının əsas məqsədi layihələrin səmərəli idarə edilməsinə və həyata keçirilməsinə, həmçinin sürətlə dəyişən xarici şəraitə və tikinti bazarının konyukturasının dinamikasına uyğunlaşmağa imkan verən struktur dəyişikliklərinin aparılması üçün müəyyən bazanın yaradılmasıdır.

Developer təşkilatlarının innovativ inkişafı üçün az əhəmiyyəti olan məsələlərdən biri də, həyata keçirilmiş elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri, tətbiq edilən yeniliklərin və bu zaman əldə edilən iqtisadi səmərənin miqdarı barədə etibarlı məlumatların olmamasıdır. Təbii ki, innovativ aktivliyin, developer təşkilatların innovativ potensialının yüksəlməsi üçün müasir informasiya təminatı lazımdır.

Azərbaycanda bir çox tikinti təşkilatlarında müəssisənin innovativ əsasda inkişafı üçün idarəetmə mexanizmlərinin, formalarının işlənilməsi metodları mövcud olsa da, çox zaman onların formalaşdırılması nəzəri-metodoloji əsaslandırılmadan empirik yolla həyata keçirilir. İstər respublikada, istərsə də regionlarda innovativ fəaliyyətin inkişafı üçün həyata keçirilən məqsədli proqramlar, innovativ müəssisələrin dövlət dəstəyi sistemi bir çox hallarda innovativ fəaliyyətin bütün növlərini əhatə etmir və innovativ proseslərin aktivləşməsinə səbəb olmur. Bu gün respublikamızın dağlıq rayonlarında turizmin inkişafı üçün əzmərtəbəli turizm obyektlərinin yaradılmasına böyük ehtiyac olsa da, bu sahədə developer tikinti təşkilatlarının fəaliyyəti çox zəifdir.

Beləliklə, respublika iqtisadiyyatının innovativ inkişafı üçün müəyyən müsbət şərait və ilkin şərtlər yaradılmasına baxmayaraq, ayrıca götürülmüş tikinti təşkilatının fəaliyyətinin müasir tələblərə cavab verən səviyyədə yaxşılaşdırılması, təşkilatın böyüməsini təmin edən amillərin

reallaşdırılması kifayət qədər çətin məsələdir. Bu amillərdən əsas əhəmiyyət kəsb edənləri aşağıdakılardır:

- müasir investisiya-tikinti təşkilatlarında istehsalın texniki və texnoloji səviyyəsinin müasir tələblərdən aşağı olması;
- innovativ inkişaf və istehlakçıların ödəmə qabiliyyətinin aşağı düşmə dövrünü problemsiz keçmək üçün öz vəsaitinin olmaması;
- investisiya-tikinti sferasının təsərrüfat subyektlərinin zəif innovativ aktivliyi və həssaslığı;
- elmi-texniki sahənin inkişafına dövlət dəstəyi formalarının təkmil olmaması;
- investisiya-tikinti təşkilatlarının fəaliyyətinin və onların innovativ inkişafının normativ-hüquqi tənzimlənməsinin təkmil olmaması;

2. Daxili mühit amillərinin tikinti təşkilatına təsirləri

Azmərtəbəli tikinti seqmentində tikinti təşkilatlarının fəaliyyətinin və inkişafının daxili problemləri ilk növbədə onların bu sferada fəaliyyətinin xüsusiyyətləri və səmərəliliyi ilə əlaqədardır, bu da öz növbəsində idarəetmə sisteminin inkişaf səviyyəsi və onun strukturunun idarəetməyə uyğunluğu, biznes-proseslərinin idarə edilməsinin səmərəliliyi, daşınmaz əmlak obyektlərinə satışdan sonrakı xidmətin keyfiyyəti və yaşayış komplekslərinin daxili infrastrukturu ilə bağlıdır.

Bakı ətrafında azmərtəbəli mənzil tikintisi bazarının və bu seqmentdəki tikinti təşkilatlarının fəaliyyətinin araşdırılması deməyə əsas göstərir ki, onların əksəriyyətində idarəetmə strukturu mövcud bazarın tələblərinə cavab vermir.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə bağlı olaraq developer layihələrinin həyata keçirilməsi prosesində əsas və daha mürəkkəb problem bu fəaliyyətin təşkili və idarə edilməsidir. Bu məsələ investisiya qoyuluşu variantlarının əsaslandırılması və seçilməsi, layihənin rentabelliyyəsinin əsaslandırılması mərhələsində əsas yerlərdən birini tutur ki, bu da təşkilatda marketinq xidməti sisteminin fəaliyyət səviyyəsindən və həmin xidmətin apardığı marketinq tədqiqatlarının keyfiyyətindən asılıdır.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda səmərəlilik adı altında sistemin fəaliyyətinin nəticəsinin həmin nəticəni əldə etmək üçün sərf edilmiş xərclərə nisbəti başa düşülür. Bunu aşağıdakı düstur şəklində vermək olar.

$$S = \frac{N}{X}$$

Burada, S – səmərəlilik;

N- nəticə;

X- nəticə üçün sərf edilmiş xərclərdir.

İqtisadi səmərə və iqtisadi səmərəlilik anlayışlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. İqtisadi səmərəlilik mütləq göstərici olub, fəaliyyətin nəticəsinə xarakterizə etdiyi halda, iqtisadi səmərəlilik nisbi göstərici olub, əldə olunmuş səmərəni əldə etmək üçün sərf olunmuş xərclərlə və ya resurslarla ölçülür. Bu nisbəti fiziki və ya dəyər göstəricilərlə, yəni texnoloji səmərə və ya iqtisadi səmərə ilə ölçmək olar.

Səmərəliliyin xərclərin və müvafiq nəticənin nisbəti kimi, iqtisadi sistemin vəziyyətinin və ya idarəetmə keyfiyyətinin xarakteristikası və iqtisadi sistemin optimal vəziyyətinə yaxınlaşma ölçüsü kimi olmaqla üç aspektini fərqləndirmək olar. Birinci aspekt resursdan istifadənin rentabelliyyətini, ikinci və üçüncü aspektlər isə idarəetmə sisteminə, təşkilati struktura və ya istehsalın təşkilinə innovasiyaların tətbiqinin iqtisadi səmərəliliyini müəyyən edir.

Azmərtəbəli mənzil tikintisində developer layihələrinin reallaşdırılması üzrə investisiya-tikinti dövrünün bütün mərhələlərində idarəetmə və istehsalın təşkilində çatışmazlıqla və layihə-

nin xüsusiyyətlərinə adekvat olmayan idarəetmə strukturu ilə bağlı olan müəyyən risklər və problemlər meydana gəlir.

Azərbaycanın əzmərtəbəli mənzil tikintisində delopoer tikinti şirkətlərinin fəaliyyətində yarana bilən aşağıdakı problemləri qeyd etmək olar:

- innovativ fəaliyyətə meyilliliyin aşağı səviyyəsini;
- layihələrin idarə edilməsində müasir avtomatlaşdırılmış sistemlərin istifadəsində idarəetmə kadrlarının ixtisas səviyyəsinin aşağı olmasını;
- idarəetmənin informasiya sisteminin olmaması və bu səbəbdən rəhbərliyin layihələrin maliyyə resursları və onlardan istifadənin səmərəliliyi barədə vaxtında obyektiv məlumat ala bilməməsini;
- idarəetmə qərarların hazırlanmasında və qəbulunda səlahiyyətlərin rəhbərlikdə yüksək cəmlənməsini;
- layihə üzrə işlərin yerinə yetirilmə müddətinin, layihə büdcəsinin planlaşdırılmasının və ona nəzarətin aşağı səviyyəsini;
- layihənin və təşkilatın özünün inkişafı üzrə strateji məqsədlərin formalaşdırılmasının çətinliyini;
- tikinti şirkətlərinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi metodlarının səmərəliliyinin aşağı səviyyəsini.

NƏTİCƏ

Aparılan təhlil və araşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, əzmərtəbəli tikinti sektorunda fəaliyyət göstərən developer tikinti təşkilatlarının əsas problemləri mövcud şəraitdə səmərəli fəaliyyət göstərə bilən və xarici amillərin təsirinə tez uyğunlaşa bilən idarəetmənin təşkilati strukturlarının formalaşması, investisiya-tikinti sferasının təsərrifat subyektlərinin zəif innovativ aktivliyi və həssaslığı ilə bağlıdır. Əzmərtəbəli tikinti sektorunda fəaliyyət göstərən developer tikinti təşkilatlarının idarə edilməsi baxımından xarici amillər obyektiv olaraq və çox zaman ondan asılı olmadan dəyişir. Ancaq məqsədli şəkildə daxili amillərin, həmçinin idarəetmə sistemində və strukturunda dəyişikliklər etmək yolu ilə təşkilatı xarici mühitə uyğunlaşdıraraq bu prosesi idarə etmək mümkündür. Tikinti təşkilatlarının qarşısına çıxan problemlərin həlli yollarından biri də tikinti təşkilatının innovativ inkişafa keçidi, həmçinin onların fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla bu inkişafın və fəaliyyətin normativ-hüquqi təminatıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Гущина А.А. и др. (2010). Эффективность управления организацией: Учебное пособие.-Омск, -180 с.
2. Аникин Б.А. (2003). Аутсорсинг. Создание высокоэффективных и конкурентоспособных организации. Учебное пособие. - М.; Инфра.
3. Зекин В.Н., Исыпова Е.А. Основы организации, управление и планирование в строительстве.
4. Бурминов С.А. (2009). Малоэтажное строительство: справочник. - М.: Осб-89, - 576с.
5. Пригарин С.А. (2012). Развития системы управление жилищным строительством в Московским области. Автореферат дис. док. эконмических наук. Москва.
6. www.azstat.org.-Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.

F.A.Valiyev

*Doctor of Philosophy in Economics, Senior teacher,
Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0003-1912-0515*

Management of construction organizations operating activities in the sector of low-rise construction in Azerbaijan

Abstract

The purpose of the research is to study the features, essence, and main problems of the activities of construction organizations operating in the construction sector of low-rise residential buildings. The construction of a very large volume of low-rise residential buildings is planned in the liberated territories, the article details the directions of their comprehensive preparation for implementation. At the same time, factors that have a negative impact on the activity of development and construction organizations with a high potential for innovative development, which are relatively new in the construction industry of our republic, effective for investment and the construction market and allow to eliminate the housing deficit due to the efficiency of low-rise buildings.

Key words: *low-rise housing construction, developer construction organization, external environmental factors, internal environmental factors, organizational structure, management system, innovation, innovative development, organizational structure.*

Ф.А.Велиев

*д.ф. по э., ст. преподаватель, Азербайджанский Архитектурно-строительный
Университет
ORCID 0000-0003-1912-0515*

Управление строительными организациями, осуществляющими деятельность в секторе малоэтажного строительства в Азербайджане

Резюме

Цель исследования изучить особенности, сущность и основные проблемы деятельности строительных организаций, осуществляющих деятельность в секторе строительства малоэтажных жилых домов. На освобожденных территориях планируется строительство очень большого объема малоэтажной жилой застройки, в статье подробно изучены направления их комплексной подготовки к реализации. При этом укрупнены факторы, оказывающие негативное влияние на деятельность девелоперских строительных организаций с высоким потенциалом инновационного развития, которые являются относительно новыми в строительной отрасли нашей республики, эффективными на инвестиционно-строительном рынке, и позволяющие ликвидировать дефицит жилья за счет эффективности малоэтажного домостроения.

Ключевые слова: *малоэтажное жилищное строительство, застройщик, строительная организация, факторы внешней среды, факторы внутренней среды, организационная структура, система управления, инновации, инновационное развитие, организационная структура.*

B.H.Şirinov
i.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0003-4872-4035
revan622@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 02.02.2023

The article was received by editorial board on 02.02.2023

Статья принята к печати 02.02.2023

ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA RƏQƏMSAL STRATEGİYANIN ROLU

Xülasə

Məqalədə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rəqəmsal strategiyanın rolu, rəqəmsal iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi, Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair Dövlət Proqramı, marketing kommunikasiyası strategiyası, rəqəmsal strategiyanın üstünlükləri kimi məsələlər tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: rəqəmsal iqtisadiyyat, informasiya iqtisadiyyatı, proqram, marketing kommunikasiyası, alqoritm, rəqəmsal strategiya, internet saytları.

GİRİŞ

Rəqəmsal transformasiya rəqəmsal iqtisadiyyatın daimi modernləşdirilməsi kontekstində biznesin dəyişdirilməsinin mənalı strateji prosesidir. Mövcud modellərin və biznes proseslərinin səmərəliliyi azalır, cari kommunikasiya üsulları müştərilərin davranışında və onların mal və xidmətlərin istehlak nümunələrində dəyişikliklər səbəbindən fəaliyyətini dayandırır. Bu gün hər bir şirkət sosial şəbəkələr rəqəmsal xidmətlər, rəqəmsal platformalar tətbiq edir. Bu yeniliklərin hərəkətverici qüvvəsi, ilk növbədə, müasir istehlakçı və onun istehlak seçimlərindəki dəyişiklikləridir. Rəqəmsal transformasiyanın altı sahəsi var:

- müştəri mərkəzliliyi;
- yeniliklər;
- əməkdaşlıqlar;
- iştirakçılar;
- məlumatlar;
- dəyərlər.

Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair Dövlət Proqramı

İnformasiya iqtisadiyyatı internet istifadəçilərinin sürətlə artması ilə istehlakçılarla marketing kommunikasiyaları sahəsində təşkilatlar üçün yeni tələblər müəyyən edir. “We are social” platformasının məlumatına görə, Azərbaycanda internet istifadəçilərinin sayı 2021-ci ilin yanvar ayının 1-nə, 8,26 milyon internet istifadəçisi var. Məlumatla görə, ölkəmiz üzrə internet istifadəçilərinin sayı 2020-ci ilə nisbətən 202 min nəfər, yəni 2.5% artıb. İnternetin ölkəmizdə yayılma faizi isə 81,1% təşkil edib.

“Forbes” jurnalı 2018-ci ildə dünyanın ən böyük şirkətlərinin 61%-nin gəlirlərinin 11%-dən 25%-ə qədərini rəqəmsal transformasiyaya yatırın bir araşdırma aparıb. Azərbaycan da müasir reallıqlara uyğunlaşır və onun fəal inkişafı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 20 sentyabr tarixli 2345 sayılı Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş, Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə 2016-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramının qüvvəyə minməsi ilə başlayıb.

Proqram Azərbaycanda bilik cəmiyyətinin inkişafı üçün şərait yaratmaq, müasir rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməklə rəqəmsal iqtisadiyyatda istehsal olunan mal və xidmətlərin əlçatanlığını və keyfiyyətini artırmaqla vətəndaşların rifahını və həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq, məlumatlılığı artırmaq məqsədi daşıyır və rəqəmsal savadlılıq, vətəndaşlar üçün dövlət xidmətlərinin əlçatanlığının və keyfiyyətinin, eləcə də həm ölkə daxilində, həm də xaricdə təhlükəsizliyin artırılmasını nəzərdə tutur.

Proqram aşağıdakı məqsədləri müəyyən edir:

- rəqəmsal formada verilənlərin sosial-iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrində istehsalın əsas amili olduğu və səmərəli fəaliyyət göstərdiyi rəqəmsal iqtisadiyyat ekosisteminin yaradılması;

- biznesin, elm və təhsil ictimaiyyətinin, dövlətin və vətəndaşların qarşılıqlı əlaqəsi, o cümlədən transsərhəd;

- zəruri və kifayət qədər şəraitin yaradılması, institusional və infrastruktur xarakterli, yüksək texnologiyalı biznesin yaradılması və (və ya) inkişafı üçün mövcud maneələrin və məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması və həm iqtisadiyyatın ənənəvi sektorlarında, həm də yeni sənaye və yüksək texnologiya bazarlarında yeni maneələrin və məhdudiyyətlərin yaranmasının qarşısının alınması;

- Azərbaycan iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələri və bütövlükdə iqtisadiyyatı üzrə global bazarda rəqəbat qabiliyyətinin artırılması.

Proqram təkcə rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının idarə edilməsinin strateji səviyyəsini (məqsədlərin, planların və iş sahələrinin təsdiqi) deyil, həm də operativ və taktiki səviyyəni, idarəetmənin əməliyyat səviyyəsində planlaşdırma, əlaqələndirmə və metodologiyaları müəyyən edir.

Proqramın icrası zamanı monitoring və hesabat, layihənin səlahiyyətli idarə edilməsi, resursların təmin edilməsi, ərazi və regional hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, biznes, vətəndaş və elm və təhsil cəmiyyətinin nümayəndələri ilə qarşılıqlı əlaqə, tədqiqatın əsas istiqamətlərinin formalaşdırılması və inkişafı və s. təmin edilir.

Taktiki səviyyədə dövlət orqanlarının, dövlət qurumlarının, korporasiyaların və fondların rəqəmsal transformasiyası üzrə planların həyata keçirilməsinə və layihələrin icrasına rəhbərlik, layihələrin həyata keçirilməsi və pilot layihələrin və qabaqcıl təcrübələrin miqyasının artırılması, tədqiqatların təşkili və rəqəmsal iqtisadiyyat sahəsində ekspertiza, təhsil proqramlarının komponentləri üçün normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması, rəqəmsal iqtisadiyyat sahəsində layihə və təşəbbüslərin resurslarının təmin edilməsi və onların maliyyələşdirilməsi və s.

Məqsədin müəyyən edilməsi rəqəmsal strategiyanın hazırlanmasında ilk addımdır. Bundan əlavə, strategiyanı həyata keçirərkən, şirkətin rəqəmsal inkişafına həm daxili, həm də xarici prioritetlər təsir göstərir.

Şirkətin rəqəmsallaşmasının daxili strateji məqsədlərini həyata keçirmək üçün 2 əsas istiqamət müəyyən edilir: daxili rəqəmsallaşma, rəqəmsal məhsulun yaradılması.

Bu halda, şirkətin daxili rəqəmsallaşması əmək məhsuldarlığını, qərar qəbul etmə sürətini, yəni iqtisadi göstəricilərin artmasına səbəb olan hər şeyi artırmaq üçün rəqəmsal resurslardan istifadəyə sistemli yanaşma deməkdir.

Rəqəmsal məhsul əməyin nəticəsidir, ehtiyaclarını ödəyən, müştəri üçün dəyər yaradan rəqəmsal formada təqdim olunur .

Şirkətin strateji məqsədlərinə nail olmaq üçün tapşırıqlar paketinin formalaşdırılması alqoritmin ikinci mərhələsidir. SMART texnologiyası tapşırıqları elə tərtib etməyə imkan verir ki, onların nailiyyət dərəcəsinə nəzarət etmək, həmçinin strategiyanın həyata keçirilməsinin ümumi prosesini izləmək mümkün olsun.

Bundan əlavə, şirkətin məqsədləri uğurla həyata keçirmək üçün potensialının olub olmadığını təhlil etmək məsləhətdir. Müsbət cavab olduqda, alqoritmin növbəti addımı rəqəmsal

strategiyanın birbaşa həyata keçirilməsidir. Bu addımda şirkətlərin fəaliyyətinin fərqli xüsusiyyətlərinə görə, vahid davranış modelini hazırlamaq mümkün deyil, lakin iki əsas dəyişiklik sahəsini izləmək olar, bunlar: şirkətdə təşkilati dəyişikliklər və rəqəmsal mədəniyyətin inkişafı.

Təşkilati dəyişikliklər şirkətin hazırkı vəziyyətindən və potensialından asılı olacaq, yəni ya şirkətin sonrakı rəqəmsal transformasiyası üçün aparılacaq, ya da dəyişikliklər artıq bununla bağlı olacaq.

Rəqəmsal mədəniyyətin inkişafı müasir informasiya texnologiyalarından bacarıqla istifadə etmək bacarığı kimi başa düşülür.

İstənilən tamamlanmış alqoritm planlı və faktiki göstəricilərin müqayisəsi ilə ifadə olunan nəzarətin son mərhələsinə və zəruri hallarda strategiyanın daha da tənzimlənməsinə ehtiyac duyur.

Bu transformasiya alqoritm, düzgün istifadə edildikdə, istənilən sənayedə şirkətin performansının artmasına kömək edir, eyni zamanda yüksək səviyyəli korporativ mədəniyyətə, risklərin idarə edilməsinə və ya yeni rəqabət qabiliyyətli məhsulun yaradılmasına səbəb ola bilər.

Bazar, istehlakçı ilə maksimum ünsiyyəti təmin etmək üçün fərdiləşdirilmiş rəqəmsal marketing kommunikasiyalarının tətbiqini zəruri edən İnternet texnologiyalarının daimi inkişafı kontekstində ənənəvi marketing üsullarının modernləşdirilməsini tələb edir.

Marketing kommunikasiyası strategiyası

İnternetdə mövcudluq, biznesi onlara uyğunlaşmağa məcbur edir. Şəbəkədə çoxlu reklam var, onun dəyəri artmaqda davam edir, istifadəçilərin reklam edilən təkliflərə diqqəti azalır və bütün alətlər istehlakçıların cəlb edilməsində səmərəli təsir göstərmir. Buna görə də, marketing kampaniyalarını bacarıqla qurmaq və müştərilərə onlayn təsirin bəhrəsini verməsi üçün şirkət üçün rəqəmsal strategiya hazırlamaq lazımdır. Bu gün marketoloqlar marketing kommunikasiyası strategiyasını oflayn və onlayn mühitlərə bölürlər.

Onlayn mühit müxtəlif obyektlərin hədəf auditoriyası ilə geniş əlaqələr təmin edir. Qeyd edək ki, rəqəmsal strategiya kommunikasiya strategiyasının bir hissəsidir. Lakin marketing kommunikasiyası strategiyası bazarda mövcud imkan və təhdidləri, habelə resurs məhdudiyyətlərini və şirkətin özünün digər risklərini nəzərə alaraq uzunmüddətli hədəflərə çatmağa yönəlmiş məhsulun təşviqi üçün hərtərəfli plan və rəqəmsal strategiyadır.

Rəqəmsal mühitin özəlliyi ondan ibarətdir ki, o, hədəf auditoriyanı ən dəqiq şəkildə seqmentləşdirmək və alışa səbəb ola biləcək istifadəçi davranışını izləmək üçün istifadə edilə bilər.

Hər hansı bir strategiya növü faktlara, iqtisadi məlumatlara, tədqiqat və təhlillərə əsaslanır, bunun əsasında məqsədlər, həllə yanaşmalar və büdcə ilə cədvəl tərtib edilir. Bütün bu biliklər şirkətin rəqəmsal strategiyasını hazırlayarkən istifadə edilməlidir.

Ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, rəqəmsal strategiya marketing planıdır, məqsədi biznesin ümumi inkişafı və çevrilməsi, məhsul və ya brendin təşviqidir. Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün bazar araşdırması, auditoriya, rəqiblər araşdırması aparılır, öz rəqabət üstünlükləri, uyğun rəqəmsal kanallar seçilir. Ən son informasiya texnologiyaları biznesə məhsul və ya xidmətlərin bazara çıxarılması problemlərini uğurla həll etməyə imkan verir.

Rəqəmsal strategiyanın üstünlükləri

Rəqəmsal strategiyanın istiqaməti əhəmiyyətli üstünlüklərə görə şirkətlərin inkişafı və təşviqində əsas istiqamətlərdən birinə çevrildi. İnternetdə ünsiyyətin dəyəri həmişə hədəf auditoriyanı oflayn şəkildə cəlb etmək qiymətindən azdır.

Ən vacib üstünlüklərdən biri istifadəçinin saxlanmasıdır. Onun sayəsində istifadəçilərin davranışını və motivlərini öyrənmə bilərsiniz ki, bu da reklam kampaniyasını daha dəqiq idarə etməyə imkan verəcək, həmçinin gələcək reklamın effektivliyini proqnozlaşdırmağa və büdcəni tənzimləməyə kömək edəcək.

Rəqəmsal marketingi müstəqil sahə deyil, ənənəvi marketingin əlavə aləti hesab edən rəqəmsal tədqiqat və rəqəmsal strategiya üzrə rusiyalı mütəxəssis Fyodor Virinin təlimlərini öyrə-

nərək, rəqəmsal strategiyayı 4P marketinq miksi nöqteyi-nəzərindən nəzərdən keçirməyə ehtiyac var. Rəqəmsal strategiyada məhsul fərdiləşdirmə və ya hər bir müştəri və ya seqment üçün fərdi təkliflərin inkişafı üçün geniş imkanlara malik, paylanmış mal və xidmətlərdir. Bundan əlavə, məhsul virtual mallar və ya xidmətlər ola bilər: sosial şəbəkələr, proqramlar və s.

Rəqəmsal strategiyadakı qiymət ənənəvi marketinqlə müqayisədə minimal transformasiyaya məruz qalmış və rəqiblərin qiyməti ilə müqayisədə ən açıq elementə çevrilmiş, həmçinin elektron auksionların yaranmasına öz töhfəsini vermişdir.

Paylanma üçün rəqəmsal strategiyada coğrafi, linqvistik və bütün digər sərhədlər çıxarılır. Hal-hazırda dünyanın istənilən yerindən olan malları sadəcə evdə sifariş etməklə istifadə edə bilərsiniz. Bundan əlavə, mal və xidmətlərin paylanması üçün yeni kanallar meydana çıxdı:

- internet saytları;
- onlayn mağazalar;
- istehlak xidmətləri;
- təşviq və s.

Rəqəmsal strategiya ənənəvi sistemə gətirdi: marketinq, veb sayt, sosial şəbəkələr, bloglar, e-poçt, banner reklamı kimi yeni kommunikasiya kanallarının inkişafı ilə bağlı əhəmiyyətli dəyişikliklər, həmçinin hədəf auditoriya ilə işləmək üçün unikal alətlər - kontekstli reklam, hədəfləmə, axtarış. optimallaşdırma və s.

Təqdimat rəqəmsal marketinq də daxil olmaqla istehlakçı ilə bütün interaktiv qarşılıqlı əlaqəni əhatə edir. Bu qarşılıqlı əlaqənin bir hissəsi sosial mediadır və onlarda işləmək üçün başqa bir strategiya var. İkincisi, üstünlük, zaman keçdikcə digər məlumat mənbələrindən imtina edən və əksər hallarda əhalinin aktiv hissəsi olan hədəf qruplarının əlçatanlığıdır ki, bu da reklamçılar üçün cəlbəediciyə.

Bir qayda olaraq, strategiyanın inkişafı üç komponentə əsaslanır:

- marketinq bazası (layihənin vəziyyətinin öyrənilməsi, bazar araşdırması, rəqiblər, müştərilər və s.);
- kreativ konsepsiya (şəklinin istehlakçılara ən effektiv və canlı şəkildə çatdırılması və ya rəqəmsal strategiyanın məqsədlərinə nail olunması haqqında fərziyyə);
- media planlaşdırılması (uzunmüddətli planın yaradılması rabitə və ya "yol xəritəsi" və qısamüddətli, taktiki plan).

NƏTİCƏ

Onlayn mühitdə keyfiyyətli mövcudluğu qorumaq üçün daim marketinq kommunikasiyalarını təhlil etmək və optimallaşdırmaq lazımdır. Bütün mərhələlərdə həyata keçirilən strategiyanın olması və onun praktikada müntəzəm tətbiqi şirkətə açıq şəkildə aşağıdakı formada üstünlüklər verəcək:

- nail olmaq üçün zəruri hərəkətlərin aydın başa düşülməsi məqsədlərin qoyulması, şirkət daxilində mübahisələrin aradan qaldırılması;
- onlayn mühitdə təşviqə investisiyaların səmərəliliyinin artırılması;
- büdcədən rəşional istifadə və yüksək gəlirlilik, xüsusən də şirkətin ümumi kommunikasiya strategiyası ilə birləşdirildikdə;
- inkişafda yanaşı müştəri təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi müştəri loyallığının artmasına səbəb olan şirkətin təkliflərinin əlavə dəyəri;
- onlayn inkişafı sayəsində satış kanallarının şaxələndirilməsi şirkətdən təkliflər.

Qlobal informasiya texnologiyalarının inkişafı və rəqəmsal strategiyanın şəbəkə məkanında ənənəvi marketinq strategiyasının bütün aspektlərindən istifadə təcrübəsi kimi müəyyən edilməsi sayəsində şirkətlər onların ölçüsündən və fəaliyyət sahəsindən asılı olaraq həm müştərilərlə ünsiyyət sahəsində, həm də xaricində məhsul və xidmətlərin təşviqində yeni imkanlar qazanır.

Beləliklə, informasiya texnologiyaları bütün bazar subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqənin əvəzsiz vasitəsinə, şirkətlərin əksər biznes proseslərinin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan biznes alətinə çevrilmişdir. Bu, müasir biznes üçün rəqəmsal strategiyanın əhəmiyyətini təsdiqləyir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. M.A.Məmmədov, F.Ə.Məmmədova, Ş.İ.Əlizadə. (2021). *Strateji Menecment*, Bakı.
2. M.A.Məmmədov, Ə.M.Əliyev. (2022). *Menecment dərslik*, Bakı.
3. Hacı Niyazi Əlikram oğlu Həsənov. (2018). *Biznesin strateji idarə edilməsi (Dərslik)*, Bakı.
4. Məmmədova K.M. (2022). *Strateji idarəetmə və liderlik-Dərs vəsaiti* Bakı.
5. K.M.Pirəqov, N.K.Temnova, İ.V.Quskova. (2012). "Biznesin təşkilinin əsasları" *İqtisad Universiteti*.

B.H.Shirinov

Associate Professor, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0000-0003-4872-4035

The role of digital strategy in the socio-economic development of the country

Abstract

In the article, issues such as the role of digital strategy in the socio-economic development of the country, modernization of digital economy, the State Program for the development of the information society in the Republic of Azerbaijan, marketing communication strategy, advantages of digital strategy were studied.

Key words: *digital economy, information economy, software, marketing communication, algorithm, digital strategy, websites.*

Б.Г.Ширинов

д.ф.э., доцент, Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет
ORCID 0000-0003-4872-4035

Роль цифровой стратегии в социально-экономическом развитии страны

Резюме

В статье рассматриваются такие вопросы, как роль цифровой стратегии в социально-экономическом развитии страны, модернизация цифровой экономики, Государственная программа развития информационного общества в Азербайджанской Республике, маркетинговая коммуникационная стратегия, преимущества цифровой стратегии были изучены.

Ключевые слова: *цифровая экономика, информационная экономика, программное обеспечение, маркетинговые коммуникации, алгоритм, цифровая стратегия, веб-сайты.*

Ə.B.Əliyev
t.e.d., i.e.d., nəqliyyat doktoru, professor,
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
adalat.aliev48@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 18.01.2023

The article was received by editorial board on 18.01.2023

Статья принята к печати 18.01.2023

KÖHNƏ NEFT QUYULARININ MÜSTƏQİL REABİLİTASIYASI VƏ BƏRPASI ÜÇÜN İSTİFADƏ EDİLƏN YENİ İNNOVATİV ÜSUL VƏ TEXNOLOGİYALARIN İQTİSADİ SƏMƏRƏLİLİYİ

Xülasə

Məqalə atılmış neft quyularının bərpasının əsasını yaradan o quyularda qalan neftin artmasının nəzəri əsasları və yenidən neft hasilatının yeni innovativ texnika və texnologiyaların tətbiq etməklə başlanılmışdır. Burada üç növ yeni işlənmiş texnoloji üsulla neftin hasilatına başlanmasındır. Bu istiqamətdə yeni texnika və texnologiyalardan istifadə edən beynəlxalq neft şirkəti “Şell”, Alman, Niderland, ABŞ və Çinin elm sahələrinin bu istiqamətdə yaratdığı texnika və texnologiyaların yaradılması tətbiqi və yüksək iqtisadi səmərəliliyin əldə edilməsi əks olunur.

Açar sözlər: neft, qaz, elmi tədqiqatlar, metodlar, üsullar, avadanlıqlar, atılmış neft quyuları, neft hasilatı, elmi texniki səmərəsi, iqtisadi üstünlüyü.

GİRİŞ

Atılmış neft quyuları yenidən neft vermək qadirindədir. Amma onu xeyli dərinlikdə axtarmaq lazımdır. ən paradoksal odur ki, qara qızıl müasir sevilizasiyaya hələ uzun müddət lazım olacaq. Tresko-Sujnsk rayonunda (İnquşetiya) ilk neft quyuları 1896 ildə öz daxili təzyiqi ilə yer üstünə fəvvarə şəklində atdığı neftin qarşısını yalnız üç ildən sonra alınmışdır. Ancaq bir neçə ildən sonra o quyulardan neft yoxa çıxmışdır. Həmin quyulardan neftin hasilatı sonrakı illərdə “nasos” ilə əldə etmək mümkün idi. XX əsrin 40-cı illərində həmin rayondakı neft quyularını həddindən artıq su basdığı üçün neft hasilatı dayandırılmışdır və həmin quyular dayandırılmışdır. Amma 10-15 ildən sonra həmin quyular yenidən susuz neft məhsulu verməyə başlamışdır. Bir yarım əsirdən sonra bu hadisələr yenidən təkrar olunmuşdur. Rus-Çeçen müharibəsindən sonra həmin quyularda yenidən neft hasilatı başlamışdır. Hətta bu quyulardan neft yerin üstünə sıçramağa başlamışdır. Məsələn Vyetnamda “Ağ rəng” adlandırılan neft hasilatını torpağın elə dərin laylarından hasil edirlər ki, hansı ki, belə bir fikir yaradır ki, bu mümkün deyil.

Bu və buna bənzər faktlar onu söyləməyə əsas verir ki, neft klassik biogen nəzəriyyə əsasında əmələ gəlir. Bu proseslər ilk dəfə Domonovoc tərəfindən təklif edilmişdir. Həmin nəzəriyyəyə əsasən neft ölü hüceyrələrin qalığında və bitkidən əmələ gəlir və hansılar ki, bir zaman bütün planeti bürümüşdür. Bu qalıqların güclü layları milyon ildən sonra neftə çevrilmişdir və bu neftin miqdar son iki yüz ildə milyonlarla ton ölçülür. Bununla yanaşı digər abiogen və mineral nəzəriyyəsi mövcuddur, amma o haqda biz demək olar ki, heç bir şey bilmirik. Bu nəzəriyyənin əsas səbəbkarı Mendeleev sayılır. Bu nəzəriyyənin tərəfdarları hesab edirlər ki, neft kimyəvi reaksiyaların məhsuludur, hansı ki, yerin dərin qatlarında baş verir və onun orqanik qalıqlarla heç bir əlaqəsi yoxdur və bu proseslərin sürəti 10=100 illərlə baş verir. Bu sualın cavabı “kim düzdür” heçdə nəzəri əhəmiyyət daşımır.

Əgər bioqen nəzəriyyəsi tərəfdarları düzdürlərsə onda yer kürəsindən neft bir zaman yoxa çıxacaq. Neft hasilatının artırılması yalnız yeni neft yataqlarının kəşfi ilə bağlıdır. Belə olduğu halda bizi heçdə çox uzaq bir zamanlarda neftin daima bahalaşması ilə üz bə üz qoyacaq. Bir sıra alimlər isə bunun yaxın 40-50 ildə baş verəcəyini söyləyirlər. Yəni ciddi bir texnoloji böhranla üz bə üz qalacayıq. Deməli bəşəriyyət öz səylərini yeni enerji mənbəyinin kəşfinə yönəltməklə kimya sənayesi sahəsində yeni xammal axtarışına və nəqliyyatın yeni növ yanacağa istiqamətləndirilməlidir.

Əgər ikincilər düzdürsə onda neft planetdə yoxa çıxmayacaq, çünki o daima əmələ gələcək əlbətdə ki, biz istəyerdik ki, bizim uşaqlarımız, nəvələrimiz və nəticələrimiz daimi stabil və inkişaf edən bir cəmiyyətdə yaşasınlar, nəinki iqtisadi kollapsa məruz qalmış cəmiyyətdə.

Hər iki nəzəriyyəni dəstəkləyənlərin çox olmasına baxmayaraq müəssir elm bu istiqamətdə konkret bir qərara hələki gəlməyib.

Birinci nəzəriyyə müəssir dünyada neft geologiyasının inkişafı ilə bağlıdır. Böyük neft yataqlarının kəşfiyyatı keçmişdə dəniz dibi sayılan iri qumluq təşkil edən ərazidə yaxud iri meşə ərazilərində aparılırdı.

XX əsrdə bütünlüklə elmlərin apardığı tədqiqatlar və yoxlamalar hər iki hipotezin öyrənilməsinə yönəlmişdir. Qəribədir ki, ictimai şüurda biogen nəzəriyyəsi möhkəmlənib, budakı neftin sonuna işarə edir və nə üçün biz mineral nəzəriyyəni yaddan çıxardırıq? və o düz ola bilərmi? Nəqədər ki, elm sahəsi əsaslı bir qərar qəbul etməyib hansısa bir hipotetlərin qələbəsi haqda danışmaq tezdir. Ola bilər ki, hər iki nəzəriyyə düzdür, olar bilər ki, hər iki nəzəriyyə səhvdir. Ola bilsin ki, 3-cü, 4-cü nəzəriyyə ortaya çıxsın hansı ki, seyr olunan faktları təsvir etsin, yaxud yenilərini söyləsin, bunu zaman göstərəcək. Amma mineral nəzəriyyə haqda kütləvi susqunluq hər bir insanın düşüncəsini gərginləşdirir. İlk növbədə bu məsələnin həlli ilə neftçilər maraqlı olmalıdır. Yəni bu istiqamətdə çalışan həm özəl və dövlət şirkətləri hansılar ki, iqtisadiyyatı neft hasilatı üstündə qurub.

Planetdə neft hasilatlarının yaxın vaxtlarda bitməsi hipotezi onlara daim bu xammalının qiymətinin artırılmasına əsas verir. Bu klassik nəzəriyyəni dəstəkləyən peşəkarlara imkan verir ki, öz konservativ düşüncələrini saxlamaqla İnstitutlarda öz yerlərini və vəzifələrini saxlamağa imkan yaradırlar. Son illər heç bir kəs kim ki, neftlə əlaqədarlığı növcüddür qeyri formal dünya hökuməti kimi qəbul edilirlər. Onlar əllərini bəşəriyyət iqtisadiyyatının nəbzində saxlamaqla çoxsaylı və heç bir yolla öz mövqeylərini heç kiməsə vermək istəmirlər: Bu vəziyyətə dair geologiya-minerologiya elmləri doktoru Vadim Skaryatinin kommentariyası maraqlıdır: Elmin cəmiyyətə dair demək olar ki, uzun illər boyu minerologiya nəzəriyyəsi haqda susqunluq saxlamağı üstün tuturdular, bunun səbəbi isə başqadır, insanlar uzun müddət konservativ düşüncələri saxlamaq istəməsinin səbəbi öz yerini və vəzifələrini institutlarda saxlamaq istəkləridir.

Bu neft kompaniyalarının gizlin sövdələşməsidirmi? Belə hal yalnız Amerikada neft hasilatının ilk anlarında ola bilərdi.

Həqiqətdə biz bu gün görürük ki, məhz bu V.P. Qavrilov elan edir ki: “Əgər biz neft-qaz yataqlarının işlənməsinə dair yeni prinsiplə öz yanaşmamızı düzənləsək və mövcud rayonlarda neft mənbələrindən hasilat sürətini artırısaq neft quyuları yüz illərlə işləyəcək”. Amma bu o şəraitdə mümkün ola bilərki neftçilər bizə öz şərtlərini diqtə etməsinlər və neftin hasilatını birbaşa iqtisadiyyata bağlanmasından əl çəkinməlidirlər. Amma bu çox optimistiktir, reallıq burada daha qəddardır. Yəni ehtiyatlar yenilənsin, bu zaman sivilizasiya bu günkü müəssir hasilat texnologiyasından imtina etməlidir. Biz o zaman hasilat qrafikləri yaratmaqla neft quyularının neft hasilatı imkanlarını bərpa etmək üçün onlara vaxt verməliyik. Mümkündürmü bu? Bu gün yox. Çünki neftin alternativləri bu gün yoxdur.

D.İ.Mendelev bir vaxtı deyirdi nefti yandırmaq eyni ilə ocaqda pul vəsaitini yandırılmasına bənzəyir. Əgər o bu gün yaşasaydı o bizi ağlsız hesab edərdi. Amma ola bilər ki bizim balalarımız bizi üstələdilər. Allah kömək etsin bizim nəvələrimiz bunun öhdəsindən gəlsinlər.

Rus alimləri neft hasilatına dair unikal metod təklif edirlər.

Azərbaycanın neft qaz yataqlarının varlığı və resursları lənətlənə bilərmi? Mümkündürmü atılmış neft quyuların bərpası Azərbaycanda? Bir çox insanlar neftin hasilatının artırılmasını tələb edirlər. Biz çox iqtisadçıların fikrincə məhz bu faktor qoymur ölkəni yüksək texnologiyalar iqtisadiyyatına keçsin.

14 il bundan öncə ABŞ neft hasilatına başladı. Bu addımı atmaqla ABŞ bir çox problemlərini həll etdi. İqtisadi artım 1 ildə 4,5% təşkil etdi, işsizliyin səviyyəsi son illər ən aşağı səviyyəyə düşdü, benzinin qiyməti son 40-50 ildə ən ucuz qiymətə satılmağa başlandı. Ona görə də heç bir iradlar söyləmədən ölkənin öz neft-qaz sərvətlərinə yüksək şüurla yanaşmasını danışmaq lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, MDB ölkələrində o cümlədən Azərbaycanda iqtisadi inkişafın 12-yə yaxın 5 senarisi mövcuddur bu rayona xammalın ixracı və innovasiya resursları daxildir. Praktiki vəziyyət onu göstərir ki, birinci faktorun üstündə Azərbaycanda ÜDM ildən ilə neft kontraktları bağlandıqdan sonra artmağa başlamışdır. Dövlət son otuz ilə yaxındır ki, neft sektorunun hasilatı və ixracı ilə qeyri neft sahəsinin inkişafına dair əhəmiyyətli sənədlər qəbul etmişdir. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bütün dövlət sənədlərində qeyd olunan məsələlər kağız üzərində qalmışdır. Bunun əsas səbəbi strateji innovasiya resurslarının olmamasıdır və bu olmadıqda qeyri neft sektoru inkişaf edə bilməz.

Azərbaycan Respublikası 1993 ildən bu günə kimi 1 milyard ton neft ixrac etmişik və qeyri neft sektorunun inkişafına dair xeyli dövlət əhəmiyyətli sənədlər sərəncamlar, fərmanlar imzalanıb. Lakin qeyri neft strategiyasının inkişafı inkişaf elmi, elmi həcmli texnologiyalardan və innovasiyalardan yararlanmalıdırlar. Əfsuslar olsun ki, neftdən əldə olunan gəlirdən qeyd olunan mənbələrin əldə edilməsi üçün istifadə edilməmişdir. Rusiyanın EA neft-qaz problemləri institutunun direktoru akademik A.Dmitreyevski deyir ki, hər bir əldə edilən varlıqdan səmərəli istifadə etmək lazımdır. Məsələn innovasiya resurslarının ssenarisinin mənası nədir?. Neft, qaz, kimya və yüksək texnologilayların xammal sataraq inkişaf etdirməklə bir yüksək gəlir əldə edirik və bu gəlir hesabına biz xammal sənayelərinin yox qeyri neft sənayelərinin inkişafına yönəldərək digər iqtisadi sahələri inkişaf etdirməliyik. Yəni neft innovasiya sahəsinin və istiqamətinin lokomotivinə çevrilməlidir. Bu gün əfsuslar olsun ki, biz görürük ki, neftin hasilatı il ildən azalır. Hamıya bəllidir yüngül neft hasilatı dövrü bitmək üzrədir və bu sahədə mürəkkəb dövrlər başlayır. Bir çox MDB ölkələrində neft və qaz hasilatı istiqamətində çalışan insanlar çətin dövrün bu istiqamətdə başlanmasını qəbul etməyərək, onların çox asanlıqla yeni texnologiyaları xarici inkişaf etmiş dövlətlərdən alaraq neft və qaz hasilatına tətbiq edərək heç bir problemə qzlaşmayəcəklər. Onlar əfsuslar olsun ki, qəbul etmirlər ki, bu sahədə inkişaf etmiş dövlətlər əldə etdikləri yeni innovativ texnologiyalarla xüsusən də neft və qaz istehsal edən ölkələrlə bölüşməyə nə can atırlar nə də ki, tələsirlər.

Ona görə də yeni texnikanın və yeni texnologiyaların çətin neftin çıxarılması üçün hazırlanması ölkənin elmi potensialının üstünə düşür. Sözsüz ki, bu ciddi şəkildə dövlət tərəfindən elmi sahələrin maliyyələşdirilməsindən keçir. Yaradılan texnika və texnologiyalar demək olar ki, bütün dayanmış quyuların bərpasını və ondan kifayət qədər yenidən neft hasilatını əldə etmək imkanı yaradacaq.

Bu gün Azərbaycan neft şirkəti SOCAR Naftalanda yeni neft quyularının qazıntısının başlanmasını planlaşdırır. Burada qeyd olunduğu kimi neft buruqlarının sayı 94-ə bərabərdir, istismar isə yalnız 32 neft quyusundan aparılır. Yeni quyuların qazılması kifayət qədər yüksək xərclər tələb edir və bu zonada Naftalan sanator-müalicə sisteminə necə təsir edəcək? Bu suala isə

bu gün cavab yoxdur. Eyni zamanda Azərbaycanda neft hasilatı zonalarında neçə neft quyularında neft hasilatı dayandırılıb və onları yenidən müasir innovativ texnologiyalardan istifadə etməklə bərpa etmək mümkündürmü? Əgər mümkündürsə, bu neft quyularının sayı nə qədərdir və bu günə qədər neçə quyuda neft hasilatı bərpa edilib? Bu sualda əfsuslar olsun ki, cavablandırılmır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, köhnə neft buruqlarının tədqiq etməklə bərpası yüksək iqtisadi səmərə ilə başa gəlir. Buna isə yeni neft istehsalını həmin quyulardan bərpası yeni texnika və innovasiya texnologiyaları tələb edir. Bu texnika və innovativ texnologiyaları gətirib atılmış neft yataqlarını yenidən canlandırmaq olar.

Təcrübə göstərir ki, köhnə neft yataqlarına yenidən diqqət yetirmək son 25 ildə neft ehtiyatlarını 1.5 dəfə artırmışdır. Eyni zamanda bu proseslərin aparılması və köhnə neft quyuların bərpası yeni bahalı geoloji- kəşfiyyat işlərinin aparılmasından daha səmərəli və ucuzdur və bunun ekoloji təsiri azdır. Əlbəttə ki, yenidən ortaya sual çıxır, hansı yolla köhnə yüksək debitli neft quyularını bərpa etmək olar? Bu gün köhnə atılmış neft quyularından neft hasilatının bərpası üçün dünyada bir çox texnologiyalar işlənilib və onların tətbiq edilməsi neft hasilatını intensivləşdirir. Bu işin aparılması üçün tanınmış bu sahədə alimlər söyləyirlər ki, hər neft quyusunun bərpasına ciddi individual yanaşmalar lazımdır və bu işdə yalnız elmi tətqiqatlar yüksək iqtisadi texniki səmərə ilə nəticələnmə bilər. Neft hasilatını köhnə buruqlardan hasilatını bərpa etməklə artırmaq istiqamətində 10-dan çox layihələr mövcuddur və onların bir hissəsi artıq tətbiq olunaraq istismar edilir. Bu istiqamətdə Beynəlxalq neft şirkəti “Şell” öz partnyorları ilə yeni layihələr işləyirlər.

Eyni zamanda bu sahədə çöl şəraitində 25-dən artıq elmi tətqiqat və sınaq işləri aparılır. Şell neft şirkəti əldə etdiyi təcrübəyə əsaslanaraq qeyd edir ki, istismara məruz qalmış yataqlarda neft hasilatı zamanı yalnız neftin 3/1 hissəsi çıxarılır, 3/2 hissəsi həmin yataqların torpaq laylarında qalmaqdadır. Bu ənənəvi neft yataqların istifadə edilməsi texnologiyaların nəticəsidir. Yeni texnologiyalardan və metodlar olan neft ötürməsinin yüksəldilməsinə nail olmaq neft quyularından əlavə 5-20% neft hasilatını bir buruqdan artırmaq olur. Layların xüsusiyyətindən asılı olaraq ümumi neft hasilatını 50-70% artırmaq olar. Bəzi hallarda bu rəqəmlər daha da yüksək ola bilər. Şell şirkətində qeyd edirlər ki, ən əsası odur ki, yüksək innovasiyalı texnologiyalardan istifadə edə bilən bacarıqlı peşəkarlıq qabiliyyəti yüksək olan kadrların olmasıdır. Əlbəttə ki, burada işlənmiş elmi tətqiqat işlərini yaddan çıxartmaq olmaz və eyni zamanda şəxsi tətqiqatlara lazım olduqda mövcud təşkilatlarında dəvət etməklə bu işə qoşmaq olar. Şell neft konsernində neft yataqlarının bərpasında üç metoddan istifadə olunub. Termal üsul Niderlandda Sxonobek, Kanadada-Orion, Kanadada-Pis River, ABŞ-Aer, Kvarn alarm, Omanda-Muxorn və yaxud neft yataqlarında və qaz üsulu (Qazaxıstanda-Kaşaqan, Omanda-Xarvil neft yataqlarında) və kimyəvi üsul (Omanda-Mazmul, Malaziyada-Sent Cozefe, İngiltərədə-Şixellion) neft yataqlarında.

2011-ci ildə 15 il keçdikdən sonra Şimali-qərbi Avropada “Sxonobek” quru ərazidə iri neft yatağında neft hasilatı yenidən bərpa edilmişdir.

Bu gün həmin Almaniya və Niderland sərhəddində yerləşən neft yatağında gözlənilən neft hasilatı 20000 barelə bərabərdir.

Ümumilikdə bir gündə bu ərazidə yeni 8 sahədə 79 neft quyusunun qazılması nəzərdə tutulur bu da ki, yeni istilik metodundan istifadə edərək neft hasilatı yaxın 25 ildə burada bir gündə 100-120 min barel neftin hasilatına bərabər olacaq. “Sxonobek” neft yatağının tarixi 1945-ci ildən başlanır. 50 il müddətində bu neft yataqlarından 250 milyon barel neft hasil edilmişdir. 1996- cı ildə “Şell” və “Exxon Mobil” şirkətləri tərəfindən yaradılmış, “Niderlandse Aardolie Maatschappi” şirkəti bu ərazidə neftin istehsalında gəlirin xərcləri ödəmə bilmədiyi üçün neft hasilatını dayandırmışdır.

Amma bu yataqlarda 750 milyon barel neft qalmışdır. 2007-ci ilin sonunda “NAM” kompaniyası öz partnyoru “Energie Beheer Nederland” belə bir nəticəyə gəlirlər ki, onların seçdiyi texnoloji kombinasiya bu ərazidə neftin hasilatını bərpa edə bilər. “NAM” şirkətinin baş direktoru

Bart van de Leemputun sözlərinə görə söhbət qazılmış neft yataqlarına yeni üfüqi quyularla laylara yüksək təzyiqli buxarı sürətlə yeritməkdir. Buxar dərin laylarda maye halına çevrilərək istilik ötürür buda ki, neftin qatılığını azaldaraq onun azad şəkildə asanlıqla neft quyusuna hasilat üçün qazılmış üfüqi quyulara daxil olur və, beləliklə, hasil edilir. Yüksək istehsal qabiliyyəti malik olan kompressorlar neft-su qatılığını yuxarı ötürürlər. Su buxarın hazırlanması üçün və daxilində olan maddələrin istehsal texnikasının içində daxil olmaması üçün təmizlənir. Bu suların təmizlənməsi üçün inşa olunan zavod 6-10 milyon təmiz su istehsal edəcəkdir. "Sxonebek" neft yatağında enerjinin qənaət olmasında yaddan çıxarılmayıb. Burada istehsal olunan buxarın yeraltı laylara ötürülməsi tybbo-generatorların və qazogeneratorların köməyi ilə baş verir. Eyni zamanda istifadə olunan bu sxemdə avadanlığın özü bu proseslərdə enerji istehsal edir. 120MVT-dan çox, bunun isə neft quyularından qalan neftin hasilatına yalnız 10% tələb olunur, qalan enerji isə ümumi xətlərə ötürülür. Beləliklə, yaddan çıxmış neft yataqlarının bərpası əlavə gəlir mənbəyinə çevrilməklə insanların tələbatını daha dolğun ödəyir. Yeni geoloji işlər əsasında tapılmış neft-qaz yataqları sahəsinin işlənilməsinə gələcək nəsillə saxlamaq lazımdır. Belə bir texniki siyasət görüldüyü kimi dövlət büdcəsinə maliyyə axını gücləndirər və ekoloji vəziyyəti gərginləşdirməz.

Bu qabaqcıl texnologiyaların neft hasilatı prosesinə köhnə neft yataqlarının bərpasına yönəltmək iqtisadi cəhətdən çox səmərəlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

Rus dilində:

1. Добрынин В.М. Серебряков В.А. (1975). «Геолого-геофизические методы прогнозирования аномальных пластовых давлений» Москва Недра.287 с.
2. Баренсаум А.А. Закиров С.Н.,Серебряков В.А. (2010). «Способы получения углевода рядов из воды и диоксида углерода» Патент РФ № 2495080, 30 декабря.
3. Баренбаум А.А. (2014). «Наугная ревалюция в проблеме происхождения нефти и газа» Новая нефть газовая парадигма Георесурсы, №4/59, с 9-75

İngilis dilində:

4. Abandoned oil and gas wells are leaking methane across the USA <http://inhabit.com/\valandoned-oie-and qas weles-are-leaking-methane-the usa>

A.B.Aliyev

*doctor of economic sciences, doctor of technical sciences,
doctor of transport, professor,
Azerbaijan Architecture and Construction University*

Economic efficiency of new innovative methods and technologies used for independent rehabilitation and restoration of old oil wells

Abstract

This article begins with the theoretical basis of the increase of oil remaining in those wells and the application of new innovative techniques and technologies of oil recovery, which form the basis of the restoration of abandoned oil wells. Here are three types of newly developed technological methods for the production of oil. In this direction, the international oil company "Shell", which uses new techniques and technologies, the German, Dutch, US and Chinese

scientific fields, the application of creating techniques and technologies in this direction and the achievement of high economic efficiency are reflected.

Key words: oil, gas, scientific research, methods, methods, equipment, abandoned oil wells, oil production, scientific and technical efficiency, economic advantage.

А.Б.Алиев

д.э.н., д.т.н., доктор транспорта, профессор,
Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет

**Экономическая эффективность новых инновационных приемов и технологий,
применяемых для самостоятельной реабилитации и восстановления
старых нефтяных скважин**

Резюме

Данная статья посвящена возобновлению добычи нефти заброшенных скважин с помощью внедрения инновативной техники и технологии. Особое внимание привлекает три новых технологий с помощью которых можно добывать нефть. Достойно внимание в этом направлении заслуживает опыт Международной нефтяной компании «Шелл». Привлекает внимание в данном направлении разработки ученых из Германии, Голландии, США и Китая в области разработки новых технологий и техники с заброшенных нефтяных скважин.

Ключевые слова: нефть, газ, научные нефть, газ, научные исследования, методы, способы, оборудование, заброшенные нефтяные скважины, добыча нефти, научно-техническая эффективность, экономическое превосходство.

Ə.H.Məmmədov
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
cos90am@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 13.02.2023

The article was received by editorial board on 13.02.2023

Статья принята к печати 13.02.2023

RƏQƏMSAL MARKETİNG VƏ İNFLUENSER MARKETİNG

Xülasə

Məqalədə nisbətən yeni yaranan və inkişaf mərhələsində olan, lakin böyük potensiala sahib influenser marketinginə nəzər salınır. Rəqəmsal marketingin inkişafı ilə birlikdə var olan kanallar arasında xüsusən önə çıxan influenser marketing demək olar ki, bütün sektorlar və bizneslər tərəfindən marketing strategiyalarının mühüm hissəsi hesab olunur və diqqət göstərilir. Bu səbəblərdən son zamanlarda bu marketing kanalının araşdırılması və elmi məqalələrin çapında böyük artım hiss olunur. Məqalədə influenser marketingin əsas təsnifatları, rəqəmsal marketingdəki yeri, potensialı nəyə görə önəmli olduğuna dair məlumatlar verilir. Həmçinin məqalədə influenser və rəy liderləri arasındakı fərqdə nəzərdən keçirilmişdir. Məqalədə edilən təsnifatlar brendlərin etdiyi influenser seçimi zamanı əsas diqqət etdiyi məqamlar əsasında hazırlanmışdır. Məqalədə həmçinin influenser marketing kanalının əsas istifadə olunduğu sahələrdə nəzər salınır.

Açar sözlər: influenser marketing, rəqəmsal marketing, smm, marka imici, meqa influensərlər, influenser.

GİRİŞ

Sosial media əsrində brendlərin həm ənənəvi, həm də rəqəmsal bazarda aktiv olması daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Uzun müddət yalnız sosiallaşma məqsədi ilə istifadə edilən sosial media artıq brend və istehlakçı əlaqələrinin qurulduğu və möhkəmləndiyi bir məkana çevrilmişdir. Bu məkan təcrübəni bölüşmək və istehlak etmək üçün ideal imkan yaradır. Təcrübə dedikdə gündəlik rastlaşdığımız hər şey nəzərdə tutulur. Məsələn yeni yemək, yeni paltar hətta meşə yangını kimi hadisələrin hamısı təcrübədir. Bu dəyişikliklər, brendlərdə böyük sual yaradır "Bu məkanda necə aktual qala bilərik?". Bu sualın cavabı "Rəqəmsal Marketing"dir, yəni "Ənənəvi Marketing" dediyimiz şeydən tamamilə fərqli bir model. Rəqəmsal marketingin ənənəvi marketingdən əsas fərqi kanalların İnternet əsaslı olmasıdır. Həmçinin Rəqəmsal Marketingin yaranması və inkişafı ilə birlikdə marketing kanallarında dəyişikliklər baş vermişdir. Burada inkişaf etməkdə olan və böyük potensiala sahib influenser marketing kanalını qeyd etmək olar.

Əsas mətn

Rəqəmsal marketing kanalları

Marketing yalnız bir məhsulu müştəriyə təqdim etmək yox, daha çox istehlakçı təcrübəsinin doğru çatdırmaq sənətinə çevrilmişdir (Ranga & Sharma, 2014 :23). Rəqəmsal Marketingin istehlakçı ilə əlaqənin çoxsaylı kanallardan qurmaq kimi üstünlüyü olsa da, əsas məqsəd və çətinlik düzgün kanal tapmaqdır, bu, maksimum məşğulluqla nəticələnəcək və arzu olundandan daha yaxşı ROI (İnvestisiyadan gələn gəlir) verəcək bir kampaniya reallaşdırmaqdır.

Aşağıda var olan əsas Rəqəmsal Marketing kanalları sadalanmışdır (Simon Kingsnorth, 2016 :35):

- Axtarış Motoru Marketing (SEM)

○ Bu modeldə reklam edən şəxs müştəri müəyyən bir reklama klik etdikdə ödəniş edir. Bu formatda axtarışda zamanı brendin görünməsi və ya axtarış sıralarında k1 yerinin artırmasıyla reklam edilir.

- Sosial Media Marketing (SMM)

○ Sosial Media Marketing strategiyası əsasən çoxsaylı sosial şəbəkələr əsasında qurulmuş bir marketing strategiyasıdır. Burada Facebook, Instagram, Twitter və Snapchat kimi sosial şəbəkələr məhsulun satılması üçün istifadə olunur.

- Tərəfdaşlıq əsaslı Marketing

○ Tərəfdaşlıq əsaslı marketingdə şəxslərin brendlər üçün bir növ filial rolunu oynadığı marketing strategiyasıdır. Bu “filiallar” başqalarını brendin məhsulunu almağa təşviq edirlər. “Filial” vasitəsi ilə satın alındığında həmin şəxs bu satışdan əlavə komissiya almış olur. “Filiallar” müəyyən mənada şirkətin virtual qeyri-rəsmi satıcısına çevrilirlər.

- Ekran reklamı

○ Ekran reklamları ənənəvi marketingdə olduğu kimi Rəqəmsal Marketingdə də mühüm rola sahibdirlər. Bu kanal vasitəsi ilə mətn, şəkil, video, audio və ya interaktiv medianın istənilən forması istifadə olunaraq brendin reklamı baş tutur. Ekran reklamları geniş şəkildə üç kateqoriyaya bölünə bilər: Şəkil reklamları, Media reklamları və Video reklamları.

- Email Marketing

○ Email marketing vasitəsi ilə brendlər potensial və ya cari müştərilərlə ünsiyyət qururlar. Email rəqəmsal marketingin ən sadə və ucuz formasıdır.

- Mobil Marketing

○ Mobil Marketing kukilər (cookie) vasitəsilə həyata keçirilir, burada brendlər istehlakçıların axtarış tarixçələrinə əsaslanan fərdiləşdirilmiş məzmun və ya reklamlar vasitəsilə məhsullarını (xidmət) reklam edirlər. Reklamçılar ümumiyyətlə remarketing edirlər.

- Video Marketing

○ Video reklamlar bəzi xüsusiyyətlərinə görə televiziya reklamlarından fərqlənirlər. Bu kateqoriyaya Facebook, YouTube kimi platformalarda göstərilən qısa video-reklamlardır.

- Kontent Marketing (Məzmun)

○ Məzmun marketingi çox geniş bir termindir, çünki bütün marketing vasitələrinin təməl sütunu məzmunudur. Bu məzmun istənilən formada ola bilər, mətn, şəkil, video və ya oyun. Məzmun marketingi rəqəmsal marketingdə də mühüm rol tutur.

- İnfluenser Marketing

○ Bu marketing kanalı məzmun ilə sıx bağlıdır. Kanalin əsasını influencerlər və onların məzmunu təşkil edir. Məqalənin əsas fokusu məs influencer marketing olduğundan məqalənin növbəti hissələrində bu marketing kanalı haqqında ətraflı məlumat veriləcəkdir.

Yuxarıda göstərilən bütün marketing kanalları istehlakçı ilə əlaqə saxlayır. Lakin məqalədə əsas fokuslanacağımız nisbətən yeni olan və sürətlə inkişaf edən “Influenser Marketing”dir.

Influenser Marketing

Gəlin ilk öncə bu sahədə son zamanlar ən çox səslənən “influenser” sözü ilə başlayaq. İnfluenslər (Təsir edən şəxslər) kimdir? Gündəlik həyatınızda sizin seçimlərinizə təsir edə bilən şəxs/fərdi influencer adlandırılı bilər (Stephen Litvin, 2008 səh.29). İnfluenslər həmçinin fikir (rəy) liderləri kimi də adlandırılı bilər. Fikir liderləri məhsul və ya xidmət haqqında müəyyən təcrübəyə malik və onu bölüşərək insanların qərarlarına təsir edə bilən insanlardır. Influencer marketinginin funksiyasını ən sadə şəkildə müəyyən etmək və aktivləşdirmək prosesi kimi adlandırmaq olar. Influencer marketing birbaşa satışları artırmır, lakin onun əsas fokusu brendləşmənin yaratılmasıdır, bu səbəbdən brend məlumatlılığının (awareness) artırılması məqsədi ilə markalar bu vasitədən aktiv istifadə edir. İdeyalar, yeniliklər, yaradıcılıq, özünəməx-

susluq və s. bu marketing növünün ayrılmaz hissəsidir (Phelps, Lewis, Mobilio 2004: 44).

Sosial mediada influenserləri müəyyən bir mövzuda bilik və təcrübələrinə görə reputasiya yaratmış insanlardır. Onlar seçdikləri sosial media kanallarında müxtəlif mövzular ilə bağlı müntəzəm yazılar hazırlayır və onların fikirlərinə ciddi diqqət yetirən izləyici kütləsi yaradırlar. Həmçinin onların böyük üstünlüyü istehlakçılar arasında tendensiya yarada bilmələri və bu şəkildə istehlakçıları məhsulları almağa təşviq edə bilməsidir.

Nəyə görə hər hansı marka/brendə influenser lazımdır?

Şübhəsiz ki reklamlar kimi insanlarda bizi cəlb edir. Hətta əksər araşdırmalar bir çox insanın məhsulu alıb-almaması zamanı əsasən üçüncü tərəfin tövsiyələrinə daha çox etibar edir. Və bu nəticələrin əsasında marketingdə influensərlərin önəmini anlamaq çətin olmur. İnfluenser sizin dostunuz, qohumunuz, ailə üzvünüz və s. ola bilər. O, bu məhsuldan istifadə edib və sizə istehlak edib-etməməklə bağlı məsləhətlər verir. Beləliklə, markaların öz hədəf auditoriyasının etibarını əldə etmək üçün influensərlərə ehtiyacı var. Rəqəmsal dövrdə istehlakçılar bir marka haqqında detallı məlumat əldə etmək və bu barədə kimdənsə məlumat almaq istəyirlər. Bəs istehlakçılar kimlərə güvənirlər? Bu kommunikasiyada insan faktorunun olması mütləqdir, buna görə də influenser marketing effektiv marketing kommunikasiyasına çevrilmişdir. İnsanlar təcrübəli şəxsləri izləməyə meylidirlər və buna görə də markalar influenser-marketing kanalını hədəf istehlakçılar ilə bağlantı qurmaq üçün istifadə edirlər. Sosial medianın çox inkişaf etdiyi dövəründə markalar öz məhsullarını birbaşa reklam etmək əvəzinə, markaları ilə bağlı hekayələr yaradırlar və istehlakçı ilə emosional əlaqə qururlar (Sheldon 2008 :67-75).

Markaların influensərlərlə nə əldə etmək istəyirlər?

Ümumilikdə, influenser marketing və ənənəvi marketing eyni strategiya üzərində işləyirlər. Lakin, influenser marketingin üstünlükləri imkanlarının geniş olmasıdır. Marka öz tələblərinə əsasən, influensərlərə niyə ehtiyacı olduğunu müəyyən etdikdən sonra, növbəti addımı məqsəd rahatlıqla müəyyən etmək olur.

Markaların məqsədlərinə əsasən aşağıdakı influenser marketing strategiyaları ola bilər (Nyilasy 2006 :161-182):

- **Marka məlumatlılığı (awareness):** Hədəf kütlənizin məhsulunuz haqqında daha çox bilməsi və ya xəbərdar olmasıdır.

- **Marka İmici (image):** Müştərilərinizin gözündə markanızın imicini yaratmaq və ya inkişaf etdirməkdir.

- **Aktivlik (engagement):** Daha çox insanın markanız haqqında danışmalarını, paylaşmasını, şərh etməsini və s. özündə təşkil edir.

- **Marka Sadıqlılığı (Loyalty):** Sahib olduğunuz müştərilərinizin markanızla əlaqəli qalmasını təmin etmək və başqalarına onu istehlak etməyi tövsiyə etməsi kimi təsvir oluna bilər.

- **Satışlar:** Potensial müştərilərinizin qərar qəbul etməsi və sizin məhsul və ya xidmətləri almasıdır.

Növbəti addım hədəf qrupunun müəyyən edilməsidir. Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi marketingin bu formasının məqsədi dəqiq olsa da, markaların marketing kampaniyası üçün ideal hədəf auditoriyasının müəyyən edilməsi çox önəmlidir. Həmçinin hədəf auditoriyası markaların markaların konkret hansı influenseri seçməsinə müəyyən etməsinə böyük təsir göstərir. Beləliklə, düzgün müəyyən edilmiş auditoriya ilə markalar düzgün influenser seçə bilər və uğurlu uzunmüddətli marketing strategiyası qura bilər. Bu markaların arzu olunan hədəf qrupu ilə əlaqə saxlamağa nail olmağa kömək edəcək kampaniyanın əsas məqsədidir. Fərqli faktorlara əsasən bölünən müxtəlif növ influensərlər var məsələn: izləyicilər, məzmun və əlaqə kanalları kimi müxtəlif xüsusiyyətlər. Gəlin mövcud olan influenser növləri haqqında ətraflı danışaq.

İzləyicilərə görə

İnfluenserlər auditoriya sayına əsasən təsnif edilə bilinər. Bu təsnifata əsasən adətən influenserlər gəlir əldə edirlər. Əsasən istifadə olunan dörd növ (Lee, Kim 2020 :232-240) :

• **Mega İnfluenserlər.** Adında da bəlli olduğu kimi bu qrupa aid influenserlər izləyici baxımından megadırlar. Bu qrupa böyük pərəstişkara malik olan məşhurlar olaraq xarakterizə edilə bilinər. Bu kateqoriyaya aid influensərlərin çox yüksəkdir lakin izləyicilər tərəfindən aktivlik nisbətən azdır.

• **Makro İnfluenserlər.** 100.000 ilə bir milyon arasında izləyiciyə sahib qrupdur. Onlar əsasən izləyiciləri ilə rezonans doğuran məzmunu bölüşən bloggerlərdir və ya məzmun yaradıcıları kimi internet vasitəsilə şöhrət qazanan şəxslərdir.

• **Mikro İnfluenserlər.** 1000 ilə 100.000 arasında izləyiciyə sahib qrupdur. Mikro influenserlər əsasən orijinal, marka ilə əlaqəli, dəyərli və yüksək keyfiyyətli məzmun yaradırlar.

• **Nano-influenserlər.** Təxminən 1000 və ya daha az izləyicisi olan nano-influenserlər brendin məhsuluna və ya məhsuluna təsir edə bilən “müntəzəm, gündəlik məzmun yaradan insanlardır. Bu qrup influenserlər yerli auditoriyaya təsir edir və dostları və ailəsi arasında etibar qazanırlar.

Məzmunu görə

İzləyicilərdən başqa, influenserlər məzmunu əsasən də təsnif oluna bilər. Sosial media platformalarının hər birinin fərqli istifadəçiləri və fərqli maraqları var, buna brendlərin influensərləri məzmun əsasında bölməsinə zərurət yaradır (İsmagilova, Dwivedi, Slade, Williams 2017 :17). Məzmunu görə influenser növləri aşağıdakı kimidir:

• **Bloggerlər:** İlk influenser marketinq məs, bloggerlər ilə başlanmışdır. Bloggerlər məhsuldan istifadə təcrübələrini bloqlarında paylaşır onların fikirləri izləyicilər tərəfindən etibarlı olaraq qəbul olunurdu daha sonra isə onlar bunun qarşılığında brendlərdən ödəniş almağa başladılar. Bununla belə, onları etibarlı edən, ödəniş almasına baxmayaraq, səmimi görülmə məzmunlarıdır.

• **YouTuberlər:** Bu platforma məzmun baxımından bir inqilab etdi. Adi sıradan insanlar YouTube-dan maksimum yararlandılar və böyük populyarlıq qazandılar. İdmandan, filmlərdən, dərslərdən və s. siz burada praktiki olaraq hər cür təcrübəyə sahib influenser tapa bilərsiniz (Berger, 2016 :76).

• **Podkasterlər:** YouTuberlərdən sonra yaranan nisbətən yeni influenser növüdür. Podkasterlərin əsas fərqi bölüşdükləri maraqlı hekayələr və yaradıcı məzmunudur. Bu influenser qrupunun əsas fokusu məzmunudur.

Sahələr üzrə

Demək olar ki, hər bir sektor rəqəmsal platformada güclü iştirak etməyə çalışır. Artıq sadəcə B2C yox, həm də B2B fəaliyyət göstərən şirkətlər də sosial mediada aktiv olmağa çalışırlar. Aşağıda bu sahəyə çox fokuslanmış və bundan yüksək gəlir əldə edən sahələr sadalanmışdır (Dolan, Conduit, Fahy, Goodman, 2016 :261).

• **Moda və Gözəllik:** İnfluenser marketinq və ya rəqəmsal marketinqin haqqında danışdıqda ilk ağıla gələn sektor moda və gözəllik sahəsidir. Bunun səbəbi, insanların tez-tez öz gözəllik vasitələrini və ya paltarlarını sosial mediada nümayiş etdirməyə meylli olmasıdır, buna görə də moda və gözəllik markalarının influenser marketinqin diqqət mərkəzində olur. Artıq influenser tərəfindən gündəlik paylaşılan “günün geyimi” kimi heşdəqlər çox yaygındır. Araşdırmalarda influensərlərin aldığı qonorarlardan böyük hissəsi bu sektorun payına düşür.

• **Yemək:** Moda və əlaqəli mövzulardan sonra sosial mediada ən çox paylaşılan yeməklə bağlı postlardır. İnsanlar sosial mediada hansı yeməkləri bəyəndikləri, nə bəşirdikləri və ya hansı növ yeni yemək icad etdikləri və ya sənədləri barədə danışmağı sevir. Beləliklə, qida markaları öz marketinq strategiyalarında influenserlər marketinqə xüsusi yer ayırırlar.

• **Səyahət:** Son illərdə müşahidə olunan tendensiya bir çox turizm və əlaqəli şirkətlərin öz marketing strategiyalarında influencer marketingin payının artdığını göstərir. İnsanların sosial mediada tez-tez səyahət fotolarını paylaşır və bu səyahət şirkətləri üçün onlayn şəkildə müştəri əldə etmək üçün böyük bir imkan yaradır. Influenserlər brendlərin sponsorluğu ilə fərqli məkanları gəzmək şansı əldə edir və bunun müqabilində təcrübələrini öz auditoriyası ilə paylaşır.

Fitness, idman və elektronika kimi müxtəlif sahələrdə aktiv şəkildə öz marketing strategiyalarına influencer marketingi əlavə edirlər.

Influenser və Məşhurlar arasındakı əsas fərqlər

1. İnsanlar məşhurları, bacarıqlarını yüksək qiymətləndirdikləri, musiqilərini və filmlərini bəyəndikdə izləyirlər. Influenserlər isə, adətən, belli bir mövzuya uyğun məzmun təqdim etməklə müəyyən bir mövzu ilə əlaqəli şəxslərin diqqətini cəlb edirlər.

2. Məsələn, Selena Gomez mahnıları nəticəsində şöhrət və populyarlıq qazanmışdır. Onun izləyicilərin əksəriyyətini mahnılarını bəyənen və dinləyən insanlar təşkil edir. PewDiePie (YouTube Influenseri), ilk növbədə oyunlarla bağlı olan yumorlu videolar ilə məşhurluq qazanmışdır. İnsanlar onun yumor hissini və yanaşmasını yüksək qiymətləndirdilər və onu izləməyə başladılar.

3. Influenserlər çox vaxt öz auditoriyalarına arasında tanınan adi insanlardır. Məşhurlar isə çox insan tərəfindən tanınmasına baxmayaraq onlar ilə əlaqə baxımından qopmuş görünürlər.

4. Influenserlər Instagram və Twitter kimi rəqəmsal media platformaları vasitəsilə şöhrət qazanırlar. Məşhurlar isə media, radio və jurnallar kimi ənənəvi vasitələr ilə populyarlıq qazanırlar (Trivedi, Sama, 2020 :103-124).

Influenseri haradan tapmaq olar?

Influenseri tapmağın bir neçə yolu var. Əsasən, onlar izləyiciləri və sosial mediada populyarlığına əsasən qərar verilir. Bununla belə, brendlərə influencer tapmağa kömək edən bir neçə veb sayt və ya axtarış motorları var. Ondan sonra isə aparılan marketing kampaniyasının xüsusi alətlər vasitəsi ilə performansını müşahidə edilir və zamanında öz əlavələrini edə bilir (Lou, Yuan, 2019 :58).

NƏTİCƏ

Məqalədə influencer marketingi əsas anlayışları izah olundu. Məqalə özündə: influencer növləri, markaların influencerlər sayəsində öz imicini necə yarada və inkişaf edə bildiyini, influencer marketingin potensialı və niyə aktual olduğunu təsvir edir. Həmçinin məqalədə rəqəmsal marketingin növləri və influencer marketingin oradakı yeri haqqında bəhs edildi. Qeyd edildiyi kimi məqalənin əsas fokusu oxuyucular ilə influencer marketing haqqında əsas bilgiləri bölüşmək və ümumən influencer marketingi terminin açılışını onlarla bölüşməkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Mamta, R., Sharma, D. (2014). INFLUENCER MARKETING- A MARKETING TOOL IN THE AGE OF SOCIAL MEDIA. Nyu Deli: Abhinav, 23 s.
2. Kingsnorth, S. (2016). Digital Marketing Strategy: An Integrated Approach to Online Marketing. London: Kogan Page, 35 s.
3. Swant, M. (2016). Twitter Says Users Now Trust Influencers Nearly as Much as Their Friends. Retrieved, Nyu York: Daily, 12 s.
4. Litvin, S.W., Goldsmith, R.E. and Pan, B. (2008) Electronic Word-of-Mouth in Hospitality and Tourism Management. Tourism Management, 29 s.
5. Phelps, J. E., Lewis, R., Mobilio, L., Perry, D., & Raman, N. (2004). Viral marketing or electronic word-of-mouth advertising: Examining consumer responses and motivations to pass along email. Vaşinqton: Journal of Advertising Research, 44 s.

6. Sheldon, P. (2008). The relationship between unwillingness-to-communicate and students' Facebook use. *Journal of Media Psychology*, 67-75 s.
7. Nyilasy, G. (2006). Word of mouth: what we really know and what we don't. *Connected marketing*, Melburn :Butterworth-Heinemann, 161-184 s.
8. Lee, S., & Kim, E. (2020). Influencer marketing on Instagram: How sponsorship disclosure, influencer credibility, and brand credibility impact the effectiveness of Instagram promotional post. *Journal of Global Fashion Marketing, Filadelfiya : Journal of Global Fashion Marketing*: 232-249.
9. Ismagilova, E., Dwivedi, Y. K., Slade, E., & Williams, M. D. (2017). Electronic Word-of-Mouth (eWOM). *SpringerBriefs in Business*, 17 s.
10. Berger, A. A. (2016). *Media and communication research methods: an introduction to qualitative and quantitative approaches* (4. ed.). SAGE Publications, Inc., 76 s..
11. Dolan, R., Conduit, J., Fahy, J., & Goodman, S., (2016). Social media engagement behaviour: a uses and gratifications perspective. *Journal of Strategic Marketing*, 261s.
12. Trivedi, J. & Sama, R., 2020. The Effect of Influencer Marketing on Consumers' Brand Admiration and Online Purchase Intentions: An Emerging Market Perspective. *Journal of Internet Commerce* ISSN, 103-124 s.
13. Lou, C., & Yuan, S. (2019). Influencer marketing: how message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media.*Journal of Interactive Advertising*, 58 s.

A.H.Mammadov

master student, Azerbaijan State Economic University

Digital marketing and influencer marketing

Abstract

The article takes a look at influencer marketing, which is relatively new and developing, but has great potential. With the development of digital marketing, influencer marketing, especially prominent among existing channels, is considered and emphasized as an important part of marketing strategies by almost all sectors and businesses. For these reasons, there has been a great increase in the research of this marketing channel and the publication of scientific articles in recent years. The article provides information on the main classifications of influencer marketing, its place in digital marketing, and why its potential is important. The article also looked at the difference between influencers and opinion leaders. The classifications made in the article are based on the main points that brands pay attention to when choosing an influencer. The article also looks at the areas where the influencer marketing channel is mainly used.

Key words: *influencer marketing, digital marketing, smm, brand image, mega influencers, influencer.*

А.Г.Мамедов

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Цифровой маркетинг и маркетинг влияния

Резюме

В статье рассматривается маркетинг влияния, который является относительно новым и развивающимся, но имеет большой потенциал. С развитием цифрового маркетинга, маркетинг влияния стал особенно заметный среди существующих каналов, рассматривается и подчеркивается как важная часть маркетинговых стратегий почти во всех секторах и предприятиях. По этим причинам в последние годы значительно увеличилось количество исследований этого маркетингового канала и публикации научных статей. В статье представлена информация об основных классификациях маркетинга влияния, его месте в цифровом маркетинге и его потенциал. В статье также рассматривалась разница между инфлюенсерами и лидерами мнений. Приведенные в статье классификации основаны на основных факторов, на которые бренды обращают внимание при выборе инфлюенсера. В статье также рассматриваются области, в которых в основном используется маркетинговый влияния.

Ключевые слова: *инфлюенсер-маркетинг, цифровой маркетинг, smt, имидж бренда, мега-инфлюенсеры, инфлюенсер.*

Ə.Ü.Cəfərli
magistrant, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
cfrlimrah147@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 05.01.2023

The article was received by editorial board on 05.01.2023

Статья принята к печати 05.01.2023

BİZNES FƏALİYYƏTİNİN ŞAXƏLƏNDİRİLMƏSİNİN SƏMƏRƏLİLİK MEYARLARI VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə biznes fəaliyyətində şaxələndirmənin mahiyyəti, onun məzmunu, məqsədi və həyata keçirilməsinin əsas amilləri, bu amillərin qiymətləndirilməsi, meyarları və onun üstünlükləri tədqiq edilir.

Bu məqsədlə məqalədə səmərəlilik meyarları öyrənilir və bu fəaliyyətin təkmilləşdirilmə yolları təsvir edilir.

Bununla yanaşı, məqalədə biznes şaxələndirilməsinin səmərəlilik meyarları üzrə mövcud tendensiyalar öyrənilmiş və qiymətləndirilmə ilə bağlı mümkün alətlər toplusuna nəzər yetirilmişdir.

Məqalənin sonunda isə biznes şaxələndirilməsinin səmərəli aparılması istiqamətində müxtəlif təkliflər edilmişdir.

Açar sözləri: *business, şaxələndirmə, səmərəlilik, iqtisadi artım, istehsal, qiymətləndirmə.*

GİRİŞ

Hər bir idarəetmə subyektinin mövcud biznesin şaxələndirilməsi strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi barədə düşünməsinin ən azı üç səbəbi vardır:

Birincisi, təşkilatın arzu olunan nəticələrə doğru marşrutu müəyyənləşdirmək və buna görə də özünü rəqiblərdən qorumaq, rəqabətqabiliyyətli və firavan qalmaq üçün strategiyaya ehtiyacı var. Bu mənada strategiya biznesin hansı istiqamətə can atmalı olduğu istiqaməti, məqsədi müəyyən edir.

İkincisi, strategiya təşkilata öz hərəkətlərini və enerjisini müəyyən yekun nəticələrə yönəltməyə və bu hərəkətləri əlaqələndirməyə kömək edir. Başqa sözlə, strategiya bütün təşkilatın bir istiqamətdə toplanmasına kömək edə bilər.

Üçüncüsü, xarakter və ya şəxsiyyət fərdi müəyyən etdiyi kimi strategiya təşkilatın simasını müəyyən etməyə kömək edir. Bu mənada strategiya firmanı həm işçilər, həm də kənar şəxslər üçün mövqeləndirir.

Biznesin şaxələndirilməsi əksər müəssisələr üçün idarəetmə prosesinin vacib hissəsidir. Beynəlxalq təcrübədə firmaların biznesin şaxələndirilməsi strategiyalarına əməl etməkdə uğur qazandıqlarına dair çoxlu nümunələr vardır.

Adətən, şaxələndirməni təşviq edən motivlərin beş əsas qrupu vardır:

1. texniki və texnoloji;
2. maliyyə;
3. iqtisadi;
4. sosial;
5. strateji.

Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, bir qayda olaraq, bu motivlər bir-biri ilə sıx bağlıdır və kombinasiyada biznes diversifikasiya qərarına təsir göstərir.

Məqalə yazılarkən aşağıdakı metodlardan istifadə edilmişdir: Statistik təhlil; SWOT analiz; Anket sorğusu.

1. Tədqiqatın araşdırma modeli

Biznesin şaxələndirilməsi əksər müəssisələr üçün idarəetmə prosesinin vacib hissəsidir. Beynəlxalq təcrübədə firmaların biznesin şaxələndirilməsi strategiyalarına əməl etməkdə uğur qazandıqlarına dair çoxlu nümunələr vardır [4, s. 71].

Biznesin şaxələndirilməsinin bir səbəbi, firmaların yeni bazarlarda və yeni məhsul və xidmətlərdə korporativ idarəetmə imkanlarından faydalanmasıdır. Korporativ ana şirkət səviyyəsində menecerlər müxtəlif məhsul və xidmətlərin toplusunu idarə etmək qabiliyyətinə malikdirlər, hətta əməliyyat vahidi səviyyəsində ümumi resursları olmasa belə, belə idarəetmə bu məhsul və xidmətlərin uğuruna töhfə verir.

Diversifikasiyanın bir neçə başqa ümumi səbəbi var, lakin onlar səhmdarlara nisbətən daha az açıq-aydın dəyər yaradır və bəzən şirkət rəhbərliyinin marağındadır. Təşkilatlar xarici dəyişikliklərə cavab olaraq çox vaxt diversifikasiyaya müraciət edirlər.

Biznes fəaliyyətinin şaxələndirməsi strategiyasının seçilməsi və uğurla tətbiqi üçün əsas səmərəlilik meyarları bunlardır:

- sənayenin gəlirlilik və inkişaf imkanları baxımından cəlbediciliyi;
- diversifikasiya zamanı sabit maliyyə vəziyyəti və müəssisənin biznesdəki yeri;
- müəssisənin profili ilə müəssisənin fəaliyyətini şaxələndirdiyi sənayenin ehtiyacları arasında assosiativ əlaqələr;
- qapalı istehsal dövrlərinin yaradılması;
- istehlakçıların dəyişən zövq və üstünlüklərinə operativ və adekvat reaksiya verilməsi və s. [6, s. 120].

Lakin biznes fəaliyyətinin diversifikasiyası zamanı bir sıra təhlükələrdə baş verə bilər. Belə təhlükələr bunlardır:

- qeyri-müəyyənlik;
- öz səlahiyyətlərini və yeni bazarın xüsusiyyətlərini qiymətləndirməkdə qərəzlilik;
- iri şaxələndirilmiş müəssisələrin bölmələrinin idarəedilməsinin çətinliyi;
- maliyyə mənbələrinin tapılması probleminin kəskinləşməsi;
- icra müddətinin qeyri-müəyyənliyi;
- qeyri-adekvat istehlakçı reaksiyası [9].

Biznes fəaliyyətinin şaxələndirilməsinin səmərəliliyi həm iqtisadi göstəricilərin dinamikası vasitəsilə özünü göstərir, həm də sosial aspektə malik ola bilər. İqtisadi göstəricilərə aşağıdakılar aiddir:

- ❖ yeni əmtəələrin buraxılması hesabına kapital məhsuldarlığının yüksəldilməsi,
- ❖ əməyin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılmasının yüksəlməsi,
- ❖ istehsalda yeni mütərəqqi texnologiyaların cəlb edilməsi.

Xarici ədəbiyyatda iqtisadi səmərəliliyi müəyyən etmək üçün çox vaxt vergitutmadan sonra xalis əməliyyat gəliri ilə kapitalın dəyəri arasındakı fərq kimi hesablanan iqtisadi əlavə dəyər göstəricisindən (EVA - economic value added) istifadə etmək təklif olunur [6, s. 103].

Biznes fəaliyyətinin şaxələndirilməsinin sosial aspekti yeni iş yerlərinin yaradılması ilə özünü göstərir, çünki diversifikasiya fəaliyyətin genişləndirilməsini, daha keyfiyyətli yeni məhsulların buraxılmasını nəzərdə tutur ki, bu da istehlakçıların ehtiyaclarını daha dolğun ödəməyə imkan verir.

Diversifikasiyanın əsas istiqaməti yeni məhsulların buraxılışının tətbiqidir, ona görə də ilk növbədə müəssisənin yeni iqtisadi sərvət buraxmaq qərarına gəlməsindən hansı faydaları əldə edə biləcəyini nəzərə almaq lazımdır [5, s. 64].

Yeni məhsulların buraxılması ilə əlaqədar müəssisə, ilk növbədə, sabit və yarım sabit xərcləri köçürməklə mənfəətini dəfələrlə artırmaqla bilər. Müəssisə öz istehsalında artım etmək və yeni məhsulların satışının təşviqi üçün mövcud infrastrukturundan istifadə edə bilər, müəssisədə işçilərin sayında artım gəlir artımından daha kiçik sürətlə baş verə bilər. Yeni məhsulların buraxılışından sonra gəlirlərin artımını, əsasən, əlavə xərclərə qənaət hesabına, eləcə də yeni bazarların inkişafı nəticəsində gəlirlərin artması nəticəsi kimi qiymətləndirmək olar [3, s. 53].

Sxem 1. İqtisadi artım mənbələrinin genişləndirilməsində biznesin şaxələndirilməsinin rolu

Mənbə: <https://neiros.ru/blog/finance/chto-takoe-diversifikaciya-vidy-tipy-strategii-metody/> İstinad tarixi: 29.08.2022.

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının inkişafının əsas sosial-iqtisadi vəzifəsi biznesin fəaliyyət göstərməsi üçün əlverişli mühitin yaradılmasından ibarətdir ki, bu da öz növbəsində istehsalın, əhəlinin məşğulluğunun artımını, elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqini, tərəqqini, əhəlinin gəlirlərinin artırılmasını və milli iqtisadiyyatın inkişaf edəcəyi bazar rəqabəti mühitinin yaradılmasını təmin etmiş olur.

Azərbaycanda biznesin təşkilinin sadələşdirilməsinə diqqətin artırılması iqtisadi inkişafa yardım sahəsində islahatları başa çatdırmaqla bilər. Bununla əlaqədar islahatların aparılması üçün əlavə imkanların araşdırılması və bu sahədə görülməli tədbirlərin nəzərdən keçirilməsi məqsədilə addımlar hələ də atılmaqdadır [1].

2. TƏHLİL

Biznes fəaliyyətinin şaxələndirilməsi strategiyasının seçilməsi nəticəsində müəssisənin səmərəliliyini artırmağa imkan verən digər amil yeni texnologiyalardan istifadədir. Bundan əlavə,

texnologiya müəssisənin səmərəliliyini artırmağa imkan verən bir amil kimi çıxış edir (məsələn, malların dəyərini azaltmaq və ya keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqla), eləcə də diversifikasiyanın həyata keçirilməsi üçün ilkin şərtidir (çünki yeni texnologiyalarla, şirkətin əvvəllər istehsal etmədiyi malların istehsalına başlamağa şərait yaratmış olur) [4].

Biznes fəaliyyətinin şaxələndirilməsinin, diversifikasiyasının effektivliyi bal metodundan istifadə etməklə qiymətləndirilə bilər. Bu metoddan istifadə edərkən diversifikasiyanın effektivliyinin müəyyən olunduğu meyarların siyahısını hazırlamaq və əsaslandırmaq lazımdır.

Məsələn, belə göstəricilər arasında aşağıdakılar ola bilər:

- müəssisənin faktiki maliyyə vəziyyətinin müəssisənin inkişafı üzrə strateji göstərişlərə uyğunluğu;

- elmi-tədqiqat işlərinin səviyyəsi;
- risk səviyyəsinin azaldılması meyarı və s.

Eyni zamanda, hər bir meyar üçün 0-dan 1-ə qədər çəki əmsali ilə təmin etməklə ümumi göstəricidə çəkisini müəyyən etmək lazımdır.

Şaxələndirmənin effektivliyini qiymətləndirərkən dünyanın aparıcı konsaltinq firmaları Boston Consulting group (BCG matrix) və McKinsey (McKinsey matrix) tərəfindən hazırlanmış metodoloji vasitələrdən istifadə etmək olar.

Biznes fəaliyyətinin şaxələndirilməsinin, diversifikasiyasının növlərinin müxtəlifliyini öyrənərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, öz fəaliyyətini şaxələndirməklə şirkət üç qrup iqtisadi məqsədə nail ola biləcək:

1. sabitləşmə;
2. çeviklik;
3. iqtisadi artım.

Menecerlərin nail olmağa çalışdıqları əsas məqsəd müəssisənin dəyərini artırmaq və səhmdarların gəlirlərini artırmaqdır. Şaxələndirmə strategiyası şirkətə aşağıdakı amilləri nəzərə alaraq inkişaf etməyə imkan verəcək:

- müəssisənin fəaliyyət göstərməsi üçün bazarın durğunluğu (durğunluğu): satış bazarı məhsullarla (xidmətlərlə doymuşdur), müvafiq olaraq tələbin azalması tendensiyası, rəqiblərin güclü təzyiqi, müəssisənin istehsal portfelinin köhnəlməsi və ya inhisarlaşması müşahidə olunur;

- bir tərəfdən onun dəyərini qorumaq və artırmaq, digər tərəfdən isə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi yolu ilə müəssisənin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə yığılmış kapitalı investisiya etmək zərurəti;

- antiinhisar qanunvericilik tənzimlənməsi yolu ilə müəssisənin ənənəvi fəaliyyət sferasında əlavə gəlir əldə etmək imkanının olmaması;

- risklərin azaldılması zərurəti (bir məhsul xəttindən əhəmiyyətli dərəcədə asılılıq, əsas biznesin tsiklik xarakteri müəssisənin sabitliyini təmin etmək üçün əlavə imkanların axtarışını təşviq edir);

- dünya bazarlarına çıxış üçün yüksək maneələr[8, s. 45].

Biznes fəaliyyətinin şaxələndirilməsi strategiyasının səmərəli həyata keçirilməsinin nəticəsi müəyyən edilmiş məqsədlər iyerarxiyasına nail olmaqdır:

- ❖ müəssisənin sağ qalmasının təmin edilməsi;
- ❖ pul vəsaitlərinin hərəkətinin sabitləşdirilməsi;
- ❖ müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin yüksək səviyyəsinin və dəyişən istehlakçı zövqlərinə uyğunlaşmağa hazırlığının təmin edilməsi;

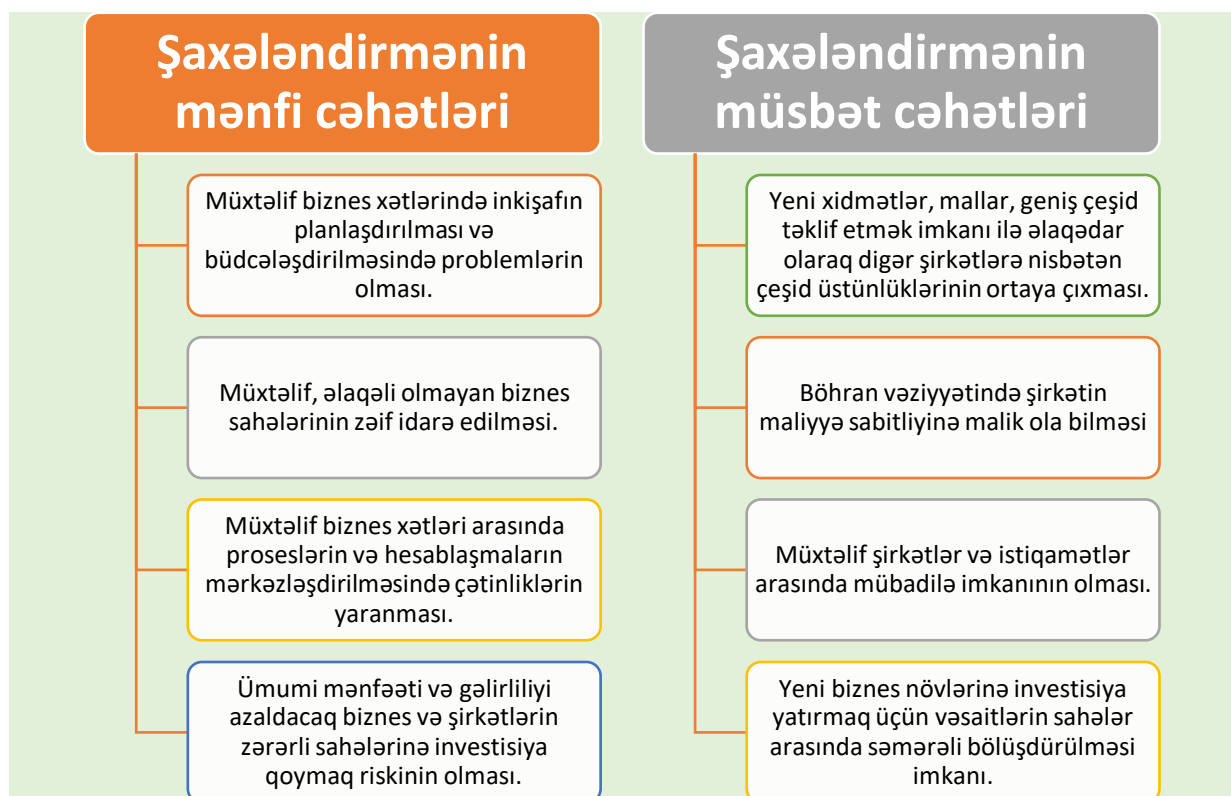
- ❖ istehsal miqyasında resurslara qənaət, məhsul istehsalı üçün tullantısız texnologiyalar və vergi təzyiqinin azaldılması;

❖ biznes fəaliyyətinin artımının təmin edilməsi istiqamətlərinin və yollarının müəyyən edilməsi;

❖ müəssisənin təşkilatı və idarəetmə potensialından istifadənin maksimum səmərəliliyi.

Biznes fəaliyyətinin strateji şaxələndirmə, diversifikasiyası konsepsiyasının işlənilib hazırlanması və əsaslandırılması, səmərəlilik meyarları üzrə dəqiq və qərəzsiz qiymətləndirilmə proseduru hər bir müəssisə üçün xarakterikdir və əsas metodologiya müəssisənin fəaliyyətinin uğurlu diversifikasiyası üçün sistemli və situasiya yanaşmalarının məcmusudur[7,s. 32-34].

Sxem. İqtisadi artım mənbələrinin genişləndirilməsində biznesin şaxələndirilməsinin müsbət və mənfi cəhətləri

Mənbə: <https://currency.com/ru/chto-takoe-diversifikaciya>.İstinad tarixi: 29.08.2022.

Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitlik, onun açıq demokratik cəmiyyət quruculuğu kursuna sadiqliyi ölkənin davamlı və sürətli inkişafı strategiyasının işlənilib hazırlanmasını tələb etməkdədir. Bu kursun məqsədi əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmək və yüksək iqtisadi artım templərini təmin etmək, sosial bərabərsizliyi azaltmaq, yüksək həyat səviyyəsi və optimist perspektivlər, ölkənin dünya birliyində iqtisadi və siyasi rolunu daha da möhkəmləndirmək və onu firavan dövlətə çevirməkdədir.

Bu vəzifələrin uğurla həlli yalnız Azərbaycanın rəqabət qabiliyyətinin, o cümlədən idarəetmənin, biznesin və insan kapitalının rəqabət qabiliyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə mümkündür. Bu əsasda qarşıdakı illərdə müəssisələrin modernləşdirilməsi və yenidən qurulması, yeni iş yerlərinin açılması, ixrac-idxal potensialının artırılması zəruridir. Bu təlimatlar qarşıya konkret öhdəliklər qoyur, onun gələcək inkişafına və təkmilləşdirilməsinə güclü təkan verir [2].

Beləliklə, sosial-iqtisadi inkişafın indikativ planlaşdırılması, iqtisadi siyasətin prioritetlərinin seçilməsi və həyata keçirilməsi prosedurları, elmi-texniki tərəqqinin və innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması vasitələri daxil olmaqla iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin yeni mexanizmi məhz biznesin şaxələndirilməsi yolu ilə mümkündür.

NƏTİCƏ

Beləliklə, son illərdə iqtisadi münasibətlərin inkişafı şəxələndirmənin idarə edilməsi probleminə yenidən maraq doğurmuşdur, çünki biznes fəaliyyətində şəxələndirmə transformasiyaları mexanizmi barədə qərar vermədən və qəbul edilmiş qərarların nəticələrini qiymətləndirmədən biznes müəssisələrinin rəqabət üstünlüklərinə nail olması qeyri-mümkündür. Diversifikasiya ilə əlaqəli prinsipə yeni istehsal şərtləri, rəqabətli bazar mühitinin daimi dəyişkənliyi, davam edən diversifikasiya dövründə müəssisənin idarə edilməsi üçün bir sıra vəzifələrin həllinin zəruriliyini müəyyənləşdirir.

Şəxələndirmə biznes müəssisəsinə eyni vaxtda bir neçə problemi həll etməyə imkan verir. Birincisi, ehtiyatlardan daha səmərəli istifadə etməyə, qoyulmuş kapitalın ümumi gəlirliliyini artırmağa imkan verir. İkincisi, biznes portfelinin səmərəli idarə edilməsi yolu ilə sahibkarlıq risklərinin azaldılması yolu kimi şəxələndirmə müəssisənin maliyyə dayanıqlığının artmasına və nəticədə potensialının artmasına kömək edir.

Aparılmış tədqiqatlara əsaslanaraq aşağıdakı təklifləri tövsiyə etmək olar:

1. Biznes fəaliyyətində şəxələndirilmənin aparılması üzrə əsas səmərəlilik böhran vəziyyətində şirkətin maliyyə sabitliyinə malik ola bilməsi ilə xarakterizə olunur.

2. Biznes şəxələndirilməsinin qiymətləndirilməsi təhlil olunarkən yeni biznes növlərinə investisiya yatırmaq üçün vəsaitlərin sahələr arasında səmərəli bölüşdürülməsi imkanının olması vacib məqam kimi qeyd olunur.

3. Yeni xidmətlər, mallar, geniş çeşid təklif etmək imkanı ilə əlaqədar olaraq digər şirkətlərə nisbətən çeşid üstünlüklərinin ortaya çıxması biznes fəaliyyətinin səmərəliliyinin başlıca amillərindəndir.

4. Müxtəlif şirkətlər və istiqamətlər arasında mübadilə imkanının olması müasir biznes fəaliyyətində şəxələndirmənin rolunu artırmış olur.

Beləliklə, verilən təkliflərə nəzərə alınarsa, biznes fəaliyyətində şəxələndirmənin aparılmasının səmərəliliyi artırılaraq, onun təkmilləşdirilməsinə nail olmaq olar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

14. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası.

15. Azərbaycanda Kiçik və Orta Müəssisələr üzrə Araşdırma. Bakı. 2009.

16. Abbasovun A.B. ümumi redaktəsi ilə. (2011). Biznesin təşkili və idarə edilməsi. Dərslik. Bakı. İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, Səh 75-86.

17. İmanov Ə. Ş. (2014). Biznesin investisiya strategiyası: dərs vəsaiti /; red. A. B. Abbasov; Elm nəşri. Bakı. s.284.

18. İsmayılov S.F. (2011). “Müəssisənin diversifikasiyası strategiyası”, Azərbaycanın vergi xəbərləri. 6. s.61-72

19. Shokhan R., Karipova A., Khoich A., Kابدullina G., Kudaibergenov N., Niyetalina G. (2019). Economic levers of regulation of entrepreneurship. Entrepreneurship and Sustainability Issues 2 (7), P. 1567- 1581.

20. Steven Y.H., Liu E.N., Andrea R.S., Tamer C. (2018). MNE-NGO partnerships for sustainability and social responsibility in the global fast-fashion industry: A loose-coupling perspective. International Journal of businesses. 5 (29), P. 214-222.

21. Львов М.А. (2013). Методы и проблемы оценки эффективности управления знаниями при реализации проекта / М. А. Львов // Экономика региона и управление. – № 18. – С. 37-42.

22. Ляпина С. (2013). Управление знаниями в организации как основное направление повышения конкурентоспособности / С. Ляпина, Т. Григорьева // Вестник Национальной ассоциации участников фондового рынка. – № 4. – С. 48-54.

23. <https://neiros.ru/blog/finance/chto-takoe-diversifikaciya-vidy-tipy-strategii-metody/>
İstinad tarixi: 29.08.2022.

24. <https://currency.com/ru/chto-takoe-diversifikaciya>.İstinad tarixi: 29.08.2022.

A.U.Jafarli

master student, Azerbaijan State Oil and Industry University

Performance criteria and assessment of business diversification

Abstract

The article discusses the essence of diversification of entrepreneurial activity, its content, purpose and main factors of its implementation, assessment of these factors, criteria and its advantages.

To do this, the article discusses the criteria for effectiveness and describes ways to improve this activity.

In addition, the article examines current trends in business diversification performance criteria and considers a set of possible assessment tools.

At the end of the article, various proposals were made in the direction of effective business diversification.

Key words: *business, diversification, efficiency, economic growth, production, assessment.*

А.У.Джафарли

*магистрант, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

Критерии эффективности и оценка диверсификации бизнеса

Резюме

В статье рассматривается сущность диверсификации предпринимательской деятельности, ее содержание, цель и основные факторы ее осуществления, оценка этих факторов, критерии и ее преимущества.

Для этого в статье рассматриваются критерии эффективности и описываются пути совершенствования этой деятельности.

Кроме того, в статье исследуются современные тенденции критериев эффективности диверсификации бизнеса и рассматривается набор возможных инструментов оценки.

В конце статьи были сделаны различные предложения в направлении эффективной диверсификации бизнеса.

Ключевые слова: *бизнес, диверсификация, эффективность, экономический рост, производство, оценка.*

H.R.İsmayilov
doktorant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
ismayilov199351@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 13.02.2023

The article was received by editorial board on 13.02.2023

Статья принята к печати 13.02.2023

ŞUŞA ŞƏHƏRİNDƏ TURİZMİN İNKİŞAF POTENSIALININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə işğaldan azad edilmiş şəhərlərin bərpasının nəzəri aspektləri və Şuşa şəhərinin turizm potensialı araşdırılmışdır. Burada, şəhərlərin bərpasının investisiya aspektləri, şəhərin mədəniyyətə əsaslanan bərpasının xüsusiyyətləri, şəhərin canlandırılmasının təsirləri öyrənilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq bu sahədə dünya təcrübəsinə baxılmışdır.

Zəngin təbii mühitə və mənzərəli gözəlliyə malik olan Şuşa təbiətlə emosional və mənəvi əlaqələr axtaran turistləri cəlb edə bilər. Şuşa şəhərinin canlandırılması, bu şəhərin mədəniyyət paytaxtı kimi inkişaf etdirilməsi ilk növbədə, məskunlaşmanın təmin edilməsi, dayanıqlı şəhər mühitinin yaradılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur.

Şuşa şəhərində binalar tarixi memarlıq üslubunda tikilməli, turizmin inkişaf imkanları nəzərə alınmalı, turizm biznesinin potensialının artırılması üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir.

Açar sözlər: Şuşa şəhəri, işğaldan azad edilmiş şəhər, turizmin inkişafı, mədəniyyət paytaxtı.

GİRİŞ

Şəhərin inkişaf layihələri həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, yeni iş yerlərinin yaradılması, şəhərin torpaq və ya memarlıq baxımından dəyişdirilməsi və yenidən qurulması kimi aspektləri nəzərdə tutur (Holland, 2014). Beləliklə, şəhərin canlandırılması tənəzzülə uğramış ərazilərin çoxölçümlü yenidən qurulmasına yönəlmiş bir prosesdir (Turala, 2005). Bu, təkcə bina strukturunun yenilənməsini nəzərdə tutmur, həm də şəhərin sosial, iqtisadi və mədəni sahələrini də əhatə etməlidir.

Şəhərin canlanmasında sosial aspektlərin əhəmiyyəti ictimaiyyət üçün yer hissi yaratmaqdır. Nəhayət, mədəni aspektdə ərazinin tarixi bütövlüyünün təmin edilməsidir. İnkişaf strategiyasının tərkib hissəsi olan tədbirlərin məqsədlərindən biri həyata keçirilən iri layihələrin əsas iqtisadi amillərindən faydalanmaqdır (İqtisadi Canlandırma Planı, 2011). Bundan əlavə, canlanma qlobal miqyasda daha çox perspektivlər yaradır və iqtisadi dayanıqlığı təmin edir. Əslində, şəhərin abadlaşdırılması bir çox cəhətdən iqtisadi imkanlar yaradır. O, davamlı iqtisadi, sosial, mədəni və icma inkişafı təmin etməyə kömək edir. Araşdırmalar turizm, incəsənət və mədəniyyət, təhsil, mənzil, qida sahələrində artım imkanlarını vurğulayır.

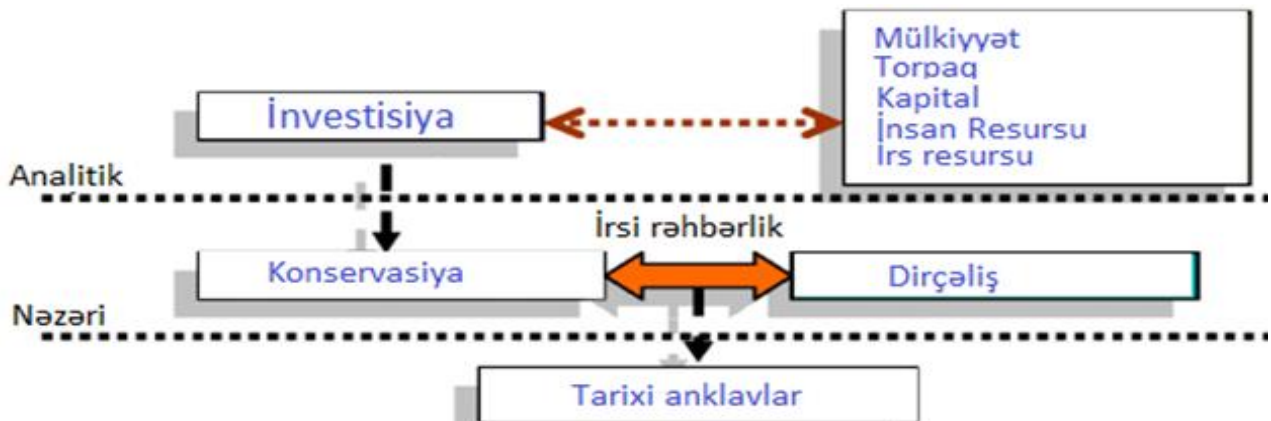
Beləliklə, bu məqalədə şəhərin müasir və canlı məkana çevrilməsi, eləcə də Şuşada mövcud ictimai yerlərin ümumi potensialından istifadəsi ilə bağlı məsələlərə baxılır.

Canlandırma Konsepsiyasına İcmal

Şəhərlərin canlandırılması ticarətin və şəhər inkişafının potensial sahələrini yaxşılaşdırmaq və yenidən inkişaf etdirmək üçün vacib strategiyalardan biridir. Bu həm də şəhər regenerasiyası kimi tanınır. Bu, ani çətinliklər üçün qısamüddətli tədbirləri və gələcək problemlərin qarşısını

almaq üçün uzunmüddətli yanaşmaları nəzərdə tutan strateji fəaliyyətdir. Bu, bir sıra təşkilatlara, agentliklərə və icmalara fayda gətirmək niyyətində olan tərəfdaşlıq yolu ilə ən yaxşı şəkildə əldə edilən müdaxiləçi yanaşmadır. O, ayrı-ayrı bölgə, şəhər, qəsəbə və ya məhəllədəki spesifik ehtiyaclar və potensiallarla bağlıdır və digər müvafiq siyasət sahələri və proqramları ilə əlaqələndirilir (Roberts və Sykes, 2000). Müasir infrastrukturun əldə edilməsi həm tarixi, həm də mədəni ərazilərə ciddi təsir göstərə bilər. Şəhər idarəçiliyi səmərəli qərar qəbul etməklə düzgün təhlil edilməlidir. Bu prosesdə bir-biri ilə əlaqəli bir neçə amil rol oynamışdır: şəhərlərin tarixi mərkəzlərinin yenidən canlandırılması və bərpası zərurəti, daha geniş miqyaslı və daha çoxşaxəli mədəni axtarışlar, istehlakçıların irsə və şəhərin inkişafına marağı və onların abadlıq üçün axtarışlar etmək və vaxt sərf etmək imkanları (Galdini, 2007). Məsələn, köhnə binalar əraziyə emosional dəyərlər verən yerin yaddaşını təmsil edir (Fielden, 2003). Şəkil 1-də göstəriləndiyi kimi, Goodey (2013) mirasa sərmayə qoyuluşu ehtiyacını ehtiva edən irsə əsaslanan şəhər bərpası üçün nəzəri çərçivə yaratmışdır.

Qoruma-bərpaya qoyulan investisiyaya mülkiyyət, torpaq, kapital, insan və irs resursu daxildir.

Şəkil 1. İrs əsəli şəhər regenerasiyası üçün nəzəri çərçivə

Mənbə: Uyğunlaşdırılıb (Said, Syed Zainal, Thomas and Goodey, 2013, p.268).

Canlandırmanın üç səviyyəli prosesini təsvir etmək olar:

- 1) strukturların yenidən funksionallaşdırılması;
- 2) ictimai məkanların yenidən qurulması;
- 3) hadisələrin istiqamətinin dəyişdirilməsi.

Eyni şəkildə şəhərin canlandırılmasını üç təsnifata bölmək olar; “insanlar”, “işlər” və “yer” (Turok’s, 2005). İnsanlar baxımından canlandırma bacarıqları, imkanları və istəkləri artırmaq məqsədi daşıyır ki, onların iştirak etmək və fərsətlərdən faydalanmaq imkanı verir.

Miles (2005) qeyd edir ki, mədəniyyətə əsaslanan şəhər regenerasiyasının uğurlu amilləri mədəni layihələrin insanların bir yerə aidiyyəti hissi ilə əlaqəli olub-olmamasından asılıdır. Məkan imici mədəni-məhsul sənayelərinin rolu baxımından əhəmiyyətlidir (Scott, 1997). Mədəniyyət şəhərlərinin təsvirləri yerli mədəniyyət məhsullarını qlobal turistlərə satmaqla qlobal və ya regional bazara çatdırılır (Lash və Urri, 1994). Yuxarıdakı təsnifatlar Scottun (1997) təklifi ilə eynidir və yer, mədəniyyət və iqtisadiyyatın birlikdə bir-biri ilə sıx əlaqəli olduğunu göstərir. Beləliklə, bu onu göstərir ki, davamlı, canlı və biznes yönümlü bir şəhərə sahib olmaq üçün şəhər bərpası iqtisadi, sosial və mədəniyyət ilə bağlıdır.

İqtisadi təsirlərə, məsələn, birbaşa və dolaylı sərmayələrə, ziyarətçilərin və sakinlərin xərclərinə və biznesin yerləşdiyi yerə və s. təsir edən mədəniyyət sərmayəsini araşdıraraq, həmçi-

nin sosial, yəni ərazi və insan qavrayışında inam və dəyişikliyə təsir göstərir (Douglas və Ennis, 2011).

Şəhərlərin canlandırılmasının təsirləri

Şəhərin canlandırılması müsbət nəticələr əldə etmək məqsədilə həyata keçirilir. Məsələn, müasir infrastrukturla birlikdə tarixi binaların qorunması, turizmin inkişafı, iş yerlərinin yaradılması və biznes imkanları baxımından şəhər və ya əraziyə fayda verə bilər. Turistlərin gəlişinin iqtisadi təsiri tarixi binaların və abidələrin qorunub saxlanması və bərpasına töhfə verir (Galdini, 2007). Bu proses uzunmüddətli prosesdir. Məsələn, ABŞ-ın Main Street-də son 22 ildə canlandırma səyləri nəticəsində 227 min iş yeri və 56 min müəssisə yaradılmış, 89 min tarixi bina bərpa edilmişdir (Retail Wire, 2002). Digər tərəfdən, Malayziyada Melaka hələ də inkişafını davam etdirir və əldə edilən faydalarla tarixi şəhər mərkəzi üçün perspektivli görünür (Ertan & Egercioglu, 2015). Melaka 2012-ci ildə 25 milyona yaxın turistin gəldiyi Asiya ölkəsində ziyarət edilməli olan yerlərdən birinə çevrilib (Ertan & Egercioglu, 2015). Müasir və tarixi ərazilərin birləşməsi şəhərin canlanmasında faydalı ola bilər.

Köhnə binaların həmişə əvvəlki funksiyalarını yerinə yetirməsinə ehtiyac yoxdur. Onlar yerli ictimaiyyət və turistlər tərəfindən qəbul edilən yeni funksional üsullarla birləşdirilə bilər. Turizm inkişaf etdikcə, investisiya, inkişaf və infrastruktur xərcləri üçün əlavə imkanlar yaranır (Galdini, 2007). Turizm ictimai nəqliyyat və kommunal xidmətlərin daha da yaxşılaşmasına səbəb ola bilər; bu cür təkmilləşdirmələr öz növbəsində turistlər və sakinlər üçün faydalıdır (Galdini, 2007). Digər mühüm müsbət təsir ətraf mühitdir. Zəngin təbii mühitə və möhtəşəm mənzərəli gözəlliyə malik olan Şuşa təbiətlə emosional və mənəvi əlaqələr axtaran turistləri və yeni sakinləri cəlb edə bilər. Ətraf mühit, həmçinin torpaqdan istifadə və təmiz ətraf mühit kimi şəhərin canlandırılmasının iqtisadi aspektlərinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir. Bu, daha cəlbedici, sağlam icma yaratmağa kömək edir və zaman keçdikcə icmanı dəstəkləmək üçün kifayət qədər obyektlər və infrastruktur təmin edilərsə, daha da böyüyür.

Mədəniyyət festivalları vasitəsilə mədəni və sosial töhfələr şəhər ərazisini canlandırmaq üçün mühüm elementlərdir (Quinn, 2005). Miles və Paddison (2005) daha sonra təklif edir ki, yerli hökumət mədəniyyətə əsaslanan regenerasiya layihələrinin yerli icmalar və mədəniyyətlərlə nə dərəcədə yaxşı əlaqə qurmalarından nə dərəcədə asılı olduğunu nəzərə almalıdır. Uğurlu bir şəhər canlandırması, bu cür irsin qorunub saxlanması şəhər saytı istifadəçilərinin fikirlərini mühüm bir giriş kimi qəbul edən iqtisadi və sosial inkişaf planının bir hissəsidir (Ertan, Egercioglu, 2015). Əslində, şəhərin canlandırılması iqtisadi və sosial yenilənməni dəstəkləyə bilən daha yaxşı həyat keyfiyyətini təşviq edə bilər. Qloballaşmada şəhərlərin yaradıcı iqtisadiyyatları cəlb etməsi və gətirməsi vacibdir. Turizm həm də yaradıcı iqtisadiyyatların bir hissəsi olduğundan, şəhər iqtisadiyyatının mühüm hissəsidir və icmanın həyat səviyyəsinə töhfə verir (Galdini, 2007).

Turizm canlanma üçün bir fürsət kimi

Turizm bu gün dünyanın ən mühüm sosial və iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən sahələrindən biridir. Gələn minlərlə ziyarətçi nəinki gəlir əldə etməyə imkan verir, həm də şəhəri yaxşıya və ya pisə çevirir. Şuşanın turizm aktivlərini inkişaf etdirmək üçün bütöv təbiət, zəngin mədəniyyət, ziyarətçilərin məmnunluğu kimi amillər davamlılığın təmin edilməsinə ehtiyac duyur.

Şuşanın Azərbaycan xalqının qəlbində özünəməxsus yeri və dəyəri var. Bu qədim şəhəri təsadüfən Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı adlandırmırlar. Şuşa musiqi, ədəbiyyat və xalçaçılığın mərkəzi, təbiət gözəllikləri və tarixi-mədəni irsin vəhdət tapdığı unikal məkandır. Burada Qala divarı (uzunluğu 8 km), Qala Divarları üzərində tikilmiş bürclər (17 ədəd), 17 qədim üslubda salınmış məhəllə, 17 məscid, 17 bulaq, 17 hamam mövcuddur. Bunlara misal olaraq, Şuşa qalası, Natəvanın evi, Yuxarı Gövhər ağa məscidi, Aşağı Gövhər ağa məscidi, İsa bulağı, Üzeyir Hacıbəyovun ev muzeyini və sair göstərmək olar. İşğal altında olarkən bu abidələr, dağıdılmış, talan edilmişdir.

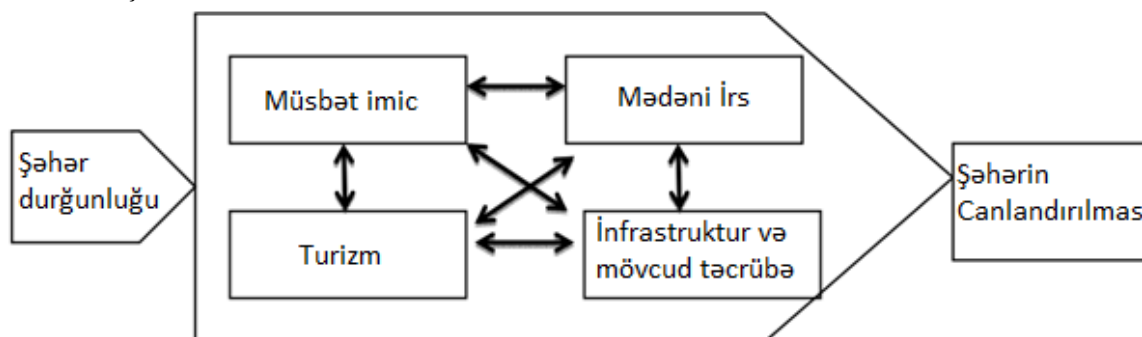
Öz coğrafi mövqeyinə, təbii və tarixi xüsusiyyətlərinə görə, Şuşa yalnız Azərbaycanda deyil, dünyada az təsadüf oluna bilən şəhərdir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyev bu şəhəri heç də təsadüfən Azərbaycan mədəniyyətinin paytaxtı elan etməyib. Buna görə də, Şuşa şəhəri Azərbaycanın yalnız tarixən formalaşmış mədəniyyətinin paytaxtına deyil, həm də müasir mədəniyyətin paytaxtına, daşıyıcısına və təbliğat mərkəzinə çevrilə bilər.

Şuşanın canlandırılmasında məqsəd şəhərin canlı olmasını təmin etmək, iqtisadiyyatı, sosial və mədəni vəziyyəti yaxşılaşdırmaqdır. Ona görə də yerli əhalinin və turistlərin ehtiyacları nəzərə alınmalıdır. Şuşanın tarixi dəyərinin qorunub saxlanması, eləcə də turizmi, sakinlərin təhlükəsizliyini və biznes imkanlarını inkişaf etdirmək üçün mövcud potensialdan tam istifadə edilməsini təmin etmək lazımdır. Hazırda Şuşada il boyu keçirilən milli tədbirlər və festivallar, yeni, cəlbedici və ruhlandırıcı tədbirlərə əlavə olaraq, daha çox insanı Şuşaya əylənmək və mədəniyyətləri yaşamaq üçün cəlb edə bilər.

NƏTİCƏLƏR VƏ TÖVSIYƏLƏR

Canlandırma, şəhərin bərpasını təmin etmək, şəhəri canlandırmaq, gəlirli fəaliyyətləri genişləndirmək, torpaq və iqtisadi dəyərləri artırmaq və yeni biznes təşəbbüsləri yaratmaq üçün bir prosesdir. Bu, ticarətin və şəhər böyüməsinin potensial sahələrini yaxşılaşdırmaq və yenidən inkişaf etdirmək üçün vacib strategiyalardan biridir. Bir şəhərin fəaliyyətini və cəlbediciliyini geri qaytarmaq, eləcə də inkişafı qorumaq və yaxşılaşdırmaq üçün canlandırıcı tədbirlər tələb olunur, çünki bu, bir ərazinin iqtisadi, sosial və mədəni inkişafını artırır. Şuşa Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtıdır və eyni zamanda ölkənin ən cəlbedici yerlərindən biridir.

1990-cı illərə qədər Şuşa əsas turizm mərkəzlərindən biri olmuşdur. Lakin, illər ərzində şəhərin işğalı nəticəsində çürümüş və tərk edilmiş binalar və cəlbediciliyin azalması ilə nəticələnmişdir.

Şəkil 2. Şəhər durğunluğu-canlandırma konseptual çərçivəsi

Şuşanın bütün amilləri – sakinlərin, turistlərin və biznesin ehtiyaclarının müxtəlifliyini birləşdirən və dayanıqlı şəhər mühitini canlandıracaq konseptual çərçivənin hazırlanması zəruridir (şəkil 2). Şuşa şəhərinin turizm mərkəzi kimi inkişaf etdirilməsi üçün şəhərin müsbət imicinin yaradılması, mədəni irsin bərpası və qorunması, turizm sənayesinin zənginləşdirilməsi, infrastrukturun və mövcud təcrübələrin təkmilləşdirilməsi tələb olunur. Aydındır ki, Şuşa şəhəri xüsusilə ekoturizm baxımından böyük potensiala malikdir. Aydındır ki, Şuşa şəhərində müxtəlif istehsal və xidmət müəssisələri yerləşdirib, onun böyük şəhərə çevrilməsinə çalışmaq düzgün olmaz. Bu onun təbiətinə, kurort-sağlamlıq mərkəzi kimi əhəmiyyətinə ziyan verə bilər.

İşğaldan azad olunandan sonra bu ərazidə ilk növbədə aşağıdakı işlərinə yerinə yetirilir:

- ilk növbədə, bu ərazilərin minalardan təmizlənməsi;
- həmin ərazilərdə infrastruktur obyektlərinin inşası;
- insanların hissə-hissə o yerlərə köçürülməsi;

- yeni iş yerlərini açılması məsələlərinin həlli;

Şuşa şəhərində binalar tarixi memarlıq üslubunda tikilməli, turizmin inkişaf imkanları nəzərə alınmalı, şəhərin quru təmiz havası və müalicə-sağlamlıq mərkəzi kimi funksiyası qorunub saxlanmalıdır. Şəhərdə insanlara bütün xidmət növlərinin yüksək səviyyədə nümunəvi təşkili təmin olunmalıdır. Şuşada balneoloji mərkəzlər, kanat yolları potensialı vardır.

Şuşada turizm biznesinin potensialının artırılması və turizm müəssisələrinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

– turizmin inkişafı üçün konkret turizm layihələri hazırlanmalı və potensial investorlara təqdim olunmalıdır;

– regionda turizmin canlandırılması ilk 10 il üçün güzəştlər paketi hazırlanmalı, özəl turizm müəssisələrinə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin gücləndirilməsi təmin edilməlidir.

Şuşada turizmin inkişafı ilə yanaşı ermənilər tərəfindən saxtalaşdırılan abidələrin də öz tarixlərinə qovuşması üçün tədbirlər görülməlidir. Ermənistanın işğalı nəticəsində talan edilmiş muzeylərin bərpası, yeni muzeylərin yaradılması, o cümlədən, Şuşada Azərbaycan ordusunun şanlı qələbəsini əks etdirən muzey kompleksinin təşkili əhəmiyyətli olardı.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azmizam Abdul Rashid, Dahlia Rosly & Shamsaini Shamsuddin (2013). Revitalizing Urban Development in Malaysia through the Implementation of Urban Regeneration Programme.
2. Proceedings of Urban Affairs Association 43rd Annual Conference. Building the 21st Century City: Inclusion, Innovation and Globalization. April 3-6. San Francisco California. Urban Affairs Association. Universiti of Milwaukee.
3. Bassett K. (1993). Urban Cultural Strategies and Urban Regeneration: A Case Study and
4. Critique. Environment and Planning, 1773-1788.
5. Bassett K., Griffiths R. and Smith, I. (2002). Testing governance: partnerships, planning and conflict in waterfront regeneration. Urban Studies, 1755-1777.
6. Bianchini F. (1993b). Remaking European Cities: The Role of Cultural Policies. Manchester: Manchester University Press.
7. Bianchini F., & Parkinson M. (1993). Cultural Policy and Urban Regeneration: The West
8. European Experience. Manchester: Manchester University Press.
9. Brunei Darussalam Long-Term Development Plan: Wawasan Brunei 2035, Outline of
10. Strategies and Policies for Development (OSPD) 2007-2017, National Development Plan.
11. (RKN) 2007-2012 (2007). Brunei Darussalam: The Government Printing Department, Prime Minister's Office.
12. Campbell D. (2013). East Bay Bicycle Coalition: Oakland, Hayward Ready to Become
13. 'Green' Cities. Retrieved from <https://www.ebbc.org>
14. Cheung S. C. H. (1999). The Meanings of a Heritage Trail in Hong Kong. Annals of Tourism Research, 570-588.
15. Colantonio A., & Dixon T. (2011). Urban Regeneration & Social Sustainability: Best
16. Practice from European Cities. Retrieved from http://samples.sainsburysebooks.co.uk/9781444329452_sample_416350.pdf
17. Creswell J. W. (2003). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods.
18. Approach. Thousand Oaks: SAGE Publications. Department for Culture Media & Sport (DCMS). (2015). Official Statistics: Creative.
19. Industries Economic Estimates January 2015 -Key Findings.
20. Douglass G., & Ennis N. (2011). Working Paper 48. Culture and Regeneration.

21. Evidence is there of a Link and How can it be Measured? London: Greater London Authority Economic Revitalization Plan. (2011). Vancouver Agreement. http://www.vancouveragreement.ca/wp-content/uploads/041100_dtesworkplan.pdf
22. Edmond C. M. H. (2012). *Renewing the Urban Regeneration Approach in Hong Kong*.
23. Retrieved from <http://ssweb.cityu.edu.hk/download/RS/EJournal/journal6.pdf>
24. Ertan T., & Egercioglu Y. (2015). The Impact of UNESCO World Heritage List on Historic Urban City Centers and Its Place in Urban Regeneration: The Case of Melaka, Malaysia and Tire, Turkey. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 591-602.
25. Fielden B. M. (2003). *Conservation of Historic Buildings* (3rd ed). Oxford: Elsevier.
26. Francaviglia R. V. (1996). *Main Street Revisited*. Iowa City: University of Iowa Press.
27. Galdini R. (2007). *Tourism and the City: Opportunity For Regeneration*. *International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 2, 95-111.
28. Gehl J., Gemzoe L., Kirknaes S., & Sondergaard B. (2005). *New City Life*. Retrieved from <http://www.pps.org/reference/howtorevitalizeacity/> Goksin and Muderrisoglu.
29. *Urban Regeneration: A Comprehensive Strategy for Creating Spaces for Innovative Economies*. Proceedings at 41st Isocarp Congress, Istanbul. Retrieved from http://www.isocarp.net/data/case_studies/619.pdf
30. Griffiths R. (1995). *Cultural Strategies and New Modes of Urban Intervention*. *Cities*, 12(4), 253-265.
31. Hanaoke K. (2007). *Gentrification and Degentrification: A Case Study of Mount Pleasant and the Woodland Cluster*. (The American University). ProQuest Dissertations and Theses. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/304893634?accountid=14585>.
32. Harvey D. (1989). *From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism*. Sweden: *Geografiska Annaler*, 3-17.
33. Harvey D. (2001). *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. New York: Routledge.
34. Hawkins J. (2001). *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas*. United Kingdom: Allen Lane. <http://economics.com.az/index.php/kitabxana/bizim-s-rl-r/meqaleler/item/2070-zharabazhh-n-baerpa-vae-inkishaf-layihaelaeri-rezhionun-tarikhi-aenae-naelaerinae-vae-zhaelaedzaek-taelaebat-na-aesaslanmal-d-r.html>
35. <https://e-qanun.az/framework/41320>
36. <http://edf.gov.az/az/content/105>

H.R.Ismayilov

doctoral student, Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

Assessment of tourism development potential in Shusha city

Abstract

The article deals with the theoretical aspects of the restoration of cities liberated from occupation and the tourism potential of the city of Shusha. It studies the investment aspects of urban regeneration, the characteristics of urban regeneration based on culture and the impact of urban regeneration. In this regard, the world experience in this area was considered.

Shusha with its rich nature and picturesque beauty can attract tourists who are looking for emotional and spiritual connections with nature. The revival of the city of Shusha, the development of this city as a cultural capital, first of all, requires the implementation of measures towards ensuring settlement and creating a sustainable urban environment.

In the city of Shusha, buildings should be built in a historical architectural style, opportunities for tourism development should be taken into account, incentive measures should be implemented to increase the potential of the tourism business.

Key words: *Shusha, liberated city, tourism development, cultural capital.*

Г.Р.Исмаилов

*докторант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
(UNEC)*

Оценка потенциала развития туризма в городе Шуше

Резюме

В статье рассматриваются теоретические аспекты восстановления городов, освобожденных от оккупации, и туристический потенциал города Шуша. Здесь изучаются инвестиционные аспекты возрождения городов, характеристики возрождения городов на основе культуры и влияния возрождения городов. В связи с этим был рассмотрен мировой опыт в этой области.

Шуша с ее богатой природой и живописной красотой может привлечь туристов, которые ищут эмоциональные и духовные связи с природой. Возрождение города Шуша, развитие этого города как культурной столицы, в первую очередь, требует реализации мер в направлении обеспечения заселения и создания устойчивой городской среды.

В городе Шуша здания должны быть построены в историческом архитектурном стиле, должны быть учтены возможности для развития туризма, должны быть реализованы стимулирующие меры для повышения потенциала туристического бизнеса.

Ключевые слова: *Шуша, освобожденный город, развитие туризма, культурная столица.*

UOT 332. 146.2

V.Ə.İbrahimli
doktorant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
vuqaribrahimli179@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 09.02.2023

The article was received by editorial board on 09.02.2023

Статья принята к печати 09.02.2023

KİÇİK VƏ ORTA BİZNESİN İNKİŞAFININ REGIONAL ASPEKTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi bazar şəraitində kiçik və orta müəssisələrin səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün aktivləşdirmə yanaşmalarını əsaslandırmaqdır. Məqalədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına aktivləşdirmə yanaşmaları nəzərdən keçirilmiş, kiçik və orta sahibkarlığın perspektiv inkişafının regional xüsusiyyətləri üzə çıxarılmış, regionlarda kiçik sahibkarlığın inkişafının prioritet vəzifələri və strateji tədbirləri müəyyənləşdirilmişdir.

Açar sözlər: kiçik və orta biznes, regional inkişaf, aktivləşdirmə yanaşmaları, kiçik sahibkarlıq.

GİRİŞ

Azərbaycanda kiçik və orta biznesin səmərəli fəaliyyəti bazar münasibətlərinin dərinləşməsi şəraitində rəqabət mühitinin formalaşmasının multifaktorial təsiri ilə müəyyən edilir. Ölkədə müsbət meyillərin bərqərar olması və sahibkarlıq fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədyönlü, ardıcıl və proqnozlaşdırıla bilən dövlət tənzimləmə siyasətinin formalaşdırılmasından və iqtisadi fəaliyyət sahəsində hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının fəaliyyətindən birbaşa asılıdır. Bazar iqtisadiyyatı tsiklik inkişaf etdiyindən, sürətli artım və işgüzar fəallıq dövrlərini iqtisadi böhranlar, istehsal templərinin aşağı düşməsi, kiçik biznes sahəsində zərərli müəssisələrin əhəmiyyətli payının olması, kiçik sahibkarlığın səmərəliliyinin aşağı olması sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı dövlətin tənzimləyici tədbirlərinin təmin edilməsi, onların fəaliyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir üsullarının təkmilləşdirilməsi zərurəti ilə əvəz olunur ki, bu da kiçik sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində tsiklik meyillərin bərabərləşməsinə, onların fəaliyyətinin regionların və bütövlükdə dövlətin sosial-iqtisadi inkişafında sosial rolunun artmasına kömək edəcək.

İstər bütövlükdə Azərbaycanda, istərsə də regionlarda daxili sahibkarlığın strukturunun tədqiqi göstərir ki, bu, son illərdə dəyişməz qalıb və əsas payı mikro və kiçik müəssisələr (98,9%) təşkil edir. Bununla belə, təsərrüfat subyektləri üçün əsas investisiya mənbəyi onların şəxsi vəsaitləri (59,2%) olaraq qalır və sahibkarlığın dəstəklənməsi üçün büdcə-kredit mexanizmləri effektiv deyil.

Müəssisənin subyektlərinin investisiya fəaliyyətinin inkişafı onların gəlirliliyindən asılı olduğundan, kiçik və orta müəssisələrin (KOB) iqtisadi potensialının reallaşdırılması tələb edir [1, s. 11]: biznes mühitinin daha da tənzimlənməsi sahəsində balanslaşdırılmış dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi; sahibkarların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi; KOM-lara dəstək infrastrukturunun inkişafı; informasiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi; dövlət-özəl tərəfdaşlıq layihələrinin həyata keçirilməsində KOS-ların iştirak imkanlarının genişləndirilməsi; sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsində yerli icra hakimiyyəti orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının rolunun artırılması.

Lakin bəzi alimlərin qeyd etdiyi kimi [2, s. 163-164], Azərbaycanın digər ölkələrlə müqayisədə sahibkarlıq institutunun formalaşmasının müəyyən spesifikliyi var ki, bu da təəssüf ki, özünü müxtəlif xarakterli xeyli sayda problemdə göstərir. Alimlərin kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyət xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə artan diqqətinə baxmayaraq, onların həm milli, həm də regional səviyyədə fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi məsələsi problemli olaraq qalır.

1. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına aktivləşdirmə yanaşmaları

Kiçik və orta sahibkarlığın səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi, ilk növbədə, dövlətin balanslaşdırılmış regional siyasətinin formalaşdırılmasından asılıdır ki, bu da mərkəzi hökumətin komponentləri olan inzibati-ərazi və digər ərazi vahidləri tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sistemi ilə şərtlənir. [3, s. 93-97]. Eyni zamanda, belə bir siyasət milli və yerli dövlət orqanlarının, yerli özünüidarəetmə institutlarının əlaqələndirilmiş fəaliyyəti, dövlət tərəfindən regional inkişaf sahəsində xüsusən onun strateji və cari məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq iqtisadi fəaliyyətin müəyyən sahələri və növləri üzrə həyata keçirilən təşkilati, hüquqi və iqtisadi tədbirlər kompleksidir,

Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının aktivləşdirilməsi üçün əsas tədbirlərə aşağıdakılar daxil edilməlidir: qanunvericilik dəstəyi, sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi, xüsusən də qanunvericiliyin liberallaşdırılması, inzibati maneələrin aradan qaldırılması, kiçik sahibkarlığın infrastrukturunun daha da inkişaf etdirilməsi, müəssisələrin maliyyə dəstəyi mexanizminin yaradılması, kommersiya banklarının kiçik sahibkarlığa sərmayə qoymasına həvəsləndirilməsi, dövlət idarəetmə orqanları ilə səmərəli əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi və sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti ilə bağlı tənzimləyici amillərin azaldılması.

Sahibkarlığın səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi, dəstəklənməsi və inkişafı üzrə dövlətin regional siyasətinin həyata keçirilməsi prosesində regionlarda əlverişli biznes mühitinin yaradılması istiqamətində yerli özünüidarəetmə orqanlarının rolu və məsuliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Effektiv idarəetmə prosesini təmin etmək və kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını aktivləşdirmək üçün " Kiçik və orta biznes evlərində mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə göstərilən xidmətləri siyahısı." [4], " Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında" [5] Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 26 iyun 2018-ci il və 28 dekabr 2017-ci il tarixli Fərmanlarının tələblərini düzgün yerinə yetirmək lazımdır. Qeyd olunan fərmanlar kontekstində iqtisadi fəaliyyət sahəsində dövlət tənzimləmə siyasətinin prinsipləri aşağıdakılara əsaslanır: normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması üzrə fəaliyyətin planlaşdırılması; normativ-hüquqi aktların effektivliyinin monitorinqi və onlara baxılması; rayon dövlət idarələrinin, yerli özünüidarəetmə orqanlarının əməkdaşları üçün tənzimləmə siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı təlim seminarlarının keçirilməsi; tənzimləyici fəaliyyətin həyata keçirilməsinə dair məlumatların dərc edilməsi və normativ xarakterli aktların effektivliyinin izlənməsi; normativ hüquqi aktların sahibkarlıq fəaliyyətinə və sahibkarlığın inkişafına təsirinin səmərəliliyinin monitorinqi; rayon dövlət idarələrinə, rayon əhəmiyyətli şəhərlərin şəhər şuralarına sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı normativ hüquqi aktların icrasının təmin edilməsində metodiki köməklik göstərilməsi; bütün səviyyələrdə dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının əməkdaşları, sahibkarlar və onların strukturları üçün iqtisadi fəaliyyət sahəsində dövlət tənzimləmə siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı maarifləndirici seminarların, treninqlərin və məsləhətlərin keçirilməsi; sahibkarların, ictimai təşkilatların tənzimləmə siyasətinin həyata keçirilməsi və regionda biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı dövlət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının məlumatlarına sərbəst çıxışının təmin edilməsi.

Kiçik sahibkarlıq, ilk növbədə, əhalinin məşğulluğunun problemli məsələlərinin həllində, yaradıcı insan potensialından istifadə etməklə yeni iş yerlərinin yaradılmasında mühüm rola malik-

dir ki, bu da istehlak bazarının zəruri mal və xidmətlərlə sürətlə doymasına, rəqabət, iqtisadi artım üçün güclü stimül kimi əhalinin sosial müdafiəsinin inkişafına töhfə verəcəkdir.

Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının problemli məsələlərinin həlli, artıq qeyd olunduğu kimi, dövlətin tənzimləmə siyasətindən, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin aktivləşdirilməsinin perspektiv istiqamətlərinin konturlarından, regional məqsədli kompleks proqramların işlənilib hazırlanmasından və həyata keçirilməsindən asılıdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il tarixli 500 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nda nəzərdə tutulmuş tədbirlər sahibkarlığın inkişafı və dəstəklənməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması, məşğulluq siyasətinin və investisiya strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədi ilə hazırlanıb[6].

Sözügedən proqramın əsas məqsədlərindən biri iqtisadiyyatın bu sektorunu kəmiyyət və keyfiyyət baxımından tədricən Avropa və dünya səviyyəsinə qaldıracaq, onu bazarın daşıyıcısına, yüksək inkişaf etmiş ölkələr kimi iqtisadi modelinə çevirəcək yeni potensialın yaradılması üçün artıq əldə edilmiş səviyyənin qorunub saxlanması və ilkin şərtlərin yaradılmasıdır. Sahibkarlığa maliyyə dəstəyi kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün banklardan alınmış kreditlərin qismən ödənilməsi mexanizmi vasitəsilə həyata keçiriləcək.

Proqramın icrası prosesində kiçik və orta müəssisələrin kadr təminatı ilə bağlı bir sıra prioritet tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur, çünki müasir bazar idarəetmə şəraitində sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində işləmək üçün peşəkar kadrların hazırlanmasında xarici təcrübəni nəzərə alan tədqiqatlar əsasında ixtisaslı kadrların hazırlanmasına ehtiyac var. Bu tədbirlərə daxildir [6]:

- qanunvericilik və vergitutma, idarəetmə və marketinq məsələləri üzrə sahibkarlar üçün məsləhət xidmətləri sisteminin tətbiqi, sahibkarlara biznes planların hazırlanmasında köməklik;

- əhalinin sosial cəhətdən həssas kateqoriyalarını (əlillər, gənclər, ehtiyatda olan hərbi qulluqçular, işsizlər) sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb etmək üçün sosial maarifləndirmə proqramlarının hazırlanması.

Bundan əlavə, işsizlərin sahibkarlıq təşəbbüsünü dəstəkləmək üçün xüsusi rıçaqlardan istifadə etmək məqsəduyğundur, xüsusən:

- əmək yarmarkalarının (mini-yarmarkaların), məktəb məzunları, gənclər üçün açıq qapı günlərinin keçirilməsi;

- işsiz əhalinin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsinə dair məlumat xarakterli seminarların keçirilməsi;

- biznesə başlamaq üçün birdəfəlik işsizlik müavinətinin ödənilməsi;

- "Startup Entrepreneur" proqramı çərçivəsində təlimlərin təşkili;

- sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi üzrə məsləhətləşmələr;

- işlə təmin olunmuş işsizlərin əməkhaqqından məcburi dövlət sosial sığortasına birdəfəlik ayırma məbləğində faktiki xərclərə görə kompensasiya ödənilməsi.

Proqram kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyi siyasətinin, fəal regional siyasətin və əhalinin məşğulluğu siyasətinin regional səviyyədə həyata keçirilməsi üçün mühüm vasitədir. Proqramın həyata keçirilməsinin prioritet vəzifələri [6]: sahibkarlıq fəaliyyətinin normativ tənzimlənməsinin standartlaşdırılması; maliyyə krediti və investisiya dəstəyi; resurs, informasiya, kadr təminatı, gələcək infrastrukturun formalaşdırılması; məqsədli layihələrin və alt proqramların həyata keçirilməsi.

İqtisadiyyat Nazirliyinin 2022-ci ildə fəaliyyəti haqqında analitik hesabatında vurğulanır ki, bu, sahibkarlığın inkişafına mane olan amillərin aradan qaldırılması [7] vasitəsilə mümkündür:

- Azərbaycanda biznesin inkişafı üzrə yeni dövlət strategiyasının həyata keçirilməsi, xüsusən də KOM-ların fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, və dəstəklənməsinə yönəlmiş Milli

Proqram çərçivəsində kiçik, orta və iri biznes subyektləri arasında innovativ texnologiyaların, əməkdaşlıq vasitələrinin tətbiqi əsasında onların hazırlanması;

- möhürdən istifadə etmədən idarəetmənin aparılması prinsipinin müəyyən edilməsi yolu ilə sahibkarlıq fəaliyyətinə başlanılması və dayandırılması prosedurunun sadələşdirilməsi, sahibkarlıq subyektinin ləğvi prosedurunun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı qanunvericilik aktlarına dəyişikliklərin edilməsi məqsədi ilə tənzimləmənin ləğvi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- lisenziyalasdırma prosedurlarının təkmilləşdirilməsi və icazə xarakterli sənədlərin alınması.

- iqtisadi fəaliyyət sahəsində dövlət nəzarətinin (nəzarətinin) həyata keçirilməsinə dair qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, xüsusən də müvafiq orqanların vəzifəli şəxslərinin məsuliyyət səviyyəsinin artırılması;

- KOS subyektlərinin maliyyə və kredit resurslarına çıxış imkanlarını genişləndirməklə, xüsusən kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin qismən kompensasiyası, lizinq, faktoring ödənişləri və KOS subyektlərinə zəmanətlərdən istifadəyə görə ödənişlərin qismən ödənilməsi yolu ilə onların fəaliyyətinin stimullaşdırılması;

- kiçik və orta biznesin kredit və zəmanət sisteminin yaradılması.

Nəzərdə tutulan strateji tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi Azərbaycanın kiçik və orta müəssisələrinin Avropa inkişaf səviyyəsinə çatması proseslərinə, biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına, yerli iqtisadiyyatın ümumi strukturunda KOM-ların mövqeyinin möhkəmlənməsinə, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına verdiyi töhfənin artırılmasına, kiçik və orta sahibkarlığın səmərəliliyinin artırılmasına, o cümlədən yerli sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının həcmində onun tərkib hissəsinin artırılmasına, dövlətin gəlir hissələrinin doldurulmasına yönəlmiş KOS sahəsi və yerli büdcələrin Azərbaycanda müasirləşməsinə töhfə verəcək..

2. Kiçik və orta sahibkarlığın perspektiv inkişafının regional xüsusiyyətləri

Azərbaycanın iqtisadi bölgələrində kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf perspektivlərini müəyyən etmək üçün ona təsir edən amillərin inkişafının proqnozunu hazırlamaq məqsəduyğundur. Proqnoz real vəzifələrin və məqsədlərin formalaşdırıla biləcəyi əhatə dairəsini və imkanlarını təsvir edir, planda inkişaf obyektinə çevrilməli olan problemləri müəyyənləşdirir.

Statistik məlumatların ümumiləşdirilməsi ekstrapolyasiya yanaşması əsasında əsas təsir edən amillərə əsasən kiçik biznes müəssisələrinin inkişafının proqnozunu işləyib hazırlamağa imkan verir.

Tədqiqatlar təsdiq edib ki, əsas makroiqtisadi amillərin dəyişməz təsiri və hakimiyyətin qeyri-mərkəzləşdirilməsi siyasətinin ardıcıl həyata keçirilməsi nəticəsində 2022-ci illə müqayisədə 2025-ci ilədək kiçik biznesin məhsul və xidmətlərinin həcmi 10-15% civarında artacaq. Kapital qoyuluşlarının və xarici iqtisadi fəaliyyətin artırılması istiqamətində müsbət meyillər müşahidə olunur. Digər amillərin sabitliyi ilə Bakı şəhəri istisna olmaqla, ümumi regional məhsul 1,4 dəfə arta bilər. Yuxarıda göstərilən tendensiyalar həm iri, həm kiçik, həm də orta biznesin regionların inkişafında artan rolundan xəbər verir. Eyni zamanda, kiçik sahibkarlıq sahəsində işgüzar fəallığın artması istənilən regionun ümumi regional məhsulunun sabit artımının təminatıdır. Eyni zamanda, ixrac həcmələrində gözlənilən artım və idxalda yavaşlama tendensiyası proqnozlaşdırılır ki, bu da 2025-ci ildə müsbət xarici ticarət balansına gətirib çıxaracaq.

İqtisadi fəal əhəlinin sayı son illərin demoqrafik meyilləri nəzərə alınmaqla sabit tendensiyaya malik olacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ekstrapolyasiya metodunun mənfi cəhəti ondan ibarətdir ki, proqnozlaşdırılan hadisələr gələcək ekzogen təsir edən amillərdən abstraktlaşdırılır və iqtisadi qeyri-sabitliyin artması və proqnozlaşdırma dövrü ilə proqnozun ehtimalı azalır. Daha dəqiq nəticə proqnozlaşdırmaya normativ yanaşmanın tətbiqi ilə təmin edilir ki, bu da öz növbəsində həm re-

surslar, həm də icraçılar tərəfindən tapşırığın həyata keçirilməsi vasitələrinin dəqiq müəyyənləşdirilməsini tələb edir.

Kiçik və orta sahibkarlığın səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi prosesi onun perspektiv inkişafının aktivləşmə proseslərinə mane olan müəyyən mənfi cəhətlərlə müşayiət olunur. Elmi mənbələrin ümumiləşdirilməsinə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, belə cəhətlərə ilk növbədə, daxildir [8; 9; 10]:

- qanunvericilik və normativ-hüquqi bazanın təkmil olmaması və qeyri-sabitliyi, yeni müəssisələrin bazara çıxmasına kömək etməyən və onların fəaliyyətinin inkişafına təkan verməyən dövlət tənzimlənməsinin həddindən artıq təzyiqi;

- sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına mane olan sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatı və lisenziyalasdırılması prosedurunun mürəkkəbliyi;

- tənzimləyici xarakterli maneələrin mövcudluğu: bütün səviyyələrdə yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən müəyyən fəaliyyət növlərinə məhdudiyyətlər, müəyyən bir istehlakçı dairəsinə malların tədarükü üçün müqavilələrin bağlanması, məhsulların bir bölgədən digərinə satışı, digər sahibkarlarla rəqabətdə, binaların verilməsində və s. güzəştlərin və ya digər üstünlüklərin verilməsi;

- resurslara, ilk növbədə, maliyyə resurslarına çıxış problemi və kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərini kölgə fəaliyyətindən çıxmaq üçün həvəsdən salan yüksək vergitutma;

- kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi üzrə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin səmərəli mexanizminin olmaması;

- kiçik müəssisələrin mühasibat uçotu və statistik hesabat sisteminin mükəmməl olmaması;

- məhdud məlumat və məsləhət dəstəyi;

- sahibkarlıq fəaliyyəti üçün kadrların hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisaslarının artırılması sisteminin təkmilləşdirilməməsi;

- investisiya stimullarının olmaması;

- biznes-xidmət təşkilatları şəbəkəsinin olmaması (istinad-məsləhət, təhsil və s.).

3. Regionlarda kiçik sahibkarlığın inkişafının prioritet vəzifələri və strateji tədbirləri

Regionlarda kiçik sahibkarlığın inkişafını maneə törədən amillərin təhlili və ümumiləşdirilməsi uzunmüddətli artım üçün bir sıra prioritet vəzifələri müəyyən etməyə imkan verdi, yəni:

- kiçik sahibkarlığın inkişafı və normativ-hüquqi dəstək sahəsində problemli məsələlərin həllinə kömək edəcək qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;

- kiçik sahibkarlıq sahəsində şəxsi biznesə başlama prosedurunun sadələşdirilməsi və zəruri hallarda onun bağlanması;

- sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsində yerli dövlət idarələri və yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən kömək və dəstək;

- vergi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi və sadələşdirilmiş vergitutma sisteminin formalaşdırılması;

- sahibkarlıq fəaliyyətinin aparılması ilə bağlı ən son məlumatlara sahib olmaq məqsədi ilə sahibkarlıq subyektlərinin informasiya təminatı;

- yeni başlayan sahibkarların biznes mühitinə tez uyğunlaşması məqsədilə onlara məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi;

- kiçik sahibkarlığın cəlbediciliyini artırmaq məqsədilə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması;

- sahibkarlıq sahəsində idarəetmə kadrlarının hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisaslarının artırılması proqramlarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi, o cümlədən xaricdə təcrübə (staj) keçmək imkanı və s.

Regionlarda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi üzrə konkret tədbirlərlə yanaşı, gələcəkdə regional aspekt prizmasından onların uzunmüddətli artımının formalaşdırılmasına ümumi elmi və idarəetmə yanaşmalarının konfigurasiyası məqsəduyğundur. Bunun üçün regionun inkişafı üçün dəqiq müəyyən edilmiş missiya və strategiya əsasında aşağıdakı tədbirləri ardıcıl şəkildə həyata keçirmək lazımdır:

- iqtisadi resursların təhlilini aparmaq və iri və orta biznesin fəaliyyətində iştirak etməyən ehtiyatları müəyyən etmək;
- iqtisadi və sosial inkişafın regional xüsusiyyətlərini, əhalinin adət-ənənələrini və mentalitetini nəzərə almaq;
- kiçik biznes üçün prioritet fəaliyyət növlərini müəyyən etmək;
- müəyyən fəaliyyət növlərinin inkişafı üçün əlverişli bazar iqtisadi şərait yaratmaq üçün dövlət və regional tənzimləmə vasitələrindən istifadə etmək;
- regionun geniş sənaye və sosial infrastrukturunu yaratmaq, o cümlədən kiçik sahibkarlığın inkişafına dəstək vermək;
- prioritet fəaliyyətlərin informasiya dəstəyini və təşviqini təmin etmək;
- idxalı əvəz etmək məqsədilə öz mal və xidmətlər bazarını qorumaq üçün regional proteksionizm siyasətini həyata keçirmək;
- zərurət yarandıqda regionda prioritet olan kiçik sahibkarlıq növlərinə ünvanlı dəstəyin göstərilməsi məqsəduyğundur.

Buna görə də ümumi tədbirlərin və inkişafın regional xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması və həyata keçirilməsi uzunmüddətli perspektivdə regionlarda kiçik və orta sahibkarlığın rolunun stimullaşdırılmasına imkan verəcək, bir sıra həllini tapmamış problemlərin həllinə töhfə verəcək.

NƏTİCƏ

Tədqiqatlar təsdiq etmişdir ki, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını aktivləşdirmək üçün sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına mane olan məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq lazımdır; nəzarət funksiyalarını həyata keçirən orqanların sahibkarların fəaliyyətinə əsassız müdaxiləsinin azaldılması; kiçik sahibkarlıq sahəsində orta aylıq əməkhaqqının rayon iqtisadiyyatında çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqına çatdırılması məsələsinin həllinə köməklik; sabit, vahid vergilərin dərəcələrinin və ticarət patentlərinin dəyərinin müəyyən edilməsi sahəsində sahibkarlıq subyektlərinin bilik səviyyəsinin artırılması və s. Bundan əlavə, istehsalın inkişafı üçün sahibkarların, kiçik və orta biznesin şəxsi və borc vəsaitlərinin inkişaf etdirilməsinə ehtiyac var; əlavə iş yerlərinin yaradılması, onların səmərəli fəaliyyəti hesabına büdcənin doldurulması; müasir infrastrukturun daha da inkişaf etdirilməsi və innovativ investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. İsgəndərova M.M. (2021). Kiçik və orta sahibkarlığın maliyyə təminatı və onun inkişafında vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyasının avtoreferatı. Gəncə, – 24 s.
2. Tağıyev V.Q. (2020). Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında dövlət siyasəti istiqamətləri. // AUDİT, 4 (30), səh. 156-167.
3. Qarayev R. (2019).// Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasının əhəmiyyəti // "Geostrategiya" jurnalı №04 (52). səh. 93-97.
4. Kiçik və orta biznes evlərində mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə göstərilən xidmətləri siyahısı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı 26 iyun 2018-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
5. Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 28 dekabr 2017-ci il.

6. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il tarixli 500 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilib.

7. “2022-ci il üzrə fəaliyyət haqqında hesabat” Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi. Bakı, 2023 yanvar. 217 s.

8. Əliyev T.N., İsmayılov B.V. (2018). “Aran iqtisadi rayonunda sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili: reallıqlar və innovativ inkişaf. Monoqrafiya. “Elm və Bilik”, Bakı, – 224 s.

9. Niftullayev V.M. (2002). “Sahibkarlığın əsasları” - Bakı, “Zaman nəşriyyatı”. - 609 s.

10. Kiçik və orta sahibkarlar üçün Resurs Səmərəliliyi və Daha Təmiz İstehsalə dair METODİKİ GÖSTƏRİŞ. Bakı, 2017. – 53 s.

V.A.Ibrahimli

PhD student, Azerbaijan State University of Economics(UNEC)

Regional aspects of small and medium business development

Abstract

The purpose of the study is to justify activation approaches to ensure the efficient operation of small and medium-sized enterprises in market conditions. In the article, activation approaches to the development of small and medium entrepreneurship were reviewed, regional features of the prospective development of small and medium entrepreneurship were revealed, priority tasks and strategic measures of small entrepreneurship development in the regions were determined.

Key words: *small and medium business, regional development, activation approaches, small entrepreneurship.*

В.А.Ибрагимли

докторант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет(UNEC)

Региональные аспекты развития малого и среднего бизнеса

Резюме

Цель исследования - обосновать активационные подходы к обеспечению эффективной деятельности малых и средних предприятий в рыночных условиях. В статье были рассмотрены активационные подходы к развитию малого и среднего предпринимательства, выявлены региональные особенности перспективного развития малого и среднего предпринимательства, определены приоритетные задачи и стратегические меры развития малого предпринимательства в регионах.

Ключевые слова: *малый и средний бизнес, региональное развитие, активизационные подходы, малое предпринимательство.*

E.M.Yusifov
i.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0003-1946-2937
elshad.yusifov@azmiu.edu.az
N.K.Əsədzadə
magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti
ORCID 0000-0002-6884-7764
nergizedzade5@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 10.02.2023

The article was received by editorial board on 10.02.2023

Статья принята к печати 10.02.2023

BİZNES SUBYEKTLƏRİNİN İNNOVATİV FƏALİYYƏT STRATEGİYALARININ DÖVLƏT-ÖZƏL TƏRƏFDAŞLIĞI MODELİ ƏSASINDA UZLAŞDIRILMASI

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda biznes subyektlərinin innovativ fəaliyyət strategiyalarının dövlət-özəl tərəfdaşlığının xüsusiyyətlərinə əsasən uzlaşdırılması dəyərləndirilir. İlk olaraq müasir iqtisadiyyatda innovasiyalardan istifadə etmədən yüksək elmi intensivliyə və yeniliyə malik rəqabətqabiliyyətli məhsulların yaradılmasının demək olar ki, mümkün olmadığı izah edilir. Qeyd edilir ki, dünya təcrübəsindən də məlum olduğu kimi, innovasiyaların iqtisadi stimullaşdırılmasının effektiv üsullarından biri bütün innovasiya dövrü ərzində dövlət və özəl biznesin qarşılıqlı əlaqəsini təmin edən elm və innovasiya sahəsində dövlət-özəl tərəfdaşlığıdır. Bu baxımdan da məqalədə Azərbaycanda dövlət-özəl tərəfdaşlıq siyasətinin əsas məqsədləri və onların innovasiyalarla əlqəli olaraq reallaşdırılmasının vacibliyi sxem şəkilində təsvir edilir. Məqalədə yekun olaraq belə nəticəyə gəlinir ki, biznes subyektlərinin innovativ inkişaf strategiyaları işlənilib hazırlanarkən və həyata keçirilərkən onların xüsusiyyətləri və onların fəaliyyətinə təsir edən amillər tam nəzərə alınmalı, eləcə də bu sahədə dövlət-özəl tərəfdaşlığının xüsusiyyətləri uzlaşdırılmalıdır.

Açar sözlər: biznes subyektləri, dövlət-özəl tərəfdaşlığı, innovasiya prosesi, səmərəlilik, stimulyasiya, strategiya.

Müasir elmi-texniki tərəqqi innovativ fəaliyyət nəticəsində əldə edilən intellektual məhsulsuz təsəvvür edilə bilməz. İnnovasiya yeni texnikaya və ya texnologiyaya, əməyin təşkilinin yeni formalarına, xidmətə, idarəetməyə və s. kapital qoyuluşundan əldə edilən maddiləşdirilmiş nəticədir. İnnovasiyaların yaradılması, mənimsənilməsi və yayılması prosesi innovasiya fəaliyyəti və ya innovasiya prosesi adlanır. İnnovativ fəaliyyətin nəticəsini innovativ məhsul adlandırmaq olar.

Müasir iqtisadiyyatda innovasiyalardan istifadə etmədən yüksək elmi intensivliyə və yeniliyə malik rəqabətqabiliyyətli məhsulların yaradılması demək olar ki, mümkün deyil. Beləliklə, innovasiyalar effektiv rəqabət vasitəsidir, çünki onlar yeni ehtiyacların yaranmasına, istehsal dövrünün və istehsalın maya dəyərinin azalmasına, investisiya axınına, imicinin artmasına səbəb olur.

Azərbaycanda innovasiya siyasətinin perspektivləri və prioritetləri ölkədə həyata keçirilən dövlət siyasəti və müvafiq proqramların icrası ilə müəyyən edilir [3, s. 125]. Burada əsas məqsəd

rəqabətqabiliyyətli, innovativ, yüksək texnologiyalı, resurs və enerjiyə qənaət edən, ekoloji cəhətdən təmiz iqtisadiyyat yaratmaqdır.

Yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması kontekstində maddi sərvətin artırılmasına və biznes sferasının inkişafına yönəlmiş innovasiya fəaliyyətinin idarə edilməsinə ənənəvi yanaşmalar baş verən dəyişikliklərə elm və təhsilin inkişafında tərəfdaşlığın stimullaşdırılmasına əsaslanan yeni yanaşma ilə tamamlanmalıdır [1, s. 153-155].

Kəskin beynəlxalq rəqabət şəraitində Azərbaycanda biznesin inkişafı əsasən onun elmi və texnoloji üstünlükləri ilə müəyyən edilməlidir. Ölkədə biznes subyektlərinin innovativ inkişaf yoluna keçidi ilk növbədə özünün innovasiya strategiyasının inkişafı, innovasiya sahəsində dövlət və özəl biznes arasında səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətə kömək edən milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması ilə bağlıdır.

Dünya təcrübəsindən də göründüyü kimi, innovasiyaların iqtisadi stimullaşdırılmasının effektiv üsullarından biri bütün innovasiya dövrü ərzində dövlət və özəl biznesin qarşılıqlı əlaqəsini təmin edən elm və innovasiya sahəsində dövlət-özəl tərəfdaşlığıdır.

Dövlət və özəl biznes arasında iqtisadi qarşılıqlı əlaqə formalarının təkamülü təbii proses kimi özəl sektor və dövlət münasibətlərinin dərinləşməsinə gətirib çıxardı ki, bu da müasir şəraitdə biznesin innovativ və investisiya potensialını yaratmağa imkan verən iqtisadi siyasət aləti kimi istifadə olunur. Dövlət-özəl təsir mexanizmləri dövlət büdcəsinin yükünün azaldılması, səmərəli biznes metodlarının tətbiqi, innovasiya qabiliyyətinin yüksəldilməsi kimi üstünlüklərdən istifadə, o cümlədən mövcud infrastruktura əlavə investisiya imkanlarının yaradılmasına müsbət təsir göstərir. Bütün bunlar iqtisadi artımın intensivləşməsinə kömək edir, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsini təmin edir.

Azərbaycan Respublikasında 9 dekabr 2022-ci ildə dövlət-özəl tərəfdaşlığı haqqında qanunun qəbul edilməsi ölkə biznesinin innovasiyalı inkişafında yeni modelin formalaşması və inkişafına öz töhfəsini verəcəkdir. Qanunda dövlət-özəl tərəfdaşlığında dövlətin siyasətinin əsas mərsədləri aydın şəkildə müəyyənləşdirilmişdir. Bu məqsədlərin hər biri innovasiyalı inkişaf ilə bir başa əlaqədardır (şəkil 1).

Innovativ proses biznes subyektlərinin innovativ fəaliyyəti deməkdir. Ümumi formada desək, innovativ proses ardıcıl hadisələr silsiləsidir.

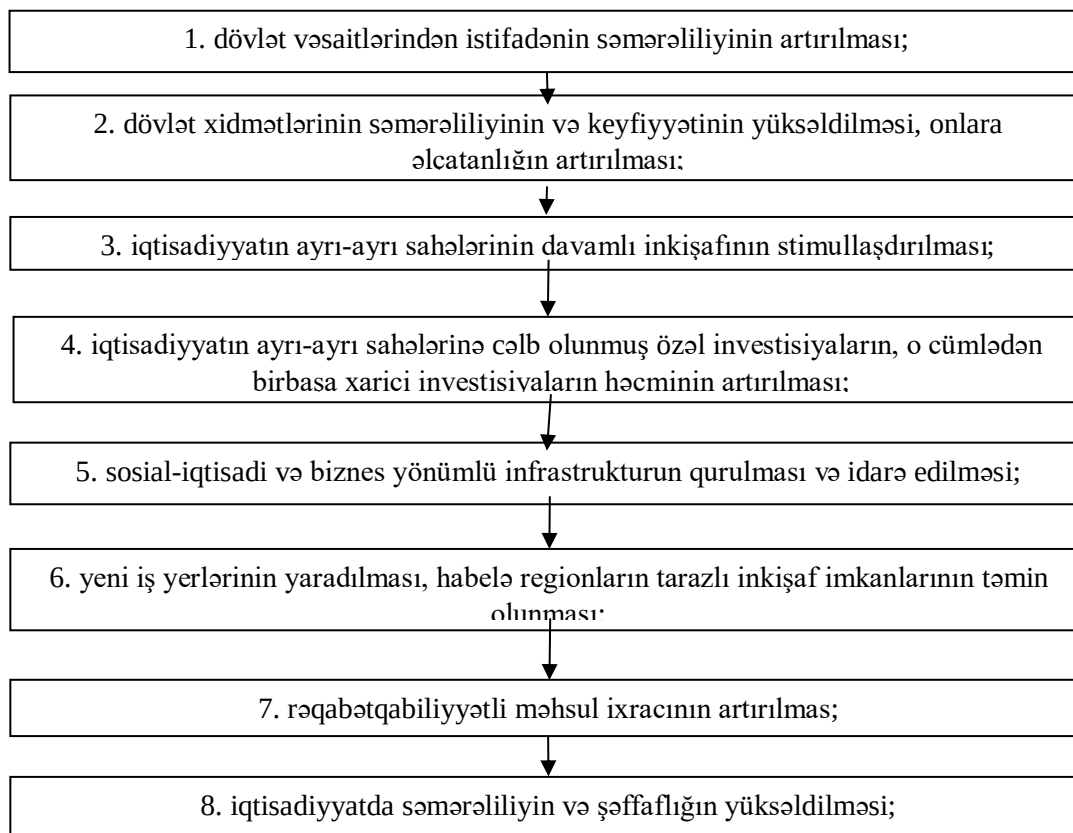
Innovativ proses yeddi elementi özündə birləşdirir ki, onların vahid ardıcıl zəncirdə birləşməsi müasir biznes prosesinin strukturunu təşkil edir. Bu elementlərə aşağıdakılar daxildir [5, s. 142]:

- innovasiyaya təşəbbüs;
- marketinq innovasiyası;
- innovasiyalı fəaliyyətə başlanılması;
- innovasiyanın həyata keçirilməsi;
- innovasiyaların təşviqi;
- innovativ fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;
- sektorda innovasiyanın yayılması.

Biznes praktikasına innovasiyaları tətbiq edərkən hansı amillərin innovasiya prosesini ləngidə və ya sürətləndirə biləcəyini bilmək çox vacibdir.

Sürətlə dəyişən xarici mühitdə biznes subyektlərinin fəaliyyət göstərməsi və rəqabət üstünlüklərini qoruyub saxlaması xüsusilə çətindir. Ona görə də onlar üçün təcili strategiyanın hazırlanmasına ehtiyac var.

Təşkilatın strategiyası aydın şəkildə tərtib edilmiş fəaliyyət planını nəzərdə tutur, onun həyata keçirilməsində şirkət öz məqsədinə və inkişafının yeni səviyyəsinə çatmağa bilər. Strategiya biznes subyektlərinin imkanlarına (potensialına) və bazar vəziyyətinə əsaslanaraq, onun istehsal və kommersiya fəaliyyətini təkmilləşdirmək üçün formalaşdırılır [4, s. 118].

Şəkil 1. Azərbaycan Respublikasında dövlət-özəl tərəfdaşlığı sahəsində dövlət siyasətinin əsas məqsədləri.

Mənbə: [2] məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Hər hansı bir biznes subyekti tərəfindən strategiyanın müəyyən edilməsinə bir çox amillər təsir göstərir. Bu amillərin qarşılıqlı təsiri hər bir şirkət üçün spesifikdir və həmişə zamanla dəyişir.

Hər bir biznes sahəsi bir sıra fərqləndirici xüsusiyyətlərə malikdir ki, bu da strategiyaların hazırlanması zamanı onların nəzərə alınmasını tələb edir. Bunlara, ilk növbədə, onların məhsul və xidmətlrinə sabit tələbatın mövcudluğu daxildir.

Müxtəlif amillərin biznes subyektlərinin səmərəliliyinə və bazardakı mövqeyinə təsiri biznes strategiyasının işlənilib hazırlanmasını zəruri edir. Şirkətlərin fəaliyyətinə təsir edən ekoloji amillərin xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi qeyd etmək lazımdır:

- sifarişlər üçün yüksək rəqabət;
- xammalın qiymətlərinin yüksəlməsi, bu da maya dəyərinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına və işlərin görülmə müddətinin artmasına səbəb olur;
- yüksək keyfiyyəti saxlamaqla işin icra müddətinin bazara əsaslanaraq qısaldılması;
- hərəkətilik.

Yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlər strategiyaların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi proseslərini sahədəki oxşar proseslərdən daha mürəkkəb və çoxşaxəli edir.

Bunları nəzərə alaraq, qeyd etmək lazımdır ki, biznes subyektlərinin strateji inkişafının ən mühüm amili innovasiya prosesidir ki, bu da ən ümumi mənada məhsulların, texnologiyaların, texnikaların, problemlərin həlli üçün üsulların yaradılması, yayılması və tətbiqinə aiddir.

İnnovasiya-investisiya prosesinin köməyi ilə istifadə olunan resursların keyfiyyətinin yüksəldilməsi əsasında məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi təmin edilir. Texnoloji innovasiyaların faydalı nəticələrinin yeni texnologiyalarının tətbiqində və ya mövcud olanların təkmilləşdirilməsində özünü göstərdiyi məlumdur.

Uzunmüddətli məqsədlərə çatmağa yönəlmiş strateji idarəetmədə ən qısa müddətdə bazarda əhəmiyyətli rəqabət üstünlükləri olan istehsal texnologiyasını yaratmağa imkan verən yüksək keyfiyyətli innovativ tədqiqatların aparılmasına xüsusi diqqət verilməlidir.

Məsələn, tikinti sənayesində, dəmir-beton məmulatlarının istehsalında tikinti sənayesi müəssisələri tərəfindən yeni materiallar və texnologiyalardan istifadə panelli mənzil tikintisi üçün böyük imkanlar açır. Bununla belə, çox vaxt yalnız böyük şirkətlər tədqiqat və inkişafa sərmayə qoyur və yeniliklərə can atır. Lakin, texnoloji standartlara riayət etməklə rəqabət qabiliyyətini, o cümlədən məhsulun keyfiyyətini artırmalı olan orta müəssisələr də bunda maraqlıdırlar.

İnnovasiya fəaliyyətinin rolu və əhəmiyyəti müəssisələrinin təkrar istehsal prosesində özünü tam şəkildə büruzə verir.

Beləliklə, biznes subyektlərinin innovativ inkişaf strategiyaları işlənilib hazırlanarkən və həyata keçirilərkən onların xüsusiyyətləri və onların fəaliyyətinə təsir edən amillər tam nəzərə alınmalı, eləcə də bu sahədə dövlət-özlə tərəfdaşlığının xüsusiyyətləri uzlaşdırılmalıdır. İqtisadi inkişafın müasir şərtləri müəssisələrdən təkcə innovasiyaları intensivləşdirməyi deyil, həm də strategiyaların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üsullarını, xüsusən də yeni növ resurslar əsasında innovativ potensialı aşkar edib istifadə etməklə təkmilləşdirməyi tələb edir.

Ümumilikdə isə iqtisadiyyatın və sosial sferanın modernləşdirilməsi bütün tərəflərin səylərinin əlaqələndirilməsinə və maraqların nəzərə alınmasının təmin edilməsinə yönəlmiş cəmiyyət, biznes və dövlət arasında qarşılıqlı əlaqənin səmərəli mexanizmlərinin qurulmasını tələb edir. Bu kritik vəzifələr Azərbaycan iqtisadiyyatının müxtəlif sektorlarında və sahələrində yalnız dövlət-özlə tərəfdaşlıq mexanizmlərindən geniş istifadə etməklə həll edilə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

Azərbaycan dilində:

1. Almasov N. N. (2020). Tikinti müəssisələrinin istehsal səmərəliyinin yüksəldilməsinə yeni yanaşma, *Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment jurnalı*, № 2(11) - səh.152-154.

2. Dövlət-özlə tərəfdaşlığı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı ş., 09.12.2022. [<https://e-qanun.az/framework/53020>].

3. Yusifov E.M. (2013). Azərbaycanda tikinti şirkətlərinin fəaliyyətinin təhlili və inkişaf perspektivləri. Monoqrafiya. Azərnəşr- Bakı, 190 səh.

Rus dilində:

4. Болдырева Р. Ю, (2017). Инновационные технологии как основа стратегического развития строительных компаний, *Инновационная Экономика: Перспективы Развития И Совершенствования*, № 5 (23), с. 115-119.

5. Экономика строительного предприятия: учеб. пособие / [М. А. Королева, Е. С. Кондюкова, Л. В. Дайнеко, Н. М. Караваева]; (2019). М-во науки и высш. образования Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. - Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, - 202 с. (175).

E.M.Yusifov

Ph.D., Associate Professor, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0000-0003-1946-2937

N.K.Asadzade

master student, Baku Eurasian University
ORCID 0000-0002-6884-7764

Coordination of innovative activity strategies of business subjects based on public-private partnership model

Abstract

The article assesses the coordination of strategies for innovative activities of business entities in Azerbaijan based on the characteristics of public-private partnership. It is explained that without the use of innovations, it is almost impossible to create competitive products with high science intensity and innovation in the modern economy. It is noted that one of the effective methods of economic stimulation of innovation is public-private partnership in the field of science and innovation, which ensures the interaction of public and private business throughout the entire innovation activity. From this point of view, the main goals of the public-private partnership policy in Azerbaijan and the importance of their implementation are outlined. It is concluded that when developing and implementing innovative strategies for the development of business entities, their features and factors affecting their activities should be fully taken into account, and the features of public-private partnership in this area should also be agreed upon.

Key words: business subjects, public-private partnership, innovation process, efficiency, incentive, strategy.

Э.М.Юсифов

д.ф.э., доцент, Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет
ORCID 0000-0003-1946-2937

Н.К.Асадзе

магистрант, Бакинский Евразийский Университет
ORCID 0000-0002-6884-7764

Координация стратегий инновационной деятельности субъектов предпринимательства на основе модели государственно-частного партнерства

Резюме

В статье оценивается согласование стратегий инновационной деятельности субъектов предпринимательства в Азербайджане на основе особенностей государственно-частного партнерства. Поясняется, что без использования инноваций создать конкурентоспособную продукцию с высокой наукоемкостью и инновационностью в современной экономике практически невозможно. Отмечается, что одним из эффективных методов экономического стимулирования инноваций является государственно-частное партнерство в сфере науки и инноваций, обеспечивающее взаимодействие государственного и частного бизнеса на протяжении всей инновационной деятельности. С этой точки зрения обозначены основные цели политики государственно-частного партнерства в Азербайджане и важность их реализации. Делается вывод о том, что при разработке и реализации инновационных стратегий развития субъектов хозяйствования должны в полной мере учитываться их особенности и факторы, влияющие на их деятельность, а также должны быть согласованы особенности государственно-частного партнерства в данной сфере.

Ключевые слова: субъекты предпринимательства, государственно-частное партнерство, инновационный процесс, эффективность, стимул, стратегия.

А.Р.Алиева
магистрант, Азербайджанский Государственный
Университет Нефти и Промышленности
aynuralieva@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 07.02.2023

The article was received by editorial board on 07.02.2023

Статья принята к печати 07.02.2023

РОЛЬ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Резюме

Процесс перехода от индустриального общества к информационному вызвал существенные изменения на предприятиях. Важнейшей причиной этого перехода являются стремительные изменения в сфере информационных технологий. Поэтому стремительное развитие технологических инноваций в процессе глобализации вынуждает предприятия приспосабливаться к этому темпу. Для того чтобы предприятия могли выжить на рынке, поиск новых путей обеспечения развития является одной из основных задач. При переходе от индустриальной экономики к информационной экономике изменения, происходившие в политической, социокультурной, экономической и технологической сферах, естественно, не обошли стороной и предприятия. В результате технологического развития предприятия постоянно находятся в процессе изменений и инноваций, чтобы продолжить свое существование и усилить свою деятельность в условиях обострения конкуренции.

Ключевые слова: *промышленное предприятие, конкурентоспособность, интеллектуальный капитал, инновации, технологические инновации.*

ВВЕДЕНИЕ

На современном этапе, в результате воздействия глобализации и информационной экономики, в сферах бизнеса определяется множество новых понятий. В этом процессе изучение концепции человеческого капитала является одним из приоритетных вопросов. В частности, следует отметить, что рынки все больше меняются, конкуренция усиливается, различия между продуктами и услугами уменьшаются, информация становится важной силой, и этот фактор привлекает внимание делового мира к человеческому капиталу как к структуре, которая создает разницу и может добавить ценности предприятию - это ценность человеческих знаний. Другими словами, человеческий капитал - это сам человек. В связи с этим основной целью статьи является рассмотрение роли человеческого капитала на предприятии.

Изменения - это универсальная истина. Все элементы во Вселенной находятся в диапазоне изменения, хотя скорость и эффект различны. Скорость изменений является важнейшей характеристикой изменений, и именно этой характеристике изменения обязаны своим постоянством. Инновации являются одним из основных показателей в обеспечении развития предприятий, регионов и экономики в целом. Инновации можно охарактеризовать как фундаментальный фактор глобальных изменений, происходящих в мире. Это культура инноваций, изменений и дифференциации, основанная на глобальной информационной

практике, основанная на глобальных связях и направленная на то, чтобы выйти за рамки существующего научного признания.

Влияние интеллектуального капитала на конкурентоспособность современных промышленных предприятий. Повышение конкурентоспособности экономики как в традиционных, так и в наукоемких сферах создает стимул для ее развития. Для того чтобы современные промышленные предприятия были конкурентоспособными, применяли новые технологии, предлагали на рынок новую продукцию, необходимо использовать имеющиеся знания и ресурсы для достижения экономических результатов с использованием полученной информации. Инновации являются ключом к достижению этой цели. Конкуренция на мировом рынке показывает, что технологические инновации важны для успеха и устойчивости предприятий. Инновационный потенциал предприятия формируется в результате соединения его внутреннего инновационного потенциала с внешними инновационными источниками. Внутренний инновационный потенциал промышленных предприятий – это человеческий капитал, который состоит из знаний и опыта, умений и качеств, способов управления имеющимися ресурсами. Внешний инновационный потенциал промышленных предприятий - это наличие конкуренции, научно-исследовательских подразделений, внешних источников финансирования. Практика успешно развивающихся предприятий подтверждает, что сегодня выживают те, кто быстрее реагирует на изменения и постоянно занимается инновациями.

Схема 1. Структура интеллектуальный капитал предприятия

Источник: подготовлено автором на основе материалов исследования

Темпы развития современных научно-технических областей, экспансия информационных технологий, инновации в области традиционных технологий, новые коммерческие отношения, быстро меняющиеся требования в сфере социальной и корпоративной занятости, масштабы новых политических процессов заставляют предприятия переосмыслить основы развития человеческого капитала. Конкуренция за че-

ловеческий капитал стала глубокой и гуманной, поскольку богатейший капитал составляет основную основу мирового инновационного развития, процесс повышения гибкости высококвалифицированных кадров и обмена знаниями набрал быстрые темпы как масштабный мировой механизм. Конкуренция за качественный человеческий капитал является главной чертой мирового инновационного развития, она обеспечивает повышение гибкости высококвалифицированных кадров и процесса обмена знаниями. Человеческий капитал считается основным фактором развития современного предприятия. Неслучайно человеческий капитал стал одной из важнейших тем исследований как в экономике, так и в управленческих науках.

В целом стимулом инновационного процесса является человеческий капитал, который рассматривается как знания, навыки и способности индивидов, используемые в деятельности, стимулирующей экономический рост и развитие. В экономической литературе упоминается о существовании трех видов человеческого капитала: человеческий капитал, пригодный для фирмы, человеческий капитал, подходящий для отрасли, и индивидуальный человеческий капитал. Первые два вида человеческого капитала имеют ограниченное влияние на инновационную деятельность в регионе или государстве, касаясь только навыков и знаний, которые считаются ценными в конкретной фирме или отрасли. В отличие от этих двух людей, индивидуальный человеческий капитал относится к знаниям, которые применимы к широкому кругу фирм и отраслей. Учитывая некомпетентность человечества, способности и навыки, которые можно развить, человеческий капитал и внедрение инноваций, по-видимому, являются важным источником конкурентного преимущества для высокоспособных людей, организаций и даже обществ. Предприятия, стремящиеся к собственному развитию, должны заниматься развитием внутреннего инновационного потенциала, в котором очень важную роль играет человеческий капитал. Грамотное использование и управление человеческим капиталом способствует повышению конкурентоспособности предприятия и увеличению его инновационного потенциала. Интеллектуальный капитал понимается как знания, навыки и способности отдельных лиц и отражает некоторые экономические ценности предприятий. Интеллектуальный капитал состоит из сотрудников, включая высшее руководство компании. Концепция человеческого капитала обеспечивает изменения в экономическом росте. Доманский, польский экономист, определяет человеческий капитал как ресурсы знаний, навыков, здоровья и жизненной энергии в обществе. Он также акцентирует внимание на важном факте, что, хотя человеческий капитал, как правило, определяется генетическими особенностями населения, его дальнейшее увеличение возможно за счет инвестиций в человеческий капитал.

ВЫВОДЫ

Интеллектуальный капитал играет важную роль в повышении эффективности промышленных предприятий и создании конкурентного преимущества. Таким образом, качественное управление человеческим капиталом позволяет фирмам конкурировать за качество продуктов и услуг, дифференциацию продуктов и технологические инновации. Эффективное управление человеческим капиталом организации также стало критическим вопросом для обеспечения непрерывного потенциала технологических инноваций.

Человеческий капитал относится к навыкам, способностям и знаниям людей. В целом человеческий капитал является важным источником конкурентного преимущества для предприятий. Отношения между человеческим капиталом и инновациями заключаются не в продвижении инноваций, а в управлении инновациями. Интеллектуальный капитал – это составляющая знаний, навыков, опыта и таланта. Это ценности, которые присущи людям и тесно связаны с ними. Интеллектуальный капитал - экономическая категория, характери-

зующая знания, навыки, способности и другие превосходящие стороны личности, обладающие личностными качествами, позволяющими создавать индивидуальное, социальное и экономическое благополучие.

Список использованной литературы:

1. Орлов А.И., Орлова Л.А. (2008) Современные подходы к управлению инновациями и инвестициями // Экономика XXI века, -№ 12.с. 67-70.
2. Domanski.S.R., (2013) Human capital and economic growth, PWN,Warsaw pp.194.
3. Becker G. (2014). Human Capital. New York: National Bureau of Economic Research.
4. Gagacka M., (2017) Human and social capital and innovativeness of micro enterprises, Warsaw pp. 309-328.
5. Mathur V.K. (2019) 'Human Capital-Based Strategy for Regional Economic Development', Economic Development Quarterly, 13(3), 203-216.

A.R.Əliyeva

magistrant, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Sənaye müəssisəsinin intellektual kapitalı və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında onun rolu

Xülasə

Sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə keçid prosesi müəssisələrdə mühüm dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu keçidin ən mühüm səbəbi informasiya texnologiyaları sahəsində sürətli dəyişikliklərdir. Ona görə də qloballaşma prosesində texnoloji innovasiyaların sürətli inkişafı müəssisələri bu tempə uyğunlaşmağa məcbur edir. Müəssisələrin bazarda ayaqda qalması üçün inkişafı təmin etməyin yeni yollarının tapılması əsas vəzifələrdən biridir. Sənaye iqtisadiyyatından informasiya iqtisadiyyatına keçid dövründə siyasi, sosial-mədəni, iqtisadi və texnoloji sahələrdə baş verən dəyişikliklər, təbii ki, müəssisələrdən də yan keçmədi. Texnoloji inkişaf səbəbindən müəssisələr getdikcə artan rəqabət mühitində mövcudluğunu davam etdirmək və fəaliyyətlərini gücləndirmək üçün daim dəyişiklik və innovasiya prosesində olurlar.

Açar sözlər: *sənaye müəssisəsi, rəqabət qabiliyyəti, intellektual kapital, innovasiya, texnoloji yenilik.*

A.R.Alieva

master student, Azerbaijan State Oil and Industry University

The role of intellectual capital in increasing the competitiveness of an industrial enterprise

Abstract

The process of transition from an industrial society to an information society has caused significant changes in enterprises. The most important reason for this transition is the rapid changes in the field of information technology. Therefore, the rapid development of technological innovation in the process of globalization is forcing enterprises to adapt to this pace. In order for enterprises to survive in the market, finding new ways to ensure development is one of the main tasks. In the transition from an industrial economy to an information economy, the changes that took place in the political, sociocultural, economic and technological spheres, of course, did not bypass enterprises. Because of technological development, enterprises are constantly in the process of change and innovation in order to continue their existence and strengthen their activities in an increasingly competitive environment.

Key words: *industrial enterprise, competitiveness, intellectual capital, innovation, technological innovation.*

Н.Ф.Акбарли
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический
Университет
nazimakbarli7@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 22.02.2023

The article was received by editorial board on 22.02.2023

Статья принята к печати 22.02.2023

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Резюме

Переход к цифровой экономике за последние десятилетия перевернул традиционные представления об оценке активов предприятия. Поскольку технологии продолжают приводить к изменениям в мировой экономике, многие компании, особенно те, которые основаны на технологиях, обнаруживают, что интеллектуальная собственность (ИС) все чаще составляет львиную долю их стоимости. В результате правила, касающиеся оценки ИС, развиваются во всем мире. Однако нематериальный характер интеллектуальной собственности часто означает, что ее труднее оценить, трудно определить и сложно установить справедливую цену. Таким образом, надежная оценка имеет ИС имеет важное значение для компаний, участвующих в сделках с интеллектуальной собственностью. В этой статье представлен обзор методов оценки интеллектуальной собственности и передовой практики для достижения точных результатов, соответствующих мировым нормам.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, методы оценки, инвестиции, прибыль.

ВВЕДЕНИЕ

Интеллектуальная собственность - это нематериальный актив, который является результатом работы или репутации компании. Это может быть запатентованный или патентоспособный продукт, процесс или услуга, а также товарный знак, авторское право или фирменное наименование. И так, интеллектуальная собственность - это категория нефизических активов, которые защищены законом от несанкционированного использования. Это уникальное творение компании, и, хотя оно неосознано, оно часто является важным фактором повышения стоимости компании. Оценка ИС - это процесс, используемый для оценки справедливой рыночной стоимости активов ИС. Оценка интеллектуальной собственности помогает определить не только стоимость ИС, но и истинную стоимость бизнеса в целом. Поскольку ИС часто представляет собой наиболее ценные активы, которыми обладает бизнес, расчет точной оценки бизнеса зависит от точной оценки его интеллектуальной собственности.

Важность оценки интеллектуальной собственности

В условиях цифровизации экономики, ориентированной на услуги и технологии, физические активы больше не составляют основную часть стоимости бизнеса. Если раньше наибольшую часть стоимости предприятий составляли их производственные мощности и инвентарь, то в нынешней экономике напротив, ценность предприятий заключается в базовых технологиях и интеллектуальной собственности компаний. В большинстве секто-

ров ИС становится все более важной для производителей, поскольку их отличает от конкурентов коммерческая тайна и другая нематериальная собственность.

Фирмы часто вкладывают значительные средства в создание ИС, и существует значительный риск напрасных инвестиций. Этот риск уравнивается потенциальной прибылью. Если стоимость интеллектуальной собственности не будет оценена, баланс компании будет отражать только инвестиции, которые были сделаны в создание ИС, и в результате компания может быть недооценена. Определение стоимости ИС имеет решающее значение для определения продаж, лицензирования или трансфертного ценообразования для активов ИС. Но оценка ИС является сложной задачей, что является результатом трудностей с оценкой нематериальных активов и меняющихся правил, регулирующих оценку ИС, которые варьируются от одной юрисдикции к другой. Метод, с помощью которого компания оценивает свою интеллектуальную собственность, также может варьироваться в зависимости от того, проводится ли оценка для целей бухгалтерского учета, налогообложения или трансфертного ценообразования. [2, с.33]

Аналитики по оценке используют многочисленные подходы, чтобы получить разумное представление об определенной стоимости объекта нематериальных активов на определенную дату. Одним из наиболее важных аспектов оценки актива интеллектуальной собственности является способность актива приносить будущий доход.

Методы оценки интеллектуальной собственности

Четырьмя наиболее распространенными подходами к оценке фундаментальной или справедливой стоимости интеллектуальной собственности являются затратный подход, рыночный подход, доходный подход и подход, освобожденный от роялти. [6,с.19]

Затратный метод

Затратный подход основан на экономическом принципе замещения. Этот принцип гласит, что инвестор заплатит за актив не больше, чем стоимость приобретения или строительства заменяющего актива равной полезности. Этот подход лучше всего работает там, где актив в настоящее время не приносит или не ожидается, что он принесет доход, и чаще всего используется, когда внутренняя стоимость актива должна быть отражена в бухгалтерских книгах. Существуют различные методы, основанные на затратах. Рассмотрим их.

1. Метод, основанный на исторической стоимости: Характерными особенностями этого метода наряду с методом расчета являются следующие:

Во-первых, направлен на оценку фактических затрат, связанных с созданием и развитием интеллектуальной собственности.

Во-вторых, в основном используется для оценки активов ИС на этапе исследований и разработок.

В-третьих, метод, основанный на затратах, определяет фактические затраты, понесенные при создании и разработке интеллектуальной собственности [Н], и, следовательно, учитывает следующие параметры:

Инвестированные средства - [F]

Временная стоимость денег [T] (на основе безрисковой процентной ставки).

Метод расчета с примером: формула для расчета метода, основанного на затратах:

$$H = F + T$$

Параметр первый: Предположим ситуацию, в которой на исследование проекта в течение двух лет тратится сумма в размере 500 000 AZN в год, при этом общий инвестированный фонд составляет 1000 000 AZN.

Параметр второй: Предположим, что временные затраты на деньги (T) составляют 5%

Стоимостная оценка ИС будет равна $H = F + T$, т.е. $1000000 + [(500000 \times 0,05) + (1000000 \times 0,05)]$, т.е. $=1000000 + 25000+50000 = 1075000$ AZN

2. Метод восстановительной стоимости: это метод, который вычисляет затраты, связанные с воссозданием функциональности или полезности рассматриваемой ИС. Однако ИС, созданная таким образом путем замены, может иметь форму или страницы, которые могут отличаться от рассматриваемой ИС. Характерными особенностями этого метода наряду с методом расчета являются следующие:

Во-первых, в этом методе определяется стоимость замены интеллектуальной собственности для разработки альтернативы. Фактически, для воссоздания функциональности или полезности рассматриваемой ИС используется следующее:

Современные методы развития функциональности, рассматриваемой ИС.

Современный дизайн и макет.

Новые технологии. (6, с 27)

Во-вторых, в этом методе она включает оценку риска и оценки будущих затрат и выгод.

В-третьих, метод восстановительной стоимости определяет оценку восстановительной стоимости [R] и учитывает следующие параметры:

Инвестированные средства - [F]

Временная стоимость денег [T] (на основе безрисковой процентной ставки).

Разумная премия за риск [M]

Полезность метода восстановительной стоимости: ниже приведены примеры, при которых может использоваться метод восстановительной стоимости:

- оценить ценность ИС в случае переговоров;
- разработать отправную точку / фундаментальную основу для начисления ставок роялти;
- для урегулирования трансфертного ценообразования.

Метод расчета с примером: формула для расчета метода восстановительной стоимости такова:

$$R = (F + T) \times M$$

Если вероятность неудачи, как обсуждалось в примере для метода исторической стоимости, составляет 30%, то есть ситуация, когда шансы на успех составляют 70%, а шансы на неудачу - 80%, чем при $M = 100 / (100-30) = 1,42$.

Теперь, взяв тот же пример $F + T$, который обсуждался в примере метода исторической стоимости, где значение $F + T$ составляет 10 75000 AZN, мы теперь рассчитаем значение R (т.е. Метод восстановительной стоимости), поскольку формула, применяемая сейчас, равна $R = (F + T) \times M$. Таким образом, получается то же самое, что и $R = (10\ 75000) \times 1,42 = 1,526\ 500$ AZN

3. Метод затрат на воспроизведение: этот метод включает в себя оценку цены, связанной с созданием точной копии, рассматриваемой ИС дублирующего актива. Основными особенностями этого метода являются:

Во-первых, для воспроизведения и создания того же стандарта и качества, что и у рассматриваемой ИС, используется дублирующий актив:

Те же или похожие материалы

Похожий дизайн

Аналогичная схема

Полезность метода затрат на воспроизведение: ниже приведены примеры, при которых может быть использован метод затрат на воспроизведение:

- для целей судебного разбирательства;

- для оценки рентабельности инвестиций (ROI);
- для целей налоговой отчетности, как в случае с компьютерным программным обеспечением.

Метод расчета: Принимая во внимание текущую рыночную стоимость следующих основных параметров, метод расчета:

Задействованный параметр затрат:

Разработка данных - D

Затраты на оплату труда / исследования –R

Разработка технологий–T

Судебные издержки –L

Другие- O

Стоимость воспроизведения = D + R + T + L + O = X

Концепция устаревания

Существуют различные виды устаревания, которые влияют на стоимость интеллектуальной собственности:

Функциональное устаревание: это случай, когда пользователь ИС должен нести эксплуатационные расходы на использование ИС в зависимости от различных альтернатив, включая уровень техники, для преодоления устаревания, установленного в ИС.

Технологическое устаревание: это ситуация, когда из-за появления технологий на рынке доступны лучшие технологические варианты, а интеллектуальная собственность становится незначительной.

Экономическое устаревание: это ситуация, когда интеллектуальная собственность, несмотря на ее лучшую форму, все же не приносит адекватной отдачи от инвестиций из-за своей уникальности, когда интеллектуальная собственность имеет мало пользы помимо своей конкретной функции.

Альтернативный метод определения стоимости с учетом фактора устаревания, стоимости воспроизводства, стоимости замещения

Этап I: Первоначально на этом этапе стоимость замещения рассчитывается по формуле:

Затраты на воспроизводство - поправимое функциональное и технологическое устаревание = затраты на замену

2. Этап II: На этом этапе рассчитанная таким образом стоимость замещения используется для оценки стоимости ИС в соответствии с:

Стоимость замещения -Экономическое устаревание -Неизлечимое функциональное и технологическое устаревание = стоимость ИС

Рыночный метод

Рыночный подход основан на конкуренции и равновесии. Факторы спроса и предложения будут определять цену актива в точке равновесия на свободном рынке. Кроме того, он дает представление о стоимости путем сравнения цены, по которой аналогичная собственность обменивалась между желающими покупателями и продавцами. Доступ к данным о таких аналогичных сделках можно получить из нескольких открытых источников, включая специализированные базы данных о ставках роялти.

Для оценки патентов сопоставимый с рынком подход должен обеспечивать хорошее представление о стоимости патента, поскольку он отражает обмен стоимостью между двумя сторонами. Однако часто бывает трудно найти подходящую сопоставимую сделку по оценке патентов из-за отсутствия информации о деятельности по продаже или лицензированию и уникальности каждого патента.

Итак, в рыночном методе оценка ИС определяется путем сравнения с фактической ценой, уплаченной за аналогичный актив интеллектуальной собственности при сопоставимых обстоятельствах. Существуют различные факторы, которые следует учитывать в целях совместимости, такие как:

- какова структура компании, в которой сравниваются два объекта интеллектуальной собственности
- каков размер рынка по отношению к двум или более сравниваемым объектам интеллектуальной собственности?
- какова природа интеллектуальной собственности для сравнения, т.е.:
- является ли это авторским правом для сравнения? или
- является ли это патентом для сравнения? или
- является ли это товарным знаком для сравнения?

Сравнение степени, в которой интеллектуальная собственность способствует рыночному спросу на конечный продукт, поскольку разные интеллектуальные свойства могут по-разному влиять на рыночный спрос, т.е. при сравнении двух авторских прав или двух патентов каждая интеллектуальная собственность может по-разному влиять на рыночный спрос с аналогичной интеллектуальной собственностью. Поэтому до тех пор, пока не будет достигнуто близкое сходство между двумя аналогичными интеллектуальными свойствами в отношении вклада в рыночный спрос, может быть нелегко сравнивать два похожих интеллектуальных свойства.

Ожидаемая доходность лицензиара от использования двух сравниваемых интеллектуальных свойств.

Вопросы риска и прибыльности, связанные с сравниваемыми интеллектуальными свойствами.

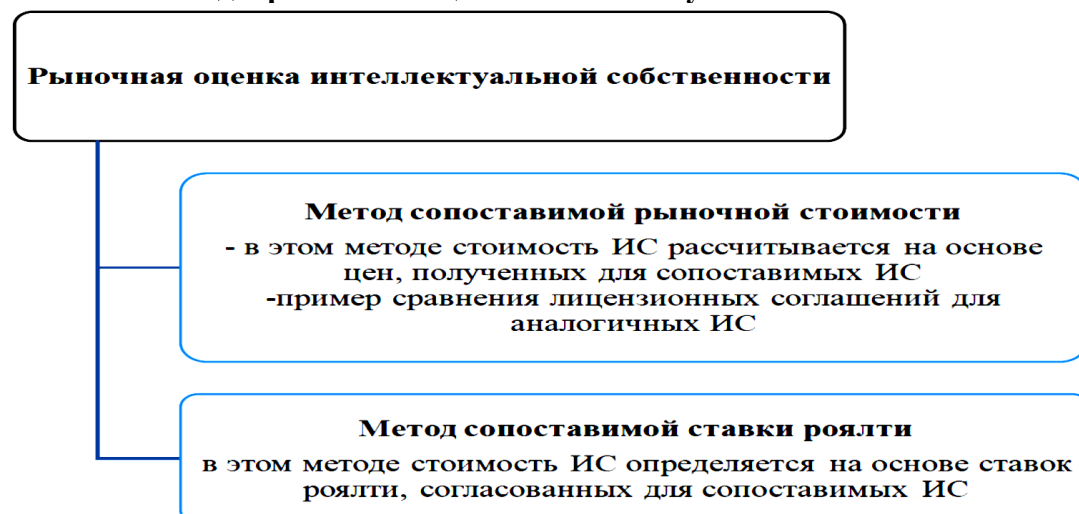
Территория действия / спрос и географический охват двух сравниваемых объектов интеллектуальной собственности.

Доступные заменители сравниваемых интеллектуальных свойств.

Сфера перекрестного лицензирования двух сравниваемых объектов интеллектуальной собственности.

Сравнивается правовая защита двух объектов интеллектуальной собственности. Состояние развития соответствующих интеллектуальных свойств, которые сравниваются. Рыночный метод бывает двух типов, как показано на схеме 1 ниже:

Схема 1. Методы рыночной оценки интеллектуальной собственности

Источник: [4,с.54]

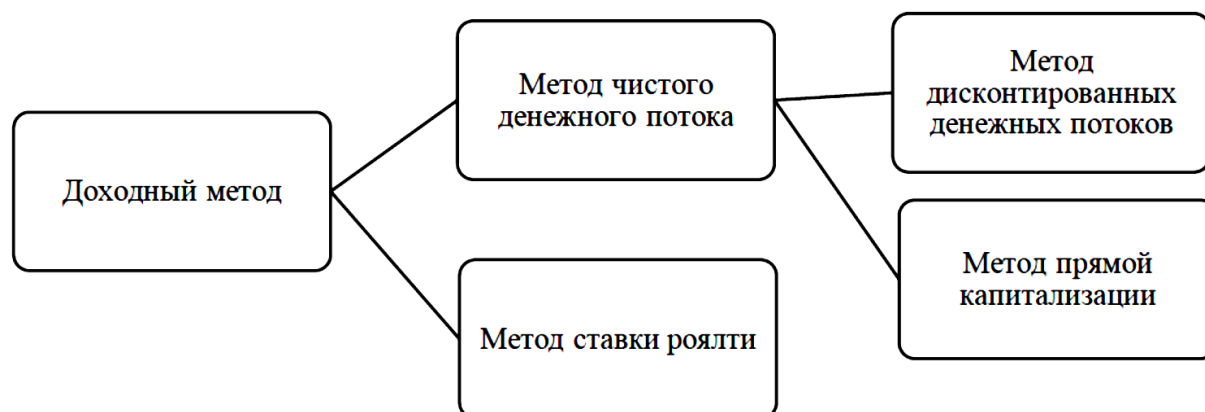
Доходный метод

Концептуально предполагается, что это лучший метод, поскольку он решает проблему вклада интеллектуальной собственности. В этом методе сумма экономического дохода, который, как ожидается, будет генерировать ИС, корректируется с учетом ее текущей стоимости. Двумя различными компонентами этого метода являются:

- идентификация и количественная оценка денежного потока для каждой интеллектуальной собственности;
- капитализация этих денежных потоков.

Доходный метод бывает двух типов, как показано на схеме 2.

Схема 2. Виды доходного метода оценки ИС

Источник: [4,с.54]

Модель оценки дисконтированного денежного потока (DCF) определяет текущую стоимость компании путем корректировки будущих денежных потоков с учетом временной стоимости денег. Этот анализ DCF оценивает текущую справедливую стоимость активов или проектов / компаний с учетом инфляции, рисков и стоимости капитала, анализируя будущие результаты деятельности компании.

Расчет приведенной стоимости по методу дисконтированных денежных потоков (DCF)

Формула

$$PV = \sum_{t=1}^n CF_t / (1 + r)^t$$

Здесь,

PV = текущая стоимость

CF= денежный поток

t= время, представляющее годы экономической жизни активов ИС.

n = время, в течение которого ожидается окончание экономической жизни.

r = годовая ставка дисконтирования (представляющая фактор риска) или временная стоимость денег и предполагаемая.

Метод прямой капитализации

В этом методе стоимость получается путем деления чистого операционного дохода (NOI) и ставки капитализации, взятых за один и тот же период.

Стоимость = чистый операционный доход / ставка капитализации

Стоимость и ставка капитализации косвенно пропорциональны. То есть, чем больше ставка капитализации, тем меньше будет стоимость, и наоборот. Однако чистый операционный доход и стоимость прямо пропорциональны. Это означает, что чем больше чистый операционный доход, тем больше будет стоимость.

Метод ставки роялти

Роялти, как правило, согласовываются как процент от валового или чистого дохода, полученного от использования актива, или фиксированной цены за проданную единицу такого товара. Что касается ценообразующих факторов, роялти рассчитываются с использованием следующих ставок: 4-10% в электронной промышленности; 1-5% в электротехнической промышленности; 2-7% в фармацевтической промышленности; 6-10% в авиастроении; 1-3% в автомобильной промышленности; 4,5-7,5% в станкостроении; 5% в индустрии потребительских товаров длительного пользования; от 0,2 до 1,5% в индустрии товаров с коротким сроком службы (2).

В большинстве случаев ставка роялти составляет 5% от стоимости товара. При небольших объемах производства он варьируется от 7 до 10%, а при больших объемах производства - от 1 до 4%.

Ставка роялти - это цена, которую лицензионный партнер готов заплатить за ваши права на ИС. Ее расчет так же важен, как и определение размера ставки роялти. Чем более важной или важной является ваша ИС для дохода и прибыльности, тем выше ставка роялти. Но это не единственный определяющий фактор. На ставки роялти влияют многие факторы, в том числе:

- насколько уникальна ваша ИС (т.е. нехватка альтернатив);
- стоимость использования аналогичных ИС;
- экономия на лицензировании ИТ по сравнению с отказом от его использования или внутренней разработкой;
- синергия от объединения вашей ИС с другими ИС;
- насколько выгодно использовать;
- конкурентное преимущество, которое предлагает ваша ИС.

Существует три различных подхода к разработке метода расчета ставки роялти, как показано на схеме 3:

Рыночный (сравнительный) подход: этот подход включает:

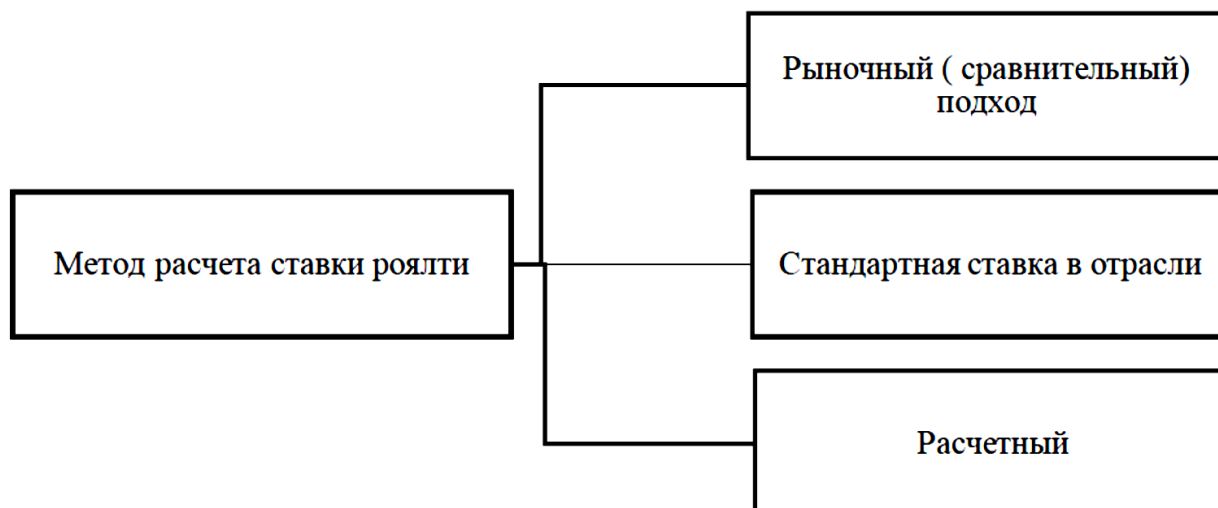
Изучение предыдущих лицензий, выданных лицензиаром на интеллектуальную собственность.

Ставки роялти, взимаемые в предыдущих лицензиях, как правило, являются самым убедительным доказательством начисления роялти, при условии, что предыдущие лицензии аналогичны рассматриваемым лицензиям.

Факторы для сравнения, которые следует учитывать, чтобы определить, осуществлялась ли выдача предыдущих лицензий в аналогичных обстоятельствах, приведены в:

- вид технологии и отрасли, для которых были выданы предыдущие лицензии на ИС;
- срок, на который были выданы предыдущие лицензии;
- права, которые были помечены предыдущими лицензиями с точки зрения;
- техническая поддержка ноу-хау;
- использование товарных знаков;
- охватываемые территории;
- любые взаимные договоренности в условиях перекрестного лицензирования и т.д.

Схема 3. Подходы к разработке метода расчета ставки роялти

Источник: [4,с.56]

Подход, основанный на отраслевых стандартах: этот подход включает в себя такие факторы, как:

- условия лицензии;
- наличие альтернатив/заменителей;
- способность осуществлять дополнительные продажи (т.е. продажу непатентованных, не брендовых товаров или услуг, которые продаются вместе с запатентованными брендированными товарами).

Затем эти факторы рассматриваются в связи с конкретными условиями лицензии.

Расчетный подход, основанный на доли в прибыли включает оценку будущих денежных потоков.

Следовательно, денежные потоки будущего затем сравниваются для:

- ситуация с лицензиями;
- ситуация без лицензий.

Итоговое сравнение дает дополнительный денежный поток, который возникнет в результате предоставления лицензии. Такие дополнительные денежные потоки могут быть разделены между лицензиаром или лицензиатом в таких соотношениях, как: 25:75 или 33:67 или 50:50.

Роялти, как правило, согласовываются как процент от валового или чистого дохода, полученного от использования актива, или фиксированной цены за проданную единицу такого товара. Что касается цен образующих факторов, роялти рассчитываются с использованием следующих ставок: 4-10% в электронной промышленности; 1-5% в электротехнической промышленности; 2-7% в фармацевтической промышленности; 6-10% в авиастроении; 1-3% в автомобильной промышленности; 4,5-7,5% в станкостроении; 5% в индустрии потребительских товаров длительного пользования; от 0,2 до 1,5% в индустрии товаров с коротким сроком службы (2, с.150).

В большинстве случаев ставка роялти составляет 5% от стоимости товара. При небольших объемах производства он варьируется от 7 до 10%, а при больших объемах производства - от 1 до 4%.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Итак, для эффективного принятия решений, ведения переговоров по контрактам и соглашениям, связанным с ИС, с руководящей позицией и соблюдения требований юридических стандартов бухгалтерского учета и налоговых обязательств оценка активов интеллектуальной собственности на коммерческом предприятии имеет первостепенное значение и должна периодически проводиться.

Существует несколько методов расчета стоимости интеллектуальной собственности. Некоторые из них специально разработаны для измерения стоимости определенных активов, в то время как другие методы достаточно гибки, чтобы их можно было использовать для оценки любого типа нематериальных активов. Метод, используемый в каждом случае, будет зависеть от оцениваемых активов, обстоятельств, связанных с анализом, и доступность необходимой информации.

Таким образом, выбор подходящей методологии зависит от глубокого понимания контекста оценки и бизнес-среды со стороны анализатора, а также четкого понимания уникальных характеристик рассматриваемой интеллектуальной собственности.

Список использованной литературы:

1. Аль-Д. Хайдер Мохаммед Жасим, (2018). «Методики финансовой оценки интеллектуального капитала: Российский и зарубежный опыт», Журнал «Экономика и финансы», Т. 12, № 3. стр. 39–48
2. Асаул А. Н., Старинский В. Н., Асаул М. А., Щербина Г. Ф., (2021). «Оценка нематериальных активов и интеллектуальной собственности», Москва, Издательство Юрайт, 181 стр.
3. Балакирева Н. М. (2005), Нематериальные активы: учет, аудит, анализ, М.: Эксмо, 414 стр.
4. Борисова Л. В., Димитрова Л. А., (2021), «Оценка интеллектуальной собственности», Ростов-на-Дону : ДГТУ, стр. 57.
5. Бельшева И.Г., Козлов Н.П. (2008). «Нематериальные активы компании: оценка стоимости», Акционерное общество: вопросы корпоративного общества, № 5. стр. 34–37.
6. Валдайцев С., (2010) «Оценка интеллектуальной собственности». Учебник Экономика, г.Ю, 471 стр.
7. Федотова М. А., Дресвянникова В. А., Лосева О. В., Цыгалов Ю. М. (2014), Интеллектуальный капитал организации: управление и оценка. М., Финансовый университет при Правительстве РФ, 252 стр.
8. Домовская Е.В., Гринь Е.С., Новоселова Л.А., (2019), «Учет и систематизация прав на результаты интеллектуальной деятельности», М., 54 стр.

N.F.Akbarli

master student, Azerbaijan State Economic University

Features of assessment of intellectual property at enterprises in the conditions of the digital economy

Abstract

The transition to a digital economy over the past decades has overturned traditional ideas about the valuation of enterprise assets. As technology continues to bring about change in the global economy, many companies, especially those based on technology, are finding that intellectual property (IP) increasingly represents the lion's share of their value. As a result, rules

relating to IP valuation are evolving around the world. However, the intangible nature of intellectual property often means that it is more difficult to value, difficult to define, and difficult to establish a fair price. Therefore, a reliable valuation of IP is essential for companies involved in IP transactions. This article provides an overview of intellectual property valuation methods and best practices for achieving accurate, globally accepted results.

Key words: intellectual property, evaluation methods, investments, profit.

N.F.Əkbərli

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitdə müəssisələrdə əqli mülkiyyətin qiymətləndirilməsinin xüsusiyyətləri

Xülasə

Son onilliklərdə rəqəmsal iqtisadiyyata keçid müəssisə aktivlərinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı ənənəvi fikirləri alt-üst etdi. Texnologiya qlobal iqtisadiyyatda dəyişiklik yaratmağa davam etdikcə, bir çox şirkətlər, xüsusən də texnologiyaya əsaslanan şirkətlər, əqli mülkiyyətin (ƏM) getdikcə daha çox onların dəyərindəki aslan payını təmsil etdiyini tapırlar. Nəticədə, bütün dünyada ƏM-in qiymətləndirilməsi ilə bağlı qaydalar inkişaf edir. Bununla belə, əqli mülkiyyətin qeyri-maddi təbiəti çox vaxt onu qiymətləndirmək, müəyyən etmək və ədalətli qiymət təyin etmək daha çətindir. Buna görə də, ƏM-in etibarlı qiymətləndirilməsi ƏM əməliyyatlarında iştirak edən şirkətlər üçün vacibdir. Bu məqalə əqli mülkiyyətin qiymətləndirilməsi üsullarına və dəqiq, qlobal səviyyədə qəbul edilmiş nəticələrə nail olmaq üçün ən yaxşı təcrübələrə ümumi baxış təqdim edir.

Açar sözlər: əqli mülkiyyət, qiymətləndirmə üsulları, investisiyalar, mənfəət.

А.А.Ахмедов
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический
Университет
aghajan.ahmadov99@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.02.2023

The article was received by editorial board on 15.02.2023

Статья принята к печати 15.02.2023

НОВЫЕ МЕТОДЫ СНИЖЕНИЯ ЗАТРАТ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Резюме

На рынке промышленных пищевых продуктов массового производства наиболее важным способом для бизнеса получить конкурентное преимущество является снижение себестоимости производства, даже если это одна единица. В данном исследовании было исследовано, какие меры предпринимают предприятия для снижения издержек на рынке промышленных продуктов питания, где конкуренция основана на издержках. В этом контексте, помимо традиционных подходов, используемых в снижении затрат, также рассматриваются новые подходы к снижению затрат, которые могут применяться в промышленных пищевых предприятиях. Кроме того, в исследовании рассматриваются основные вопросы, такие как ожидания в отношении будущего сектора, отраслевая конкуренция, способы получения предприятиями работы, влияние юридической практики на предприятия, уровень прибыльности предприятий, использование производственных мощностей, структура коммерческой деятельности и клиентская база. Жалобы также обсуждаются.

Ключевые слова: *промышленный пищевой бизнес, промышленный рынок пищевых продуктов, методы снижения издержек.*

ВВЕДЕНИЕ

Быстрый рост населения наблюдается во многих городах, ставших с XX века центрами промышленности, торговли и финансов. Количество сотрудников национальных и международных государственных и частных организаций, работающих в этих городах, может превышать тысячи. Некоторые услуги неизбежны для организаций с большим количеством сотрудников, таких как университеты, воинские части, больницы, школы, заводы, авиакомпании, банки. В результате этих событий начало появляться большое количество предприятий по производству продуктов питания и напитков, предлагающих услуги массового питания.

Этот процесс, который особенно ускорился в 1960-х годах, сегодня достиг гораздо большего объема бизнеса. Промышленные пищевые предприятия — это предприятия, которые производят продукты питания для коллективного удовлетворения потребностей людей в питании.

Хотя эти предприятия работают в основном как традиционные предприятия по производству продуктов питания и напитков, они сильно отличаются с точки зрения производственной структуры и качества. Другими словами, промышленные пищевые предприятия имеют разные типы клиентов и свои собственные уникальные методы и приемы приготовления, приготовления и подачи пищи.

1. Структура предприятий пищевой промышленности

Сущностью предприятий пищевой промышленности является производство, переработка и реализация пищевых продуктов. Эти предприятия осуществляют такие виды деятельности, как переработка сельскохозяйственной продукции, упаковка и хранение пищевых продуктов, безопасность пищевых продуктов и контроль качества.

Предприятия пищевой промышленности играют важную роль на каждом этапе производства продуктов питания. Сельскохозяйственная продукция перерабатывается предприятиями в различные продукты питания и затем фасуется. Эти продукты хранятся и транспортируются до того, как они будут предложены потребителям в торговых точках.

Приоритетами предприятий пищевой промышленности являются качество и безопасность продукции, эффективность и себестоимость продукции, экологическая устойчивость, здоровье и безопасность работников. Предприятия внедряют строгие проверки и процедуры контроля качества для обеспечения качества и безопасности пищевых продуктов.

В результате предприятия пищевой промышленности играют важную роль в производстве, переработке и сбыте пищевых продуктов и являются важным звеном цепи поставок продовольствия.

Предприятия пищевой промышленности производят разнообразные продукты питания, и эта продукция включает в себя широкий ассортимент мяса и мясопродуктов, молочных продуктов, крупяных продуктов, сахара, шоколада, сладостей, напитков, готовых блюд и закусок.

Предприятия пищевой промышленности используют различные технологии в своих производственных процессах. Эти технологии помогают производить продукты питания более эффективно и быстро. Технологии, используемые в производстве продуктов питания, включают оборудование для пищевой промышленности, системы автоматизации и робототехники, гигиеническое проектирование и упаковочное оборудование.

Предприятия пищевой промышленности крайне щепетильно относятся к безопасности пищевых продуктов. Они принимают строгие меры для обеспечения качества и свежести продуктов, а также для обеспечения гигиенических условий в процессе упаковки. Кроме того, строго контролируются такие факторы, как источник сырья, используемого при производстве пищевых продуктов, процесс обработки и способ транспортировки.

Предприятия пищевой промышленности также играют важную роль в удовлетворении потребностей общества в питании. Пищевая промышленность приобретает все большее значение с ростом населения мира, и устойчивость и эффективность производства продуктов питания являются одними из важных вопросов.

На промышленных продовольственных рынках цена часто определяется ценой. Ни одна фирма не может контролировать рыночные цены. В этом случае способ увеличения прибыли фирмы заключается в снижении издержек. Поскольку промышленные пищевые предприятия производят массовое производство, производственные затраты становятся еще более важными с точки зрения конкуренции [1, с.13].

По этой причине особенно важно применять на этих предприятиях различные методы снижения издержек. Снижение затрат на предприятиях пищевой промышленности является одним из важнейших факторов, обеспечивающих конкурентное преимущество. Чтобы снизить затраты на этих кухнях, необходимо хорошо планировать меню и прогнозировать продажи, хорошо управлять процессом закупок, иметь здоровые условия хранения, применять наиболее подходящие методы и методы приготовления и обработки пищи, обеспечивать здоровую пищу. общественного питания и хорошо выполнять контроль про-

даж. В управлении промышленным питанием получение признательности клиентов так же важно, как и снижение затрат.

Чтобы эти предприятия получили признание клиентов, им необходимо создать цепочку создания стоимости, которая приносит пользу клиенту вместе с другими предприятиями, участвующими в процессе [2, с.19]. В конечном счете, конкурентоспособность предприятий связана с тем, как связанные между собой предприятия выполняют свою работу по удовлетворению требований и потребностей клиентов. Наоборот, разные структуры в цепочке, вкусы клиентов и, следовательно, формирование затрат также дифференцируются. Сегодня очень быстро развиваются сферы розничной и оптовой торговли, которые поставляют товары операторам пищевой промышленности. Видно, что особенно традиционные продавцы испытывают сильное давление каналов сбыта, основанных на электронной торговле.

Быстрое развитие этого сектора, обеспечивающего вход в промышленные предприятия пищевой промышленности, определяется не традиционными поставщиками, а эффектом глобализации и технологических разработок. По этой причине промышленным пищевым предприятиям было бы выгодно использовать различные каналы сбыта в зависимости от новых технологий, таких как электронная коммерция, вместо того, чтобы получать информацию только от традиционных поставщиков, чтобы снизить свои закупочные расходы.

В последние годы высокие технологии, появившиеся в области мороженого, особенно с криогенными жидкостями, такими как жидкий азот и жидкий углекислый газ, которые имеют очень низкую температуру кипения, позволили подавать и хранить блюда в самых разных условиях. способами, отличными от традиционных [3, с19].

2. Методы снижения затрат на промышленных пищевых предприятиях

Поскольку предприятия пищевой промышленности в основном получают работу по тендерной процедуре, очень важны цены, которые будут предлагаться на этих тендерах. В этом секторе, где существует жесткая конкуренция, чрезвычайно важно заранее рассчитать затраты в соответствии с ценой, которая будет указана в тендере.

По этой причине затраты, недостаточно систематические и определяемые по традиционным методам в соответствии с предыдущим опытом и опытом, являются недостаточно полезными.

Хотя стандартные затраты, определенные для сектора в этих тендерах, дают предварительную информацию, даже самые маленькие элементы затрат могут иметь значение в этих тендерах, где важны даже несколько центов. По этой причине крайне важно определить цены на предприятиях пищевой промышленности и разработать систему калькуляции себестоимости, которая будет этому способствовать.

3. Традиционные методы

Затраты в бизнесе состоят из прямого сырья, прямого труда и общепроизводственных затрат. На основе такого формирования затрат создаются задачи системы управления с целью снижения затрат в любом промышленном пищевом предприятии; для увеличения доходов, сокращения расходов, установления и поддержания стандартов, облегчения принятия решений о ценообразовании, предотвращения потерь и краж, а также обеспечения того, чтобы руководство могло принять правильное решение [4, с.134].

Традиционно промышленные пищевые предприятия принимают меры по снижению затрат без учета влияния вышеперечисленных элементов затрат на другие виды деятельности предприятия. Например, они пытаются сократить прямые затраты на рабочую силу, нанимая поваров и обслуживающий персонал за более низкую заработную плату.

Однако, хотя такое приложение снижает затраты, оно также вызывает серьезные проблемы с качеством продукции и услуг.

По этой причине для предприятий пищевой промышленности было бы более рациональным попытаться снизить затраты за счет применения новых методов и технологий производства без ущерба для качества обслуживания. Система управления затратами и ее функционирование, созданная в сфере производства продуктов питания и напитков, состоит из пяти этапов. Эти; контроль закупок, приемки, складирования, производства и продаж.

Существует тесная взаимосвязь между эффективностью мер по снижению затрат на предприятиях пищевой промышленности и методами контроля затрат, используемыми для достижения этой эффективности.

Для каждого бизнеса крайне важно применять метод контроля затрат, подходящий для его собственной структуры. В литературе упоминаются четыре различных метода контроля затрат, применяемых в сфере производства продуктов питания и напитков. Эти; Это простой метод контроля затрат, подробный метод контроля затрат, стандартный метод контроля затрат и метод контроля потенциальных затрат [5, с.145]. Простой контроль затрат основан на соотношении затрат к объему продаж в заданный период времени.

С этой функцией это простой и практичный метод для реализации, поскольку затраты рассматриваются как единое целое. В методе детального контроля затрат уточняется, из каких статей состоят общие затраты. Для этого продукты питания можно разделить на верхние, основные и подгруппы, а себестоимость каждого продукта легко проанализировать по отдельности или в целом, связав их с продажами за любой желаемый период времени.

Метод стандартных затрат, с другой стороны, основан на сравнении стандартов, связанных с затратами на продукты питания, с затратами, понесенными в целом или по группам продуктов питания. Однако для того, чтобы этот метод можно было применить в бизнесе, в первую очередь необходимо применить стандартную рецептуру в этом бизнесе и определить стандартные размеры порций для продуктов питания.

4. Новые методы

Новые подходы к методам снижения затрат в литературе; калькуляция на основе деятельности, целевая калькуляция, производство с полной занятостью, кайдзен калькуляция, анализ разборки, одновременное проектирование, совместный анализ и процесс аналитической иерархии, расширение функции качества, стоимость и реинжиниринг.

Применимость каждого из этих методов на предприятиях, работающих в разных отраслях промышленности, должна быть переполнена. Поэтому в нашем исследовании в первую очередь будут рассмотрены эти методы, а затем будет обсуждаться, какие из них могут быть применены в промышленных пищевых предприятиях.

5. Целевая стоимость

Теоретически на рынке совершенной конкуренции цена является заданной ценой для фирм, и производители и потребители не могут вмешиваться в цены. Согласно этой экономической теории, поскольку фирма может продавать свой продукт на рынке по определенной цене, единственный способ увеличить свою прибыль - это снизить издержки. Поэтому для конкуренции очень важно знать, какие издержки фирмы будут наибольшими.

Другими словами, чтобы бизнес достиг своей целевой прибыльности, его затраты должны поддерживаться на приемлемом уровне. На основе этой философии определение целевого показателя прибыли по ценам, сложившимся на рынке, на предприятиях выявило явление целевой калькуляции [6, с.15]. При целевой стоимости это стратегический процесс

управления прибылью и затратами. Глядя на определения, связанные с целевой стоимостью в литературе;

Схема 1: Определения, связанные с целевым значением в литературе

Источник: [7, с.2]

6. Совместный анализ и процесс аналитической иерархии

Совместный анализ и процесс аналитической иерархии (АИС) - это два метода, используемые в процессах принятия решений. Эти методы используются для выбора между различными альтернативами.

Совместный анализ используется в процессах принятия решений, где учитывается более одного критерия или фактора. Этот метод использует матрицу, в которой все факторы оцениваются вместе. Эта матрица представляет собой таблицу, в которой все факторы сравниваются друг с другом и рассчитывается их влияние на процесс принятия решений. Этот метод эффективен, когда все факторы взаимосвязаны в процессе принятия решения.

Аналитический иерархический процесс (АИП) - еще один метод, используемый в процессе принятия решений. Этот метод эффективен, когда в процессе принятия решения учитывается более одного фактора. АИП используется для приоритизации факторов в процессе принятия решений. В этом методе факторы группируются в иерархическую структуру и определяется важность каждого фактора. Эта степень важности помогает в расчете весов факторов в процессе принятия решений.

АНР - эффективный метод решения сложных вопросов в процессе принятия решений. Этот метод помогает определить приоритеты факторов в процессе принятия решений, чтобы процесс принятия решений проходил более конструктивно. АНР используется в управлении бизнесом, финансах, машиностроении, здравоохранении и многих других областях.

Совместный анализ - это метод разбора, который ставит под сомнение общие суждения о ценностях (продукте, отношении, тенденции и т. д.) вариантах по конкретному предмету. В последние годы для решения проблем, возникающих в бизнесе, также применялся многофункциональный подход к разработке проблем.

Этот подход включает в себя большое количество вариантов исхода ограниченного числа комбинаций на разных уровнях качественных и количественных характеристик возникающих проблем. Благодаря этой функции подход может быть эффективным, особенно при решении проблем, возникающих при снижении затрат.

Индивидуальные предпочтения лиц, принимающих решения, также должны быть измерены при решении таких проблем. Процесс аналитической иерархии - это метод, который измеряет предпочтения решений для конкретной функции и общее влияние этих предпочтений, чтобы найти наиболее предпочтительное решение проблемы. Если выбран один из методов совместного анализа или процесса аналитической иерархии для снижения затрат, каждый из них имеет свои преимущества и недостатки.

Метод совместного анализа рекомендуется использовать, когда несколько признаков и эти уровни признаков могут быть объединены. С другой стороны, более целесообразно использовать метод аналитической иерархии для большего количества признаков и уровней признаков.

7. Развертывание функции качества

Развертывание функции качества - это метод структурированного производства и планирования, который позволяет команде разработчиков четко понимать желания и потребности клиентов и систематически оценивать соответствие каждого предлагаемого продукта или услуги этим потребностям. Техника QFD - это не только инструмент контроля качества, но и инструмент планирования для разработки новых продуктов или обновления старых продуктов. Таким образом, он сокращает время разработки продукта, находя правильный продукт с первого раза, исходя из запросов и потребностей клиентов. Выдвижение ожиданий клиентов на первый план обеспечивает снижение затрат. Потому что с упором на качество исчезают такие факторы, как несоответствие воспроизведения и синхронизации.

Помимо качества, еще одним важным вопросом является экономичное предоставление продуктов и вспомогательных услуг. По мере того, как ожидания конечных пользователей продукта в отношении качества становятся все более сильными, желание производителей оправдать эти ожидания возрастает, даже если это приводит к более высоким ожиданиям и потребностям [4,с.23]. Этот цикл приводит к снижению производственных затрат, повышению стандартов продукции, расширению возможностей и вариантов, разработке продуктов и повышению эффективности бизнеса, что повышает уровень жизни.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И РЕКОМЕНДАЦИИ

Развитие предприятий по обращению с промышленными отходами в нашей стране пока еще новое. В самом деле, в нашем исследовании было замечено, что средний период работы предприятий, включенных в исследование, был менее девяти лет. Эти предприятия в основном работают в течение всего года, и многие из них также имеют инвестиции в других секторах.

Чтобы сократить расходы, промышленные предприятия пищевой промышленности часто работают более чем на одной работе в одном и том же месте. Загрузка производственных мощностей этих предприятий составляет 70%, а их заказчиками является преимущественно государственный сектор. Кроме того, эти предприятия в основном приобретают бизнес через тендеры и торги. Жалобы клиентов, полученные предприятиями пищевой промышленности, в основном касаются количества продуктов питания, их типа и вкуса.

С другой стороны, конкуренция и стоимость считаются одними из наиболее важных факторов, влияющих на цену, и конкуренция в этом секторе также считается очень сильной. Кадровая проблема, с другой стороны, является самой важной деловой проблемой, с которой сталкиваются эти предприятия. Наиболее важными факторами, негативно влияющими на конкуренцию в отрасли, являются в порядке важности пробелы в законодательстве, невыполнение законов, нестабильность цен и подходы конкурентов.

Качество продуктов питания, покупательское превосходство и рыночная репутация являются наиболее важными факторами, которые обеспечивают конкурентное преимущество в промышленных пищевых предприятиях. Для повышения прибыльности предприятий наиболее важными способами являются снижение затрат на сырье и развитие существующего рынка. Однако это не рассматривается как средство повышения прибыльности, повышения качества, повышения цены и снижения трудозатрат. Рентабельность продаж на предприятиях пищевой промышленности составляет в среднем 12,5%. На этих предприятиях 55 % общих затрат составляют сырье, 30 % труда и 15 % общепроизводственных затрат.

Методы снижения затрат, наиболее часто используемые этими предприятиями, - это прямые закупки для затрат на сырье, технологические инновации для затрат на рабочую силу и дополнительная работа в определенном месте для общих производственных затрат. Предприятия принимают стратегию как снижения затрат, так и обеспечения максимальной выгоды для клиентов в дизайне продукта. Кроме того, 80% предприятий работают над разработкой меню и дизайном продукта.

Эти исследования сосредоточены на упрощении бизнеса и удешевлении производственной деятельности. Подавляющее большинство предприятий сравнивают целевые затраты с фактическими затратами. В отношении возникающих отклонений принимаются различные меры. Промышленные пищевые предприятия рассматривают качественный сервис как наиболее важный фактор, обеспечивающий конкурентное преимущество.

Предприятия считают, что меры, принимаемые для разрешения жалоб клиентов, увеличивают затраты. По этой причине некоторые предприятия неохотно рассматривают жалобы на том основании, что затраты увеличились. Выявлено, что предприятия пищевой промышленности не имеют особых проблем со взысканием дебиторской задолженности. Наконец, в ходе нашего исследования было установлено, что 90% предприятий видят светлое будущее отрасли.

Список использованной литературы:

1. AKTAŞ, Ahmet, (1995). Yiyecek ve İçecek Yönetimi, Eren Ofset, Antalya.
2. ARAS, Haşim, (1993). Konaklama İşletmeciliğinde Yiyecek-İçecek Maliyet Kontrolü, Devran Matbaası, Ankara.
3. CAN, Vecdi, (2001). "Hedef Maliyetleme", Muhasebe ve Denetime Bakış, Mayıs.

4. COHEN, (1995). Lou, Quality Function Deployment, How to Make QFD Work For You, Addison Wesley, Reading MA.
5. ÇAKICI, Cemal, (2001). "Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Uygulaması ve Muhasebeleştirilmesi", MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 12, Ekim.
6. EFİL, İsmail, (2001). Toplam Kalite Yönetimi ve Toplam Kaliteye Ulaşmada Önemli Bir Araç: ISO 9000 Kalite Güvencesi Sistemi, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1995. Ekim.
7. ERGUN, Ülkü, (2002). "Ürünün Tasarım Aşamasında Uygulanan Stratejik Maliyet Yönetimi Teknikleri", Muhasebe ve Denetime Bakış, Şubat.

A.A.Əhmədov

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Sənaye qida emalı zavodlarında xərcləri azaltmaq üçün yeni metodlar

Xülasə

Kütləvi istehsal olunan sənaye ərzaq bazarında, biznesin rəqabət üstünlüyü əldə etməsinin ən vacib yolu, hətta vahid olsa belə, istehsalın maya dəyərini azaltmaqdır. Bu araşdırmada rəqabətin xərclərə əsaslandığı sənaye ərzaq bazarında müəssisələrin xərcləri azaltmaq üçün hansı tədbirləri gördüyü araşdırılıb. Bu kontekstdə xərclərin azaldılmasında istifadə olunan ənənəvi yanaşmalarla yanaşı, sənaye qida müəssisələrində tətbiq oluna bilən xərclərin azaldılmasına yeni yanaşmalar da nəzərdən keçirilir. Bundan əlavə, araşdırma sektorun gələcəyi ilə bağlı gözləntilər, sənaye rəqabəti, müəssisələrin necə iş əldə etməsi, hüquqi təcrübənin biznesə təsiri, müəssisələrin gəlirlilik səviyyələri, potensialdan istifadə, biznes strukturu və müştəri bazası kimi əsas məsələləri əhatə edir.

Açar sözlər: sənaye qida biznesi, sənaye ərzaq bazarı, xərclərin azaldılması üsulları.

A.A.Ahmadov

master student, Azerbaijan State University of Economics

New methods for cost reduction in industrial food industry

Abstract

In the mass-produced industrial food market, the most important way for a business to gain a competitive advantage is to reduce the cost of production, even if it is a single unit. In this study, it was investigated what measures enterprises take to reduce costs in the industrial food market, where competition is based on costs. In this context, in addition to the traditional approaches used in cost reduction, new approaches to cost reduction that can be applied in industrial food enterprises are also considered. In addition, the study addresses key issues such as expectations for the future of the sector, industry competition, how businesses get jobs, the impact of legal practice on businesses, profitability levels of businesses, capacity utilization, business structure, and customer base. Complaints are also discussed.

Key words: industrial food business, industrial food market, cost reduction methods.

Ü.Y.Hüseynova
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
M.A.Cəfərov
magistrant, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
muradjafarr@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 08.02.2023

The article was received by editorial board on 08.02.2023

Статья принята к печати 08.02.2023

İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ MÜƏSSİSƏNİN İDARƏ EDİLMƏSİNƏ TƏSİRİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Xülasə

İnformasiya cəmiyyətində sənaye cəmiyyətində ön planda olan maddi məhsullar əvəzinə informasiya texnologiyalarının verdiyi informasiyanın istehsalı əhəmiyyət kəsb edir. Əslində informasiya cəmiyyətinin yaranmasında ən böyük pay informasiya texnologiyalarına məxsusdur. İnformasiya cəmiyyəti İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə ABŞ, Yaponiya kimi inkişaf etmiş ölkələrdə və bəzi Qərbi Avropa ölkələrində kənd təsərrüfatı, sənaye, xidmət sektorları, təhsil, səhiyyə və rabitə sahələrində informasiya texnologiyalarından istifadənin artması ilə diqqət cəlb edir. İnformasiya texnologiyaları informasiyanın təmin edilməsi, təhlili, saxlanması, yayılması və tətbiqi proseslərində istifadə olunan kompüter, elektron və kommunikasiya texnologiyalarının bütün ən son və müasir inkişaflarını əhatə edən bir anlayış kimi müəyyən edilir. İnformasiya texnologiyaları ümumiyyətlə informasiya ehtiyatlarına daxil olmaq, paylaşmaq və istifadə etmək üçün elektron vasitələrdən istifadə etməyə imkan verən bütün tətbiqlər adlanır. Ən ümumi mənada informasiya texnologiyaları informasiyanın toplanması, işlənməsi, saxlanması və zəruri hallarda istənilən yerə ötürülməsi və ya bu informasiyaya istənilən yerdən bu gün üçün avtomatik olaraq elektron, optik və oxşar üsullarla daxil edilməsi kimi müəyyən edilə bilər.

Açar sözlər: *informasiya texnologiyaları, müəssisənin idarə edilməsi.*

GİRİŞ

İnkişaf edən texnologiya, rabitə və ticarət həcmi ilə bugünkü rəqabətli bazarda müəssisələrin korporativ məqsədlərinə çatmaq, fəaliyyətlərində mükəmməlliyə nail olmaq, yeni xidmət və məhsullar inkişaf etdirmək üçün informasiya texnologiyaları və sistemlərindən istifadə zərurəti yaranmışdır. Bu gün müəssisələrin idarəetmə və digər funksiyalarında, xidmətlərin və fəaliyyətlərin icrasında operativ və effektiv qərarlar qəbul etmək üçün informasiyaya mümkün qədər tez çatmaq zərurəti təşkilatların inkişaf etməkdə olan bütün növ texnologiyalardan faydalanmasını qaçınılmaz edir. Xüsusilə 1990-cı illərdən sonra sürət qazanan informasiya texnologiyalarının inkişafı informasiyadan səmərəli və səmərəli istifadənin təmin edilməsi informasiya texnologiyalarının həm iri, həm də orta müəssisələrdə interfeys şəklində tətbiqini zəruri etmişdir. Əslində, informasiya texnologiyaları tətbiqləri ilə insanların üzərinə düşən yükü yüngülləşdirərək məlumatı saxlamaq və əldə etmək üçün müxtəlif kompüter və elektron cihazların istifadəsi müəssisələrin bu proqramlara müraciət etməsinə gətirdikcə daha çox şərait yaradır. Sənaye inqilabından sonra sənayeləşmənin sürətlənməsindən sonra yaşanan sürətli dəyişikliklər fərdin gündəlik işindən iqtisadiyyata, beynəlxalq münasibətlərdən bank sistemində, yeni istehsal sistemlərindən marketinq imkanlarına, təhsildən tutmuş bir sıra dəyişikliklərə və çevrilmələrə

səbəb oldu. Beləliklə (xüsusilə İkinci Dünya Müharibəsindən sonra) sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə çevrilmə baş verdi.

Tədqiqatın aktuallığı

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı müasir vəziyyətin keyfiyyətə yeni vəziyyəti ilə bağlı iki əsas məqamla, informasiya cəmiyyətinin qurulması və informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə müəyyən edilir.

Bu əsrin son onilliklərində bəşəriyyət öz inkişafının yeni mərhələsinə - informasiya cəmiyyəti quruculuğu dövrünə qədəm qoyur. Bu tip sivilizasiya hazırda baş verən informasiya texnologiyaları inqilabına uyğundur. Yeni cəmiyyətin formalaşması zamanı maddi istehsal, dünyagörüşü, həyat və təhsil tərz, incəsənət və mədəniyyət köklü dəyişikliklərə məruz qalır. Fəaliyyətin təkcə formaları deyil, həm də məzmunu dəyişir. Bu kontekstdə informasiya cəmiyyətinin müəssisənin idarə edilməsinə dair yeni tələblərinin müəyyənləşdirilməsi vacibdir.

İkinci məqam isə informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə bağlı yeni reallıqdır. 1990-cı illərdə təşkilatı idarə etmək üçün menecerlər üçün mövcud olan dördüncü növ əsas resurs təqdim etdilər. Uzun illərdir ki, müəssisələr üç növ resursu idarə edirlərdilər. Bunlar insanlar, pullar və maşınlar idi. Daha sonra isə məlumat əlavə edildi. İnformasiya texnologiyalarına, lazerlər və avtomobillər kimi yüksək ixtisaslaşmış maşınlardan fərqli olaraq, təşkilatın strukturuna, müştərilərlə qarşılıqlı əlaqəsinə və həm müəssisə daxilində, həm də ondan kənar rabitələrə köklü şəkildə təsir göstərə bilən əsas resurs kimi baxmağın vaxtı çatmışdı.

Ən son yanaşmaların bəlkə də ən perspektivli və perspektivlisi daha təkmil informasiya sistemlərinin istifadəsidir. Bu cür sistemlər idarəetmə prosesinin dəyişdirilməsinə bir neçə cəhətdən kömək edir.

Həll yolları

Qloballığın və rəqabətin qaçılmaz olduğu müasir dünyada müəssisələr dəyişikliklərə və yeniliklərə uyğunlaşmaq və bu yenilikləri qoruyub saxlamaq üçün inkişafı yaxından izləməlidirlər [6, s.152]. Bunu ələ keçirməyin ən yaxşı yollarından biri informasiya texnologiyalarıdır. İnformasiya texnologiyaları gündəlik həyatın ayrılmaz hissəsi kimi həyatımıza daxil olub. İnformasiya texnologiyaları sayəsində insanlar istədikləri məlumatı asanlıqla əldə edə, saxlaya və dünyanın müxtəlif yerlərinə göndərə bilirlər. IT-dən müəssisələrdə idarəetmə, xidmət və istehsal amillərinə töhfə vermiş və onların məhsuldarlığının artırılmasında müəyyənəddici amil olmuşdur. Müəssisələrin informasiya texnologiyalarına qoyduğu investisiyaların dəyəri İS-dən istifadədən və gəlirlərdən asılı olaraq biznesin zamanla fəaliyyətində əks olunur. Bu kontekstdə informasiya sistemlərin və texnologiyaların iş performansına təsir etdiyi ortaya çıxdı və müəssisələrin bu sistemlərdən istifadə etməsi qaçınılmazdır. Dünyada gedən sürətli dəyişiklik və qloballaşma prosesində müəssisələrin mövcudluğunu davam etdirməsi üçün; Rəqabətə, bazara və dəyişən müştəri gözləntilərinə cavab vermək üçün öhdəliklər var. Bu vəziyyət müəssisələrin üzərindədir və xərc, istehsal müddətləri, ehtiyatlar, məhsul çeşidi, çatdırılma tarixləri, müştəri xidmətləri, keyfiyyət, tələb, təklif və səmərəli istehsal baxımından təzyiq yaradır. Müəssisələr yuxarıda sadalanan bu təzyiq elementlərinə qarşı dura bilmək üçün iş proseslərində bəzi dəyişikliklər və təkmilləşdirmələrdən keçməlidirlər. Müəssisələr öz fəaliyyətlərini təkmilləşdirmək və dəyişmək prosesində informasiya sistemləri texnologiyalarından istifadə etməlidirlər. İnformasiya texnologiyaları müəssisəyə lazım olan məlumatların toplanması, işlənməsi, saxlanması, bir yerdən başqa yerə ötürülməsi və istifadəçilərin xidmətinə təqdim edilməsində mühüm üstünlüklər verir [3, s.109]. Bundan əlavə, müəssisəyə informasiya texnologiyaları məhsuldarlıq, səmərəlilik və gəlirlilik kimi maddi performans meyarlarına əlavə olaraq, müştəri məmnuniyyəti kimi qeyri-maddi biznes performans meyarlarının müsbət inkişafına da töhfə verir. İnformasiya texnologiyalarından istifadə etməklə müəssisələr həm biznes daxilində, həm də xaricində effektiv ünsiyyət mühiti təmin edir ki, bu da biznes fəaliyyətinə və

fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Müəssisələrdə əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olan informasiya texnologiyaları, təqdim etdiyi yeni texnoloji imkanlarla müəssisələrin inkişaf proseslərində mühüm rol oynayır. İnformasiya texnologiyaları müəssisələrin struktur, idarəetmə, insan resursları və biznes sahələri kimi əsas dinamikalara müsbət təsirləri müəssisələrin fəaliyyətində müsbət irəliləyişlərə səbəb olmuşdur. İnformasiya texnologiyaları baş verən yeni inkişaf daima qiymət, vaxt, keyfiyyət və xidmət baxımından biznes fəaliyyətlərinə təsir edərək dəyişiklikləri məcbur edir. Xüsusilə, informasiya texnologiyaları yeniliklər biznes strukturunda və biznesdə köklü dəyişikliklərə səbəb olur; O, öz məhsul və xidmətlərini təklif etmək, yeni bazarlar və müştərilər tapmaq, səmərəliliyi artırmaq üçün müxtəlif imkanlar təklif edir.

Müəssisələr xərcləri azaltmaq, reputasiya qazanmaq, bazar payını, mənfəət payını və performansını artırmaq üçün yenidən strukturlaşdırma təcrübələrinə qərar verirlər. Bunun üçün onlar biznes strukturunun və biznes proseslərinin yenidən qurulmasına əhəmiyyətli təsir göstərən informasiya texnologiyalarından istifadə edirlər. İnformasiya texnologiyalarının sistemin səmərəliliyinin artırılması, müştəri məmnunluğunun təmin edilməsi, xərclərin azaldılması, yeni informasiyaya əsaslanan məhsulların tətbiqi və rəqabət qabiliyyətinin artırılması kimi ümumi məqsədləri var. İnformasiya texnologiyaları səmərəli istifadə bölmələr arasında səmərəliliyi artırır və təşkilat daxilində biznes məqsədlərinə sabitliklə nail olmaq üçün həyata keçirilən fəaliyyətlərə kömək edir.

İnformasiya texnologiyaları müəssisə daxilində və xaricində yaradılan strategiyaların əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir [5, s.70]. İnformasiya emalı, kommunikasiya və avtomatlaşdırma sahələrindəki inkişaf biznesdən biznesə informasiya fəaliyyətlərində və biznes proseslərində yeni transformasiyalara səbəb olur. Bundan əlavə, kompüter avadanlıqlarının xüsusiyyətlərinin gündən-günə inkişafı, xərclərin azalması və istifadəçilər tərəfindən qrafik proqramlaşdırma texnikaları ilə hazırlanmış proqram təminatının istifadəsinin asanlaşdırılması informasiya texnologiyalarının strateji istifadəsində səmərəli olmuşdur. İnformasiya texnologiyaları müəssisələrdə strateji cəhətdən rəqabət üstünlüyünü təmin etmək, səmərəliliyi və performansını artırmaq, idarəetmə və təşkilatlanmada yeni metodların işlənilib hazırlanması və yeni biznes sahələrinin yaradılması üçün istifadə oluna bilər. Bununla belə, keçmişdə bir çox təşkilatlar strateji məqsədlər üçün informasiya texnologiyalarından istifadənin əhəmiyyətini lazımi səviyyədə dərk etməmişlər. Bu məsələnin əhəmiyyətini dərk edən az sayda müəssisə isə informasiya texnologiyalarından strateji istifadə sayəsində rəqiblərini qabaqlamağı bacarıb. Bu gün informasiya texnologiyalarından strateji məqsədlər üçün istifadənin vacibliyi biznes subyektləri tərəfindən daha yaxşı başa düşülür. Bu texnologiyaları sadə ofis avtomatlaşdırma sistemləri kimi deyil, ümumi strategiyanın ayrılmaz elementi kimi qəbul etməklə informasiya texnologiyalarının biznes daxilində əsas rollardan birini öz üzərinə götürməsi mümkündür.

Müəssisələrin informasiya texnologiyaları tətbiqində əldə etdikləri kritik uğur faktoru biznes funksiyalarının bu sistemlərlə inteqrasiya qabiliyyətini göstərir. İnformasiya texnologiyalarının bizneslə inteqrasiyasında rəqabət üstünlüyü təmin edir, biznesin səmərəliliyini və məhsuldarlığını artırır. Çevik məlumat axını ilə sifarişlərin, məhsulların, proseslərin və avadanlıqların dəqiqliyi və əlçatanlığı təmin edilir. Bu yolla biznesin və müştərilərin ehtiyaclarına daha tez cavab verilə bilər. Texnologiyaların marketinq üçün verdiyi imkanlar artdıqca informasiya texnologiyaları istehsal, xidmət və korporativ iş axınının marketinq strategiyalarına təsiri də artacaq. İnformasiya texnologiyalarından istifadənin sürətlə artması marketinq strategiyalarında bu sistemlərin əhəmiyyətini artırmışdır. Çünki strategiyanın formalaşdırılması, yaradılması və inkişafı prosesləri qısaldılmışdır. Yeni informasiya texnologiyalarından istifadənin artması və hər yerə asan çıxışın təmin edilməsi marketinq təcrübələrini sürətləndirmiş və tətbiq müddətlərini qısaltmışdır [1, s.572]. Buna görə strateji marketinqdə müasir informasiya texnologiyalarından istifadə əsas tələbdir. Strateji marketinqdə bizneslərdə zərurət halına gələn informasiya texnologiyaları bizne-

sin ehtiyaclarına uyğun olaraq uyğunlaşdırılmalıdır. Bu yolla rəqiblər üzərində üstünlük əldə etmək, rəqiblərdən üstün olmaq və digər strateji məqsədlərə xidmət etmək hədəflənir. Müəssisələr üçün mühüm informasiya texnologiyaları sistemi olan informasiya texnologiyaları, müştəri münasibətlərinin idarə edilməsini ən yüksək səviyyədə həyata keçirə bilir. Sistemin bu cür əməkdaşlığa imkan verməsi informasiya texnologiyalarını irəli düşünən və gələcəyə yönəlmiş marketing menecerləri üçün prioritetlər sırasına qoyur.

Müəssisələrin mal və xidmətlərin keyfiyyəti, etibarlılıq, məhsul çeşidi, müştəri xidməti kimi məsələlərdə daim artan müştəri gözləntilərini qarşılamaq və bu imkanları artırmaq qabiliyyətindən asılıdır. Bu səbəblə müəssisələr yüksək keyfiyyətli və sərfəli qiymətə çevik məhsul istehsal etmək üçün mövcud istehsal sistemlərində tənzimləmələr etməlidirlər. Qlobal rəqabətin artması ilə müştərilər dünyanın istənilən ölkəsində istehsal olunan məhsullar arasından rahatlıqla seçim edə bildiyi üçün müştərilərin keyfiyyət gözləntiləri günü-gündən artır. Dəyişən bazar şərtləri ilə keyfiyyətə artan önəm, müəssisələrdə keyfiyyətin bir idarəetmə kimi qavranılmasına və tətbiqinə zəmin yaratmış, "Ümumi Keyfiyyət İdarəetmə"sini müasir idarəetmə modelinə çevirmişdir [4, s.362].

İnformasiya texnologiyaları menecerlər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki onların işinin əsasını informasiya təşkil edir. İnformasiya texnologiyası kompüterlərdə saxlanılan verilənlər üzərində əməliyyatların, hərəkətlərin, müxtəlif mürəkkəblik dərəcələrinin mərhələlərinin yerinə yetirilməsi üçün dəqiq tənzimlənmiş qaydalardan ibarət prosesdir. İnformasiya texnologiyalarının əsas məqsədi ilkin informasiyanın emalı üzrə məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində istifadəçi üçün zəruri olan informasiyanı əldə etmək və onun əsasında optimal idarəetmə qərarını qəbul etməkdir. İnformasiya texnologiyaları informasiya ehtiyatlarından istifadə proseslərinin mürəkkəbliyini azaltmaq, habelə informasiyanın toplanması, emalı, saxlanması, yayılması və nümayişini təmin edən texnoloji zəncirdə birləşmiş metodlar və proqram-texniki vasitələrin məcmusudur. İdarəetmə iqtisadiyyatı sahəsində informasiya texnologiyaları idarəetmə obyektinin optimal bazar parametrlərinə nail olmaq üçün aparat və proqram təminatından istifadə etməklə qərar qəbul etmə mexanizminin etibarlı və operativ məlumatlarına fərqli ilkin məlumatların emalı üsullarının məcmusudur. Əslində, informasiya texnologiyaları praktikada kompüterlərin və informasiyanın emalı və ötürülməsinin digər texniki vasitələrinin texnoloji tətbiqinə aiddir. İstənilən texnologiya kimi, informasiya texnologiyası da maddi vasitələrin müəyyən komplekslərini (informasiya daşıyıcıları, ölçmə, ötürmə, emal edən texniki vasitələr və s.), onların qarşılıqlı əlaqə üsullarını, habelə informasiya ilə işin təşkilinin müəyyən üsullarını əhatə edir [2, s.271].

Bütün növ informasiya texnologiyaları və onların təminatı vasitələri iqtisadi fəaliyyətin xüsusi sahəsini təşkil edir, inkişafı informasiyalaşdırma üzrə dövlət elmi, texniki və sənaye siyasəti ilə müəyyən edilir. İnformasiya texnologiyaları vasitələri müəyyən bir kompüter növü üçün bir və ya bir neçə əlaqəli proqram məhsullarıdır.

Texnoloji prosesin mərhələləri, hərəkətləri, əməliyyatları standartlaşdırıla və vahidləşdirilə bilər ki, bu da informasiya proseslərinin daha səmərəli məqsədyönlü idarə olunmasına imkan verəcəkdir. Kompüter informasiya texnologiyaları aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- kompüterlərin və rabitə vasitələrinin integrasiyası;
- kompüterlə interaktiv (dialog) iş rejimi;
- müxtəlif proqram məhsullarının integrasiyası (məlumat formatlarının qarşılıqlı əlaqəsi);
- həm məlumatların, həm də problem bəyanatlarının dəyişdirilməsi prosesinin çevikliyi [7, s.248]

İdarəetmə problemlərini həll etməklə idarəetmə funksiyaları həyata keçirilir. İdarəetmənin funksiyaları və vəzifələri təşkilatı idarə etmək üçün informasiya texnologiyalarının işləməsi, personalın fəaliyyəti ilə bağlıdır və təşkilatın qəbul edilmiş təşkilati strukturunu əks etdirir. Buna

uyğun olaraq, təşkilat bloklara, struktur bölmələrə bölünür, hər biri ona həvalə edilmiş təşkilatın səlahiyyətləri və resursları əsasında ona həvalə edilmiş funksiyaları yerinə yetirir. Firmanın idarə edilməsi üçün müasir informasiya texnologiyası, hər hansı bir təşkilatın əsas funksiyası hazır məhsulun buraxılması ilə əlaqəli optimal idarəetmə qərarının qəbul edilməsi üçün iqtisadi obyektin informasiya sistemindəki məlumatlar üzərində əməliyyatların aparılması üçün aydın şəkildə tənzimlənmiş qaydalardan ibarət bir prosesdir. İstehsal fəaliyyətinin şərtlərinin dəyişməsi, idarəetmə sisteminin ona adekvat uyğunlaşdırılması zərurəti təkcə onun təşkilinin təkmilləşdirilməsinə deyil, həm də idarəetmə funksiyalarının məsuliyyət səviyyələrinə, onların qarşılıqlı əlaqə formalarına və s. görə yenidən bölüşdürülməsinə təsir göstərir. İlk növbədə, biz müasir prinsiplər, metodlar, təşkilati strukturlar əsasında qurulmuş, funksional problemlərin həlli üçün nəzərdə tutulmuş idarəetmə sistemindən söhbət gedir və bunun əsasında daha sonra optimal idarəetmə qərarı verilir. Müasir mərhələdə informasiya texnologiyaları biznes tətbiqlərinin əsas effektiv tətbiqləri elektron ofisdə iş axınının avtomatlaşdırılması, telekommunikasiya şəbəkələrinin və sistemlərinin yaradılması, informasiya sistemlərinin, məlumat bazalarının və maliyyə-iqtisadi sahədə, idarəetmə və biliklərin inkişafıdır. Müasir cəmiyyətdə biznesin inkişafı informasiya ilə sıx bağlıdır. Ən aktual vəzifə müasir bir müəssisədə məlumat axınlarının səlahiyyətli idarə edilməsidir.

NƏTİCƏ

İnformasiya sistemlərindən səmərəli istifadə müəssisələr üçün getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Daim dəyişən biznes və rəqabət mühitində varlığını davam etdirməli olan müəssisələr buna ancaq mümkün yeniliklərə hazır olmaqla nail ola bilərlər. Son illərdəki inkişaflarla daha da mürəkkəbləşən iş dünyasında yaşanan problemlərə həll yolu olaraq informasiya texnologiyalar, sərəştə və səmərəli istifadə ön plana çıxdı. İnformasiya texnologiyalarının biznes performansına təsiri daim öyrənilən və yenilənən bir mövzudur. Son onillikdə informasiya texnologiyalarından istifadə edən müəssisələrin sayı xeyli artıb, lakin bu sistemlərdən nə dərəcədə səmərəli istifadə edilməsi məsələsi daha da aktuallaşıb. Funksional məzmunu və texnoloji göstəriciləri baxımından korporativ idarəetmədə informasiya sistemləri və informasiya texnologiyalarına qoyulan yüksək tələblər onların yaradılması, həyata keçirilməsi, təkmilləşdirilməsi və istismarı proseslərində təşkilat rəhbərinin məcburi iştirakını tələb edir. İstənilən təşkilatın müəssisənin idarə edilməsində informasiya sistemləri və informasiya texnologiyalarından istifadə aşağıdakı vəzifələrin həllinə yönəlmişdir:

- İS və İT-nin strukturu, onların funksional təyinatı təşkilatın məqsədlərinə uyğun olmalıdır.
- Müəssisənin idarə edilməsində İS və İT öz məqsəd və vəzifələrini başa düşən insanlar tərəfindən idarə edilməli və əsas sosial və etik prinsiplərə uyğun istifadə edilməlidir [10, s.42]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Alonso A.D., Bressan A., Sakellarios N. (2016). "A resource based approach in the context of the emerging craft brewing industry" // "European Business Review", 28(5),560-582 p.
2. Bal Y.(2010). "Rəqabət avantajı yaratmada kaynak temelli yaklaşım bağlamında insan kaynaklarının rolü" // "Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi", 14, 267-278 s.
3. Baran M. (2017). "İşletmelerin rekabeti avantajı elde etmesinde büyük veri bilgi yönetimi ve iş zekası", İstanbul, "Beta Yayınları", 450 s.
4. Donate M.J., Sanchez J.D. (2015). "The role of knowledge-oriented leadership in knowledge management parctices and innnovation"// "Journal of Business Research", 68,360-370 p.

5. Dulkadir B., Akkoyun B. (2013). “Bilişim teknolojilerinin işletme performansı üzerine etkileri ve gaziantep ilinde tekstil sektöründe bir araştırma” // “Gümüşhane Üniversitesi SB Elektronik Dergisi”, sayı 7, cilt 2, 65-80 s.

6. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. (2019). “Dünya iqtisadiyyatının tənzimlənməsinin əsasları”, Bakı, “Şərq və Qər q nəşriyatı”, 312 səh.

7. İraz R. (2015). “İşletmelerde bilgi yönetiminin yenilik ve rekabet gücü üzerindeki etkileri” // “İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi”, 19 (1), 243-258 s.

8. Loebbecke C., Fenema P.C., Powell P. (2013). “Managing inter-organizational knowledge sharing” // “journal of strategic information systems”, 25, 4–14 p.

9. Yurdakul C., Çağlayan U. (2010), “Bilgi teknolojileri türkiye için nasıl bir gelecek hazırlamakta”, İstanbul, “Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları”, 400 s.

U.Y.Huseynova

PhD in Economics, associate professor, Azerbaijan State Oil and Industry University

M.A.Jafarov

master student, Azerbaijan State Oil and Industry University

Theoretical basics of the impact of information technologies on enterprise management

Abstract

In the information society, the production of information provided by information technologies is important instead of the material products that are in the foreground in the industrial society. In fact, the largest share in the creation of the information society belongs to information technologies. In the period after the Second World War, the information society is noted for the increased use of information technologies in the fields of agriculture, industry, service sectors, education, health, and communication in developed countries such as the United States, Japan, and some Western European countries. Information technology is defined as a concept that includes all the latest and modern developments in computer, electronic and communication technologies used in the processes of providing, analyzing, storing, distributing and applying information. Information technologies are generally referred to as all applications that allow the use of electronic means to access, share and use information resources. In the most general sense, information technology can be defined as the collection, processing, storage and, if necessary, the transfer of information to any place or the automatic entry into this information from any place for today by electronic, optical and similar methods.

Key words: *information technologies, enterprise management.*

У.Ю.Гусейнова

*к.э.н, доцент, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

М.А.Джафаров

*магистрант, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

Теоретические основы влияния информационных технологий на управление предприятием

Резюме

В информационном обществе важно производство информации, обеспечиваемое информационными технологиями, а не материальные продукты, которые находятся на

первом плане в индустриальном обществе. Фактически, наибольшая доля в создании информационного общества принадлежит информационным технологиям. В период после Второй мировой войны информационное общество отличается более широким использованием информационных технологий в сферах сельского хозяйства, промышленности, сферы услуг, образования, здравоохранения и связи в таких развитых странах, как США, Япония и др. некоторых западноевропейских стран. Информационные технологии определяются как понятие, включающее в себя все новейшие и современные разработки компьютерных, электронных и коммуникационных технологий, используемых в процессах предоставления, анализа, хранения, распространения и применения информации. Информационными технологиями обычно называют все приложения, которые позволяют использовать электронные средства для доступа, совместного использования и использования информационных ресурсов. В самом общем смысле информационные технологии можно определить как сбор, обработку, хранение и, при необходимости, передачу информации в любое место или автоматический ввод этой информации из любого места на сегодняшний день электронными, оптическими и подобными способами.

Ключевые слова: информационные технологии, управление предприятием.

A.V.Quliyev
magistrant, Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
quliyev_00@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 30.01.2023

The article was received by editorial board on 13.01.2023

Статья принята к печати 13.01.2023

ÖLKƏNİN İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ REGIONLARININ TURİZM POTENSİALININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

İşğaldan azad edilmiş ərazilərinin əhəmiyyətindən danışarkən regionun ölkə iqtisadiyyatına verdiyi töhfə mühüm rol oynayır. Bu, həmin ərazilərin iqtisadi potensialıyla bağlı gələcək fəaliyyəti müəyyən etməyə imkan verir.

Azad edilən ərazilərin hansı iqtisadi imkanlara malik olduğu hamımıza məlumdur. Bura kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq və bitkiçilik, turizm, mədəni sənayesi və digər sahələr daxildir.

Aydındır ki, rayonda əkin və biçilmiş sahələr xeyli ərazini əhatə etməklə kənd təsərrüfatı üçün perspektivlər yaradır. İşğaldan əvvəlki dövrdə bu sahə kənd təsərrüfatı sahəsində ölkə iqtisadiyyatına mühüm töhfə verib. Turizm sənayesinə gəlincə, ərazinin təbii sərvətlərlə zəngin olması, qonaqpərvərliyi bu sahədə daha fəal fəaliyyət göstərməyə imkan yaradır.

Araşdırmada ölkənin işğaldan azad edilmiş regionlarının turizm potensialının qiymətləndirilməsi aparılmış, mövzuyla bağlı müvafiq təkliflər irəli sürülmüş, müəllifin şəxsi yanaşması verilmişdir.

Açar sözlər: *azad edilmiş regionlar, turizm potensialı, gələcək imkanlar, turizm potensialının qiymətləndirilməsi, mövcud vəziyyət.*

GİRİŞ

Turizmin sürətli inkişafı bütün dünyada müşahidə olunur. Bu gün təkcə turizm sektoru bütün global xidmət ticarətinin təxminən 30%-ni təşkil edir. Turizm sənayesi böyük və kiçik xidmət sahələrinin geniş spektri ilə qarşılıqlı əlaqədə olduğundan onun milli iqtisadiyyata verdiyi töhfəni dəqiq qiymətləndirmək mümkün deyil. Bununla belə, milli və beynəlxalq ədəbiyyatda mövzu ilə bağlı nəzəri və empirik araşdırmalardan belə başa düşülür ki, turizm iqtisadi artım və inkişafa müsbət təsir göstərir.

Ölkə iqtisadiyyatında turizm sektorunun payı günü-gündən artır. Nəticə etibarilə, sektorda gəlirlərin artması, xüsusilə işğaldan azad edilmiş bölgələrdə turizmə olan marağı və əqabəti gücləndirir. Başqa sözlə, turizm sənayesi bütövlükdə iqtisadi artım potensialını artırır.

İşğaldan azad edilmiş rayonlarda turizm potensialının təhlili

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə müalicəvi suların olması buranın müalicəvi turizm baxımından böyük potensiala malik olduğunu göstərir. Təsadüfi deyil ki, həmin ərazilərdəki sanatoriyalar bir vaxtlar müxtəlif xəstəliklərdən əziyyət çəkən insanların üz tutduqları müalicəvi yerlər olub.

Digər tərəfdən, dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri - Azıx mağarası və digər tarixi abidələr işğaldan azad edilmiş ərazilərin turizm cəlbediciliyini artırır. Bu mənada işğaldan azad edilən ərazilərdə turizmin digər sahələrə nisbətən daha geniş imkanlara malik olduğunu iddia edən ekspertlər də var.

Belə ekspertlərdən biri, iqtisadçı Rövşən Ağayev deyir ki, işğaldan azad edilmiş rayonlarda təbii sərvətlər var, lakin həmin resursların iqtisadiyyatımıza yüksək həcmdə əlavə dəyər yaradacağı ilə bağlı gözləntilər real hesablamalara əsaslanmır [1].

Ekspertin fikrincə, işğaldan azad edilmiş rayonların ən böyük potensialı düzgün təşkil olunarsa, turizmlə bağlı olacaq: "Müalicə turizmi üçün unikal imkanlar var. Eyni zamanda tarixi və rekreasiya turizmi üçün..."[1] Tərəddüd etmədən deyə bilərik ki, bu rayonların turizm gəlirləri İndiyə qədər bütün Azərbaycanın turizm gəlirindən çox ola bilər - söhbət ən azı 1,5 milyard dollardan gedir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm diqqət yetirilməli olan sahələrdən biridir. Belə ki, bu sahədə Türkiyənin təcrübəsini asanlıqla tətbiq etmək mümkündür.

Ölkəmizin turizm sektorunda baş verən son inkişaf hamıya məlumdur. Son on ildə Azərbaycan turizm sahəsində müəyyən mərhələyə çatıb. İşğaldan azad edilən torpaqlar onun gələcək tərəqqisində böyük rol oynayacaq. Qalan ərazilər işğaldan azad edildikdən sonra bütün azad edilmiş ərazilərdə infrastruktur qurulacaq və yaxın illərdə ərazilər turistləri qəbul edə biləcək.

Hər bir ərazinin potensialına uyğun infrastruktur qurulmalı və turistlər cəlb edilməlidir. Belə ki, Qarabağ zonası və ətraf rayonlar həm ekoturizm, həm də dağ turizmi baxımından Azərbaycanın dilbər guşələrindən sayılır [2].

Ekoturizmi və müxtəlif ekstremal turizm növlərini inkişaf etdirmək üçün bu zona üçün yüksək dağlıq relyef var. Eyni zamanda Azərbaycanı coğrafi baxımdan qərb və şərqə bölsək, qərb zonası – həm Naxçıvan, həm də Qarabağ zonası xüsusilə mineral sularla zəngindir.

Azərbaycanın bu bölgələrində aşağı İstisu, Qotursu, İliqsu, Şırlan, Turşsu və bir çox başqa mineral sular bulaqlar var. Bu rayonlar mineral sularla zəngin olduğundan onların müalicə turizminin təşkilində çox mühüm payı olacaq. Turistlərə tarixən yanaşmaqla da onları cəlb edə bilərik. Məsələn, Şuşa tarixi şəhərdir və çox xoş coğrafi məkana malikdir [2]. Ümumiyyətlə, Qarabağ Azərbaycanın ən gözəl füsunkar guşələrindən biridir. Ermənilər tərəfindən işğaldan azad edilmiş Azərbaycan ərazilərində çoxsaylı mineral və termal suların mövcudluğu nəzərə alınaraq, əhalinin istirahətinin və əyləncəsinin təşkili üçün bu sahəyə xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, bu da ən mühüm sahələrdən biridir. Qarabağ ərazisinin işğaldan azad edilmiş bütün inzibati rayonlarında çoxlu turizm ehtiyatları mövcuddur ki, onlardan ən məşhurlarından biri Kəlbəcər rayonunun ittifaq turizm marşrutlarına daxil edilmiş çoxsaylı termal suları, o cümlədən "İstisu" sanatoriyasıdır.

Dəniz səviyyəsindən 2225 metr yüksəklikdə yerləşən "İstisu" termal bulağı Kəlbəcər rayonunun qərb hissəsində yerləşir, "İstisu" mineral bulağın suları ilə insanların həm xarici, həm də daxili xəstəliklərini müalicə etmək mümkündür. Bir çox xəstəliklərin müalicəsində onun rolu əvəzsizdir. On iki bulaqdan ibarət "İstisu" 1980-ci illərdə bulağın üstündə böyük sanatoriya və iki mineral su zavodu tikilib istifadəyə verilmişdir. Həmin zavodlar gündə 800.000 litr su istehsal edirdi [3].

Təbiət mənzərələri, tarixi abidələri, şəfalı suları, mütləq görülməli, bir sözlə istirahət guşələri ilə öyündüyümüz Qarabağ hələ sovetlər dövründə turizm bölgəsi kimi tanınırdı. Yəqin ki, yaşlı nəsil xatırlayır ki, o vaxtlar mühüm Ümumittifaq marşrutları arasında Qarabağ marşrutu çox populyar idi. Bu bölgənin dini, ekoloji, aqroturizm və digər turizm növləri üçün əlverişli imkanları var idi. Qarabağın tacı olan Şuşanın turizmin güclü inkişafı üçün xüsusilə böyük potensialı var. Bu şəhərdə Pənahəli Xan sarayı, Yuxarı Gövhər ağa məscidi, Aşağı Gövhər ağa məscidi, Xurşidbanu Natəvanın evi, Molla Pənah Vəqifin məqbərəsi, Şuşa mağara düşərgəsi, Şuşa qalası kimi tarixi abidələr və muzeylər diqqət çəkir.

Onlar Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən dağıdılsa da, Azərbaycan Prezidentinin fərman və sərəncamları çərçivəsində yerli memarlıq abidələri kimi tanınan bu ünvanlarda bərpa işlərinə başlanılıb. Şuşanın həm də tarix, sağlamlıq və mədəniyyət turizmi üçün böyük potensialı var. Turşsu çəmənliyi, Səkil bulağı, İsa bulağı, Şamilin bulağı, Cıdır düzü və s. turizm üçün geniş perspektivlər vəd edir [4]. Turşsu müalicəvi və şəfalı suyu ilə sağlamlıq turizminin inkişafı üçün

hərtərəfli şərait yaradacaq. Şuşa Qarabağ xalçaçılıq sənətinin mərkəzlərindən biri kimi də böyük üstünlüklərə malikdir.

Ölkə başçısının tapşırığına əsasən işğaldan azad edilmiş ərazilərin turizmin inkişafı strategiyası hazırlanıb. Sözügedən sənədə əsasən, turizm məhsullarının inkişafı həmin ərazilərdə turizm infrastrukturunun qurulması ilə paralel həyata keçiriləcək. Təbii ki, turistlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi əsas vəzifədir.

Gələcəkdə Füzuli-Xocavənd-Şuşa-Laçın, Füzuli-Cəbrayıl-Zəngilan, Zəngilan-Qubadlı-Kəlbəcər-Laçın, Bərdə-Ağdam istiqamətləri üzrə turizm marşrutlarının təşkili nəzərdə tutulub. Şuşa ayrı-ayrılıqda regionların turizm potensialında yüksək qiymətləndirilir. Bu dəyərin bariz nümunələrindən biri də bu ilin əvvəlində Azərbaycan Prezidentinin sərəncamı ilə Şuşanın Azərbaycanın Mədəniyyət Paytaxtı elan edilməsidir. Bu şəhərdə mədəni-kütləvi tədbirlərin, festivalların təşkili, turizm məhsullarının təqdimatı, beynəlxalq sərgilər və digər mədəni-kütləvi görüşlərin keçirilməsi gündəmdədir.

Laçın-Kəlbəcər, Qubadlı-Zəngilan və Füzuli-Ağdam-Cəbrayıl da təbiət, qış və sağlamlıq turizmi inkişaf etdiriləcək, dağıdılmış mədəniyyət müəssisələri və işğalın nəticələrini göstərmək üçün bəzi tikililər qorunub saxlanılaraq turistlərə nümayiş etdiriləcək. Çünki turizmin iqtisadi tərəfi ilə yanaşı siyasi və təbliğat tərəfi də var. Bunun dünya turizm təcrübəsinə böyük təsiri var.

Qarabağın bütün bölgələrində, o cümlədən ölkəmizin cənub istiqamətində turist axını üçün əlverişli coğrafi şərait var. İranlı turistlərin Xudafərin, türk turistlərin isə Naxçıvan üzərindən gəlməsi gözlənilir. Bu iki istiqamətdən işğaldan azad edilmiş ərazilərə turist axını olacaq [4].

Azərbaycan turizminin prioritet əsasları var və Azərbaycan Prezidentinin tapşırıq və tövsiyələrinə əsasən bu istiqamətdə müəyyən qurumlar tərəfindən layihələr hazırlanır, zəruri tədbirlər həyata keçirilir.

Dövlət səviyyəsində özəl sektorun və alimlərin birgə söyləri nəticəsində Dağlıq Qarabağın həm təbii, həm də antropogen turizm ehtiyatları ön plana çəkilir [4]. Rayonda turizmin inkişafı üçün yeni marşrutlar yaradılır. Dünya standartlarına uyğun avtomobil yolları çəkilir, beynəlxalq hava limanları tikilir. Bu yerlər dağlıq ərazi olduğundan dağ və alpinizm turizmi xüsusi maraq doğurur. Bundan əlavə, ekskursiyaların, aktiv və ekstremal turizmin inkişafı üçün qarşılıqlı maraqlı layihələr hazırlanıb.

Zəngilanda çoxlu termal su mənbələri var. Orada tarixi və dini abidələr, çinar meşəsi var. Ona görə də təbiətinin zənginliyinə görə Qarabağın gələcəyi daha çox ekoturizmlə bağlı ola bilər. Ondan savadlı istifadə olunarsa, çox güman ki, Qarabağ dünyanın mühüm ekoloji turizm məkanlarından birinə çevrilə bilər.

Xudafərin körpüsü, Azıx mağarası gələcəkdə ən populyar turizm marşrutları hesab olunur. Mədəni-tarixi abidələrimiz dağıdılsa da, bərpa olunduqdan sonra həmin istiqamətlərə turların təşkili həyata keçiriləcək.

NƏTİCƏ

Qarabağda aparılan böyük quruculuq işləri rayonda turizm xidmətlərinin daha da rəngarəng olmasına gətirib çıxaracaq. Hazırda əsas diqqət Qarabağın turizm potensialının inkişafına yönəlib. Belə ki, bölgələrə beynəlxalq səyahətlər mərhələli şəkildə bərpa olunacaq, Azərbaycanın turizm potensialının dünya ölkələrində təbliği sürətləndiriləcək.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastruktur bərpa edildikdən sonra ilk növbədə Azərbaycan vətəndaşlarının həmin ərazilərə səfərləri gözlənilir. Çünki illərdir həsrətində olduğumuz yerləri ziyarət etmək, görmək istəyən minlərlə insan var. Bütün qeyd etdiklərimiz Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinin turizm potensialından və gələcək inkişafından xəbər verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. <https://ikisahil.az/post/ishgaldan-azad-olunmush-eraziler-olke-turizmine-tohfe-verme-ye-qadirdirmi> (04.02.2021)
2. <https://kaspi.az/az/isaldan-azad-olunan-torpaqlarin-turizm-potensialı%20> (14.01.2020)
3. <https://modern.az/az/news/268965/qarabag-yaxin-illerde-dunya-ehemiyetli-turizm-mekanina-cevrilecek-> (11.12.2020)
4. <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/qarabagin-dunyani-heyran-edecek-zeng-in-turizm-potensialı-var-1618693035> (04.01.2023)

A.V.Guliyev

master student, Azerbaijan University of Tourism and Management

Evaluation of the tourism potential of the liberated regions of the country

Abstract

The region's contribution to the country's economy plays an important role when talking about the importance of the liberated territories. This allows to determine the future activity related to the economic potential of those areas.

We all know what economic opportunities the liberated territories have. This includes agriculture, animal husbandry and horticulture, tourism, mining and other areas.

It is clear that the sown and harvested areas in the region cover a considerable area and create prospects for agriculture. In the pre-occupation period, this area made an important contribution to the country's economy in the field of agriculture. As for the tourism industry, the area's rich natural resources and hospitality allow for more active activities in this area.

In the study, the tourism potential of the liberated regions of the country was assessed, relevant proposals were made, and the author's personal approach was given.

Key words: *liberated regions, tourism potential, future possibilities, assessment of tourism potential, current situation.*

A.B.Гулиев

магистрант, Азербайджанский Университет Туризма и Менеджмента

Оценка туристического потенциала освобожденных регионов страны

Резюме

Вклад региона в экономику страны играет важную роль, когда речь идет о значении освобожденных территорий. Это позволяет определить будущую деятельность, связанную с экономическим потенциалом этих территорий.

Все мы знаем, какими экономическими возможностями обладают освобожденные территории. Сюда входят сельское хозяйство, животноводство и садоводство, туризм, добыча полезных ископаемых и другие направления.

Понятно, что посевные и уборочные площади в области занимают значительную площадь и создают перспективы для сельского хозяйства. В до оккупационный период этот район внес важный вклад в экономику страны в области сельского хозяйства. Что касается индустрии туризма, то богатые природные ресурсы и гостеприимство региона позволяют вести более активную деятельность в этой области.

В исследовании оценивался туристический потенциал освобожденных регионов страны, вносились соответствующие предложения, а также давался личный авторский подход.

Ключевые слова: *освобожденные регионы, туристический потенциал, будущие возможности, оценка туристического потенциала, текущая ситуация.*

A.N.Sultanova
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ayten.sultanova.2000@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.02.2023

The article was received by editorial board on 15.02.2023

Статья принята к печати 15.02.2023

AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ TURİZM BAZARININ SWOT GÖSTƏRİCİLƏRİNİN TƏHLİLİ

Xülasə

Məqalə Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş rayonlarının turizm bazarından bəhs edir. Bu bölgələrdə turizm potensialı yüksəkdir və turizm sənayesi regionda iqtisadi inkişaf üçün mühüm imkan yaradır. Məqalədə Azərbaycanın bu bölgələrdə turizm sənayesinin inkişafı istiqamətində atdığı addımlar, yerli və xarici turistlərin bölgəyə marağını artırmaq üçün görülən işlər, regionda mövcud turizm obyektləri və gələcəkdə həyata keçiriləcək layihələr araşdırılır. Bundan əlavə, məqalədə regionun turizm bazarının SWOT təhlili də aparılıb və güclü və zəif tərəflər, imkanlar və təhdidlər göstərilib. Nəticə etibarilə, Azərbaycanın bu bölgələrində turizm sənayesinin inkişafı istiqamətində görülən işlər mühümdür və regionun turizm bazarının gələcək potensialı yüksəkdir.

Açar sözlər: azad edilmiş ərazilər, potensial imkanlar, turizm bazarı GZİT (SWOT) analizi.

GİRİŞ

İşğaldan azad edilmiş rayonların turizm bazarı son illərdə Azərbaycanın əsas gündəm mövzularından birinə çevrilib. Bura Qarabağ və ətraf yeddi rayon daxildir. İllərdir işğal altında olan bu rayonlar 2020-ci ildə müharibədən sonra Azərbaycanın qələbəsi ilə yenidən Azərbaycanın nəzarətinə keçmişdir. Bölgənin işğaldan azad edilməsi Azərbaycanın milli birliyə və bütövlüyünə sadıqlığından xəbər verir.

Turizm sənayesi son illər Azərbaycan üçün mühüm iqtisadi sahəyə çevrilib. Ölkə zəngin mədəni irsi, təbii gözəllikləri və tarixi əhəmiyyəti ilə turizm baxımından böyük potensiala malikdir. İşğal olunmuş ərazilər zəngin mədəni irsi, təbii gözəllikləri və tarixi yerləri ilə bu potensialı daha da artırır. Azərbaycan hökuməti turizm sənayesinin inkişafına təkan vermək və bu regionlarda iqtisadi inkişafı dəstəkləmək üçün müxtəlif layihələr həyata keçirir.

Xarici turistlərin və yerli əhəlinin marağı ilə bu bölgələrdə turizm bazarının potensialı artır. Bölgədə turizm infrastrukturunu və obyektləri inkişaf etdirilərək turistlərin yerləşdirilməsi, qida və içki, nəqliyyat və digər ehtiyaclarının ödənilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılır. Azərbaycan turizm sənayesi üçün lazımi infrastrukturun yaradılmasına və turistlərin cəlb edilməsinə sərmayə qoymağa davam edir.

Bununla belə, turizm bazarının inkişafı üçün müəyyən çətinliklər də var. Rayonun işğalı ilə əlaqədar turizm sənayesi tam inkişaf etməmiş və obyektlərin əksəriyyətinə ziyan dəymişdir. Bu, bölgənin turizm potensialını məhdudlaşdırır. Bundan başqa, ərazidə yaşayanların çoxu evlərindən çıxarılıb və öz mülklərinə qayıda bilməyib. Bu, regionda turizm sənayesinin inkişafına, turistlərin yerləşdirilməsinə mane ola bilər.

Nəticə etibarilə işğaldan azad edilmiş rayonlarda turizm bazarı Azərbaycan üçün mühüm fürsət yaradır. Araşdırmalar və investisiyalar turizm sənayesinin inkişafında mühüm addım olsa da, regionda turizm bazarının potensialını tam şəkildə açmaq üçün daha çox səy tələb olunur. Bu məqsədlə Azərbaycan hökuməti regionda turizm obyektlərinin təmirinə və yeni obyektlərin tikin-

tisinə sərmayə yatırır. Bundan əlavə, rayonda turizm məhsul və xidmətlərinin şaxələndirilməsi ilə turistlərin marağını artırmaq üçün müxtəlif turizm tədbirləri və festivallar təşkil olunur.

Azərbaycanda işğaldan azad edilmiş torpaqlar və erməni siyasəti

Azərbaycan uzun müddətdir ki, işğal olunmuş əraziləri ilə bağlı münaqişə ilə üzləşib. 1991-ci ildən Ermənistan Dağlıq Qarabağa, Xocalıya və Azərbaycanın bir çox digər ərazilərinə hücum edərək işğal edib. Bu hadisələr nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20 faizindən çoxunu və milyonlarla insanını itirdi.

Ermənistanın işğal etdiyi ərazilər insanların yaşamaq hüquqlarını pozub. Ona görə də Azərbaycan münaqişənin həlli üçün əraziləri qaytarmaq yolundadır. Bu münaqişədə Azərbaycan bəzilərinin qeyri-qanuni hesab etdiyi Dağlıq Qarabağ, Xocalı, Laçın, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Kəlbəcər kimi ərazilərin azad edilməsi ilə bağlı müharibə aparıb. Bu əməliyyatlar uğurlu olsa da, münaqişənin həlli ilə bağlı problemlər davam edir [1, s.13].

Münaqişənin həllində əsas məsələlər sərhədlərin və azad edilmiş ərazilərin idarə olunmasıdır. Azərbaycan işğaldan azad edilmiş ərazilərin bütün infrastrukturunun inkişafı üçün bir sıra layihələrə start verib. Bu layihələrə yeni yollar, kanalizasiya, suvarma və elektrik şəbəkələri daxildir. Bu infrastrukturun inkişafı turizm sektoruna da ciddi təsir göstərəcək.

Azərbaycan turizm potensialı baxımından da zəngin ölkədir. Turizm sahəsi Azərbaycan iqtisadiyyatında ən sürətlə inkişaf edən sahələrdən biridir. İşğaldan azad edilmiş ərazilər turizmin inkişafı üçün yeni imkanlar yaradır.

Münaqişə ilə bağlı problemlər turizm sektoruna mənfi təsir göstərə bilər. Bu problemlər arasında sərhədlərin açılmaması, məcburi köçkünlük və insanların işğaldan əziyyət çəkdikləri ağır şərait, ərazidə ağır silahları əvəz edəcək layihəli turizm infrastrukturunun olmaması kimi problemlər var. Bu amillər turistlərin bu bölgələrə gətməsinə mane olur.

Ermənistanın bu rayonları işğal etməsi nəticəsində bölgədə yaşayan insanların da hüquqları pozulub. Əraziləri işğaldan azad edildikdən sonra Azərbaycan öz ərazisindəki məcburi köçkünlərə dəstək məqsədilə çoxsaylı layihələrə start verib. Bu layihələr çərçivəsində məcburi köçkünlər üçün yeni evlər, tibbi yardım, iş yerlərinin açılması və reabilitasiyası kimi imkanlar təmin edilir.

Bütün bunlara baxmayaraq, bu münaqişənin həlli ilə bağlı problemlər davam edir. Bu münaqişənin həlli regionun inkişafı və məcburi köçkünlərin geri qayıtması üçün daha çox əməkdaşlıq və dialoq tələb edir. Bu münaqişəni bütün tərəflər arasında münasibətlər, siyasi dialoq və əməkdaşlıq şəraitində həll etmək mümkündür.

Qısaca olaraq qeyd edək ki, Azərbaycan işğaldan azad edilmiş ərazilərin idarə olunması ilə bağlı münaqişənin həlli istiqamətində çalışır.

Azad edilmiş ərazilərdə turizm bazarının SWOT göstəricilərinin təhlili

Azad edilmiş ərazilərdə turizm bazarının SWOT (güclü, zəif tərəflər, imkanlar və təhdidlər) təhlili aşağıdakı kimi nəzərdən keçirilə bilər:

Cədvəl 1

Azad edilmiş ərazilərdə turizm bazarının SWOT göstəricilərinin təhlili

Güclü tərəflər	Zəif tərəflər
Mədəni və tarixi turizm obyektlərinin, təbii gözəlliklərin və digər turistik obyektlərin olması; Əyləncə mərkəzləri, su idman növləri və s. kimi qeyri-müəyyən və müasir bayram təklifləri;	Yolların, nəqliyyat və yaşayış vasitələrinin olmaması və ya qeyri-kafi olması kimi infrastruktur problemləri; Ərazinin təmizliyi və təhlükəsizliyi kimi turizm təsərrüfatının səlahiyyətli idarə edilməsi və təkmilləşdirilməsinin olmaması;

Tətil paketləri və xidmətləri təklif edən yerli turizm agentliklərinin və tur şirkətlərinin inkişafı; Vergi güzəştləri və turizmdə dəstək proqramları kimi hökumət təşəbbüsləri;	İstirahət zamanı istifadə olunan keyfiyyətsiz və ya qeyri-adekvat xidmətlər;
İmkanlar	Təhdidlər
Turizmin artması ilə əlaqədar yeni turizm və istirahət mərkəzlərinin açılması; Regionda turizmin inkişafına sərmayə qoymaq üçün maliyyə resurslarının artırılması; Yerli və xarici turistlərin sayının artması və turizmin mənfəətlərindən qorunmaq üçün tədbirlərin görülməsi imkanlarının artırılması;	Regional müharibə, terrorizm və ya iqtisadi sıxıntı kimi siyasi və ya iqtisadi qeyri-sabitlik; İqlim dəyişikliyi ; Turistlərin sağlamlığı və təhlükəsizliyinin risk altında olması;

***Mənbə:** Araşdırma nəticəsində müəllif tərəfindən hazırlanmışdır*

Bölgədəki turizm bazarının SWOT təhlili güclü və zəif tərəfləri, imkan və təhdidləri üzə çıxarır. Güclü tərəflərə bölgənin zəngin mədəni irsi, təbii gözəlliyi və tarixi əhəmiyyəti daxildir. Bundan əlavə, bölgədə turizm potensialının artırılması üçün aparılan işlər və investisiyalar da güclü tərəfdir. Bununla belə, zəif tərəflər arasında regionda turizm infrastrukturunun olmaması, zədələnmiş obyektlər və ərazidə yaşayan insanların məcburi köçkün olması daxildir. İmkanlar arasında regionun zəngin mədəni irsinin turizm sənayesi üçün mühüm cəlbedici amil olması və turizm sektorunun regionun iqtisadi inkişafına töhfə verməsi daxildir. Təhdidlər arasında regionda hələ də münaqişələrin olması ehtimalı, siyasi qeyri-sabitlik və turizm baxımından regionun araşdırılmamış turizmi var.

Zəif tərəflərin aradan qaldırılması üçün regionda turizm infrastrukturunun inkişafı və yenilənməsi vacibdir. Rayondakı turizm obyektləri yenilənməli, dağılmış və ya zədələnmiş obyektlər təmir edilməlidir. Bundan əlavə, regionda turizm təhsili və məşğulluq üçün proqram və layihələr hazırlanmalıdır. Bu, regionda turizm sənayesinin davamlılığını təmin etməyə kömək edə bilər [2, s.18].

Bölgənin turizm potensialını artırmaq üçün turizm tədbirləri və festivallar kimi müxtəlif turizm tədbirləri təşkil edilə bilər. Unudulmamalıdır ki, bölgədə mövcud olan tarixi və mədəni irs turizm sənayesi üçün mühüm cəlbedici amildir. Bu səbəbdən bölgənin tarixi, mədəni və təbii sərvətlərinin turistlərin diqqətini cəlb edəcək şəkildə təbliği vacibdir.

Bölgədə turizm bazarının inkişafı üçün digər mühüm amil turistlərin bölgəyə rahat və təhlükəsiz səyahətini təmin etməkdir. Ona görə də regionda nəqliyyat infrastrukturunu inkişaf etdirilməli, təhlükəsizliyi təmin edilməlidir.

Nəhayət, regionun turizm potensialını tam reallaşdırmaq üçün regionda siyasi və təhlükəsizlik problemlərinin həlli yollarını tapmaq lazımdır. Bölgədəki siyasi və təhlükəsizlik məsələlərinin həlli turistlərin bölgəyə səyahətlə bağlı narahatlığını azalda və regionda turizm sənayesinin inkişafına şərait yarada bilər.

Bölgənin turizm imkanları inkişaf etdirilə və genişləndirilə bilər. Bu məqsədlə regionda təbii, tarixi və mədəni sərvətlərin təbliği və marketinqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Rayonun turizm potensialını üzə çıxarmaq məqsədilə respublika və beynəlxalq turizm yarmarkalarında iştirak etməklə rayonun turizm imicini və potensialını təbliğ etmək imkanları yaradıla bilər.

Bundan əlavə, bölgədə turizm sektorunu dəstəkləyən hüquqi tənzimləmələr etmək lazımdır. Turizm sərmayələrini stimullaşdırmaq, vergidən azad etmək və yerli biznesi dəstəkləməklə turizm sektorunu təşviq etmək olar.

Turistləri bölgəyə gəlməyə təşviq etmək üçün bölgədə turizm fəaliyyətləri və tədbirlər təşkil edilə bilər. Məsələn, bölgədə turistlərin diqqətini cəlb edəcək təbiətdə gəzinti, alpinizm, rafting

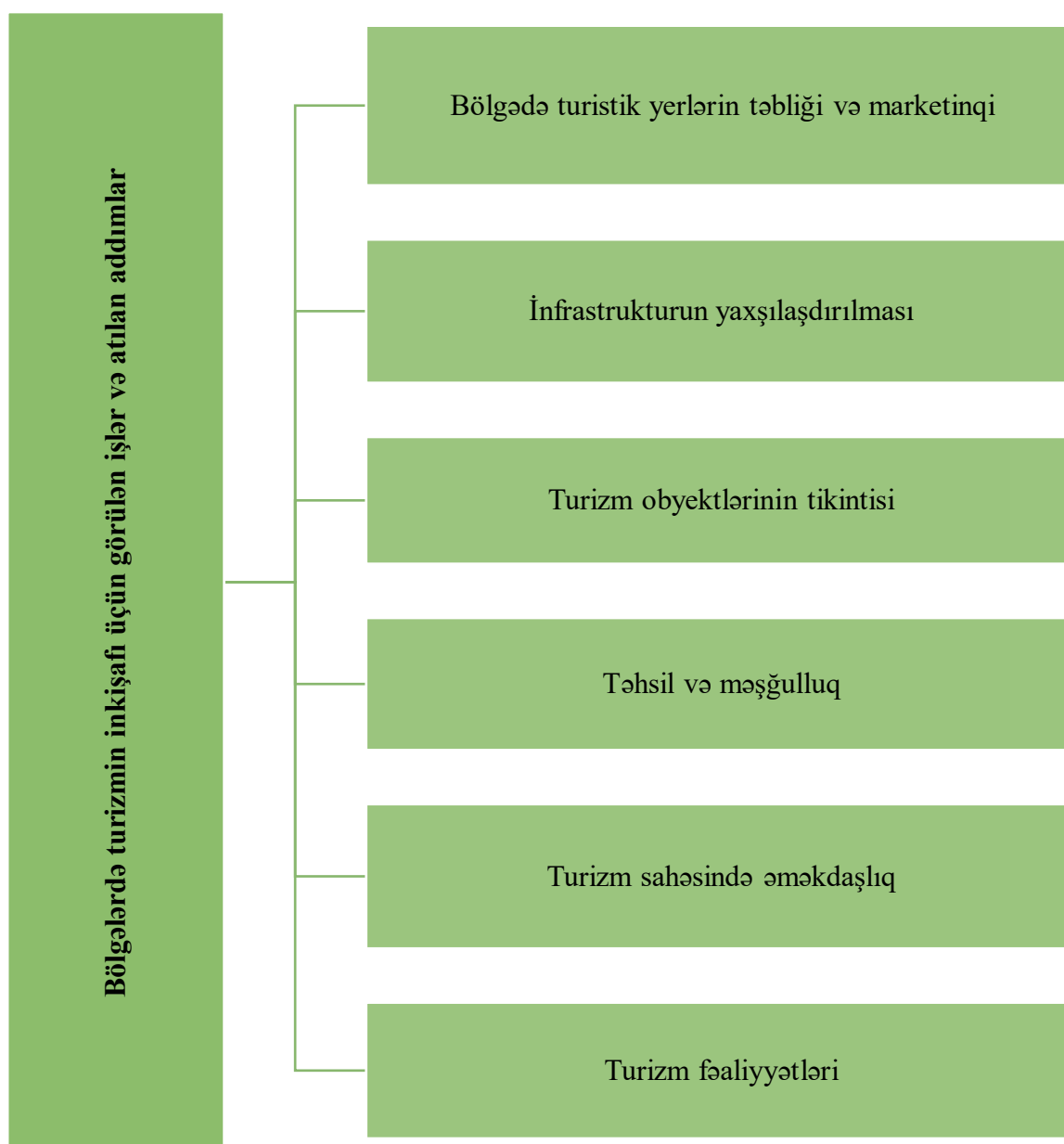
kimi təbiət idmanı fəaliyyətləri təşkil edilə bilər. Bundan əlavə, bölgədə turistik yerlərin inkişafı və turistlərə daha yaxşı xidmət göstərəcək turizm obyektlərinin və mehmanxanaların açılması təşviq edilə bilər [3, s.10].

Nəhayət, bölgədə turizm imkanlarının yaxşılaşdırılması üçün yerli əhalinin iştirakı və dəstəyi vacibdir. Bölgədəki turizm sektorunun davamlılığı üçün turizm sektoru yerli əhalini turizm sektorunda işə cəlb etmək və öyrətməklə turizm sektoru yerli əhali tərəfindən mənimsənilə və inkişaf etdirilə bilər.

Bölgələrdə turizmin inkişafı üçün görülən işlər və atılan addımlar

Azərbaycanda işğaldan azad edilmiş rayonlarda turizmin inkişafı üçün bir sıra işlər görüldü, addımlar atılıb.

Sxem 1: Bölgələrdə turizmin inkişafı üçün görülən işlər və atılan addımlar

Mənbə: Araşdırma nəticəsində müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Bölgədə turistik yerlərin təbliği və marketinqi: Bölgənin təbii, tarixi və mədəni zənginliyinin təbliği və marketinqi ilə turizm potensialı aşkar edilmişdir. Bu məqsədlə respublika və beynəlxalq turizm yarmarkalarında iştirak etməklə rayonun turizm imici və potensialı təbliğ edilib.

İnfrastrukturun yaxşılaşdırılması: Rayonda yollar, körpülər, su ehtiyatları və elektrik xətləri daxil olmaqla infrastruktur işləri aparılmışdır. Bu səylər sayəsində daha çox turist bölgədə rahat və təhlükəsiz səyahət edə bilmişdir.

Turizm obyektlərinin tikintisi: Rayonda turizm obyektlərinin tikintisi və müasirləşdirilməsi istiqamətində araşdırmalar aparılmışdır. Bu yolla turistlərin yaşayış, yemək və içki və digər turistik xidmətlərə daha asan çıxışı mümkün olmuşdur.

Təhsil və məşğulluq: Turizm sektorunun davamlılığı üçün yerli əhalinin turizm sektorunda təhsil alması və işlə təmin olunması təmin edilmişdir. Rayon gənclərinə turizm sektoru üçün təlimlər və kurslar verilib.

Turizm sahəsində əməkdaşlıq: Regionda turizm potensialının artırılması məqsədilə bütün ölkə üzrə turizm sektorunun maraqlı tərəfləri arasında əməkdaşlıq qurulmuşdur. Bu yolla turizm sektorunun inkişafı üçün birgə strategiya və planlar qurulub [4, s.15].

Turizm fəaliyyətləri: Bölgədə turizm fəaliyyətləri təşkil edilmiş və turistlərin diqqətini cəlb etmək üçün təbiət gəzintiləri, alpinizm və rafting kimi təbiət idmanı tədbirləri həyata keçirilmişdir.

Bütün bu araşdırmalar nəticəsində rayonda turizm sektoru inkişaf etdirilmiş, turizm potensialı üzə çıxarılmışdır. Bölgədə turizm sektoruna qoyulan investisiyaların artması ilə turizm sektoru həm bölgə əhalisinə, həm də ölkə iqtisadiyyatına töhfə verir.

Azərbaycanın işğaldan azad olunan bölgələrində turizm sektorunun inkişafı üçün bəzi təhdidlər və problemlər

Azərbaycanda işğaldan azad olmuş bölgələrdə turizm sektorunun inkişafı üçün müəyyən təhlükələr və problemlər ola bilər. Bunlar:

Təhlükəsizlik təhdidləri: Ərazidə təhlükəsizlik problemləri ola bilər. Xüsusilə sərhəd bölgələrində baş verən münaqişələr və ya terror aktları turistlərin səyahət planlarına mənfi təsir göstərə bilər.

İnfrastrukturun qeyri-kafi olması: Bölgədəki infrastruktur çatışmazlıqları turizm sektorunun inkişafına mane ola bilər. Xüsusilə yollar, nəqliyyat şəbəkəsi və turizm obyektlərinin qeyri-kafi olması turistlərin bölgəyə çatmasını və orada qalmasını çətinləşdirə bilər.

Təhsilin olmaması: Regionda turizm sektoru işçiləri və xidmət təminatçıları arasında adekvat təlim və təcrübə çatışmazlığı ola bilər. Bu, turist məmnuniyyətinə mənfi təsir göstərə bilər.

Təbii fəlakətlər: Bölgədə baş verən təbii fəlakətlər, xüsusilə zəlzələ və daşqınlar turistlərin təhlükəsizliyinə ciddi təhlükə yarada bilər.

Mədəni fərqlər: Bölgədəki müxtəlif mədəniyyətlər, dillər və ənənələr turistlər üçün mədəniyyət şoku yarada və turist məmnuniyyətini azalda bilər [5, s.16].

Regional münaqişələr: Regiondakı regional münaqişələr turizm sektorunun inkişafına mənfi təsir göstərə bilər və turistlərin bölgəyə səyahətinə mane ola bilər.

Bu təhdidlərin idarə olunması üçün turizm sektorunda çalışanlarla turizmlə əlaqəli maraqlı tərəflər arasında koordinasiyanın təmin edilməsi, fəvqəladə hallar planlarının hazırlanması, təhlükəsizlik tədbirlərinin artırılması və turizm xidmətləri göstərən kadrların hazırlanması kimi tədbirlər görülməlidir.

NƏTİCƏ

Nəticə olaraq, Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş əraziləri turizm potensialı olan bölgələrdir. Bu bölgələrin turizm sektorunun inkişafı üçün müxtəlif imkanlar mövcuddur. Rayonda təbii turizm, bədii turizm, istirahət və istirahət turizmi və bir sıra digər turizm variantları mövcuddur. Bu bölgədə turizm infrastrukturunu və xidmətləri də inkişaf etdirilir.

Bölgədə turistlər üçün aktiv olan otellər, restoranlar, muzeylər, konfrans zalları kimi bir çox turizm infrastrukturunu mövcuddur. Lakin bu bölgələrdə mübahisələrlə bağlı problemlər də var. Torpaqların açılmaması üçün layiqli turizm infrastrukturunu, məcburi köçürmə və işğal səbəbindən sərt şərtlər, ağır silahlar tarlada mövcud deyil.

Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün Azərbaycan Qarabağ müzakirəsinin həlli ilə bağlı problemlərin həlli və regionda daha da inkişaf etdiriləcək turizm infrastrukturunun yaradılması kifayətdir. Bu, həmçinin ərazidəki məcburi köçkünlər və ətraf ərazilərlə bağlı məsələləri tamamlayaraq bu bölgədə turizm sektorunun daha da inkişafına kömək edəcək.

Bu rayonlarda turizmin inkişafı ilə bağlı dəstəkləyici sənədlərin hazırlanması, rayonda turizm infrastrukturunun daha da inkişaf etdirilməsi və mərkəzlərin yaradılması turizm sektorunun daha da inkişafına töhfə verəcək.

Bundan əlavə, bu regionlarda turizm sektorunun inkişafı Azərbaycanın turizmin diversifikasiyası strategiyasının tərkib hissəsidir. Ölkənin turizm sektorunda bəzi turizm növlərinin zəngin olması haqqında məlumat verilir. Lakin bütün bu turizm növlərinin ölkənin şəhər mərkəzlərində cəmləşməsi turistlərin alternativ olaraq kəndlərə və rayonlara maraq göstərməsinə səbəb olur.

Bu bariz nümunədə azad edilmiş torpaqlar regionda turizm sektorunun şaxələndirilməsinə imkan yaradır. Regionda təbiət turizmi, alpinizm, simvollar və ənənəvi incəsənət və memarlıq turizmi, aqroturizm və s. kimi turizm variantları mövcuddur. Bu cür turizm növlərinin inkişafı ölkənin turizm sektorunda diversifikasiya strategiyasına uyğundur və turizm sektorunda asimetriyanın azaldılmasına kömək edəcək.

Bundan əlavə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm sektorunun inkişafı rayon əhalisi üçün məşğulluq yaradacaq və stimül mənbəyi olacaqdır. Bu, ölkədəki işsizlik probleminin həllinə kömək edəcək və region əhalisinin qarşılıqlı münasibətlərə səmərəli şəkildə qayıtmasına şərait yaradacaq.

Nəhayət, işğaldan azad edilmiş Azərbaycan torpaqlarında turizmin inkişafı, bölgədə yaşayan insanların hüquqlarının bərpası, torpaqlarının geri qaytarılması və sülh prosesinin davam etdirilməsi ilə bağlıdır. Bölgədə turizm sektorunun inkişafı region əhalisinin hüquqlarının dövlət tərəfindən müdafiəsinə inamını və dəyərini artıracaq və regionda münaqişənin davam etməsi ilə bağlı problemlərin həllinə tökan verəcək.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat :

1. Azərbaycan Respublikası Turizm Nazirliyi. (2020). İşğaldan azad edilmiş ərazilərin turizm sahəsinin inkişafı üzrə tədbirlər planı [Action plan for the development of tourism in the liberated territories]. Bakı: Azərbaycan Respublikası Turizm Nazirliyi.
2. Heydarov, R. (2020). The potential of tourism in the liberated territories of Azerbaijan. *Journal of Tourism and Heritage Studies*, 3 (2).
3. Jabrayilov, R. (2020). The Role of Tourism in Developing the New Regional Architecture of the South Caucasus: The Case of the Nagorno-Karabakh Conflict. In E. Çetin & S. S. Durmuş (Eds.), *The South Caucasus: Crossroads of Cultures and Civilizations*. Ankara: Nobel.
4. Mammadov, F. (2021). Tourism development in the liberated territories of Azerbaijan. *Journal of Tourism and Heritage Studies*, 4 (1).
5. Musayev, A. (2021). Tourism opportunities in Azerbaijan's liberated territories. *Journal of Tourism and Heritage Studies*, 4 (1).

A.N.Sultanova

master student, Azerbaijan State University of Economics

Analysis of swot indicators of tourism market in liberated territories

Abstract

This article talks about the tourism market of the liberated regions of Azerbaijan. The tourism potential in these regions is high and the tourism industry provides an important opportunity for economic development in the region. The article examines the steps taken by Azerbaijan in the direction of the development of the tourism industry in these regions, the work done to increase the interest of local and foreign tourists in the region, the existing tourism facilities in the region and the projects to be implemented in the future. In addition, the article also conducts a SWOT analysis of the region's tourism market, highlighting strengths and weaknesses, opportunities and threats. As a result, the work done in the direction of the development of the tourism industry in these regions of Azerbaijan is important and the future potential of the tourism market of the region is high.

Key words: liberated areas, potential opportunities, tourism market SWOT analysis.

A.Н.Султанова

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Анализ SWOT-показателей туристического рынка на освобожденных территориях

Резюме

В данной статье рассказывается о туристическом рынке освобожденных районов Азербайджана. Туристический потенциал в этих регионах высок, а индустрия туризма предоставляет важные возможности для экономического развития в регионе. В статье рассматриваются шаги, предпринятые Азербайджаном в направлении развития индустрии туризма в этих регионах, работа, проделанная для повышения интереса местных и иностранных туристов к региону, существующие туристические объекты в регионе и проекты, которые будут реализованы. реализованы в будущем. Кроме того, в статье также проводится SWOT-анализ туристического рынка региона с выделением сильных и слабых сторон, возможностей и угроз. В результате работа, проделанная в направлении развития индустрии туризма в этих регионах Азербайджана, имеет большое значение, а будущий потенциал туристического рынка региона высок.

Ключевые слова: освобожденные территории, потенциальные возможности, SWOT-анализ рынка туризма.

İ.Q.Quliyev
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ORCID 0000-0002-2674-4185
i.quliyev68@mail.ru
F.V.Əliyeva
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
fazila97@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.02.2023

The article was received by editorial board on 15.02.2023

Статья принята к печати 15.02.2023

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATIN ƏMƏK BAZARINA TƏSİRİ VƏ İŞSİZLİK RİSKİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Rəqəmsal iqtisadiyyatın daha çox struktur işsizlik yaratması məsələsi müzakirə mövzusudur. Ona görə də rəqəmsal iqtisadiyyata keçidin ən çox təsir edəcəyi sferanın əmək bazarı olması barədə fikirlər də vardır. Bu prosesin sosial-iqtisadi nəticələrinin tənzimlənməs üçün rəqəmsal iqtisadiyyatın əmək bazarına təsiri elmi-metodoloji cəhətdən araşdırılmalıdır.

Təqdim olunan məqalədə əsasən rəqəmsal iqtisadiyyata keçidin əmək bazarında təzahür formaları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: iqtisadiyyat, əmək, risk, işsizlik, bazar, kapital.

GİRİŞ

Müasir iqtisad elminin fəlsəfi əsasını dünya birliyinin ortamüddətli perspektivdə maddi rifah səviyyəsinin yeni rəqəmsal texnologiyaların keyfiyyətə inkişafından asılı olması fikri təşkil edir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması ilə eyni vaxtda onun bütövlükdə sosial-iqtisadi inkişafa təsirinin elmi şəkildə dərk edilməsi zərurəti böyük aktuallıq kəsb edir. Həqiqətən də, bir tərəfdən rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı əmək məhsuldarlığının artması, bazara daxil olma xərclərinin azalması, rəqabətin inkişafı və s. formasında müsbət dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Digər tərəfdən, o, həm də texnoloji işsizliyin yaranması və artması ilə dolu olan iş yerlərinin qaçılmaz transformasiyasından ibarət olan əhəmiyyətli çatışmazlıq ilə xarakterizə olunur. Təbii ki, elmi ədəbiyyatda təsvir edilən kompensasiyaedici makroiqtisadi təsirlərə əsaslanaraq, gələcəkdə elmi-texniki tərəqqinin insan əməyinin yeni istifadəsi üçün qeyri-məhdud sayda imkanlar yaradacağını, texnoloji yerdəyişmə problemini nəzəri cəhətdən aradan qaldıracağını iddia etmək olar. Lakin belə bir paradigma mahiyyət etibarilə uzunmüddətli perspektivə yönəlib və cəmiyyətin yeni texnologiyalara uyğunlaşma dövrünü nəzərə almır.

Rəqəmsal iqtisadiyyata keçidin əmək bazarında təzahür formaları. Əmək münasibətlərində işəgötürənin riskləri kadrların seçilməsi, seçilməsi və əmək müqaviləsinin bağlanması ilə müəyyən edilir, çünki ilkin olaraq işəgötürən işçi qüvvəsinin keyfiyyəti, gələcək işçinin əmək potensialı haqqında fikir əldə edir. rəsmi sənədlər (təhsil diplomu, ərizəçinin CV-si). İşə qəbulun virtualaşdırılması və çox vaxt bir sıra sənədlərin fiziki (kağız) formasından rəqəmsal formaya keçirildiyi zaman kadrların işə götürülməsi nəticəsində risklər artır. Sonradan, əmək münasibətlərinin həyata keçirilməsi prosesində işəgötürən aşağı əmək məhsuldarlığı, əmək vəzifələrini yerinə yetirməmək (lazımi şəkildə yerinə yetirməmək), işin yerinə yetirilməsinə nəzarət etməkdə çətinlik çəkmək, xüsusən də uzaqdan idarəetmə kimi işçi fərsətçiliyi, məşğulluq sektoru və s. risklərlə üzləşir. Kadrların əmək mobilliyi imkanlarının genişlənməsi, sədaqətinin

zəifləməsi, işçilərin ümumi işə sadıqlığı və əmək kollektivlərinin qeyri-sabitliyi (rəqəmsal məşğulluqda - “izdihamda” iş) nəticəsində risklər artır.

İşəgötürənin riskləri onun əməyin istifadəsi ilə bağlı xərclərinin artmasına səbəb olur. Əməyin marjinal məhsulunun dəyəri orta əmək məhsuldarlığından aşağı düşür. İşçi qüvvəsindən istifadə ilə bağlı riskləri minimuma endirmək üçün işəgötürən aşağıdakı üsullardan istifadə edir:

1) əmək vahidlərinin sayını azaldır, onu kapitalla əvəz edir, yeni texnika və texnologiyaları tətbiq edir, kadr seçimini sərtləşdirir;

2) riskləri işçiyə və ya bütövlükdə cəmiyyətə köçürməklə köçürmək;

3) riskləri yenidən bölüşdürür, onları daha çox ehtimaldan daha az ehtimala köçürür, məsələn, işçilərin motivasiyası və stimullaşdırılması sistemini rasionallaşdırmaqla, işçilərin fürsətçi davranış riskləri dolayı xərclərin risklərinə ötürülür.

İşçi riskləri tez-tez qarşı tərəf (işəgötürən) tərəfindən öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi, rəsmi əmək münasibətlərinin pozulması ilə əlaqələndirilir. İşəgötürən əmək qanunvericiliyini pozaraq, işçiyə münasibətdə sosial öhdəlikləri yerinə yetirmədikdə, xərclərin bir hissəsini cəmiyyətin və ya işçinin özünə keçirir. Məsələn, mülki-hüquqi müqavilələr bağlayarkən müştərini sosial müavinətlərə qənaət etmək podratçının gəlirlərini sağlamlıq problemlərinin həllinə və ya bacarıqlarının artırılmasına sərf etməyə məcbur edir. Eyni şey qeyri-rəsmi (qeydiyyatdan kənar) əmək münasibətlərinə də aiddir. İşçilərin hüquqlarının pozulması işəgötürən üçün İnternetdə mənfə rəylər, məhkəmə çəkişmələri, cərimələr və s. getdikcə əmək münasibətlərinin deformasiyaya uğraması, onların formalardan qeyri-rəsmi müstəviyə keçməsi işəgötürən tərəfindən əmək məsrəflərinə qənaət və risklərin ötürülməsi hesabına baş verir.

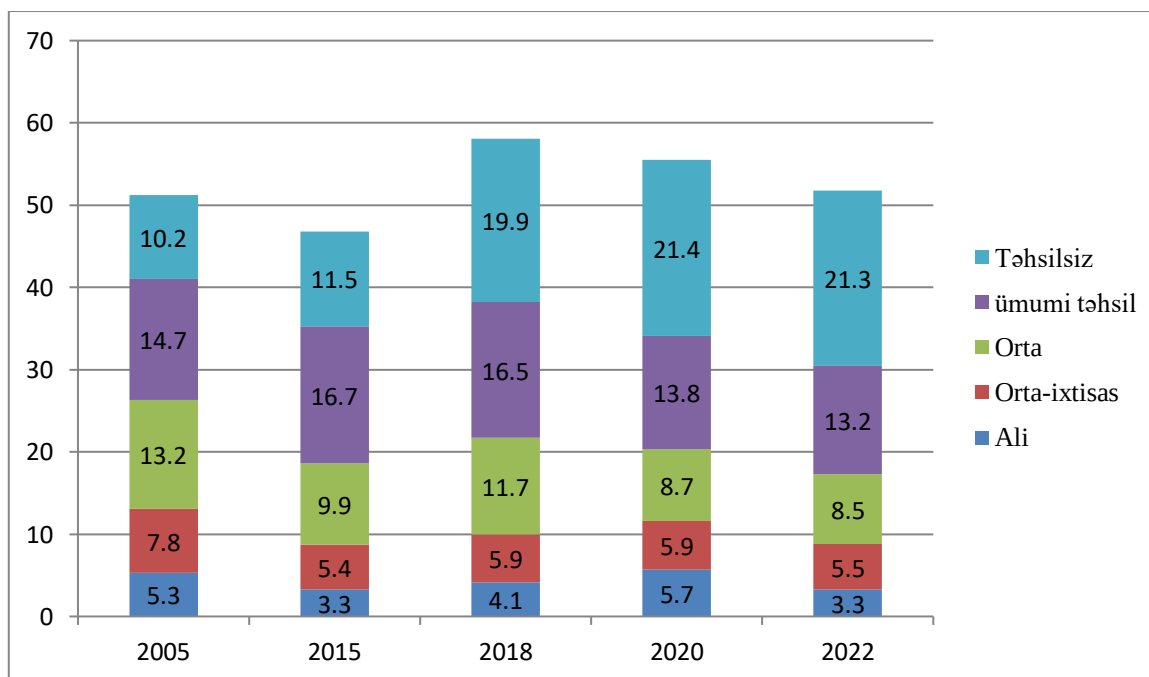
Müasir əmək bazarında işçinin əsas riskinə işsizlik (işsizlik) aid edilə bilər. Eyni zamanda, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) genişlənməsinin təsiri altında işçinin riskləri, işçilərin səlahiyyətlərinə dair tələblərin dəyişdirilməsi, xüsusən də gəlirin, onun bir hissəsinin, habelə iş yerinin özünün itirilməsi riskləri artır (şəkil 1).

Şəkil 1. Rəqəmsallaşma şəraitində əmək bazarında risklərin sistemləşdirilməsi
Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İşəgötürən rəqəmsal texnologiyaların inkişaf səviyyəsinə uyğun gələn və onlardan istifadənin ən böyük gəlirini təmin edən keyfiyyətli işçi qüvvəsi axtarır. Bu, təkcə işəgötürənlə işçinin ilk dəfə görüşdüyü xarici əmək bazarı üçün deyil, həm də daxili bazar üçün xarakterikdir. Daxili əmək bazarında işəgötürənin tələbləri təkcə peşəkar bacarıqlara deyil, həm də insan kapitalının digər komponentlərinə aiddir: yüksək dərəcədə uyğunlaşma - dəyişən istehsal şəraitinə tez uyğunlaşma qabiliyyəti, yenidən hazırlıq qabiliyyəti, genişləndirməyə hazır olmaq. "funksionallıq" və daim bilik yenilənməsi, yaradıcı özünü inkişaf, yeni ideyaların yaranması, yaradıcılıq və reaksiyaların sürəti. Rəqəmsallaşma dövründə bir komandaya uyğunlaşmaq, korporativ dəyərləri və mədəniyyəti bölüşmək bacarığı, sədaqət, kommunikativ, sosial kapitalın olması işçinin rəqabət üstünlüyü kimi qəbul edilir. Eyni zamanda, ərizəçinin əmək bazarında riskləri nə qədər sürətlə artırsa, onun insan kapitalı nə qədər az spesifik olarsa, o, mobilliyə, fəaliyyət profilini dəyişdirməyə, özünü təhsil və ömür boyu öyrənməyə bir o qədər az meyllidir.

İnsan kapitalının spesifikliyi onun daşıyıcısının əmək bazarında rəqabət qabiliyyətini müəyyən edir. Rəqəmsal iqtisadiyyatda qeyri-rəsmi (qeydiyyatdan kənar) əmək qarşılıqlı əlaqələrinin, eləcə də mahiyyətə əmək olmayan münasibətlərin (məsələn, sifarişçi-icraçı) payı artdığından, bu seqmentdə dövlət tənzimlənməsinin əhatə dairəsi xeyli azalır. Tələbin təkliflə qarşılıqlı əlaqədə olduğu bazarın özünü tənzimləməsinin rolu artır. İş axtaranlar arasında rəqabət nə qədər yüksək olarsa, işsiz qalma və ya işini itirmə riskləri bir o qədər yüksək olar. Aşağı ixtisaslı işçi qüvvəsi seqmentində rəqabət əhəmiyyətlidir, buna görə də risklər yüksəkdir. Araşdırmalar göstərir ki, ən aşağı işsizlik səviyyəsi OECD ölkələrində ali təhsilli insanlar arasında müşahidə olunur.

Şəkil 2. Azərbaycanda təhsil səviyyəsindən asılı olaraq işsizliyin dinamikası

Mənbə: <https://stat.gov.az/source/labour/>

Rəqəmsal iqtisadiyyatın işsizlik risklərinin səviyyəsinə təsirinin qiymətləndirilməsi. İşəgötürənin tələblərinə uyğun rəqəmsal, informasiya və kompüter bacarıqlarına, ünsiyyət bacarıqlarına və uyğunlaşma qabiliyyətinə malik olmaq işçinin əmək bazarındakı risklərini azaldır, lakin tam aradan qaldırmır. İKT ilə işləyən iş adamı M.Fordun qeyd etdiyi kimi, texnoloji dəyişikliklərin sürəti o qədər yüksək olacaq ki, işçilərin sadəcə olaraq yeni ixtisaslar üzrə yenidən hazırlanmağa

fiziki olaraq vaxtı olmayacaq və beləliklə, işsizlər ordusunu davamlı olaraq dolduracaqlar. İşsizliyin ən böyük riskləri qeyri-standart həllər və idarəetmə yanaşmalarını tələb etməyən adi əməliyyatların böyük bir hissəsi ilə alqoritmləşdirməyə yaxşı kömək edən fəaliyyət növləri ilə əlaqədardır. Məhz bu əməliyyatlar İKT-nin köməyi ilə kodlaşdırıla və proqramlaşdırıla bilər.

İstehsal təşkilatçılarının işçi qüvvəsinin keyfiyyətinə dair getdikcə daha sərt və müxtəlif tələblərinin yayılması ilə, əmək müqaviləsi ilə tənzimlənən məşğulluq, habelə əmək bazarında karyera yüksəlişi işçinin həyat strategiyasının əsasına çevrildikdə onun fərdiləşməsi baş verir. Fərdiləşmə, V.Bekə görə, yalnız bazarın verdiyi şanslardan asılılıq qaldıqda, ənənəvi həyat formalarından qopmağa, özünü sosial qruplardan kənarlaşdırmağa, həmçinin ailə dəyərlərinin bərabərləşməsinə gətirib çıxara bilər [6, s.194].

Əmək bazarının fərdiləşdirilməsi əmək münasibətləri ilə bilavasitə əlaqəli risklərdən daha dərin nəticələrə səbəb olan risklərə səbəb olur. Rəqəmsallaşma kontekstində əmək bazarının riskləri iş prosesində uzaqlaşma, məsafədən məşğulluq, bu halda həll olunan vəzifələrin parçalanması ilə əlaqədardır və cəmiyyətlə - mədəniyyət, adət-ənənələr, cəmiyyətdən uzaqlaşmanın mümkün itkisindən ibarətdir. İşçilərin bu cür şəraitdən qorunmaq istəyi əmək münasibətlərinin yaranması üçün ilkin şərtlər yaradacaqdır.

Risk dərəcəsi milli əmək bazarının xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. İş yerlərinin rəqəmsallaşdırılması və avtomatlaşdırılması nəticəsində iş yerlərinin itirilməsi riskləri nə qədər yüksək olarsa, əmək bazarı nə qədər çevik olarsa, tələbin qiymət elastikliyi əmtəə bazarı ilə bir o qədər çox xarakterizə olunur (əmək haqqına tələbin elastikliyi nə qədər çox olarsa - əmək bazarı), elmi-texniki tərəqqi (ETT) və struktur dəyişiklikləri nəticəsində iqtisadiyyatda istehsal amillərinin texnoloji cəhətdən dəyişdirilməsinin marjinal sürəti bir o qədər yüksəkdir [7, s.201].

Texnoloji işsizliyin miqyası əmək ehtiyatlarının yenidən bölüşdürülməsinə müraciət edən texnoloji dəyişikliklərin dərinliyindən birbaşa asılıdır; köhnə və yeni texnologiyaların işçilərin insan kapitalının keyfiyyətinə qoyduğu tələblərdəki boşluğun ölçüsü haqqında; çeviklik-əmək resurslarının yenidən bölüşdürülməsinə az və ya çox dərəcədə töhfə verən əmək bazarlarının sərtliyi.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının işsizlik risklərinə zəif təsirini onunla izah etmək olar ki, onun payı hələ ekonometrik təhlil baxımından əhəmiyyətli deyil. Bundan əlavə, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı tədqiq olunan ölkələrin hökumətləri tərəfindən dəstəklənir, onların gündəliyinə onun inkişafına diqqət daxil edilir, xüsusi proqramlar, o cümlədən kadrların yenidən hazırlanması proqramları və əhali arasında rəqəmsal bacarıqların inkişafına dəstək verilir. Rəqəmsallaşma və işsizlik səviyyəsi arasında zəif də olsa əks əlaqə onu deməyə əsas verir ki, Avropanın və ABŞ-ın əksər yüksək inkişaf etmiş ölkələrində rəqəmsallaşma yenidən strukturlaşma və restrukturizasiya ilə müşayiət olunan sənaye iqtisadi sisteminin tərəqqisi ilə əlaqələndirilir. Sonuncunun nəticəsi işçi qüvvəsinə tələbin artması müstəvisində qısa müddətdə işsizliyin aradan qaldırılması və uzunmüddətli perspektivdə işsizlik riskinin azaldılmasıdır.

Hesablamalar göstərir ki, əmək bazarı iqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə ən güclü reaksiya ilə xarakterizə olunur. O, həm də kifayət qədər yüksək elastiklik səviyyəsi (orta əmək haqqının 1% dəyişməsindən asılı olaraq, işsizlik səviyyəsinin dəyişməsi) ilə xarakterizə olunur. Çeviklik səviyyəsi baxımından İƏİT ölkələrinin əmək bazarı aralıq mövqe tutur, Azərbaycan bazarı müqayisə edilənlərdən ən az çevikdir. Bu bazarların əmək haqqı elastikliyi bazar şərtlərinə həssaslıq dərəcəsi ilə əlaqələndirilir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, İƏİT ölkələrinin və ABŞ-ın əmək bazarı orta əmək haqqı səviyyəsinin dəyişməsinə tipik reaksiya ilə xarakterizə olunur: adambaşına düşən ÜDM-in artım tempi əmək haqqının artım tempini müəyyən edir, hansı ki, işsizlik səviyyəsinin aşağı düşmə sürətindən birbaşa asılıdır. Halbuki Azərbaycan əmək bazarında sabit birbaşa əlaqə yoxdur. Bunu hesablamalar təsdiq edir: ABŞ-da İƏİT ölkələrində adambaşına düşən ÜDM-dən asılı olaraq işsizliyin çevikliyi ilə əmək bazarının elastikliyi arasında

birbaşa güclü əlaqə; Azərbaycan Respublikasının əmək bazarı üçün zəif əlaqə vardır. Sonuncu, əmək bazarının iqtisadi vəziyyətə zəif reaksiyasını, çevikliyin olmadığını, daha doğrusu, əməyin qiyməti ilə bazarda əmək tələbi və təklifinin dəyişməsi arasında atipik (əks) əlaqəni göstərir ki, bu da qeyri-sabitdir.

NƏTİCƏ

İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması elmi-texniki tərəqqinin müasir amili və dördüncü sənaye inqilabının göstəricisidir. Bununla belə, bu proses təkcə təbii təkamül xarakteri daşıyır, həm də informasiya-kommunikasiya infrastrukturunun inkişafının, mobil və digər rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin iqtisadi inkişafda dəstəklənməsi istiqamətlərində həyata keçirilir. Texnoloji baxımdan global dəyişikliklər əmək bazarına təsir edərək onun struktur transformasiyasına, məşğulluq səviyyəsinin dəyişməsinə səbəb olur, Nəticə etibarilə, bu proseslər müxtəlif seqmentlərdə tələb-təklif nisbətlərinə, ölkədə işsizliyin miqyasına öz təsirini göstərir. Xüsusən də struktur işsizlik risklərinin səviyyəsi texnoloji dəyişikliklərin sürətinə və dərinliyinə mütənəsbil olaraq yüksəlir. Belə çıxır ki, işçi qüvvəsinin keyfiyyəti ilə istehsalın rəqəmsallaşması arasında uyğunsuzluq dərəcəsinin artması struktur işsizlik risklərini də artırır. Ona görə də rəqəmsallaşma prosesləri ilə paralel olaraq, insan kapitalının inkişafı məsələləri də diqqətdə saxlanılmalıdır. İşsizlik, iş şəraiti və məşğulluq məsələsi təkcə iqtisadi deyil, həm də sosial xarakter daşıyır, çünki bu, məcmu tələbə, əmək qabiliyyətli əhəlinin həyat keyfiyyətinə və səviyyəsinə təsir göstərir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Qeybullayev Q.R. İqtisadi risk nəzəriyyəsinin əsasları (Firmanın risk şəraitində səmərəli idarəolunmasının əsasları). Bakı, Elm, 2013, 209 s.
2. Müslümov S.Y, Kazimov R.N. Maliyyə təhlili, dərslik Bakı, Azərneşr, 2011, 485 səh
3. Yüzbaşıyev Ç.R. İdarəetmə təhlili, dərslik, Bakı, Elm, 2011, 321 s.
4. Бек У. Общество риска: на пути к другому модерну. М.: Прогресс-Традиция, 2000, 384 с.
5. Капелюшников Р.И. Технологический прогресс - пожиратель рабочих мест?: препринт WP3/2017/03. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 39 с.
6. <https://stat.gov.az>

I.G.Guliyev

associate professor, Azerbaijan State University of Economics
ORCID 0000-0002-2674-4185

F.V.Aliyeva

master student, Azerbaijan State University of Economics

Impact of the digital economy on the labor market and unemployment risk assessment

Abstract

Whether the digital economy creates more structural unemployment is a matter of debate. Therefore, there are opinions that the transition to the digital economy will have the greatest impact on the labor market. In order to regulate the socio-economic consequences of this process, the impact of the digital economy on the labor market should be scientifically and methodologically investigated.

In the presented article, the forms of manifestation of the transition to the digital economy in the labor market were investigated.

Key words: economy, labor, risk, unemployment, market, capital.

И.Г.Гулиев

к.э.н., доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
ORCID 0000-0002-2674-4185

Ф.В.Алиева

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Влияние цифровой экономики на рынок труда и оценка риска безработицы

Резюме

Вопрос о том, создает ли цифровая экономика более структурную безработицу, является предметом обсуждения. Поэтому есть мнения, что переход к цифровой экономике окажет наибольшее влияние на рынок труда. Для регулирования социально-экономических последствий этого процесса необходимо научно-методическое исследование влияния цифровой экономики на рынок труда.

В представленной статье исследованы формы проявления перехода к цифровой экономике на рынке труда.

Ключевые слова: экономика, труд, риск, безработица, рынок, капитал.

Y.E.Teymurova
doktorant, AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.02.2023

The article was received by editorial board on 15.02.2023

Статья принята к печати 15.02.2023

REGIONAL AQRAR SAHƏ KLASTERİNİN FƏALİYYƏTİ İNNOVATİV İNKİŞAF AMİLİ KİMİ

Xülasə

Məqalədə milli iqtisadiyyatlarda klaster yanaşmasının mahiyyəti və məzmunu açıqlanmış, regional klasterlərin formalaşmasının dünya təcrübəsi araşdırılaraq ümumiləşdirilmişdir. Müəllif tərəfindən Azərbaycanda aqrar iqtisadiyyatın klasterləşdirilməsi xüsusiyyətləri və inkişafı amilləri müəyyənləşdirilmiş, ölkənin aqrar-sənaye kompleksində regional klaster siyasətinin tətbiqi yolları əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: aqrar sahə, klaster yanaşması, innovativ inkişaf, regional klaster siyasəti.

GİRİŞ

Kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatın artımındakı qlobal tendensiyalar, eləcə də Azərbaycanın əmək və təbii-iqlim ehtiyatlarının yüksək səviyyədə olması aqrar-sənaye kompleksində islahatların sürətləndirilməsinə və yüksək keyfiyyətli və əlverişli ərzaq məhsulları istehsalının artırılmasına təkan verir. Müasir şəraitdə Azərbaycanda iqtisadi artımın mühüm strateji istiqaməti dövlətin innovativ inkişafıdır. Bunun alternativini yoxdur, çünki yalnız prinsipial olaraq yeni texnologiyalar və idarəetmə innovasiyaları rəqabət mühiti yaratmağa və dünya bazarında lider mövqeyini təmin etməyə imkan verir.

Dünya qloballaşması şəraitində iqtisadiyyatın aqrar sahəsinin iqtisadi inkişafı təsərrüfatçılığın təşkilati strukturunun formalaşmasına köklü yeni yanaşmalardan istifadə etmədən mümkün deyil. Odur ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün belə tədbirlərdən biri də klasterlərin formalaşdırılmasıdır.

Məqalənin məqsədi hazırkı dövrdə aqrar regional sistemlərin inkişafında klaster yanaşmasının tətbiqi proseslərini təhlil etmək və rəqabətqabiliyyətli klasterlərin formalaşmasına və inkişafına mane olan maneələri müəyyən etməkdir.

1. Milli iqtisadiyyatlarda klaster yanaşmasının mahiyyəti və məzmunu

Aqrar sahənin inkişafının əsaslarının formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi problemləri həm xarici, həm də yerli bir sıra alimlər, o cümlədən yerli alimlərdən T.N.Əliyev [3], T.V. Əhmədova [1], R.V.Qurbanova, S.R.Seyidova [4], T. M. Əliyeva [2], L.Zeynallı, A. Zeynallı [5], xarici iqtisadçılardan M. Porter [6], P. T. Sabluk[7] və b. tərəfindən tədqiq edilmişdir. Lakin bu gün aqrar müəssisələrin təşkilati-idarəetmə strukturunun konkret region daxilində, xüsusən klaster yanaşmasının köməyi ilə təkmilləşdirilməsinin səmərəli mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması məsələsi xüsusi diqqətə layiqdir.

"Klaster" anlayışının klassik tərifini M.Porter tərəfindən tərtib edilmişdir - bu, ümumi məqsədlərlə bağlı olan və bir-birini tamamlayan bir-birindən asılı olan şirkətlər, təşkilatlar və əlaqəli qurumların coğrafi cəhətdən formalaşmış qrupudur [6].

Professor T.N.Əliyev klaster anlayışını daha dolğun və müfəssəl şəkildə ifadə edərək qeyd edir ki, "klaster - coğrafi və sahə əlamətlərinə görə uzlaşan və sıx kooperasiya əlaqəsində olan, istehsalın səmərəliliyinə və fasiləsizliyinə təminat yaradan, innovativ inkişafına təkan verən, rəqa-

bət qabiliyyətli məhsul istehsal etməyə (xidmət göstərməyə) hədəflənən... sahibkarlıq subyektlərinin, elmi və təhsil təşkilatlarının... və s. birliklərin təmərküzləşməsi üzrə mütərəqqi idarəetmə forması və innovasiya infrastrukturudur” [3, s.4].

Qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatların rəqabətqabiliyyətliliyi problemi iqtisadi təhlükəsizliyin əsaslarından biri olmaqla əhəmiyyət kəsb edir. Rəqabət qabiliyyətini artıran amillərdən biri də milli iqtisadiyyatlarda klaster yanaşmasının tətbiqidir. Klasterlərin formalaşdırılması məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması üçün elmin, texnologiyanın, istehsalın, iqtisadiyyatın və idarəetmənin birləşdirilməsinə əsaslanır.

Klaster yanaşması çərçivəsində yaranan bir çox elmi istiqamət və konsepsiyalar arasında ən əhəmiyyətli Maykl Porterin əsərləridir. Onun klasterlər nəzəriyyəsi bu bilik sahəsində ümumi qəbul edilmiş konsepsiyadır və klaster modeli regionun və ya bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün alət rolunu oynayır [6].

Elmi əsərlərdə “klaster” anlayışı klasterin ehtiyacları üçün hazırlanmış vahid innovasiya və investisiya siyasətinə əsaslanan ərazi baxımından ayrılmış integrasiya olunmuş sistem kimi şərh olunur. Şaquli integrasiyaya əsaslanan klasterdə birləşmə müxtəlif texnoloji ixtiraların kortəbii konsentrasiyasını deyil, yeni bilik və texnologiyaların yayılmasının müəyyən sistemini təşkil edir. Eyni zamanda, ixtiraların innovasiyalara, innovasiyaların isə rəqabət üstünlüklərinə səmərəli çevrilməsinin ən mühüm şərti bütün klaster iştirakçıları arasında sabit əlaqələr şəbəkəsinin formalaşdırılmasıdır.

Klasterləşmə innovasiya prosesində biznes, dövlət, ticarət təşkilatları, elmi-tədqiqat və təhsil müəssisələri arasında qarşılıqlı əlaqənin səmərəliliyini artırmağa imkan verir. O, elmin və istehsalın inkişafı problemlərini, mövcud investisiya imkanlarının ən səmərəli həyata keçirilməsi yollarını və zəruri dövlət siyasəti tədbirlərini müəyyən etmək məqsədilə biznes sektorunun nümayəndələri ilə dövlət arasında konstruktiv dialoq üçün əsas ola bilər.

Klasteri mürəkkəb iqtisadi sistem kimi xarakterizə edən iqtisadçı alim T.V.Əhmədovanın fikrincə, klaster sistemi aşağıdakılardan ibarət bir sıra ümumi xüsusiyyətlərə malikdir [1, s.99]:

- lider müəssisənin mövcudluğu;
- əsas təsərrüfat subyektləri kimi klaster sistemi iştirakçılarının ərazi baxımından lokallaşdırılması;
- klaster sistemi çərçivəsində strateji iqtisadi əlaqələrin dayanıqlığı;
- klaster iştirakçıları arasında qarşılıqlı fəaliyyətin uzunmüddətli koordinasiyası;
- biznes proseslərinə nəzarətin, korporativ idarəetmə sisteminin, kollektiv təsərrüfat monitorinqinin mövcudluğu.

Buna uyğun olaraq, klaster sisteminin aşağıdakı üç prinsip əsasında formalaşması qənaətinə gəlinir [1, s.99]:

- potensial klaster iştirakçılarının maraqlarının ümumiliyi;
- təmərküzləşmə - müntəzəm əlaqələr yaratmaq məqsədilə əlverişli yerləşmənin təmini;
- qarşılıqlı fəaliyyət – fərqli münasibətlərin qarşılıqlı əlaqəsinin və asılılığının yaradılması.

Klasterləri davamlı inkişafın təmin olunmasının vacib aləti kimi səciyyələndirən L.Zeynallı və A.Zeynallının təbirincə desək, klasterlərin tədarük zəncirinin bütün həlqəsinə şamil edilməsi, dəstək xidmətlərini, habelə xüsusi infrastruktur təminatını özündə ehtiva etməsi onları ənənəvi istehsal sahələri ilə müqayisədə xeyli fərqləndirir. Klasterlərin mövcud olması ölkə iqtisadiyyatının innovativliyini, əmək bazarının dinamik inkişafını qarşılayır, ixtisaslı və peşəkar kadrların yetişməsinə və insan kapitalının inkişafına dəstək olur. Klasterlər çərçivəsində fəaliyyət göstərən müəssisələr mövcud rəqabət şəraitində aid olduqları bölgənin müqayisəli üstünlük potensialını artırır [5].

Klasterləşmə mövcud imkanlardan səmərəli istifadəni, araşdırma və təkmilləşdirməyə investisiya cəlbini stimullaşdırmaqla, qısa və ortamüddətli dövrdə insan kapitalının daha da inkişafına və rəqabət qabiliyyətini artırmağa nail olmaq mümkündür [5].

2. Regional klasterlərin formalaşmasının dünya təcrübəsi

Ayrı-ayrı sahələrin və regionların iqtisadiyyatının yüksəldilməsinə yönəlmiş vəzifələrin həllində klaster yanaşmasının imkanları xarici təcrübədə də nümayiş etdirilir. Belə ki, Finlandiya və Skandinaviya sənayeləri tam qruplaşdırılıb. ABŞ-da müəssisələrin yarısından çoxu aşağıdakı istehsal modeli üzrə işləyir: klaster müəssisələri bir regionda yerləşir və onun təbii, kadr və integrasiya potensialından maksimum istifadə edirlər. Amerikanın istehlak malları sektorundakı “nou-hau” reklam və maliyyə sektorunda (istehlak sənayesi) uğurları ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı, qablaşdırma və mexanikləşdirilmiş istehsal (təchizatçı sənaye) sahələrində ölkənin liderliyini təmin etmişdir. Bir qayda olaraq, klaster məhsulları ixraca və ya idxalı əvəz etməyə yönəldilir.

Avropa İttifaqı ölkələri klasterin Şotlandiya modelini qəbul etmişlər ki, bu modeldə belə birgə inkişafın özəyi kiçik firmaları öz ətrafında birləşdirən iri müəssisəyə çevrilir. Kiçik, orta və iri biznesin daha çevik və “bərabər” əməkdaşlığına əsaslanan İtaliya modeli də mövcuddur. Nəzəriyyəsi milli iqtisadiyyatın strukturuna (İsveçin iri transmilli korporasiyalarının qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi) əsaslanan İsveç nəzəriyyəçilərinin inkişafında klaster yanaşmasından istifadə olunur. İsveç klasterləri E. Dahmenin "inkişaf blokları haqqında" tezisində əsaslanır, burada əsas bir sektorün inkişaf etmək və digər sektorda tərəqqi təmin etmək qabiliyyəti arasında əlaqənin mövcudluğudur. Klasterlərə əsaslanan rəqabətqabiliyyətliliyin inkişafının müasir nəzəriyyələri V.Feldman tərəfindən işlənib hazırlanmışdır ki, o, klasteri “xərc-məhsul” münasibətləri ilə bağlı olan çoxşaxəli sənaye kompleksi hesab edir.

Bu mövcudluq forması elmi mərkəzlər, akademik qurumlar, ali təhsil müəssisələri, tədqiqat və təkmilləşdirmə təşkilatları ilə dərin integrasiya tələb edir. Yəni, tətbiqi əhəmiyyət kəsb edən, ən son, elm tutumlu məhsulların istehsalında geniş istifadə oluna bilən, ümumi tədqiqat bazasına və müəyyən idarəetmə təcrübəsinə malik olan sənaye və elmi fəaliyyət sahələri əsasında klasterlər formalaşır. Klasterlərdə özünəməxsus mühit yaradılır ki, burada müəyyən bir region, ola bilsin ki, ayrıca ölkə üçün qabaqcıl elmi inkişafılar toplanır, ən son xammal formalarının istehsalı sahəsində elmi-tədqiqat fəaliyyətləri həyata keçirilir, onların işlənib hazırlanması və tətbiqi ən son biotexnologiyalar, istehsal üçün enerji təchizatının ən son formaları və s. Qeyd edək ki, hazırkı mərhələdə klasterlərin birləşdirilməsi iqtisadi səmərə prinsipi ilə, qeyri-rəsmi əsaslarla həyata keçirilir.

3. Azərbaycanda aqrar iqtisadiyyatın klasterləşdirilməsi xüsusiyyətləri

Azərbaycanın aqrar-sənaye kompleksi kənd təsərrüfatı məhsullarının, ərzaq məhsullarının istehsalı, habelə onların son istehlakçıya çatdırılması ilə bağlı müxtəlif iqtisadi fəaliyyət növlərini birləşdirən milli iqtisadiyyatın mühüm sahəsidir. ÜDM-in təxminən 10%-i aqrar-sənaye kompleksində formalaşır, bu, milli iqtisadiyyatın əsas büdcə formalaşdırıcı və ixrac yönümlü sektorlarından biridir.

Aqrar iqtisadiyyatın klasterləşdirilməsi müəyyən bir fəaliyyətdə ümumi maraqlarla bir-biri ilə əlaqəli olan müəssisə və təşkilatların ərazi-sahə-şəbəkə birliyinin sistemli innovasiya prosesidir, onların resurs potensialından səmərəli istifadəni təmin etmək, son məhsul istehsalının həcmi artırmaq və məhsuldarlığın artırılmasını təmin etmək, onların bazarda rəqabət qabiliyyətini artırmaq və aqrar-sənaye istehsalının və kənd yerlərinin davamlı inkişafına kömək etməkdir.

Dünya ölkələrində iqtisadi klasterləşmənin xarici təcrübəsi Azərbaycanda klaster strukturlarının yaradılmasının məqsəduyğunluğunu və aktuallığını təsdiqləyir. Yerli kənd təsərrüfatı sektorunda klasterlərin tətbiqi müəyyən ilkin şərtlərlə asanlaşdırılır [4]: ixtisaslı işçi qüvvəsinin mövcudluğu; Avropa ərzaq bazarlarına ərazi yaxınlığı; güclü resurs potensialını Avro-

pa texnologiyaları ilə birləşdirmək imkanı; Azərbaycan iqtisadiyyatının Avropaya integrasiya kursu; yerli müəssisələrin investisiya cəlbədiciyi; sahibkarlıq qabiliyyətlərinin olması.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə klasterin yaradılması prosesinə həm vahid məqsəd ətrafında qüvvələrini birləşdirməyə çalışan sahibkarlar, həm də kənardan, xüsusən də dövlət və ya yerli idarəetmə tərəfindən təşəbbüs göstərilə bilər. Lakin Azərbaycanda baş verən bazar münasibətləri şəraitində belə mürəkkəb şəbəkə strukturlarının kortəbii formalaşmasını gözləməyə dəyməz.

Yerli hökumət həm onun yaradılmasının təşəbbüskarı, həm də tərəfdaşı ola bilər. Lakin məhz hökumətin qarşısında ümumi əlverişli bazar infrastrukturunun yaradılması, ayrı-ayrı bazar iştirakçılarının işinin kölgə sxemlərinin və inhisarçı müəssisələrin qiymət siyasətinə əks tarazlığın aradan qaldırılması üçün hüquqi və iqtisadi mexanizmlərin yaradılması və tətbiqi, habelə bazarın qiymət siyasətinin tətbiqi ilə bağlı hüquqi və iqtisadi mexanizmlərin yaradılması və ticarət əməliyyatlarının şəffaflığına dair tələblərin tətbiqi vəzifəsi durur. Klasterin qurulmasının uğuru, xüsusən də ilkin mərhələdə yerli hakimiyyət orqanlarının siyasi iradəsindən və fəaliyyətindən çox asılıdır.

Bu və ya digər klasterin yaradılması təşəbbüsü yerli tədqiqat institutları, kənd təsərrüfatı universitetləri, məsləhət xidmətləri və ya müxtəlif ictimai təşkilatlardan da çıxı bilər.

Azərbaycanın aqrar-sənaye sahəsində klasterlərin yaradılması ardıcılığı 5 əsas mərhələni əhatə edir.

1) Regionun resurs potensialının təhlili, istehsal əmələlərinin təhlili, istehsalın strukturunun tədqiqi (fermer təsərrüfatlarının sayı və tutumu, onlar arasındakı əlaqələr) ilkin təhlili və perspektivli ərazilərin və sahələrin müəyyənəşdirilməsi mərhələsi. , onların inkişafının müsbət və mənfi amilləri).

2) Şəbəkə strukturlarının prinsiplərini təqdim etmək, onların imkanlarını və üstünlüklərini göstərmək, kiçik və orta ölçülü dairələr yaratmaq üçün geniş açıq görüşlərin təşkil olunduğu bir klasterin yaradılması və müəssisə menecerlərinin iştirakının təşviq edilməsi mərhələsi. ümumi maraqları olan və iqtisadi artımı eyni amillərlə məhdudlaşdırılan müəssisələr, ümumi problemin həlli üçün və ya ümumi inkişaf perspektivi ətrafında müəssisələrin qruplaşdırılması.

3) Ümumi problemlərin və imkanların dərin təhlilini, qısa, orta və uzunmüddətli dövr üçün inkişaf meyarlarına uyğun olaraq gələcək klasterin iş planının təsdiqini, təşkilati strukturun ilkin müəyyənəşdirilməsini əhatə edən strateji planlaşdırma mərhələsi. gələcək klaster, aparıcı müəssisələr, klasterdə iş prinsipləri və onun hüquqi vəziyyəti .

4) Pilot layihənin hazırlanması və həyata keçirilməsi - yeni iş formatının müsbət təsirini tez hiss etməyə imkan verən bəzi qısamüddətli layihə. İştirakçıların birləşdirilməsi və yeni yaradılmış strukturda iş mexanizmlərinin işləni hazırlanması üçün bu tədbirin keçirilməsi arzuolunandır.

5) Əslində klasterin işinin məzmununu təşkil edən strateji layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Nəticədə, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı klasterlərinin praktiki yaradılması və fəaliyyət göstərməsi ilə bağlı yalnız təcrid olunmuş nümunələr mövcuddur ki, bunlar əsasən əmtəə istehsalçıların təşəbbüsüdür və onların klaster inkişafının qlobal təcrübəsindən götürdüyü təcrübəyə əsaslanır.

4. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı klasterlərinin inkişafı amilləri

Müasir klaster siyasətinin uğurlu nümayəndəsi işgüzar əməliyyatlar, kommunikasiyalar və dialoq üçün aktiv kanalları olan, ixtisaslaşmış infrastruktur, əmək bazarlarını və xidmətləri paylaşan və ümumi imkanlara malik olan oxşar, əlaqəli və ya əlavə müəssisələrin coğrafi konsentrasiyası nümunəsi kimi "Siyəzən Broyler" ASC-dir.

"Siyəzən Broyler" ASC-nin işini nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, bu gün Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir, Yevlax, Şirvan şəhərlərində və Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerləşən

müəssisədən ibarət bütün texnoloji zəncirin istehsal güclərini birləşdirən şaquli integrasiya olunmuş bir kompleksdir.

"Siyəzən Broyler" ASC müəssisələr qrupunun əsas fəaliyyət prinsipi texnoloji zəncirin bütün mərhələlərində - xammalın emalı anından hazır məhsulun satışına qədər, yəni taxıl biçini, zülal və günəbaxan yağı istehsalı, qarışıq yem istehsalı, inkubasiya yumurtası istehsalı, broyler toyuqlarının damazlıq ana ehtiyatının artırılması, broyler toyuqlarının ət istehsalı, heyvandarlıq, delikates mal əti istehsalı, ləzzətli qaz ciyəri və qaz əti istehsalı, ət yarımfabrikatlarının istehsalı, ət emalı, məhsul istehsalı və paylanmasına qədər məhsulun yüksək keyfiyyət səviyyəsini daim təmin etməkdir.

"Siyəzən Broyler" ASC Azərbaycan sənaye toyuq əti istehsalı bazarının lideridir. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, şirkət hazırda bazarın xeyli hissəsini əhatə edir. Holding quşçuluq, bitkiçilik, taxıl və qarışıq yem istehsalı, ət yarımfabrikatlarının istehsalı və hazır məhsulların satışı ilə məşğul olan müəssisələri birləşdirir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı klasterlərinin inkişafı aşağıdakı amillərlə çətinləşir [3]:

- klasterlərin fəaliyyəti üçün qanunvericilik bazasının təkmil olmaması və nəticədə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin klaster təşəbbüslərinə dövlət tərəfindən dəstək verilməməsi;

- dövlət orqanları ilə biznes, eləcə də ayrı-ayrı şirkətlər arasında etimadın olmaması, sui-istifadə ehtimalı və daha güclü tərəfdaşlardan asılılığın yaranması səbəbindən şirkətlərin daxili məlumatları paylaşmaq istəməməsi;

- daxili bazarda rəqabətin aşağı səviyyədə olması, "ağressiv" təchizatçıların və tələbkar istehlakçıların olmaması səbəbindən mövcud agar klasterlərinin zəifliyi;

- hər hansı təşkilatı və ya istehsalat dəyişikliyi (o cümlədən klasterə qoşulma zamanı) zamanı kənd təsərrüfatı müəssisəsi tərəfindən müavinət və subsidiyalar almaq hüququnu itirmək riski;

- elm və təhsilin kənd təsərrüfatı istehsalından "qovulması": kənd təsərrüfatı müəssisələri elmi və innovativ məhsulların müştərisi kimi çıxış etmir, elmi-tədqiqat müəssisələrinin məhsulları isə əmtəə istehsalçıları arasında öz alıcılarını tapmır;

- inkişaf etmiş ölkələrdə klasterin inkişafının mühüm mənbəyi olan xarici investisiyaların və vençur kapitalının olmaması;

- mövcud və potensial klasterlər üzrə vahid sistemləşdirilmiş məlumat bazasının olmaması, bu, cəmiyyətdə klaster assosiasiyalarının üstünlükləri haqqında anlayışın, habelə artıq mövcud olan kənd təsərrüfatı klasterlərinin Azərbaycanda fəaliyyəti və fəaliyyətinin nəticələrinin tam mənzərəsinin yaradılmasına mane olur.

İqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafı şəraitində klasterlər regionların mövcud infrastrukturunun gücləndirilməsi vasitəsi kimi deyil, yeni rəqabət üstünlüklərinin formalaşması kimi qiymətləndirilməlidir [4].

5. Azərbaycan ASK-sında regional klaster siyasətinin tətbiqi yolları

Regional klaster siyasəti (RKS) region üzrə rəqabət qabiliyyətini yüksəltməyin mühüm amilidir. Klaster yanaşması Azərbaycan iqtisadiyyatında regional idarəetmənin yeni aləti kimi çıxış edir. Məhz bu səbəbdəndir ki, hələlik onun inkişafı ilə bağlı təkmil əməli mexanizm yaradılmayıb. RKS sayəsində dövlət öz fəaliyyətində regionlarda klaster əsasında ayrı-ayrı sahələrin gələcək inkişaf istiqamətlərini reallaşdırmağa nail olacaqdır [3, s.335].

Ölkəmizdə dövlətin son qərarları göstərir ki, klaster siyasətinin reallaşdırılmasına konkret yanaşma formalaşmağa başlamışdır. Lakin klasterlərin inkişafının dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı tənzimləyici əhatənin təkmilləşdirilməsi və onların dövlət səviyyəsində dəstəklənməsinin səmərəliliyini qiymətləndirmək məqsədilə metodoloji bazanın müasir standartlara uyğunlaşdırılmasında dövlətin rolunun gücləndirilməsinə ehtiyac vardır [4].

Dövlət əlverişli innovasiya mühitini təmin etmək və xarici investorları cəlb etmək üçün klaster infrastrukturunun yaradılmasına və inkişafına imkan yaratmalıdır. Klaster qurumlarında

sahibkarlıq və biznes subyektləri onlar üçün zəruri olan infrastrukturla kompleks və sistemli şəkildə təmin olunmalıdırlar[2, s. 23].

Azərbaycanın son illərdə yaşadığı problemlərə və çətinliklərə baxmayaraq, klasterləşmə prosesi kifayət qədər dinamik olaraq qalır və uğura ümid verir. Azərbaycanda son onillikdə klasterləşmə prosesinin ssenarisini təhlil edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının bu mühüm komponenti Azərbaycanın Dövlət Büdcəsi çərçivəsindən kənarda baş verir. Eyni zamanda, dünya təcrübəsi göstərir ki, klaster təşəbbüslərinə dövlət dəstəyi, xüsusən klasterin formalaşmasının ilkin mərhələsində böyük iqtisadi effekt verir və dövlət xərclərini tez bir zamanda qaytarır. Şübhə yoxdur ki, hakimiyyət orqanlarının dəstəyi və adekvat maliyyə dəstəyi ilə Azərbaycanda innovasiya klasterlərinin inkişafı yeni sürət qazanacaq.

Müasir şəraitdə aqrar sahənin iqtisadi dayanıqlığı yalnız sənaye sahələrinin innovativ inkişafı, enerjiyə qənaət edən texnika və texnologiyanın tətbiqi, intellektual resursların aktivləşdirilməsi, bazar mexanizmlərinin optimal vəhdəti və iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi əsasında mümkündür. Bütün bu amillərdən kənd təsərrüfatı istehsalı sahəsində integrasiyanın inkişafının klaster forması çərçivəsində istifadə oluna bilər. Biz aqrar-sənaye kompleksinin inkişafının klaster modelini təklif etmişik, onun prinsipləri təkcə əsas texnoloji zəncirdə iştirak edənlərin deyil, həm də əsas müəssisələrə xidmət edənlərə oxşar müəssisələrin mövcudluğunun sinerji effektini gücləndirməyə imkan verəcəkdir.

NƏTİCƏ

Azərbaycan iqtisadiyyatının böhrandan sonrakı bərpası kənd təsərrüfatı istehsalının intensiv innovativ əsaslarla inkişafını tələb edir ki, bu da ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin edəcək, hər bir insana yüksək keyfiyyətli və təhlükəsiz ərzaq məhsulları ilə tam hüquqlu rəqabət imkanını, habelə ölkənin dünya ərzaq bazarlarında rəqabət üstünlüklərini reallaşdırmaq kimi. İndiki şəraitdə ölkədə sistem innovasiyalarının inkişafı mexanizmi hələ hazırlanmayıb. Fikrimizcə, həm dövlət, həm də regional səviyyədə klaster siyasətinin formalaşdırılması aqrar sektorun innovativ inkişafı probleminin kompleks həllidir.

Məhz müəssisə və təşkilatların klaster sistemlərində birləşməsi sahibkarlıq strukturlarının işgüzar fəallığının artmasına və Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına mane olan yuxarıda qeyd olunan mənfi amillərin aradan qaldırılmasına ən yaxşı töhfə verir. Dövlət orqanlarının, təhsil və elmi təşkilatların, kiçik, orta və iri biznesin hərəkətlərinin əlaqələndirilməsi və səylərinin birləşdirilməsi uğurun, beynəlxalq əmək bölgüsündə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsinin, kəskin rəqabət şəraitində Azərbaycan əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin açarıdır..

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Əhmədova T. V. (2020). Klaster yanaşmasının metodoloji aspektləri // Audit 1, Cild 27, səh. 94-103. s. 99.
2. Əliyeva T. M. (2021). Azərbaycan neft klasterinin effektivliyinin artırılması. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, – 28 s.
3. Əliyev T.N. (2019). Klasterlər: beynəlxalq təcrübə və innovativ inkişaf. *Monoqrafiya*. Bakı, "Elm və Bilik", 536 səh.
4. Qurbanova R.V., Seyidova S.R. (2019). Klasterlər innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşması amili kimi // Azərbaycan Aqrar Elmi, 2, səh. 2012-2015.
5. Zeynallı L., Zeynallı A. (2019). Klaster fəaliyyətinin insan kapitalına və rəqabət qabiliyyətinə təsiri // İPƏK YOLU, №.3, səh.104-115.
6. Портер Майкл Э. (2005). Конкуренция / Э. Майкл Портер; [пер. с англ.]. – М.: Издательский центр «Вильямс», – 608 с.

7. Саблук П.Т. (2010). Кластеризация як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – №1. – С. 3-12.

Y.E.Teymurova

PhD student, Institute of Economics of ANAS

**Activity of the regional agricultural
field cluster as a factor of innovative development**

Abstract

In the article, the nature and content of the cluster approach in national economies is explained, and the world experience of the formation of regional clusters is examined and summarized. The author has determined the features of clustering of the agrarian economy in Azerbaijan and the development factors, and justified the ways of applying the regional cluster policy in the agro-industrial complex of the country.

Key words: *agrarian field, cluster approach, innovative development, regional cluster policy.*

Е.Э.Теймурова

докторант, Институт Экономики НАНА

**Деятельность регионального кластера аграрного сектора как фактор
инновационного развития**

Резюме

В статье разъясняется сущность и содержание кластерного подхода в национальных экономиках, а также рассматривается и обобщается мировой опыт формирования региональных кластеров. Автором выявлены особенности кластеризации аграрной экономики Азербайджана и факторы развития, а также обоснованы пути применения региональной кластерной политики в агропромышленном комплексе страны.

Ключевые слова: *аграрная сфера, кластерный подход, инновационное развитие, региональная кластерная политика.*

UOT 338.4

Y.İ.İsmayilzadə
doktorant, Azərbaycan Kooperasiya Universiteti
ORCID 0000-0002-2371-1257

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.02.2023

The article was received by editorial board on 15.02.2023

Статья принята к печати 15.02.2023

XİDMƏT SEKTORUNDA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN İDARƏETMƏ FƏALİYYƏTİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə xidmət sektorunda idarəetmənin mövcud xüsusiyyətləri araşdırılır. Burada xidmət sahəsi müəssisələrinin idarə olunmasına təsir edən amillər, xidmət sahəsi müəssisəsinin idarəetmə mexanizminin formalaşma prosesi, xidmət sektorun strukturuna müasir yanaşmalar və s. məsələlər tədqiq edilir. Həmçinin xidmətlərin müxtəlif əlamətlərinə görə qruplara birləşdirilməsinə yanaşmalar təhlil olunur. Eyni zamanda məqalədə xidmət sektorunda risklərin potensial mənbələri öyrənilir və onların qarşısının alınmasına dair təkliflər verilir.

Açar sözlər: xidmət sektoru, idarəetmə, idarəetmə mexanizmi, risklər, rəqəbatqabiliyyəti.

GİRİŞ

Xidmət sahəsi müəssisəsinin idarə olunması – idarəetmə subyektlərinin obyektlər və proseslərə, eləcə də insanların onlarda iştirakına xidmət sahəsi müəssisəsinin fəaliyyət istiqamətinin seçilməsi və arzu olunan nəticələrin əldə olunması məqsədi ilə şüurlu düşünülmüş təsiridir. İdarəetmənin məqsədləri mənfəətin və fəaliyyətin gəlirlilik səviyyəsinin yüksəldilməsi, bazarda rəqabət mövqeyinin möhkəmləndirilməsi, rəqabət üstünlüklərinin yaradılması, müəssisənin dəyişən xarici təsirlərə adaptasiya olunma qabiliyyəti, eləcə də müəssisələrin mülkiyyətçiləri, işçiləri və onların xidmətlərinin istehlakçıların maraqlarının gerçəkləşdirilməsidir. Xidmət sahəsi müəssisələrinin effektiv idarə olunması servis fəaliyyət sahəsinin xüsusiyyətinin nəzərə alınması zərurətini nəzərdə tutur. Xüsusiyyətlər bu müəssisələrin fəaliyyət predmeti, daha dəqiq desək, göstərilən xidmətlə bağlıdır. Yerli və xarici müəlliflər tərəfindən “xidmət” anlayışı üç istiqamətdə nəzərdən keçirilir: ixtisaslaşmaların nəzərə alındığı sahə mövqeyindən; konkret xidmətin spesifikasiyasını nəzərə alan xüsusiyyətlərin nəzərə alındığı xidmətin özü mövqeyindən; maddi nemət kimi əmtəyə alternativ qismində. Ədəbiyyatın təhlili müəyyən etdi ki, müəlliflərin əksəriyyəti [1,6] xidmətlərin onların qeyri-maddi xarakterindən, xidmətin istehlakı və istehsalının ayrılmazlığından, onun keyfiyyətlərinin dəyişkənliyindən, saxlanıla bilinməyən olması və xidmətin icraçısından asılılığından ibarət olan spesifik xüsusiyyətlərini qeyd edirlər.

Xidmət sahəsi müəssisələrinin idarə olunmasına təsir edən amillər

Xidmət qiymət və dəyərə malik olduğundan ümumi mənada əmtəədir, lakin eyni zamanda əmtəədən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Əmtəə istehsalçısı, hətta premium sinif əmtəəsi olsa belə, konkret istifadəçi üçün məhsul yaratmır. Xidmət konkret istifadəçi üçün yaradılır, o fərdilik və şəxsi xarakterlə səciyyələnir. Belə ki, R.A.Fathutdinov qeyd edir ki, əmtəə və xidmət cüzi fərqlərə malikdir. Xidmətin özünü spesifik “əmtəə” kimi nəzərdən keçirmək olar [9]. M.Klyaynaltenkamp təsdiq edir ki, əmtəə və xidmətlər arasında fərq o qədər böyük deyil. Xidmət, əməyin məhsulu kimi, istehlak dəyərinə malikdir və bu onun istehlakçılar tərəfindən özünəməxsus

əmtəə kimi satıla bilmək qabiliyyəti ilə ifadə olunan əmtəə xarakterini müəyyən edir [5]. S.P.Burlankov, İ.Y.İlyenkova, A.Y.Skvorsov başqa fikirdədirlər və xidmət anlayışını məhsul anlayışı ilə birləşdirməyi o qədər də düzgün hesab etmirlər [4]. Bizim fikrimizcə, xidmət sahəsi müəssisələrinin idarə olunmasına mühüm təsir göstərən aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır:

- xidmət sahəsinin təkcə göstərilən xidmətlərin həcmünün dəyər ifadəsində artması ilə deyil, həm də xidmətlərin özlərinin daima dəyişməsi ilə bağlı olan yüksək dinamikası;

- bu fəaliyyət sahəsinin nəzərdən keçirilən iqtisadiyyat istiqamətini biznes üçün cəlbədicə edən qısa istehsal dövrəsi;

- bu sahədə mikro və kiçik müəssisələrin böyük sayı (təxminən 70%);

- lokal xarakter, ərazi segmentasiyası;

- xidmətlərin göstərilməsi zaman fərdilik, vasitəçilərin olmaması;

- məhsulun dəyişkənliyi və qeyri-standartlığı;

- nəticənin qeyri-müəyyənliyi;

- personala dair yüksək tələblər;

- xidmətlərin keyfiyyətinin müəyyən edilməsi və onların standartlaşdırılmasında çətinliklər;

- xidmət prosesinin təşkilinə xüsusi diqqət;

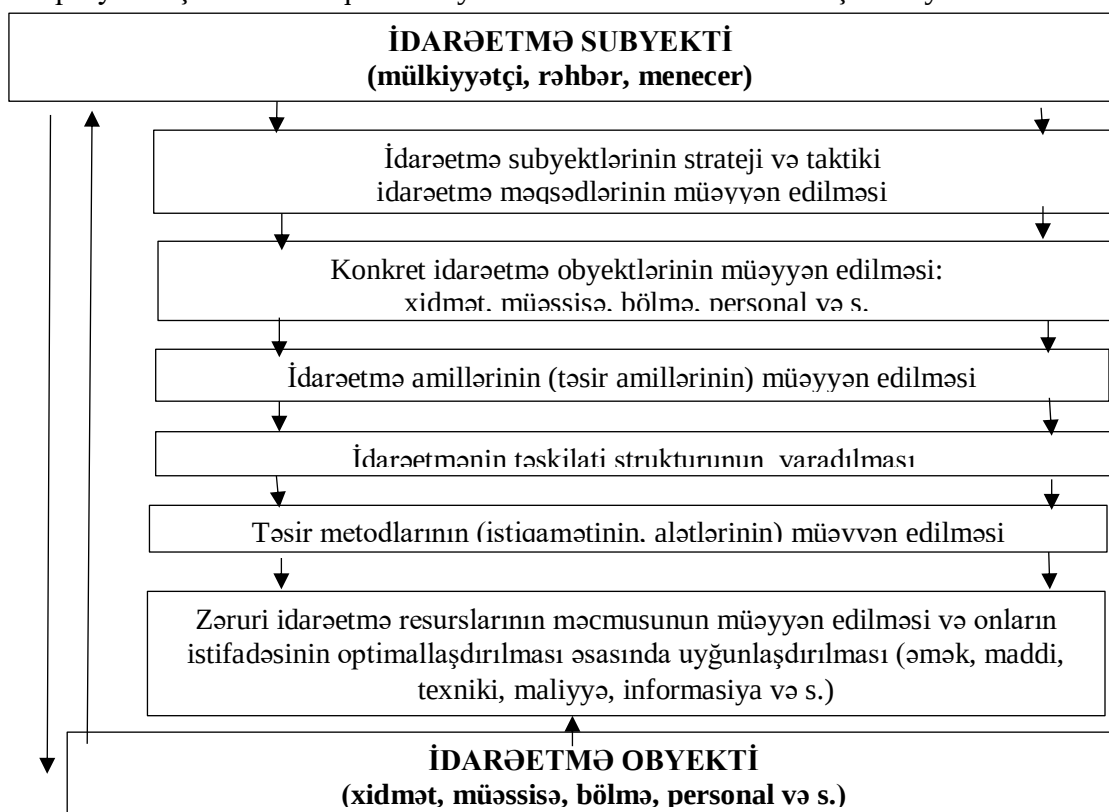
- istehsalat müəssisələrinin hal-hazırda təkcə maddi əmtəə istehsal etməyib, həm də çatdırılma, tənzimləmə, quraşdırma, servis xidməti, informasiya müşayiəti ilə bağlı geniş xidmətlər spektri təqdim etməsi səbəbindən maddi istehsalatla sıx əlaqə;

- marketing və xidmətlərin göstərilməsi prosesi arasında sıx əlaqə;

- xidmətlərə tələbatın artımının əhalinin real gəlirlərindən asılılığı;

- müəssisənin yerləşmə yerindən asılılıq.

Xidmət sahəsi müəssisəsinin idarə olunması strateji və taktiki istiqaməti nəzərdə tutmalıdır. Bu zaman bu idarəetmə obyekti və subyekti düzgün müəyyən etmək lazımdır. Biz bu kateqoriyaları şəkil 1-də təqdim etdiyimiz model əsasında təsnifləşdirməyi təklif edirik.

Şəkil 1. Xidmət sahəsi müəssisəsinin idarəetmə mexanizminin formalaşma prosesi

Mənbə: şəkil müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Strateji idarəetmə müəssisəyə rəqabət üstünlüklərinin təmin edilməsi hesabına bazarda uzun müddət effektiv fəaliyyət göstərməyə imkan verir. Hazırda strateji istiqamətin vacib vəzifəsi müəssisə və onun tərəfindən göstərilən xidmətlərin rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Müəssisənin taktiki idarə olunması müəyyən edilmiş tədbirlər proqramının konkret icraçıların, icra müddəti və məsul şəxslərin təyin edilməsi ilə bağlı məsələlərin həllini ehtiva edən seçilmiş strategiyaların konkret həyata keçirilməsi tədbirlərinin detallı işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, xidmət sektorunun strateji idarə olunması iki mövqedən həyata keçirilməlidir. Birincisi, strategiyaların işlənilib hazırlanması daimi, müntəzəm, idarəetmə, təhlil və planlaşdırma alt-sistemlərinin qarşılıqlı fəaliyyəti, eləcə də strategiyanın həyata keçirilməsi əsasında olmalıdır. İkincisi, real zamanda strateji idarəetmə konkret ərazi bazarında konkret müəssisənin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla aparılır.

Perspektivlər nəzərə alınmaqla xidmət sahəsi müəssisənin idarə olunması çevik təcili qərarlar əsasında həyata keçirilməlidir, çünki xarici mühitdə daimi dəyişikliklər müəssisənin məqsədləri və mövcud resurslar nəzərə alınmaqla dərhal adekvat reaksiya tələb edir. Müəssisənin sağ qalması və səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün strategiyaların daima dəqiqləşdirilməsi və konkret zaman anında məhdud resursların effektiv istifadəsi prosesindən başqa yolu yoxdur. Rəqabət qabiliyyətinin idarə olunmasının əsasında idarəetmə mexanizmi vasitəsilə həyata keçirilən strateji yanaşma durmalıdır. Təşkilati-iqtisadi idarəetmə mexanizmi idarəetmə məqsədlərinə nail olma şəklində zəruri yekun nəticəni təmin edən qarşılıqlı əlaqəli elementlər sistemindən ibarətdir.

İdarəetmə sistemləri nəzəriyyəsində təşkilati-iqtisadi mexanizm onun quruluşu və funksiyalarının iqtisadi və məzmun aspektlərini ehtiva edir. İqtisadi tərkib iqtisadi rıçaqlar və metodlar əsasında idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi proqramının tətbiqi və bu proqramın tətbiq edilməsi prosesinin iştirakçıları arasında iqtisadi münasibətlərin formalaşdırılması üçün şərait yaradır. Sistemin təşkilati mexanizmi idarəetmə münasibətlərinin strukturu ilə şərtlənən sistem komponentlərinin xarakterinə və məzmununa görə təsnifləşdirilmiş komponentlərinin tərkibini müəyyən edir. Sistemin məqsədləri və qərarların qəbul edilməsi prosesinin strukturuna münasibətdə koordinasiya olunmuş nizamlanmış əlaqələr ardıcılığı idarəetmənin təşkilati mexanizmini müəyyən edir [7]. Beləliklə də, idarəetmə mexanizmində iqtisadi element işlənilib hazırlanan idarəetmə proqramının məzmununa görə cavabdehdir, təşkilati element isə mexanizm elementlərinin işini təsvir edir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bazar mallarla doluqca xidmətlərə tələbat da artır. Mühüm səbəb yeni, o cümlədən, xidmət sahəsində fəaliyyət növlərinin yaranmasına gətirib çıxarmış elmi-texniki təkamüldür. Hazırda ölkənin inkişafını maliyyə, informasiya, nəqliyyat və digər xidmətlər olmadan təsəvvür etmək çətindir.

Azərbaycanda xidmət sahəsinin inkişafı bir sıra amillərin təsirinə məruz qalır:

- xidmət sahəsi təşkilatlarının sayının əhəmiyyətli dərəcədə artması;
- keyfiyyətli xidmətlərə tələbatın artması;
- sürətlə yeni xidmət növlərinin yaranması;
- milli bazarda öz ölkələrində biznesin təşkili sahəsində effektiv təcrübəyə malik xarici rəqiblərin peyda olması;
- iqtisadiyyatın qeyri-dövlət sektorunun, o cümlədən, kiçik və orta biznesin möhkəmlənməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, bizim fikrimizcə, Azərbaycan Ümumdünya Ticarət təşkilatına (ÜTT) qoşulduqdan sonra mal və xidmətlərin idxalı artardı ki, bu da əksər mövqelər üzrə rəqabətin kəskinləşməsinə gətirib çıxardı, xarici, xüsusilə də kənd təsərrüfatı sahəsində istehsalçılar isə bir

sıra istiqamətlər üzrə yerli sahibkarları milli bazardan sıxışdırıb çıxarırdılar. Fikrimizcə, bu kiçik və orta biznesin daha çox inkişaf etdiyi xidmət sektoruna da aiddir. Etiraf edilməlidir ki, dövlət tərəfindən kiçik və orta sahibkarlığa kömək və onun inkişafı istiqamətində görülən tədbirlərə baxmayaraq, onlar gözlənilən effekti vermir. Xidmət və ticarət sahəsində kiçik biznes orta templərlə inkişaf edirsə, sənaye sektorunda onun payı kifayət qədər aşağı olaraq qalır.

Xidmət sahəsinin rolu və ölkə iqtisadiyyatına təsirinin artması xidmətlərin təsnifləşdirilməsi, strateji idarəetmə xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi məqsədi ilə tədqiqatların aparılması zərurətini yaratdı.

Xidmətlərə çox zaman maddi dəyərlər yaratmayan bütün faydalı fəaliyyət növlərini aid edirlər. Bu və ya digər fəaliyyətin xidmət sahəsinə aid edilməsinin başlıca meyarı kimi istehsal olunan məhsulun toxunula bilməyən, görünməyən xarakterinə malik olmasıdır.

“Xidmət” anlayışı, bizim fikrimizcə, iki qrup üzrə strukturlaşdırıla bilən çoxsaylı izahlara malikdir:

- “xidmət” fəaliyyət kimi;
- “xidmət” fəaliyyətin məhsulu kimi.

Birinci izaha müvafiq olaraq “xidmət” “digərlərinə fayda gətirən və ya yardım edən fəaliyyət” kimi başa düşülür. Müasir iqtisadi lüğət xidmətləri “yerinə yetirilməsi prosesində yeni, əvvəllər mövcud olmamış maddi-əşya məhsulunun yaranmadığı, lakin artıq mövcud olan, yaradılmış məhsulun keyfiyyətinin dəyişdiyi fəaliyyət növləri” kimi izah edir. “Bu əşya deyil, fəaliyyət formasında təqdim edilən nemətlərdir” [12].

Bizim fikrimizcə, xidmətləri əmtəə şəklində və ya fəaliyyət şəklində təzahür edən iqtisadi baxımdan faydalı fəaliyyətin konkret nəticəsi kimi nəzərdən keçirmək lazımdır. Belə ki, xidmətlərin istehsalı maddi şəkildə olan malın istehsalı ilə bağlı ola (malların satışı zamanı göstərilən xidmətlər), eləcə də mallarla bağlı olmaya bilər.

Xidmətlər xüsusi fəaliyyət növü kimi spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Xidmətlər toxunula bilməyəndir, onları vizual olaraq qiymətləndirmək, qoxusunu hiss etmək mümkün deyil. Xidmətlər üçün onların göstərilməsinin istehlakdan ayrılmazlığı səciyyəvidir. Belə ki, mallardan fərqli olaraq, xidmətlər əvvəlcə satılır, daha sonra isə eyni zamanda istehsal və istehlak olunur. Əksər hallar xidmət subyekti praktik olaraq “səhv hüququndan” məhrumdur. Xidmət hər bir müştərinin reaksiyasında, davranışında və ya subyektiv qavrayışında fərqlər səbəbindən unikaldir. Xidmətlər üçün saxlanma və toplanmanın qeyri-mümkünlüyü xarakterikdir. Xidmət prosesi zaman baxımından məhdud olduğundan müvafiq olaraq xidmət həcmələri də zamana görə davamlı deyil. Tələbin, məsələn, mehmanxana sahəsində tələbin azalması müştəriyə olunduğu halda, müəssisələrin natamam yüklülüyü sonrakı böyük tələb günlərində bərpa etmək mümkün deyil. Bundan başqa, servisin keyfiyyəti istehlakçı tərəfindən böyük sayda amillərdən, o cümlədən, müştərinin subyektiv xarakteristikasından: yaşı və təhsilindən, milli ənənələri və vərdislərindən asılı olan emosional vəziyyət şəraitində qiymətləndirilir.

Xidmət sektorun strukturuna müasir yanaşmalar

Xidmət sahəsinə aid sektorların tərkibi kifayət qədər böyükdür. Belə ki, müasir dünya xidmət bazarı ən müxtəlif xidmətlərin (160 növ) ticarətini ehtiva edir. Onlar MBT-nin statistika komitəsi tərəfindən 12 bölməyə təsnifləşdirilib [13]: işgüzar xidmətlər; rabitə xidmətləri; inşaat və mühəndislik xidmətləri; distributor xidmətləri; ümumtəhsil xidmətləri; ətraf mühitin mühafizəsi xidmətləri; sığorta da daxil olmaqla, maliyyə xidmətləri; sağlamlığın mühafizəsi xidmətləri və sosial xidmətlər; turizm və səyahətlər; asudə vaxtın təşkili, mədəniyyət və idman sahəsində xidmətlər; nəqliyyat xidmətləri və digər xidmətlər.

Azərbaycanda xidmət sahələrinin digər təyini formalaşır. Yuxarıda sadalanan xidmətlərin bir hissəsi maddi istehsalata daxildir, digər hissəsi isə qeyri-maddi istehsalata aiddir. Bəzi xidmət növləri ya milli bazarda mövcud deyil, ya da rəsmi olaraq tanınmır (daşınmaz əmlak, valyuta əmə-

liyyatları). Azərbaycanda qeyri-maddi istehsalat sahəsinə (xidmətlərə) aşağıdakılar aiddir: mənzil və kommunal təsərrüfat; əhaliyə məişət xidmətləri; səhiyyə və sosial təminat; bədən tərbiyəsi və idman; təhsil; mədəniyyət və incəsənət; elm və elmi xidmətlər; kreditləşdirmə; sığorta; dövlət idarəetməsi və müdafiə; ev təsərrüfatlarına xidmət göstərən qeyri-kommersiya təşkilatları. Xidmət sahələrinin bu cür sadalanması, bizim fikrimizcə, onların müxtəlifliyini göstərir, lakin xidmətlərin spesifikasiyasını və iqtisadi mahiyyətini açmır.

Dünya təcrübəsində bir birindən fərqlənən müəyyən xidmət sahələri fərqləndirilir, lakin bu sahələr daxilində xidmətlər cədvəl 1-də strukturlaşdırılmış bənzər problem və əlamətlərə malikdirlər.

Cədvəl 1

Xidmətlərin müxtəlif əlamətlərinə görə qruplara birləşdirilməsinə yanaşmalar

Alimlər	Xidmət tiplərinin ayrılması meyarları
Tomas D.R.	avadanlığın olması: avadanlıqla, avadanlıqsız təqdim edilən xidmətlər
Çeyz R.B.	müştərinin xidmət istehsalı prosesində qalma müddəti: “təmiz” (yerləşdirmə); “qarışıq” (rabitə ofislərində telefonların satışı); “kvazi-istehsal” (televiziya xidmətləri)
Lovelok K.	xidmətin göstərilməsi üzrə toxunula bilən / toxunula bilməyən fəaliyyətlər; təsir obyekti (kimə, nəyə yönəldilib): - insana yönəlmiş toxunula bilən (restoranlar və kafelər); - mallara/obyektlərə yönəlmiş toxunula bilən (camaşırxanalar və kimyəvi təmizləmələr); - insan şüuruna yönəlmiş toxunula bilən (təhsil, radio); - toxunula bilən aktivlərə malik toxunula bilməyən (hüquqi və konsultasiya xidmətləri, sığorta)
	müştərilərin təşkilatlarla rəsmiləşdirilmiş/rəsmiləşdirilməmiş qarşılıqlı fəaliyyəti zamanı xidmətin uzunmüddətli/diskret təqdim edilməsi: - uzunmüddətli “rəsmiləşdirilmiş” (sığorta); - uzunmüddətli “rəsmiləşdirilməmiş” (radio yayımı); - diskret “rəsmiləşdirilmiş” (yol bileti); - diskret “rəsmiləşdirilməmiş” (biznes-lanç)
	istehlakçı və təşkilatın qarşılıqlı fəaliyyəti; xidmətlərin alınma yeri (tək/çoxsaylı); istehlakçı tək / çoxsaylı təşkilatlara gedir (teatr, restoran); (tək / çoxsaylı) təşkilat istehlakçının yanına gedir (taksi); tək / çoxsaylı “əl çatan” məsafə (distant təhsil)
	təşkilat əməkdaşları tərəfindən xidmətin təqdim edilməsi zamanı öz fikrindən istifadə etmək dərəcəsi və xidmətlərin fərdiləşdirilməsi dərəcəsi (yüksək/alçaq): personalın fikrinin istifadəsi və xidmətlərin yüksək/alçaq fərdiləşdirilməsi (müəssisədə trening, fasiləsiz mühazirə); personalın fikrinin istifadə olunmaması və xidmətlərin yüksək/alçaq fərdiləşdirilməsi (pizzaxana)

Mənbə: [8].

Cədvəldə qeyd edilən xidmətlərin birləşdirilməsi əlamətlərindən başqa, bizim fikrimizcə, xidmətləri əmək tutumu səviyyəsinə, qanunvericilik və normativ aktlarla tənzimlənmə dərəcəsinə görə təsnifləşdirmək olar. Onlar hüquqi xarakterli ola və ya fərdi ehtiyacları təmin edə bilərlər; xidmət əmtəə ilə müşayiət oluna bilər (hesabat, kompüter proqramı və s.); icraçıların ixtisasız və

ya yüksək ixtisas dərəcəsinə malik olmasını tələb edə bilər. Bəzi xidmət növləri böyük kapital qoyuluşları (aviadaşımalar) tələb edir, digərləri üçün kiçik başlanğıc kapital kifayətdir (audit, konsaltinq, biznes-treningləq). İnnovasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafı ilə insanlarda yeni xidmət növlərinə tələbatı yaranır: rieltorluq, floristika və s.

Dünyada ayrı-ayrı sahələrin inkişafından çox, sahələrarası diversifikasiya olunmuş komplekslərin fəaliyyəti tendensiyası müşahidə olunur. Bir çox xüsusilaşdırılmış xidmət növləri bir sahə və ya şirkət çərçivəsində birləşib ki, bu da rəqabət qabiliyyətini yüksəltməyə və bütün mümkün riskləri azaltmağa imkan verir. Belə ki, bank, vasitəçilik və birja xidmətlərini vahid maliyyə xidmətləri kompleksində birləşdirmək olar. İnsanların istirahəti və vaxt keçirməsi ilə bağlı turizm sənayesi çərçivəsində müxtəlif xidmətlərin birləşdirilməsi baş verir. Daşımalarla məşğul olan firmalar sığorta, korrespondensiyanın çatdırılması xidmətlərini, turizm xidmətləri və s. təklif edirlər.

Beləliklə də, müasir cəmiyyətdə xidmətlər qarşılıqlı əlaqəli sahələrarası kompleks tərəfindən təklif olunur ki, bu da XXI-ci əsrin istehlakçıları tərəfindən çox tələb olunandır. Xidmətlər getdikcə daha çox iqtisadi, sosial və estetik xarakter daşıyır və bu göstəricilərə cavab verirlər. Bu zaman ölkə iqtisadiyyatının inkişafına, onun istehsal potensialına və rəqabət qabiliyyətinə müsbət təsir müşahidə olunur.

Xidmət sektorunda risklərin potensial mənbələri

Xidmət sahəsində risklərin idarə olunma spesifikasiyası bazarın sahə xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Xidmət sahəsində baş verən bütün bazar dəyişiklikləri aşağıdakı növlərə bölünür: ilkin tələb imkanlarının genişlənməsi; mövcud xidmət növlərinin özünüdəyişməsinə səbəb olan texnoloji dəyişikliklər; marketing kanallarının dəyişməsi; bazarın sistem yavaşması ilə xarakterizə olunan xidmətə üstünlük verilməsi anlamına gələn təkrar təyini.

Bazarda baş verən dəyişikliklər müəssisənin uğurlu fəaliyyəti üçün potensial təhlükələr yaradır. Bu zaman xarici bazarda malların tanınması əsasən onların istehsalı, satışı və satışdan sonrasına xidməti üçün cəlb edilən xidmətlərin keyfiyyəti və kəmiyyətindən asılıdır. Bundan başqa, beynəlxalq xidmət ticarəti kapitalın, işçi qüvvəsinin beynəlxalq hərəkəti ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir ki, bu da öz növbəsində bank, informasiya, nəqliyyat və digər xidmətlərin inkişafına yardım edir.

Eyni zamanda dünya əmtəə, kapital, işçi qüvvəsi bazarlarının artımı dünya xidmət bazarının artmasını stimullaşdırır. Beynəlxalq bazarda baş verən dəyişikliklər müəssisənin uğurlu xarici iqtisadi fəaliyyəti üçün potensial təhlükələr yaradır ki, bu da xidmət bazarında marketing fəaliyyəti risklərinin idarə olunmasını öncədən müəyyən edir.

Bununla əlaqədar olaraq risklərin idarə olunması metodologiyasının işlənilib hazırlanması aktualdır ki, bunsuz da xidmətlərin marketinginin uğurla gerçəkləşdirilməsi mümkün deyil. Son zamanlar elmi ədəbiyyatda bazarın maliyyə segmentlərində yaranan risklərin təhlili və qiymətləndirilməsinə həsr olunmuş çoxsaylı nəşrlər çıxmışdır. Bank, maliyyə, sığorta, investisiya sahələrində risklər kifayət qədər ətraflı öyrənilib, lakin xidmət göstərilməsində ixtisaslaşan müəssisələrin riskləri tədqiq edilməmiş qalır.

Xidmət marketinginin ayrı-ayrı aspektləri M.Bitnerin [10], T.Bartonun [2], V.A.Borovikovanın [3], K.Qrenroosun [11] və başqa müəlliflərin əsərlərində nəzərdən keçirilib. Aparılmış işləmələrin vacibliyini və əldə olunmuş nəticələrin dəyərini qəbul edərək, qeyd etmək lazımdır ki, risk şəraitində xidmət marketinginin sistemli və kompleks formalaşdırılması və gerçəkləşdirilməsi məsələləri kifayət qədər öyrənilməmişdir. Xidmət marketinginin ayrı-ayrı aspektlərinə baxılması marketingin potensialından ölkəmizdə xidmət bazarının real intensivləşdirilməsi və müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsi aləti kimi tam həcmdə istifadə etməyə imkan vermir.

Risk dedikdə vəziyyətin arzuolunmaz inkişafının reallıq həddini əks etdirən marketing qərarının hazırlanması, qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi prosesi başa düşülür. Bundan başqa, riski planlaşdırılan nəticəyə nail olunması mümkünlüyünün keyfiyyət və kəmiyyət baxımından qiymətləndirilə biləcəyi qərarın və ya hərəkətsizliyin düşünülmüş seçilməsi prosesində qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması ilə bağlı vəziyyət növü kimi təyin etmək olar.

Risk ehtimalı – çoxsaylı: sistemin strukturu, təşkili və idarə olunmasını müəyyən edən daxili; ətraf mühiti, fors-major hallarını və s. xarakterizə edən xarici; personalın işini, ixtisas dərəcəsini, biliklərini, vərdislərini müəyyən edən insan amillərindən asılı funksiyadır. Bu riskin əsasında müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün məqsədyönlü təsir göstərilməli olan idarə edilən parametrlər durur. Lakin təhlil edilmiş riskə də təsir göstərmək mümkündür ki, bunun üçün də risk səviyyəsinə təsir göstərən amilləri təsnifləşdirmək, identifikasiya etmək və onların təzahür nəticələrini qiymətləndirmək lazımdır.

Risqlər qeyri-müəyyənliyi, alternativliyi, ziddiyyətliliyi ilə xarakterizə olunur. Şərh edilənlərlə əlaqədar olaraq risk vəziyyətinə xas əsas xüsusiyyətləri formalaşdırmaq məqsədəuyğundur: alternativ həllərin olması; qoyulmuş məqsəddən kənaraşmanın mümkünlüyü; müsbət nəticənin əldə olunması ehtimalı; qoyulmuş məqsədə nail olunacağına əminliyin olmaması; əlverişsiz nəticələrin yaranması ehtimalı; seçilmiş məqsədin həyata keçirilməsi nəticəsində yaranmış itkilər; qəbul edilmiş qərarın seçilməsi və gerçəkləşdirilməsi nəticəsində yaranan təhlükələr və uğursuzluqlar.

Risqlərin təsnifatı sisteminə müxtəlif yanaşmaların təhlili belə nəticəyə gəlməyə imkan verdi ki, müəlliflərin əksəriyyəti ya bütün mümkün riskləri əhatə etməyə çalışır, ya da yalnız müəyyən fəaliyyət sahəsi üçün xarakterik olan spesifik riskləri nəzərdən keçirirlər. Sahə riskləri iqtisadi və maliyyə planında sahənin fəaliyyətində dəyişkənlik dərəcəsi ilə bilavasitə bağlıdır. Bununla əlaqədar olaraq təhlil edilən dövr ərzində alternativ sahələrin fəaliyyət şəraiti və nəticələri; ümumilikdə iqtisadiyyatla münasibətdə sahənin fəaliyyəti; sahə texniki-iqtisadi göstəricilərinin dinamikası; sahə müəssisələrinin fəaliyyət nəticələrinin yekcinsliyi; hər bir sahənin sahədə müəssisələrin sayını əks etdirən əmək tutumu nəzərə alınmalıdır.

Xidmət sahəsində aşağıdakı risk növlərini ayırmaq məqsədəuyğundur: sahə fəaliyyəti nəticələrinin ümumilikdə iqtisadiyyatın fəaliyyət nəticələri ilə münasibətdə kənaraçıxma səviyyəsini göstərən sistem riski; həcmi bazara giriş baryerinin hündürlüyündən, sahədə qiymət və qeyri-qiymət rəqabətindən, müştərilərin bazar gücündən, alternativ xidmətlərin mövcudluğundan, eləcə də sahədə marketing fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsindən asılı olan sahədaxili rəqabət mühiti riski; sahənin həyat dövrəsi mərhələləri ilə bağlı risk. Bu risk növünün uçotu və təhlili hər bir sahəyə xas risklərin həcmindən asılı olaraq xidmət sahəsi sektorlarını sıralamağa imkan verir; xidmət riski ilk növbədə xidmət sahəsində alıcı risklərini ehtiva edir. Xidmət riskinə fiziki, maliyyə, psixoloji, sosial risklər, icraçının riskləri və zaman itkisi daxildir.

Xidmət sahəsində alıcı riskləri dərəcəsi xidmətin qeyri-müəyyənliyindən, əhəmiyyətindən, dəyərindən, eləcə də müştərinin bilik və təcrübəsi ilə müəyyən edilən əminlik dərəcəsindən asılıdır. Risklərin idarəetmə modelinin qurulması üçün müqayisə, qiymətləndirmə və optimal həllin axtarışı funksiyasını yerinə yetirən təhlil aparılmalıdır. Müqayisə funksiyasının gerçəkləşdirilməsi riskləri müəyyən meyarlarla tutuşdurmağa, konkret risk səviyyəsindən fərqləri aşkarlamağa imkan verir. Qiymətləndirmə funksiyası risklərin faktiki göstəricilərinin kənaraçıxma səbəbləri və amillərinin aşkarlanmasından, eləcə də risklərin idarə olunması metodlarına əsasən tövsiyələrin işlənib hazırlanmasından ibarətdir. Axtarış funksiyası dərin təhlilin aparılması məqsədi ilə risklərin detallı tədqiqi ilə bağlıdır. Risklərin qiymətləndirilməsi metodunun seçilməsi zamanı müəssisənin fəaliyyətinin iqtisadi və maliyyə tərkib hissələrinin təhlili aparılmalıdır, həmçinin müxtəlif, o cümlədən, sosial-siyasi amillərin nəzərə alınması tələb olunur.

NƏTİCƏ

Tədqiqatımız nəticəsində bəlli oldu ki, ölkələrin xidmət sektorunda idarəetmənin hazırkı vəziyyətin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Zənnimizcə, xidmət sektorunda şərti olaraq üç müxtəlif idarəetmə modellərini aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

1) əsasən xarici firmalar tərəfindən təmsil olunan Qərb modeli;
2) çoxsaylı firmalar tərəfindən təmsil olunan sovet modeli, sovet təcrübəsi əsasında idarəetmə modeli;

3) əsasən kiçik və orta müəssisələrdə təmsil olunan adaptiv idarəetmə modeli.

Bəzi hallarda xüsusi milli modellərdən də danışmaq olar. Məsələn, Qırğızıstanda xidmət sektorunda idarəetmə modeli aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

□ mülkiyyət idarəetmədən ayrılır. Bu da təsisçilərin və ya onların qohumlarının adətən şirkətlərin başında olması ilə öz ifadəsini tapır;

□ əsasən avtoritar idarəetmə tərzı və qərar qəbuluna mərkəzləşdirilmiş yanaşma. Bu, maliyyə menecmenti, kadrlar və ictimaiyyətlə əlaqələr xüsusilə ərazidə özünü büruzə verir.

Zənnimizcə, Azərbaycanda da xidmət sektorun tənzimləməsində özümüzün fərdi yanaşmalarımız üstünlük təşkil etməlidir, lakin bu yanaşmalarda dünyanın mütərəqqi təcrübəsi də istifadə olunmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Александрова Н.А. (1996). Экономическая эффективность производства образовательных услуг: дис.канд. экон. наук: 08.00.01 / Александрова Наталья Александровна. Кострома, 130 с.

2. Бартон Т.Л. (2003). Комплексный подход к риск-менеджменту / Т.Л. Бартон, У. Шенкер, П. Уокер. - М.: Вильямс.

3. Боровикова В.А. (2004). Управление рисками в торговле / В.А. Боровикова. - СПб.: Питер.

4. Бурланков С. П., Ильина И. Е., Скворцова А. Е. (2011). Управление конкурентоспособностью предприятий сферы обслуживания и оказания транспортных услуг как элемент инновационного развития//Общество: политика, экономика, право..№ 3. С. 47–52.

5. Кляйнальтенкамп М.(2002). Синергетический потенциал в области маркетинга промышленных товаров и услуг // Проблемы теории и практики управления. № 1. С. 106–109.

6. Котлер Ф. (2003). Основы маркетинга. пер. с англ. 9-е изд. М.: Вильямс, 1200 с.

7. Макашева З. М. (2008). Исследование систем управления : учебное пособие. М.: Кнорус, 176 с.

8. Романова М.М. (2006). Формирование индустрии гостеприимства как механизм стратегического развития региона: Дис.канд. экон. наук. М., - с.17-19.

9. Фатхутдинов Р. А. (2006). Стратегический маркетинг: учебник для вузов. 4-е изд. СПб. : Питер, 448 с.

10. Bitner M. (2000). Services marketing / M. Bitner, V. Zeithaml. - Massachusetts: McGraw-Hill.

11. Gronroos C. (2007). Service management and marketing / C. Gronroos. - West Sussex: John Wiley.

12. <http://vocabulary.ru/dictionary/88/word/uslugi>

13. <http://uchebnik-besplatno.com/economics-uchebnik/tema-mirovoy-ryinok.html>

Y.İ.İsmailzade

PhD student, Azerbaijan University of Cooperation

Features of the management activities of business entities in the service sector

Abstract

The article deals with modern features of management in the service sector. Here the factors influencing the management of service sector enterprises, the process of forming a mechanism for managing a service sector enterprise, modern approaches to the structure of the service sector, and other issues are studied. Approaches to combining the services provided into groups according to different criteria are also analyzed. At the same time, the article explores potential sources of risks in the service sector and suggests measures to prevent them.

Key words: service sector, management, management mechanism, risks, competitiveness.

Ю.И.Исмаилзаде

докторант, Азербайджанский Университет Кооперации

Особенности управленческой деятельности субъектов хозяйствования в сфере услуг

Резюме

В статье рассматриваются современные особенности управления в сфере услуг. Здесь изучаются факторы, влияющие на управление предприятиями сферы услуг, процесс формирования механизма управления предприятием сферы услуг, современные подходы к структуре сферы услуг и др. вопросы. Также анализируются подходы к объединению оказываемых услуг в группы по разным признакам. В то же время в статье исследуются потенциальные источники рисков в сфере услуг и предлагаются меры по их предотвращению.

Ключевые слова: сфера услуг, управление, механизм управления, риски, конкурентоспособность.

С.Л.Мозокина
к.э.н., доцент, Санкт-Петербургский государственный
экономический университет
Sofia.L.M@yandex.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 30.01.2024

The article was received by editorial board on 30.01.2024

Статья принята к печати 30.01.2024

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ПРОЕКТЫ В СФЕРЕ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Резюме

В статье рассматриваются вопросы, посвящённые основным направлениями инвестиционной политики в Российской Федерации в сфере туризма и гостеприимства. Автор анализирует меры государственной поддержки инвестиционных проектов в туризме и гостеприимстве, в том числе льготные кредиты и снижение налогов. Автором также приводятся примеры успешных инвестиционных проектов по созданию туристско-рекреационной инфраструктуры, выполненных в рамках механизма государственно-частного партнёрства. В статье также рассматриваются тенденции внедрения инновационных технологий при проектировании различных средств размещения в том числе санаториев, гостиниц, кемпингов, глэмпингов.

Ключевые слова: инвестиционные проекты, гостиницы, санатории, инновации, туристско-рекреационная инфраструктура, санаторно-курортная инфраструктура, государственно-частное партнерство.

В Российской Федерации инвестиционные проекты в сфере туризма и гостеприимства в основном направлены на строительство средств размещения (гостиниц, в том числе, с бассейнами, SPA-центрами, пансионатов, оздоровительных баз отдыха, кемпингов, глэмпингов и т.д.), а также строительство спортивных сооружений, культурных объектов, создание туристско-рекреационной инфраструктуры.

Крупные инвестиционные проекты часто осуществляются с привлечением механизма государственно-частного партнерства. Таким образом были построены спортивные объекты к Олимпиаде в Сочи в 2014 году, и спортивные объекты к Чемпионату Мира по футболу 2018 года в одиннадцати городах РФ. Проведение таких крупных мероприятий в России привлекло интерес инвесторов к строительству различных средств размещения и привлекло инвестиции, в том числе зарубежные в сектор туризма и гостеприимства.

Примером удачных инвестиционных проектов с привлечением механизма государственно-частного партнерства могут также послужить туристско-рекреационный кластер «Соль-Илецкие озера», особая экономическая зона «Завидово», оздоровительный комплекс «ЛетоЛето», Детский центр отдыха и оздоровления «Полярная звезда». Начиная с 2014 г. в Тверской области реализуется проект по созданию особой экономической зоны «Завидово»: публичный партнер (государство) финансирует создание базовой инфраструктуры туристического кластера (дороги, коммуникации); частный партнер ООО «Васта Дискавери» строит гостиницы, в том числе сети Radisson, яхт-клуб, кемпинг, рыболовный клуб, лыжные трассы.

По соглашению ООО «СольИлецк Курорт» с правительством Оренбургской области о государственно-частном партнерстве с 2015 г. ведутся работы по строительству рекреационно-оздоровительного комплекса «Соленые озера», создается туристско-рекреационный кластер «Соль-Илецкие озера» (Оренбургская область) где была осуществляется реконструкция культурно-досуговых учреждений города и коммунальной инфраструктуры. Детский центр отдыха и оздоровления «Полярная звезда» (Саха, Якутия). В 2019 году Правительством Якутии и ООО «Полярная Звезда» был заключен договор концессии на строительство детской рекреационной инфраструктуры – круглогодичного детского оздоровительного лагеря с образовательными программами «Полярная звезда». Термальный курорт и оздоровительный комплекс «ЛетоЛето» (Тюмень) включает в себя оздоровительный комплекс с аквапарком и отелем общей площадью 38000 м². Для строительства оздоровительного комплекса «ЛетоЛето» в 2017 году правительство Тюменской области и «Сибинтел-холдинг» заключили инвестиционное соглашение.

Однако в связи с пандемией в 2020 г. многие проекты оказались приостановлены. В том числе, например, проекты по развитию яхтенной инфраструктуры, строительству марин на побережье Балтийского моря в Санкт-Петербурге, Ленинградской области и Калининграде (проект «30 миль»).

Введение карантинных мер обусловило появление ряда инновационных решений, по итогам 2021г. наблюдаются следующие инновационные тенденции развития услуг средств размещения, в том числе, санаторно-курортного комплекса:

- развитие технологических инноваций (появление роботов в средствах размещения в развлекательных целях, установка систем, позволяющих управлять освещением, кондиционером, телевизором, стриминговым сервисом и другими приборами, расположенными в номере, по принципу «умного дома»);

- трансформация лобби (все больше средств размещения отказываются от просторного лобби, трансформируя его в удобный коворкинг, что обеспечивает наиболее экономичное использование пространства, а также большую комфортность работы «on-line»);

- возможность размещения домашних питомцев;

- ориентация на здоровый образ жизни средств размещения, не являющихся специализированными санаторно-курортными организациями (появление комнат здоровья, формирование экосистемы отелей и др.);

- внедряются новые технологии: дистанционный мониторинг артериального давления, дистанционное отслеживание других показателей здоровья (телеметрия) позволяют проводить контроль за здоровьем до, в процессе и после осуществления услуг оздоровительного отдыха;

- инновационные изменения происходят и в маркетинговой деятельности, так например, изменились системы продвижения и бронирования услуг средств размещения, Изменился подход к оформлению сайтов, так становится все более популярным создание и размещение на сайте виртуальных туров. Появляются альтернативные платежные системы [5].

Надо отметить, что именно санаторно-курортные организации первыми стали использовать экологические подходы к организации питания гостей санатория (выращивание собственных овощей, зелени и др.), постепенно к этому подключаются загородные пансионаты и отели (имеющие прилегающую территорию).

Внедрение инноваций требует модернизации существующих отелей и баз отдыха и строительства новых, что в свою очередь, приводит к необходимости планирования и

реализации инвестиционных проектов. Однако мы можем наблюдать значительное влияние политических и экономических рисков на принятие решений по реализации ранее запланированных инвестиционных проектов и планированию новых.

В России (как и в странах Европы) увеличились темпы инфляции. В Российской Федерации инфляция в марте 2022 г. ускорилась до 7,61%, по данным Росстата по итогам 2022 г. инфляция составила 11,94%, что в 2,5 раза превышает инфляцию 2020 года [6]. Увеличение инфляционных ожиданий в большинстве случаев влечёт за собой увеличение ставки дисконтирования инвестиционных проектов. Аналогичное воздействие на увеличение ставки дисконтирования оказывает и увеличение ключевой ставки Центрального Банка РФ: резкий скачок до 20%, вызвал немедленное увеличение процентов по депозитам (от 18 до 23% в различных банках). Несмотря на снижение ключевой ставки ЦБ до 7,5% в декабре 2023 г. и прогноз об установлении ставки 6-7% на 2023-2024 гг. можно ожидать перенаправление финансовых потоков из реального сектора экономики в финансовый, а также в связи с санкциями ожидается сокращение иностранных инвестиций [8]. Усиливается влияние возрастающих экономических рисков, в том числе: финансовых (таких как, превышение расходов по отношению к запланированным, изменение курса валют и др.); маркетинговых (изменение туристских потоков, изменение системы продвижения в связи с прекращением обслуживания рядом агрегаторов бронирования средств размещения и продажи авиабилетов, переориентацией социальных сетей и др.); рисков выхода партнеров и контрагентов из проекта; внутренних рисков конкретного предприятия, а также политических рисков (связанных с закрытием границ, сложностями с авиасообщением, изменением в международных платежных системах и др.).

Изменение логистических цепей поставок, уход с рынка части поставщиков, приостановка деятельности производителей оборудования, мебели, техники и др. привело к увеличению цен и, соответственно, к увеличению запланированных расходов по реализуемым инвестиционным проектам, и необходимости корректировки инвестиционных проектов как находящихся на стадии планирования, так и на стадии исполнения. В результате часть инвестиционных проектов приостанавливается, часть переносится на более поздние сроки. В сфере туризма на апрель 2022г. введены в эксплуатацию объекты в рамках 315 проектов; в то же время: отменено 309 проектов, приостановлены 114 проектов, на стадии планирования находятся 78 проектов, на стадии предпроектной проработки – 133, подготовки к строительству – 28, проектирования -148 проектов и на стадии строительства находятся 203 проекта [6].

В связи с ожидаемой переориентацией значительной части туристического потока на внутренний туризм, а также в целях компенсации негативного воздействия увеличения инфляции, увеличения процентных ставок по кредитам Правительством РФ принимается ряд мер, направленных на стимулирование развития внутренней туристской инфраструктуры, в том числе в сфере лечебно-оздоровительного и санаторно-курортного туризма. Так, например, в рамках государственной программы «Развитие туризма» в целях привлечения инвестиций в строительство туристических объектов создана АО «Корпорация «Туризм.РФ». Первые 53 инвестиционных проектов, позволят создать курорты в 27 регионах страны (в том числе, на Алтае, в Воронежской и Тульской областях, на Байкале и Камчатке и др.), обеспечить прирост 15 тыс. рабочих мест и на 10,5 млн.чел. увеличить совокупный турпоток по всем субъектам. Планируется направить на строительство туристических объектов 36,5 млрд руб., общая стоимость реализации всех проектов составляет 387 млрд.руб. [7].

В перспективе в рамках государственной программы «Развитие туризма» планируется поддержка 456 инвестиционных проектов, выделение 293 млрд руб. из бюджета; привлечение 685 млрд руб. частных инвестиций. В число первых проектов входят:

- эко-курорт «Лагонаки» (Адыгея) (до 2024 года);
- строительство гостиниц Cosmos Hotel Group;
- рекреационный комплекс «Парк «Три вулкана» (Камчатка).

Также в числе перспективных проектов:

- формирование туристических кластеров (Мурманская область, Дальний Восток, Юг России);
- бальнеологический курорт «Долина Васта» (Сочи) (до 2027 года)
- особая экономическая зона «Новая Анапа»;
- рекреационный кластер «Абрау-Утриш» (до 2028 года).

Предоставление кредитных каникул для предприятий малого и среднего бизнеса, функционирующих в сфере туризма (средства размещения и туристские фирмы) на срок до 6 месяцев [2]. Субсидирование части процентной ставки по кредитам на строительство (реконструкцию) объектов туристской инфраструктуры. В рамках данной программы бизнес может получить кредит в размере от 100 млн до 70 млрд руб. по льготной ставке 3-5 % на срок до 15 лет на строительство или реконструкцию либо гостиниц категории «три звезды» и выше площадью не менее 5 тыс. кв.м или с номерным фондом от 120 номеров, либо многофункциональных комплексов, не менее 10% площади которых занимают гостиницы или санатории [3].

Предоставление льготы по налогу на добавленную стоимость на услуги, связанные с использованием объектов туристской индустрии (гостиниц, горнолыжных трасс, пляжей и др.), введенных в эксплуатацию (в том числе, после реконструкции) после 01.01.2022 г. Применение ставки НДС 0% в отношении услуг, связанных с эксплуатацией объектов туристской инфраструктуры в течение 5 лет позволит существенно сократить период окупаемости инвестиций [1]. Данная льгота применима и проектам по договорам государственно-частного партнерства и концессии.

В рамках государственной программы «Развитие туризма» также предусмотрены субсидии на совместное финансирование расходных обязательств субъектов РФ по расходам на поддержку развития инфраструктуры туризма, по направлениям:

- приобретение туристского оборудования;
- организация круглогодичного функционирования плавательных бассейнов;
- создание обеспечивающей инженерной и транспортной инфраструктуры в целях развития туристских кластеров;
- создание пляжей;
- модульных некапитальных средств размещения: кемпингов и автокемпингов.
- разработка новых туристских маршрутов [4].

Согласно распоряжению Правительства от 21 апреля 2022 года № 958-р будет выделено 4 млрд руб. из резервного фонда Кабмина на возведение модульных гостиниц (кемпингов, автокемпингов, глэмпингов) общей ёмкостью не менее 2,5 тыс. номеров и обустройство другой туристской инфраструктуры. Новые туристские объекты появятся уже в 2022 г. в 19 регионах, в том числе в Крыму и Севастополе, в Краснодарском крае и на Камчатке, а также в Тверской, Тульской и Ярославской областях. Активно развивается транспортная инфраструктура, соединяющая Северо-Кавказские («Кавминводы» и курорты «Архыз», «Эльбрус», «Ведучи», «Мамисон», «Армхи») и Черноморские курорты.

Проектируются к созданию центры исследований и внедрения инновационных медицинских технологий, как например, «Федеральный научно-клинический центр спортивной медицины и реабилитации» в Сочи, где планируется проводить реабилитацию российских спортсменов, проводить исследования, разрабатывать и внедрять новые методики.

Одновременно надо отметить, что помимо применения инновационных подходов к проектированию и оснащению санаторно-курортных и иных средств размещения, идут разработки нового оборудования и новых лечебных и оздоровительных методик. Применение искусственного интеллекта и искусственных нейронных сетей в системе менеджмента санаторно-курортной организации, внедрения электронных систем управления очередью для медицинских учреждений (позволяют наиболее эффективно использовать время персонала, оказывающего лечебно-оздоровительные услуги и самих отдыхающих).

Заключение

В настоящее время наблюдается тенденция к развитию туристско-рекреационной и санаторно-курортной инфраструктуры с применением инновационных технологий в строительстве и оснащении средств размещения. В связи с влиянием ряда политических и экономических факторов можно было бы ожидать снижение количества инвестиционных проектов по созданию и модернизации средств размещения и инфраструктурных объектов, однако правительством РФ предпринимается ряд мер, направленных на увеличение инвестиционных потоков в туристско-рекреационную инфраструктуру.

Список использованной литературы:

1. Федеральный закон от 26.03.2022 г. № 67-ФЗ «О внесении изменений в части первую и вторую Налогового кодекса Российской Федерации и статью 2 Федерального закона «О внесении изменений в часть вторую Налогового кодекса Российской Федерации» (об отдельных мерах налоговой поддержки). [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_412692/ (дата обращения: 21.01.2023 г.).
2. Федеральный закон от 03.04.2020 №106-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «О Центральном банке Российской Федерации (Банке России)» и отдельные законодательные акты Российской Федерации в части особенностей изменения условий кредитного договора, договора займа». [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_349323/ (дата обращения: 21.01.2023 г.).
3. Постановление Правительства РФ от 9 февраля 2021 г. №141 «Об утверждении Правил предоставления субсидий из федерального бюджета российским кредитным организациям и государственной корпорации развития «ВЭБ.РФ» на возмещение недополученных ими доходов по кредитам, выданным по льготной ставке инвесторам для реализации инвестиционных проектов, необходимых для устойчивого развития внутреннего и въездного туризма, создания и развития туристских кластеров, способствующих развитию внутреннего и въездного туризма, и о внесении изменения в Положение о Правительственной комиссии по развитию туризма в Российской Федерации». [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://base.garant.ru/400324320/> (дата обращения: 22.01.2023 г.).
4. Постановление Правительства РФ от 24 декабря 2021 г. №2439 «Об утверждении государственной программы Российской Федерации «Развитие туризма» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://base.garant.ru/403336467/> (дата обращения: 22.01.2023 г.).

5. Латышева А.А., Мозокина С.Л.Хорева Л.В., Шраер А.В. (2022). // Инновационные подходы к организации услуг санаторно-курортного туризма//Известия спбгэу № 3/ (135) 2022. с.82-88. Известия СПбГЭУ.

6. Платформа «Росинфра» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://rosinfra.ru/news/type/international> (дата обращения: 12.01.2023 г.).

7. Правительство России: оф.сайт. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://government.ru/news/44174/> (дата обращения 22.01.23 г.)

8. Центральный Банк Российской Федерации: оф.сайт. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://cbr.ru/press/pr/?file=29042022_133000Key.htm (дата обращения 22.01.23 г.).

S.L.Mozokina

i.ü.f.d., dosent, Sankt-Peterburq Dövlət İqtisadiyyat Universiteti

Rusiya Federasiyasının turizm və qonaqpərvərlik sahəsində investisiya layihələri **Xülasə**

Məqalə Rusiya Federasiyasında turizm və qonaqpərvərlik sahəsində investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri ilə bağlı məsələlərdən bəhs edir. Müəllif turizm və otelçilik sahəsində investisiya layihələrinə dövlət dəstəyi tədbirlərini, o cümlədən güzəştli kreditlər və vergi güzəştlərini təhlil edir. Müəllif dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı mexanizmi çərçivəsində həyata keçirilən turizm və rekreasiya infrastrukturunun yaradılması üzrə uğurlu investisiya layihələrindən də nümunələr təqdim edir.

Məqalədə həmçinin müxtəlif yerləşdirmə obyektlərinin, o cümlədən sanatoriya, mehmanxanaların, düşərgələrin, qlampinqlərin dizaynında innovativ texnologiyaların tətbiqi tendensiyalarından bəhs edilir.

Açar sözlər: investisiya layihələri, mehmanxanalar, sanatoriya, innovasiyalar, turizm və rekreasiya infrastruktur, sanatoriya-kurort infrastruktur, dövlət-özəl tərəfdaşlıq.

S.L.Mozokina

*PhD in Economics, Associate Professor,
St. Petersburg State the University of Economics*

Investment projects in the field of tourism and hospitality of the Russian Federation **Abstract**

The article deals with issues related to the main directions of investment policy in the Russian Federation in the field of tourism and hospitality. The author analyzes the measures of state support for investment projects in tourism and hospitality, including preferential loans and tax cuts. The author provides examples of successful investment projects for the creation of tourist and recreational infrastructure, carried out within the framework of the mechanism of public-private partnership. The article also examines the trends in the introduction of innovative technologies in the design of various accommodation facilities, including sanatoriums, hotels, campsites, glamping.

Key words: investment projects, hotels, sanatoriums, innovations, tourist and recreational infrastructure, sanatorium and resort infrastructure, public-private partnership.

E.H.Məmmədova
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
E.T.Novruzzadə
magistrant, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.02.2023

The article was received by editorial board on 14.02.2023

Статья принята к печати 14.02.2023

KREDİT RİSKLƏRİNƏ DAİR ELMİ İQTİSADI-TEXNİKİ ƏDƏBİYYATIN ARAŞDIRILMASI

Xülasə

Məqalədə investisiya layihələrində kredit risklərinin qiymətləndirilməsinin əsas müddəaları müzakirə olunur. Risk terminindən çox tez-tez istifadə olunmasına baxmayaraq, çoxşaxəli risk anlayışı müxtəlif yollarla müəyyən edilir. Risk geniş mənada, gələcəkdə qeyri-müəyyənliyin baş verməsi ilə bağlı olan bir hadisədir, o, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə təsir göstərir. Risk bank fəaliyyətində bankın mənfəətinə və ya kapitalına mənfi təsir göstərən bir hadisənin başvermə ehtimalını ifadə edir.

Risk zərər və itki ilə nəticələnən hadisələrin baş vermə ehtimalıdır. Bank riskləri isə iqtisadiyyatda və maliyyə bazarında gözlənilən və ya gözlənilməyən hadisələrin baş verməsi ilə yaranı bilər.

Kredit riski müştərilərin bank qarşısında kredit borclarını geri ödəyə bilməməsi və ya ödəməməsi hallarında ortaya çıxır və bankın kredit aktivlərinin azalmasına səbəb olur. Bu hal bankın təklif etdiyi istehlak, biznes, ipoteka və s. kreditlərdə baş verə bilər ki, bütün bu kredit riskləri bankı müflis olmağa qədər apara bilər. Kredit riskinin qiymətləndirilməsi, borc verənlərə lazımsız kredit riskinin qarşısını almağa kömək edən bir vasitədir.

Açar sözlər: investisiya, kredit, risk.

GİRİŞ

İnvestisiyaların şərhinə elmi yanaşmalar hələ XV əsrdə erkən və gec merkantilistlərin əsərlərində nəzərdən keçirilmişdir. Erkən merkantilizmin nümayəndələri diqqəti tədavi sferasına nisbətən istehsal sferasına qoyulan investisiyaların daha çox gəlirliliyinə cəlb edirdilər. Fiziokratlar üçün investisiyalar istehsal vasitələri idi və onlar yalnız kənd təsərrüfatı fəaliyyəti nəticəsində formalaşırdı.

F.Kesnay özünün "İqtisadi cədvəl"ində ilk dəfə olaraq investisiyaları ilkin və illiyə ayırmışdır.

A.Smitin əsərlərində investisiyalar kateqoriyası təqdim edilmir, lakin kapitalın təfsiri mənfəət yarada bilən faydalar, eləcə də başlanğıcdan olan dövrdə gəlir əldə etmək üçün istifadə olunan hazır məhsul ehtiyatı kimi qəbul edilir.

D. Rikardo əsərlərində sərmayələri və mənfəət artımını təmin edəcək genişləndirilmiş təkrar istehsalə yönəlmiş əsas fondlardan ibarət olmasını yazmışdır.

K.Marks investisiyanın mahiyyətini funksional nöqtəyi-nəzərdən təhlil etməyə davam etdirmişdir. Sənayelərə (kənd təsərrüfatı yeganə məhsuldar sahədir) diqqət yetirən fiziokratlardan fərqli olaraq A.Smit və K.Marks istehsal sferasına diqqət yetirən, ilk növbədə daimi (istehsal vasitələri) və dəyişən (əmək) kapitalına qoyulan investisiyaları fərqləndirirdi. Onların fikrincə, əvvəlki istehsal dövründə əldə edilmiş izafi dəyərin dəyişməz kapitalla qoyulu-

şu dəyişən kapitala qoyuluşun əsasını təşkil edir. Bu, istehsal vasitələri hesabına avanslanmış dəyərin artımını təmin edir və avans edilmiş dəyərin bilavasitə artımını təmin edən dəyişən kapitala (əməyə) investisiyanın zəruri şərtidir. K.Marksa görə, ilkin kapital özünü təkrar istehsal etməkdə və izafi dəyər istehsal etməkdə davam edir və eyni şeyi onun yaratdığı əlavə məhsula münasibətdə hər bir toplanmış kapital haqqında da demək olar.

Deməli, investisiya bütövlükdə kapitalist ictimai münasibətlərinin təkrar istehsalının forma və vasitəsidir. İnvestisiyaların və onların iqtisadi sistemdəki rolunun dərin təhlili J. M. Keyns tərəfindən "Məşğulluğun, faizin və pulun ümumi nəzəriyyəsi" əsərində aparılmışdır.

Cari investisiya dedikdə, müəyyən bir dövrdə istehsal fəaliyyəti nəticəsində əsaslı əmlakın dəyərinin cari artımı başa düşülür. Cari investisiya qənaətə bərabərdir. Axı bu, müəyyən dövr üçün gəlirin istehlak üçün istifadə olunmayan hissəsidir. Əmanətlərin ümumi məbləği bir çox fərdi istehlakçıların hərəkətlərinin məcmu nəticəsidir və investisiya məbləği fərdi sahibkarların hərəkətlərinin məcmu nəticəsi olsa da, bu iki dəyər bir-birinə bərabər olmalıdır, çünki onların hər biri gəlirin istehlakdan artıq olmasına bərabərdir.

Keynsə görə investisiyalar makroiqtisadi tənzimləmənin əsas alətlərindən biridir. İqtisadiyyata yeni sənaye sahələrinin yaradılması və mövcud modernləşdirilməsi, istehlak bazarını tələb olunan mal və xidmətlərlə doyurmaq, gəlir əldə etmək və nəticədə cəmiyyətin inkişafının sosial məqsədlərinə nail olmaq üçün yeni texnika və texnologiyaların mənimsənilməsi üçün vəsait axını lazımdır. Belə fondlar, bir qayda olaraq, pul resursları, bank depozitləri və səhmləri, səhmlər, texnologiyalar, maşınlar, avadanlıqlar, patentlər, lisenziyalar, o cümlədən əmtəə nişanları, kreditlər, habelə əqli və istehsal hüquqları da daxil olmaqla əmlak və qeyri-əmlak hüquqlarıdır. hesab olunur. Dəyər baxımından qiymətləndirilən bütün bu vəsaitlər investisiyaların əsas məzmununu təşkil edir.

İnvestisiya kateqoriyasının müəyyənləşdirilməsinə və onun mahiyyətinin işıqlandırılmasına yanaşmalar müəllifin elmi məktəbindən və onun təkrar istehsal prosesinin subyektlərinə münasibətindən asılıdır. İnvestisiyaların bəzi müasir şərtlərini nəzərdən keçirək.

Altman E.I. makro səviyyədə investisiyaların ikili xarakterini müəyyən edir. Genetik olaraq onlar sosial məhsulun kapitala çevrilməsi prosesidir. İnkişaf etmiş, özünü təkrar istehsal edən formada investisiyalar kapitalın dövriyyəsinə onun çevrilmə vektorlarını müəyyən edən bir mərhələdir.

Ümumi mənada investisiyalar geri qaytarılmama riski yüksək olan uzunmüddətli maliyyə investisiyaları kimi başa düşülür. Bu aspekt investisiyalar və kreditlər arasındakı əsas fərkdir. İnvestisiya subyektləri dövlət, fiziki şəxslər, təşkilatlar ola bilər.

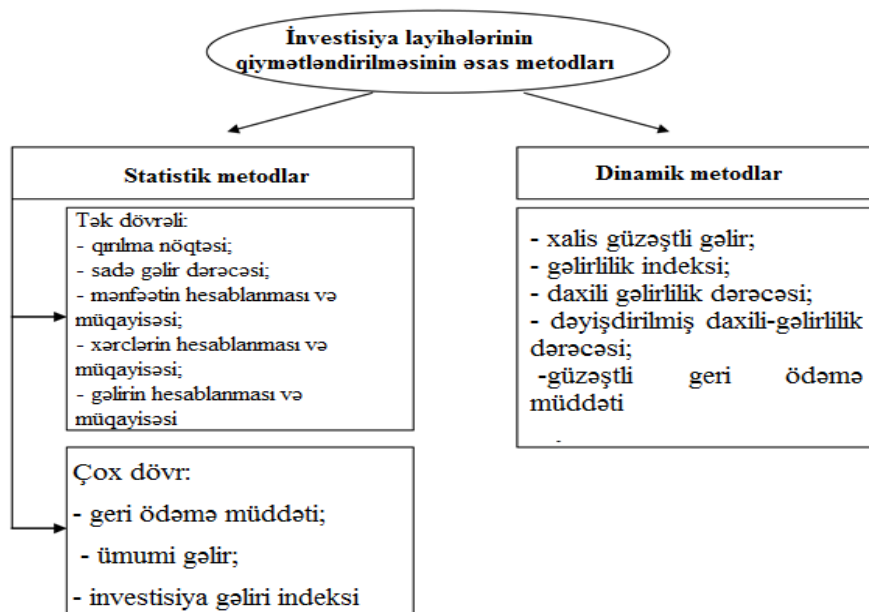
İnvestisiya səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün istifadə olunan metodlar toplusunu iki qrupa bölmək olar:

- dinamik (vaxt amilini nəzərə alaraq);
- statik (mühasibat uçotu).

Statik metodlardan ən əhəmiyyətli, investisiya layihəsinin likvidliyini göstərən "geri ödəmə müddəti" nin müəyyənləşdirilməsi metodudur. Statik metodların əsas çatışmazlığı vaxt amilinin nəzərə alınmamasıdır.

Dinamik metodlar vaxt amilini nəzərə almağa imkan verir, investisiya səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə ən müasir yanaşmaları əks etdirir və inkişaf etmiş ölkələrin iri və orta müəssisələrinin praktikasında üstünlük təşkil edir. Dinamik metodlar tez-tez endirim adlanır, çünki onlar investisiya layihəsinin icrası ilə əlaqəli pul axınlarının müasir dəyərinin (yəni endirim) müəyyənləşdirilməsinə əsaslanır.

İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsinin əsas metodları:

Bu, dinamik qiymətləndirmə metodlarının aşağıdakı fərziyyələrini verir.

- layihənin icrası məlumdur;
- bu layihəyə vəsaitin yatırılma biləcəyi faiz dərəcəsi (endirim dərəcəsi) şəklində ifadə olunan qiymətləndirmə müəyyən edilmişdir.

Belə bir qiymətləndirmə kimi ümumiyyətlə istifadə olunur:

- müəssisə üçün kapitalın orta və ya marjinal dəyəri;
- uzunmüddətli kreditlər üzrə faiz dərəcələri; qoyulmuş vəsaitlər üçün tələb olunan gəlirlilik dərəcəsi və s. qiymətləndirmənin dəyərinə təsir edən əsas amillər inflyasiya və riskdir.

Ümumi gəlir. İnvestisiya gəlir əldə etmək məqsədi ilə gələcək istehsal üçün vəsaitlərin istiqamətidir. Nəticə etibarilə, vəsaitlərin bu istiqaməti yalnız gələcəkdə istehsal olunan malların və ya göstərilən xidmətlərin dəyəri istehsal məqsədlərinə qoyulan vəsaitlərin dəyərindən çox olduqda mənə kəsb edir.

Gəlirliyin ən elementar göstəricisi hesablaması olan investisiyalardan əldə olunan ümumi gəlirin dəyəridir və formula ilə həyata keçirilir:

$$D = \sum_{n=0}^T CF_t,$$

D – investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi zamanı əldə ediləcək ümumi gəlir;

t – layihənin icra müddəti; T-layihənin addım nömrəsi.

İqtisadi mənə: ümumi gəlir investisiya layihəsinin sonunda investorun əlində qalacaq pul miqdarını göstərir. Ümumi gəliri daha çox olan investisiya layihəsi seçilir:

$D > 0$ - layihə effektivdir;

$D < 0$ – layihə səmərəsizdir;

$D = 0$ - layihə nə gəlirli, nə də zərərli.

Sadə mənfəət dərəcəsi metodu və ya mühasibat mənfəəti dərəcəsi metodu (ROI) – qoyulmuş kapitalın gəlirliliyi. Metodun mahiyyəti: layihənin ömrü üçün orta xalis mənfəəti hesablanır və layihəyə qoyulan orta investisiya ilə müqayisə olunur.

İnvestisiya edilmiş kapitalın gəlirlilik metodunun üstünlükləri metodun başa düşülməsi asandır və sadə hesablamaları əhatə edir, bunun sayəsində layihələri tez bir zamanda rədd etmək üçün istifadə edilə bilər.

Bu metodun dezavantajları:

- bəzi xərc növlərinin (amortizasiya ayırmaları növü) qeyri-pul (gizli) təbiətinə məhəl qoyulmur, layihə ilə birbaşa və ya dolayı yolla əlaqəli digər satışdan əldə olunan gəlir nəzərə alınmır (köhnə aktivlərin ləğvindən əldə olunan gəlir, yeniləri ilə əvəz olunur);

- alınan gəlirləri və pulun vaxt dəyərini yenidən investisiya etmək imkanı; - metod eyni sadə mühasibat mənfəət dərəcəsi olan, lakin orta investisiyaların fərqli dəyərləri olan layihələrdən birinin seçimini qiymətləndirməyə imkan vermir.

Statik metodlar əsasən alternativ layihələrin ilkin təhlili və seçilməsi üçün istifadə olunur

İnvestisiya xərcləri gələcəkdə alınması planlaşdırılan pul daxilolmaları üçün ödəniləcək ədalətli dəyərdən az olduqda investisiya layihəsi təsirli olur .

Beləliklə, investisiya layihəsinin effektivliyini müəyyən etmək üçün investisiya xərclərini investisiya üçün ədalətli dəyərdən çıxarmaq lazımdır.

Bu yanaşma "xalis güzəştli gəlir" meyarının əsasını təşkil edir":

$$NPV = \sum_{i=0}^t \frac{CF_t}{(1+DR)_t},$$

burada NPV - xalis endirimli gəlirdir; CF_t – t addımında xalis pul axını; DR – endirim dərəcəsi; t-layihənin vaxt üfüyü.

Üstəlik, investisiyalar mənfi işarəsi olan pul axınlarıdır və cəmləndikdə çıxılır. Baza dövrünün pul axını endirim edilmir, çünki hesablama addımlarının sayılması sıfır dövrdən başlayır.

Xalis güzəştli gəlir pul daxilolmalarının müvəqqəti xarakteri nəzərə alınmaqla layihənin gəlirliliyini göstərir.

Birincisi: NPV, investisiya çıxılmaqla pul daxilolmalarının miqdarı deyil, ekvivalentdir, çünki əslində investor investisiya layihəsinin icrası zamanı endirimli pul vəsaitlərinin hərəkəti məbləğinə bərabər gəlir əldə edir.

İkincisi: bu tərifdə nəzərə alınan kapitaldan istifadə xərcləri investisiya xərcləri deyil. Burada gələcək gəlirlərin dəyərsizləşməsinə səbəb olan və endirim dərəcəsinə daxil olan xərclər nəzərdən keçirilir. İnvestisiya xərcləri, eyni vəsaitləri digər investisiya layihələrində istifadə etmək üçün itirilmiş (itirilmiş) fürsət baxımından ölçülən fürsət dəyəridir. İnflyasiya xərcləri-inflyasiya prosesləri səbəbindən kapital itkisi. Risk xərcləri-layihənin mənfi nəticəsi halında mümkün itkilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Данилова Н.В. (2017). Горное право: учебное пособие. - 3-е изд. испр. и доп. Берлин: Директ-Медиа, - 269 с.

2. Верников А.В. (2019). Кому и зачем было нужно гарантирование банковских вкладов. Экономическая социология. - 2019. - Т. 20. - № 2. - С. 104-121. 3.Бессель В.В. Нефтегазовый комплекс аналитика, прогнозы. - М.: [б. и.], - 227, [1].

3. Положение о порядке формирования кредитными организациями резервов на возможные потери по ссудам, по ссудной и приравненной к ней задолженности: утв. Банком России 26.03.2004 №254-п // СПС «Консультант Плюс».

4. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 39 «Финансовые инструменты: признание и оценка»: введ. приказом Минфина России от 28.12.2015. №2 17н // СПС «Консультант Плюс».

E.Q.Mammadova

PhD in Economics, associate professor, Azerbaijan State Oil and Industry University

E.T.Novruzzade

master student, Azerbaijan State Oil and Industry University

Scientific economic-technical on credit risks literature survey

Abstract

This article discusses the main provisions of credit risk assessment in investment projects. Despite the fact that the term risk is used very often, the concept of multifaceted risk is defined in different ways. In a broad sense, risk is a phenomenon related to the occurrence of uncertainty in the future, it affects different areas of the economy. Risk refers to the probability of an event occurring in banking activity that has a negative impact on the bank's profit or capital.

Risk is the probability of occurrence of events resulting in damage and loss. Bank risks can arise due to the occurrence of expected or unexpected events in the economy and the financial market.

Credit risk arises when customers cannot or do not pay back their loan debts to the bank and lead to a decrease in the bank's loan assets. This is the consumer, business, mortgage, etc. offered by the bank. All these credit risks can lead to bankruptcy of the bank. Credit risk assessment is a tool that helps lenders avoid unnecessary credit risk.

Key words: investment, credit, risk.

Э.Г.Мамедова

*к.э.н., доцент, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

Э.Т.Новруззаде

*магистрант, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

Обзор научной экономико-технической литературы по кредитному риску

Резюме

В статье рассматриваются основные положения оценки кредитного риска в инвестиционных проектах. Хотя термин «риск» используется очень часто, понятие «многогранный риск» определяется по-разному. В широком смысле риск – это явление, связанное с возникновением неопределенности в будущем, оно затрагивает разные сферы экономики. Риск относится к вероятности события, происходящего в банковской деятельности, которое оказывает негативное влияние на прибыль или капитал банка.

Риск – это вероятность наступления событий, приводящих к ущербу и потерям. Банковские риски могут возникать в связи с наступлением ожидаемых или неожиданных событий в экономике и на финансовом рынке.

Кредитный риск возникает, когда клиенты не могут или не могут погасить свою задолженность по кредиту перед банком, что приводит к уменьшению кредитных активов банка. Это потребитель, бизнес, ипотека и т.д., предлагаемые банком. Все эти кредитные риски могут привести к банкротству банка. Оценка кредитного риска - это инструмент, который помогает кредиторам избежать ненужного кредитного риска.

Ключевые слова: инвестиции, кредит, риск.

UOT 338.012

N.Q.Hacıyeva
i.ü.f.d., baş müəllim, Bakı Dövlət Universiteti
nadjiba_h@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 17.01.2023

The article was received by editorial board on 17.01.2023

Статья принята к печати 17.01.2023

AQRAR MÜƏSSISƏLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ UÇOT VƏ TƏHLİLİN APARILMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

Xülasə

Məqalədə əsas məqsəd aqrar müəssisələrinin idarə edilməsində uçot və təhlil prosesinin dəyərləndirilməsi və həyata keçirilməsi zamanı qarşıya çıxan problemlərin açıqlanmasıdır. Müəllif tərəfindən aqrar müəssisələrdə mühasibat uçotu məlumatlarının xüsusiyyətləri, onlara qoyulan tələblərə cavab verməsi araşdırılmışdır. Tədqiqat zamanı qarşıya qoyulan vəzifələr qismində uçot məlumatlarının müəssisənin fəaliyyətinə və onun təhlilinə təsirinin açıqlanması, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi və aqrar sahə müəssisələrinin üzləşdiyi problemlərin aşkarlanması və aradan qaldırılması yollarının təyini çıxış edir. Müəllif tərəfindən bu sahədə müxtəlif problemlərlə bağlı yanaşmalar şərh olunmuşdur. Müəllif aqrar müəssisələrdə xərclərin dəqiq göstərilməsində olan yayınmaların obyektiv və subyektiv səbəblərini və etibarlılığın artırılması yollarını göstərmiş, təhlilin istiqamətləri və kompüter programı vasitəsilə əldə edilməli olan məlumatların ardıcılığını vermiş, təhlil zamanı praktikada rast gəlinən çətinliklərin aradan qaldırılması vasitələrini təklif etmişdir.

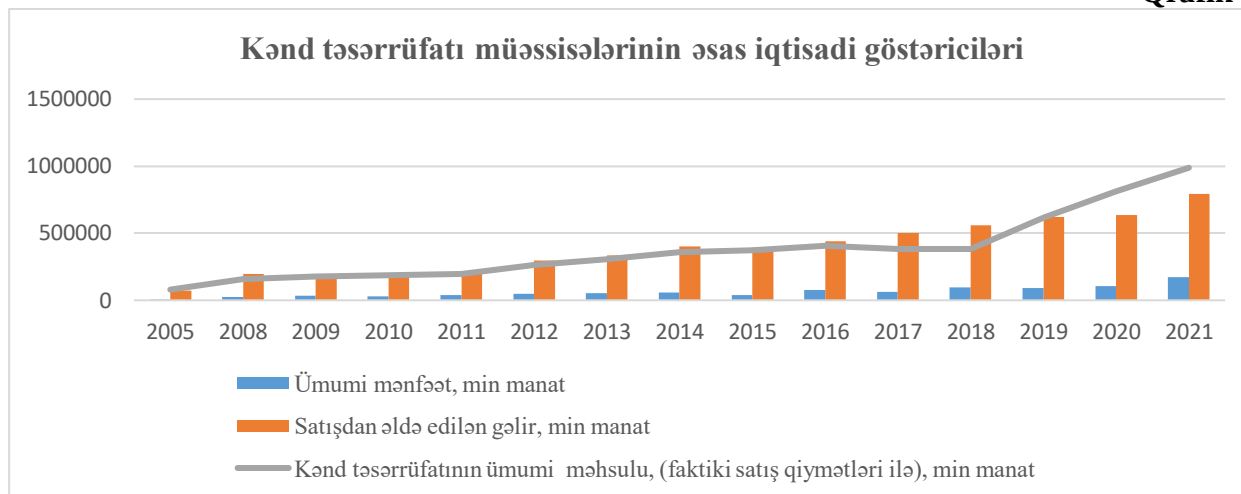
Açar sözlər: aqrar müəssisə, uçot, təhlil, idarəetmə, xərc, idarəetmə uçotu.

GİRİŞ

Aqrar sahədə istehsal prosesi iqlim, su və torpaq kimi təbii resursların keyfiyyətindən və digər amillərdən birbaşa asılı olmaqla yanaşı, həm də təsərrüfat fəaliyyətinin mürəkkəb forması ilə seçilir ki, bu da onun idarə edilməsinə fərqli yanaşmanı tələb edir. Belə ki, istehsalın mövsümü xarakter daşması, sabit gəlirlərin əldə edilməsində risk amilinin yüksək olması, bir sıra məhsullara tələbin qiymət baxımından elastik olmaması, çəkilən xərclə əldə ediləcək gəlirin arasında zaman kəsiyinin böyük olması bu sahəyə xüsusi dövlət diqqət və himayədarlığının olmasına səbəb olur. Aqrar sahədə gəlirliyin təmin edilməsi adətən iki yolla təmin edilir ki, bu da birincisi, məhsul istehsalçıların gəlirliyini təmin edəcək qədər qiymət artımı vasitəsilə və ikincisi, birbaşa dövlət subsidiyaları vasitəsilə xərclərin azaldılması hesabına nail olunur (Darmayev Q.V., 2011).

2005-2021-ci illərin təhlili bizə bu istiqamətdə müəyyən məlumatları verə bilər. Belə ki, 16 il ərzində kənd təsərrüfatında ümumi məhsulu 12,4 dəfə artığı halda, satışdan əldə edilən gəlir 11,2 dəfə, ümumi mənfəət isə 29 dəfə artmışdır. Yəni demək olar ki, bu illər ərzində mənfəət daha çox artmışdır ki, bu da qeyri-neft sektoruna aid edilən aqrar sahənin inkişafı üçün müsbət sahibkarlıq mühitinin olmasını göstərir.

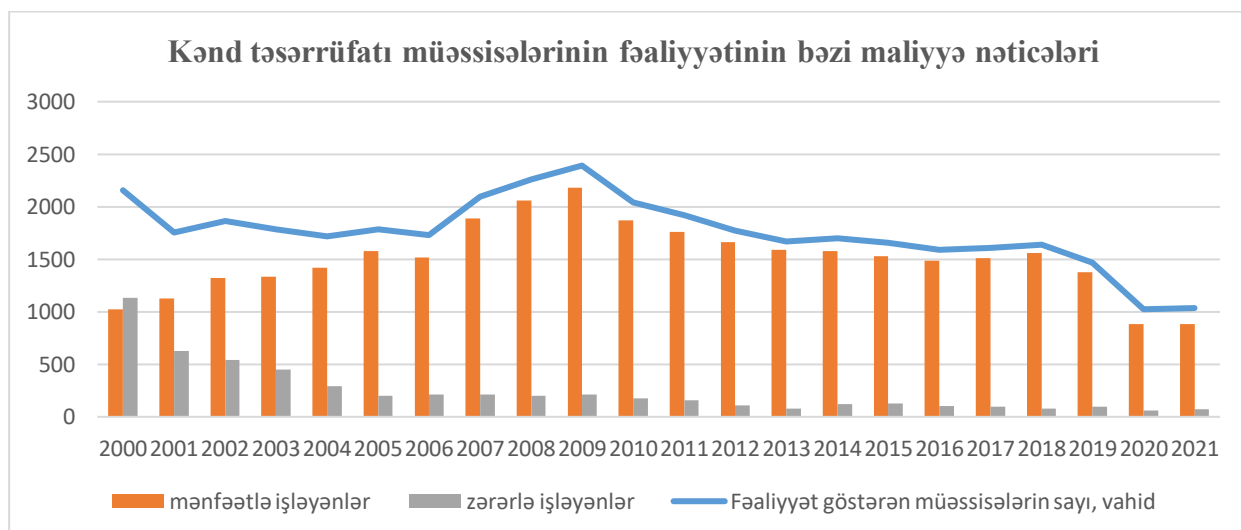
Qrafik 1

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir, <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/> (09.01.2023 tarixə)

Təhlili daha geniş aparsaq Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından görünür ki, mənfəətlə işləyən müəssisələrin sayı son illərdə zərərlə işləyənlərdən daha çoxdur və bu da müsbət göstəricidir. Aşağıdakı qrafik 2-dən aydın olur ki, 2000-ci ildə aqrar sahədə vəziyyət heç də xoşagəlməli olmayıb və zərərlə işləyən müəssisələr üstünlük təşkil edib. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi sahəyə dövlət dəstəyinin artırılması sayəsində 2001-ci ildən başlayaraq zərərlə işləyən müəssisələrin kəskin sayı azalmışdır. 2009-cu ildə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayı təhlil edilən 21 ildə maksimal səviyyəsinə çataraq 2000-ci ilə nisbətən 1.1 dəfə artmışdır. Lakin növbəti illərdə bu rəqəm azalmağa doğru meyl etmişdir və COVID-19 pandemiyası, onun ağır nəticələri xüsusi ilə aqrar sahədə mənfi izlər buraxmışdır.

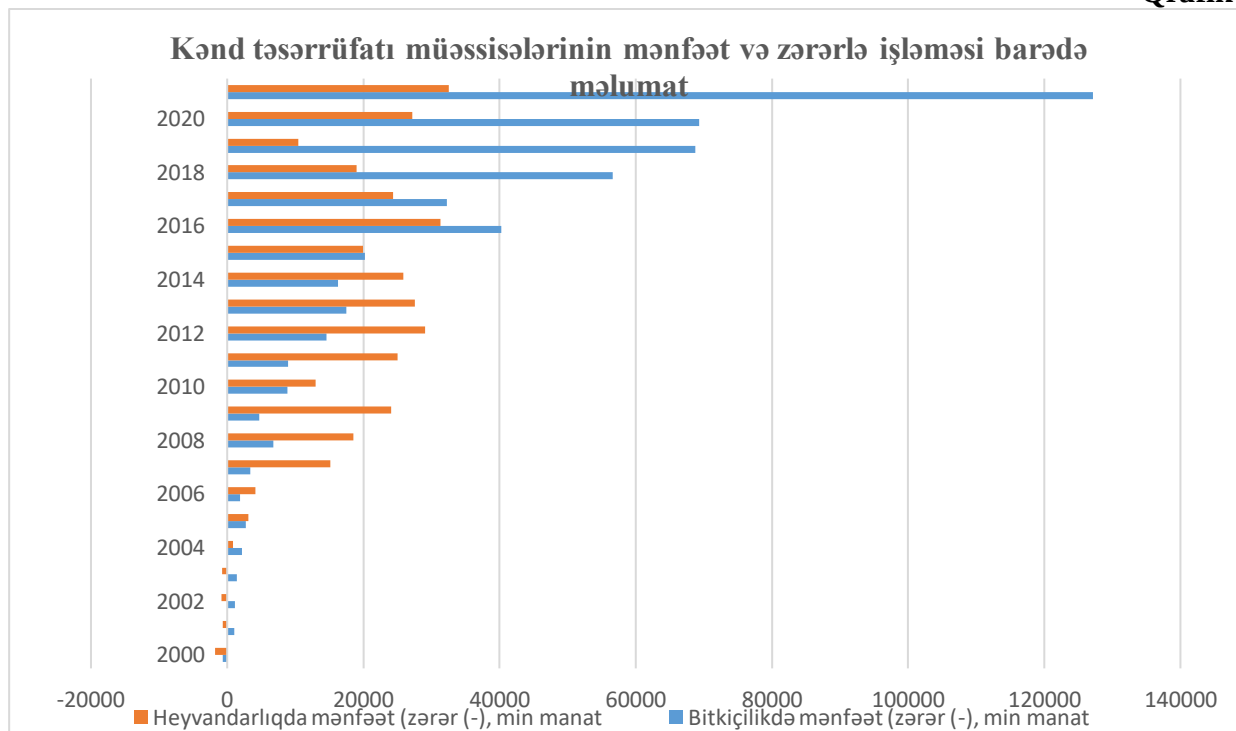
Qrafik 2

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir, <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/> (09.01.2023 tarixə)

Aqrar sahənin alt qruplarına diqqət yetirsək, onda bitkiçilikdə mənfəətin daha yüksək olduğunu görə bilərik.

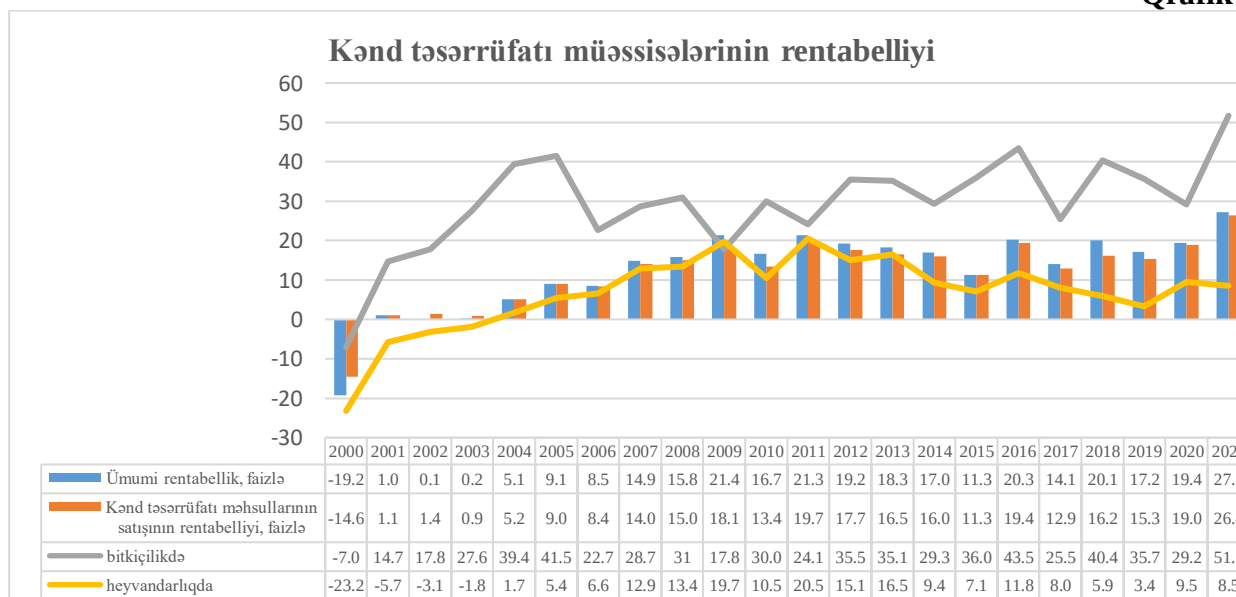
Qrafik 3

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir, <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/> (09.01.2023 tarixə)

Təhlildən görünür ki, 2003-cü ilə qədər heyvandarlıq sahəsində zərərlə nəticələnən fəaliyyət daha çox olmuşdur. 2015-ci ilə nisbətən 2021-ci ildə bitkiçiliklə məşğul olan müəssisələrin mənfəəti 6,2 dəfə artdığı halda, heyvandarlıqla məşğul olan müəssisələrdə bu göstərici 1,6 təşkil etmişdir ki, bu da birkiçilikdən təqribi olaraq 4 dəfə azdır. Təhlil daha dəqiq aparmaq üçün rentabellik göstəricilərinə diqqət yetirək.

Qrafik 4

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir, <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/> (09.01.2023 tarixə)

Qrafik 4-ün məlumatlarından görünür ki, 2004-cü ilə kimi heyvandarlıq sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrdə rentabellik aşağı olmuşdur. Ən yüksək (51,7%) rentabellik göstəricisi 2021-ci ildə birkiçilik müəssisələrinə dəlalət edir. Ən aşağı (-23,2%) göstərici isə 2000-ci ildə heyvandarlıq müəssisələrində olub. Göründüyü kimi bitkiçilikdə rentabellikdə qalxma və enmələr toxumun qiyməti, təbii-iqlim şəraiti və s. ilə bağlıdırsa, heyvandarlıqda bu yemin qiyməti və digər amillərlə əlaqədardır.

Uzun illərdir ki, dövlət aqrar sahənin gəlirliyini təmin etmək və bu sahəni inkişaf etdirmək üçün texnika, mal-qara və s. lizinqini reallaşdırır, müxtəlif həcmli subsidiya və subvensiyaların verilməsini, vergi güzəştlərini həyata keçirir. Ancaq bütün bu kimi tədbirlərin olmasına baxmayaraq aqrar sahənin inkişafı üçün davamlı tədbirlərə ehtiyac hələ də var. Belə tədbirlərə aqrar müəssisələrin idarə edilməsində üçot və təhlilin təkmilləşdirilməsi də aiddir. “Məlum həqiqətdir ki, üçotda olan fərqləri nəzərə almamaq və onların təsirini sadə hesablamalarla aradan qaldırmaq mümkün olmur” (İsmayılov N. M.,2021). Müasir mühasibat üçotunda məsrəflərin üçotu və emal məhsullarının maya dəyərinin hesablanması qaydasında təkmilləşdirmə aparmaq üçün bir sıra vəzifələr həll edilməlidir.

Aqrar sahənin müəssisələrində üçotun və təhlilin əsas xüsusiyyətləri

Aqrar sahənin müəssisələrində üçotun əsas xüsusiyyətlərinə diqqət yetirdikdə, aydın olur ki, bu sahədə olan dəyişikliklər (əkilənlə yığılan məhsulun arasında, canlı heyvanla ət məhsulu arasında fərqin olması) və sahənin özünün də fərqli (bitkiçilik, heyvandarlıq, köməkçi təsərrüfat və s.) olması üçotun da özünəməxsus olmasına gətirir ki, bu da:

1) əsas resursun - torpaq və suyun fərqli keyfiyyətlərə malik olması və istismar zamanı (məsələn, torpağın zənginləşdirilməsi) keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması halının ola bilməsi üçotda nəzərə alınmalıdır.

2) digər problem subyektlər mühasibat üçotu və vergi qaydalarına uyğun olaraq xərclərin, gəlirlərin və xərclərin üçotunu aparmalıdırlar, lakin qanunvericilik bazası hələ də mükəmməl deyil. Belə ki, torpaq vergisi hesablanarkən tarif bir hektar kənd təsərrüfatı sahəsinin kadastr dəyərinə əsasən hesablanır və bu mexanizm çox da effektiv deyil, çünki istismar müddətində torpağın keyfiyyətinin dəyişməsi (pisləşməsi) baş verə bilər. Bir sıra ölkələrdə (məsələn, Rusiyada) Vahid Kənd Təsərrüfatı Vergisi tətbiq edilir. Bizim ölkədə hələ ki, vergi güzəştləri tətbiq edilir və bu güzəştlər ləğv edilərsə, bu təkcə vergi yükünün deyil, həm də mühasiblərin işini artırmış olacaq. Bu səbəbdən bizim ölkə də aqrar sahədə vahid vergiyə keçmək daha məqsədəuyğun olardı.

3) aqrar sahədə işlərin və xərclərin mühasibat üçotu aparılarkən mövsümlilik nəzərə alınmalıdır.

4) bir heyvan və ya bitki növündən bir neçə növ məhsul alabilmə imkanı üçotda onların fərqləndirilməsi zəruriliyini doğurur.

5) sahə daxilində məhsulun bir hissəsi daxili dövriyyəyə, məsələn, bitkiçilikdə olan məhsullar toxumluğa, heyvanlar üçün yemə, yenidən emala istifadə olunduğu kimi, heyvandarlıqda olan məhsullar da gübrə halında bitkiçiliyə və s. cəlb edilə bilər. Bu isə öz növbəsində bütün dövriyyə prosesində məhsulların dəqiq hərəkətinin əks edilməsi zərurətini yaradır. Yəni mühasibat üçotu təsərrüfatdaxili dövriyyənin bütün mərhələlərində məhsulların hərəkətini aydın şəkildə əks etdirməlidir.

6) aqrar sahə özünə lazım olan istehsal vasitələrinin bir hissəsini özü təkrar istehsal edə bilər ki, bu da dövriyyədə məhsulların xüsusi qiymətləndirilməsi qaydalarının tətbiqinə səbəb olur.

7) aqrar sahədə məhsulun istehsalının faktiki məsrəflərini tam müəyyən etmək bəzən mümkün deyil, bununla əlaqədar olaraq, məhsulun qəbulu zamanı dəyəri plana uyğun olaraq qiymətləndirilir. Belə ki, istehsalçı hər il plan və üçot qiymətlərini təsdiq edir və məhsul il boyu plan maya dəyəri üzrə üçota alınır, lakin ilin sonunda plan üzrə qeyd edilən maya dəyəri faktikiyə uyğunlaşdırılır. Yəni ilin sonunda dolayı istehsal xərclərini özündə ehtiva edən hesablar bağlanır

və plan maya dəyəri faktiki dəyərə çatdırılır. Əgər faktiki maya dəyəri plan maya dəyərindən kəskin fərqlənərək çox olarsa, onda əlavə smeta tutulur, əksinə aşağı olarsa, onad qənaət (endirim) sənədi tərtib edilir. Yalnız bu düzəlişlər ediləndən sonra məhsullar faktiki maya dəyəri ilə uçota alınə bilər.

8) aqrar sahədə fərqli və müxtəlif növlü maşın və avadanlıqların istifadə edilməsi də uçotda onların daha geniş və dəqiq nəzərə alınmasını tələb edir. Bu zaman plan və uçot qiymətlərindən istifadə edilir. Əsasən qanunvericiliyə görə (məüyyən istisnalar nəzərə alınmaqla) uçotda əksini tapan mal-material ehtiyatlarının faktiki dəyəri dəyişdirilə bilməz. Bu səbəbdən ehtiyat hissələrinin, təmir materiallarının, neft məhsullarının uçotu zamanı ya tədarükçünün hesab-fakturalarında göstərilən sabit qiymət, ya da nəqliyyat və tədarük xərcləri nəzərə alınmaqla bazarda müəyyən edilən hesablaşma qiyməti istifadə olunur.

Aqrar sahənin müəssisələrində uçotun və təhlilin təkmilləşdirilməsi yolları

Uçotun məqsədi qarşıya qoyulmuş istehsal məqsədlərinə nail olmaq, müxtəlif fəaliyyətin və ya fəaliyyətin hər hansı aspektlərinin təhlili üçün zəruri məlumatla təchiz etməni təmin etməkdir. Aqrar sahə müəssisələrinin səmərəli idarə edilməsi üçün və mövcud resurs potensialının saxlanması və artırılması baxımından xərclərin mahiyyəti düzgün və əsaslandırılmış şəkildə açıqlanmalıdır. Belə ki, aqrar sahənin xərclərinin bir sıra xüsusiyyətləri uçotda düzgün göstərilməsi rentabelliğin və gəlirin müəyyən edilməsi üçün də önəmlidir. Əsasən də mühasibat uçotunda xərclərin göstərilməsi il boyu mövsümü xarakterli xərclərin, o cümlədən konkret işləri yerinə yetirərkən əmək və maddi xərclərin qeyri-bərabər olmasını nəzərə almalıdır. Bu da konkret məhsul növü ilə bağlı ola bilər. Bu baxımdan aqrar sahədə istehsal prosesində xərclərin analitik uçotu ciddi və etibarlı şəkildə məhsul və iş növünə görə fərqləndirilməli, bitməmiş işlərin əhəmiyyətli hissəsi və bir neçə növ məhsulun istehsalı zamanı onların arasında məsrəflər bölüşdürülməli, spesifik xərclər ayrıca yığılmalı, mühasibat uçotu maddə-maddə aparılmalıdır. Həmçinin aqrar müəssisələrdə təqvim ili üzrə xərclərin uçotu aparılan zaman təqvim ili ilə üst-üstə düşməyən istehsal xərcləri dövrlər üzrə dəqiqliklə göstərilməlidir və bu zaman istehsal dövrləri üçün xərcləri aşağıdakı kimi ayırd etmək lazımdır:

- cari ilin məhsulu üçün əvvəlki (keçmiş) illərin xərcləri;
- cari ilin məhsulu üçün cari ilin xərcləri;
- gələcək ilin məhsulu üçün cari ilin xərcləri.

Ümumiyyətlə, aqrar sahənin xərclərinin uçotu zamanı aşağıdakı xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır:

1) müxtəlif növ resursların ölçülməsi prinsipini təmin edən resursların pul dəyəri ilə ölçülməsi aparılmalıdır;

2) hədəf təyini, ümumiyyətlə məhsulların istehsalı və satışı ilə və ya istehsal prosesinin müxtəlif mərhələləri ilə bağlılığı göstərilməlidir;

3) xərclər müəyyən bir müddət üçün məhsullara aid edilməlidir.

Aqrar sahə istehsal prosesinin mürəkkəbliyi ilə seçilir. Mühasibat uçotu sistemi müəssisənin rəqabət şəraitində mənfəət səviyyəsini müəyyən etmək, habelə səmərəli idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün maya dəyəri haqqında məlumat verməlidir. Hal-hazırda, xərclərin uçotu və məhsulun maya dəyərinin hesablanması üsullarından (Kosteva N.N., Batsyuk M.O., Indychenko D.A.,2019) daha çox aşağıdakılardan istifadə olunur:

1) activity-based costing (ABC-metodu) - funksiyalara görə məsrəflərin uçotudur. Funksiyaların komponentləri, əməliyyatları və proseslərinin xərcləri maddələr üzrə təhlil etməyə və yayınma səbəblərini təyin etməyə imkan verir. Strateji qərarların qəbul edilməsi üçün zəruri olsa da, bəzi hallarda bu hesablamanı aparmaq üçün toplanan məlumatın istifadəsi gözlənilən effekti vermir və bu, da rəasional hesab edilmir.

2) direct costing - birbaşa xərclərin uçotudur. İnkişafda əlaqədar xərclərin dəqiq müəyyənləşdirilməsinə ehtiyac yaranır ki, bu zaman xərclər sabit (məsələn, amortizasiya, idarəetmə xərcləri və s.) və dəyişənlərə (məsələn, yem, toxum, gübrə, kimyəvi maddələr, yanacaq və s.) bölünür. Lakin qarışıq xərclər kimi heyvandarlıq təsərrüfatları üçün kənd təsərrüfatı maşınlarının və avadanlıqlarının təmiri xərclər götürülür.

3) standart-costing - normativlə göstərilən, yəni standart məsrəflərdən istifadə etməklə xərclərin uçotu və maya dəyərinin hesablanmasıdır. Bu, sənaye texnologiyası olan müəssisələr - quşçuluq və aqrar-sənaye kompleksinin emal müəssisələri üçün uyğundur. Əsasən mənfəətdə və istehsal ehtiyatlarında itkiləri və kənarlaşmaları müəyyən etməyə imkan verir, lakin bu iş böyük əmək sərfi tələb edir.

4) just in time - məhsul ehtiyatlarını azaltmağa yönəldilmişdir və bu hesablama davamlı axın istehsalında aparılır. Əsasən xammalın yüksək keyfiyyəti, müntəzəm və daimi tədarükü onun dərhal istehsalda göndərilməsinə imkan verir ki, bu da minimum qalıqlarla və bitməmiş məhsullarla nəticələnir. Bu, minimum istehsal xərcləri ilə yüksək keyfiyyətli və rəqabətə davamlı məhsulların istehsalına yönəldildiyindən yalnız kiçik istehsalda və ya kiçik təsərrüfatlarda tətbiq olunur.

İdarəetmə uçotu ilə vergitutma arasında qarşılıqlı əlaqə gəlir və xərclər, habelə mühasibat uçotunda öhdəliklərin və onların hesabatda əks olunması haqqında məlumatların toplanması və ümumiləşdirilməsi prosesində dürüstlük tələb edir. Yuxarıda qeyd olunan amillərlə yanaşı, təşkilatın idarəetmə və vergi uçotunda gəlir və xərclərin uçotunun rasionallaşdırılmasına da ehtiyac var. Uçotu optimallaşdırmaq üçün müəssisə mühasibat uçotunu aşağıdakı kimi təşkil edə bilər:

- mühasibat uçotu ilə vergi uçotunu birləşdirməklə və onun avtomatlaşdırılması prosesinin təşkili ilə optimallaşdırmağa nail oluna bilər;

- kiçik müəssisələr köhnəlmə, silinmə və s. hesablanarkən ehtiyatların qiymətləndirilməsi üçün kassa metodundan istifadə etməklə gəlir və xərclərin uçotunu aparmaq olar;

- kiçik sahibkarlıq subyektlərinin gəlir və xərclərin siyahısı hesabatlı və hesabatlı olmayanlara bölərək hesablar açması da rəasional olardı.

Aqrar sahədə digər problemlərdən biri informasiyanın dolğun və əhatəli olması ilə bağlıdır ki, hazırda “kənd təsərrüfatı ilə bağlı informasiya bazası olan Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sistemi (EKTİS) yaradılmışdır. Həmin sistem şəxslər, bölgələr və sahələr üzrə məhsul istehsalı ilə bağlı informasiyaları, müvafiq subsidiyaların əldə edilməsi barədə məlumatları özündə birləşdirən və makroiqtisadi məqsədlərə xidmət edən informasiya bazasıdır və bu sahədə müvafiq ehtiyacın ödənilməsində böyük rol oynayır.

Hesab edirik ki, EKTİS Avropa Birliyinin Kənd Təsərrüfatı Uçotu Məlumat Şəbəkəsi (The Farm Accountancy Data Network - FADN) prototipi hesab oluna və fəaliyyəti nəticələri ilə bağlı uçot-maliyyə məlumatlarının da daxil edilməsi ilə daha da təkmilləşdirilə bilər” (Zeynallı E., 2020). Biz bu fikirlə tam razıyıq və belə məlumatların informasiya sistemi vasitəsilə təqdim edilməsi ən yaxşı praktikaların tanınması və tətbiqinə təkan vermiş olar.

Bütün bu qeyd edilənlərlə yanaşı, mühasibat uçotunun əsas problemlərindən biri yerli, hamı tərəfindən istifadə ediləcək vahid mühasibat uçotu proqramının olmamasıdır. Müxtəlif xarici proqramların tərcümə edilərək istifadəyə verilməsinə, bir neçə yerli proqramın hazırlanmasına baxmayaraq onlar tam şəkildə aqrar sahə müəssisələrinin çoxşəxəli fəaliyyətini əks etdirə bilmir və bunu edə biləcək yerli, hərtərəfli və vahid bir proqrama böyük ehtiyac var. Proqram vasitəsilə təhlilin aparılması da mümkündür. Bu zaman təhlilin aşağıdakı istiqamətləri və məlumatlar proqram vasitəsilə əldə edilməlidir.

Cədvəl 1

Aqrar müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlilinin istiqamətləri

Təhlilin istiqaməti	Təhlilin mahiyyəti	Təhlilin tərtib elementləri	Rekvizitlər
Büdcənin təhlili	–büdcə təsdiq edilənə qədər plan göstəricilərinin təhlili – plan və fakiki göstəricilərin müqayisəsi	–planın yerinə yetirilməsinin təhlili –ehtiyatların hərəkətinin yerinə yetirilməsinin təhlili –xərclərin yerinə yetirilməsinin təhlili	–dövr –faktiki göstəricinin plandan kənarlaşması, rəqəmlə və % –fakt –plan –satış həcmi və kanalı –satışın orta qiyməti –tədarükçü və onun qiyməti
İdarəetmə təhlili	–müəssisənin fəaliyyətinin əsas göstəricilərinin (mənfəət, zərər, maya dəyəri, satış qiyməti və s.) hesablanması –müəssisənin fəaliyyətində səbəb və tendensiyanın, yayınma hallarının təhlili	– məhsul satışının hesablanması – ehtiyatların dövryyəsinin hesablanması – dövryyə müddətinin hesablanması – faktiki xərclərin hesablanması	–qiymət artımı (əlavəsi) –əmtəə balansı maddəsi üzrə həcm (qalıqlar, daxilolmalar, xərclər), t; – əmtəə balansı maddəsi üzrə uçot dəyəri; – dövrün sonunda hesablaşma qalıqları
Marketing təhlili	alıcılar haqqında məlumatlar	– satışın təhlili – topdan və pərakəndə satışın təhlili	–xərc maddələri üzrə natura göstəricilərinin xərcləri,
İqtisadi təhlil	Müəssisənin fəaliyyətinin səmərəliliyinin (məsələn, məhsul növü üzrə və s.) müəyyən edilməsi	faktiki satışın nəticələrinin təhlili xərclərin strukturunun (tərkibinin) təhlili	–əvvəlki ilin və bu ilin plan və fakt dövrlərinin müqayisəsi, rəqəmlə və % –dövriyyə əmsalı – dövriyyə dövrü –kommersiya xərcləri –gəlirin həcmi –ümumi mənfəət –mənfəət –vergi –aksiz –birbaşa xərclər –sabit xərclər və ümumi xərclərdə çəkisi

			–dəyişən xərclər və ümumi xərclərdə çəkisi –funksiyalar (fəaliyyət növü) üzrə xərclər və ümumi xərclərdə çəkisi

Mənbə: müəllif tərəfindən (Şeşukova T. G,2015) materialları əsasında tərtib edilmişdir

Xüsusi kompüter proqramlarından istifadə təhlil işinin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı buna sərf edilən vaxtın azalmasına, amillərin fəaliyyətin nəticələrinə təsirinin daha dolğun əhatə olunmasına, əl ilə yerinə yetirilməsi praktiki olaraq mümkün olmayan yeni çoxölçülü təhlillərin aparılmasına təminat verir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, xərclərin uçotu zamanı maya dəyəri maddələrinin elementləri üzrə qruplaşdırılması, habelə bütün proses boyu təsərrüfat əməliyyatları və xərclərin tam uçota alınması onların səriştəli bölüşdürülməsini həyata keçirməyə, habelə mümkün əsassız xərclərin qarşısını almağa imkan verir. Amma gördüyümüz kimi hər metodun müəyyən çatışmayan cəhəti var. Bu baxımdan aqrar sahə müəssisələrinin çoxşaxəli təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyini maksimuma çatdırmaq üçün maya dəyərinin hesablanması sistemlərinin daha təkmilləşdirilmiş variantını işləyib hazırlamağa ehtiyac var.

Qeyd edək ki, bütün əməliyyatlarının uçotunun kompüterləşdirilmiş forması və idarəetmə sisteminin avtomatlaşdırılması uçot xətlərinin azaldılmasına, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini xarakterizə edən əsas göstəriciləri rəşional olaraq müəyyən etməyə, real maliyyə vəziyyətini qiymətləndirməyə və işini təhlil edərək müəyyən nəticələr çıxarmağa imkan verə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. İsmayılov N. M. (2021). Maliyyə hesabatlarının təhlili problemləri: istifadə olunan üsullar və qaydalar. “Heydər Əliyev və Azərbaycanda iqtisadi islahatlar: nəticələr və perspektivlər” mövzusunda Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş Respublika elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı.

2. Zeynallı E. (2020). Aqrar sahədə mühasibat uçotunun təkmilləşdirilməsinin səmərəliliyini yüksəldilməsində rolu. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı. № 4 (34).

3. Дармаев Г.В. (2011). Основы экономической эффективности сельскохозяйственного производства// Вестник Красноярского государственного аграрного университета. - № 4.

4. Костева Н.Н., Бацюк М.О., Индыченко Д.А.(2019). Применение перспективных систем и методов учета затрат для управления сельскохозяйственными предприятиями. Электронный научный журнал «Вектор экономики», № 4.

5. Сметанко А. В., Романько И.И. (2019). Особенности экономической сущности и классификации затрат на производство продукции в сельскохозяйственных организациях. Электронный научный журнал «Вектор экономики», № 5.

6. Шешукова Т. Г. (2015). Методология экономического анализа деятельности коммерческих организаций: учеб. пособие / – Пермь, – 156 с.

N.Q.Hajiyeva

PhD in Economics, Senior lecturer, Baku State University

Ways to improve accounting and analysis in the management of agricultural enterprises

Abstract

The main purpose of the article is to clarify the problems that arise in the evaluation and implementation of the accounting and analytical process in the management of agricultural enterprises. The author investigated the features of accounting in agricultural enterprises and their compliance with the requirements. The tasks set in the course of the study are to clarify the impact of accounting data on the activities of the enterprise and their analysis, increase production efficiency, identify and eliminate problems faced by agricultural enterprises. Approaches related to various problems in this area have been explained by the author. The author showed the objective and subjective reasons for deviations in the correctness of the reflection of costs in agricultural enterprises and ways to increase reliability, gave directions for analysis and the sequence of obtaining data using a computer program, proposed a method for overcoming difficulties that arise in practice in the analysis.

Key words: agricultural enterprise, accounting, analysis, management, cost, management accounting.

Н.Г.Гаджиева

д.ф.э., ст.преподаватель, Бакинский Государственный Университет

Пути совершенствования учета и анализа в управлении сельскохозяйственными предприятиями

Резюме

Основная цель статьи - разъяснение проблем, возникающих при оценке и внедрении учетно-аналитического процесса в управление аграрными предприятиями. Автор исследовал особенности ведения бухгалтерского учета в сельскохозяйственных предприятиях и их соответствие предъявляемым требованиям. Задачи, поставленные в ходе исследования, - уточнение влияния данных бухгалтерского учета на деятельность предприятия и их анализ, повышение эффективности производства, выявление и устранение проблем, с которыми сталкиваются сельскохозяйственные предприятия. Подходы, связанные с различными проблемами в этой области, были разъяснены автором. Автор показал объективные и субъективные причины отклонений в правильности отражения затрат в сельскохозяйственных предприятиях и пути повышения достоверности, дал направления анализа и последовательность получения данных с помощью компьютерной программы, предложил метод средства преодоления трудностей, возникающих на практике при анализе.

Ключевые слова: сельскохозяйственное предприятие, бухгалтерский учет, анализ, управление, себестоимость, управленческий учет.

M.F.Qurbanov
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
qurbanovmais78@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 09.02.2023

The article was received by editorial board on 09.02.2023

Статья принята к печати 09.02.2023

RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA ŞƏRAİTİNDƏ MALİYYƏ NƏZARƏTİ

Xülasə

Maliyyə nəzarəti hər hansı bir təşkilatın maliyyə sağlamlığını təmin etmək üçün vacibdir və rəqəmsal transformasiya kontekstində daha da vacib olur. Maliyyə idarəetməsində rəqəmsal texnologiyalardan artan istifadə maliyyə nəzarəti üçün yeni problemlər və imkanlar gətirir.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın imkanları dövlət maliyyə nəzarəti apararkən ən yüksək səmərəlilik dərəcəsi ilə istifadə edilə bilər, çünki resursların (vaxt, maliyyə, əmək) xərcləri azalır, nəzarətin nəticələrində səhv səviyyəsi azalır və dəqiqlik, obyektivlik dərəcəsi artır.

Bununla əlaqədar olaraq, dövlət maliyyə nəzarəti müəssisələri arasında maliyyə texnologiyalarının, məhsul və xidmətlərin istifadəsinə şərait yaradılması problemi yaranır. Nəticədə nəzarət orqanlarının bir tərəfdən vergi ödəyiciləri, büdcə xərc bölmələri, maliyyə xidmətləri istehlakçıları, digər tərəfdən isə bütövlükdə bütün cəmiyyət ilə qarşılıqlı münasibətlərinin təşkili dəyişir.

Açar sözlər: *maliyyə, nəzarət, rəqəmsal transformasiya, iqtisadiyyat.*

GİRİŞ

Maliyyə nəzarəti istənilən biznesin vacib aspektidir və rəqəmsal transformasiya kontekstində daha da kritik olur. Rəqəmsal transformasiya maliyyə idarəçiliyinə təsir edən yeni texnologiyaların və proseslərin tətbiqi də daxil olmaqla, təşkilatın fəaliyyət tərzinə əhəmiyyətli dəyişikliklər gətirə bilər.

Əsas problemlərdən biri məlumat integrasiyasıdır. Çoxlu sistemlərin, o cümlədən maliyyə idarəetmə proqramının vahid platformaya integrasiyası ilə təşkilatlar istifadə olunan məlumatların dəqiq və ardıcıl olmasını təmin etməlidir. Bu, məlumatların yoxlanılması və uyğunlaşdırılması proseslərini özündə birləşdirən möhkəm məlumat idarəetmə çərçivəsi tələb edir.

Başqa bir problem avtomatlaşdırmaqdır. Kreditor və debitor borcları kimi maliyyə proseslərinin avtomatlaşdırılması səmərəliliyi artırır və səhvləri azalda bilər. Bununla belə, o, həmçinin maliyyə nəzarətinin saxlanmasını təmin etmək üçün avtomatlaşdırılmış proseslərin monitorinqi və nəzarəti üçün möhkəm sistem tələb edir.

Rəqəmsal sistemlərin artan sürəti və dəqiqliyi o deməkdir ki, təşkilatlar indi real vaxtda maliyyə məlumatlarına daxil ola bilərlər. Bu, daha effektiv maliyyə nəzarətinə imkan verir və vaxtında qərar qəbul etməyə imkan verir. Bununla belə, bu, həm də qərar qəbul edən şəxslərə dəqiq və vaxtında məlumat verən möhkəm hesabat sistemini tələb edir.

Rəqəmsal transformasiya kontekstində kibertəhlükəsizlik də mühüm narahatlıq doğurur. Təşkilatlar sistemlərinin maliyyə məlumatlarını poza və maliyyə itkilərinə səbəb ola biləcək kibertəhlükələrdən qorunmasını təmin etməlidir. Bunun üçün möhkəm giriş nəzarətləri, məlumatların şifrələnməsi və davamlı monitorinqi özündə birləşdirən güclü kibertəhlükəsizlik çərçivəsi tələb olunur.

Təşkilatlar həmçinin müvafiq qanun və qaydalara, o cümlədən məlumatların məxfiliyi və maliyyə hesabatları standartlarına uyğunluğu təmin etməlidirlər. Bunun üçün maliyyə nəzarətinin müvafiq qaydalara uyğun olmasını təmin etmək üçün müntəzəm qiymətləndirmələr və auditlər daxil olan möhkəm uyğunluq çərçivəsi tələb olunur.

1. Tədqiqatın araşdırma modeli

Hal-hazırda yeni rəqəmsal texnologiyaların dövlət maliyyə idarəetmə prosesinə, ilk növbədə nəzarət və nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsi prosesinə təsirinin keyfiyyətə artdığını söyləmək olar. Maliyyə nəzarəti sahəsindəki innovasiyaların tənzimlənməsi üçün ən vacib və faydalı olanlar arasında maşın öyrənmə texnologiyalarının istifadəsi, strukturlaşdırılmamış məlumatların böyük massivlərinin emalı, paylanmış qeydlər (blockchain), açıq interfeyslər, bulud texnologiyaları, sensorlar texnologiyasının faktları və vəziyyətləri haqqında məlumatların istifadəsi var. Yeni rəqəmsal texnologiyaların istifadəsinin faydaları göz qabağındadır və bunlardan yalnız bir neçəsi aşağıdakılardır [8,s.143]:

- nəzarət orqanı əvvəlcədən nəzarət mərhələsində qanunsuz hərəkətlərin proqnozlaşdırılması və qarşısını almaq imkanına malikdir (bütün bazar iştirakçıları üçün metaməlumatların təhlili müəyyən bir nəzarət olunan şəxsin qanunsuz hərəkətinə hazırlıq əlamətlərini əvvəlcədən müəyyənəlməyə və adekvat profilaktik tədbirlər görməyə imkan verir);

- maliyyə nəzarətinin şəffaflığı artır və bu, vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin büdcə prosesinə cəlb olunmasına kömək edir;

- faktlar və vəziyyətlər haqqında məlumatların dəyişməzliyi blockchain texnologiyasının tətbiqi ilə təmin olunarsa, maliyyə sahəsindəki pozuntulara görə səhv məsuliyyət riski azalır.

Nəzarət və nəzarət fəaliyyətinin rəqəmsallaşdırılması maliyyə nəzarəti subyektləri və tənzimlənən ictimai münasibətlərin məzmunu haqqında məlumatların daha səmərəli və tez toplanmasına (sensorlardan, o cümlədən implantasiya edilmişlərdən istifadə etməklə), konsolidasiyasına (paylanmış reyestr texnologiyasından istifadə etməklə), təhlilinə (süni intellektdən istifadə etməklə) və istifadəsinə imkan verir.

Ekspert cəmiyyətində paylanmış reyestr texnologiyası (daha çox “blockchain” kimi tanınır) ƏDV toplamaq və birbaşa vergi tutmaq üçün əlavə dəyər zəncirinin izlənilməsinin mümkün olduğu effektiv vergi idarəetmə vasitəsi kimi qəbul edilir. Yeniliklərdən istifadə dövlətin büdcə sisteminin büdcələrinə məcburi ödənişlərin idarə edilməsini asanlaşdırır, mühasibat və vergi hesabatlarının etibarlılığını artırır.

İdarəetmə orqanı idarəetmə qərarları üçün dərhal (onlayn) və dəqiq (subyektiv təhriflər olmadan) rəy alır, çünki nəzarət olunan şəxslərdən alınan məlumatlar əvvəlkindən müqayisə olunmaz dərəcədə böyük həcmdə gəlir və süni intellekt alqoritmlərindən istifadə etməklə qiymətləndirilir. Bu, maliyyə sahəsindəki cinayətlərin qarşısının alınması imkanlarını artırır, “insan amili”nin mənfi təsirini azaldır [2,s.50].

Eyni zamanda, maliyyə nəzarətinin rəqəmsallaşdırılması təkcə imkanların və üstünlüklərin artmasına səbəb olmur - həm nəzarətçilər, həm də nəzarət olunan şəxslər üçün yeni risklərin ortaya çıxmasına səbəb olur.

Dövlət informasiya sistemlərində məlumatların mərkəzləşdirilməsi səbəbindən fərdi məlumat subyektlərinin hüquqlarının pozulması riski əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. İnsanlar arasında məlumat mübadiləsinin sürətlənməsi səbəbindən səhv idarəetmə qərarları və ya dövlət aparatının proqram pozuntularına və kiberhücumlara vaxtında cavab verməməsi halında sosial narahatlıq riski artmışdır [9,s.15].

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə informasiya təhlükəsizliyinin pozulmasına təhlükə yaradan amillər və şərtlər toplusu olan kiber təhdidlər dövlət maliyyə nəzarəti funksiyalarının həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin azaldılmasında mühüm rol oynamışdır. Kiber təhlükələrin

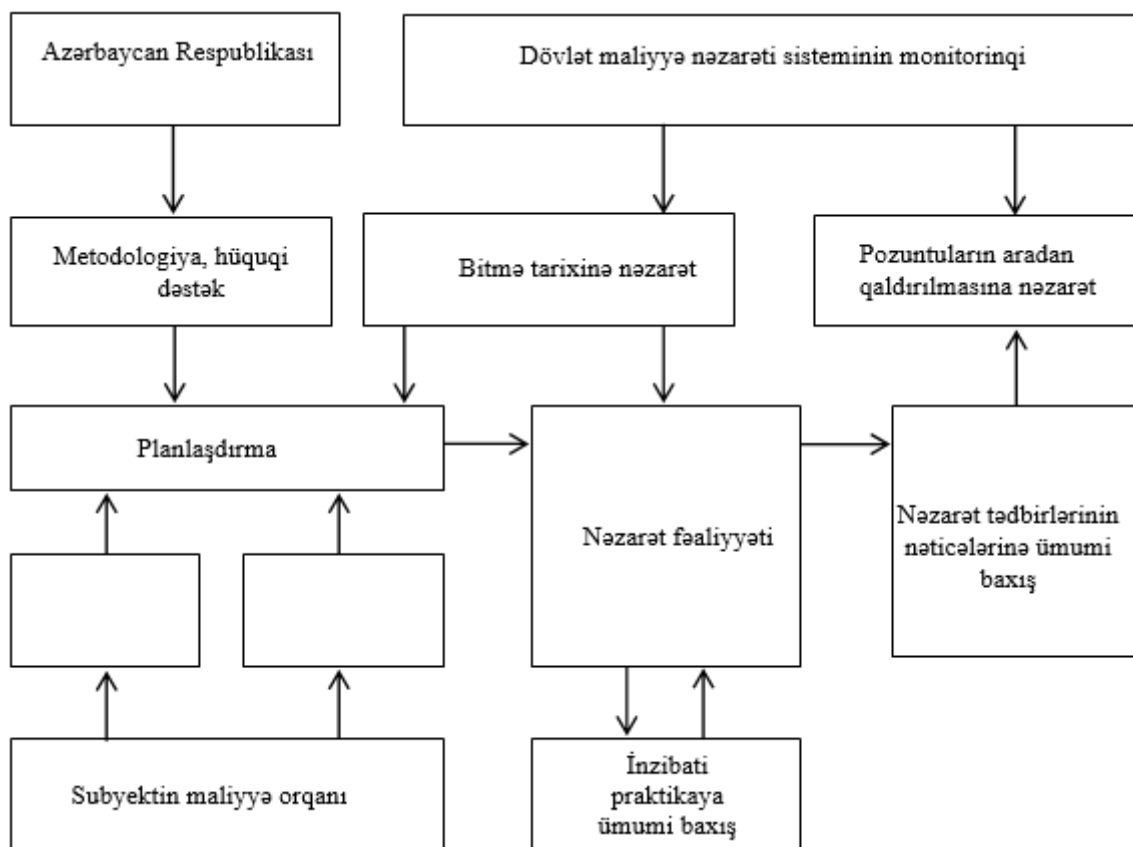
bütün mənfi nəticələrinin qarşısını almaq üçün dövlət maliyyə nəzarətinin rəqəmsal sistemlərinin daha da inkişafı lazımdır.

Müxtəlif idarəetmə səviyyələrində eyni iş proseslərinin bir veb platformasında (portalında) birləşdirilməsi;

Bəzi proseslərə nəzarət səviyyəsini artırmaq və dövlət maliyyə nəzarəti çərçivəsində bir əməliyyatın işləmə müddətini azaltmaq üçün istifadə edilə bilən blockchain texnologiyasının inkişafı və tətbiqi;

Yalnız iqtisadi sahədə deyil, həm də hüquq sahəsində səlahiyyətli ola biləcək mütəxəssislər hazırlamaq üçün ixtisaslaşmış qurumların yaradılması.

Yuxarıda göstərilən risklərə və nəzarət və nəzarət fəaliyyətində yeni rəqəmsal texnologiyaların istifadəsinin üstünlüklərinə əlavə olaraq, rəqəmsallaşmanın təsiri altında maliyyə nəzarəti modelinin özündə dəyişiklik tendensiyası qeyd edilməlidir.

Sxem 1: Dövlət maliyyə nəzarəti sisteminə rəqəmsal dəstək

Mənbə: Mirtəlov R.Ə. 2015: s.256, məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Hal-hazırda rəqəmsallaşma baxımından dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi və inkişafının əsas istiqamətləri aşağıdakılardır [1,s.41]:

Tənzimləyici texnologiyalar maliyyə bazarı iştirakçısına əməliyyatların monitorinqini aparmağa, müştərilərin onlayn identifikasiyasını həyata keçirməyə, qanunvericilikdə və ya özünü tənzimləyən təşkilat tərəfindən müəyyən edilmiş məcburi tələblərə riayət etməyə imkan verir, əgər üzv olmaq müəyyən bir fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq üçün məcburidir. Səhv (təhrif olunmuş,

etibarsız) məlumatlarla və (və ya) qeyri-standart formada hesabat sadəcə müvafiq proqramdan istifadə edən şəxs tərəfindən hazırlana və tənzimləyiciyə təqdim edilə bilməz [5, s.57].

Nəzarət texnologiyaları, "saptech", tənzimləyicinin nəzarət prosesini həyata keçirməsini asanlaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur: məlumatların toplanmasının avtomatlaşdırılması və mərkəzləşdirilməsi, daxili ticarətin müəyyənəşdirilməsi və bazar siqnallarının təhlili əsasında ona qarşı mübarizə və s. [11, s.25].

Eyni zamanda, yeni maliyyə texnologiyaları sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin adekvat tənzimlənməsi yuxarıda əməkdaşlıq kimi xarakterizə olunan tənzimləyici və nəzarət altındakı şəxslər arasında sıx qarşılıqlı əlaqəni əhatə edir.

Bu, yeni maliyyə texnologiyalarının, xüsusən də kriptovalyutaların yaradılması və istifadəsi sahəsində, habelə paylanmış qeydlər texnologiyasında beynəlxalq və xarici tənzimləmə təcrübəsinə uyğundur.

2. Təhlil

Dövlət maliyyə nəzarəti və təkcə Azərbaycan daxilində deyil, həm də Aİ-nin bütün ölkələrində və assosiasiya sazişinin imzalandığı ölkələrdə vahid informasiya məkanı yaratmaq lazımdır. Həm Aİ, həm də Azərbaycanda onlayn və oflayn dövlət maliyyə nəzarəti sistemləri arasında bir boşluq var. Bu boşluq, məsələn, artan elektron ticarət həcmələrinə dövlət maliyyə nəzarəti həyata keçirməyin mümkünsüzlüyündə özünü göstərir. Avropa Komissiyası artıq rəqəmsal mal və xidmətlərə çıxışın yaxşılaşdırılması, rəqəmsal şəbəkələrin inkişaf edə biləcəyi informasiya mühitinin yaradılması və tərəqqinin hərəkətverici qüvvəsi kimi rəqəmsal texnologiyaların inkişafı üçün müddəaları özündə cəmləşdirən rəqəmsal bazar strategiyasını qəbul etmişdir.

Eyni zamanda, vergisiz zonaların müəyyənəşdirilməsi üçün dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının elektron ticarət platformalarına çıxışın təmin edilməsi vacibdir. Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı iqtisadiyyatı kölgələrdən çıxarmağa və Aİ hökumətlərinin mübarizə apardığı vergi saxtakarlığını aradan qaldırmağa kömək etməlidir. Hal-hazırda Aİ-da ən çox yayılmış fırıldaqçılar ƏDV ilə əlaqədardır. Avropa Komissiyasının məlumatına görə, 2021-ci ildə Aİ-yə üzv dövlətlərdə itkilər 147,5 mlrd avro təşkil edib ki, bu da bu vergidən gözlənilən ümumi gəlirin 12,3% - ni təşkil edir. Aİ üzv dövlətlərində ƏDV fərqi Lüksemburqda 0,85%-dən Rumıniyada 35,88% - ə qədər dəyişmişdir [12].

Yeni maliyyə texnologiyalarına ən sadəq yurisdiksiyalarda (Almaniya, Yaponiya, İsveçrə) tənzimləmə maliyyə sektorunu tənzimləyən ixtisaslaşmış dövlət Almaniya Federal Maliyyə Nəzarəti İdarəsi (Bafin), Yaponiyada Maliyyə Xidmətləri Agentliyi (FSA), İsveçrədə maliyyə bazarının nəzarət orqanı (FINMA) orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Xüsusi qanunvericilik, bir qayda olaraq, çərçivəlidir. İcra, gəlirlərin yuyulmasına qarşı FATF (FATF) tərəfindən hazırlanmış tövsiyələr, habelə vergi bazasının aşınmasının və müxtəlif yurisdiksiyalar arasında haqsız vergi rəqabətinin qarşısını almaq üçün İƏİT tərəfindən hazırlanmış tövsiyələr nəzərə alınmaqla nəzarət orqanları tərəfindən izahların verilməsi ilə təmin edilir (BEPS10 planı adlanır) [7, s.120].

Tətbiq olunan yeniliklərin texniki mürəkkəbliyi peşəkar maliyyə vasitəçiləri və İT şirkətlərinin özünü-tənzimləmə təşkilatlarının əhəmiyyətini artırır.

Bu cür özünü-tənzimləmə təşkilatlarının yeni maliyyə texnologiyalarından istifadə edərək etik və texniki fəaliyyət standartlarına uyğunluğunu inkişaf etdirmək və nəzarət etmək funksiyalarının veriləcəyini proqnozlaşdırmaq mümkündür [4, s.26].

Sonda qeyd edirik ki, rəqəmsal transformasiya kontekstində maliyyə nəzarəti modelində xarici dəyişikliklərə baxmayaraq, idarəetmə prosesinin mərkəzləşdirilməsi ideyasına monetar orqanların dəstəyindən danışmaq hazırda mümkün deyil.

NƏTİCƏ

Yekun olaraq qeyd edək ki, rəqəmsal transformasiya kontekstində maliyyə nəzarətinin təhlili yeni texnologiyalar və proseslərin yaratdığı çətinlikləri və imkanları nəzərə alan hərtərəfli yanaşma tələb edir. Təşkilatlar rəqəmsal transformasiyanı qəbul edərkən maliyyə nəzarətini davam etdirmələrini təmin etmək üçün proaktiv yanaşma tətbiq etməli və onların effektiv və səmərəli qalmasını təmin etmək üçün maliyyə nəzarəti proseslərinə davamlı olaraq nəzarət etməli və uyğunlaşdırmalıdırlar.

Maliyyə texnologiyasının artan əhəmiyyəti və maliyyə sektorunda innovasiyaların artan texniki mürəkkəbliyi peşəkar maliyyə vasitəçilərinin və IT şirkətlərinin özünütənzimləmə təşkilatlarının rolunu vurğulayır. Bu təşkilatların yeni maliyyə texnologiyalarından istifadə ilə bağlı etik və texniki fəaliyyət standartlarının işlənilib hazırlanmasında və monitorinqində mühüm rol oynaması ehtimal olunur.

Üstəlik, maliyyə texnologiyasının qəbulu idarəetmə prosesinin qeyri-mərkəzləşdirilməsinə doğru keçidlə maliyyə nəzarəti modelinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Bununla belə, monetar orqanların mərkəzsizləşdirmə istiqamətində bu tendensiyanı dəstəkləyib-dəstəkləməyəcəyi hələ də bəlli deyil.

Maliyyə sektorunun təhlükəsizliyini və sabitliyini təmin etmək üçün maliyyə texnologiyalarından istifadə zamanı etik və texniki standartlara ehtiyac getdikcə həlledici xarakter alır. Özünütənzimləmə təşkilatları pul-kredit orqanları ilə əməkdaşlıq edərək bu standartların işlənilib hazırlanmasında və tətbiqində mühüm rol oynaya bilər.

Nəticə olaraq, rəqəmsal transformasiya kontekstində maliyyə nəzarətinin təhlili özünü tənzimləyən təşkilatların əhəmiyyətini və yeni maliyyə texnologiyalarından istifadə zamanı etik və texniki standartların zəruriliyini vurğulayır. Rəqəmsal əsrdə maliyyə nəzarətinin gələcəyi maliyyə sektorunun sabitliyini və təhlükəsizliyini təmin etmək üçün monetar orqanlar, özünütənzimləmə təşkilatları və maliyyə vasitəçiləri arasında əməkdaşlıqdan asılı olacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Demkina N.I., Kostikov P.A., Lebedev K.A. (2019). "Formation of professional competence of future specialists in the field of information environment". *Espacios*, p.40-52.
2. Halin V.G., Chernova G.V. (2018). "Digitalization and its impact on the Russian economy and society: advantages, challenges, threats and risks". №10, p.46-63.
3. Mirtəlov R.Ə. (2015), "Dövlət maliyyə nəzarəti və onun təkmilləşdirilməsi", mövzusunda dissertasiya işi, Bakı, Qanun, 256 səh.
4. Pashentsev D.A. (2012). "System and principles of organization of financial control in European countries" // *Eurasian Law Journal*. No.3 (46), p.26-28.
5. Poleshchuk T.A. (2019). "State financial control: the concept and analysis of basic methods", Text:direct. - In: *Karelian Scientific Journal*. Vol. 8. № 1(26), p.57-59.
6. Popov E.V., Sukharev O.S. (2018). "The digital economy: "irrational optimism" of management and finance" // *economics. Taxes. Right*, No.2, p.6-17.
7. Shinkaretskaya G.G. (2019). "Digitalization - the global trend of the world economy", Text: direct. - In: *Education and law*. № 8, p.119-123.
8. Tatuev A.A. (2019), "Contemporary financial control: challenges, contradictions and digital tools for development", Text: electronic. - In: *Digest finance*, 249 p.
9. Баранов Д.Н. (2018). "Сущность и содержание категории «цифровая экономика»", Д. Н. Баранов // *Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. Сер. 1, Экономика и управление*. № 2 (25), стр.15-23.
10. Грачева Е.Ю., Артемов Н.М., Арзуманова Л.Л. (2020), "Актуальные проблемы финансового права в условиях цифровизации экономики", М., Проспект, 256 стр.

11. Эскиндаров М.А., Масленников В.В., Масленников О.В. (2019). “Цифровая экономика: риски и шансы для Российской Федерации” // Основные тренды развития цифровой экономики в финансовой сфере, Правовые аспекты регулирования и практического применения М.: Издание Государственной Думы, стр.24-36.

12. <https://eur-lex.europa.eu>

M.F.Kurbanov

master student, Azerbaijan State Economic University

Financial control in the context of digital transformation

Abstract

Financial control is essential to ensure the financial health of any organization and becomes even more important in the context of digital transformation. The increasing use of digital technologies in financial management brings new challenges and opportunities for financial control.

The opportunities of the digital economy can be used with the highest degree of efficiency when conducting state financial control, because the cost of resources (time, money, labor) decreases, the level of error in control results decreases, and the degree of accuracy and objectivity increases.

In this regard, there is a problem of creating conditions for the use of financial technologies, products and services among state financial control institutions. As a result, the organization of mutual relations of control bodies with taxpayers, budget expenditure units, consumers of financial services on the one hand, and the whole society as a whole on the other hand is changing.

Key words: *finance, control, digital transformation, economy.*

М.Ф.Курбанов

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Финансовый контроль в условиях цифровой трансформации

Резюме

Финансовый контроль необходим для обеспечения финансового благополучия любой организации и становится еще более важным в контексте цифровой трансформации. Растущее использование цифровых технологий в управлении финансами создает новые проблемы и возможности для финансового контроля.

Возможности цифровой экономики могут быть использованы с наибольшей степенью эффективности при проведении государственного финансового контроля, поскольку снижаются затраты ресурсов (времени, денег, труда), снижается уровень погрешности результатов контроля, степень точности и повышается объективность.

В связи с этим возникает проблема создания условий для использования финансовых технологий, продуктов и услуг среди государственных органов финансового контроля. В результате меняется организация взаимоотношений контрольных органов с налогоплательщиками, расходными подразделениями бюджета, потребителями финансовых услуг, с одной стороны, и всем обществом в целом, с другой.

Ключевые слова: *финансы, управление, цифровая трансформация, экономика.*

В.У.Мусаев
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический
Университет
valehmusayev14@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 06.02.2023

The article was received by editorial board on 06.02.2023

Статья принята к печати 06.02.2023

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФИНАНСОВУЮ УСТОЙЧИВОСТЬ ОРГАНИЗАЦИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

В статье проведен анализ факторов влияющих на финансовую устойчивость Азербайджанских предприятий.

В статье рассматриваются внутренние и внешние факторы, влияющие на финансовую стабильность предприятий в Азербайджане. Факторы разделены на две группы: внешние и внутренние, проведен анализ влияния каждого фактора, наряду с исследованиями зарубежных ученых. Исследуемые внутренние факторы включают практику финансового менеджмента, корпоративное управление и организационную структуру. Рассматриваемые внешние факторы включают экономические условия, государственную политику и внешнюю деловую среду. В исследовании также определены ключевые области, в которых компании могут улучшить свою финансовую стабильность, такие как внедрение эффективных методов финансового управления, содействие стабильной экономической среде и принятие благоприятных государственных нормативных актов. Результаты исследования показывают, что эффективное финансовое управление, стабильная экономическая среда и благоприятная государственная политика имеют решающее значение для обеспечения финансовой стабильности на предприятиях Азербайджана.

Статья завершается рекомендациями для экономистов и предпринимателей о том, как улучшить финансовую стабильность в корпоративном секторе страны.

Ключевые слова: *финансовая устойчивость, инфляция, экономика, анализ, фактор.*

ВВЕДЕНИЕ

Финансовая стабильность компаний играет решающую роль в общем экономическом благополучии страны. В Азербайджане бизнес-сектор вносит важный вклад в экономический рост страны, и обеспечение финансовой стабильности компаний имеет важное значение для устойчивого развития. Понимание факторов, влияющих на финансовую устойчивость, может оказать помощь сделать финансовые обязанности приоритетом при ведении бизнеса. Финансово стабильным считается тот бизнес, который стабильно получает финансовые потоки, формирующие его доход и прибыль. Это имеет решающее значение для бесперебойного функционирования бизнеса и достижения успеха. При наличии достаточных финансов для покрытия всех долгов и расходов, предприниматели смогут развивать свой бизнес дальше и сделать его прибыльным. Финансовая стабильность демонстрирует способность и готовность выплачивать долги кредитным учреждениям, накладные расходы по введению бизнеса и капитала инвесторам.

Финансовая устойчивость стала широко используемым словом как в компаниях, так и в обществе в целом. Это стало главной целью менеджмента, о чем свидетельствуют - в большинстве промышленно развитых стран - кодексы корпоративного управления, выражающие “надлежащее управление”, несмотря на различия в реализации между странами.

Тем самым, анализ внутренних и внешних факторов, влияющих на финансовую стабильность, важен, поскольку он может улучшить понимание финансовой стабильности, определить области для улучшения, осуществлять мониторинг финансовой стабильности, реагировать на изменения в финансовой системе и обеспечить основу для сравнения с другими странами. Эти выводы могут быть использованы для повышения финансовой стабильности в Азербайджане путем снижения риска финансовых кризисов и обеспечения общей стабильности финансовой системы.

АНАЛИЗ

Анализ ключевых показателей и коэффициентов, которые оценивают финансовую устойчивость компаний, стоит начинать с выявления факторов, влияющих на это при оценке финансовой стабильности, и их основные аспекты. Факторы, влияющие на финансовую устойчивость компаний, можно разделить на внешние (неуправляемые) и внутренние (управляемые) факторы в соответствии с общим подходом (Таблица 1, Таблица 2). Следует отметить, что одним из основных внешних факторов, влияющих на финансовую стабильность организаций, является правовая база регулирования финансовой деятельности в стране. Именно совершенствование правовых и нормативных документов, регулирующих деятельность финансовую деятельность на внутреннем рынка, обеспечивает эффективную работу компаний, основанную на реализации проектов, принятии оптимальных решений, достижении финансовой стабильности. Кроме того, основные внутренние факторы, влияющие на финансовую стабильность компании — это эффективная организация корпоративного управления в этих компаниях, возможности диверсификации источников заработка, правильное управление рисками, размера денежных резервов. Каждый из внешних и внутренних факторов, влияющих на финансовую устойчивость предприятий, имеет свои особенности с точки зрения его влияния на финансовое состояние компании. Рассматривая внешние факторы, следует отметить, что они не зависят от самой компании, поэтому компания должна координировать свою финансовую деятельность в соответствии с внешними факторами, основываясь на правовую базу, действующую в стране. учитывая, что нет возможности изменить влияние таких факторов. Стоит отметить, что устойчивость организации формируется под влиянием сочетания факторов внутренней и внешней среды, а ее уровень определяется многочисленными рисками. Для того чтобы эффективно управлять риском финансовой устойчивости, необходимо разработать соответствующую стратегию.

Таблица 2

Внешние факторы влияющие на финансовую устойчивость

Внешние факторы	
Прямое влияние	Косвенное влияние
• Государственное регулирование компаний. • Налоговая, валютная, кредитная и таможенная политики. • Взаимные финансовые отношения между корпоративными структурами.	• Внешняя, внутренняя экономическая и политическая ситуация. • Уровень макроэкономических индикаторов. • Платежеспособность клиентов и социальные факторы.

• Состояние монополии среди организаций и уровень развития конкурентного рынка.	• Уровень инфляции в экономике.

Источник: Таблица составлена автором.

Рассматривая некоторые из вышеописанных внешних факторов, следует отметить, что, государственное регулирование в лице субсидий и государственных инвестиций, а также налоговая политика имеют большое влияние на финансовую стабильность Азербайджанских организаций. Учитывая тот факт, что большинство крупных организаций на территории страны так или иначе поддерживаются государством, это позволяет им сохранять большую долю собственного капитала и направлять необходимые ресурсы на развитие и расширение.

Состояние монополии среди организаций и уровень развития конкурентного рынка влияет на доступность и цену сырья на рынке. Данный фактор также является одним из актуальных для Азербайджанской экономики, так как монополистические высокие цены на большинство видов сырья и услуг, а также отсутствие сильных конкурентов оказывают негативное влияние на финансовую устойчивость.

Другим внешним фактором, серьезно влияющих на финансовую стабильность, является уровень инфляции. Высокая инфляция может негативно сказаться на финансовой стабильности предприятий в Азербайджане, подрывая покупательную способность потребителей, приводя к снижению спроса на товары и услуги и негативно влияя на выручку и прибыль. Кроме того, высокая инфляция может затруднить предприятиям прогнозирование будущих затрат и доходов, что может затруднить им планирование на будущее и поддержание финансовой стабильности.

Правительство Азербайджана приняло ряд мер по борьбе с инфляцией и укреплению финансовой стабильности. К ним относятся:

- денежно-кредитная политика: Центральный банк Азербайджана использовал инструменты денежно-кредитной политики, такие как корректировка процентных ставок, для сдерживания инфляции и содействия финансовой стабильности.

- налогово-бюджетная политика: Правительство также проводит налогово-бюджетную политику, направленную на сокращение дефицита бюджета и контроль за государственными расходами в целях снижения инфляционного давления.

- структурные реформы: Правительство осуществило структурные реформы для улучшения деловой среды и стимулирования экономического роста, что может помочь снизить инфляционное давление.

- управление обменным курсом: Центральный банк Азербайджана проводит интервенции на валютном рынке с целью сдерживания инфляции путем снижения волатильности обменного курса.

Стоит отметить, что, несмотря на эти усилия, темп инфляции измеряется двузначным значением, отражая такие структурные проблемы, как отсутствие конкуренции, неэффективность и недостаточная диверсификация экономики. Важно учитывать, что борьба с инфляцией - это сложный вопрос, и может потребоваться время для реализации антиинфляционной политики государством, чтобы достичь желаемых результатов.

Касаясь макроэкономических факторов, макроэкономическая неопределенность, волатильность и риски для компаний, оказывающих финансовые услуги, оказывают влияние на их прибыльность, особенно в развивающихся странах. Финансовые факторы, такие как уровень инфляции, высокие процентные ставки и растущие обменные курсы, являются одними из факторов в текущей бизнес-среде, которые влияют на прибыльность фирм, оказывающих финансовые услуги. Согласно общепринятому мнению, повышение обменного курса и волатильности потоков капитала также усиливает инфляционную неопределенность и стимулирует финансовые инвестиции, одновременно препятствуя инвестициям в основной капитал. Кроме того, несмотря на всеобъемлющие программы

реформ, сохраняющееся несовершенство рынка капитала и высокие реальные процентные ставки в развивающихся странах продолжают снижать прибыльность фирм.

Негативные изменения в макроэкономической среде имеют влияние как на деятельность самих организаций, так и на платежеспособность покупателей, которые являются одним из главных источников денежного потока для предприятия. Благоприятная ситуация позволяет фирме привлекать больше финансирования и сохранять высокую финансовую устойчивость, в то время как во времена экономических кризисов финансовое положение ухудшается.

Таблица 3

Внутренние факторы, влияющие на финансовую устойчивость

Внутренние факторы
• Сфера деятельности и специализация компании. • Степень риска в сфере финансового менеджмента. • Общие стратегии компании. • Объем частного капитала и денежных резервов. • Инвестиционная и денежная политика.

Источник: Таблица составлена автором

Рассматривая внутренние факторы, влияющие на финансовую устойчивость, отмечается в первую очередь сама специализация организации и ее общая стратегия ведения деятельности. В зависимости от влияния внутренних факторов финансовый менеджер может решить использовать больше заемного капитала. В данном случае необходимо применять комплексный анализ внутренних факторов, так как от специализации и стратегии будет зависеть и денежная и инвестиционная политика, структура капитала, предпочитаемая финансовым менеджментом организации. Достаточный собственный капитал позволил бы организации иметь хорошую финансовую устойчивость, однако часто для развития предприятиям приходится увеличивать долю заемного капитала. Внутренние факторы, влияющие на финансовую стабильность предприятия, включают элементы внутри организации, которые могут повлиять на ее производительность и стабильность, особенно связанные с ее финансовым состоянием. Они могут включать:

- управление рисками: Способность предприятия выявлять, измерять, отслеживать и контролировать риски может повлиять на его общую стабильность.
- соответствие: Соблюдение предприятием законодательных и нормативных требований может повлиять на его способность работать и его репутацию.
- управление капиталом: Способность предприятия управлять своим капиталом и поддерживать достаточный уровень капитала может повлиять на его стабильность и способность выдерживать экономические спады.
- управление ликвидностью: Способность предприятия управлять своим денежным потоком и доступом к финансированию может повлиять на его способность выполнять свои финансовые обязательства.

Так, к примеру, Сан и Хенг (2011) отметили, что согласно теории оптимальной структуры капитала, предложенной Модильяни и Миллером в 1958 году, если фирмы более прибыльны, они предпочитают дебиторское финансирование по сравнению с акционерным капиталом ради получения прибыли. Согласно Рахеману, Зульфикару и Мустафе (2007),

этот выбор обусловлен тремя факторами. Во-первых, увеличение долга в структуре капитала фирмы позволяет получать больше налоговых льгот, поскольку их налоговые обязательства становятся ниже, и даже в некоторых случаях могут быть освобождены от них. Во-вторых, если у фирмы низкая прибыль, то существует больше шансов на банкротство. Таким образом, если фирма берет на себя больше долгов, есть вероятность, что она обанкротится, и в результате этого инвесторы не смогут ей доверять. И в-третьих, агентские расходы, которые приходится нести инвесторам, - это расходы в виде процентной ставки, потому что кредиторы всегда проверяют положение компании и следят за руководством. Таким образом, если у фирмы хорошая репутация, что она может получить кредит по более низкой цене, потому что кредиторы не беспокоятся о банкротстве, а их агентские расходы очень низки, она может приобрести больше долгов. Как правило, оптимальная структура капитала фирмы предполагает компромисс между воздействием корпоративных и личных налогов, издержек банкротства и агентских издержек и т.д. Теория компромисса определяет структуру капитала с точки зрения того, какой объем заемного и долевого финансирования должен быть выбран компанией для использования путем балансирования затрат и выгод (Frank & Goyal, 2009). Структура капитала иногда также может привести к банкротству и последующему негативному влиянию на результаты деятельности фирмы, если она не используется должным образом.

Необходимо также рассмотреть различные теории зарубежных исследователей, на тему того какие именно факторы имеют влияние на финансовую устойчивость.

Одна из теорий известная как - теория иерархической структуры, сформулированная Стюартом Майерсом в 1984 году, утверждает, что фирмы с высокой прибылью, как правило, достигают низкого уровня задолженности, потому что, когда фирмы более прибыльны, их первоочередной задачей является получение финансирования за счет нераспределенной прибыли, поскольку они максимизируют стоимость существующих акционеров. Если нераспределенной прибыли недостаточно, фирмы могут затем взять долг, и, если требуется дополнительное финансирование, они выпускают новые акции. Нераспределенная прибыль предпочтительнее, поскольку она практически не требует затрат, но, если внешние ресурсы используются для финансирования, например выпуска новых акций, это может потребовать очень высоких затрат. Теория иерархической структуры является результатом информационной асимметрии, существующей между инсайдерами фирмы и ликвидностью аутсайдеров. Модель побуждает менеджеров принять свою финансовую политику, чтобы минимизировать эти связанные с этим расходы. Это означает, что они предпочтут внутреннее финансирование внешнему финансированию и очень рискованный долг собственному капиталу. Таким образом, существуют различные оттенки концептуальных взглядов на влияние структуры капитала на результаты деятельности корпорации, но основной проблемой, стоящей перед финансовым менеджером, является определение подходящего соотношения между собственным капиталом и долгом для его фирмы. Сочетание заемных средств, акционерского капитала и собственных средств известно как структура капитала фирмы. Финансовый менеджер должен стремиться к достижению оптимального сочетания или оптимальной структуры капитала для своей фирмы; то есть структуры капитала, которая максимизировала бы рыночную стоимость акций фирмы и в то же время обеспечивала достаточность капитала. Следует отметить, что критики данной теории иерархии утверждали, что она основана на затратах на получение финансирования.

ВЫВОД

Таким образом, финансовая устойчивость - это сложное явление, которое находится под влиянием различных финансово - экономических процессов и является гарантией

конкурентоспособности и основой стабильного развития компании в рыночных условиях. Если предприятие финансово-устойчиво, то у него есть ряд преимуществ перед другими компаниями в привлечении клиентов и инвестиций. Чем эффективнее управление финансовой устойчивостью компании, тем более независимой является последняя от неожиданных изменений рыночных условий, а, следовательно, тем ниже риск неспособности выполнить свои обязательства перед поставщиками и, следовательно, вероятность оказаться на грани банкротства.

Основываясь на результатах этого исследования, для политиков и предпринимателей Азербайджана предлагаются следующие рекомендации по смягчению внутренних и внешних факторов, влияющих на финансовую стабильность предприятий в Азербайджане:

Внутренние факторы:

- поощрение компаний к созданию и поддержанию надежных систем финансового управления, а также к регулярному обзору и мониторингу своих финансовых показателей.

- продвижение надлежащей практики корпоративного управления для того, чтобы обеспечить наличие в компаниях надежных механизмов внутреннего надзора и подотчетности.

- поощрение компаний к принятию четкой организационной структуры, способствующей эффективности.

- обеспечить обучение и ресурсы, чтобы помочь компаниям развить навыки и знания, необходимые для эффективного управления своими финансами.

Для улучшения внешних факторов предлагаются ряд следующих мер:

- создание условий для стабильной макроэкономической среды путем стимулирования экономического роста и снижения волатильности. Это может включать меры по улучшению инфраструктуры страны, привлечению иностранных инвестиций и поддержке малых и средних предприятий.

- содействие благоприятному государственному регулированию, способствующему финансовой стабильности. Это может включать меры по укреплению банковского сектора страны, совершенствованию правовой базы для защиты инвесторов и снижению бюрократических барьеров для ведения бизнеса.

- поощрение компании диверсифицировать свои источники дохода и минимизировать их зависимость от одного рынка или продукта.

- проведение регулярных мониторингов и оценок финансовой стабильности компаний и принятие мер при необходимости.

- внедрение политики, направленную на повышение прозрачности и подотчетности в деловой среде, чтобы снизить риск мошенничества и коррупции.

Важно отметить, что эти рекомендации носят общий характер, а конкретные рекомендации могут варьироваться в зависимости от конкретной ситуации компаний и экономического контекста страны. Кроме того, выполнение этих рекомендаций может потребовать сотрудничества между правительством, частным сектором и другими заинтересованными сторонами.

Список использованной литературы:

1. Jasur Tursunpulotovich Nosirov. (2022). FACTORS AFFECTING THE FINANCIAL SUSTAINABILITY OF INSURANCE COMPANIES AND THEIR MANAGEMENT// World Economics & Finance Bulletin (WEFB). – Vol 11 June 2022.

2. Murray Z. Frank and Vidhan K. Goyal. (2009). Capital Structure Decisions: Which

Factors Are/ Reliably Important? // Financial Management – Volume 38, Issue 1, p. 1-37

3. San, O.T. and Heng, T.B. (2011). Capital Structure and Corporate Performance of Malaysian Construction Sector. // International Journal of Humanities and Social Science, 1, 28-36.

4. Raheman_ A, Zulfiqar_ B* and Mustafa. (2007). "Capital structure and profitability: Case of Islamabad Stock Exchange"// International Review of Business Research Papers - Vol. 3 No.5, 347-361.

V.Ü.Musayev

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Azərbaycanda təşkilatların maliyyə dayanıqlığına təsir edən amillər

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan müəssisələrinin maliyyə dayanıqlığına təsir edən amillər təhlil edilib.

Bu tədqiqat işində Azərbaycanda müəssisələrin maliyyə sabitliyinə təsir edən daxili və xarici amillər nəzərdən keçirilir. Amillər iki qrupa bölünür: xarici və daxili, xarici alimlərin tədqiqatları ilə yanaşı hər bir amilin təsiri təhlil edilmişdir. Araşdırılan daxili amillər arasında maliyyə idarəetmə təcrübəsi, korporativ idarəetmə və təşkilati quruluş yer alır. Sözügedən xarici amillərə iqtisadi şərtlər, dövlət siyasəti və xarici iş mühiti daxildir. Tədqiqat həmçinin şirkətlərin maliyyə sabitliyini yaxşılaşdırma biləcəyi əsas sahələri, məsələn, effektiv maliyyə idarəetmə metodlarının tətbiqi, sabit iqtisadi mühitin təşviqi və əlverişli dövlət qaydalarının qəbul edilməsi kimi sahələri müəyyən edir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, səmərəli maliyyə idarəetməsi, sabit iqtisadi mühit və əlverişli dövlət siyasəti Azərbaycan müəssisələrində maliyyə sabitliyinin təmin olunması üçün çox vacibdir.

Məqalə siyasətçilər və sahibkarlar üçün ölkənin korporativ sektorunda maliyyə sabitliyini necə yaxşılaşdırmaq barədə tövsiyələrlə başa çatır.

Açar sözlər: maliyyə sabitliyi, inflyasiya, iqtisadiyyat, təhlil, amil.

V.U.Musayev

master student, Azerbaijan State University of Economics

Factors affecting the financial stability of organizations in Azerbaijan

Abstract

The article analyzes the factors affecting the financial stability of Azerbaijani enterprises.

This research paper examines internal and external factors affecting the financial stability of enterprises in Azerbaijan. The factors are divided into two groups: external and internal, the analysis of the influence of each factor, along with the research of foreign scientists. The internal factors studied include financial management practices, corporate governance and organizational structure. The external factors considered include economic conditions, government policy, and the external business environment. The study also identifies key areas in which companies can improve their financial stability, such as the introduction of effective financial management methods, the promotion of a stable economic environment and the adoption of favorable government regulations. The results of the study show that effective financial management, a stable economic environment and a favorable state policy are crucial for ensuring financial stability at Azerbaijani enterprises.

The article concludes with recommendations for politicians and entrepreneurs on how to improve financial stability in the country's corporate sector.

Key words: financial stability, inflation, economy, analysis, factor.

А.Н.Сағаралиева
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический
Университет
aylasafaraliyeva@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 22.02.2023

The article was received by editorial board on 22.02.2023

Статья принята к печати 22.02.2023

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ ДОХОДОВ В СООТВЕТСТВИИ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ СТАНДАРТАМИ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Резюме

В нынешних экономических условиях взаимоотношений на мировом рынке каждая компания хочет стремиться к непрерывному увеличению собственной прибыли. Структура самой прибыли должна быть в таком объеме, чтобы компании не только могли максимально поддерживать реализацию своих продукций на рынке, но и могли добиться динамичного развития производственных процессов в жестких условиях конкуренции

В силу этих причин любое предприятие в начале производственного цикла товаров должно правильно оценить свои доходы и расходы, который сулит проведение определенных процедур. Это необходимо для определения конечной цели производства-получение прибыли. В данной статье раскрывается сущность доходов в МСФО, методы их оценки на производственных предприятиях.

Ключевые слова: *полученные доходы, понесенные затраты, прибыль, признание выручка, продажи.*

Задачей любых хозяйствующих субъектов, является получение прибыли при минимальных затратах путем соблюдения максимально строгого режима экономии в расходовании денежных средств, а также их наиболее эффективного использования.

Доход (выручка) это важнейший показатель результатов деятельности любой компании. Пользователи отчетности применяют его для оценки финансового состояния и эффективности бизнеса.

Существуют следующие основные правила при оценке метода, который будет использоваться для признания дохода:

- выручка, признанная в момент доставки;
- выручка, признанная в момент принятия;
- признание выручки в момент оплаты или получения наличных. [2, с.27]

В соответствии с этими правилами признание выручки в бухгалтерском учете можно представить десятью методами.

(1) Признание выручки по методу продаж за наличные

Именно здесь происходят простые операции покупки и продажи, а процедуры учета для реализации дохода являются базовыми. Однако не все операции с наличными подпадают под этот метод.

(2) Признание выручки с использованием метода начисления

Есть два аспекта, в которых система определения дохода должна основываться на этих стандартах:

Позиция продавца как получателя авансового платежа до поставки возлагает на продавца ответственность до тех пор, пока товары или услуги не будут доставлены. В качестве обязательства будет использоваться счет незаработанных доходов, который будет надлежащим образом классифицирован как доход в момент доставки.

Существует также сторона покупателя, который внес предоплату до поставки товаров или услуг. Предоплата первоначально учитывается как предоплаченный актив, но позже будет классифицироваться как расход, когда товары доставлены или услуги выполнены и приняты. Хотя этот аспект относится к расходам, последний имеет решающее значение для определения суммы дохода, полученного от принятия или приобретения. Акт принятия товаров или услуг завершает транзакцию.

(3) Признание выручки по методу продажи в рассрочку

Этот тип продаж заключается в том, что поставка товаров происходит до оплаты, и это создает дебиторскую задолженность вместо увеличения денежных средств. Дебиторская задолженность будет погашена серией регулярных платежей, и признание выручки допускается для каждого полученного платежа в рассрочку. Только оплаченная часть дебиторской задолженности будет признана в качестве выручки от продажи в рассрочку, и следует проводить различие с выручкой от продажи за наличные.

Соответствующие расходы на продажу в рассрочку будут распределены пропорционально фактически полученному доходу, что может привести к минимальной прибыли или даже убытку на момент составления отчетности.

Альтернативный метод заключается в сопоставлении суммы полученных денежных выгод с понесенными затратами до тех пор, пока все затраты не будут полностью возмещены. После этого все последующие полученные платежи в рассрочку признаются исключительно как доходы.

(4) Признание выручки по методу заверщенного контракта

Этот метод применим для долгосрочных проектов, в которых сумма дохода, полученного поставщиком услуг, может быть установлена только после завершения проекта.

В этом типе долгосрочных проектов затраты, понесенные подрядчиком, не могут быть сопоставлены с полученными авансовыми платежами. Приобретенные материалы все еще могут удерживаться как активы; следовательно, они не могут быть присвоены в соответствии с собранными денежными средствами. Это может исказить представление доходов в будущих периодах.

(5) Признание выручки по методу процента завершения

Этот метод часто предпочтительнее метода заверщенного контракта, поскольку затраты должным образом идентифицируются и разделяются для поддержания надлежащего мониторинга. Цель состоит в том, чтобы убедиться, что проект все еще работает в рамках прогнозируемого бюджета.

Любые переменные или убытки, понесенные из-за непредвиденных экономических событий, будут отнесены на ту часть, которая считается незаработанным доходом. Следовательно, впоследствии признанный доход будет соответствующим образом скорректирован.

Кроме того, результаты проекта конкретно определены, и соответствующий полученный доход будет защищен соглашением между договаривающимися сторонами. Любые дополнения к заполненной части будут касаться другого официального соглашения.

(6) Признание выручки по брокерскому соглашению

Есть брокеры, которые обрабатывают все транзакции своих клиентов так, как будто все они имеют отношение к бизнесу, что, как правило, отражает значительные суммы с точки зрения валовых продаж, но приводит к очень небольшой валовой прибыли. Этот метод должен соответствовать определенным правилам собственности, если брокер намерен четко следовать рекомендациям IRS и SEC. [16]

Покупки должны быть сделаны из средств брокера, но будут сопровождаться соглашением между брокером и клиентом о возмещении, включая плату за обслуживание, административные расходы и другие сопутствующие расходы, такие как транспортные расходы или уплаченные сборы. Это означает, что не будет спроса на значительный авансовый платеж только для выполнения брокерских услуг.

При этом брокер принимает на себя риски, связанные с ведением своего бизнеса; риски могут включать дефектный товар или невозврат от клиентов, что может повлечь за собой дополнительные расходы на судебные иски.

Таким образом, брокер сохраняет право собственности на товары, приобретенные от имени клиента, и передача права собственности и права собственности происходит только после получения возмещений, профессиональных сборов и сборов, причитающихся брокеру. Метод учета признания доходов может быть четко определен при получении наличных на данный момент и сможет выдержать проверку как со стороны IRS, так и SEC.

В случае, если клиент отказывается от своего обязательства, брокер имеет право продать приобретенный товар, чтобы возместить его стоимость, а также получить прибыль от него, чтобы разрешить реализацию убытков или доходов. В то же время брокер все еще может подать в суд на клиента, потому что продажа товара не погасила ответственность клиента за нарушение договора.

(7) Признание выручки по методу оценки

Повышение стоимости относится к увеличению стоимости продуктов или товаров, принадлежащих компании для основной торговли. Недвижимость, например, включает в себя инвентаризацию имущества, стоимость которого увеличивается, но ни одно правило не позволяет признавать какое-либо увеличение, если имущество не продано.

С помощью этого метода у агента по недвижимости нет другого способа уменьшить прибыль, признанную от продажи имущества, проданного по его оценочной стоимости. Затраты на содержание имущества также могут рассматриваться как капитализированные затраты и будут надлежащим образом учитываться как расходы после продажи имущества по его предполагаемой цене. Таким образом, приращение и капитализированные затраты будут учтены при признании выручки, которое происходит в момент передачи и принятия права собственности, а также получения платежа.

(8) Признание выручки по методу пропорциональной производительности

Признание прибыли в соответствии с этим методом представляет собой модификацию метода процентного завершения, при котором понесенные затраты не могут быть отнесены к определенной части выполненной суммы, а вместо этого позволяют оценить, чтобы признать прибыль. Обычно это применяется теми, кто предоставляет услуги, связанные с программным обеспечением.

Метод требует определения общих прямых затрат, необходимых для инициирования запуска или начала оказания услуг. Первоначальное признание выручки рассчитывается путем определения доли затрат на запуск и затрат, прогнозируемых для завершения проекта, в основном затрат на рабочую силу.

Если, например, общие прямые затраты на запуск проекта стоимостью 100 000 долларов составляют 10 000 долларов, а общая прогнозируемая стоимость проекта составляет 60 000 долларов, доход, соответствующий стоимости запуска, может быть

признан после получения первоначального платежа от сервисного подрядчика. Это можно рассчитать следующим образом:

Доля затрат на запуск / общая прогнозируемая стоимость = 10 000 долларов США / 60 000 долларов США x 100% = 16,67 %

Вместо того, чтобы ждать завершения всего проекта, доход, полученный от затрат на запуск, будет рассчитан следующим образом:

Цена контракта x 16,67% = 100 000 долларов США x 16,67% = 16 667 долларов США

Теперь это можно признать против первоначального взноса, полученного при условии начала проекта. После этого фактические затраты на ИТ-персонал будут отслеживаться и контролироваться, поскольку сейчас они составляют большую часть оставшихся прогнозируемых затрат.

(9) Признание выручки по методу депозита

Этот метод используется для денежных средств, хранящихся в качестве депозитов, на которые распространяется соглашение об аннулировании обеими сторонами. Примером, иллюстрирующим его применение, является авансовый депозит, требуемый арендодателями от их арендаторов или арендаторов. Выручка будет признана только по истечении срока действия или прекращения действия контракта, который их связывает.

Арендодатель изначально несет депозит в качестве обязательства. Если договор не будет продлен по истечении срока его действия, сумма депозита будет применена в качестве окончательного платежа арендатора за соответствующую неоплаченную арендную плату или ущерб, если таковой имеется. Календарный год, когда депозит был внесен в качестве арендной платы, будет годом признания дохода.

(10) Признание выручки по операциям в рамках Bill & Hold

Этот метод является наименее популярным, поскольку он упоминается как метод, используемый для нескольких мошеннических транзакций, часто для раздувания активов компании. Тем не менее, если рассматривать его как один из методов признания выручки в бухгалтерском учете, это система, в которой клиенту выставляется счет за заказанный продукт, но он доверяет его хранение и инвентаризацию производителю из-за отсутствия надлежащего или надлежащего хранилища.

Поскольку предполагается, что эта договоренность была достигнута по просьбе покупателя, должны быть конкретные документы, подтверждающие, что такой запрос исходит от законного юридического лица.

У продавца нет проблем с признанием выручки, поскольку проданные товары так же хороши, как и доставленные, и, следовательно, признаются доходом при получении оплаты. Тем не менее, товары должны быть физически удалены из инвентаря продавца, а право собственности должно быть признано покупателем. Кроме того, в документах, охватывающих эту транзакцию, должна быть указана разумная конкретная дата, указывающая, когда должна быть осуществлена фактическая поставка, но как единое предприятие, а не по частям.

МСФО содержат только один базовый стандарт признания дохода. Это стандарт 15 «Доходы по договорам с покупателями». [15]

Стандарт МСФО (IFRS) 15-распространяется только на операции компании по договорам реализации продукции или услуг покупателям. На прочие виды доходов от реализации распространяется действие других стандартов МСФО, таких как МСФО (IFR) 16 «Аренда», МСФО (IFRS) 11, МСФО (IFRS) 9 «Финансовые инструменты» «Совместное предпринимательство» IFRS 28 «Инвестиции в ассоциированные организации и совместные предприятия».

Стандарт МСФО (IFRS) 15 требует, чтобы в финансовой отчетности выручка компании отражалась в размере ожидаемого от покупателя вознаграждения в обмен на продукцию/товары/услуги/работ, переданные ему в рамках договора (то есть с учетом конечной цены реализации единицы продукции по договору с покупателем). [2, с.33]

Однако на практике в рамках договора с покупателем встречаются разные варианты реализации, которые влияют на конечную цену реализации единицы продукции/товаров.

Организация может использовать два метода для оценки дохода, достигнутого в выполнении обязательств по исполнению, которые определяют признание выручки:

Метод ввода. Деятельность измеряется тем, какие вклады или усилия компания приложила для выполнения обязательства по исполнению.

Метод вывода. Деятельность измеряется тем, какие результаты или результаты компания предоставила заказчику на данный момент.

Важно, чтобы, какой бы метод ни использовался, учитывались только те товары или услуги, контроль над которыми перешел к поставщику. Например, запасы на складе поставщика, которые еще не были включены в актив, останутся в качестве запасов и не будут признаны в качестве затрат, составляющих часть расчета стадии завершения, до тех пор, пока:

- она интегрирована в актив или
- контроль переходит к клиенту (например, если он доставлен клиенту, и он контролирует его до его установки).

МСФО (IFRS) 15 содержит более подробные рекомендации по учету "неиспользованных материалов" при применении метода оценки исходных данных (ранее не приведенного в МСФО (IAS) 18/МСФО (IAS) 11), которые могут повлиять на сумму признанной выручки. Это связано с тем, что одним из недостатков метода ввода данных является то, что может отсутствовать прямая связь между вводимыми данными поставщика и передачей контроля над товарами или услугами покупателю, так что затраты, понесенные в связи с удаленными материалами, не отражают прогресс поставщика в выполнении обязательств по исполнению. [15]

Пример этого приведен в МСФО (IFRS) 15 (IE 95-100), где строительная компания доставляет лифт в помещение клиента (и, следовательно, управление переходит к клиенту) перед его установкой. Поскольку это неустановленные материалы, они не учитываются при расчете стадии завершения, а вместо этого рассматриваются как "неустановленные материалы", при этом выручка и затраты в отношении подъема признаются при доставке, но с нулевой маржой.

Еще одно изменение, вызванное оценкой дохода на основе МСФО (IFRS) 15, касается метода выпуска и его влияния на маржу прибыли. Согласно МСФО (IAS) 11, компания может признавать затраты как незавершенное производство, эффективно сглаживая маржу на протяжении всего срока реализации проекта. Однако в соответствии с МСФО (IFRS) 15 затраты, понесенные в связи с выполненными или частично выполненными обязательствами по исполнению (т.е. затраты, связанные с прошлыми результатами), должны относиться на расходы по мере их возникновения. [8, с.120]

Таким образом, как только обязательство по исполнению начнет выполняться, затраты будут списаны в отчете о прибылях и убытках по мере их возникновения, что может привести к более высокой прибыли, чем в соответствии с предыдущими стандартами бухгалтерского учета.

Для применения нового стандарта контракты должны соответствовать следующим требованиям: [2, с.33]

Контракт имеет коммерческое значение:

- стороны одобрили контракт и обязуются (контракт, скорее всего, будет выполнен) выполнять свои соответствующие обязательства;

- отчитывающийся субъект может определить права каждой стороны в отношении товаров или услуг, подлежащих передаче;

- отчитывающаяся организация может определить условия оплаты товаров или услуг, подлежащих передаче.

Если критерии для контракта не соблюдены, любое вознаграждение, полученное от клиента, должно учитываться как обязательство до тех пор, пока не произойдет одно из следующих событий:

- все товары или услуги были предоставлены клиенту, в значительной степени оплачены клиентом и возврату не подлежат;

- контракт расторгнут, и полученное вознаграждение возврату не подлежит;

- критерии, которые будут считаться контрактом, впоследствии были выполнены;

- определение отдельных обязательств по исполнению;

- каждый товар или услуга (или набор товаров и услуг) - это отдельное обязательство по исполнению, которое учитывается отдельно, если этот товар или услуга (или набор) являются и тем, и другим;

- способность отличаться, т.е. клиент может извлечь выгоду из товара или услуги самостоятельно или вместе с другими ресурсами, которые легко доступны для клиента;

- отличается в контексте контракта, т.е. товар или услуга не сильно зависят или тесно взаимосвязаны с другими товарами или услугами, обещанными в контракте.

Определение цены сделки

Цена сделки - это сумма вознаграждения, которую организация ожидает получить по контракту в обмен на передачу товаров или услуг (за исключением сумм, полученных от имени третьих сторон).

Цены сделок обычно легко поддаются определению, но могут возникнуть сложности, если вознаграждение зависит от других факторов или связано со значительными соглашениями о финансировании.

Причина этого шага заключается в том, чтобы потребовать от организаций признавать выручку только по обязательствам по исполнению обязательств, которые не подвержены значительным будущим отменам, вызванным неопределенностями.

Это область, которая потребует серьезного суждения и требует анализа опыта организации в отношении аналогичных видов обязательств по исполнению.

При определении цены сделки предприятие должно учитывать, как переменное вознаграждение, так и временную стоимость денег.

Различное рассмотрение

Наличие скидок, возвратов, скидок, непредвиденных расходов и других договорных инструментов может привести к изменению условий контракта. Если сумма вознаграждения в договоре является переменной и существует вероятность того, что сторнирования выручки не произойдет, следует произвести оценку переменной суммы вознаграждения, чтобы ее можно было распределить на каждое обязательство по исполнению, используя только один из двух методов:

- Метод ожидаемой стоимости.

Используя этот метод, организация должна определить возможные отклонения в рассмотрении и взвесить их индивидуально на основе вероятности возникновения каждого из них. Сумма этих взвешенных сумм представляет собой ожидаемое значение.

- Метод наиболее вероятной оценки.

Вместо того, чтобы взвешивать каждое возможное изменение, предприятие может выбрать наиболее вероятное изменение.

Временная ценность денег

Когда контракт длится более одного года, цена сделки должна быть скорректирована с учетом временной стоимости денег. При определении влияния временной стоимости денег на цены сделок руководство должно учитывать:

- промежуток времени между передачей товара или услуги и получением платежа;
- если цена сделки будет существенно отличаться, если клиент заплатил наличными при передаче товаров или услуг;
- преобладающая процентная ставка на рынке и в контракте.

Распределите цену сделки на отдельные обязательства по исполнению.

После определения нескольких обязательств по исполнению контракта цена сделки должна быть распределена по различным элементам контракта. Если существует только одно обязательство по исполнению, этот шаг не требуется, но если существует более одного, цена сделки должна быть распределена на отдельные обязательства по исполнению.

Нет непосредственно наблюдаемых отпускных цен

Скорректированный метод оценки рынка. Этот метод формулирует проблему с экономической точки зрения клиента. Внедрение этого метода заставило бы организацию спросить себя: "Сколько клиент на этом рынке готов заплатить за этот товар или услугу?"

Метод "Затраты плюс". Этот подход использует легкодоступный ориентир затрат на продукцию или услуги. Организация определяет затраты на производство товара или оказание услуги и добавляет к ним маржу.

Остаточный метод. Организация определяет отдельные отпускные цены для всех других базовых товаров и услуг, за исключением тех, для которых нет непосредственно наблюдаемой цены. Оставшееся вознаграждение после вычитания отдельных отпускных цен на другие базовые товары и услуги из цены сделки относится к товару или услуге, для которых нет непосредственно наблюдаемой цены.

Выручка, полученная по контракту, может быть признана только по мере выполнения каждого обязательства по исполнению и в размере цены сделки, которая была отнесена на каждое конкретное обязательство по исполнению.

Понимание сроков выполнения каждого обязательства по исполнению важно, поскольку способ выполнения обязательств по исполнению влияет на признание выручки.

Обязательства по исполнению могут быть выполнены одним из двух способов – они могут быть выполнены в один момент времени или с течением времени.

Признание в одной точке

Если обязательство по исполнению выполнено в определенный момент времени, выручка по этому обязательству по исполнению может быть признана сразу после завершения. Чаще всего это происходит, когда товары доставляются клиенту. Например, если товар отправляется клиенту на условиях пункта доставки FOB, товар считается доставленным клиенту в тот момент, когда грузовик покидает доки компании.

Для признания выручки контроль над товаром, включая риски и выгоды, связанные с владением, должен быть передан покупателю. Это означает, что, даже если актив находится на складе продавца, и покупатель имеет законное право собственности на этот актив (что означает, что клиент оплатил актив и имеет право на него), контроль над товаром был передан. [8, с.212]

Признание в течение определенного периода времени

Обязательство по исполнению считается выполненным с течением времени, если оно соответствует одному из следующих критериев:

- покупатель получает и использует преимущества работы продавца по мере того, как продавец выполняет свою работу;

- продавец создает или улучшает актив, который клиент контролирует по мере его создания или улучшения.

Актив, созданный продавцом, не имеет альтернативного использования, и продавец имеет право на оплату за выполнение, выполненное на сегодняшний день.

Если обязательство по исполнению удовлетворяет одному из этих критериев, то выручка должна признаваться с течением времени по мере выполнения обязательства по исполнению.

Список использованной литературы:

1. Fətullayev R. (2018), "Beynəlxalq Mühəsibatlığa Giriş" Bakı şəhəri, "Nurlar" Poliqrafiya Mərkəzi. 344 səh.
2. Агеева, О. А., (2019), «Международные стандарты финансовой отчетности: учебник для академического бакалавриата», Москва: Издательство Юрайт, 385 стр.
3. Бабаев Ю.А., Петров А.М. (2018) «Бухгалтерский учет», Учебник для бакалавров. М.: Проспект, 432 стр.
4. Бланк И.А. (2011), «Управление финансовыми ресурсами», Москва: Изд-во МГУ, 768 стр.
5. Буткова О.В.(2017). «Эффективность управления прибылью предприятий АПК: проблемы и пути их устранения», Журнал «Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве». № 2(31), стр. 46–48.
6. Буткова О. В. «Система управления прибылью на предприятиях АПК», Журнал «Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве», 2016, № 1(26), стр. 44–46.
7. Бычкова С. М., Бадмаева Д. Г. (2015), «Бухгалтерский учет и анализ» СПб.: Питер, 512 стр.
8. Галкина Е. В., Парашутина Н.В., Суворова С. П. (2018) «Международные стандарты аудита», Москва: Инфра-М, 304 стр.
9. Горелкина И.А., Казакова Ю.О. «Формирование прибыли на сельскохозяйственном предприятии и направления ее совершенствования», Журнал «Финансовый вестник», 2009, № 1 (19), стр. 21-25.
10. Долгополов О.В., (2015). «Критический анализ определений доходов и расходов, составляющих современную парадигму прибыли в финансовом учете», Журнал «Экономика и политика», № 1 (4), стр. 30-36.
11. Лисович Г. М. (2015), «Бухгалтерский финансовый учет в сельском хозяйстве, М. Вузовский учебник, 288 стр.
12. Кондраков Н. П., (2012), «Бухгалтерский учет: учеб. Пособие», ИНФРА-М., 717 стр.
13. Лысов И.А. (2015). «Понятие, сущность и значение финансовых результатов предприятия», Журнал «Вестник НГИЭИ», № 3 (46).
14. Самойлова М.Ю., (2019). «Влияние анализа финансовых результатов на эффективное функционирование организации в современных рыночных условиях», № 5, стр. 389-390.

Интернет ресурсы:

15. <https://finotchet.ru/articles/102/>
16. <https://e-qanun.az/framework/34909>
17. <https://finotchet.ru/articles/132/>

A.N.Safaraliev

master student, Azerbaijan State University of Economics

Features of income assessment according to with international financial reporting standards

Abstract

In the current economic conditions of relations on the world market, every company wants to strive for a continuous increase in its own profits. The structure of the profit itself should be in such a volume that companies not only can maximally support the sale of their products on the market, but also can achieve dynamic development of production processes in harsh competition conditions

For these reasons, any enterprise at the beginning of the production cycle of goods must correctly assess its income and expenses, which promises certain procedures. This is necessary to determine the ultimate goal of production-making a profit. This article reveals the essence of income in IFRS methods of their assessment at manufacturing enterprises.

Key words: income received, costs incurred, profit, revenue recognition, sales.

A.N.Səfəraliyeva

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartları əsasən gəlirlərin qiymətləndirilməsinin xüsusiyyətləri

Xülasə

Dünya bazarında münasibətlərin mövcud iqtisadi şəraitində hər bir şirkət öz mənfəətinin davamlı olaraq artmasına can atmaq istəyir. Mənfəətin özü elə bir həcmdə olmalıdır ki, şirkətlər nəinki mümkün qədər öz məhsullarının bazara çıxarılmasına dəstək ola bilsinlər, həm də sərt rəqabət şəraitində istehsal proseslərinin dinamik inkişafına nail ola bilsinlər.

Bu səbəblərə görə hər hansı bir müəssisə əmtəə istehsalı dövrünün əvvəlində öz gəlir və xərclərini düzgün qiymətləndirməlidir ki, bu da müəyyən prosedurlar vəd edir. Bu, istehsalın son məqsədini - mənfəəti müəyyən etmək üçün lazımdır. Bu məqalə istehsal müəssisələrində gəlirlərin BMHS-də onların qiymətləndirilməsi üsullarının mahiyyətini açıqlayır.

Açar sözlər: alınan gəlir, çəkilən xərclər, mənfəət, gəlirin tanınması, satış.

К.Ш.Сулейманова
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический
Университет
k.suleymanova15@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 02.02.2023

The article was received by editorial board on 02.02.2023

Статья принята к печати 02.02.2023

ПРОБЛЕМЫ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ В ПОСТПАНДЕМИЙНЫЙ ПЕРИОД

Резюме

В статье обсуждаются проблемы денежно-кредитной политики в постпандемийный период. В частности, рассматриваются последствия политики "количественного смягчения", которая широко используется Федеральной резервной системой.

3 ноября 2021 года Федеральная резервная система объявила о прекращении своей программы количественного смягчения. Для участников финансового рынка и бизнеса это решение стало очень серьезным сигналом к появлению ожиданий очередной серьезной волны глобального экономического спада. На пресс-конференции по итогам решения о повышении базовой ставки в марте 2022 года Джером Пауэлл заявил, что центральный банк США сделает все, чтобы снизить годовую инфляцию до 2%. По его словам, Федеральная резервная система США не рассматривает возможность повышения базовой ставки на 75 базисных пунктов. Однако произошло обратное: федеральная резервная система четыре раза подряд повышала ставку по федеральным фондам на 75 базисных пунктов, и до сих пор годовая инфляция, превышающая 7%, ничего не могла сделать, не говоря уже о том, чтобы снизить ее до 2-3%. Аналитики задаются вопросами: насколько сильна экономика США и сможет ли она противостоять антиинфляционному препарату под названием "ужесточение денежно-кредитной политики". По мнению большинства экономистов, ужесточение денежно-кредитной политики с большой вероятностью спровоцирует очередную глобальную рецессию.

***Ключевые слова:** Федеральная резервная система, количественное смягчение, ставка по федеральным фондам, ключевая ставка, инфляция, деривативы, рецессия.*

ВВЕДЕНИЕ

Термин "количественное смягчение" введен в оборот денежно-кредитными властями США еще в 2008 году, в разгар финансового кризиса. Как объясняется в учебниках по макроэкономике, центральные банки должны выпускать деньги таким образом, чтобы не спровоцировать инфляцию или дефляцию. То есть эмиссия должна обеспечивать баланс между товарной и денежной массой.

В эпоху золотодолларового стандарта, длившегося четверть века после окончания Второй мировой войны, эмиссия долларов Федеральной резервной системой США была ограничена золотым запасом США. Другими словами, "золотой тормоз" формально действовал на эмиссию доллара. В 1971 году президент США Ричард Никсон объявил о прекращении обмена долларов на золото. Однако именно это обязательство Соединенные Штаты взяли на себя на Бреттон-Вудской конференции в 1944 году.

В 1976 году Ямайская валютно-финансовая конференция окончательно отменила золотой долларовый стандарт и заменила его бумажным долларовым стандартом. С удалением "золотого тормоза" из "печатного станка" Федеральной резервной системы стало возможным создавать столько "зеленых бумажек", сколько пожелали основные акционеры Федеральной резервной системы США. Де-факто "количественное смягчение" началось еще в 70-х годах прошлого века, когда мировая финансовая система начала наводняться массой долларов.

Увеличение массы доллара сопровождалось быстрым увеличением общего долга США. В конце концов, доллар - это кредитные деньги, которые поступают в обращение через накопление задолженности по выданным кредитам или через покупку облигаций и других долговых обязательств. Это не могло не создать гигантских диспропорций в американской экономике. Последнее проявляется в раздувании гигантских "финансовых пузырей" на фондовых рынках.

1. Материалы и методы

За последние полвека экономика США пережила несколько кризисов. Последним из этих кризисов является кризис 2008-2009 годов. Именно тогда "пишущая машинка" Федеральной резервной системы США была приведена в действие с чрезвычайно высокой скоростью, для оправдания чего был придуман термин "количественное смягчение".

Если в конце 2007 года активы Федеральной резервной системы составляли чуть более 800 миллиардов долларов, то к октябрю 2014 года, когда завершилась третья программа количественного смягчения, они уже достигли 4,5 триллионов долларов. Расширение денежной массы осуществлялось главным образом за счет покупки Федеральной резервной системой казначейских и ипотечных ценных бумаг на фондовых рынках.

За семь лет денежная масса, созданная Федеральной резервной системой, увеличилась почти в пять раз. И это в то время, когда масса товаров, производимых экономикой США, за это время увеличилась всего на 20%. По всем законам экономической науки должна была начаться необузданная инфляция. И этого не произошло по той простой причине, что почти вся масса долларов ушла на фондовые рынки, что надуло "пузыри" фондовых индексов. Последний периодически взрывался, что вызывало сильные колебания в американской экономике.

"Количественное смягчение" влекло за собой еще один опасный риск: астрономическое количество долларов США на рынках США и мира содержало опасность того, что в один прекрасный день доллар может резко обесцениться и потерять свой статус мировой валюты.

С конца 2014 года Федеральная резервная система пытается сократить денежную массу. Все пошло очень плохо. К концу 2019 года удалось сократить активы Федеральной резервной системы США всего до 3,9 трлн долларов. К марту 2020 года была объявлена "пандемия Covid". В том же месяце ФРС объявила о начале нового раунда количественного смягчения. К ноябрю 2021 года активы Федеральной резервной системы достигли 8,7 трлн долларов. То есть всего за два года он увеличился в 2,2 раза [1].

Тем временем, многие центральные банки с самого начала "пандемии" действуют подобно Федеральной резервной системе, то есть расширяют масштабную эмиссию собственных валют. С конца 2019 года по конец 2020 года активы всех центральных банков мира выросли с 30,5 трлн долларов до 41,9 трлн долларов, то есть на 37% (Норрестад, 2021 год). К 2021 году совокупные активы всех центральных банков достигнут 45 триллионов долларов.

Конечно, наибольшую эмиссионную активность проявили центральные банки, выпускающие резервные валюты, такие как Европейский центральный банк, Банк Японии, Банк Англии, Народный банк Китая, Швейцарский национальный банк и другие. Например, Европейский центральный банк удвоил свои активы примерно за два года "пандемии", достиг-

нув в ноябре 8,7 трлн евро. Совокупные активы четырех центральных банков - Федеральной резервной системы США, Европейского центрального банка, Народного банка Китая и Банка Японии - к концу 2021 года достигли примерно 31 трлн долларов, в то время как в начале 2020 года их объем достиг всего 20 трлн долларов [1].

Аналитики и эксперты пытаются угадать, как долго ведущие центральные банки смогут продолжать такую политику "количественного смягчения". Существует несколько вариантов альтернативной валютной системы, которые мы сейчас обсуждать не будем. Отметим лишь, что эксперты назвали такие варианты, как возрождение золотого стандарта в той или иной форме, замена "старых" долларов "новыми", создание наднациональной денежной единицы и т.д.

Давайте вернемся к политике центральных банков ведущих стран мира. С марта прошлого года началось резкое ужесточение денежно-кредитной политики, что вызвано провоцированием глобальной инфляции.

Рисунок 1. Ставка по федеральным фондам США (2012-2022)

Источник: <https://tradingeconomics.com/>

Рисунок 2. Базовые процентные ставки Европейского центрального банка (2012-2022)

Источник: <https://tradingeconomics.com/>

Рисунок 3. Базовые процентные ставки в Великобритании (2012-2022)

Источник: <https://tradingeconomics.com/>

Ставка по федеральным фондам США выросла до 4,5% с текущих 0-0,25% в начале 2022 года. Однако, в отличие от стандартного повышения ВЛ на 0,25 процентных пункта, в этом году произошло многократное увеличение на 0,75 процентных пункта, что является беспрецедентным в истории ФРС. Европейский центральный банк повысил базовую процентную ставку с 0% до 2,5%, Банк Англии - с 0,1% до 3,5%, а Банк Японии сохранил базовую ставку без изменений на необычно низком уровне -0,1%.

Рисунок 4. Базовые процентные ставки Банка Японии (2012-2022)

Источник: <https://tradingeconomics.com/>

Несмотря на ужесточение денежно-кредитной политики центральными банками ведущих стран, инфляция все еще очень далека от целевого уровня (2-3% в год) (см. таблицу 1).

Таблица 1

**Годовые темпы инфляции в ведущих странах мира
(по состоянию на октябрь 2022 года)**

Страны	Уровень инфляции (%)
США	8,2
Великобритания	11,1
Германия	10,4
Франция	6,5
Италия	11,8
Испания	9,5
Европейский Союз	11,5
Япония	3,7

Источник: <https://tradingeconomics.com/>

По мнению экспертов, эти решения означают, что в ближайшем будущем разразится мировой экономический кризис. Если принять во внимание накопленные дисбалансы в мировой экономике, прежде всего общий мировой долг, который, по данным Международного финансового института, превышает 300 триллионов долларов, кризис будет очень необычным. По своим разрушительным последствиям он превзойдет все послевоенные кризисы и, вероятно, превзойдет самый тяжелый мировой кризис в истории капитализма - "Великую депрессию" [2].

Если в Америке начнется экономический кризис, то никакие программы количественного смягчения не смогут спасти экономики других стран от экономического коллапса. Кризисы будут распространяться по всему миру, как лесной пожар. Так было в 2008 году, когда кризис начался с обвала рынков ипотечных ценных бумаг в США, затем распространился на другие секторы экономики США, а чуть позже на Европу и остальной мир.

Помимо огромного долга, производные финансовые инструменты (деривативы) являются мощнейшей медленно действующей миной, о которой почему-то редко говорят в последнее время. Никто даже не знает точно, каков объем рынка деривативов, потому что банки и компании не отражают их в своих балансах, это внебалансовые позиции. Но общая сумма деривативов (номинальная сумма производных контрактов) достигает сотен триллионов долларов [3].

В середине 2000-х годов общая сумма нехеджированных деривативов, по данным Банка международных расчетов, составляла 1400 триллионов долларов (1,4 квадриллиона). После окончания кризиса 2008-2009 годов Банк международных расчетов сократил эту цифру до 600 трлн долларов, закрыв большую часть позиций, в основном за счет взаимозачетов.

Цифры довольно условны, поскольку даже сам Банк международных расчетов не имеет полной картины внебалансовых операций банков и компаний. На сегодняшний день, по самым скромным оценкам, общая стоимость всех деривативов в мире уже превысила 2 квадриллиона долларов.

Напомним, что во время кризиса 2008-2009 годов неспособность многих банков и компаний выполнить свои обязательства по дериватам привела к их банкротству. В 2002 году известный американский миллиардер Уоррен Баффет назвал деривативы "финансовым оружием массового уничтожения".

Теперь давайте подробнее поговорим о решениях Федеральной резервной системы США. Программа “количественного смягчения”, запущенная Федеральной резервной системой в марте 2020 года, предусматривала ежемесячные покупки ценных бумаг на сумму 120 миллиардов долларов, в том числе казначейских облигаций на 80 миллиардов долларов и ценных бумаг с ипотечным покрытием на 40 миллиардов долларов.

Решение Федеральной резервной системы от 3 ноября 2021 года предусматривало сокращение ежемесячных покупок на 15 миллиардов долларов, включая казначейские ценные бумаги на 10 миллиардов долларов и ипотечные кредиты на 5 миллиардов долларов. Решение Федеральной резервной системы от декабря 2021 года ускорило откат программы “количественного смягчения” вдвое. То есть Федеральная резервная система обязалась сократить ежемесячные покупки казначейских ценных бумаг на 20 миллиардов долларов и покупки ипотечных кредитов на 10 миллиардов долларов. К марту 2022 года программа “количественного смягчения” официально завершилась. [4].

На заседании Комитета по открытым рынкам 15 декабря 2021 года ФРС опубликовала цифры, отражающие взгляды членов комитета по ключевым ставкам в среднесрочной перспективе [4].

Согласно среднему прогнозу, члены Федерального комитета по открытым рынкам спрогнозировали три повышения ключевой ставки в 2022 и 2023 годах соответственно. В то время предыдущий прогноз предусматривал только одно повышение ставки в 2022 году и два в 2023 году. Если предположить, что каждое повышение должно было составлять всего один стандартный шаг, равный 0,25 процентного пункта, то через год ключевая ставка должна была вырасти до 0,75-1%. Однако к глобальным катаклизмам, вызванным российско-украинской войной, добавился глобальный финансово-экономический и пандемический кризис, который проявился в резком сокращении поставок энергоносителей на рынок. И это спровоцировало глобальную инфляцию, которая стала основой для скачка ключевых ставок ФРС, ЕЦБ, Банка Англии, Швейцарского национального банка и других [5].

Нынешнюю ситуацию в мире можно выразить словами известного финансиста Джорджа Сороса: “музыки больше не слышно, но они снова танцуют”. “Музыка умолкает” в ноябре-декабре 2021 года, но многие участники рынка “продолжают танцевать”. Это означает, что они получают больше дешевых денег от банков и покупают ценные бумаги на фондовых рынках.

Но игроки фондового рынка действуют в соответствии со своими привычками. Крупнейшие корпорации выкупают собственные акции на рынках, тем самым стимулируя рост капитализации своего бизнеса. Но девять из десяти участников “танцпола” (биржи) все еще “танцуют”, только один уже перестал “танцевать”.

Например, в ноябре 2021 года Microsoft объявила, что продолжит выкупать свои собственные акции. А в то время ее генеральный директор Сатья Наделл за один день продал на бирже более 50% собственных акций Microsoft. Илон Маск из Tesla продал свои акции за 10 миллиардов долларов, но решил не пугать других участников рынка, заявив, что продажа была вызвана нерыночными соображениями, а именно необходимостью получить наличные деньги для уплаты налогов [6].

Уже после заседания в марте 2022 года, когда ключевая ставка была повышена на один “шаг”, председатель ФРС Джером Пауэлл начал психологически готовить участников рынка к возможным радикальным шагам со стороны ФРС. Он неоднократно заявлял, что американская экономика сталкивается с двумя большими проблемами: инфляцией и рецессией. Инфляция уже растет (8,2%), и рецессия (экономический спад) все еще возможна. Мягкая денежно-кредитная политика необходима для борьбы с рецессией и более жесткая для борьбы с инфляцией. Во втором случае необходимо повысить ключевую ставку и сократить

денежную массу. Федеральная резервная система понимает, что она не может сражаться на двух фронтах одновременно, и решает бороться с инфляцией. В марте годовая инфляция в США впервые за 40 лет (с января 1982 года) превысила 8%. “Мы предпримем необходимые шаги для восстановления ценовой стабильности. В частности, если мы придем к выводу, что целесообразно действовать более агрессивно, повысив ставки более чем на 25 базисных пунктов на заседании Комитета по открытым рынкам, мы так и сделаем”, - заявил Пауэлл [8].

Между тем большинство экспертов считают, что кризис неизбежен в ближайшем будущем. Среди них такие авторитеты, как аналитик банка Уолл-стрит Голдман Сакс, профессор Нью-Йоркского университета Нуриэль Рубин, который предсказал мировой финансовый кризис 2008 года [7].

1 июня 2022 года Джейми Даймон, генеральный директор крупнейшего американского банка JP Morgan Chase, выступая на финансовой конференции в Нью-Йорке, выразил серьезную озабоченность по поводу туч, которые сгущаются над экономикой США: “Эта буря... приближается к нам. Мы просто пока не знаем, будет ли это небольшой шторм или супер шторм”.

Илон Маск сказал то же самое в мае: “Будет ли рецессия в ближайшем будущем? Скорее, чем нет”. В начале июня Маск заявил, что у него “очень плохое предчувствие” по поводу экономики США.

Из всех прогнозов экономического спада в США мнение Дональда Трампа оказалось самым резонансным. 20 июня он заявил: “Это не то, что может произойти за два года... Мы уже находимся в рецессии”. Заявление Трампа вовсе не возмутительно. Бывший президент США выразил то, что чувствует большинство американцев.

2. Последствия глобальной антиинфляционной политики

Годовой уровень инфляции в США, несмотря на ужесточение денежно-кредитной политики, уже несколько месяцев значительно превышает целевой показатель (2-3%). В 2022 году месячный уровень инфляции цен в США выглядит следующим образом (см. рис. 5): январь - 7,5%; февраль - 7,9%; март - 8,5%; апрель - 8,3%; май - 8,6%; июнь - 9,1% (в конце июня инфляция достигла нового максимума за последние 40 лет. Это самый высокий показатель с декабря 1981 года); июль - 8,5%; август - 8,3%; сентябрь - 8,2%; октябрь - 7,7%; ноябрь - 7,1%.

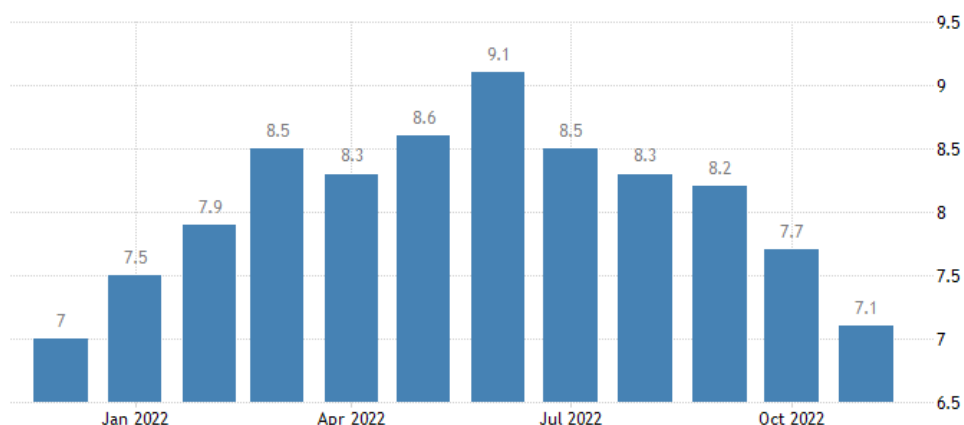

**Рисунок 5. Месячные показатели инфляции в США
(Январь-ноябрь 2022 года)**

Источник: <https://tradingeconomics.com/>

Чтобы разобраться в неприятной картине, Министерство труда США запустило так называемый расчет базовой инфляции. То есть рост цен без учета таких товарных групп, как энергоносители и продукты питания. Эта базовая инфляция также была довольно высокой - 5,9% в июне. Что касается продуктов питания и энергетических продуктов, то они не принимаются во внимание, рассматриваются как "искажающие факторы". Например, президент США Джо Байден назвал инфляционный рост цен в Америке "налогом Путина" [7].

Президент Джо Байден и председатель Федеральной резервной системы США Джером Пауэлл считают, что двумя главными экономическими угрозами для Америки являются рецессия и инфляция. Но в то время как рецессия все еще смутно маячит на горизонте, инфляция является повседневной реальностью для миллионов американцев.

Поэтому Джером Пауэлл и Федеральная резервная система при нем выбрали курс на ужесточение денежно-кредитной политики - испытанное и верное средство борьбы с инфляцией. До сих пор, с некоторыми паузами, Федеральная резервная система смягчала денежно-кредитную политику с 2008 года. Прежде всего, это проявилось в постепенном снижении ключевой процентной ставки, которая была снижена практически до нуля. Во-вторых, увеличилась денежная масса; это было осуществлено американским центральным банком на финансовом рынке путем покупки казначейских облигаций и ценных бумаг, обеспеченных ипотекой. В результате этой политики (называемой количественным смягчением) активы ФРС США выросли с 0,8 трлн долларов в конце 2007 года до 8,9 трлн долларов к началу 2022 года. Одним словом, произошло увеличение в 11 раз. Таким образом, масса доллара увеличилась почти на ту же величину.

В период с начала 2020 года по начало 2022 года ключевая ставка Центрального банка Америки находилась на уровне плинтуса: она составляла 0-0,25%. А с февраля 2022 года Федеральная резервная система США резко оживилась. Джером Пауэлл сказал: Федеральная резервная система выбирает курс на ужесточение денежно-кредитной политики и будет проводить его в объеме, необходимом для устранения инфляции (точнее, для снижения ее уровня до 2-3 процентов).

16 марта Федеральный комитет по открытым рынкам США (FOMC) повысил ключевую ставку на 0,25 процентных пункта (25 базисных пунктов) до 0,25-0,5%.

Следующий шаг был сделан 4 мая, когда ключевая ставка была повышена на два стандартных шага: (т.е. на 50 базисных пунктов) до 0,75-1%.

16 июня был предпринят еще один шаг. Этот шаг вызвал большой резонанс как в США, так и за рубежом. ФРС повысила ключевую ставку сразу на три "шага" (75 базисных пунктов), и она составила 1,5-1,75%. Последний такой трехступенчатый скачок был совершен Федеральной резервной системой в 1994 году. 27 июля Федеральный комитет по открытым рынкам сделал еще один шаг к повышению ключевой ставки. Он в очередной раз повысил ключевую ставку на три "шага" - 2,25-2,50%. За этим последовало повышение ставки по федеральным фондам до 3,25% в сентябре, а 11 ноября она была повышена до 4%. Другими словами, впервые за 109 лет своего существования Федеральная резервная система произвела четыре последовательных повышения ставки на 75 базисных пунктов.

Повышение ключевой ставки сопровождается движением в сторону "количественного ужесточения". Последнее включает в себя продажу Федеральной резервной системой из своего собственного портфеля тех же казначейских и ипотечных ценных бумаг, которые она накопила за эти годы. В течение лета прошлого года ежемесячно осуществлялись продажи казначейских облигаций на сумму 30 миллиардов долларов и ценных бумаг, обеспеченных ипотекой, на сумму 17,5 миллиарда долларов. В сентябре объем продаж облигаций более чем удвоился и составил 60 миллиардов долларов казначейских облигаций и 35 миллиардов долларов ценных бумаг, обеспеченных ипотекой [3].

3. Результаты

Аналитики задаются вопросами: насколько сильна экономика США, сможет ли она противостоять антиинфляционному препарату под названием "ужесточение денежно-кредитной политики"? Некоторые предполагают, что даже нынешняя доза препарата имеет серьезные последствия. Майкл Уилсон, главный стратег по акциям США в Morgan Stanley, сказал, что инвесторам не следует вкладывать свои деньги в акции прямо сейчас, несмотря на ралли фондового рынка после решения ФРС повысить ставки на 75 базисных пунктов. Фондовый рынок США продолжит падать из-за экономического спада, предупреждает Уилсон. "Рынок всегда идет вверх, как только ФРС повышает ставки, но не раньше, чем начнется рецессия". "Маловероятно, что на этот раз между окончанием кампании по повышению ставок ФРС и рецессией будет большой разрыв", - сказал он.

Некоторые эксперты полагают, что краткосрочное лечение (повышение ключевой ставки, максимум, еще на два-три "шага") будет поддержано телом американской экономики. Но если боевые действия на Украине затянутся, то цены на энергоносители и продовольствие на мировых рынках останутся на беспрецедентно высоком уровне. Даже если Федеральная резервная система США и повысила ключевую ставку на заседании Федерального комитета по открытым рынкам в конце декабря 2022 года, инфляция в Америке не будет устранена. Напротив, это спровоцирует серьезную рецессию. Чрезвычайно трудно оценить разрушительные последствия экономического кризиса, спровоцированного таким образом Федеральной резервной системой.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Единственным "плюсом" такого кризиса может быть только то, что цены начнут падать, если экономика войдет в фазу депрессии (стадия после рецессии). Инфляция также будет побеждена. Однако такой способ борьбы с инфляцией подобен "лечению" головной боли гильотиной.

Вот что говорят нам макроэкономические данные Министерства торговли США за второй квартал 2022 года. Экономика США сократилась на 0,9% в годовом исчислении во втором квартале. Следует отметить, что в первом квартале ВВП США упал на 1,6%. Два последовательных квартала снижения валового внутреннего продукта соответствуют техническому определению рецессии. Национальное бюро экономических исследований (NBER) также информирует нас о начале рецессии, и их определение рецессии отличается от технического. Для NBER рецессия - это значительное снижение экономической активности во всей экономике, которое длится в течение нескольких месяцев. Инвестиции в основной капитал частного сектора упали на 3,9% во втором квартале, в то время как расходы федерального правительства сократились на 1,9% [9].

Таким образом, ужесточение денежно-кредитной политики центральными банками ведущих стран мира в 2022 году пока не привело к тому, что фактический уровень инфляции хотя бы немного приблизился к целевому, вместо этого в результате такой политики возрастает вероятность спровоцировать очередную волну глобального экономического кризиса.

Список использованной литературы:

1. Катасонов В., (2022). О мировой экономике в 2022 году и об экономических прогнозах <https://reosh.ru/valentin-katasonov-o-mirovoj-ekonomike-v-2022-godu-i-ob-ekonomicheskix-prognozax.html>

2. Катасонов В., (2022). В экономике США происходит что-то чрезвычайное. <https://www.fondsk.ru/news/2022/05/06/v-ekonomike-ssha-proishodit-cto-to-chrezvychajnoe-56113.html>
3. Aleshchenko L., Archvadze J. (2020). Strategies of Socio-Economic Development and Mechanisms of Their Implementation in the Conditions of Economic Uncertainty and Globalization Changes. Kherson, Tbilisi. (Coauthors:), Universal, -286 p. ISBN: 978-9941-26-962-2.
4. Chikobava M., Kakulia N., Lazarashvili T. (2022). About modern monetary theory. Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Faculty of Economics and Business, Journal "Economics and Business", #3.
5. Federal Reserve issues FOMC statement, (2022). Implementation Note issued May 4, 2022..
6. Federal Reserve issues FOMC statement, (2021). Implementation Note issued December 15, 2021.
7. Nelson Steven, (June 9, 2022). Biden approval sinks to 22% among young adults, 24% among Hispanics: poll. <https://nypost.com/2022/06/09/biden-approval-at-22-among-young-adults-24-among-hispanics-poll/>
8. Powel Jerome H., (2022). Restoring Price Stability, March 21, 2022. <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/powell20220321a.htm>
9. World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files (2019). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

K.Ş.Suleymanova
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Post-pandemiya dövründə pul-kredit siyasətin problemləri

Xülasə

Bu məqalədə post-pandemiya dövründə pul-kredit siyasətin problemləri müzakirə olunur. Xüsusilə Federal Ehtiyatlar Sistemi tərəfindən geniş istifadə olunan "kəmiyyət yumşalması" siyasətinin nəticələri nəzərdən keçirilir.

3 noyabr 2021-ci ildə Federal Ehtiyatlar Sistemi kəmiyyət yumşalması proqramının dayandırıldığını elan etdi. Maliyyə bazarı və biznes iştirakçıları üçün bu qərar global iqtisadi tənəzzülün növbəti ciddi dalğasının gözləntilərinin ortaya çıxması üçün çox ciddi bir signal oldu. 2022-ci ilin mart ayında baza dərəcəsinin artırılması ilə bağlı qərarın nəticələrinə dair mətbuat konfransında Jerome Pauell ABŞ Mərkəzi Bankının illik inflyasiyanı 2% - ə endirmək üçün hər şeyi edəcəyini söylədi. Onun sözlərinə görə, ABŞ Federal Ehtiyatlar Sistemi baza dərəcəsinə 75 baza bəndi artırmağı düşünür. Ancaq bunun əksi baş verdi: Federal Ehtiyatlar Sistemi federal fondlar nisbətini ardıcıl dörd dəfə 75 baza bəndi artırdı və bu günə qədər illik 7% - dən çox inflyasiya heç bir şey edə bilmədi, onu 2-3%-ə endirmək bir yana. Analitiklər ABŞ iqtisadiyyatının nə qədər güclü olduğunu və "pul-kredit siyasətinin sərtləşdirilməsi" adlı antiinflyasiya dərmanına müqavimət göstərə biləcəyini soruşurlar. Əksər iqtisadçıların fikrincə, pul-kredit siyasətinin sərtləşdirilməsi böyük ehtimalla növbəti global tənəzzülə səbəb olacaq.

Açar sözlər: *Federal Ehtiyatlar Sistemi, kəmiyyət yumşalması, Federal fond dərəcəsi, açar dərəcəsi, inflyasiya, törəmələr, tənəzzül.*

K.Sh.Suleymanova
master student, Azerbaijan State Economic University

Problems of monetary policy in the post-pandemic period

Abstract

This article discusses the problems of monetary policy in the post-pandemic period. In particular, the consequences of the policy of "quantitative easing", which is widely used by the Federal Reserve System, are considered.

On November 3, 2021, the Federal Reserve announced the termination of its quantitative easing program. For the participants of the financial market and business, this decision was a very serious signal to the emergence of expectations of another serious wave of global economic downturn. At a press conference following the decision to raise the base rate in March 2022, Jerome Powell said that the US central bank will do everything to reduce annual inflation to 2%. According to him, the US Federal Reserve is not considering raising the base rate by 75 basis points. However, the opposite happened: the Federal Reserve system raised the federal funds rate by 75 basis points four times in a row, and so far annual inflation exceeding 7% could not do anything, let alone reduce it to 2-3%. Analysts are asking questions: how strong is the US economy and whether it will be able to resist the anti-inflationary drug called "tightening monetary policy". According to most economists, tightening monetary policy is highly likely to trigger another global recession.

Key words: *Federal Reserve system, quantitative easing, federal funds rate, key rate, inflation, derivatives, recession.*

М.А.Набиев
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
nabiyev41@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.02.2023

The article was received by editorial board on 14.02.2023

Статья принята к печати 14.02.2023

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕТА ИНВЕСТИЦИЙ В МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Резюме

В статье проведен анализ учета инвестиций на предприятиях машиностроения.

Инновационное развитие народного хозяйства в первую очередь предполагает постоянное совершенствование средств труда и оборудования, в принципе создание новых машин, материалов, источников энергии, технологических процессов, а также создание прогрессивных форм организации производства.

Ключевые слова: *Азербайджан, современный, машиностроение, предприятия, учет, инвестиции, совершенствование, развитие.*

ВВЕДЕНИЕ

Ведущая роль в решении этих вопросов принадлежит машиностроению, которое создает наиболее активную часть основных производственных фондов, определяет рост научно-технического прогресса, общественного производства и его эффективность. Машиностроение играет одну из решающих ролей в технической перестройке экономики, ускорении научно-технического прогресса и социально-экономического развития страны в целом. Особое значение в механизме рыночных отношений имеет обеспечение продвижения и развития машиностроения. В настоящее время машиностроительная промышленность Азербайджана сочетает в себе специализированные отрасли и производство.

1. Однако машиностроительная отрасль больше всего пострадала от разрушительного экономического кризиса, случившегося в стране сразу после обретения независимости.

2. После того, как объемы реализации продукции на традиционные рынки сократились, а невозможность производства конкурентоспособной продукции для новых рынков в то время привела к тому, что подавляющее большинство созданных огромных производственных мощностей оказались бесполезными или использовались не по назначению.

При написании статьи использовались следующие методы: статистический анализ;

1. Исследовательская модель

В 2001 году ликвидированы ГП «Азнефтькимямаш», Саттарханский машиностроительный завод, Кешлинский машиностроительный завод, машиностроительный завод им. Б. Сардарова, машиностроительный завод Забрат, машиностроительный завод «Баку Фахлеси», Бакинский машиностроительный завод, завод, Сураханский машиностроительный завод, Бакинский завод нефтепромыслового оборудования, Бакинский нефтепромысловый машиностроительный завод, Сабаильский машиностроительный завод, Балаханский машиностроительный завод, Машиностроительный за-

вод 28 мая, Опытный завод "Азнефтьмаш", Сабунчинский научно-технический экспериментальное учреждение, Азербайджанский Научно-Исследовательский и Проектный Институт Нефтяного Машиностроения, Азербайджан Открытое Акционерное Общество «Азнефтькимямаш», акции которого принадлежат государству, создано на базе Института Технологии Машиностроения, Специальное бюро по проектированию нефтегазодобывающих машин и оборудования (ККБ «Нефтемаш») Института комплексного проектирования Азербайджанских государственных машиностроительных и металлообрабатывающих предприятий.

Степень обновления основного капитала в разных областях нефтяного машиностроения также различна. Известно, что уровень обновления основного капитала на предприятиях отрасли и даже низкий уровень воспроизводства оказывают прямое негативное влияние на качество выпускаемой продукции и уровень спроса на нее на внутреннем и внешнем рынках [1].

2. АНАЛИЗ

Однако перерабатывающая промышленность под руководством главы государства, Президента Азербайджанской Республики в соответствии с политикой, проводимой в направлении развития ненефтяного сектора экономики страны, приобрела особую значение в последние десять лет, и процесс применения инновационных инноваций в этой области уже ускорился.

В рассматриваемом периоде наблюдается увеличение объемов реализации, связанное с увеличением добычи нефти и газа, ранее отмечалось незначительное снижение.

Средняя рентабельность продаж за период составляет около 25%, что является хорошим показателем продуктивности компании.

За рассматриваемый период компания увеличила чистую прибыль на 82,5%, однако в 2021 году было зафиксировано ее резкое снижение в связи со снижением объемов продаж и ростом текущих расходов.

Таблица 1

Показатели деятельности (ОАО "Азнефтькимямаш")

Показатели	2019	2020	2021
Рентабельность продаж	14,73%	32,59%	25,76%
Рентабельность капитала, вложенного в активы	7,15%	21,47%	13,91%
Рентабельность акционерного капитала	17,86%	32,37%	25,63%

Рентабельность капитала, вложенного в активы, и рентабельность продаж имеют тенденцию к значительному увеличению, что подтверждает эффективность использования активов компании.

Рентабельность собственного капитала также имеет тенденцию к росту до 2021 года, что также свидетельствует об эффективном использовании собственного капитала.

Таблица 2

а) Бухгалтерский Учет

Статья затрат	тыс. дин.	% к итогу затрат

1. Сырье, основные материалы и полуфабрикаты за вычетом отходов	249631,3	77,1
2. Вспомогательные материалы на технологические цели	3348,6	1,0
3. Топливо и энергия на технологические цели	14127,8	4,4
4. Затраты на оплату труда производственных рабочих	914,3	0,3
5. Отчисления на социальные нужды	349,1	0,1
6. Расходы на содержание и эксплуатацию оборудования	13410,9	4,1
7. Внутризаводская перекачка	3682,6	1Д
8. Общепроизводственные расходы	5088,7	1,6
9. Общезаводские расходы	33145,3	10,2
Итого затрат	323698,4	100

Таблица 3

б) Показатели деятельности (ОАО "Азнефтькимямаш")

Показатели	2019	2020	2021
Инвестиции	-185604	-435895	-668732
Финансирование	9391	180693	317466
ЧДП	396421	896690	1422978

Величина чистого денежного потока организации положительна в течение всего периода, что свидетельствует о достаточности собственных средств для покрытия расходов на операционную и инвестиционную деятельность.

Доля связанного капитала (77%) превышала долю оборотного капитала (23%) в течение исследуемого периода. Это может свидетельствовать о низкой ликвидности компании.

С 2019 по 2021 год текущие обязательства покрывали текущие активы, и покрытие увеличивалось за отчетный период, что указывает на то, что рост активов опережал рост обязательств. (Это будет подтверждено к 2020, 2021).

Анализ ключевых показателей деятельности компании с 2019 по 2021 гг. выявил в целом положительные результаты деятельности компании за этот период. Компания ведет активную фундаментальную, инвестиционную и финансовую деятельность. За анализируемый период компания успешно развивалась, в дальнейшем также планируется расширение сферы деятельности, покупка компаний, так как рынок считается перспективным в долгосрочной перспективе.

Компания является открытым акционерным обществом, уставный капитал которого за анализируемый период демонстрировал тенденцию к увеличению и достиг 2 193 142 млн долларов.

ОАО «Азнефтькимямаш-Балаханы» - крупная компания, в нее вкладываются огромные средства, необходимо постоянно следить за динамикой развития компании, необходим более детальный анализ финансовых показателей.

В таблице 5. представлена сумма финансовых средств организации, вложенных в активы, и источники его образования.

Таблица 4

Общая сумма капитала, тыс.долл. (ОАО "Азнефтькимямаш-Балаханы")

Показатели	2019	2020	2021
Активы	3744600	4300541	5193901
В том числе внеоборотные активы	3017173	3220948	3580561
Оборотный капитал	727427	1079593	1613340
Собственный капитал	1406122	1867903	2193142
Заемный капитал	2338478	2432638	3000759
Капитал всего	3744600	4300541	5193901

Как видно из таблицы 4, за исследуемый период они имеют устойчивую тенденцию роста, преобладающую роль в активах компании играют основные средства. Доля основных средств снизилась с 85, 2% в 2019 году до 68, 9%. Доля заемного капитала преобладает в структуре капитала на протяжении всего периода. В 2014 году он составил 69, 3%, однако в 2020 году доля заемного капитала в структуре капитала несколько снизилась и составила 57, 8%.

Для анализа динамики показателей по годам необходимо провести горизонтальный анализ активов.

Главной задачей горизонтального бюджетного анализа является оценка динамики показателей.

В течение рассматриваемого периода стоимость активов компании увеличивается с каждым годом. В 2020 году он увеличился до \$5 193 901 тыс. с \$3 236 002 тыс. в 2019 году. В абсолютном выражении основные фонды компании растут, замедляясь в 2002 году.

Оборотные активы в 2020 г. уменьшаются, но за счет внеоборотных активов суммарный разрыв остается положительным; в 2021 г., наоборот, наблюдается сильный рост оборотных средств, в то время как рост основного капитала уменьшился.

Общей же тенденции является увеличение экономического потенциала организации.

Исходя из таблицы 4, заметно увеличение внеоборотных активов. Темпы прироста внеоборотных активов составили - 109% в 2020г.; - 111, 2% в 2021г.

Увеличение основных фондов происходит за счет ввода новых основных средств. Вложение средств в основные фонды является показателем расширения производства, увеличения производственного потенциала организации. Долгосрочные финансовые вло-

жения в другие организации отражают тенденцию вложений во внешнюю стратегию компании. Основные средства преобладают во все периоды [2].

Как видно из табл. 3. оборотный капитал рос значительными темпами по всем показателям, кроме расходов будущих периодов (в 2018г. они уменьшились на 48, 37 %). Товарно-материальные запасы также имеют тенденцию роста, за рассматриваемый период они увеличились почти в 2 раза, что оправдано увеличением продаж и вследствие выручки от реализации. Незначительные расхождения в темпах роста обусловлено колебаниями спроса.

В течение периода организация испытывала трудности при реализации продукции, доля дебиторской задолженности увеличивалась на фоне снижения краткосрочных финансовых вложений.

Профессия характеризует определенный вид работы, требующий особого набора знаний и практических навыков, необходимых для ее выполнения.

В рамках профессии есть специальности, требующие дополнительных знаний и навыков для ведения бизнеса в той или иной области конкретной отрасли.

Под квалификацией понимается совокупность знаний и умений для выполнения задач различной сложности на отдельных производственных участках. Обязательным элементом квалификации является общее образование и общетехническая подготовка работника, а также приобретение производственных навыков по конкретной специальности. [3].

К категории рабочих относятся рабочие, непосредственно участвующие в создании продукции, и люди, обеспечивающие нормальный ход производства другого процесса. Рабочие, создающие продукты, являются первыми рабочими.

Рабочие, создающие условия для осуществления основного производственного процесса, являются вспомогательными рабочими.

К инженерно-техническим специалистам (специалистам) относятся работники, организующие и управляющие производством: руководители предприятий, цехов, объектов, работники функциональных служб, групп, экспедиторских служб и др.

К служащим относятся работники, выполняющие учетную, отчетную, канцелярскую и хозяйственные работы (бухгалтеры, финансовые работники, работники отдела кадров, статистики, чертежники, машинистки и т. и.)

Младший обслуживающий персонал – это рабочие, занимающиеся уборкой строительных площадок и офисов компаний.

Ученики – это люди, проходящие обучение в компании в процессе производства в порядке индивидуального и командного обучения.

К охране относятся военизированные, караульные, караульные и работники пожарной охраны.

Классификация персонала основана на принципе участия отдельных групп, занятых в производственной деятельности, и характере их труда. Для каждой отрасли народного хозяйства характерен свой состав работников по категориям в зависимости от ее особенностей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Стратегическими целями ОАО "Азнефтькимаш-Балаханы" являются совершенствование структуры промышленности в соответствии с требованиями современной эпохи, повышение потенциала экономики страны в машиностроительной отрасли, улучшение социально-экономического положения населения страны.

В машиностроении структура и методика калькуляции зависят от уровня организации производства и сложности технологического процесса. Себестоимость отдельных видов продукции исчисляется калькуляцией, тогда как общая себестоимость вы-

пускаемой продукции определяется по экономическим элементам затрат. Классификация расходов играет большую роль в организации учета расходов предприятия. Расходы, свойственные обычным видам деятельности, группируют по видам выпускаемой продукции, видам расходов и по месту их возникновения. При компоновке по месту возникновения, расходы. В процессе организации внутризаводского хозрасчета и определения производственной себестоимости продукции группировка по структурным подразделениям предприятия (производствам, цехам, участкам) затрат просто необходима. Среди прочего, для целей управленческого учета рекомендуется выделять такие статьи, как «Внутризаводское движение материалов, полуфабрикатов и изделий», «Полуфабрикаты собственного производства», «Одежда спец. инструменты и специальное оборудование», а также «Затраты на подготовку и освоение производства» [6]. Это связано с особенностями работы предприятий машиностроительной отрасли. Отличительной чертой специальных инструментов и оборудования является то, что эти предметы используются только при изготовлении отдельных видов продукции. Эти инструменты и оборудование изготавливаются в больших количествах по специально разработанным чертежам, в связи с чем крайне желательно выделить их в самостоятельную статью затрат «Износ специального инструмента и специального оборудования».

Кроме того, в ряде случаев на предприятиях, имеющих металлургические цеха (мартеновские, прокатные, литейные), целесообразно указывать стоимость своей продукции в себестоимости продукции в комплексной статье «Полуфабрикаты собственного производства. Это особенно важно для заводов со складами снабжения. Действительно, многие штамповочные, кузнечные и литейные заводы производят железо и сталь самостоятельно и покупают их у других компаний. Поэтому для сравнительного анализа стоимости таких заготовок необходимо выделить информацию о стоимости полуфабрикатов.

Кроме того, назначение этой должности в управленческом учете позволит значительно улучшить управление этими затратами и быстрее реагировать на их развитие. Поэтому правильный выбор терминологии элементов затрат позволяет отразить затраты по наиболее важным направлениям себестоимости продукции машиностроения, лучше учесть отраслевую специфику, а также выделить основные технологические процессы. машиностроительное производство.

Наше исследование показывает, что использование финансовых показателей является предпочтительным при оценке эффективности деятельности предприятия. Однако с помощью традиционных финансовых моделей учета вывод новых продуктов на рынок, потенциальные возможности, финансовая заинтересованность сотрудников, гонорары клиентов, информационные системы и базы данных и т. д. нельзя оценить. Сбалансированная система показателей включает в себя финансовые, производственные и информационные критерии проекта, целесообразность его реализации с учетом рисков, стратегическую ценность, согласование различных интересов, мотивацию руководителей, совместимость с целями, задачами и стратегией организации, коммерческую ценность. успех проекта [4].

Рассмотренные объекты инвестиционного учета предприятия могут рассматриваться как объекты аудита. Таким образом, в процессе проведения аудита финансовой отчетности оценивается целостность отдельных показателей, отражающих состояние объектов учета инвестиционной деятельности. Точнее, различные методы учета и аудита направлены на формирование и изучение показателей, характеризующих содержание и динамику одного и того же объекта инвестиционной деятельности организации [5].

Список использованной литературы:

1. Mehdiyev A. (2017), İnvestisiyaların stimullaşdırılması siyasəti: onu necə gücləndirmək olar? Sahibkarlığa və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu, Bakı, Azərnəşr, 126 səh.
2. Musayev A. (2014), İnnovasiya iqtisadiyyatı və vergi stimullaşdırması. Bakı. "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 184 səh.
3. Müslümov S.Y., Kazımov R.N. (2011), Maliyyə təhlili. Dərslik. Bakı, CBS, 312 səh.
4. Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. (2014), İdarəetmə uçotu. Bakı. Elm və təhsil, Bakı, Qanun, 524 səh.
5. Clews R.J. Chapter 1 (2016). The Characteristics of Project Finance Project Finance for the International Petroleum Industry. p.3-21.
6. Clews R.J. (2016). Chapter 2. Project Finance Structures and Techniques Project Finance for the International Petroleum Industry. p.23-42.

M.A.Nəbiyev

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Maşınqayırma müəssisələrində investisiya uçotunun təkmilləşdirilməsi yolları

Xülasə

Məqalədə maşınqayırma müəssisələrində investisiyaların uçotu təhlil edilir.

Xalq təsərrüfatının innovativ inkişafı ilk növbədə əmək vasitələrinin və avadanlıqlarının daim təkmilləşdirilməsini, prinsipcə yeni maşınların, materialların, enerji mənbələrinin, texnoloji proseslərin yaradılmasını, habelə istehsalın təşkilinin mütərəqqi formalarının yaradılmasını nəzərdə tutur.

Açar sözlər: *Azərbaycan, müasir, maşınqayırma, müəssisələr, mühasibat uçotu, investisiyalar, abadlıq, inkişaf.*

M.A.Nabiyev

master student, Azerbaijan State Economic University

Ways to improve investment accounting in machine-building enterprises

Abstract

The article analyzes the accounting of investments in engineering enterprises.

The innovative development of the national economy primarily involves the constant improvement of the means of labor and equipment, in principle the creation of new machines, materials, energy sources, technological processes, as well as the creation of progressive forms of organization of production.

Key words: *Azerbaijan, modern, mechanical engineering, enterprises, accounting, investments, improvement, development.*

Ф.В.Аскеров
магистрант, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности
farizasgarov10@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 22.01.2023

The article was received by editorial board on 22.01.2023

Статья принята к печати 22.01.2023

ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕОРИЙ УПРАВЛЕНИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СТРУКТУРНЫХ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ПРИНЯТИЕ РЕШЕНИЙ

Резюме

Это исследование направлено на изучение теории управления и организации с точки зрения структурных факторов, влияющих на принятие решений, путем обзора литературы. Факторами, влияющими на принятие решений, являются индивидуальные, структурные факторы и факторы окружающей среды. В рамках структурных факторов существуют такие элементы, как иерархические структуры, степени формализации, полномочия, разделение труда, специализация, централизм, делегирование полномочий, участие и координация организаций.

Классические теории в механике имеют более централизованную, рутинную, программируемую и более высокоуровневую структуру принятия решений; С другой стороны, было замечено, что неоклассические теории раскрывают организационную структуру, которая является рутинной, программируемой, более оперативной, подходящей для индивидуальных или групповых решений на более низких уровнях.

В современных теориях под влиянием переменных среды программируемые и непрограммируемые решения могут приниматься вместе с индивидуальными или групповыми решениями, тогда как в современных структурах управления на первый план выходят непрограммируемые решения в связи с ростом неопределенности, групповые решения придается большее значение, и появляется возможность принимать быстрые и точные решения.

Сделан вывод о том, что для Кроме того, в последние годы было замечено, что были разработаны новые модели управления, которые позволяют участвовать всем заинтересованным сторонам в процессе принятия решений.

Ключевые слова: *принятие решений, теории организации, управление и организация, участие.*

ВСТУПЛЕНИЕ

Важная часть нашей жизни проходит в организациях, которые нас окружают, таких как компании, государственные учреждения, службы безопасности, больницы, учреждения социального обеспечения. Организации определяются как социальные структуры и системы, созданные более чем одним человеком, объединившимся для достижения общих целей.

Все организации должны поставить перед собой цель, объединить людей и мобилизовать их для достижения целей, которые они определили. Таким образом, сотрудники находятся в авангарде основных элементов, которые должны быть в организациях. Чтобы организации могли достигать своих целей и обеспечивать эффективность, сотрудникам необходимо координировать и контролировать свои действия.

Менеджмент выражается как сумма процессов принятия решений и их реализации, которые могут использовать финансовые ресурсы, физические возможности и время, особенно людей, для достижения определенных целей.

К основным функциям управления относятся планирование, организация, подбор, руководство, координация и контроль. Поскольку основная цель управления состоит в том, чтобы направлять и контролировать деятельность человека, каждое предпринятое действие также указывает на принятие и реализацию решения. Поэтому принятие решений является важным источником контроля для руководства, а процесс принятия решений считается ключевым в управлении.

Принятие решений сегодня является одним из важнейших видов управленческой деятельности. На самом деле, Саймон использует управление и принятие решений как синонимы. Вопрос о том, как следует направлять человеческие ресурсы и деятельность для повышения эффективности и производительности, который находится в центре организационных теорий, также находится в сфере принятия решений.

В современном мире, где происходят стремительные изменения почти во всех областях и увеличивается количество факторов, влияющих на организации, возрастает важность принятия быстрых и правильных решений для выживания организаций. В последние годы были предложены новые модели принятия решений, особое внимание уделялось числовым моделям, и все сотрудники организации пытались быть вовлечены в процесс принятия решений. В этом исследовании он направлен на изучение организационных теорий с точки зрения структурных факторов, влияющих на принятие решений, путем обзора литературы.

Современные подходы к управлению

Приложения, появившиеся в недавнем подходе к управлению, оцениваются в рамках современных подходов к управлению.

Хотя «Управление по целям» (AGY) — это старый метод, введенный Питером Друкером в 1954 году, он широко используется с 1990-х годов. AGY включает в себя такие элементы, как планирование, участие в принятии решений, развитие менеджеров, оценка персонала, мотивация и вознаграждение. AGY — это система, которая позволяет высшему руководству определять цели организации вместе с низшим руководством и определять их ответственность, пропорциональную их обязанностям. Основные черты AGY - заранее определять цели и задачи, направлять события, участвовать в управлении, быть инструментом планирования и контроля, быть инструментом оценки эффективности, обеспечивать развитие управления и повышать мотивацию. так как обеспечивает инициативу руководителя в принятии решений.

Наряду с глобализацией технологические разработки и усиление конкуренции между предприятиями расширили зоны ответственности менеджеров. Однако руководителю не под силу контролировать все проблемы в области управления и распределять время. Поэтому на первый план вышла концепция Management by Exceptions, которая гласит, что с топ-менеджерами следует консультироваться только в исключительных случаях и принимать решения в таких случаях. В этом понимании полномочия по принятию решений передаются на нижние уровни, а высшее руководство не занято. Принятие решений состоит из этапов выявления отклонений, анализа причин и реализации корректирующих действий.

Одним из современных подходов к управлению является всеобщее управление качеством (TQM), которое получило широкое распространение после 1980-х годов. Благодаря идеям и вкладу Эдварда Демингса, Каона Исикавы, Филипа Кросби и Джозефа Дюрана исследования качества получили философскую основу. TQM определяется как достижение

целей путем удовлетворения клиентов в результате активного участия сотрудников организации в логике взаимоотношений клиентов друг с другом.

Деминг заявил, что качеством следует управлять, и определил связанные с этим принципы. Исикава предложил кружки качества, которые обеспечивают участие и распространение информации о мероприятии по качеству среди всех сотрудников. Наиболее важным отличием TQM от предыдущих теорий является то, что функции менеджеров по принятию решений и контролю сужены и превращены в функции консультирования и коучинга. С организационной структурой в виде наделения персонала полномочиями и горизонтальной организации устранено различие между человеком, который думает и решает, и человеком, который фактически выполняет работу.

Еще одно отличие состоит в том, что конфликт между собственником, работниками, покупателями и продавцами в классической теории заменен слиянием. Все сегменты рассматриваются как заинтересованные стороны бизнеса, и утверждается, что должно быть управление, а не управление. Организационная структура в TQM горизонтальная, командная или агломерированная.

С другой стороны, стратегическое управление является одним из общепринятых методов управления как в частном, так и в государственном секторах среди современных подходов к управлению. Стратегический менеджмент — это набор управленческих действий и решений, которые влияют на долгосрочный успех организации и определяют его. Поэтому решения, принимаемые в рамках стратегического управления, ориентированы на будущее.

Особенности стратегического управления позволяют определять сильные и слабые стороны, планировать будущую деятельность организации и позволяют определять правильные стратегии. В этом подходе к управлению используются такие методы, как SWOT-анализ, анализ портфеля, анализ Q-сортировки, анализ сценариев, поисковая конференция, метод Дельфи, номинальная группа, множественное голосование, открытая группа, круги качества, анализ затрат и выгод и анализ рисков.

Основная цель этих методик – обеспечить максимально быстрое принятие правильного решения. Таким образом, хотя принятие решений в стратегическом управлении находится в ведении высшего руководства, существует структура принятия решений с участием, которая придает большое значение опыту и позволяет представлять соответствующие сегменты.

Одной из концепций, появившихся в результате изменений и конкуренции, часто встречающихся в литературе по менеджменту после 1980-х годов, является подход к расширению прав и возможностей человеческих ресурсов (расширение прав и возможностей персонала или сотрудников). Расширение прав и возможностей сотрудников определяется как процесс повышения полномочий сотрудников по принятию решений и расширения их возможностей посредством сотрудничества, обмена информацией, обучения и командной работы.

Таким образом, желательно создать профиль сотрудника, который будет мотивирован, высоко привержен организации и вовлечен, развивая чувство ответственности и приобретая навыки принятия решений. Этот подход основан на концепциях участия, делегирования и мотивации. Под участием понимается участие сотрудников в процессе принятия решений, передача предоставленных ему руководителем полномочий по принятию решений по какому-либо вопросу его подчиненным, а также положение сотрудников, чье чувство сопричастности усиливается при участии и делегировании полномочий. Мотивация в мотивации. Расширение прав и возможностей сотрудников, которое позволяет сотрудникам расширить свои полномочия по принятию решений в организациях, иногда можно спутать с делегированием полномочий. Хотя менеджер может передать предоставленные ему полномочия по принятию

решений своим подчиненным и забрать их обратно, когда он захочет, в наделении персоналом полномочий нет отзыва.

Сетевые организации, виртуальные организации, бережливые организации, сокращение и нулевая иерархия, организационное сокращение, организационная реорганизация, реинжиниринг, Хосин-менеджмент, бережливые организации, аутсорсинг, авторизация и делегирование и обучающиеся организации. Одной из организационных целей, которая выходит на первый план в рамках новых подходов к управлению, является повышение и ускорение способности к обучению, что позволяет учиться на проблемах, возникающих на предприятиях, и поддерживать успешный опыт.

Для этих целей возникли обучающие организации. В основе этого понимания лежит участие и вклад каждого работающего в организации в решение проблем и, как следствие, обогащение источника знаний и идей при решении организационных задач. Таким образом, сотрудники превращаются в структуру, которая думает, больше исследует и может общаться внутри организации, а их навыки улучшаются. К характеристикам обучающихся организаций относятся придание важности общему видению и целям, придание важности расширению прав и возможностей сотрудников и командной работе, а также придание важности открытости в управлении и обмену информацией с сотрудниками.

Кроме того, сокращаются вертикальные иерархические связи, создающие дистанцию между руководителями и сотрудниками в организации, задачи передаются на более низкие уровни и формируются горизонтально связанные команды, в которых сотрудники могут вместе работать над производственным процессом. В подходе обучающейся организации, чтобы обеспечить обучение и развитие сотрудников, полномочия по принятию решений распространяются на более низкие уровни, развивается коммуникация и создается совместная организационная структура.

Бережливые организации и аутсорсинг похожи, особенно в том, что работа за пределами основных компетенций организации остается за некоммерческими организациями. Однако в бережливых организациях на производстве делаются лишние шаги, полномочия передаются тем, кто фактически выполняет работу, обеспечивается участие сотрудников в принятии решений, надзор обеспечивается большим автоконтролем, командным духом. сформирована, менеджеры ограничиваются управлением и подготовкой подходящей рабочей среды, а не управлением задачами, и она менее постепенна, упрощена. Она направлена на создание организационных структур с нулевой иерархией.

Участие лиц, принимающих решения, считается необходимым не только для мотивации подчиненных, но и для повышения гибкости предприятий и успеваемости за быстро меняющимися условиями внешней среды. Бережливая организация, сетевая организация, нулевая иерархия и самоуправляемые команды не уменьшили важности взаимосвязи между принятием решений и организационными уровнями, напротив, они привели сотрудников к тому, что они столкнулись с ситуациями принятия решений, имеющими характеристики разных уровней.

Поэтому сотрудники сталкивались с ситуациями принятия решений, иногда бизнес-ориентированными (операционными), иногда стратегическими, а иногда в условиях неопределенности.

Организационное сокращение является одним из методов, используемых для устранения негативных последствий, вызванных размером в организациях. Сокращение - это метод управления, выражающийся в сокращении количества должностей и сотрудников в организации за счет увеличения использования внешних ресурсов. Хотя сокращение в организациях воспринимается негативно, поскольку оно обычно применяется после кризис-

ных периодов, факт заключается в том, что оно создает новые возможности для организаций. При сокращении желательно достичь таких целей, как снижение затрат, устранение коммуникативных расстройств, повышение производительности, расширение прав и возможностей персонала и особенно ускорение процесса принятия решений.

Организации могут превратиться в структуру, способную быстрее принимать решения и быстрее реагировать на ожидания, с сокращением уровней в результате сокращения штатов.

Одним из методов управления, используемых в последние годы, является управление. Корпоративное управление - это термин для концепции управления, которая была популяризирована такими учреждениями, как Всемирный банк, ООН и ОЭСР, и чьи основные принципы были определены в управлении бизнесом. Негативные события, такие как экономические кризисы, нецелевое использование средств, предоставленных им руководителями предприятий, и злоупотребления привели к недостаточности контроля над предприятиями только с точки зрения налогообложения.

Сегодня, поскольку бизнес воспринимается как единица, использующая социальный капитал, возникла необходимость определить, как должно работать и принимать решения высшее руководство и с какими группами (стейкхолдерами) оно будет общаться. В корпоративном управлении оно направлено на прозрачное управление предприятиями в соответствии с ожиданиями вместе с правительством, акционерами, клиентами, сотрудниками и кредиторами, которые считаются их заинтересованными сторонами. Таким образом, корпоративное управление было принято как концепция, которая касается отношений акционеров компании и других заинтересованных сторон с руководством компании в рамках принципов прозрачности, подотчетности, справедливости и ответственности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ОЦЕНКА

С тех пор, как люди жили как сообщество, на первый план вышли вопросы о том, кто должен править и как быть в повестке дня. Поскольку управление принимается как деятельность по принятию решений, можно изменить эти вопросы как кто/кто, как/какое решение должно быть принято. Поскольку организации представляют собой сообщества, образованные более чем одним человеком, принятие решений играет важную роль для организаций. Принятие решений представляет собой непрерывное действие, выполняемое на всех уровнях организации и на него влияет множество факторов.

В современных организационных теориях пытались дополнить недостающие аспекты классической и неоклассической теории. Прежде всего, поскольку организации принимаются как открытые системы, подчеркивается влияние факторов внешней среды.

В результате произошел переход от механического и закрытого системного понимания к органическим и открытым системам в организационных теориях, разработанных для получения максимальной эффективности от сотрудников. Эта трансформация также повлияла на понимание процесса принятия решений. В классических организационных структурах преобладают центристские, рутинные, программируемые, единоличные решения верхнего уровня; В неоклассических организационных структурах на нижних уровнях рутинные, программируемые, оперативные, индивидуальные или групповые решения; В современных организационных структурах программируемые и непрограммируемые решения, индивидуальные и групповые решения могут приниматься вместе.

В современных организационных структурах видно, что непрограммируемые решения выходят на первый план из-за роста неопределенности, групповым решениям придается большее значение, а для принятия быстрых и точных решений используются различные численные модели и компьютерные программы.

Список использованной литературы:

1. Aktan C. (2008), "Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama", Çimento İşveren Dergisi, Temmuz-Ağustos, 421 s.
2. Armesh H. (2010), "Decision Making", 12th International Business Research Conference, Dubai, 209 p.
3. Menteş A. (2009), "Türkiye’de Kurumsal Yönetişim İklimi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 59(2), 120 s.
4. Şener İ. (2012), "Koşul Bağımlılık Kuramı", Editör. H. Cenk Sözen ve H. Nejat Basım, Örgüt Kuramları, Beta Yayınları, İstanbul, 249 s.
5. Tokat B. (2010), İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- Aykut, P. (1984), "Örgüt Kuramları ve İletişim", Amme İdaresi Dergisi, 17(4), 276.

F.V.Əsgərov

magistrant, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

İdarəetmə və təşkilat nəzəriyyələrinin qərar qəbuluna təsir edən struktur faktorlar aspektindən tədqiqi

Xülasə

Bu tədqiqat ədəbiyyatın nəzərdən keçirilməsi yolu ilə idarəetmə və təşkilat nəzəriyyəsini qərarların qəbuluna təsir edən struktur amilləri baxımından araşdırmaq məqsədi daşıyır. Qərarların

qəbul edilməsinə təsir edən amillər fərdi, struktur və ətraf mühit amilləridir. Struktur amillər çərçivəsində iyerarxik strukturlar, rəsmiləşdirmə dərəcələri, səlahiyyət, əmək bölgüsü, ixtisaslaşma, mərkəzçilik, səlahiyyətlərin verilməsi, təşkilatların iştirakı və əlaqələndirilməsi kimi elementlər vardır.

Mexanikada klassik nəzəriyyələr daha mərkəzləşdirilmiş, rutin, proqramlaşdırıla bilən və daha yüksək səviyyəli qərar qəbul etmə strukturuna malikdir. Digər tərəfdən, neoklassik nəzəriyyələrin rutin, proqramlaşdırıla bilən, daha operativ, aşağı səviyyələrdə fərdi və ya qrup qərarları üçün uyğun olan təşkilati strukturu ortaya çıxardığı görülmüşdür.

Müasir nəzəriyyələrdə ətraf mühitin dəyişənlərinin təsiri altında fərdi və ya qrup qərarları ilə birlikdə proqramlaşdırıla bilən və proqramlaşdırıla bilməyən qərarlar qəbul oluna bildiyi halda, müasir idarəetmə strukturlarında qeyri-müəyyənliyin artması, qrup qərarları səbəbindən proqramlaşdırıla bilməyən qərarlar ön plana çıxır.

Belə qənaətə gəlinir ki, bundan əlavə, son illərdə bütün maraqlı tərəflərin qərarların qəbulu prosesində iştirakına imkan verən yeni idarəetmə modelləri işlənib hazırlanıb.

Açar sözlər: qərar qəbul etmə, təşkilat nəzəriyyəsi, idarəetmə və təşkilat, iştirak.

F.V.Asgarov

master student, Azerbaijan State Oil and Industrial University

Study of the theories of management and organization from the point of view of structural factors affecting decision-making

Abstract

This research aims to examine the theory of management and organization in terms of structural factors influencing decision making through a review of the literature. Factors influencing decision making are individual, structural and environmental factors. Within the framework of

structural factors, there are elements such as hierarchical structures, degrees of formalization, authority, division of labor, specialization, centralism, delegation of authority, participation and coordination of organizations.

Classical theories in mechanics have a more centralized, routine, programmable, and higher-level decision-making structure; On the other hand, neoclassical theories have been seen to reveal an organizational structure that is routine, programmable, more operational, suitable for individual or group decisions at lower levels.

In modern theories, under the influence of environmental variables, programmable and non-programmable decisions can be made together with individual or group decisions, while in modern management structures, non-programmable decisions come to the fore due to the growth of uncertainty, group decisions are given more importance, and it becomes possible to make quick and exact solutions.

It is concluded that in addition, in recent years it has been noticed that new management models have been developed that allow all stakeholders to participate in the decision-making process.

Key words: decision making, organization theory, management and organization, participation.

S.R.Bayramova
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
bsr66@mail.ru
N.Ə.Məmmədova
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
n.mammadova2000@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 16.02.2023

The article was received by editorial board on 16.02.2023

Статья принята к печати 16.02.2023

RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATA KEÇİD ŞƏRAİTİNDƏ İNSAN KAPİTALININ İNKİŞAFI MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Dünya iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklərə qısa zamanda uyğunlaşan və reaksiya göstərən ölkələr öz mövqelərini qoruyub saxlaya bilirlər. Bu prosesdə gecikmələrə yol verənlər isə böyük vaxt və maliyyə itkiləri ilə üzləşirlər. Bu proseslərin idarə edilməsi sağlam, müasir biliklərə, düşüncə və səriştəyə malik olan insan resursları hesabına aparıla bilər. Ona görə də hər bir dövr özünəməxsus insan kapitalı formalaşdırır.

Təqdim olunan məqalədə rəqəmsal iqtisadiyyata transformasiya şəraitində insan kapitalının inkişafı məsələləri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *iqtisadiyyat, rəqəmsallaşma, informasiya, texnologiya, internet, kapital.*

GİRİŞ

Hazırda dünyanın qabaqcıl ölkələrində rəqəmsal iqtisadiyyata keçidin reallaşdırılmasına mühüm yer verilməkdədir. Bunu mütəxəssislər bir neçə vacib amil əsasında şərh etməyə çalışırlar. Onlar qeyd edirlər ki, rəqəmsallaşma kağız sənədlərin ləğv edilməsi ilə iistehlakçıların vaxt və pul itkisinin, bürokratiyanın qarşısının alınmasının əsas vasitələrindən biridir.

Rəqəmsal iqtisadiyyata keçid prosesində dövlət siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri də elmin, təhsilin və mədəniyyətin inkişafına maliyyə və texniki dəstəyin ardıcıl şəkildə davam etdirilməsidir. Qeyd olunanlar bütövlükdə informasiya cəmiyyətinin formalaşması və inkişafının davamı olaraq rəqəmsal iqtisadiyyatın yaranması, eləcə də bu iqtisadiyyatın əhalinin həyat səviyyəsinə özünəməxsus təsir dərəcəsi ilə bağlıdır. Əslində, rəqəmsal iqtisadiyyat özlüyündə “yeni insan” yaradır. “Yeni insan” ətrafda baş verən istənilən dəyişikliyə uyğunlaşmağı və ona çevik reaksiya göstərməyi bacaran, müasir informasiya texnologiyalarından bacarıqla istifadə edən şəxsdir. Onun yetişdirilməsi ölkədə insan kapitalının formalaşdırılması konsepsiyası ilə sıx bağlıdır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın xarakterik xüsusiyyətləri. “Rəqəmsal iqtisadiyyat” anlayışı insanlar, müəssisələr, məlumatlar və proseslər arasında çoxşaxəli internet bağlantısı nəticəsində yaranan, bir sözlə sözlə, kompüter texnologiyalarına əsaslanan iqtisadi fəaliyyət növüdür. Bilavasitə, internet vasitəsilə ilə idarə olunması baxımından rəqəmsal iqtisadiyyatı internet iqtisadiyyatı yaxud yeni iqtisadiyyat kimi də adlandırırlar. Bu yanaşma ilə razılaşmayan iqtisadçılar internetdən dəyərin əldə olunması mənasını verən rəqəmsal iqtisadiyyatın internet iqtisadiyyatından daha mürəkkəb anlayış olduğunu iddia edirlər. Onlar bunu rəqəmsal iqtisadiyyatın IV sənaye inqilabına keçidlə bağlılığı ilə əsaslandırırlar. Nəticə etibarilə, rəqəmsal

iqtisadiyyat e-biznesdən, e-biznes infrastrukturundan və e-ticarətdən ibarət olması qənaətinə gəlinir.

Postindustrial dövrdə ölkəmizdə baş verən dəyişikliklərin miqyası, dinamikası və əhatə dairəsi onların insanlar tərəfindən dərk edilməsini mürəkkəbləşdirmişdir. Artıq dünyada vahid informasiya-kommunikasiya şəbəkəsinin formalaşması barədə fikir yürütmək olar. Həmin şəbəkə vasitəsilə postindustrial dövlətin, vətəndaşların, təsərrüfat subyektlərinin, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının, bütövlükdə ölkənin idarə olunmasının vahid sistemi formalaşır. Müasir informasiya cəmiyyətinin özünəməxsus iqtisadi, sosial və mədəni meyarları vardır: Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, -

- müasir iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsi olan informasiya sektoru öz növbəsində informasiya cəmiyyətinin inkişafına impuls verir;
- gündəlik həyatda insanların davranışına təsir etməklə informasiya texnologiyaları cəmiyyətin inkişafının mühüm amilinə çevrilir;
- yeni informasiya vasitələri və virtual sosial şəbəkələr sosial münasibətlər sistemində yeni keyfiyyət mərhələsinə keçidi təmin edir;
- informasiya sistemlərinin yaranması və genişlənməsi beynəlxalq miqyasda siyasi münasibətlərin yeniləşməsinə zəmin yaradır;
- informasiya mübadiləsinin yeni vasitələri yarandıqca mədəniyyətlərin bir-birinə diffuziyası daha da güclənir, yeni mədəni istiqamətlər yaranır.
- yaranan müasir informasiya vasitələri postindustrial dövrdə yeni baxışlar formalaşdırmışdır. Bu da ilk növbədə qloballaşma prosesinin özünə yeni müstəvidə baxılmasına imkan vermişdir.

Nəticə etibarilə postindustrial dövrün qeyri-müəyyənliyiləri dərk etmək və onların aradan qaldırılması məqsədilə bilik iqtisadiyyatı yaranmışdır. Bilik iqtisadiyyatın əsası “rəqəmsal iqtisadiyyat”dır[2]. Elmi mənbələrdə rəqəmsal iqtisadiyyat, ənənəvi iqtisadiyyatla onun fərqləri barədə müxtəlif fikirlər öz əksini tapmışdır. Bununla bərabər onun mahiyyəti barədə ümumiləşdirmələr aparmaq da olar. Beləliklə, rəqəmsal iqtisadiyyat:

1. rəqəmsal texnologiyaların iqtisadiyyatda geniş tətbiqi və ticarətin internet üzərindən aparılmasıdır;
3. informasiyanın ötürülməsi, təhlili və idarəetmə qərarının çıxarılmasının internet vasitəsilə həyata keçirilməsidir;
4. rəqəmsal bankçılığın genişlənməsi və şirkətlərin onlayn rejimdə fəaliyyət göstərməsidir;
5. təhsil, səhiyyə, nəqliyyat və digər xidmətlərin onlayn texnologiyalar əsasında göstərilməsidir;
6. biznes-proseslərin rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə idarə edilməsidir.

Nəzərə alınmalıdır ki, rəqəmsal iqtisadiyyatın lokomotivləri elektron platformalardır. Bu platformaların yaradıcıları və sahibləri bir qayda olaraq, iqtisadiyyatda üstün mövqedə olurlar. Belə çıxır ki, “google”, “facebook”, “gmail”, “mail”, “whatsapp” kimi internet platformalarına malik olanlar da rəqəmsal iqtisadiyyatda da öndədirlər. Bu baxımdan rus alimi O. Çetverikovanın fikrinə haqq qazandırmaq olar. O, qeyd edir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə elə rəqəmsal innovasiya mərkəzləri yaradılmışdır ki, onlar əksər ölkələrdə sənaye istehsalını məhv edərək, onları asılı vəziyyətə salırlar [3]. Ona görə də düşünürük ki, Azərbaycanda rəqəmsal iqtisadiyyatı inkişaf etdirilməsinin prioritet istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- rəqəmsal servislərin yaranması əsasında “ağıllı” məkanların” (evlərin, kəndlərin, şəhərlərin) yaranması. Bu məkanlarda insanlar sosial-texnoloji sistemlərlə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmaqla koordinasiya edilmiş ekosistemlər yaradırlar. Nəticədə insanlardan ibarət iri təşkilatlar, yeni “sosial sistemlər” formalaşır.

• müştəriyə istiqamətlənən (B2C) yeni biznes modellərin inkişaf etdirilməsi. Qeyd etmək olar ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən qabaqcıl xidmət müəssisələrində əsasən mobil telefon nömrələrindən istifadə olunmaqla istehlakçıların məlumat bazası yaradılmışdır. Belə bazalardan səmərəli istifadə olunmaqla yanaşı, bəzi şirkətlərin yaratdıqları bazanı digərlərinə satması halları da müşahidə olunur. Müvafiq proseslərin davamında gələcəkdə geniş informasiyaların təhlili əsasında alıcıların iqtisadi davranışının rəqəmsal cəhətlərinin də müəyyən edilməsi mümkün olacaqdır;

• rəqəmsal biznes modellər vasitəsilə yeni məhsulların bazara çıxışının sürətləndirilməsi;
 • iqtisadiyyatın sənaye, tikinti, kənd təsərrüfatı, kredit təşkilatları, nəqliyyat və digər sahələrində istehsal və kommersiya proseslərinin rəqəmsallaşdırılması. İstehsal proseslərinin idarə olunmasını rəqəmsallaşdırmaqla istisamar edilən avadanlıqların bütün istismar müddətində nəzarətdə saxlanılması. Artıq Bakı-Ceyhan və digər neft- qaz kəmərlərində, təhsil, maliyyə-bank, nəqliyyat sahələrində rəqəmsal texnologiyalardan geniş istifadə olunur. Onların energetikada, logistikada və broyler fabriklərində tətbiqi də məqsədəuyğundur;

• dövlət idarəçiliyində vahid rəqəmsal platformanın yaradılması. Bu platformadan istifadə etməklə, vətəndaşlar müxtəlif dövlət orqanlarına müraciətlər edir və əks əlaqəni həyata keçirirlər.

Qeyd olunanlar ölkədə insan kapitalının inkişaf etdirilməsi üçün müasir texnologiyalardan istifadə etməyi bacaran, texnoloji yeniliklərə operativ şəkildə uyğunlaşa bilən kadrların hazırlanması məsələsini qarşıya qoyur. Bu baxımdan insan kapitalının formalaşmasında, inkişafında və təkmilləşdirilməsində peşə təhsili, orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrinin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Son dövrlərdə informasiya texnologiyaları, mühəndislik və rəqəmsal iqtisadiyyat ixtisaslarını seçən gənclərin sayının artması Azərbaycanda insan kapitalının formalaşmasına öz təhfəsini verməkdədir. Ali təhsil müəssisələrində təhsil alan bakalavr və magistrlərin sayının ildən ilə artması timsalında bunu daha aydın görmək olar.

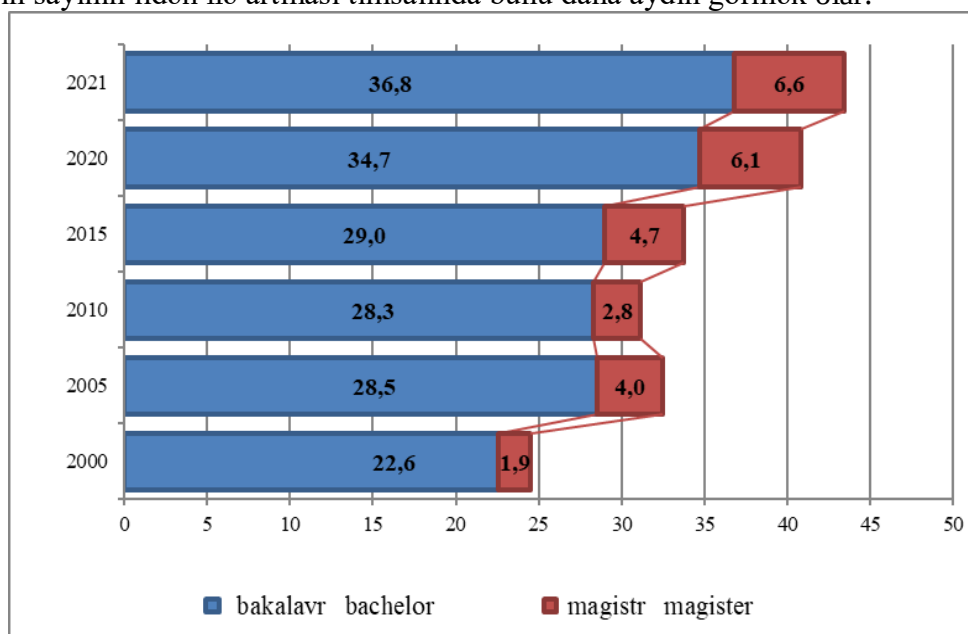

Diagram 1: Ali təhsil müəssisələrində təhsil alan bakalavr və magistrlərin sayı

Mənbə: www.stat.gov.az

Məlumdur ki, insan kapitalının formalaşması tədqiqatların və işləmələrin aparılması sahələrinin sayının və dərinliyinin artırılmasına söykənir. Heç şübhəsiz ki, belə araşdırmaların aparılması dövlət siyasətinin bir hissəsi olmaqla bərabər, əhəmiyyətli miqdarda investisiya tələb edir. Ölkə başçısının neft kapitalının insan kapitalına çevrilməsi ilə bağlı fikri də buna istiqamətlənirdi. Əgər 2000-ci ildən sonrakı dövrü təhlil etsək, ölkəmizdə tədqiqatların aparılmasına çəkilən xərclərin dinamik olaraq artmasına şahid olarıq.

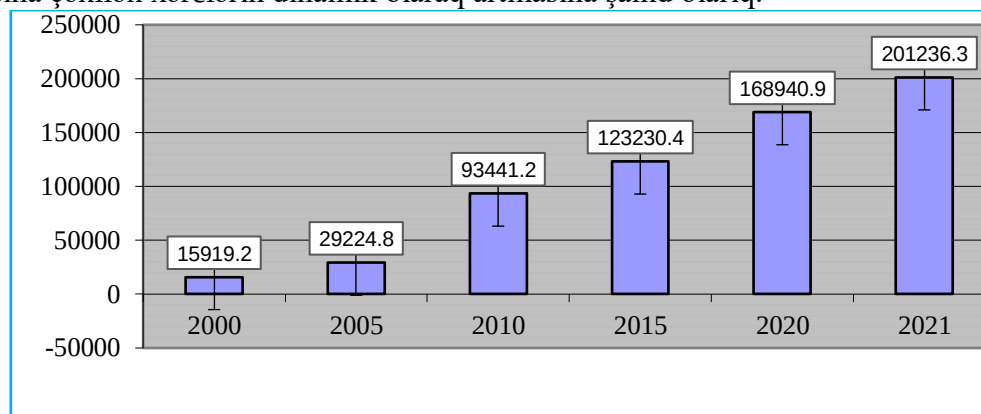

Diagram 2: Tədqiqat və işləmələrə çəkilən xərclər, min manat

Mənbə: www.stat.gov.az

Diagramdan göründüyü kimi, təkcə son iki ildə, yəni 2021-ci ildə tədqiqatlara və araşdırmalara çəkilən xərclər 2020-ci illə müqayisədə 1.2 dəfə artmışdır. Lakin insan kapitalının inkişafını təmin etmək, onun potensial imkanlarını aşkar etmək və ondan daha səmərəli şəkildə faydalanmaq üçün qazanılan biliklərin və elmi nəticələrin praktiki tətbiqi təmin olunmalıdır. Bu baxımdan hazırkı dövrdə insan kapitalının formalaşmasında dövlət dəstəyi, investisiya və səmərəli idarəetmə mexanizmlərinin sistemli tətbiqi olduqca əhəmiyyətlidir.

Azərbaycanda rəqəmsal iqtisadiyyata keçidin insan kapitalına təsir istiqamətləri. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələri və bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələr İKT-nin tətbiqi üstünlüklərindən düşünülmüş şəkildə faydalanırlar. Hazırda ölkəmizdə də informasiya texnologiyalarının tətbiqinə prioritet sahə kimi baxılır.

Dünya ölkələri arasında qabaqcıl yer tutmaq istiqamətində aparılan uğurlu siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri də son illərdə Azərbaycanda İKT-dən istifadə sahəsində işlərin sürətləndirilməsidir. Ötən dövr ərzində bir çox sahələrdə həmin texnologiyaların tətbiq edilməsi üzrə sanballı nailiyyətlər qazanılmışdır. Milli şirkətlərin dünya ölkələrinin tanınmış İKT şirkətləri ilə əməkdaşlığının genişlənməsi nəticəsində onların müvafiq fəaliyyət sferasında təcrübəsi və peşəkarlığı artır, beynəlxalq təcrübə ölkəmizə gətirilir. Məhz elə buna görə də Azərbaycan şirkətləri tədricən global İKT bazarının daimi iştirakçılarına çevrilirlər. Ölkəmizin əlverişli coğrafi mövqeyi də rəqəmsal iqtisadiyyatın davamlı inkişafına təkan verir. Beləki, Azərbaycan regionunda istehsal və ixrac, informasiya resurslarının tranziti mərkəzi kimi tanınmaqdadır və ölkəmizin bir çox şirkətləri proqram təminatı məhsulları bazarında uğurlu fəaliyyət göstərirlər.

Ölkənin ÜDM-nin artımına rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının mühüm təsirinin olması inkarolunmaz faktır. Əgər müxtəlif dövlətlərin iqtisadi inkişaf göstəricilərini nəzərdən keçirsək, rəqəmsal sektorun Cənubi Koreya iqtisadiyyatındakı payının 12,0 faiz, İsveçdə 8.6 faiz, Finlandiyada 8,3 faiz, ABŞ-da 7,4 faiz, Böyük Britaniyada isə 7,1 faiz olması aşkar olunur. Dünya İqtisadi Forumu növbəti onillikdə iqtisadiyyatda yaranan yeni dəyərin 70 faizinin bilavasitə rəqəmsal platformalara əsaslanacağını proqnozlaşdırır. "Google"-in proqnozlarına əsasən isə

Cənub-Şərqi Asiyada 2025-ci ilə qədər rəqəmsal iqtisadiyyatın həcmi üç dəfə artmaqla 240 milyard ABŞ dolları təşkil edəcək [5].

Dünya iqtisadiyyatına sürətlə integrasiya olunan Azərbaycanda da rəqəmsal iqtisadiyyatla bağlı nüfuzlu işlər görülmüş və görülməkdədir. Fikrimizcə, həmin tədbirlər arasında ASAN xidmətin, DOST şəbəkəsinin və elektron hökumətin yaradılması daha əhəmiyyətli hesab olunur. Bunlarla yanaşı rəqəmsal iqtisadiyyata keçid prosesinin tamamilə problemlərsiz olacağını da düşünmək olmaz. Müşahidə və araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda rəqəmsal iqtisadiyyata keçid prosesində aşağıdakıların uçota alınması zəruridir:

- rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı gedişində yeni texnologiya və biznes layihələrin tətbiqi ilə bir sıra fəaliyyət sahələrinin itirilməsi və işsizliyin artacağı diqqətə alınmalıdır.
- vergi, gömrük və audit orqanlarının ənənəvi strukturu, kadr potensialı və elektronlaşma səviyyəsinin ciddi dəyişikliyə məruz qalacağı nəzərə alınmalıdır.
- müvafiq dövlət institutlarının əməkdaşları irihəcmli informasiya ilə işləməyi, analitik təhlil aparmağı və müvafiq qərarlar qəbul etməyi bacarmalıdır.

Milli iqtisadiyyatın innovativ inkişaf yoluna keçidi, hər bir fərdin innovativ layihələrin reallaşdırılmasında və informasiya cəmiyyətinin qurulmasında iştirakı imkanını müəyyən edən potensial səviyyəsindən asılıdır. İnsan potensialı və ya kapitalı intellektual fəaliyyətə, sağlamlığa və elmi biliklərin qazanılmasına investisiyalar hesabına formalaşır. İnsan kapitalının inkişaf səviyyəsi isə öz növbəsində ölkədə innovativ iqtisadiyyatın yaradılması və inkişafı səviyyəsini müəyyənləşdirir.

Cəmiyyətin inkişafının informasiya fazasında informasiya xidmətləri və biliklər, eləcə də onların istehsalı sahələri yüksək sürətlə inkişaf etməlidirlər. Bu, da yeni iş yerlərinin yaranması mənbəyi kimi, cəmiyyətin iqtisadi-sosial inkişafında mühüm rol oynayır. Təsədüfi deyil ki, 2016-cı ildə təsdiq olunmuş milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsində ali təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və qlobal təhsil məkanına integrasiyası, ali təhsilli kadrlara tələbatın ödənilməsi, habelə ali təhsilin biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın tələblərinə uyğunlaşdırılması istiqamətində islahatların sürətləndiriləcəyi nəzərdə tutulur [1]. Bilik cəmiyyəti şəraitində insan kapitalının əhəmiyyəti cəmiyyət miqyasından kənara çıxır və iqtisadi məkanın həddlərini aşır. Həmin prosesə İKT-nin təsirini başa düşmək üçün müvafiq texnologiyaların özündə interaktivlik imkanı nəzərə alınmalıdır. Beləki, insan yalnız informasiyanın əldə olunması hesabına öz potensialını (kapitalını) inkişaf etdirmir, həm də “birbaşa cavab” sistemini yaradır. Belə sistem öz tələbatlarını və imkanlarını nəzərə alaraq, fərdin özünə tədris şəraitini formalaşdırmaq imkanını müəyyən etməyə imkan verir, Bu da nəticə etibarilə insan kapitalına öz təsirini göstərir.

NƏTİCƏ

Cəmiyyət tərəfindən insan kapitalı standartlaşdırılır, əksinə, sosial - iqtisadi münasibətlərdə insanın özünü reallaşdırılması mexanizminin işlənilməsinə xüsusi yer verilir. İnsan kapitalının formalaşması prosesindəki keyfiyyət dəyişiklikləri sosial-iqtisadi münasibətlərin inkişafının yeni strategiyalarını reallaşdırmağa imkan verir. Son illərdə elmi ictimaiyyətdə müzakirə olunan bilik iqtisadiyyatı modelində bilik ölkənin inkişafının əsas amilinə, onun qiymətli və strateji məhsuluna çevrilir. Bununla yanaşı rəqəmsal iqtisadiyyata keçid insan kapitalının formalaşdırılmasının və inkişafını obyektiv zərurətə çevirir. Bu prosesdə peşə, orta ixtisas və ali təhsil müəssisələri mühüm rol oynayır. Təbii ki, gənc kadrların hazırlanması və peşə-ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsinin vahid proqram əsasında həyata keçirilməsi, elmi-tədqiqat işlərinin genişləndirilməsinə dövlət dəstəyinin gücəndirilməsi də davamlı tədbirlər sırasındadır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Milli iqtisadiyyat perspektivləri üzrə Strateji Yol Xəritələri, Bakı 06 dekabr 2016-cı il.
2. Abbasov Ə.M., Əlizadə M.N. (2006). İnformatika və kompüterləşmənin əsasları. Bakı.
3. Electronic Commerce: Theory and Practice (Studies in Computational Intelligence), (2008). Makoto Yokoo, Springer.
4. Mahmudov R.Ş. (2015). İnternet iqtisadiyyatının elmi-nəzəri əsasları, İnformasiya cəmiyyəti problemləri. Bakı.
5. Социальная философия науки. (2016). Российская перспектива: монография; под ред. чл.-кор. РАН И.Т.Красавина. – Москва: КНОРУС.
6. Под властью нелюдей. Пойдут ли на пользу человеку блага цифровой экономики? (2016). Еженедельник «Аргументы и факты» № 52.
7. <https://www.stat.gov.az>.

S.R.Bayramova

Associate Professor, Azerbaijan State Economic University

N.A.Mammadova

master student, Azerbaijan State Economic University

Issues of human capital development in the transition to the digital economy

Abstract

Countries that quickly adapt and react to changes in the world economy can maintain their positions. Those who allow delays in this process face huge time and financial losses. Management of these processes can be done by human resources with sound, up-to-date knowledge, thinking and competence. Therefore, each period forms its own human capital.

In the presented article, the issues of human capital development in the conditions of transformation to the digital economy were investigated.

Key words: *economy, digitization, information, technology, internet, capital.*

С.Р.Байрамова

к.э.н., доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Н.А.Мамедова

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

**Вопросы развития человеческого капитала в условиях перехода
к цифровой экономике**

Резюме

Страны, которые быстро адаптируются и реагируют к происходящим изменениям в мировой экономике, могут сохранить свои позиции. Те, кто задерживаются в этом процессе, несут огромные финансовые потери. Управление этими процессами может осуществляться человеческими ресурсами, обладающими современными знаниями, мышлением и компетентностью. Поэтому каждый период формирует свой человеческий капитал.

В представленной статье исследованы вопросы развития человеческого капитала в условиях перехода к цифровой экономике.

Ключевые слова: *экономика, цифровизация, информация, технологии, интернет, капитал.*

Ü.İ.Zeynalova
doktorant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ulker.zeynalova95@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 16.02.2023

The article was received by editorial board on 16.02.2023

Статья принята к печати 16.02.2023

KORPORATİV SOSIAL MƏSULİYYƏT FƏALİYYƏTLƏRİNİN MÜŞTƏRİ LOYALLIĞINA TƏSİRİ

Xülasə

Korporativ sosial məsuliyyət anlayışı son illər ən aktual mövzularından biridir. Korporativ sosial məsuliyyət, biznesin öz qərarlarını qəbul edərkən və siyasətlərini həyata keçirərkən təşkilati tərəflərə, yəni işçilərə, təchizatçılara, müştərilərə və yerli cəmiyyətə təsirini nəzərə alır. Buna görə də korporativ sosial məsuliyyət sahəsi işçilərə və müştərilərə inamın verilməsində, bazarda yer qazanmasında, korporativ reputasiyanın qorunmasında və təşkilati missiyanın yenidən müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. Korporativ sosial məsuliyyət fəaliyyətləri həmçinin müştəri sədaqətinin, müştəri etibarının və firma imicinin yaranmasında xüsusi rola sahibdir.

Məqalənin əsas məqsədi Korporativ sosial məsuliyyət fəaliyyətlərinin müştəri loyallığına necə təsir etdiyini müəyyən etməkdir.

Açar sözlər: korporativ sosial məsuliyyət, loyallıq, müştəri sədaqəti.

GİRİŞ

Müəssisələrin mənfəət əldə etmək, cəmiyyətə xidmət etmək və varlığını davam etdirmək kimi bir çox məqsədləri var. Bir çox müəssisələr üçün bunlardan ən vacibi mənfəəti artırmaqdır. Bu gün şüurlu cəmiyyətə xidmət məqsədindən asılı olmayaraq yalnız qazanc əldə etmək məqsədi daşıyan bizneslərin uğur şansları son dərəcə aşağıdır. Bununla belə, bizneslərin cəmiyyətdə baş verəcək dəyişikliklərə uyğunlaşması və uzunmüddətli maraqlar baxımından sosial məsuliyyət hissi ilə hərəkət etməsi çox vacibdir. Müəssisələrin fəaliyyətlərini həyata keçirərkən içində olduqları cəmiyyət qarşısında öhdəlikləri var.

Sosial məsuliyyət şüuruna sahib olan müəssisələrin korporativ öhdəlikləri, fəaliyyətlərindən təsirlənən fərdlər, icmalar və ətraf mühit qarşısında hesabatlı olmaq zərurətindən ibarətdir. Korporativ sosial məsuliyyətdə məqsəd biznesin gəlirliliyinə zərər vermədən bütün maraqlı tərəflərə məsuliyyətlə yanaşmaqdır.

İnsanlar və ətraf mühitlə sıx əlaqələri olan otel bizneslərində davamlılıq çərçivəsində korporativ sosial məsuliyyətin əhəmiyyəti və biznes baxımından təsir sahələri kifayət qədər yüksəkdir. Korporativ sosial məsuliyyət deyildikdə, ümumiyyətlə, müəssisənin təbiəti və ətraf mühiti qorumaq üçün tədbirlər görərək fəaliyyət göstərməli olduğu başa düşülür. Bununla belə, bu kifayət deyil. Korporativ sosial məsuliyyətin səhmdarları, işçiləri, müştəriləri və cəmiyyət qarşısında bir çox öhdəlikləri var. Bu araşdırmada korporativ sosial məsuliyyətin sahələrindən biri olan müştəriyə qarşı məsuliyyətlər müzakirə edilir. Müştəri sahəsində korporativ sosial məsuliyyət; Müştəri loyallığına, müştəri etibarına və şirkət imicinə təsirləri araşdırılır.

Bu gün texnologiya sahəsindəki sürətli inkişaf və qloballaşma ilə bir çox sahədə sürətli dəyişikliklər baş verir. Bu dəyişikliklə müəssisələr varlıqlarını davam etdirmək və gəlirliliklərini artırmaq üçün satış və marketinq fəaliyyətlərində yeni müştəri yönümlü anlayışa müraciət etməyə başlamışlar [1]. Müştərilərin ehtiyac və istəkləri dəyişərkən, gözləntiləri də eyni səviyyədə artır.

Bu vəziyyət müştəri məmnuniyyətini və müştəri loyallığını təmin etməyi çətinləşdirir. Müştəri məmnuniyyəti və loyallığı yaratmağın yolu dəyişən ehtiyac və istəklərə cavab verməkdir.

Müəssisələr baxımından müştəriləri saxlamaq və beləliklə də müştəriləri əldə etmək üçün uzunmüddətli əlaqələr quraraq müştəriləri tanımaq, onların istək və ehtiyaclarını ən yaxşı şəkildə qarşılamaq, hətta gözləntilərindən daha yüksək xidmət göstərmək çox vacibdir. müştəri loyallığı.

1. Korporativ Sosial Məsuliyyət Konsepsiyası

Korporativ Sosial Məsuliyyət anlayışı ilk dəfə Howard Bowen tərəfindən 1953-cü ildə nəşr olunan *Biznesmenin Sosial Məsuliyyətləri* kitabında qeyd edilmişdir. Bowenin sözlərinə görə, iş adamının sosial məsuliyyətləri bəzi öhdəliklərin cəmindən ibarət olub. Bu öhdəliklər arasında ictimaiyyət üçün arzu olunan siyasətləri izləmək, qərarlar qəbul etmək və hərəkətləri izləmək sayılıb [2].

Ən ümumi tərifində korporativ sosial məsuliyyət cəmiyyətin ayrılmaz hissəsi olan qurumların etik dəyərlərə uyğun fəaliyyət göstərmə öhdəliyini ifadə edir. Korporativ sosial məsuliyyət həm də iş dünyası və cəmiyyətin sosial həyatda birgə hərəkət etməsinə əsaslanaraq, bütövlükdə cəmiyyətin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəlmiş bir anlayış kimi də müəyyən edilə bilər. Bununla belə, bu, həm də qurumların müəyyən bir qaydada həyatlarını təmin etmək, qorumaq və yüksəltmək üçün gördüyü bütün fəaliyyətləri əhatə edir [3].

Korporativ sosial məsuliyyətin digər maraqlı tərfi isə 1972-ci ildə Ştayner tərəfindən “müəyyən zamandan və müəyyən cəmiyyətdən olan müəyyən təşkilatlar və insanlar arasında ümumi qəbul edilən qaydalar, vəzifələr və davranışlar toplusu” kimi verilmişdir [4].

Korporativ sosial məsuliyyət hər hansı bir təşkilatın - mənfəət yönümlü biznesin, ictimai qurumların və ya qeyri-hökumət təşkilatlarının həm daxildə, həm də xaricdə bütün maraqlı tərəflərə qarşı "etik" və "məsuliyyətli" davranışdır. istiqamətində qərarlar qəbul edir. Korporativ sosial məsuliyyət adətən özəl təşkilatlar üçün istifadə olunur və ədəbiyyatda adətən “korporativ sosial məsuliyyət” kimi xatırlanır. Şirkətin sosial məsuliyyəti təkcə biznes fəaliyyətlərində şəxsi maraqlarını (mənfəətlərini) artırmaq deyil, həm də biznes fəaliyyətlərindən birbaşa və/və ya dolayı təsirə məruz qalan bütün maraqlı tərəflərin (Maraqlı Tərəflərin) maraqlarını nəzərə almaq və qorumaq deməkdir [5]

Bu gün gərgin rəqabət mühiti səbəbindən istehlakçının biznesdən və ya brenddən gözləntiləri rəşional (məhsul performans) və ya emosional (brend şəxsiyyəti) elementlərə malikdir. İnsanlar indi təşkilatların cəmiyyətdəki yerini şübhə altına alır və onların yaxşı “korporativ vətəndaş” olduqlarının göstəricilərini axtarırlar. Korporativ vətəndaşlığı ciddi qəbul edən müəssisələr əhəmiyyətli qazanc əldə edirlər. Araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilən faydaları aşağıdakı kimi sıralamaq olar: [6,s.5-7]

- bu şirkətlərin marka dəyərləri və buna görə də bazar dəyərləri artır,
- daha ixtisaslı kadrları cəlb etmək, həvəsləndirmək və saxlamaq imkanı,
- korporativ öyrənmə və yaradıcılıq potensialı artır,
- xüsusilə bu mövzularda həssas investorlara çatmaq mümkün olduğu üçün həm səhm dəyəri artır, həm də borclanma xərcləri azalır,
- yeni bazarlara çıxmaq və müştəri loyallığında əhəmiyyətli üstünlüklər əldə etmək,
- məhsuldarlıq və keyfiyyət artımları yaşanır,
- risklərin idarə edilməsi daha effektiv olur,
- cəmiyyətin və siyasətçilərin şirkətin rəylərinə əhəmiyyət verməsi təmin edilir.

2. Müştəri loyallığı anlayışı

Bu gün texnologiya sahəsindəki sürətli inkişaf və qloballaşma ilə bir çox sahədə sürətli dəyişikliklər baş verir. Bu dəyişikliklə müəssisələr varlıqlarını davam etdirmək və gəlirliliklərini artırmaq üçün satış və marketinq fəaliyyətlərində yeni müştəri yönümlü anlayışa müraciət etməyə başlamışlar. Müştərilərin ehtiyac və istəkləri dəyişərkən, gözləntiləri də eyni səviyyədə artır. Bu

vəziyyət müştəri məmnuniyyətini və müştəri loyallığını təmin etməyi çətinləşdirir. Müştəri məmnuniyyəti və loyallığı yaratmağın yolu dəyişən ehtiyac və istəklərə cavab verməkdir.

Ümumiyyətlə, əlaqədar müştərilər bizneslə münasibətlərinə dəyər verir, qiymətə daha az həssasdırlar, rəy vasitəsilə məlumat əldə etmək prosesini asanlaşdırır, daha böyük miqdarda alış-veriş edir, fürsətçi davranışlardan qaçır və əməkdaşlıq edərək məhsul və xidmət prosesində daha aktiv rol oynamağa meyllidirlər.

Mənəvi öhdəlik yəni təşkilatın məqsədlərini, dəyərlərini və normalarının daxili halına gətirilməsi və səlahiyyətləri ilə müəyyənləşdirilməsini özündə birləşdirir. Belə ki, istər işçilər, istərsə də cəmiyyət üçün faydalı hədəfləri əsas aldığında onlar təşkilatlarla daha bağlı, loyol olurlar [16,s. 175-187]

Müəssisələr baxımından müştəriləri saxlamaq və beləliklə də müştəriləri əldə etmək üçün uzunmüddətli əlaqələr quraraq müştəriləri tanımaq, onların istək və ehtiyaclarını ən yaxşı şəkildə qarşılamaq, hətta gözləntilərindən daha yüksək xidmət göstərmək müştəri loyallığı baxımından çox vacibdir.

Kotler (2000), Ganesh et al., (2000), Goodwin and Ball (1999), Kotler (1998), Duffy (1998), Dowling and Uncles (1997), Hugness (1996) və Marketing (1993), müştəri loyallığı müəssisələrin tədarük yönümlü proqramlara daha çox əhəmiyyət verməsinin əsas səbəbləri biznesə sadıq müştərilərdir; müəssisələr daha uzunmüddətli müştərilərdir, xidmətlərin əldə edilməsi xərcləri yeni müştərilərdən daha aşağıdır, onlar daha çox xərcləyib almağa meyllidirlər, müəssisələr digər məhsulları daha asan alır, məhsulların qiymətlərinə daha az həssasdırlar və daha yüksək qiymətlər ödəməyə hazırdırlar, Məhsulu təklif edən rəqib şirkətlər rəqabət vasitələrinə qarşı həssas olmadıqları üçün rəqiblərinin bazara daxil olmasını çətinləşdirir, əlaqəli olduqları şirkətlər məhsullarını başqalarına tövsiyə edir və şirkət könüllü olaraq ağızdan ağıza marketing və reklamdır. Vasitə, müəssisələrin mal və xidmətlərin təqdimatında buraxdıqları səhvlərə qarşı daha dözümlü davranmalarını və sadıq olduqları müəssisələri müdafiə etmə rəftarlarını, davranışlarını göstərmək kimi səbəblərə söykəndiyini müdafiə edirlər.

Müəssisə ilə sabit və davamlı əlaqənin qurulması və davam etdirilməsi müştərilər üçün əhəmiyyətli üstünlüklərə malikdir. Bu üstünlüklərə misal olaraq artan güvən, azaldılmış risk, iqtisadi üstünlüklər, qərarların qəbulu prosesində artan səmərəlilik və sadəlik və sosial faydalar daxildir. Bu faydaları əslində iki kateqoriyaya bölmək olar. Bunlar funksional faydalar və sosial müavinətlərdir. funksional faydalar; vaxta qənaət etmək və daha dəqiq və daha yaxşı alış qərarı vermək. Sosial müavinətlər bunlardır; şirkət işçiləri ilə sıx əlaqələr və dostluq əlaqələri qurmaq və onlarla yaxşı vaxt keçirmək. Davamlı əlaqənin qurulması ilə istehlakçıların alış seçimlərində qarşılaşa biləcəkləri problemlər azalacaq. İstehlakçıların problemləri onların daimi təmasda olduqları biznesin tanışlığı və yaxın dostluğu sayəsində daha asan həll olunacaq

Müştəri loyallığının təmin edilməsi bir çox dəyişənlərdən asılıdır. Müştəri loyallığını asılı dəyişən kimi qəbul etsək, müştəri loyallığına təsir edən bir çox müstəqil dəyişənlər var. Bu dəyişənlər; etibar, imic, qəbul edilən dəyər, xidmət keyfiyyəti və məmnunluq.

Müştəri sədaqətini göstərən ən mühüm komponent inamdır. Burada həm xidmət göstərən şəxslərə şəxsi etibar, həm də xidmət biznesinə institusional etibardan bəhs edilir.

Morgan və Hunt (1994) etimadın müştərilər və müəssisələr arasında sədaqət münasibətlərinin yaradılmasında vacib olduğunu bildirir və onlar etimadı “mübadilə tərəfdaşının etibarlılığına və dürüstlüyünə inam” kimi təyin edirlər. Bu tərif marketing və psixologiya ədəbiyyatında etimad anlayışları ilə paraleldir. [8]

Gundlach və Murphy (1993) iddia edirlər ki, hər hansı bir insan qarşılıqlı əlaqəsi və ya dəyişikliyin əsası kimi ümumiyyətlə qəbul edilən dəyişən etibardır. Əlaqədar paradiqmanın yaranması həm sənaye, həm də istehlak bazarlarında alıcı-satıcı münasibətlərində etimadın vacibliyini vurğulamağa kömək etdi. [9]

Korporativ imic ümumiyyətlə təşkilat haqqında formalaşan ümumi təəssürat kimi qəbul edilir [10]. Bir şəxsin başqa bir şəxs, qrup və ya təşkilat haqqında təəssüratı bir fikir və biznesin zahiri görünüşüdür. Biznesin ictimaiyyətlə əlaqələrində mühüm yer tutur.

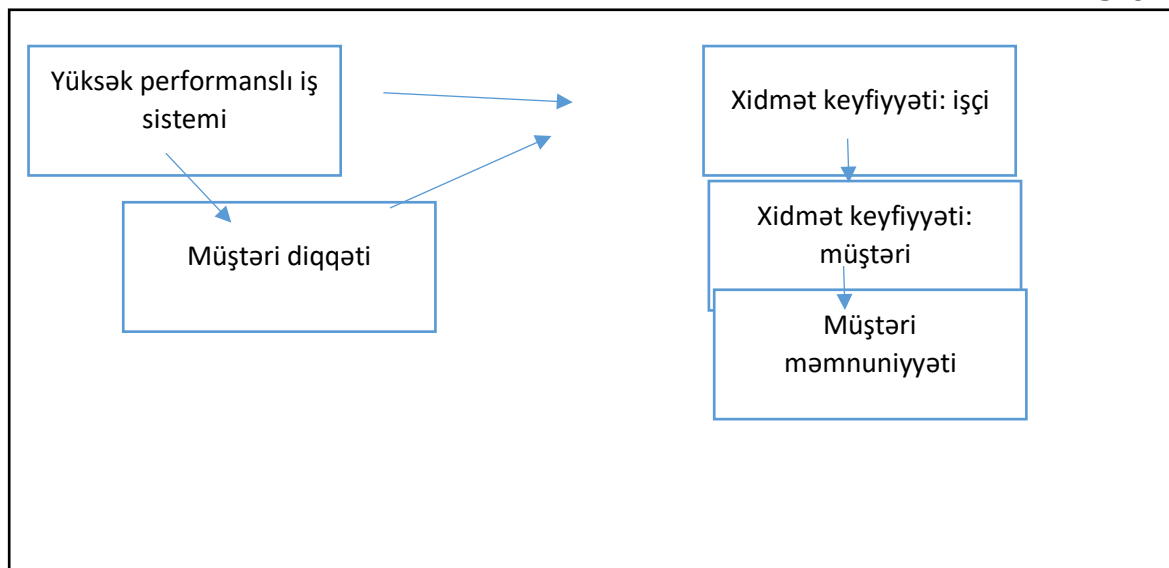
Korporativ imicinin üç xüsusiyyəti vurğulanır. Birincisi, korporativ imic artıq fərdlərin şüurunda mövcuddur və insandan insana dəyişə bilər. Digər bir xüsusiyyət olaraq, qurumun bir çox izləyicisinin qurumu az-çox oxşar görə biləcəyi, lakin imicin müxtəlif auditoriyalar üçün fərqli məlumatlar əsasında formalaşdığı bildirilir. Nəhayət, korporativ imic elementləri kimi qavrayış, mental şəkil və ya portret, konnotasiya və mənalara və s. kimi bir çox psixoloji hadisələrin olduğu ifadə edilir. Göründüyü kimi, korporativ imic həm öz üzvləri, həm də xarici hədəf auditoriyası tərəfindən təşkilatlar haqqında rəyin formalaşmasında rol oynayan bir elementdir.

Dəyər “istehlakçının verilən və alınana dair qavrayışına əsaslanaraq məhsulun faydalılığına dair etdiyi ümumi qiymətləndirmədir. Nə alınıb, nə verilibsə, istehlakçılardan asılıdır. Dəyər mübadilənin verdiyi və aldığı komponentləri təmsil edir [11]

Bugünkü gərgin rəqabət şəraitində müəssisələr sağ qalmaq və uğur qazanmaq üçün keyfiyyətli mal və xidmətlər təklif etməli olurlar. Keyfiyyət istehlakçıların alış meyllərinə böyük təsir göstərir. Bu səbəbdən məhsullar kimi xidmətlər də rəqabət mühitindədir. Xidmət göstərən şirkətlərin sayının artması rəqabət mühitini də gətirib. Müəssisələrin bu rəqabət mühitində sağ qalması və üstünlük təşkil etməsi üçün keyfiyyəti əsas element kimi qəbul edəcək strategiyalar həyata keçirməlidirlər.

Xidmət keyfiyyəti zənciri tədqiq edildikdə, Sxem 1-də yüksək performanslı iş sistemi, müştəri yönümlülük, xidmət keyfiyyəti və müştəri məmnuniyyəti arasındakı ümumi əlaqələr görünür. Yüksək performanslı iş sisteminə gəldikdə, bu, münasibət, səlahiyyətləndirmə, etibar, məqsədə uyğunlaşma, təlim, komanda işi və işçilər arasında ünsiyyət kimi əsas iş yerindəki keyfiyyətlərə istinad edir [12]. Müştəri məmnuniyyətini təmin etmək üçün işçilər yüksək səviyyəli xidmət keyfiyyətini təmin etməyi bacarmalı və müştəri yönümlü olmalıdırlar.

Sxem 1

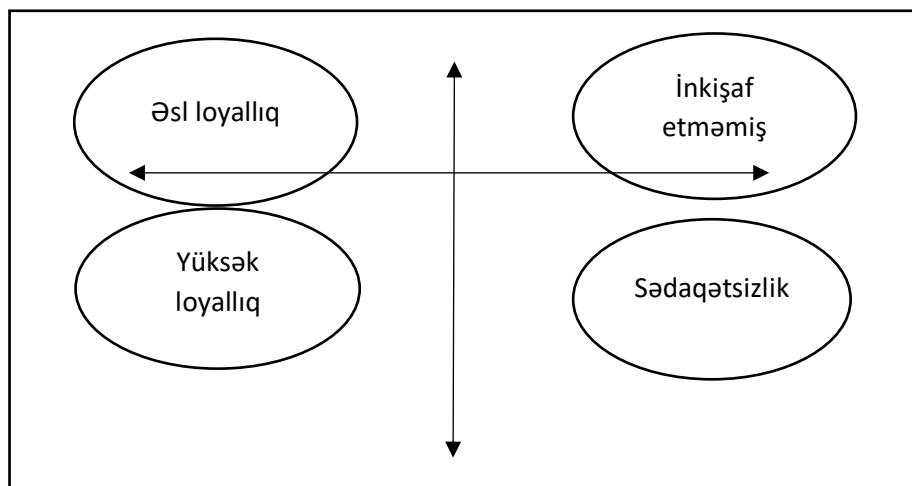
Mənbə: [12, s.195-234]

Müştərilər təşkilatların ən vacib aktivləridir. Buna görə də müştəriləri məmnun etmək təşkilatların əsas məqsədlərindən biridir. Gücləndirilən rəqabət şəraitində texnoloji inkişaf və təbiiqlər asanlıqla təqlid edilə bilər. Lakin müştəri münasibətlərini təqlid etmək çətin olduğundan, Müştəri Orientasiyası Yüksək Performanslı İş Sistemi Xidmət Keyfiyyəti: Müştəri Məmnuniyyəti

ti Xidmət Keyfiyyəti: İşçi rəqiblərə qarşı üstünlük təmin edən mühüm amil kimi qarşıya çıxır. Buna görə də, bu gün marketinq istehlakçı ehtiyaclarına və gözləntilərinə diqqət yetirməlidir.

Dick və Basunun müştəri loyallığı modelinə görə, davranış və rəftarın təsirləri harmoniyada konseptuallaşdırılır. öhdəlik; Müştəri markası davranışı ilə markanın təkrar alış davranışı arasındakı qarşılıqlı əlaqə kimi araşdırılır. Modelə görə, müştəri 4 müxtəlif loyallıq qrupuna bölünür.

Sxem 2

Mənbə: [13, s.99-114]

Dick və Basu (1994) vurğuladılar ki, müştəri loyallığı davamlı rəqabət üstünlüyü yaratmaqda mühüm elementdir, biznesin əməliyyatlarına müsbət töhfə verir və müştəri loyallığının idarə edilməsi vəzifəsi idarəetmə səylərinin mərkəzində olmalıdır [13, s.99-114].

3. Korporativ sosial məsuliyyət fəaliyyətlərinin müştəri loyallığının yaradılması ilə bağlı təsiri

Bu gün müəssisələr müəyyən bir dəyişiklik prosesindən keçir. Dəyişikliyə ayaqlaşa bilən və digər bizneslərdən fərqlərini göstərənlər uğur qazana bilərlər. Dəyişən şəraitdə müştərinin biznesə bağlılığı mühüm rol oynayır. Yaxın gələcəkdə müştəri məmnuniyyətini mal və ya xidmətlərin sözcüsü kimi çıxış edən müştərilər əvəz edəcəklər. Müştərilər sosial məsuliyyət təcrübələrini uğurla idarə edən, cəmiyyətin mövcud problemlərini, istək və ehtiyaclarını yaxından izləyən biznes və brendlərə daha yaxın hiss edəcəklər. Müəssisələr də bu müştərilərlə emosional bağlar inkişaf etdirəcəklər. Nəticədə müştərilər satın alma seçimlərində sosial məsuliyyət təcrübələrini uğurla həyata keçirən bizneslərə üstünlük verəcəklər. Əgər biznesin təklif etdiyi dəyər paketindən razı qalsalar, biznesə sadıqlıqlarını inkişaf etdirəcəklər və sonrakı alışlarında eyni biznesə üstünlük verəcəklər.

Sosial məsuliyyət təcrübələri biznesi və ya məhsulu qarşılıqlı fayda üçün əlaqəli könüllü təşkilat və ya sosial məqsədlə birləşdirən strateji yerləşdirmə vasitəsidir. Bu mənada demək olar ki, sosial məsuliyyət təcrübələri qurumun nüfuzunu artırır və buna görə də müştəri loyallığını artırır və satışları sürətləndirir. [14, s.5- 20]

Sosial məsuliyyət təcrübələrini həyata keçirən müəssisələr şüurlu şəkildə yeni bazarlara daxil olmaqda və müştəri loyallığını təmin etməkdə əhəmiyyətli üstünlüklər əldə edirlər. Müəssisələrin ən aşağı xərcə müştəri loyallığını qoruyub saxlaması üçün onlar mal və ya xidmətlər ilə müştəri arasında emosional əlaqə yaratmalıdırlar. Bu emosional bağın qurulmasında sosial məsuliyyət təcrübələrinin böyük rolu var.

1996-cı ildə İngiltərədə istehlakçılar arasında aparılan sorğu aşağıdakı nəticələri ortaya qoyur [15]:

- qiymət və keyfiyyət bərabər olduqda, istehlakçılar 76% yaxşı sosial səbəblə əlaqəli brendlərə üstünlük verirlər.

- istehlakçıların 64%-i sosial səbəblə əlaqəli mal üçün bir qədər çox (orta hesabla 5% daha çox) ödəməyə hazırdır.

- əhalinin 20%-i düzgün sosial məqsəd üçün 10% daha çox ödəməyə hazırdır.

- istehlakçıların 37%-i istehsalçı şirkəti bəyənmədiyi üçün həmişə məhsulu almaqdan imtina edir. Digər 37% isə deyir ki, bəzən imtina edirlər.

NƏTİCƏ

Dəyərlər sisteminin və əxlaq normalarının əhəmiyyətinin artması əsasən cəmiyyətdə iki məsələ ilə bağlı şüur səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxardı. Bunlardan birincisi hava, su və ətraf mühitin çirklənməsinə qarşı həssaslığın artması, ikincisi isə; biznes fəlsəfəsində sosial məsuliyyət prinsiplərinin üstünlük təşkil etməsidir. İstənilən tənəzzüldə dərhal işçilərin işdən çıxarılmasına münasibət getdikcə daha çox reaksiya alır. “Keyfiyyət və qiymət fərqi yoxdursa, dünya üçün yaxşı işlər görəcəyinə inandığım sosial məsuliyyətli müəssisələrin mallarına üstünlük verirəm” deyənlərin nisbəti üç il ərzində 55%-dən 65%-ə yüksəlib. Eynilə, işçilər eyni xüsusiyyətlərə malik şirkətdə işləməyə üstünlük verirlər. Beləliklə, həm müştəri loyallığı, həm də işçilərin məmnunluğu təmin edilir.

Bu gün gəlinən məqam araşdırıldığında istehlakçılar artıq bir məhsulu təkcə keyfiyyəti və maddi dəyərləri ilə deyil, həm də bu məhsulu istehsal edən şirkətin sosial məsuliyyət fəaliyyətləri ilə birlikdə qiymətləndirərək üstünlük verirlər. Sosial məsuliyyət təcrübələri bir işi və ya markanı əlaqəli könüllü təşkilata və ya qarşılıqlı fayda üçün sosial məqsədə bağlayan strateji yerləşdirmə vasitəsi olduğundan, sosial məsuliyyət təcrübələri təşkilatın nüfuzunu artırır, marka şüurunu və müştəri sədaqətini artırır və satışları sürətləndirir.

Müştəri loyallığı ilə bağlı araşdırmalarda müştəri məmnuniyyəti, etibar, keçid xərcləri və loyallıq arasında əlaqələr qurulmuş və bu dəyişənlərlə loyallıq arasında müsbət əlaqələr yaranmışdır. Sosial məsuliyyət təcrübələri ilə bağlı aparılan araşdırmalarda müştərilərin daha çox sosial məsuliyyət şüuruna malik müəssisələrə üstünlük verdiyi və daha çox alış-veriş etdikləri qənaətinə gəlinmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Artuğer S. (2011). Sık Uçan Yolcu Programlarının Müşteri Bağlılığı Üzerine Etkisi, Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aydın
2. Aydede C. (2007). Yükselen Trend Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Mediacat Yayınları: İstanbul.
3. Yüksel, F., Bozkurt, G. ve Güven, A. (2005). “Yerel Yönetimlerde Etik Çerçevesinde Sosyal Sorumluluk Bilinci: Tokat Uygulaması”, 2. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, 18-19 Kasım, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İ.İ.B.F., Erişim: 11.03.2013, <http://www.etiksempozyumu.sakarya.edu.tr/etik/3.2/2Gamze%20Bozkurt.pdf>.
4. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği (2013). Erişim: 20.03.2013 <http://www.kssd.org>
5. Aktan C. ve C., Börü D. (2007). “Kurumsal Sosyal Sorumluluk”, İgiad Yayınları: İstanbul, ss. 11-36.
6. Argüden Y. (2004). “Kurumsal Sosyal Sorumluluk”, Kal-Der Forum, c.4, s.13, ss.5-7.
7. Marzo-Navarro M., M. Pedraja-Iglesias, ve M.P. Riviera Torres, (2004), “The Benefits of Relationship Marketing for the Consumer and for the Fashion Retailers”, Journal of Fashion Marketing and Management, Vol.8, No. 4, ss. 425-436.

8. Morgan R. M. ve Hunt S. D. (1994), "The Commitment – Trust Theory of Relationship Marketing", *Journal of Marketing*, Vol.58. No.3, pp. 20-38.
9. Gundlach G. T. ve Murphy P. E. (1993) "Ethical and Legal Foundations of Relational Marketing Exchanges", *Journal of Marketing*, Vol. 57, No. 4, pp. 35–46.
10. Barich H. ve Kotler P. (1991) "A Framework for Marketing Image Management", *Sloan Management Review*, Vol.32, No.2, pp. 94-105.
11. Parasuraman A., Zeithaml, V. and Berry L. (1998) "SERVQUAL: A Multiple Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality", *Journal of Retailing*, Vol. 64, No: 1, pp. 12-37.
12. Scotti D. J., Harmon J. ve Behson S. J. (2009) "Structural Relationships Between Work Environment and Service Quality Perceptions As a Service Strategy", *Journal of Health and Human Services Administration*, Vol. 32, No. 2, pp.195- 234.
13. Dick A. S., Basu K. (1994). "Customer Loyalty: Toward an Integrated Conceptual Framework", *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol.22, No.2, ss. 99-114.
14. Akım F. (2010). "Sağlık Alanında Gerçekleştirilen Sosyal Sorumluluk Kampanyalarının Bireylerde Farkındalık ve Davranış Değişikliği Yaratma Etkisi: "Kalbini Sev Kırmızı Giy Kampanyası Üzerine Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, s. 38, ss. 5- 20.
15. Özgen E. (2006). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri*, Mavi ağaç Yayıncılık: İstanbul.
16. AHMADOV Fariz, ve Gülşen MEMMEDOVA, (2016), "Azerbaycan'da Yöneticilerin Yerel İşletmelerde Örgütsel Bağlılık Üzerinde İnceledikleri Stratejiler Üzerinde Analiz.", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Ciep Özel Sayısı)*, ss.175-187.

U.I.Zeynalova

PhD student, Azerbaijan State University of Economics

Impact of corporate social responsibility activities on customer loyalty

Abstract

The concept of corporate social responsibility is one of the most relevant topics in recent years. Corporate social responsibility considers the impact of business on organizational stakeholders, i.e. employees, suppliers, customers and local community, when making its decisions and implementing its policies. Therefore, the area of corporate social responsibility plays an important role in giving confidence to employees and customers, gaining a place in the market, protecting corporate reputation and redefining the organizational mission. Corporate social responsibility activities also have a special role in building customer loyalty, customer trust and corporate image.

The main purpose of the article is to determine how corporate social responsibility activities affect customer loyalty.

Key words: *corporate social responsibility, loyalty, customer loyalty.*

У.И.Зейналова

докторант, Азербайджанского Государственного Экономического Университета

Влияние мероприятий в области корпоративной социальной ответственности на лояльность клиентов

Резюме

Концепция корпоративной социальной ответственности является одной из самых актуальных тем последних лет. Корпоративная социальная ответственность учитывает влияние бизнеса на заинтересованные стороны организации, то есть сотрудников, поставщиков, клиентов и местное сообщество, при принятии решений и реализации политики. Поэтому сфера корпоративной социальной ответственности играет важную роль в придании уверенности сотрудникам и клиентам, завоевании места на рынке, защите корпоративной репутации и переопределении организационной миссии. Мероприятия по корпоративной социальной ответственности также играют особую роль в формировании лояльности клиентов, доверия клиентов и корпоративного имиджа. Основная цель статьи - определить, как деятельность по корпоративной социальной ответственности влияет на лояльность клиентов.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, лояльность, лояльность клиентов.

А.Г.Ибрагимов
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
ibragimov.anar05@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 10.02.2023

The article was received by editorial board on 10.02.2023

Статья принята к печати 10.02.2023

ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА СТРАН

Резюме

Азербайджан обладает значительными запасами углеводородного сырья, что превращает данное государство в место пересечения интересов различных стран и региональных объединений.

В этих условиях Азербайджану важно выстраивать свою внешнюю экономическую политику с учетом множества факторов. Более того, возросшая геополитическая напряженность ставит перед страной новые вызовы. По сути западная часть постсоветского пространства стала объектом противостояния структур европейской и евразийской интеграции, о синхронизации которых в условиях политического положения между Украиной и России не представляется возможным говорить. В этих условиях Азербайджан принципиально стремится проводить прагматичную и самостоятельную политику, направленную на развитие собственных суверенных интересов.

В постсоветский период политика Азербайджана в сфере топливно-энергетического комплекса основывается на принципах деполитизированного, прагматичного и взаимовыгодного сотрудничества. В этом сотрудничестве значительную роль играет Турция в роли стратегического партнера. В то же время значительная взаимозависимость интересов позволяет утверждать об их последовательном и устойчивом международном сотрудничестве в сфере ТЭК.

Ключевые слова: экономика, международное сотрудничество, геополитика.

ВВЕДЕНИЕ

Международное сотрудничество Азербайджана в топливно-энергетическом комплексе оказалось прочно погружено в сложный геоэкономический и геополитический контекст. В этих условиях от стратегии Азербайджана в значительной степени зависит направление, характер и тональность международного сотрудничества в сфере ТЭК на постсоветском и, шире евразийском пространстве.

Важнейшей задачей в настоящее время является теоретическое обоснование стратегии устойчивого развития топливно-энергетического комплекса Азербайджанской Республики, охватывающей ключевые рычаги регулирования на всех уровнях этой сложной социально-экономической системы, выявление взаимодействия внешних и внутренних факторов, определяющих конечные результаты функционирования комплекса.

Обеспечение процесса устойчивого развития базируется как на глобальных факторах, так и на учете специфики каждой страны, ее человеческого потенциала, природных, транспортных и других условий, в общем, всего того, что обеспечивает воспроизводственный процесс – основу системы устойчивого развития. Экономический механизм, используемый при этом, должен обеспечить управление устойчивостью нацио-

нальной экономики, защиту собственности во всех ее формах, создание надежных условий и гарантий для предпринимательской активности, сдерживание факторов, способных дестабилизировать ситуацию.

Топливо-энергетический комплекс

Еще со времен первобытного общества человеческое существование, выживание и борьба за жизнь тесно связаны с получаемыми от природы энергетическими ресурсами и их использованием. На самом деле своим становлением как человека человек с древних времен обязан существующим энергетическим ресурсам. И он может удовлетворить свои потребности только в той области, где есть энергия. Чем проще и легче получать энергию, тем выше уровень жизни людей и благосостояние общества. Такие РЭС имеют большую роль в долгой жизни человека. Первое открытие человеком огня, его использование и умение хранить огонь считаются величайшим интеллектуальным скачком, когда-либо сделанным человеком. Первым энергетическим скачком стало использование дерева и других растительных материалов в качестве источника человеческой энергии и силы собственных рук человека. Примерно в средние века люди научились использовать рабочий скот, ветер, воду, дрова, уголь и другие природные минеральные топливные ресурсы (нефть, сланцы, торф). В этот период потребление энергии увеличилось примерно в 10 раз по сравнению с первобытным сообществом. Современное человечество в индустриальном обществе потребляет более чем в 100 раз больше энергии, чем первобытные люди, живет в четыре раза дольше и живет в несравненно более комфортных условиях (Nurəliyeva, 2010).

В современном мире быстро развивающаяся топливо-энергетическая промышленность, формируя ядро развития основных направлений промышленности, определяет прогресс общественного производства. Энергетика, являющаяся одним из факторов, оказывающих негативное воздействие на окружающую среду, входящую в состав биосферы, и на жизнь и деятельность человека, отстает от других направлений развития в развитых (индустриальных) странах мира. С сожалением констатирую, что и развивающаяся промышленность, и энергетика, прошедшая это развитие своими темпами, сегодня продолжают создавать экологические проблемы.

Воздействие энергии на окружающую среду различно:

- в атмосферу - используя кислород, выделяя в воздух токсичные и безвредные газы, влагу, пепел и другие химические соединения;
- гидросфера - использование воды в промышленности и быту, создание водохранилищ и каналов, изменение естественного стока воды, сброс воды, загрязненной грязью и токсическими веществами, жидкими отходами;
- в литосферу - изменение природных ландшафтов, использование и загрязнение ископаемых топливных ресурсов, засоление почвы, выделение ядовитых веществ (ядов);
- Биосфера - путем уничтожения природных организмов, изменения абиотических факторов и предотвращения прямого воздействия поллютантов на живые организмы, нарушения деятельности направленных звеньев в экосистемах.

В силу перечисленных причин поиск оптимального способа эффективного использования топливо-энергетических ресурсов и при этом с минимальным ущербом для окружающей среды остается общеприоритетным вопросом среди стран мира.

Экономика стран мира очень диверсифицирована и отличается по размерам по сравнению друг с другом. У каждой страны есть базовые принципы, на которых строится ее экономика, которые также можно сегментировать. Так, если какая-то часть стран мира развивалась на основе природных ресурсов, то часть продвинулась вперед за счет факторов науки, техники и человеческого капитала. Статистические данные доказывают, что в основе большинства экономик лежит односторонняя, то есть экономика, зависящая от природных

ресурсов. Однако если мы посмотрим на мировую практику и на то, что произошло в экономическом ландшафте нашей республики в 2015 году, то можно сделать вывод, что одностороннее экономическое развитие создает зависимость от ресурсов и парализует экономику при любых рыночных изменениях.

Источники энергии на нашей планете можно разделить на две большие группы: возобновляемые и невозобновляемые источники энергии. К возобновляемым источникам относятся все виды энергии, непрерывно действующие в биосфере Земли. К ним относятся солнечная энергия, энергия ветра, энергия океана и гидроэнергетика рек.

К невозобновляемым источникам энергии относятся нефть, газ, торф, уголь и др. виды ископаемого топлива, включая атомную и атомную тепловую энергию. Такие энергоресурсы вызывают дополнительное потепление среды, в которой они существуют, то есть в результате использования этих ресурсов. Таким образом, этот вид тепла называется добавочным теплом, и в некоторых случаях энергия, выделяющаяся при их работе, добавляется к природной энергии, нагревающей нашу планету от Солнца, что вызывает дополнительный нагрев нашей планеты. Это очень негативно сказывается на экологическом балансе. Напротив, при использовании возобновляемых источников энергии эта энергия не приводит к дополнительному нагреву планеты. Повышение средней температуры биосферы на 10°C может привести к глобальным катастрофам в климате Земли, а также в животном и растительном мире (Məmmədov, Xəlilov, 2006).

Опыт использования возобновляемых источников энергии в мире достаточно обширен и эффективен.

Основным фактором увеличения производства энергии является увеличение численности населения и прогресс качества жизни, который тесно связан с количеством потребляемой энергии на человека. В настоящее время каждый житель населения Земли получает около 2 кВт энергии в сутки. Однако эталон качества жизни человека характеризуется мощностью 10 кВтч. Некоторые развитые страны добились этого. В промышленно развитых странах потребление электроэнергии населением на душу населения в 14 раз больше, чем в развивающихся странах.

За последние 20 лет мир вокруг нас сильно изменился, а технологии в целом стали главным ведущим оружием экономического и социального развития. Стремительное развитие информационных технологий во всем мире не только изменило образ мышления общества, но и изменило направление его деятельности. Все технологии, работающие на электричестве, снова увеличивают долю источников энергии в мировой экономике, увеличиваясь быстрее, чем общее энергоснабжение (ТЕЕ).

Рост населения земного шара наряду с факторами экономического и социального развития всегда был и будет одной из ведущих сил роста мирового спроса на энергию. Несмотря на то, что за последние два десятилетия население мира увеличилось на 1,5 миллиарда человек, общая тенденция роста населения снижается. Число людей без коммерческой энергии постепенно уменьшается, и по данным Всемирного банка это число составляет 1,2 миллиарда человек.

Следует отметить, что даже в промышленно развитых странах использование электроэнергии сильно различается. Например, в Норвегии на человека в год расходуется 25 000 кВтч электроэнергии. Это число составляет 16 тысяч в Швеции, 6 тысяч во Франции, 3 тысячи в Италии и всего 46 кВтч в Бангладеш (Məmmədov, Xəlilov, 2006).

Можно сделать вывод, что спрос на электроэнергию в будущем будет увеличиваться как для промышленно развитых стран, так и для развивающихся стран. За последние 200 лет мировое энергопотребление увеличилось в 30 раз и в 1994 г. составило 13,07 млрд т/год (тонна условного топлива - это мера энергии, равная 7 млрд кал или 29,3 млрд джоулей, что

составляет примерно 1 тонну высококалорийного топлива). -качество сжигаемого каменного угля соответствует количеству выделяемого тепла. В последние века прогресс в области топлива и энергетики не вызывал у людей никакого беспокойства, наоборот, оценивался как показатель высокого уровня развития этой мировой цивилизации. Однако так продолжалось не всегда, поэтому уже в конце 70-х годов появились серьезные сведения о масштабном антропогенном влиянии на климатическую систему планеты.

В настоящее время большая часть используемых в мире энергетических ресурсов, т.е. до 80 %, связана с использованием ресурсов органического ископаемого топлива (нефть, уголь, газ, торф), в том числе сравнительно небольшое количество энергии, получаемой в процессе горящих дров. Как мы знаем, это приводит к выбросу в атмосферу большого количества углекислого газа, который, в свою очередь, способен блокировать отражение солнечных лучей от Земли. В настоящее время также существует не малоинтересная с экологической точки зрения классификация первичных источников энергии, которая в свою очередь делится на коммерческие (торговые) и некоммерческие источники энергоносителей и газоконденсатные) газообразные (природные газ) топливо и первичная электроэнергия (атомная, гидроэлектроэнергия, тепловая, ветровая, геотермальная, солнечная, ветровая и волновая) коммерческие источники энергии. Под некоммерческими источниками понимаются другие источники энергии, в том числе дрова, сельскохозяйственные, промышленные и твердые бытовые отходы, рабочий скот и мускульная сила человека. Заметим, что 30% всей используемой энергии составляют коммерческие источники энергии. Это дает основание говорить о том, что мировая энергетика базируется на коммерческих источниках энергии. По некоторым данным, в середине 90-х годов 20 века мировое потребление коммерческой энергии составляло около 2,2 тонны на человека. Однако в ряде стран мира (центральная часть Африки, Юго-Восточная Азия, частично Центральная и Южная Америка) большинство населения поддерживает свое существование почти исключительно за счет некоммерческих источников энергии. В начале 50-х годов 20 века мировая энергетика характеризовалась ускорением темпов коммерческого использования энергии.

Влияние топливно-энергетических ресурсов на внешнюю экономическую политику государств

Энергетика считается главным направляющим (движущим) фактором развития всех отраслей промышленности, транспорта, хозяйства и сельского хозяйства, основой повышения производительности труда и благосостояния населения. Эта сфера оказывает сильное влияние на социально-экономическую и экологическую ситуацию в стране. Доля энергетических предприятий в загрязнении окружающей среды достаточно велика. В зависимости от типа энергетических устройств их действие различно.

Чем больше использование топливно-энергетических ресурсов стимулирует развитие экономики, тем больше оно делает ее зависимой от себя с социально-экономической точки зрения. Неоспоримым фактом является то, что в нашей стране и в мировой практике в целом существует реальность краха экономики, основанной на природных ресурсах, в долгосрочной перспективе. Как уже упоминалось, изменение цены на нефть является одним из чувствительных моментов как для стран мира, так и для экономики Азербайджанской Республики. Таким образом, большая часть доходов бюджета приходится на нефтегазовый сектор. Когда цены на нефть на мировом рынке падают, экономическая и социальная ситуация в стране меняется в негативную сторону. Мы были свидетелями этой сцены в 2015 году. Так, в результате резкого падения цен на нефть на мировом рынке в феврале и декабре произошла девальвация национальной валюты, что, в свою очередь, привело к затруднению выплаты банковских долгов населения при новых обменных курсах, массовое изъятие депо-

зитов, проблема ликвидности банков, невозможность погашения внешних долгов, цены, приводящие к инфляции, снижение доходов, снижение заработной платы и массовые увольнения в государственном и частном секторах. Все перечисленные проблемы развивались цепочкой и зависели друг от друга и привели к снижению социально-экономического положения и благосостояния населения в целом.

Экологические проблемы, вызванные использованием невозобновляемых источников энергии, и их последствия достаточно обширны. Как уже упоминалось, помимо истощения полезных ископаемых в невозобновляемой энергетике возникают и негативные последствия: атмосфера подвергается тепловому загрязнению, кислород атмосферы интенсивно потребляется транспортом и электростанциями, окружающая среда загрязняется вредными отходами. , а при использовании атомной энергии происходят техногенные катастрофы.есть опасность дачи.

Тепловые электростанции (ТЭС) считаются одним из наиболее широко используемых источников энергии в области энергетики, и их воздействие на окружающую среду обширно. Этот эффект зависит, в частности, от типа сжигаемого топлива. В качестве материалов, используемых на тепловых электростанциях, используются твердое топливо, уголь, торф, жидкое топливо и природный газ.

При сжигании твердого топлива выделяются летучая зола, сульфид и ангидрид серы, соединения фтора с оксидами азота, представляющие собой частицы несгоревшего топлива. Сюда же относятся газообразные продукты негорючего топлива. Зола-уноса богата веществами, поэтому в ряде случаев наряду с нетоксичными смесями встречаются и вредные смеси. Например, зола антрацита, обнаруженная в Донецке, содержит мышьяк даже в небольших количествах (Алиев, 2003).

Самым распространенным видом ископаемого топлива на нашей планете является уголь. По оценкам специалистов запасы угля всей планеты достигнут 500 лет. Этот вид топлива считается более экономичным, чем нефть. Также, в отличие от нефти, этот вид топлива более равномерно распределен по миру. Также возможно получение различных видов топлива из каменного угля, наиболее распространенным из которых является раствор синтетического жидкого топлива. Однако стоимость данного вида продукции очень высока. Также производственный процесс осуществляется под высоким давлением. Однако это топливо важно с экологической точки зрения, что можно считать его преимуществом. Итак, октановое число синтетического топлива высокое. Это, в свою очередь, делает его более чистым видом топлива с экологической точки зрения.

Еще одним топливным ресурсом, используемым в топливно-энергетическом комплексе, является торф. В результате такого использования он не оказывает положительного влияния на окружающую среду. В результате возникает ряд негативных ситуаций, таких как нарушение режима водной системы, изменение ландшафта и почвенного покрова в месте добычи торфа, ухудшение качества местных источников пресной воды, загрязнение атмосферы, ухудшение состояния флоры и фауны, условий жизни живых существ. На этом дело не заканчивается, транспортировка и хранение торфа также создает большие экологические проблемы.

Жидкие топливные ресурсы широко используются в промышленности и, в свою очередь, не проходят без негативного воздействия на окружающую среду. Так, при сжигании мазута в атмосферу выделяется ряд вредных смесей, к основным из которых относятся сернистый и сернистый ангидриды, окись азота, соли натрия, соединения ванадия, а также вещества, выделяющиеся при газоочистке. Кроме того, в результате сжигания жидкого топлива образуются зольные слои (кучи), которые покрывают большие

площади и постоянно загрязняют атмосферу, что вызывает смог и другие подобные проблемы. Жидкие топливные продукты не содержат летучей золы.

Оксиды азота являются основным загрязнителем атмосферы при сжигании природного газа. Выбросы оксидов азота попадают в атмосферу на тепловых электростанциях. Однако использование природного газа в этом процессе более эффективно. Потому что при сжигании бурого угля выбросы оксидов азота в среднем на 20% больше, чем у природного газа. Поэтому с экологической точки зрения использование природного газа в этом процессе более удобно. Таким образом, основным материалом, используемым в топливной части АЭС, считается уголь, нефть и нефтепродукты, природный газ, иногда древесина и торф, при этом следует отметить, что основными компонентами горючего материала являются углерод, водород и кислород (Алиев, Мирзоев, 2003).

К этому списку также можно добавить небольшое количество серы и азота. Также в этой группе могут быть обнаружены следы металлов и соединений металлов (в основном оксиды и сульфиды).

АЭС производят не только газообразные, но и большие объемы твердых отходов, таких как остатки обогащения угля, золы и шлаки. Состав каменноугольного концентрата, считающегося наиболее вредным из промышленных отходов, достаточно богат, в основном 55-60 % SiO_2 , 22-26 % Al_2O_3 , 5-12 % Fe_2O_3 , 0,5-1 % CaO , 4-4,5 % K_2O и Na_2O и состоит из до 5% С. И, конечно же, выброс этих веществ в окружающую среду вызывает масштабное загрязнение. Более четкое объяснение этому загрязнению можно дать так: сбрасываемые в пласты отходы пылятся, дымят и негативно влияют на атмосферу прилегающих территорий и вызывают различные заболевания. В современное время прежде всего в результате сжигания и эксплуатации ископаемого топлива для получения энергии, наша рукотворная цивилизация создает поток очень сильных восстановительных газов. В качестве статистической информации можно констатировать, что за 20 лет с 1970 по 1990 г. было добыто 450 млрд баррелей нефти, 90 млрд тонн угля и 11 триллионов кубометров газа было сожжено и использовано, что оказывает разрушительное воздействие на окружающую среду (Алиев, 2010).

Основу состава этих отходов составляет углекислый газ, количество которого составляет 1 млн тонн, а если перевести его в углерод, то он равен 1 Мт (МТ-млн тонн). ТЭС также наносят вред окружающей среде через сточные воды. С этими водами в окружающую среду выбрасывается 66 тонн органических веществ, 26 тонн хлоридов, 82 тонны серной кислоты, 41 тонна фосфатов и около 500 тонн взвешенных веществ. АЭС часто богаты золой, содержащей радиоактивные вещества. Эта зола также содержит высокие концентрации тяжелых металлов. Для работы угольных ТЭЦ необходимо 3,6 млн тонн угля, 150 м³ воды и около 30 млрд м³ воздуха. Воздействие на окружающую среду АЭС, действующей уже несколько лет, равносильно воздействию вулкана на окружающую среду. Однако отличие состоит в том, что при активной деятельности вулкана выброс большого количества продуктов в окружающую среду происходит однократно в течение определенного периода, АЭС выполняют эту работу постоянно. Для сравнения можно отметить, что деятельность вулканов в природной среде в течение десяти тысяч лет, в результате хозяйственной деятельности человека, в основном за счет сжигания ископаемого топлива и выброса парниковых газов, не могла иметь такого заметного эффекта. на атмосферу через 100-200 лет (Дюмулен, 2008).

В общем, большая часть топлива в силовой установке сжигается напрасно (неэффективно). То есть КПД силовых установок составляет всего 30-40%. Однако полученная энергия так или иначе используется и в конечном итоге превращается в тепло-

вую энергию. Это означает, что в биосферу и окружающую среду поступает не только химическое загрязнение, но и тепловое загрязнение. Газовые, жидкие и твердые загрязняющие вещества и отходы энергетических объектов распространяются двумя потоками, вызывая глобальную, а также региональную и локальную изменчивость. Упомянутая ситуация также имеет место в различных секторах экономики, но все же энергетика и сжигание ископаемого топлива выступают источником глобального загрязнения во всем мире. Эти газы проникают в атмосферу и в результате их накопления вызывают изменение газового состава атмосферы, в том числе изменение концентрации парниковых газов, создающих эффект нагрева. В результате этих мероприятий существенно изменился и газовый состав атмосферы в отрицательную сторону, образовались практически не встречавшиеся ранее газы типа хлорфторуглеродов (фреонов). Эти газы, выступая в роли глобальных загрязнителей, обладают высоким согревающим эффектом и участвуют в разрушении озонового слоя стратосферы, что считается одной из самых больших угроз.

В целом можно отметить, что на современном этапе на АЭС приходится 20% всех вредных промышленных отходов, выбрасываемых в атмосферу. Они оказывают опасное воздействие не только на географический регион, в котором расположены, и его среду обитания, но и на биосферу в целом. Сточные воды тепловых электростанций также содержат большое количество вредных веществ. К ним относятся ванадий, никель, фтор, фенолы и нефтепродукты. Когда эти сточные и дождевые воды, стекающие с территории, сбрасываются в водоемы, они отрицательно влияют на качество воды в них, а также вызывают гибель гидробионтов. Загрязнение воды также происходит в результате повышения температуры водоемов и нарушения естественного гидротермического режима местности. Интенсивными становятся процессы цветения воды, снижается растворимость этих газов в воде, изменяются физические свойства воды в целом, ускоряются все химические и биологические процессы в воде и т. д. В результате прогрева водоема снижается степень прозрачности воды в этой зоне и ускоряется процесс разложения легкоокисляемых веществ. В таких водоемах скорость фотосинтеза значительно снижается.

Атомные электростанции (АЭС) широко используются в различных странах мира, а атомная энергетика считается одним из самых перспективных источников энергии в наше время. Главной особенностью ядерного топлива является то, что оно имеет относительно большой запас, но, к сожалению, характеризуется и способностью оказывать негативное воздействие на окружающую среду. Еще одним преимуществом их строительства можно считать возможность не подключать АЭС к ядерным площадкам. Так, поскольку АЭС имеют небольшой объем, больших затрат на их транспортировку не требуется. Чтобы отметить эффективность этого поля, достаточно подчеркнуть, что топливо, полученное из 1000 тонн каменного угля, равно количеству энергии, полученному всего из 0,5 кг ядерного топлива. Многолетний опыт стран мира дает основание сделать вывод, что даже если эксплуатация и использование атомных электростанций не оказывает существенного воздействия на окружающую среду, это воздействие может быть разовым и масштабным.

Говоря об экологической «безопасности» АЭС, упоминалось, что этот вопрос имеет внезапную и разрушительную силу. До мая 1986 г. 400 действующих в мире АЭС не повышали фон радиоактивности более чем на 0,02 %, давая более 17 % электроэнергии. До Чернобыльской катастрофы на атомных электростанциях бывшего СССР было очень мало производственного травматизма по сравнению с другими производственными районами (Бабаева, 2013).

Всего за 30 лет до трагедии в результате аварий из-за нерации погибло 17 человек. После 1986 года его справедливо связывают с аварией, создавшей экологическую опасность

для АЭС. Хотя вероятность аварии на АЭС при развитии новых технологий очень мала, она не является исключением. В этом контексте самой крупной аварией считается страшная трагедия, случившаяся на 4-м блоке Чернобыльской АЭС.

Ущерб, причиненный аварией на Чернобыльской АЭС, достаточно масштабен. Это трагически сказалось на экологии и жизни людей, проживающих в окрестностях, и вызвало ряд лучевых заболеваний, следы которых продолжают проявляться даже спустя годы. На момент аварии радиоактивному заражению подверглась территория в радиусе около 2000 километров, которая охватила более 20 стран, пострадали 11 областей бывшего СССР, в которых проживало 17 миллионов человек. Всего площадь зараженного района составила более 8 млн га или 800 000 км². В этом страшном событии погиб 31 человек, более 200 человек получили опасную дозу радиации, что в итоге привело к лучевой болезни. Сразу после катастрофы из более опасной зоны (30 км) было эвакуировано 115 000 человек. По официальным данным, количество погибших, раненых и перемещенных лиц увеличилось даже после инцидента. А еще страшнее то, что имело место распространение радиоактивных веществ ветром, пожарами, движением транспорта и т.д. благодаря чему ареал загрязнения еще больше расширился. Последствия аварии и вызванные ею тяжелые заболевания оказали и продолжают оказывать влияние на жизнь нескольких поколений. Эта авария стала тревожным звонком для ряда стран, и в результате, сразу после трагедии, программа строительства атомных электростанций была временно приостановлена в ряде стран по настоянию общества, но даже накануне атомная энергетика продолжала свой путь развития в 34 странах. В 1990 г. введено в эксплуатацию 10 новых АЭС с подключением к электрическим сетям. По данным на конец 2000 г. в мире эксплуатируется 436 блоков АЭС. Несмотря на все опасности, строительство АЭС продолжается.

Всего на действующие АЭС приходится 17% мирового производства энергии. В среднем 50% электроэнергии в мире производится только на АЭС Западной Европы. Для сравнения отметим, что если бы все действующие сейчас АЭС были заменены ТЭС, то мировой экономике, всей нашей планете и каждому человеку в отдельности был бы нанесен непоправимый ущерб. Этот результат также основан на том, что энергия, получаемая от АЭС, также предотвращает ежегодный выброс в атмосферу Земли 2200 млн тонн углекислого газа, 90 млн тонн оксида серы-2 и 40 млн тонн оксида азота в атмосферу Земли. сжигание органического топлива на АЭС (Гусейнов, 2016).

Международное экономическое сотрудничество

С конца прошлого века все возрастающая роль энергетического фактора в глобальном пространстве, возможности решающего влияния на происходящие в мире события и процессы сделали этот фактор одним из главных приоритетов, определяющих политический ландшафт. нашей планеты. Не случайно понятие сверхдержавы сегодня определяется такими важными показателями, как широкий доступ к источникам энергии, способность контролировать рынки нефти и газа, маршруты транспортировки энергопродуктов, а не наличие больших территориальных границ и мощного арсенала оружия.

Добившись государственной независимости на столь сложном и сложном этапе истории, Азербайджан с его богатыми природными энергетическими ресурсами с первых дней независимости столкнулся с необходимостью принятия правильных стратегических решений в этом направлении, чтобы не стать возможным полем битвы крупных геополитических держав. Привлечение зарубежных партнеров для реализации богатого энергетического потенциала республики, решения вопросов бесперебойного снабжения экономики и населения страны топливно-энергетическими ресурсами, обеспечения энерге-

тической и политической безопасности Азербайджана и др. вопросы, подобные этим, выделялись как задачи, ставшие неотложными в силу той же необходимости.

Учитывая, что обеспеченность экономики топливно-энергетическими ресурсами и энергоэффективность считаются важными показателями уровня развития государства, возникает необходимость расширительного толкования важности вопросов энергетики для только что вышедшей независимой республики. Советская административная система и пошла по пути свободной рыночной экономики как будущей модели развития. Азербайджан должен был своевременно и гибко ответить на вызовы новой эпохи, заняв свое место среди стран мира, обладающих богатыми углеводородными энергоресурсами.

В первые годы независимости страна была вовлечена в региональный конфликт, 20 процентов ее территории были оккупированы, в условиях многочисленных внутренних проблем и многочисленных угроз извне, и в то же время в очень сложной геополитической ситуации, необходимо было создать Азербайджан как независимое государство и добиться его социально-экономического развития, настойчиво продолжать процесс правового государственного строительства, проводить демократические реформы, поднять страну на позиции ведущего государства в регионе. Требовались умелые руки, глубокий ум, решительные шаги и твердая политическая воля. Гейдар Алиев был таким лидером в жизни независимого Азербайджанского государства.

Напомним, что, несмотря на большое экономическое и политическое значение нефтяного фактора для страны, энергетическая политика Азербайджана не существовала до середины 90-х годов прошлого века, а в первые годы независимости, которые были полны трудностей, перспективы использования энергетического потенциала страны во многих случаях ограничивались воображением. Основу энергетической политики Азербайджана заложил общенациональный лидер нашего народа Гейдар Алиев. Создание, развитие и реализация современной энергетической политики независимого Азербайджанского государства напрямую связаны с именем и беспримерными заслугами Гейдара Алиева. 20 сентября 1994 года основы нефтяной стратегии Азербайджана были заложены подписанием Соглашения о разделе продукции (СРП), которое предусматривает совместную разработку месторождений Азери-Чираг-Гюнешли с иностранными компаниями и известно как «Контракт о разделе продукции». «Контракт Века» - из-за его исторической и политической значимости. Выступая на церемонии подписания «Контракта века», великий лидер Гейдар Алиев сказал: «Сделав такой шаг, мы демонстрируем, что Азербайджан является открытой страной для мира и мировой экономики. Подписав это соглашение, мы еще раз демонстрируем миру, что суверенные права Азербайджанской Республики установлены, что Азербайджан полностью независим и что наш народ владеет своими собственными ресурсами. Подписанием этого соглашения мы создаем отношения между Азербайджанской Республикой и развитыми странами мира, их крупнейшими компаниями... Подписанием этого соглашения мы открываем большой путь для иностранных инвестиций в Азербайджан» (Гусейнов Д.Р. 2017: с.101).

С реализацией первого крупномасштабного проекта на Каспии была заложена основа международного сотрудничества, мобилизованы богатые ресурсы огромных нефтегазовых месторождений Азербайджана. Такое сотрудничество с наиболее влиятельными и высокотехнологичными нефтяными компаниями, представляющими 7 стран мира, дало мощный импульс развитию нефтегазовой отрасли нашей страны и реконструкции существующей инфраструктуры в этой сфере. Это соглашение создало благоприятные условия для быстрой реализации других глобальных энергетических и транспортных коридорных проектов в регионе.

Картина развития, определенная этим историческим шагом, еще раз конкретизировала основные приоритеты энергетической политики независимого Азербайджанского государства. Следует отметить, что энергетическая политика страны является одной из основных составляющих ее внешней и внутренней политики, и именно это учитывается как важный фактор в энергетической политике Азербайджанского государства.

Внутренние и внешние приоритеты энергетической политики Азербайджана, результаты, достигнутые по каждому из них за последние десятилетия, показывают, насколько мудро выдвигалась эта политика. Полное удовлетворение потребности нашей страны в энергоресурсах, обеспечение энергетической безопасности, приумножение запасов углеводородов и увеличение добычи нефти и газа, разведка и разработка новых месторождений нефти и газа, экономия энергии и ресурсов при добыче, транспортировке, переработке и потреблении углеводородных ресурсов, новые технологии в этой области, увеличение производственных мощностей в области производства энергоресурсов за счет применения современных технических средств, обеспечение надежной и бесперебойной работы топливно-энергетического комплекса являются основными направлениями отечественной энергетической политики. При этом развитие альтернативных источников энергии и вопросы охраны окружающей среды были выдвинуты в качестве одного из основных приоритетов этой политики.

В цели и задачи внешней энергетической политики Азербайджана входит дальнейшее повышение его статуса в этой сфере, привлечение иностранных инвестиций в разработку углеводородных ресурсов, надежная транспортировка энергии для экспорта энергоресурсов на мировые рынки, показывая место и роль Азербайджана как одного из крупнейших производителей и поставщиков энергоресурсов в мировую экономику, включает создание коридоров. Обеспечение активного участия нашей страны в международных энергетических проектах, осуществление обмена энергоресурсами методом своп, защита энергетической безопасности, мира и стабильности в Каспийском регионе – важные направления внешней энергетической политики, определенные великим лидером Гейдаром Алиевым.

Стратегические цели, поставленные этой политикой, а также решение электроэнергетики, альтернативных источников энергии, энергоэффективности и других подобных вопросов, не отраженных в нефтяной стратегии, обусловили необходимость формирования центрального органа исполнительной власти, реализующего государственную политику и регулирование в сфере энергетики. Исходя из этой необходимости, Указом Президента Азербайджанской Республики № 458 от 18 апреля 2001 года было создано Министерство топлива и энергетики. Название Министерства было изменено 6 декабря 2004 года и определено как Министерство промышленности и энергетики. На основании соответствующего Указа Президента Азербайджанской Республики от 22 октября 2013 года было создано Министерство энергетики. Положение о Министерстве энергетики, в структуру которого входят Центральный аппарат, Государственное управление по контролю за энергетикой и Государственное управление по контролю за газом, утверждено Указом Президента Азербайджанской Республики № 149 от 11 апреля 2014 года (Гусейнов, 2017).

ВЫВОДЫ

В итоге двустороннее межгосударственное экономическое сотрудничество сводится к выработке общей политики в области различных сфер: торговли, миграции капиталов, трудовых ресурсов, таможенных тарифов и др. Таким образом, совокупность определенных условий, институтов, механизмов и инструментов и определяют ту внешнюю среду, в

которой происходит экономическое сотрудничество двух государств. При этом среда может иметь разную степень благоприятствования, что будет непосредственно сказываться на интенсивности экономического взаимодействия.

Список использованной литературы:

1. Məmmədov Q., Xəlilov M. (2006), *Ekologiya, ətraf mühit və insan*. Elm, 101 səh.
2. Nürəliyeva R.N. (2010), *Azərbaycanın yanacaq-enerji kompleksinin inkişafının iqtisadi-ekoloji problemləri*. Bakı, Elm, 125 səh.
3. Алиев И. (2003), Каспийская нефть Азербайджана. М., Известия, 151 стр.
4. Алиев Н. (2010), Нефть и нефтяной фактор в экономике Азербайджана в XXI веке. Баку, 244 стр.
5. Алиев Н.А., Мирзоев М.А. (2003), Перспективы освоения углеводородных ресурсов и некоторые аспекты проблемы правового статуса Каспийского моря. Баку, издательство «Азербайджан», 151 стр.
6. Бабаева А. Н. Отраслевая структура промышленности Азербайджана в спектре национальных экономических интересов. Инвестицп: практика No 12/2013 -[электронный ресурс]: - URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2013/23.pdf
7. Гусейнов Д.Р. Состояние и основные направления международного сотрудничества в сфере топливно-энергетического комплекса Азербайджанской Республики. Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. 2016. № 4.
8. Гусейнов Д.Р.О. (2017), Влияние нефтегазового сектора на экономическое развитие Азербайджанской Республики в начале XXI века. Актуальные вопросы экономики и управления Материалы I Международной научно-практической конференции. 141 стр.
9. Дюмулен И.И. (2008), Всемирная торговая организация. Экономика, политика, право. ВАВТ, М. 120 стр.
10. Тинберген Я. (2006), Предложения по поводу международной экономической политики//Вехи экономической мысли. Т. 6. Международная экономика. под ред. А. П. Киреева. М., ГУ ВШЭ, 182 стр.

A.Q.İbrahimov

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Ölkələrin beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığının təhlil edilməsinin əsasları

Xülasə

Azərbaycanın əhəmiyyətli karbohidrogen xammalı ehtiyatları var ki, bu da bu dövləti müxtəlif ölkələrin və regional birliklərin maraqlarının kəsişdiyi məkana çevirir.

Bu şəraitdə Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətini bir çox amilləri nəzərə almaqla qurması vacibdir. Üstəlik, artan geosiyasi gərginlik ölkə qarşısında yeni problemlər yaradır. Əslində, postsovet məkanının qərb hissəsi Avropa və Avrasiya integrasiya strukturları arasında qarşıdurma obyektinə çevrilib, Ukrayna və Rusiya arasında siyasi vəziyyəti nəzərə alaraq, bu, sinxronlaşdırıla bilməz. Bu şəraitdə Azərbaycan əsaslı şəkildə öz suveren maraqlarını inkişaf etdirməyə yönəlmiş pragmatik və müstəqil siyasət yürütməyə çalışır.

Postsovet dövründə Azərbaycanın yanacaq-energetika kompleksi sahəsində siyasəti siyasətdən kənarlaşdırılmış, pragmatik və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanır. Türkiyə bu əməkdaşlıqda strateji tərəfdaş kimi mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, maraqların

əhəmiyyətli dərəcədə qarşılıqlı asılılığı bizə yanacaq-energetika sektorunda onların ardıcıl və davamlı beynəlxalq əməkdaşlığını təsdiq etməyə imkan verir.

Açar sözlər: iqtisadiyyat, beynəlxalq əməkdaşlıq, geosiyasət.

A.G.Ibragimov

master student, Azerbaijan State Economic University

Bases of research of international economic cooperation of countries

Abstract

Azerbaijan has significant reserves of hydrocarbon raw materials, which makes this state a place of intersection of interests of various countries and regional associations.

Under these conditions, it is important for Azerbaijan to build its foreign economic policy taking into account many factors. Moreover, the increased geopolitical tension poses new challenges for the country. In fact, the western part of the post-Soviet space has become an object of confrontation between the structures of European and Eurasian integration, which, given the political situation between Ukraine and Russia, cannot be synchronized. Under these conditions, Azerbaijan fundamentally seeks to pursue a pragmatic and independent policy aimed at developing its own sovereign interests.

In the post-Soviet period, Azerbaijan's policy in the field of the fuel and energy complex is based on the principles of depoliticized, pragmatic and mutually beneficial cooperation. Turkey plays a significant role in this cooperation as a strategic partner. At the same time, a significant interdependence of interests allows us to assert their consistent and sustainable international cooperation in the fuel and energy sector.

Key words: economics, international cooperation, geopolitics.

A.Ə. Ağayev
magistrant, Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
aghayev.aykhan.2101@atmu.edu.az

Məqalə redaksiyaya daxil olub 01.01.2023

The article was received by editorial board on 01.01.2023

Статья принята к печати 01.01.2023

HAVA NƏQLİYYATININ BEYNƏLXALQ TURİZMİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Xülasə

Hava səyahətləri və beynəlxalq turizm ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Sonuncu, aviasiyada dəyişikliklərin böyüməsinə və stimullaşdırılmasına, xüsusən də yeni marşrutların inkişafı və yeni aviadaşıyıcıların yaradılması yolu ilə rəqabətin gücləndirilməsi baxımından əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Uçuşun əsasını aviasiya işgüzar səfərində və yeni dövlətlər haqqında öyrənməkdə tapmaq olar. Nəticədə, iyirminci əsrin ikinci yarısında aviasiyada edilən dəyişiklik bir irəliləyiş hesab olunur. Söhbət beynəlxalq turizmin çiçəklənməsinə imkan verən bu sənayenin tənzimlənməsindən gedir. Aviasiya sektorunun liberallaşdırılması turizmin inkişafı üçün bir sıra üstünlüklərə malikdir. Turizm tələbi rəqabətə davamlı dərəcələr və dünyanın müxtəlif hissələrinə daim artan hava əlaqəsi təchizatı səbəbindən genişlənir. Aviasiya turizminin inkişafına mane olan maneələr arasında bir çox ölkələr üçün viza rejiminin davam etdirilməsi, terror aktlarının baş vermə ehtimalı, turizm strukturunda bir sıra elementlər, təhlükəsizliklə bağlı narahatlıqlar var. Avropaya gəlincə, Avropa Birliyinin ümumi siyasətinin qurulması ilə turizm sənayesi çiçəklənməyə başladı. Daxili maneələrin aradan qaldırılması və insanların, malların və kapitalın sərbəst hərəkətinin tədricən qəbul edilməsi Aİ-də turizm tələbatı artırır. Avropa bütün dünyada məşhur turizm məkanıdır.

Açar sözlər: turizm, Aviasiya, Avropa birliyi, beynəlxalq turizm, Avropa.

GİRİŞ

Hava səyahətləri və beynəlxalq turizm ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Sonuncu, xüsusilə yeni marşrutların açılması və ya yeni daşıyıcıların artması ilə rəqabətin artırılmasına gəldikdə, aviasiyada dəyişikliklərin böyüməsinə və stimullaşdırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Hava nəqliyyatı isə cari qloballaşma proseslərinin mühüm tərkib hissəsidir və qlobal iqtisadiyyat daxilində beynəlmilləşmə asılılığının genişlənməsi səbəbindən o, yeni problemlərə açıqdır və müştərilərinin tələblərinə uyğunlaşır. Missiyası hava nəqliyyatının inkişafını dəstəkləmək və bununla da milli iqtisadiyyatı və onun bir çox regionlarını yaxşılaşdırmaqdan ibarət olan ayrı-ayrı dövlətlər beynəlxalq turların artım potensialına təsir edən nəticələrdə mühüm rol oynayırlar. BMT-yə üzv dövlətlər beynəlxalq turizmin inkişafına uğurla töhfə vermək üçün ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrdə fəallığın səviyyəsini qiymətləndirmək və ya digər aspektləri nəzərə almaq tələbi ilə bağlı müvafiq makroiqtisadi məlumatlara malik olmalıdırlar.

Nəticədə, hava nəqliyyatında qlobal tendensiyaların artması və onların beynəlxalq turizmin inkişafına təsiri haqqında məlumatların verilməsi həyati əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, hava səyahətləri dünya üzrə bütün ziyarətçilərin yarısından çoxu üçün əsas nəqliyyat növüdür. Sual ondan ibarətdir ki, mülki təyyarələrin genişlənməsi turizm sektorunun böyüməsinə töhfə veribmi? Bu iki iqtisadi sektorun qarşılıqlı asılılığına hansı amillər təsir edir?

1. Hava nəqliyyatının beynəlxalq turizmlə əlaqəsi.

Ədəbiyyatda turizmin bir neçə tərfi var. Ümumiyyətlə, bu, yeni bir mühit, həyat təzi və ya mədəniyyət haqqında öyrənmək üçün könüllü əhalinin hərəkətlərinə aiddir. Turizm nəqliyyat əməliyyatları ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır və beləliklə, çoxsaylı nəqliyyat növləri nəticəsində inkişaf edir. Biz dövlətin hüduqlarından kənara çıxanda beynəlxalq turizm anlayışı ortaya çıxır.

Biznesin xarakterinə görə nəqliyyat milli və ya dünya miqyasında ola bilər. Hava nəqliyyatı uçuşlarının əksəriyyəti dövlətlər arasındadır, milli xidmətlər daşıyıcıya əlavə olaraq xidmət edir. Baxmayaraq ki, digər aviaşirkətlər yalnız daxili uçuşlar həyata keçirir. Bu, yalnız Çin və ya ABŞ kimi nəhəng daxili bazarı nəzərə alsaq faydalı olar. Bəzi hallarda, xüsusən də kiçik ştatlarda, dövlət xidməti öhdəliyinin bir hissəsi kimi həyata keçirilmədiyi halda (uçuşlar milli qanunvericiliyə əsasən həyata keçirilir və beləliklə, Hökumət və ya yerli özünüidarə tərəfindən maliyyələşdirilir) istisna olmaqla, daxili uçuşların sayı zərərsiz və məhduddur. Yalnız yerli əməliyyatlar üzrə ixtisaslaşan və həyata keçirən firmalar olsa da, onların bazar payı ümumiyyətlə aşağıdır (məsələn, bu cür yerli əməliyyatlarda ixtisaslaşan Braziliya hava daşıyıcısı Passaredo Linhas Aereas 2010-cu ildə Braziliya aviasiya sənayesinin 0,59 faizinə sahib idi). Uçuşun mahiyyəti işgüzar səfərdə və ya digər dövlətlər haqqında öyrənməkdə nümayiş etdirilir. Nəticədə, XX əsrin ikinci yarısında aviasiyada baş verən transformasiya bir irəliləyiş hesab olunur. Söhbət bu sektorun tənzimləməsinin ləğvindən gedir ki, bu da xarici turizmin inkişafına şərait yaradıb.

Aviasiya sektorunda liberallaşdırma prosedurları dünyanın müxtəlif yerlərində əhəmiyyətli dərəcədə irəliləmişdir. Liberallaşma dövlətin müxtəlif iştirakçıların əməliyyatlarında iştirakını azaltmaqla, ölkələr arasında mülki aviasiyanın inkişafı üçün maneələrin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Bir çox onilliklər ərzində hava nəqliyyatı ayrı-ayrı əyalət hökumətlərinin səltənəti idi və onun bütün elementlərini təyin edirdi: bağlantıların sayını, marşrutları və tarifləri. Bir çox ştatlarda nə yüksək tələbat olan uçuşları inkişaf etdirmək, nə də həyata keçirməklə yanaşı, sərfəli olmayan marşrutları saxlamaq kimi ümumi vərdiş var. Nəticədə beynəlxalq turizm aşağı inkişaf edən sənaye idi. Biletlərin baha olması və uçuşların nadir olması səbəbindən təyyarə aristokratik nəqliyyat növü, dəbdəbə hesab olunurdu. Əhalinin bir qisminin başqa bir ştata getməyə imkanı çatırdı. [6, s.44-46]

Liberallaşdırma prosedurları ABŞ-da 1978-ci ildə, daha sonra isə Avropa İttifaqında 1980-ci illərin ortalarında başlansa da, ötən əsr hava xidmətlərinə böyük tələbatı vurğuladı və nəticədə bazarın genişlənməsinə başlayan bir çox yeni daşıyıcıların yaranması ilə nəticələndi və aşağı qiymətə yer verilməyə başlandı. 1990-cı illərin əvvəlindən bu nümunələri qoruyub saxlayan beynəlxalq səyahətlərin artmasına səbəb oldu.

2010-cu ildə beynəlxalq turizm qlobal miqyasda 6,7% artıb. Ən yüksək artım tempi Asiya-Sakit Okean regionu (12,6%) və Yaxın Şərq regionunda (13,9%) olub. [1, s.5.] Dünya Turizm Təşkilatının hesablamalarına görə, 2010-cu ildə turistlərin sayı 935 milyon nəfər təşkil etmişdir. Proqnozlaşdırıldığı kimi, turizm növbəti illərdə də tədricən inkişaf edəcək. Bundan əlavə, hava səyahətləri hər il təxminən 4-5% artır.

Xüsusilə Asiya ərazisi (8%) və Yaxın Şərq (13%) hava nəqliyyatının genişlənməsinə mühüm təsir göstərmişdir.

Əvvəlki rəqəmlər hava səyahətləri ilə turizm arasında əhəmiyyətli korrelyasiya olduğunu göstərir. Turizmə marağı azaltmaq üçün hava səyahətinə tələbin azalmasına səbəb olan zəncirvari reaksiya da var. Bu, xüsusilə Misirə gedən turizmdə nəzərə çarpır. 2011-ci ilin əvvəlində (yanvar-fevral) Misirdə küçə iğtişaşları və nümayişlər ziyarətçilərin müvəqqəti təxliyəsi və ölkənin ən məşhur turizm istiqamətlərinə (Şarm-əş-Şeyx, Hurqada) uçuşların dayandırılması ilə nəticələndi. Bununla belə, 2011-ci ilin mart ayının əvvəlindən başlayaraq, siyasi vəziyyət tədricən yaxşılaşmağa başladı və aviaşirkətlər turistik məkanlara uçuşları bərpa etmək üçün zəhmətli prosesə başladılar. Bu yaxınlarda 2015-ci il oktyabrın 31-də Rusiyanın "Metrojet" aviadaşıyıcısının vurulması sübut edir ki, bu regionda hələ də sülh əldə olunmayıb. Təbii ki, son

hücuma bir çox səbəblərdən yaranan fərqli bir şərait səbəb olub, lakin bu, Misirə turist uçuşlarının müsbət reputasiyasını zəiflədir.

Suriyada mövcud qeyri-müəyyən siyasi mühit, 2015-ci ildə ilkin hərbi münaqişə, Suriya və ətraf mühitin fəaliyyətini zərərsizləşdirmək terror təşkilatları ilə terror aktları yaradan terror aktları turizmin bərpasının aradan qaldırılmasını son dərəcə çətin vəziyyətdədir. Afrika regionunu sabit saxlayaraq aydın olur ki, siyasi vəziyyət və turistlər üçün təhlükəsi olmayan bir dövlət yoxdur. Biz elə bir irəliləyirik ki, terror hücumları təhlükəsi hələ də çox realdır.[9]

2.Hava turizminin inkişafına mane olan amillər.

Bəzi ştatlarda turizmin inkişafı yalnız hava imkanlarından və mövcudluğundan asılıdır. Məsələn, Filippinə gələn bütün turistlərin 98%-i hava yolu ilə səyahət edir. Beləliklə, məhdudiyyət və ya həmin ölkə ilə hava əlaqələrinin bağlanması turizmdən də eyni asılılığa səbəb olardı.

Bununla belə, turizmin və beləliklə, hava nəqliyyatının və əksinə inkişaf edə biləcəyini şərtləndirən amillər var. Birinci, bir neçə dövlət tərəfindən viza tələbinin saxlanması. Bu maneənin aradan qaldırılması, şübhəsiz ki, öz töhfəsini verəcək turizmə tələbatın artmasına səbəb olacaqdır. Bir-birindən uzaq olan iki dövləti nəzərə alsaq, deməli, mümkünlüyü praktiki olaraq hava ilə səyahət olardı. Viza tələbinin saxlanması müasir dünyada iqtisadi maneə kimə görünür. Bu, adətən: zəngin dövlət – kasıb dövlət arasındakı münasibətlərdə olur. Daha inkişaf etmiş dövlətlər digər dövlətlərdən gələn vətəndaşların axınına qarşı öz vətəndaşları üçün bazar və iş yerlərini qoruyur. Bunun yoxluğu ölkədə yaşayan əhəlinin tələb iqtisadiyyatının normal fəaliyyətini poza və standartın aşağı düşməsinə səbəb ola bilər.

İkincisi, terror hücumları təhlükəsi. Bu element hələ də əksər Üzv Dövlətlərdə narahatlıq mənbəyidir turizmin və aviasiyanın maneəsiz inkişafı üçün dünyanın heç bir ölkəsi bu təhlükəni tam aradan qaldırmağa qadir deyil. Aviasiyanın mühafizəsinə cavabdeh olan orqanlar daim ayıq-sayıq olmalı və onlara cavab verməlidir potensial sui-qəsd cəhdi barədə hər hansı məlumatı yoxlamalıdır. Əsas prinsip, əslində, sayıqlıqdır. Terror aktından sonra Dünya Ticarət Mərkəzi və ABŞ-da Pentaqon 2001-ci ilin sentyabrında şəxsi çekləri artırdı və baqaj və təhlükəsizlik yoxlamaları gücləndirilmiş, eləcə də hava limanlarında təhlükəsizlik prosedurları modernləşdirilmiş və tətbiq edilmişdir bütün dünyada. Aviasiya və xüsusilə hava limanları hər zaman terroristlərin zehniyyətində böyük bir yer olacaq. Bütün aviasiyada yüksək təhlükəsizlik standartlarını qorumaq ağılabatan və zəruridir. Lakin hava yolu ilə səyahət edərkən beynəlxalq turizmin inkişafını nəzərə almaq lazımdır. Bu halda, 2004-cü ildə Aİ və ABŞ arasında şəxsi məlumatların emalı və ötürülməsinə dair müqavilə Avropa İttifaqının Ədalət Məhkəməsi tərəfindən ləğv edilmişdir - May 2006. İki maraqlı tərəf arasında sonrakı danışıqlar 2007-ci ilin iyulunda qəbul edilmiş yeni sazişə imzalanmışdır. [10]

Üçüncüsü, turizmin təşkili amillərinin toplusu. Bir dövlətin periferik vəziyyəti və ya müəyyən bir yer kimi problem deyil turistin ora hava yolu ilə gəlmək imkanı olduğu imkanlıdır. Hava limanının bölgə ilə əlaqəsi hər ikisi üçün faydalıdır. Hava nəqliyyatı sahəsində də yüksək standartların yaradılması turizmi stimullaşdırır. Təəssüf ki, hələ də nisbətən açıq və az sayda səbəb olan bir məhdudiyyət var və bunlarda: hava limanlarının əlçatan olmaması beynəlxalq turizmin inkişaf potensialından tam istifadə edilməməsinə səbəb olur.

3.Aviasiya turizminin inkişafını stimullaşdıran amillər.

Bu maneələrin aradan qaldırılması nəticəsində hava yolu sənayesi üçün faydalar əhəmiyyətli olacaqdır. Bütün aviasiya sektorunu əhatə edir və bu fəaliyyətlər nəticəsində aşağıdakı təsirlər yaranır:

- a) bütün sektorun inkişafı və bu fəaliyyətlər nəticəsində getdikcə daha çox hava daşıyıcıları olacaqdır. Dövlətlər arasında xidmətlər təklif etmək,
- b) xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi,
- c) ümumi təhlükəsizlik səviyyəsinin yüksəldilməsi;

d) artan tələbin öhdəsindən gəlmək üçün hava limanlarının modernləşdirilməsi və genişləndirilməsi sayəsində hava ilə səyahət tələbi artmışdır,

e) eyni zamanda ölkədə məşğulluğun artması nəticəsində işsizlik nisbətində azalma olacaq.

Liberallaşmadan turizmin inkişafı üçün çoxlu faydalar tapa bilərik. Rəqabətli qiymətlər və dünyanın müxtəlif yerlərinə davamlı artan hava əlaqəsi təklifi sayəsində turizm tələb artmaqdadır. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda qeyd olunan maneələrin aradan qaldırılması turizmin inkişafına müsbət təsir göstərə bilər. Öz aralarında viza rejimini ləğv edən Avropa İttifaqına üzv dövlətlər və üstünlük təşkil edən ərazidə daxili sərhəd nəzarəti institutunun ləğv edilməsi nümunəsini qeyd etmək lazımdır. Bu asanlaşdırma sayəsində üzv dövlətlər, yəni Şengen zonası arasında turizm inkişaf etdirilir. Getdikcə daha çox turist hava ilə səyahət edir, çünki bu, daha asan və çətin nəzarət proseduru olmadan gedir.

4. Avropa İttifaqında Hava Nəqliyyatının İnkişafı və Turizmə Təsiri.

COVID-19 böhranı aviasiya sənayesinə böyük təsir göstərərək Aİ-də sərnəşin axınının böhrandan əvvəlki səviyyəyə qayıtmasına səbəb oldu. Pandemiya aviasiya operatorlarının həyat qabiliyyətinə, eləcə də bazar strukturuna və hava əlaqəsinə təsir göstərmişdir.

2020-ci ilin aprel ayında global uçuş trafikində ən böyük azalma (-55%) oldu, trafik məlumatları 92,8% azaldı və nəticədə 1,7 milyon sərnəşin itkisi oldu. Təyyarənin yüklənmə əmsalı orta hesabla 50% ilə 60% arasında dəyişdi, ən aşağı nöqtə isə 27% idi. 2020-ci ilin sonuna qədər Avropanın ümumi donanmasının təxminən 51%-i dayandırılmışdı. Qlobal şəhər-cüt əlaqə də azalıb, unikal şəhər cütlərinin sayı 2020-ci ilin əvvəlindən bəri 36% azalıb. [2]

Bundan əlavə, Avropa aviaşirkətləri 22,2 milyard avro gəlir itkisinə məruz qalıb. Gündəlik hərəkətlər 2019-cu illə müqayisədə 73% azaldığından Avropa hava limanları 33,6 milyard avroya qədər itirmiş ola bilər. Bundan əlavə, Avropada 6,4 milyon birbaşa aviasiya və köməkçi-aviasiya işi itirilib və 2022-ci ilin əvvəlinə qədər daha 4,8 milyon işçi təhlükə altında olacağı təxmin edilirdi.

İqtisadi inkişafın dayanması, təhlükəsizlik standartlarının artan xərcləri və tez-tez dəyişən səyahət məhdudiyyətləri aviasiya sektorunun uzun bərpa dövrünə işarə edir.

Aviasiya sənayesinin canlanmasında ən mühüm dəyişənlərdən biri müştərilərin hava səyahətinə inamını bərpa etmək qabiliyyətidir. Söhbət səyahətə gəldikdə, araşdırmalar göstərir ki, avropalılar bilet qiymətindən daha çox gigiyenaya üstünlük verirlər.

Səyahətə davam etmək üçün PCR testinin təşviqi zəruri olsa da, istehlakçılar peyvənd olunmaq istərdilər, tercihen başqa insanların artıq peyvənd olunduğu yerlərə səyahət edərkən. AB daxilində COVID-19 peyvəndi kampaniyalarının yayılması 2021-ci ilin yayından başlayaraq Aİ daxilində səyahət üçün müsbət elementdir.[4]

Səyahətçilərin etibarını yaratmaq üçün müxtəlif yanaşmalardan istifadə edilə bilər. Başlayanlar üçün, özünəxidmət texnologiyasının qəbulu insanlar arasında lazımsız fiziki görüşləri azalda bilər. Müştərinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün gigiyenik prosedurlar ardıcıl olaraq aviasiya obyektlərində yerinə yetirilməli, ardınca isə etibarlı məlumat verilməlidir.

Bəzi müştərilər Üzv Dövlətlərin fərqli qəbul meyarlarının yaratdığı çaşqınlıq səbəbindən səyahətdən yayınırlar. Bu baxımdan, IATA Travel Pass Təşəbbüsü və chatbot texnologiyaları səyahətçilərə səyahət məhdudiyyətlərini öyrənməkdə kömək edə bilər. Bundan əlavə, Aİ Rəqəmsal COVID Sertifikatı Aİ Üzv Dövlətləri arasında immunizasiya, sınaq və bərpa üçün giriş maneələrinin azaldılmasında mühüm rol oynayacaq.

Pandemiya həm qısa, həm də uzunmüddətli perspektivdə aviasiya sənayesinə təsir edəcək inkişafı səbəb oldu. Təyyarə operatorları üçün maliyyə nəticələri hökumətin geniş tədbirlər görməsinə səbəb oldu. Sənayeni saxlamaq kritik olsa da, bu, aviaşirkətlər üçün uzunmüddətli maliyyə problemlərinə səbəb ola bilər.

Proqnozlara görə, istirahət səyahətləri işgüzar səfərlərdən daha tez bərpa olunacaq. Bu, aviaşirkətin uçuş iqtisadiyyatının yenidən qiymətləndirilməsini tələb edir ki, bu da biznes sinfinin ləğvi və ya əhəmiyyətli dərəcədə azalması və yeni marşrut şəbəkələrinin yaradılması ilə nəticələnə bilər. Bundan əlavə, hub-and-spoke konsepsiyası nöqtədən nöqtəyə uçuşlara artan tələbat təhlükəsi altındadır. Sonuncu birləşdirici uçuşlar üçün faydalı olsa da, bir nöqtədən nöqtəyə uçuşlar böyük mərkəzi qovşaqların olmasını tələb etmirdi. Nöqtədən-nöqtəyə uçuşlara tələbat artarsa, hub-and-spoke konsepsiyası köhnələ bilər və daha təvazökar aviasiya infrastrukturunun genişləndirilməsinə və daha kiçik hava limanlarına üstünlük verə bilər.

Şəbəkələr davamlı olaraq açılıb-bağlandığından, son anda təyyarə yolları dəyişdirilməli idi. Son dəqiqə dəyişikliklərinin öhdəsindən gəlmək üçün aviaşirkətlər, hava limanları və ANSP-lər daha çox cədvəl çevikliyi və gəlirin idarə edilməsinin təkmilləşdirilmiş planlamasını tələb edir.

Sənayeni canlandırmaq üçün davamlılıq siyasəti və tədbirləri də həyata keçirilməlidir. Buna baxmayaraq, aviasiya operatorlarının üzləşdiyi mövcud maliyyə çətinliklərini əks etdirmək üçün müəyyən məqsədlərə yenidən baxılmalıdır.

Nəhayət, üç növ məsləhət aviasiya sektoruna kömək etmək üçün vacibdir.

İlk öncə, sərnشینlərin hava səyahətinə inamını bərpa etmək tələbin bərpası üçün çox vacibdir. Bu məqsədlə, sanitariya qaydalarının icrasında ardıcılıq və müştərilərlə yaxşı ünsiyyəti təmin edən prosedurlar hazırlanmalıdır. Bundan əlavə, Aİ Rəqəmsal COVID Sertifikatı, səyahət paketləri və təşəbbüslər və rəqəmsal həllərin qəbulu turizmi artırma və sərnشینlərin etibarını bərpa edə bilər.

İkincisi, aviasiya sahəsində maraqlı tərəflər müxtəlif yollarla dəstəklənməlidir, o cümlədən aviasiya personalının immunizasiya planlarına daxil edilməsi, təhlükəsiz və etibarlı səyahətin təmin edilməsi üçün normaların birləşdirilməsi, COVID-19 testinin dəstəklənməsi və strateji planlaşdırma vasitəsilə hava nəqliyyatı biznesinin maliyyə dəstəyi.

Nəhayət, mövcud yaşıl keçid proqramları məqsədyönlü tədbirlər vasitəsilə təkmilləşdirilməlidir. Bu məqsədlə, AB maliyyəsinin düzgün bölüşdürülməsi, aviasiya sənayesinə dəstəyi təşviq edən təşəbbüslərlə birlikdə, müəyyən bazar sektorlarına qeyri-mütənasib zərər vermədən dekarbonizasiya hədəflərinin yerinə yetirilməsinə təminat verə bilər. [3]

5. Hava nəqliyyatının inkişafı ilə bağlı turizmin gələcəyi.

Hava səyahətləri inkişaf edən global turizm sənayesi üçün həyati əlaqələri təmin edir. Bütün beynəlxalq turistlərin yarısından çoxunun (58%) hava nəqliyyatı ilə səyahət etdiyi təxmin edilir, buna görə də aviasiya və turizm sənayesi davamlı inkişaf üçün bir-birindən asılıdır.

Turizm global iqtisadiyyata böyük töhfə verir. O, 319 milyon işi dəstəkləyir və dünya ÜDM-ə (global iqtisadiyyatın 10,4%-i) 8,8 trilyon dollar töhfə verir. Dünya Səyahət və Turizm Şurası 2029-cu ilə qədər turizmin global miqyasda 421 milyon iş yeri təmin edəcəyini gözləyir.

Turizm bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, xüsusən turistlərin davamlı axınına əsaslanan mənbə turizm bazarlarından uzaq olan ucqar bölgələrdə iqtisadi inkişaf strategiyaları üçün vacibdir. Turist axını olmasaydı, onların iqtisadiyyatı əhəmiyyətli dərəcədə azalardı.

Afrikada, əksəriyyəti hava yolu ilə gələn xarici ziyarətçilərin davamlı gəlişi nəticəsində təxminən 7,7 milyon insan işlə təmin olunur. 2018-ci ildə bu işçilər Afrika iqtisadiyyatlarında ÜDM-ə 44 milyard dollar töhfə veriblər. Bəzi Karib ölkələrində turizm iqtisadi artımın əzsaylı vasitələrindən birini təmin edir.

Aviasiyanın turizm məşğulluğuna və ÜDM-ə töhfəsi əhəmiyyətlidir:

Birbaşa: Dünya miqyasında turizmdə 19,6 milyon iş yerinin hava yolu ilə gələn xarici ziyarətçilərin xərcləri ilə dəstəkləndiyi təxmin edilir. Bura mehmanxanalar, restoranlar, ziyarətçilərin attraksionları, yerli nəqliyyat və avtomobil icarəsi kimi sənaye sahələrində iş yerləri daxildir, lakin hava nəqliyyatı sənayesi işləri istisna olunur.

Dolayı: Turizm sənayesini təmin edən sənayelərdə daha 16,4 milyon iş yeri hava yolu ilə gələn ziyarətçilər tərəfindən dəstəklənir.

İnduksiya: Hava nəqliyyatı ilə dəstəklənən bu birbaşa və dolayı turizm işləri, işçilərin qazanclarını mal və xidmətlərə xərcləməsi hesabına iqtisadiyyatın digər hissələrində əlavə yeddi milyon iş yeri yaradır.

Birbaşa, dolayı və induksiya təsirləri də daxil olmaqla, hava nəqliyyatı turizmdə 44,8 milyondan çox işi dəstəkləyir və dünya ÜDM-ə ildə təxminən 1 trilyon dollar töhfə verir.[8]

Turizm davamlı iqtisadi inkişafı dəstəkləməkdə böyük rol oynayır. Məsuliyyətli və davamlı turizm, yerin təbii ehtiyatlarını tükəndirməkdənsə, onları qoruyub saxlamaqla və qiymətləndirməklə yanaşı, xidmət sektorunda mühüm işlər təmin edir. Bununla belə, həm turizm operatorları, həm də hökumətlər tərəfindən ekoloji və sosial təsirlərin, eləcə də iqtisadi faydaların nəzərə alınmasına diqqət yetirilməlidir.

Yeni Zelandiya, Kosta Rika, İslandiya və Butan kimi turizmin inkişafına proaktiv strateji, vahid və davamlı baxışı götürən iqtisadiyyatların bəzi gözəl nümunələri var. Ümumdünya Səyahət və Turizm Şurası “sabah üçün turizm”də məsuliyyətli davamlı inkişaf üçün bəzi əsas prinsipləri müəyyən edir:

Təbii və mədəni mühitə müsbət təsir göstərir, gənclər, qadınlar və yerli xalqlar da daxil olmaqla cəmiyyətin bütün təbəqələrinə faydalar təmin edir, artan tələbi dəstəkləmək üçün ixtisaslı işçi qüvvəsini cəlb edir və inkişaf etdirir, davamlı məhsullara istehlakçı tələbatını stimullaşdırır. Populyar turizm yerlərində sıxlıq kimi problemlərə innovativ həllər tapmaq üçün ən son texnologiyadan istifadə edir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr, xüsusilə Asiya-Sakit Okean regionunda turizm bazarında daha rəqabətli olurlar və nəticədə inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar durmadan artır. Bununla belə, inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda gəlirlər artdıqca və aviabiletlər aşağı düşdükcə, məhdudlaşdırıcı viza rejimləri hətta turizm məqsədləri üçün belə beynəlxalq səyahətlər üçün maneə olaraq qalır. Yaxşı xəbər budur ki, bu ölkələr bu giriş prosedurlarının öz turizm sektorlarına qoyduğu lazımsız maneəni dərk edir, iqtisadi imkanları və iş yerlərinin yaradılmasını məhdudlaşdırır.

BMT-nin Ümumdünya Turizm Təşkilatının 2018-ci il məlumatlarına görə, dünya üzrə destinasiyalar dünya əhalisinin 53%-nin gedişdən əvvəl viza almasını tələb edirdi ki, bu da 2008-ci ildə 77%-nin viza tələb etdiyi vaxtdan əhəmiyyətli dərəcədə irəliləyişdir. Eyni on il ərzində viza tələb olunmayan istiqamətlər yalnız 17%-dən 21%-ə yüksəlib. [7]

NƏTİCƏ

Hava nəqliyyatı global iqtisadi artımın mühüm komponenti kimi meydana çıxdı. Bütün birbaşa, dolayı və səbəbli iqtisadi nəticələr nəzərə alındıqda, o, turizmlə yanaşı, yeganə ən əhəmiyyətli iqtisadi sektoru təşkil edir. Aviasiya global iqtisadi artıma və çiçəklənməyə öz töhfəsini verir (birbaşa və ya dolayısı ilə aviasiya ilə əlaqəli sənayelərlə). Aviasiya ən “qlobal” sənayelərdən biridir: qitələr boyu insanları, mədəniyyətləri və biznesləri birləşdirən.

Turizm dünyanın aviasiya ilə əlaqəli ən mühüm sənaye sahələrindən biridir. Hava nəqliyyatının turizmlə əlaqəsi həmişə nəzərə çarpıb. Turizmin gələcək inkişafı şübhəsizdir. Turizm sənayesi hava xidmətlərinin tədricən artmasından asılıdır. Son illərdə dünyada pozulma, həm də iqtisadi və siyasi, turizm və aviasiyaya mənfi təsir göstərsə də, bu fenomen kifayət qədər ciddi deyildi.

Turist yerlərinin əksəriyyəti ziyarətçi axını üçün demək olar ki, yalnız aviasiya xidmətlərindən istifadə edir. Səyahət və turizmin bütün iqtisadi effekti istehlakçı, şirkət və dövlət xərcləri daxil olmaqla hər bir sahədə cari və əsaslı xərclərin hesablanması ilə hesablanı bilər. Turizmin çoxsaylı bölgələrə uğurlu inkişafı üçün adekvat hava xidməti sistemi zəruridir. Müxtəlif istehlak sektorlarına xidmət göstərən aşağı büdcəli daşıyıcıların artması turistlərin gəlşinin

artmasına səbəb olub. Beynəlxalq hava nəqliyyatının inkişafı ilə beynəlxalq turizmin güclü əlaqələri var.

2011-ci ildə bu sektorlarda bərpa oldu və o vaxtdan bəri tədricən müşahidə oluna bilər ki artım var. Dünyanın aviasiya bazarı Asiya və Yaxın Şərqdə dinamik inkişaf edir. Bu bölgələrin turizm cəlbəediciyi və marşrut xəritəsi getdikcə böyüyür. Bununla belə, proteksionizmə qayıdış, artan xərclər və ödənişlər, ekoloji məhdudiyyətlər, neftlə bağlı məhsullar üçün artan xərclər, artım və ya infrastruktur maliyyələşdirə bilməmək və davamlı qlobal iqtisadi tənəzzül daxil ola biləcək cari və gələcək çağırışları və riskləri nəzərə alaraq, bu sənaye ciddi təsir göstərə bilər. Bu, qlobal iqtisadi inkişafa əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verən sənayenin qlobal azalması və ya daimi kiçilməsi ilə nəticələnə bilər.[5]

Hava nəqliyyatı iqtisadi artım və inkişafa nail olmaq üçün mühüm sürücüdür. Hava nəqliyyatı qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyanı asanlaşdırır və milli, regional və beynəlxalq miqyasda həyatı əlaqəni təmin edir. Bu, ticarətin inkişafına, turizmin təşviqinə və məşğulluq imkanlarının yaradılmasına kömək edir. Hər iki sektor bir-birindən asılıdır və tək yaşaya bilməz. Digər tərəfdən, aviasiya turizm sənayesinin əsasını təşkil edir və iki sənaye arasında bu qarşılıqlı əlaqə ayrılmazdır. Hava nəqliyyatı insanların hərəkətililiyinə mühüm töhfə verir. Hətta uzun məsafələr hava səyahətləri ilə tez və təhlükəsiz şəkildə uça bilər, buna görə də bütün formalarda aviasiya istər kommersiya, istər şəxsi, istərsə də işgüzar səyahətlərdə əsas və əvəzolunmazdır. Hava nəqliyyatı milyonlarla insana mədəni mübadilədə əlaqə yaratmağa imkan verir və eyni zamanda həm orijinal ölkələrdə, həm də turizm məkanı ölkələrində əsas iqtisadi amil olan turizm sənayesini gücləndirir.

Turist təhlükəsizliyi düşünməlidir. Yeni istiqamətlər və yerlər axtararkən – həm təyyarə səyahəti, həm də təyinat nöqtəsi olan bölgələrə önəm verilməlidir. Hər iki tərəfdən sənaye və hava xidməti operatorları sahəsində yüksək səviyyədə xidmət keyfiyyətinin təmin edilməsi turizmin daha da inkişafına töhfə verəcək. Məlumdur ki, turizm ziyarətçiləri gətirmək üçün hava nəqliyyatından, hava nəqliyyatı sənayesi isə xidmətlərinə tələbat yaratmaq üçün turizmdən asılıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Avropa Komissiyası, Avropa, dünyanın 1 nömrəli turizm məkanı – Avropada turizm üçün yeni siyasi çərçivə, COM 352 (2010), 30.06.2010, s.5

2. EASA & ECDC. (June 2020) 'COVID-19 Aviation Health Safety Protocol' [Online]. Available at: <https://www.easa.europa.eu/document-library/general-publications/covid-19-aviation-healthsafety-protocol>.

3. European Commission. 'A European Green Deal' [Online]. Available at: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en#policy-areas (Accessed 4 May 2021).

4. European Commission. 'Sustainable aviation fuels – ReFuelEU Aviation' [Online]. Available at: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12303-Sustainableaviation-fuels-ReFuelEU-Aviation_en (Accessed 19 May 2021)

5. Fletcher, J., (1999). Input-Output Models, in: Baum, T., Mudambi, R., (ed),

6. G. Zajac, Volkanik nəticələr, "Skrzydłata Polska", cild 1/2011, səh.44-46

7. <https://aviationbenefits.org/social-development/tourism-enabler/>

8. <https://www.worldbank.org/en/topic/transport/brief/airtransport>

9. International Airport Review. (January 2021) 'European aviation industry urges EU to update COVID-19 state aid framework' [Online]. Available at: <https://www.internationalairportreview.com/news/150403/european-aviation-eu-covid-19-state-aid-framework/>.

10. National Civil Aviation Agency in Brazil (ANAC), <http://www2.anac.gov.br/dadosComparativos/DadosComparativos.asp>, (access: 10.02.2014)

11. World Tourism Organization, 2010 International Tourism. Results and Prospects for 2011, UNWTO Conference in Madrid, 17.01.2011.

A.A.Aghayev

master student, Azerbaijan Tourism And Management University

The impact of air transport on international tourism development

Abstract

Air travel and international tourism are inextricably linked. The latter has a considerable influence on the growth and stimulation of changes in aviation, particularly in terms of developing new routes and enhancing competition via the creation of new air carriers. The core of flying may be found in aviation business travel and learning about new states. As a result, a modification made in aviation in the second half of the twentieth century is considered a breakthrough. It is about the deregulation of this industry, which has allowed international tourism to flourish. The liberalization of the aviation sector has several advantages for the development of tourism. Tourism demand is expanding due to competitive rates and an ever-increasing supply of air links to various parts of the world. Among the obstacles impeding the development of aviation tourism are the following: the continuation of visa requirements for many countries, the possibility of terrorist attacks, a set of elements in the tourist structure, and safety concerns. When it comes to Europe, the tourist industry began to flourish with the establishment of the European Union's common policy. The removal of internal obstacles and the progressive adoption of free movement of people, goods, and capital has increased demand for tourism in the EU. Europe is a popular tourism destination across the world.

Key words: tourism, Aviation, European Union, international tourism, Europe.

A.A.Агаев

магистрант, Азербайджанский Университет Туризма и Менеджмента

Влияние воздушного транспорта на развитие международного туризма

Резюме

АвиAPERелеты и международный туризм неразрывно связаны между собой. Последнее оказывает существенное влияние на рост и стимулирование изменений в авиации, особенно в части усиления конкуренции за счет освоения новых маршрутов и создания новых авиане перевозчиков. Суть полета можно найти в авиационных деловых поездках и знакомстве с новыми странами. В результате изменение авиации во второй половине XX века считается прорывом. Именно регулирование этой отрасли позволяет процветать международному туризму. Либерализация авиационного сектора имеет ряд преимуществ для развития туризма. Спрос на туризм растет из-за конкурентоспособных ставок и постоянно растущего предложения авиасообщения с различными частями мира. К числу препятствий, сдерживающих развитие авиационного туризма, относятся сохранение визового режима для многих стран, возможность террористических актов, ряд элементов туристической структуры, соображения безопасности. Что касается Европы, то с установлением общей политики Европейского Союза туристическая отрасль начала процветать. Устранение внутренних барьеров и постепенное принятие свободного передвижения людей, товаров и капитала увеличили спрос на туризм в ЕС. Европа является популярным туристическим направлением во всем мире.

Ключевые слова: туризм, авиация, Европейский Союз, международный туризм, Европа.

Ə.N.Yunusova
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
efsaneyunuslu33@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 17.02.2023

The article was received by editorial board on 17.02.2023

Статья принята к печати 17.02.2023

COVID-19 PANDEMİYASI DÖVRÜNDƏ İNKİŞAF ETMİŞ ÖLKƏLƏRİN İQTİSADI VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

Xülasə

Qloballaşma nəticəsində milli dövlət sərhədlərinin aradan qalxması ilə ölkələr arasında qarşılıqlı əlaqə sürətlənib. Covid-19 2019-cu ilin dekabr ayında Çinin Uhan şəhərində kəskin respirator xəstəlik kimi ortaya çıxıb və qısa müddətdə bütün dünya ölkələrinə yayılıb.

Görülən tədbirlər ölkə iqtisadiyyatlarının makroiqtisadi dəyişənlərində müxtəlif problemlər yaradıb. Bu araşdırmanın məqsədi Covid-19 epidemiyası zamanı inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi vəziyyətini araşdırmaqdır. Nəticədə, Çində Covid-19 epidemiyasının ortaya çıxmasına baxmayaraq, ən az təsirini hiss edən ölkə Çin oldu.

İnkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda pandemiyanın təsirini ən çox hiss edən ölkə isə İngiltərə olmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələr üçün makroiqtisadi göstəricilər ilə Covid-19 epidemiyası arasındakı əlaqənin araşdırılması nəticəsində epidemiya iqtisadi artıma və xarici ticarətə ciddi ziyan vurub. Lakin 2021-ci ildə liberallaşmanın reallaşması ilə vəziyyət əvvəlki məcrasına qayıtmışdır.

Açar sözlər: Covid-19, qloballaşma, makroiqtisadi dəyişənlər, pandemiyanın təsirləri, inkişaf etmiş ölkələr

GİRİŞ

2020-ci ilə qədər Covid-19 pandemiyanın qlobal şəkildə yayılması 2008-ci il maliyyə böhranından sonra dünya iqtisadiyyatında ən böyük geriləməyə və iqtisadi inkişafın əhəmiyyətli dərəcədə zəifləməsinə səbəb olmuşdur (Aktaş, 2022: 11-12).

Pandemiya nəticəsində dünyanın müxtəlif ölkələrində tətbiq edilən qadağalar eyni zamanda iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif sahələrində fəaliyyətin görünməmiş şəkildə dayandırılmasına gətirib çıxarıb ki, bu da iqtisadi fəallığın xeyli zəifləməsinə səbəb olmuşdur.

Pandemiya qlobal iqtisadi sistemin ölkələr arasında yüksək qarşılıqlı asılılığının mənfi tərəflərini də üzə çıxarıb. Belə ki, pandemiyanın təsiri ilə qlobal təchizat zəncirində sabitliyin pisləşməsi istehsal prosesinin bir çox cəhətdən pisləşməsinə və bəzi məhsullarda çatışmazlıqların yaranmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə Çinin tədarük zəncirinin formalaşmasında böyük rolu və payı və epidemiyanın Çində ilk kütləvi şəkildə yayılması pandemiya dövrünün əvvəlində tədarük zənciri ilə bağlı problemləri daha da ağırlaşdırmışdır.

Pandemiyanın mənfi iqtisadi nəticələrinin uzun müddət iqtisadiyyatda hiss olunacağı gözlənilir. Uzunmüddətli perspektivdə epidemiya investisiyaları zəiflədir, insan kapitalını eroziya edir və məşğulluğu kəskin şəkildə azaldır, təhsilin effektivliyini aşağı salır, beynəlxalq ticarətin davamlılığına xələl gətirir, iqtisadi təcrid siyasətinə meyli artırır.

Pandemiya prosesi zamanı müxtəlif hökumətlər tərəfindən iqtisadiyyata və əhaliyə dəstək məqsədilə həyata keçirilən genişmiqyaslı dəstək tədbirlərinə baxmayaraq, bu pandemiyanın dünya

iqtişadiyyatına uzunmüddətli təsirlərini aradan qaldıra bilmirlər. Bütün yaranan problemlər göstərir ki, həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr əhəmiyyətli islahatlar aparmalı, səhiyyə sistemlərini gücləndirməlidirlər (Aktaş, 2022: 17).

Həm yerli, həm də beynəlxalq səhiyyə qurumlarının pandemiyanın yayılması və aradan qaldırılmasında təsirli ola bilməməsi virusun daha sürətlə yayılmasına və dünya ölkələri üçün iqtisadi və siyasi risklərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Pandemiyanın təsir etdiyi əsas sahələr də əmək bazarı və yoxsulluqdur (2).

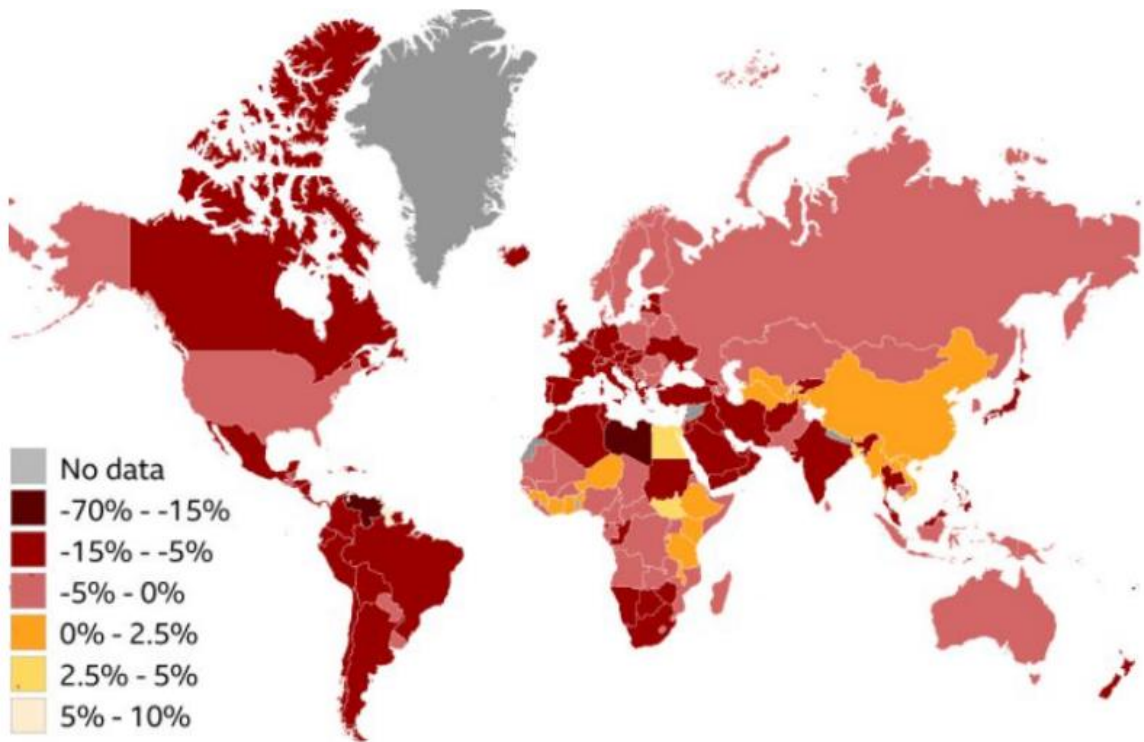
Pandemiyanın yaratdığı iqtisadi problemlər gənclərə, qadınlara və aşağı ixtisaslı işçilərə daha çox zərbə vurub. Bu qrupa daxil olanlar əmək bazarının daralması nəticəsində daha çox işsizlik problemi ilə üzləşiblər. Bu, əhali qrupları arasında gəlir bölgüsündə mövcud bərabərsizliyin daha da dərinləşməsinə şərait yaratmışdır.

Hesablamalara görə, pandemiya prosesində pandemiya əvvəlki dövrlə müqayisədə dünyada 95 milyon insan həddindən artıq yoxsulluq şəraitində yaşayanlar qrupuna daxil edilib.

Eyni zamanda, aşağı gəlirli ölkələr üçün təhsil sahəsində yaranan problemlər daha da həll olunmaz hala gəlib və bu, həmin ölkələrdə onsuz da zəif olan təhsil sisteminin daha da korlanmasına səbəb olub. Bu vəziyyət dünya əhalisi arasında savadsızlığın artmasına səbəb olub.

Baş verən neqativ proseslər dünya ölkələri üçün iqtisadi artımın əsas göstəricisi olan Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) xeyli azalmasına səbəb olub. Başqa sözlə, Beynəlxalq Valyuta Fondunun hesablamalarına görə, 2020-ci ildə dünya iqtisadiyyatı 4,4% (bəzi hesablamalara görə 3,3%) geriləyib. Fondun məlumatına görə, bu, pandemiya sonrasından dünya iqtisadiyyatının ən aşağı artım tempi olub.

2021-ci ilin əvvəlində ÜDM göstəricilərinə nəzər salsaq, görürük ki, dünya ölkələrinin bir çoxu iqtisadi tənəzzüllə üz-üzədir. İnkişaf etmiş ölkələrin böyük əksəriyyətində ÜDM-in azalması faizi mənfi 5%-15% və mənfi 15%-70% arasında olmuşdur (Şəkil 1).

Şəkil 1: Dünya ölkələrinin real ÜDM artımı

Mənbə: (2)

Böyük iqtisadiyyatlar arasında yalnız Çin 2020-ci ildə 2,3% ÜDM artımını qeyd etmişdir. İqtisadiyyatı daha çox geriləyən ölkələr iqtisadiyyatı, xüsusən də turizm və məhsul ixracını dəstəkləmək üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi vasitələrinin məhdud olduğu ölkələrdir. Bu, ortamüddətli perspektivdə həmin ölkələrin daha çox əziyyət çəkməsinə səbəb olmuşdur.

Covid-19 pandemiyası dövründə inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin təhili **COVID-19 pandemiyası və onun Yaponiya iqtisadiyyatına təsiri**

Bu bölmədə Yaponiyadakı COVID-19 vəziyyəti və onun ölkə iqtisadiyyatına təsiri nəzərdən keçirilmişdir. Belə ki, 2021-ci il avqustun əvvəlinə Yaponiyada koronavirusa yoluxma hallarının ümumi sayı 0,9 milyona çatmış, onlardan 15 mini ölümə nəticələnmişdir.

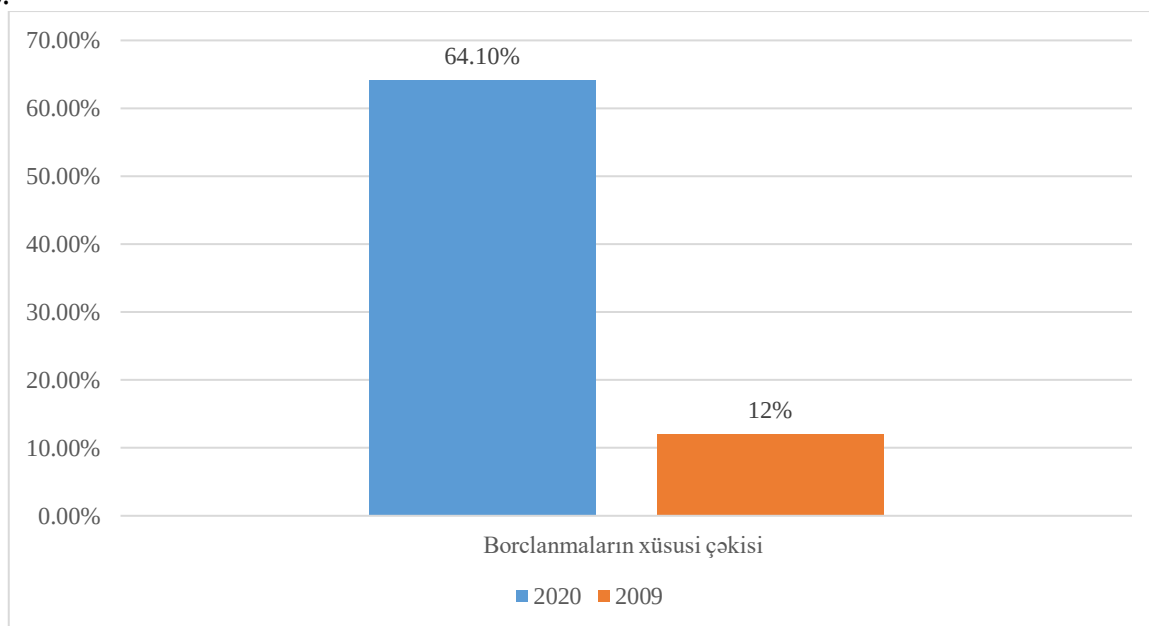
Eyni zamanda, dünyada ümumi yoluxma halları 198 milyonu, ölüm halları isə 4,2 milyonu ötmüşdür. Kumulyativ hallara görə ilk beş ölkəyə ABŞ, Hindistan, Braziliya, Rusiya və Fransa daxildir. Bu göstəriciyə görə Yaponiya dünyada 33-cü yerdədir (Dyomina, 2021: 57).

Yaponiyada COVID-19 ilə bağlı vəziyyət yuxarıda qeyd olunan dövlətlərdə olduğu qədər ciddi olmamışdır. Bununla belə, pandemiya zamanı Yaponiyanın iqtisadiyyatına da ciddi ziyan dəyib. Yaponiyanın ÜDM-i 2020-ci ildə 4,7% azalmışdır (onun azalması 4,7-7,3% diapazonunda təxmin edilirdi). Bu zaman antiböhran paketlərini maliyyələşdirmək üçün üç əlavə büdcə dövlət büdcəsi borclarını artırıb.

Nəticədə borclanmaların xüsusi çəkisi 64,1% təşkil edib ki, bu da global maliyyə böhranı ilə olan 2009-cu illə müqayisədə (52,1%) xeyli yüksəkdir. Bu zaman işsizlik 11 ildə ilk dəfə artmış və avtomobil sənayesi, turizm və ictimai işə pandemiyaadan ən çox təsirlənən sənayelər sırasında olmuşdur.

Pandemiya zamanı Tokioda keçirilən Olimpiya Oyunları tamaşaçısız (həm xarici, həm də yerli) keçirilmiş və yerli firmalar xarici turistlərin xərci olduğu təxmin edilən 4 trilyon yen qazana bilməmişdir.

Pandemiya dəyər zəncirlərinə də mənfi təsir göstərərək 2020-ci ilin birinci yarısında Yaponiyanın xarici ticarətini azaldmışdır. Bununla belə, Yaponiyanın dinamikası tez bərpa olunub.

Qrafik 1: Pandemiya zamanı borclanmaların xüsusi çəkisi (2009-cu illə müqayisədə)

Mənbə: (Dyomina, 2021: 57)

COVID-19 onlayn ticarətin artmasına səbəb olmuşdur. Eyni zamanda pandemiya milli əmək bazarının "yenidən qurulmasına" səbəb olmuşdur (epidemiya əleyhinə tədbirlərə görə uzaqdan çalışan işçilərin payı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır) (Dyomina, 2021: 58).

Ümumilikdə pandemiya Yaponiyanın iqtisadiyyatına və cəmiyyətinə mənfi təsir göstərmişdir. Ancaq milli hökumət hər böhranda bir fürsət görür. Beləliklə, pandemiyanın nəticələrindən birinin iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri olacağı, yerli firmaların rəqəmsallaşma və yaşıl texnologiyalara daha çox sərmayə qoyacağı gözlənilir.

Çində koronavirusun iqtisadi təsirləri

2019-cu ilin dekabrından bəri Çini bürüyən koronavirus pandemiyası Çin iqtisadiyyatını sınaqdan keçirmişdir. Çinin ÜDM-i 2019-cu ildə 5,94% artaraq 142,29,94 milyard dollara çatıb.

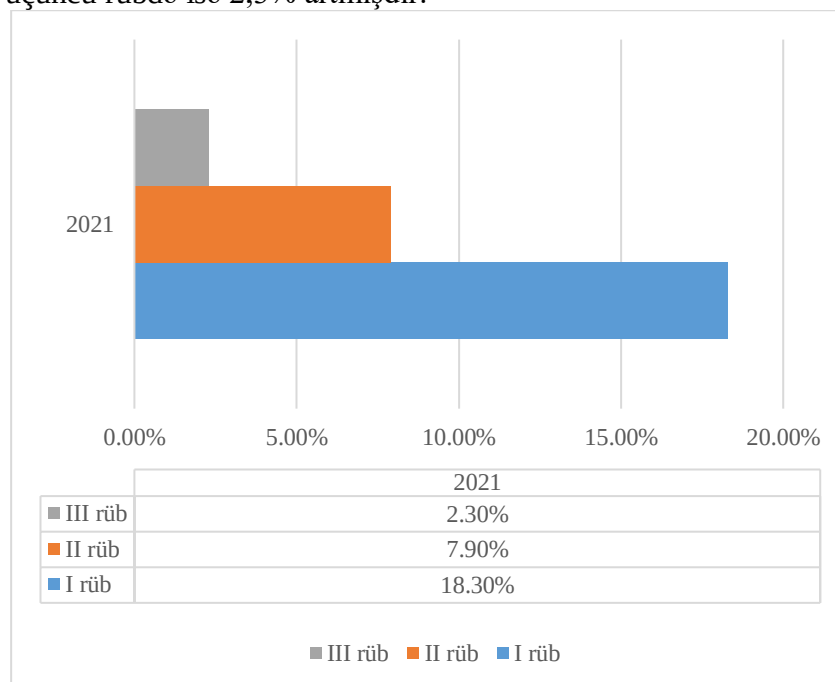
Çin iqtisadiyyatı 2020-ci ilin birinci rübündə COVID-19 epidemiyası zamanı ümummilli qapanmalar səbəbindən 6.8% geriləmişdir. Bu, Pekinin 1992-ci ildə rüblük ÜDM haqqında hesabat verməyə başlamasından bəri ilk azalma idi (Habibi, 2022: 73). Sonra Çin iqtisadiyyatı COVID-19 pandemiyasından xilas oldu.

Milli Statistika Bürosu, Çinin ümumi daxili məhsulunun 2020-ci ilin dördüncü rübündə 6,5% artdığını və 2019-cu ilin sonunda Koronavirusun yayılmasından əvvəl 6% artım sürətini keçdiyini bildirmişdir. Çin iqtisadiyyatı 2020-ci ildə 2,3% böyüyərək, qlobal dağıdıcılıq ili ərzində bunu bacaran yeganə böyük iqtisadiyyata çevrilmişdir.

Zaman keçdikcə ABŞ, Avropa, Hindistan və Yaponiya kimi digər böyük dövlətlər və geosiyasi rəqiblər də pandemiyanın yeni dalğası ilə (qış aylarında) mübarizə aparmağa başlamışdır.

2020-ci ildə Çinin ÜDM-i 100 trilyon yuana (15 trilyon ABŞ dolları) çatmışdır. Pandemiya başa çatdıqdan sonra innovasiya və rəqəmsallaşma Çinin iqtisadi artımını yenidən canlandırmışdır.

İqtisadiyyat 2021-ci ilin birinci rübündə illik müqayisədə 18,3% artmışdır. Bu, Çinin 1992-ci ildə rüblük ÜDM-i izləməyə başlamasından bəri ən əhəmiyyətli ÜDM artımıdır. Çinin ÜDM-i ikinci rübdə 7,9%, üçüncü rübdə isə 2,3% artmışdır.

Qrafik 2: Çin iqtisadiyyatında pandemiya dövründə ÜDM payı

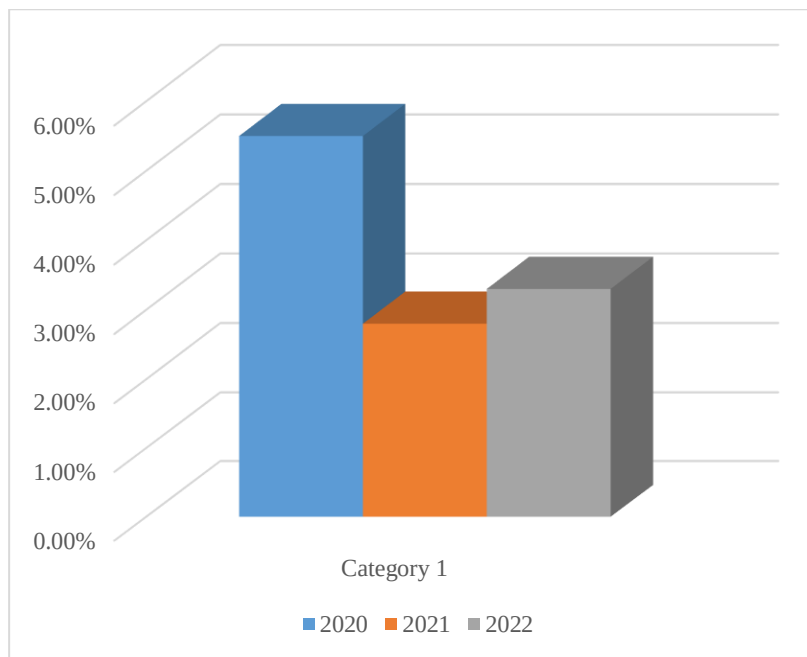
Mənbə: (Habibi, 2022: 73)

Covid-19 və onun Almaniya iqtisadiyyatına təsiri

İƏİT-in Almaniya üzrə aparılmış son İqtisadi Tədqiqatı hökumətin böhrana sürətli və effektiv reaksiyasını və pandemiya qarşı iqtisadi təsir göstərmək üçün güclü səhiyyə sistemini qiymətləndirir.

İlin birinci yarısında işsizlik nisbətinin 1,4 faiz artması dövlət tərəfindən subsidiyalasdırılan qısamüddətli iş sxeminin geniş istifadəsi sayəsində beynəlxalq standartlara uyğun olaraq kiçik idi.

Bununla belə, böhran onillik genişlənmədən sonra iqtisadiyyatı hələ də dərin tənəzzülə sürükləyib, iqtisadi məhsulun 2020-ci ildə 5,5% azalacağı və 2021-ci ildə 2,8% və 2022-ci ildə 3,3% səviyyəsində ÜDM artımı ilə yalnız tədricən bərpa edilmişdir (5).

Qrafik 3: Pandemiya dövründə ÜDM

Mənbə: (5)

Almaniya hökumətin çevik və əsaslı reaksiyasına baxmayaraq, COVID-19-dan ciddi iqtisadi şok yaşamışdır. OECD Baş Katibi Anxel Qurria bildirmişdir ki, Almaniya bərpadan rəqəmsal transformasiyaya sərmayə qoymaq, aşağı karbonlu iqtisadiyyata keçidini sürətləndirmək və əmək bazarına daxil olmağı artırmaq üçün pandemiya bir fürsət kimi istifadə etməlidir (6).

Hökumətin iyun ayı stimullaşdırıcı paketi rəqəmsal və enerji keçidlərini inkişaf etdirmək üçün həvəsləndirici addımlar atsa da, davamlı və inklüziv bərpanı stimullaşdırmaq və Almaniyanın rəqəmsal texnologiyaların məhsuldarlıq faydalarını və daha yaşıl enerji və nəqliyyatın ekoloji faydalarını əldə edə bilməsini təmin etmək üçün daha çox infrastruktur investisiyasına ehtiyac var (7).

Texnologiya və mühəndislik sahəsində dünya lideri olmasına baxmayaraq, pandemiyanın keyfiyyətli və etibarlı rəqəmsal əlaqəyə ehtiyacı artırdığı bir vaxtda Almaniya rəqəmsal transformasiyada digər qabaqcıl iqtisadiyyatlardan geri qalır (8). Belə ki, Almaniya orta mobil məlumat istifadəsi və qoşulma sürəti aşağıdır və yüksək sürətli internetin qeyri-bərabər əlçatanlığı şəhər-kənd arasında rəqəmsal uçurum yaradıb.

Bir çox kiçik və orta müəssisələr (KOS) innovasiyalar və məhsuldarlıq üçün əsas olan bulud hesablamaları kimi rəqəmsal texnologiyaların istifadəsində geri qalır. Belə ki, gənclərin yalnız

kiçik bir hissəsi proqramlaşdırma bacarıqlarına malikdir, qızlar və qadınlar arasında bu nisbət daha da aşağıdır.

İnternet provayderləri arasında rəqabətin təkmilləşdirilməsi və şəbəkənin yerləşdirilməsi üçün inzibati proseslərin sadələşdirilməsi rəqəmsal əlaqənin yaxşılaşdırılmasına kömək etmişdir.

Almaniya nəqliyyat və istilik sektorlarında emissiya qiymətlərinin müəyyən edilməsi sisteminin tətbiqi, elektrik nəqliyyat vasitələrinin və enerji doldurma stansiyalarının təşviqinin artırılması və bərpa olunan elektrik enerjisinin istehsalı üçün daha yüksək hədəflərlə xüsusilə ötən il iqlim siyasətində əhəmiyyətli irəliləyiş əldə edib. Bununla belə, Almaniya adambaşına düşən istixana qazı emissiyaları Avropa standartlarına görə hələ də yüksəkdir (9).

Əgər Almaniya Paris Sazişinin 2030-cu ilə qədər istixana qazı emissiyalarını 1990-cı il səviyyəsinə nisbətən 55 faiz azaltmaq hədəfinə çatmaq istəyirsə, daha çox səy tələb olunmalıdır.

Tədqiqat planlaşdırılmış vaxtdan əvvəl kömürlə işləyən elektrik enerjisi istehsalının azaldılmasını, enerjiyə qənaət edən binaların təmirinin genişləndirilməsini, yanacaqların, nəqliyyat vasitələrinin və yollardan istifadənin qiymətlərinin ətraf mühitə dəymiş ziyanla daha aydın şəkildə əlaqələndirilməsini və alternativ, iqlimə uyğun nəqliyyat variantlarının yaradılmasını tövsiyə edir.

2014-cü ildən bəri dövlət investisiyaları artsa da, iyirmi illik zəif investisiyalar, xüsusilə aşağı emissiyalı nəqliyyat həlləri, rəqəmsal transformasiya, səhiyyə, sosial mənzil, erkən uşaq tərbiyəsi və elektrik şəbəkələri sahələrində geridə qalmışdır (10).

Sorğu həmçinin infrastruktur layihələrinin icrasını və effektivliyini sürətləndirmək üçün yerli planlaşdırma potensialının genişləndirilməsini və dövlət qurumları arasında əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsini tövsiyə edir.

Məsələn, müxtəlif hökumət səviyyələri ilə sektorlar arasında uyğunlaşmanı asanlaşdıran və tikinti firmalarına planlaşdırmalarında daha çox təhlükəsizlik təmin edən müstəqil infrastruktur planlaşdırma məsləhətlərindən istifadə etmək məqsədəuyğun olardı.

NƏTİCƏ

Covid-19 epidemiyasının təsiri 2020-ci ildən etibarən ən çox inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda müşahidə edilmişdir. Epidemiya Çində yaransa da, aparılan araşdırmalar nəticəsində ən az iqtisadi daralma Çində, ən yüksək iqtisadi daralma isə İngiltərədə baş verib.

Covid-19 epidemiyasının təxmin edilən məlumatlar kontekstində müsbət təsir göstərməsi üçün ölkələrin daha effektiv iqtisadi siyasətlər həyata keçirmələrini, sürətləndirmələrini təmin etmək üçün gigiyena, maskadan istifadə və sosial məsafə qaydalarına kifayət qədər əhəmiyyət vermək lazımdır.

2021-ci ildən etibarən peyvənd tədqiqatları aktiv şəkildə həyata keçirilsə də, mənfi təsirləri aradan qaldırmaq üçün kifayət qədər təsir göstərmir.

Makroiqtisadi göstəricilərdən inflyasiya dərəcələrinə Covid-19 epidemiyası təsir etməsə də, 2018, 2019, 2020, 2021-ci illərin xarici ticarət məlumatları epidemiyanın intensiv olduğu 2020-ci ildə ən pis ixrac məlumatlarını göstərmişdir. Məşğulluq məlumatlarının təhlilinə uyğun olaraq, tam qapanma dövründə məşğulluq əhəmiyyətli dərəcədə azalmağa meylli olsa da, nəzarətli liberallaşma ilə əvvəlki vəziyyətinə qayıtmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Aktaş, H. (2022) Dünya'da ve Türkiye'de Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri. Cilt 25, Sayı 1, Selçuk Üniversitesi yayımları, 124-140 p.
2. <https://aircenter.az/uploads/files/post%20pandemiya.pdf>
3. Dyomina, Y.V. (2021) The COVID-19 pandemic and its impact on the Japanese economy. Japanese Studies in Russia, 57-75 p.

4. Habibi, Z. (2022) The Potential Impact of COVID-19 on the Chinese GDP, Trade, and Economy. School of Economic, 73 p.
5. <https://www.oecd.org/newsroom/germany-invest-more-in-infrastructure-digital-economy-and-energy-transition-for-a-strong-and-greener-recovery-from-covid-19-crisis.htm>
6. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/06/Dunya-Ekonomisinde-Son-Gelis-meler-2021-Yili-1-Ceyrek.pdf>
7. [https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicef-%C3%A7ocuklar%C4%B1n-covid-19-salg%C4%B1n%C4%B1n-gizli-ma%C4%9Fdurlar%C4%B1-olmas%C4%B1na-izin-vermeyelim](https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicef-%C3%A7ocuklar%C4%B1n-covid-19-salg%C4%B1n%C4%B1n%C4%B1n-gizli-ma%C4%9Fdurlar%C4%B1-olmas%C4%B1na-izin-vermeyelim)
8. https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1608992054_stm-covid-19-salgininin-kuresel-ekonomi.pdf?
9. <https://setav.org/assets/uploads/2020/06/R163.pdf>
10. <https://www.skb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/09/COVID-19-Salgininda-Ekonominin-Durumu-Doc.-Dr.-Inci-Parlaktuna.pdf>
11. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Koronavirus>
12. <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2020/12/COVID-19-SURECININ-EKONOMIK-VE-SEKTOREL-ETKILERI.pdf>

A.N.Yunusova

master student, Azerbaijan State Economic University

Analysis of the economic situation of developed countries during the Covid-19 pandemic

Abstract

With the disappearance of nation-state borders as a result of globalization, the interaction between countries has accelerated. Covid-19 emerged as an acute respiratory illness in Wuhan, China in December 2019 and spread to all countries of the world in a short time.

The measures taken have caused various problems in the macroeconomic variables of the country's economies. The aim of this study is to investigate the economic situation of developed countries during the Covid-19 epidemic.

As a result, despite the emergence of the Covid-19 epidemic in China, the country that felt the least impact was China. The country that felt the most in developed economies was England. As a result of examining the link between macroeconomic indicators and the Covid-19 epidemic for developed countries, economic growth and foreign trade have been seriously damaged by the epidemic. However, with the realization of liberalization in 2021, the situation returned to its old course.

Key words: Covid-19, globalization, macroeconomic variables, effects of the pandemic, developed countries.

А.Н.Юнусова

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Анализ экономического положения развитых стран во время пандемии Covid-19

Резюме

С исчезновением национально-государственных границ в результате глобализации взаимодействие между странами ускорилось. Covid-19 возник как острое респираторное заболевание в Ухане, Китай, в декабре 2019 года и за короткое время распространился по всем странам мира.

Принятые меры вызвали различные проблемы в макроэкономических переменных экономики страны. Целью данного исследования является изучение экономического положения развитых стран во время эпидемии Covid-19.

В результате, несмотря на появление эпидемии Covid-19 в Китае, страной, которая ощутила наименьшее влияние, оказался Китай. Страной, которая чувствовала себя наиболее развитой экономикой, была Англия. В результате изучения связи между макроэкономическими показателями и эпидемией Covid-19 для развитых стран экономический рост и внешняя торговля серьезно пострадали от эпидемии. Однако с проведением либерализации в 2021 году ситуация вернулась в прежнее русло.

Ключевые слова: Covid-19, глобализация, макроэкономические переменные, последствия пандемии, развитые страны.

A.N.Tahirov
maqistrant, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
aqillezgi0404@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 01.01.2023

The article was received by editorial board on 01.01.2023

Статья принята к печати 01.01.2023

TİKİNTİ SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNNOVATİV FƏALİYYƏTİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN YAXŞILAŞDIRILMASI YOLLARI

Xülasə

İnnovasiya istənilən sahədə iqtisadi artım və rifah üçün əsas amildir. İnnovasiya artıma nail olmaq məqsədilə məhsuldarlığa təsir edən amillərin tədqiq olunmasını tələb edir. Bu məqalədə belə artımın əsasını təşkil edən tikinti sektorunun məhsuldarlıq göstəricilərinin mümkün amilləri ilə birlikdə məhsuldarlığın artım tendensiyası araşdırılır. Cəmiyyətin inkişafının strateji məqsədlərinə nail olmaqda tikinti kompleksinin aparıcı rolu dövlətin sosial-iqtisadi inkişafının prioritet vəzifələri ilə müəyyən edilir. Məqalədə sənayenin innovativ texnologiyaların köməyi ilə həll edilən problemləri təqdim olunub, tikintidə yeniliklərin növləri sadalanmışdır. Tikinti layihələrinin həyata keçirilməsi tikinti şirkətlərinin sabit, dayanıqlı və təhlükəsiz fəaliyyətindən çox asılıdır. Buna görə də məqalədə tikinti sənayesi müəssisələrinin təşkilati strukturunun qurulması, biznes prosesləri, cari maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti, uçot və hesabat səviyyələrində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin fərqli xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirəcəyik.

Açar sözlər : *tikinti, innovasiya ,sənaye, planlaşdırma,nəzarət.*

GİRİŞ

Tədqiqat zamanı müəyyən olunmuşdur ki, tikinti məhsulları dövlətin iqtisadi yüksəlişinin əsasını təşkil edir, burada əsas şərt sərmayə qoyuluşu və yeni obyektlərin tikililərin tikintisi hesabına təmin edilən genişləndirilmiş təkrar istehsalıdır. Tikinti sənayesi iqtisadiyyatın böyük sektorlarından biridir və ümumi milli məhsuldakı payı 8-15%-ni təşkil edir. Əksər ölkələrdə tikinti sənayesi bina qurğu və sənaye təyinatlı bölmələrinə ayrılır və bu da özlüyündə yüksək məhsuldarlıq və yüksək xərclər tələb edən, rəsmi və qeyri-rəsmi, daha az bacarıqlı, birlik olmayan və daha az xərc tələb edən sektorlara bölünmüşdür. Müasir dövüdə bu bölmələrin hər birinə aid ortaq xüsusiyyət vardır ki, o da bu sahədə texnoloji yeniliklərdən geniş istifadəni təmin etməkdir.{1}

Tikinti sənayesinin inkişafında artımın əsas alətləri yeni mənzillərin tikintisinə dəstək üzrə dövlət proqramları, mənzil tikintisində ipoteka proqramlarına dövlət dəstəyi, regionlarda milli infrastrukturun inkişafı layihələrinin icrasına başlanılması olmuşdur. Tikinti sənayesində texnoloji proseslərin həyata keçirilməsində avtomatlaşdırma və kompüterləşdirmə sistemlərinin, ən son ölçü avadanlıqlarının, avtomatlaşdırılmış proseslərə nəzarət sistemlərinin ən mühüm rolu qeyd edilməlidir. Tikinti sənayesinin inkişafında artımın əsas amilləri kimi yeni mənzillərin tikintisinə dəstək üzrə dövlət proqramları, mənzil tikintisi sahəsində ipoteka proqramlarına dövlət dəstəyi, regionlarda milli infrastrukturun inkişafı layihələrinin icrasına başlanması olmuşdur {2}.

İnnovasiya nədir?

İnnovasiya geniş istifadə olunan termdir və hər bir sənayenin innovasiya baxımından özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. İnnovasiya hiss olunan bir şey deyil və özlüyündə kifayət qədər mücərrəd bir hadisədir. İngilis tikinti sənayesində innovasiya anlayışını anlamağa çalışarkən

Sergeeva bildirir ki, “innovasiya- dəyişənlərlə müəyyən edilə bilən maddi bir varlıq olmaqdan uzaqdır, lakin daha inandırıcı şəkildə, davamlı düşünmə prosesi kimi başa düşülür.

Innovasiya məhsul innovasiyası və proses innovasiyası olaraq iki yerə bölünür. Edquist və Homme qeyd etdiyi kimi, məhsul innovasiyaları iqtisadi baxımdan yeni və ya təkmilləşdirilmiş maddi əmtəələr və yeni qeyri-maddi xidmətlərdir. Burada söhbət nəyin istehsal olunduğundan gedir. Bu təsnifatda yalnız əmtəə və texnoloji proseslərdə innovasiyalar nəzərdə tutulur. Qalan kateqoriyalar isə mücərrəddir. Bazar üçün yeni olan innovasiyalar ilə firma və ya bu halda ölkə üçün yeni olan innovasiyalar arasında fərqlər vardır. {3}

Tikinti sənayesi.

İnşaat sənayesi inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mövcud olmasından asılı olmayaraq, dünyanın ən böyük sənaye sahələrindən biridir. Müasir dünyada tikinti sənayesi geniş bazarlara təsir etdiyi üçün bütün dünya ölkələrinin iqtisadiyyatının mühüm hissəsidir. Tikinti layihələri spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Ən ümumi mənada, sahibinin ehtiyacının mücərrəd bir ideya kimi qarşılanmasından tutmuş bu arzunun həyata keçirilməsinə qədər olan bütün fəaliyyətlər tikinti layihələri adlanır .

Tikinti layihəsi müəyyən bir məhsulu əldə etmək üçün vaxt və pul resurslarından istifadə edən kompleks saydır. Ardıcıl və paralel fəaliyyətlərdən ibarət bir prosesdir. Tikinti layihələri uzunmüddətli layihələrdir. Bir çox sənaye məhsulları saatlar və ya günlər ərzində istehsal olunsada, tikinti məhsulu illərlə say tələb edir {4}. Tikinti sənayesini digər sənayelərdən fərqləndirən ən mühüm xüsusiyyətlərdən biri də bu sənaye fəaliyyəti zamanı malik olduğu qeyri-müəyyənliyin çox yüksək olmasıdır.

Tikinti konsepsiyasının inkişafının əsas səbəbi idarəetmə, yeni təşkilati strukturlar və yüksək ixtisaslaşmış və mürəkkəb planlaşdırma və nəzarət üsulları ənənəvi təşkilati strukturların və idarəetmə üsullarının tikinti layihələrinin idarəetmə problemlərini həll edə bilməməsidir {5}. Peşəkar tikinti layihələrinin idarə edilməsi xidmətlərinin konsepsiyası, keyfiyyət, qiymət və iş təhlükəsizliyinə yönəlmiş layihələrin planlaşdırılan və sisteməlik çatdırılma prosesləri olmadan həyata keçirilə bilməyəcəyinin başa düşülməsi səbəbindən inkişaf etmişdir.

Tikinti sənayesində böyük məbləğlərə çatmaq üçün öhdəsinə götürülmüş layihələr, bir çox fərqli xərc növləri, tikinti materiallarında, işçi qüvvəsində və qiymətlərdə böyük dalğalanmalar və tikinti sənayesində iş, çoxlu sayda insanlarla işləmək məcburiyyəti kimi bir sıra amilləri əhatə edir. müxtəlif peşə sahibləri. Beləliklə, sənayedə xərcləri əvvəlcədən müəyyən etmək asan məsələ deyil.

Yerinə və şərtlərinə görə istehsal üsulları ,tikinti növü hər layihədə fərqlidir. Tikinti sektorunda layihənin idarə edilməsi layihənin müəyyən edilmiş hədəflərə uyğun başa çatdırılmasını və tikinti layihəsinin icrası zamanı yarana biləcək bütün risklərin və problemlərin aradan qaldırılmasını təmin edir.{6}

İnşaat sənayesində innovasiyalar.

Hazırda müasir tikinti sənayesinin ən mühüm sahələrindən biri məişət abadlaşdırılmasında innovativ texnologiyalardan, ekoloji cəhətdən təmiz materiallardan, enerjiyə qənaət edən materiallardan, informasiya texnologiyalarından və avtomatlaşdırılmış avadanlıqlardan istifadədir . Innovasiyaların və texnoloji inkişafın köməyi ilə tikinti sənayesinin hansı problemlərinin həll olunmasından asılı olaraq tikinti sənayesində innovativ həlləri bir neçə qrupa bölmək olar{7}. Bunu (Cədvəl 1)də əks etdirək.

İnnovasiya sahələri	Tikinti sənayesi problemləri
Avtomatlaşdırılmış inf or-masiya sistemlərinin tətbiqi	Tikinti obyektinin reallaşdırılması dövrünün bütün mərhələlərində tikintinin idarə edilməsi sahəsində avtomatlaşdırılmış məlumat sistemlərinin tətbiqi bizə aşağıdakı sənaye vəzifələrini həll etməyə imkan verir:

	•tikinti obyektlərinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması; •tikinti obyektlərinin modelləşdirilməsi və layihələndirilməsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi; •memarlıq layihələrinin dizaynının görmə qabiliyyətini artırmaq.
İnnovativ materialların tətbiqi	Tikintidə yeni materialların istifadəsi sənayenin aşağıdakı vəzifələrin etməyə imkan verir: • daha ucuz tikinti; •tikinti keyfiyyətinin yüksəldilməsi; •Daşınmaz əmlakın enerji səmərəliliyini artırmaq üçün enerjiyə qənaət edən materiallardan istifadə
Tikinti üçün qabaqcıl texnologiyalardan istifadə.	Daşınmaz əmlak obyektlərinin tikintisi üçün qabaqcıl texnologiyalardan istifadə imkan verir: •əl əməyini azaltmaqla və tikintinin mexanikləşdirilməsini artırmaqla tikintinin maya dəyərini azaltmaq; •tikintinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi; •enerjiyə qənaət edən texnologiyaların və enerjiyə qənaət edən həllərin tətbiqi.

Biz tikinti sənayesində problemlərin həlli üçün avtomatlaşdırılmış sistemlərin tətbiqi, innovativ materiallardan və qabaqcıl tikinti texnologiyalarından yararlanmaq kimi innovativ istiqamətlərdən istifadəni müəyyən etdik. Bu baxımdan tikinti sənayesində baş verən yenilikləri təşkilati, marketing, texnoloji və ekoloji yeniliklərə də bölə bilərik .

Təşkilati yenilik- Tikinti işinin təşkilinin yeni formalarından istifadə, iş yerlərinin təşkili, idarəetmə aparatının işində yeni üsullar, təşkilati strukturun dəyişməsi, idarəedici dəyişikliklər və s. **Marketing yönümlü yenilik-** Marketing tədqiqatlarının yeni üsulları, hədəf seqmentlərə çatmaq və inkişaf etdirmək üçün yeni marketing strategiyaları, yeni qiymət strategiyalarının tətbiqi, təşkilatın təşviq siyasətinin dəyişdirilməsi, kommunikasiya siyasətinin yeni forma və vasitələri, bazarın yeni seqmentləşdirilməsi strategiyaları, satışın stimullaşdırılması və istehlakçıların cəlb edilməsi üsullarının seçilməsi . **Texnoloji yenilik-** Maşın və avadanlıqların ən son modellərinin istifadəsi, yeni tikinti materiallarının mütəmadi istifadəsi, yeni səmərəli tikinti texnologiyalarının tətbiqi, istilik mühəndisliyinə ən son tələblər nəzərə alınmaqla planlaşdırma və memarlıqda yeni həllərin tətbiqi.

Ekoloji - Enerji və resurslara qənaət edən texnologiyalardan istifadə. {8}

İnşaat sənayesində informasiya texnologiyalarının tətbiqi

Tikinti sənayesində texnoloji proseslər hazırda tikinti proseslərinin əsas texnoloji parametrlərini və sapmalarını idarə etməyə, ölçməyə və idarə etməyə imkan verən avtomatlaşdırma və kompüterləşdirmə sistemləri olmadan həyata keçirilə bilməz . Mikroprosessor cihazlarının və avtomatik sistemlərin qiymətinin azalması, onların funksionallığının əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi proqramlaşdırılmış düsturlardan, displey parametrlərindən istifadə edərək birbaşa ölçmələr əsasında dolayı parametrlərin dəyərlərini hesablamağa kömək edən "ağıllı sensorlar" yaratmağa imkan verdi.

Tikinti proseslərinin idarə edilməsi və nəzarəti üçün fərdi ölçü alətləri və avadanlıqlarının avtomatlaşdırılması ilə yanaşı, hazırda tikinti şirkətləri prosesə avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərindən də (APCS) istifadə edirlər. Tikinti sənayesində innovasiyalar, tikinti obyektinin həyat dövrünün bütün mərhələlərində yer almaqdadır.

Bina İnformasiya Modelləşdirməsi (BIM) texnologiyası tikinti sənayesinin kompüterləşdirilməsi sahəsində nümunəvi və perspektivli yanaşmadır. Bu, layihənin fiziki və funksional xüsusiyyətlərini təmsil etmək üçün 3D bina modellərinin yaradılmasını nəzərdə tutur. BIM-in bina performansını yaxşılaşdırmaq potensialı və onun istifadəsinə maneələr haqqında son araşdırmalar

göstərdi ki, BIM-in potensialı tikinti sənədləri kimi mövcud əl ilə kommunikasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsindən irəli gəlir. Bu texnologiya həmçinin məlumatların dəqiqliyini təkmilləşdirmək və əmlak məlumatlarına çıxış sürəti baxımından performansı yaxşılaşdırmaq üçün vacib vasitədir. Əmlakın idarə edilməsində isə BIM, binanın bütün yaşam boyu məlumat yaratmaq və idarə etmək prosesidir. {9}

Hazırda müasir tikinti sənayesinin ən mühüm sahələrindən biri evlərin təmirində innovativ texnologiyalardan, ekoloji cəhətdən təmiz materiallardan, enerjiyə qənaət edən materiallardan, informasiya texnologiyalarından və avtomatlaşdırılmış avadanlıqlardan istifadədir. Milli bazarımız tendensiyalar baxımından Qərbi ölkələrindən çox geridə qalsa da, Azərbaycanda tikinti texnologiyaları sahəsində yeni maraqlı həllər hələ də tətbiq olunur.

Tikinti müəssisələrinin fəaliyyəti maliyyə-təsərrüfat aspektləri baxımından demək olar ki, iqtisadiyyatın digər sahələrində olan müəssisələrin fəaliyyətindən heç bir fərqi yoxdur. Bu müəssisələrinin fəaliyyəti dövlət tərəfindən tənzimlənir və nəzarət olunur. Bu baxımdan da tikinti şirkətlərinin fəaliyyəti lisenziyalaşdırılır. Tikinti prosesinin başlanması da layihələndirmə, tikinti üçün icazənin alınması prosedurları vasitəsilə dövlət tərəfindən idarə olunur və bir sıra xidmətlərin əlaqələndirilməsini tələb edir. Beləliklə, tikinti şirkətinin fəaliyyəti daha çox dövlət və yerli hakimiyyət orqanları ilə münasibətlərdən asılıdır. Bu proses isə zamanla bir sıra təhdidlərə və əngəllərə səbəb olur:

- güzəştlər əldə etmək üçün inzibati imkanlardan istifadə;
- rəqiblərin təzyiqi baş verdiyi halda haqsız inzibati imkanlardan istifadə;
- inzibati risklərin artan təsiri. Burada qanunvericilikdə, digər normativ-hüquqi sənədlərdə dəyişikliklər, idarəetmə və nəzarət heyətində dəyişikliklərə yol verilməsi nəzərdə tutulur.
- nəzarət orqanları tərəfindən hər hansı səbəbdən tikinti şirkətinə münasibətdə mənfi istiqamətdə mövqelərinin dəyişdirilməsi;
- müəssisənin vəzifəli şəxslərdən və ya vasitəçilərdən, o cümlədən işçilərindən asılı vəziyyətə düşməsi.

Bundan əlavə, tikinti müəssisələrinin əksəriyyəti üçün tikinti prosesi- sifarişli xarakter daşıyır. Görülən tikinti işlərinin xarakteri çox vaxt obyekt (sifariş) üzrə işlərin yekun dəyərini əvvəlcədən dəqiq müəyyən etməyə imkan vermir. Bu da, həmçinin xüsusi təhlükələr yaradır:

- məhdud sifariş bazarında artan rəqabət;
- bazardakı rəqiblər arasında haqsız rəqabətin kəskinləşməsi;
- bazarın inhisarlaşdırılması ;
- dövlət və bələdiyyə sifarişlərinin bölüşdürülməsində korrupsiya münasibətlərinin baş verməsi;
- sifarişlərin alınması və subpodratların paylanması zamanı kommersion rüşvətxorluğu halları;
- daxili fırıldaqçılıq və s.

Tikinti texniki cəhətdən mürəkkəb bir prosesdir və aşağıdakı təhlükələri və problemləri özündə əks etdirir:

- tikinti sahəsində avadanlıqlar və inventarların (əmtəə və materialların) mütəmadi zədələnməsini;
- bədbəxt hadisələr nəticəsində işçi heyətinə dəyə biləcək ziyanlar (istehsalat xəsəratları);
- subpodratçılar tərəfindən görülən işlərdə, habelə istifadə olunan tikinti materiallarının keyfiyyətinin aşağı olması səbəbindən yaranan biləcək inşaat təhlükələri;
- layihə təşkilatlarının, eləcə də baş podratçıların işinin keyfiyyətinin aşağı olması səbəbindən müqavilə təhlükəsi;
- bu sahədə baş verə biləcək kiçik bir qüsurlar və ya texnologiyalarda yaranacaq cüzi uyğunsuzluqlar belə sonradan ciddi maliyyə itkilərinə səbəb ola bilər.

- kadr problemi- bir çox tikinti şirkətləri rəsmi icazə olmadan bir neçə işçi işə götürür. Onların əmək haqqıları bir qayda olaraq, “qara pul” deyilən formada ödənilir, bu vəsaitin qeydiyyatdan keçməmiş işçilərə verilməsi heç bir şəkildə hüquqi cəhətdən təmin edilmir və işəgötürənin vicdanlılığı məsələsi olaraq qalır. Belə işçilərin maaşı normal tam ştatlı işçilərin maaşından xeyli azdır. Bu işçilər çox vaxt kifayət qədər ixtisaslı deyil, qeydiyyatı və icazəsi olmayan işçilərdir.

- görülən işlərin keyfiyyətinin aşağı düşməsi;
- müəssisədə xəsarətlərin və bədbəxt hadisələrin artması;
- obyektə mal və materialların oğurlanması təhlükəsinin artması; {10}

NƏTİCƏ

Beləliklə, tikinti sahəsində yüksək rəqabət, müxtəlif ölçülü və ixtisaslaşdırılmış tikinti şirkətlərinin sayının artması tikinti-quraşdırma işlərinin dəyərinin azaldılması və tikinti keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması zərurətini müəyyənləşdirir ki, bu da müxtəlif innovativ həllərin tətbiqinə imkan verir. Tikinti sektorundakı yeniliklər tikinti layihəsinin həyat dövrünün bütün mərhələlərində tikintinin idarə edilməsi sahəsində avtomatlaşdırılmış informasiya sistemlərinin tətbiqi, tikintidə innovativ enerjiyə qənaət edən materialların və texnologiyaların tətbiqi, innovasiyaların tətbiqi ilə bağlıdır. tikinti layihələrinin həyata keçirilməsində.

İnşaat sənayesində innovativ fəaliyyət mənzil probleminin həllinə öz töhfəsini verir və bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərir. Ancaq təəssüf ki, Azərbaycan müəssisələri əsasən pula qənaət edən və tikinti müddətini azaldan yeniliklərdən istifadə edirlər. Xarici şirkətlərdə innovasiyaların tətbiqində əsas məqsəd həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, funksionallıq və resurs qənaəti ilə yanaşı, rahat yaşayış hesab olunur . Ona görə də dövlət yeni mənzil tikintisinə dəstək proqramlarında və ipoteka proqramlarında iştirak etməklə yanaşı, bu sənayedə innovativ fəaliyyətə də diqqət yetirməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Arbuzova E.K.(2021) The role and importance of information systems in construction Proc.Int.Conf. J. Modern scientific research and innovation (Nizhny Novgorod: MSRAI05) p 5-9
2. Komarov I K (2020) Investments in Russia and foreign countries p360
3. C. Edquist and L. Hommen, Small Country Innovation Systems.
4. Karaesmen E. (2019). Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, İMO Yayınları, Ankara, Sayfa 387).
5. International Journal of Project Management, Impact of Integration Management on Construction Project Management Performance, 35(8):1639-1654, October 2021.
6. Kolayhoğlu, Ö. (2019). İnşaat Sektöründe Proje Yönetimi ve Proje Yöneticisi,D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
7. Vechelkovsky B.E. (2020) Analysis of key factors for the implementation of information modeling technology for buildings in modern construction J. Modern tech. and tech.
8. Rudykh N V and Chirkunova E.K. (2021) Modern trends in the development of innovations in housing construction Bulletin of the Samara University. 9 pp 33-7
9. Panchenko G.L. (2022) Increasing the availability of residential real estate market objects by introducing innovative technologies in construction Innovative Economics and Law 7 pp 60-64
10. Yaskova N.Y. (2020) Construction in the context of new views on the goals of economic development. Proceedings of Universities. Investment. Construction. Real estate 8 pp 133-142 DOI: 10.21285/2227-2917- 2020-1-133-142

A.N.Tahirov

master student, Azerbaijan University of Architecture and Construction

Ways to improve innovative activity management in construction industry enterprises

Abstract

Innovation is a key factor for economic growth and prosperity in any field. Innovation requires the study of factors affecting productivity in order to achieve growth. This article examines the productivity growth trend along with possible drivers of construction sector productivity indicators that underlie such growth. The leading role of the construction complex in achieving the strategic goals of the development of the society is determined by the priority tasks of the socio-economic development of the state. The article presents the problems of the industry solved with the help of innovative technologies, and lists the types of innovations in construction. The implementation of construction projects is highly dependent on the stable, stable and safe operation of construction companies. Therefore, in the article, we will consider the different features of the establishment of the organizational structure of construction industry enterprises, business processes, current financial and economic activity, and the provision of economic security at the accounting and reporting levels.

Key words: construction, innovation, industry, planning, control.

A.Н.Тахиров

магистрант, Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет

Пути совершенствования управления инновационной деятельностью на предприятиях строительной индустрии

Резюме

Инновации являются ключевым фактором экономического роста и процветания в любой сфере. Инновации требуют изучения факторов, влияющих на производительность, чтобы добиться роста. В данной статье рассматривается тенденция роста производительности, а также возможные драйверы показателей производительности строительного сектора, лежащие в основе такого роста. Ведущая роль строительного комплекса в достижении стратегических целей развития общества определяется приоритетными задачами социально-экономического развития государства. В статье представлены проблемы отрасли, решаемые с помощью инновационных технологий, и перечислены виды инноваций в строительстве. Реализация строительных проектов во многом зависит от стабильной, стабильной и безопасной работы строительных компаний. Поэтому в статье мы рассмотрим различные особенности создания организационной структуры предприятий строительной отрасли, бизнес-процессов, текущей финансово-хозяйственной деятельности, обеспечения экономической безопасности на уровне учета и отчетности.

Ключевые слова: строительство, инновации, промышленность, планирование, управление.

Ş.N.Məmmədov
doktorant, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat universiteti
ORCID 0009 0006 0483 0628
shaban.mammadov@att.gov.az

Məqalə redaksiyaya daxil olub 03.01.2023

The article was received by editorial board on 03.01.2023

Статья принята к печати 03.01.2023

TİKİNTİ ŞİRKƏTLƏRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİ SİSTEMİNİN OPTİMAL VARIANTININ SEÇİLMƏSİNİN TƏHLİLİ

Xülasə

İdarəetmə qərarlarının əsaslandırılması, qəbul edilməsi və reallaşdırılması proseslərinin qarşılıqlı əlaqəli münasibətli ixtisaslaşdırılmış funksional bölmələrinin cəmi tikinti şirkətinin idarə edilməsi sistemini təşkil edir. İdarəetmənin bölmələri idarəmə qərarlarını, elementlərin tərkibi, təbəçiliyi və qarşılıqlı təsirini müəyyən edir. İdarəetmənin vəzifələrinin bölüşdürülməsi, ixtisaslaşdırılması, informasiyaların yığılmasında təşkilati struktur özünü göstərir.

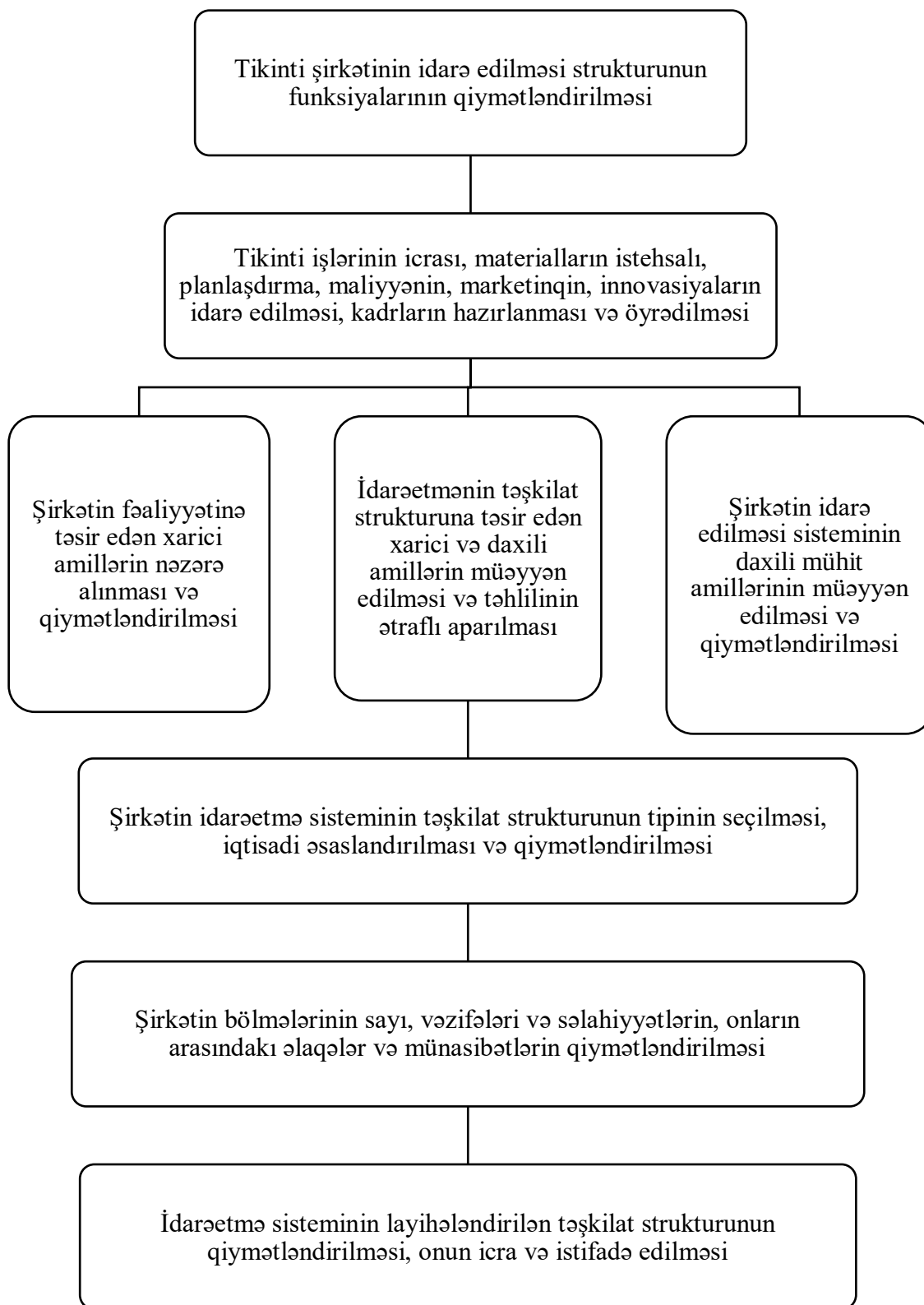
Açar sözlər: idarəetmə sistemləri, optimallaşdırma meyarları, əsas fəaliyyət göstəriciləri, təşkilati struktur, risklərin qiymətləndirilməsi.

GİRİŞ

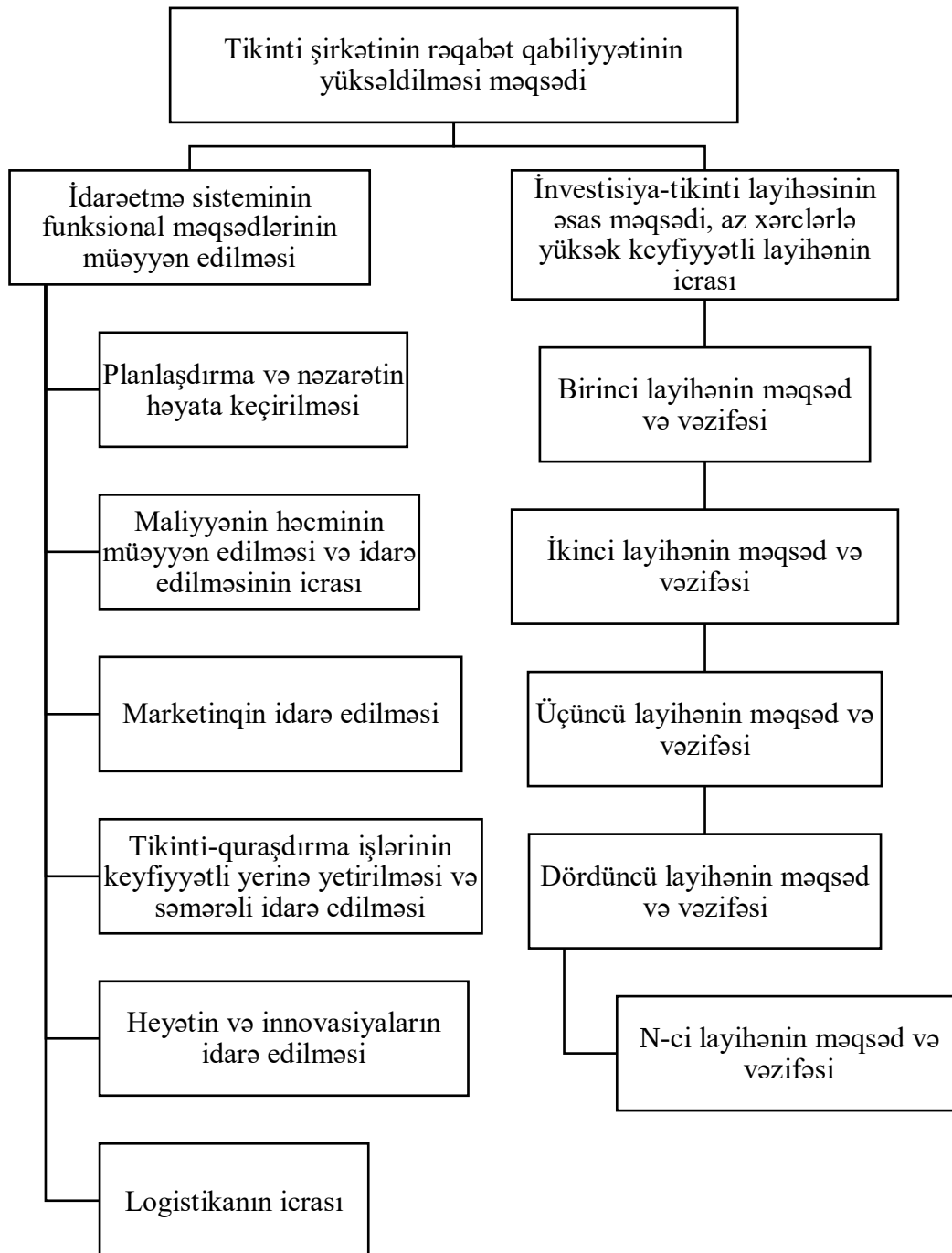
Tikinti şirkətinin yenidən qurulması ilə bağlı ixtisaslaşdırılmış bölmələr dəyişdirilməli, yeni qərarlar qəbul edilməli, təşkilati strukturunun funksiyaları təzələnməli, yeni tədbirlər planı hazırlanmalı və vəzifələr bölüşdürülməlidir. Belə halda zəruri informasiyaların vaxtında yığılmasına əsasən tikinti şirkətinin mövcud fəaliyyətinin səmərəliliyi yüksəldilməlidir. 2.3.1 sayılı şəkildə müəllif tərəfindən şirkətin idarəetmə sisteminin təşkilat strukturunun layihələndirilməsi mərhələləri təqdim edilir.

Tikinti şirkətinin yerinə yetirəcəyi obyektlər üzrə sazişlərin bağlanması keyfiyyətindən asılı olaraq idarəetmə sisteminin təşkilati strukturu seçilməli və onun funksiyalarına birbaşa uyğun gəlməlidir.

Tikinti şirkətinin məqsədlərinə uyğun idarəetmə sisteminin təşkilati strukturunun tipinin seçilməsi zəruridir. Belə halda şirkətin başlıca məqsədi investisiya-tikinti layihələri və funksional sistemaltının müəyyən edilməsi və icrasıdır. Tikinti şirkətinin idarəetmə sisteminin məqsədinin prinsipi və nəzərdə tutulan investisiya-tikinti layihəsinin həyata keçirilməsinə ciddi nəzarət olmalıdır. Şirkət tərəfindən layihələrin idarəedilməsində məqsəd ağacının istifadə olunmasını 1 sayılı şəkildə təqdim edirik.

Şəkil 1. Mərhələlər üzrə tikinti şirkətinin idarə edilməsi sisteminin təşkilat strukturunun layihələndirilməsi

Şəkil 2. Məqsədlər ağacına əsasən tikinti şirkəti tərəfindən obyektin layihəsinin idarə edilməsi

İdarəetmənin müxtəlif təşkilati strukturlarının öyrənilməsi və təhlilinin ətraflı həyata keçirilməsi göstərdi ki, matrisa strukturu tikinti şirkətinin idarə edilməsi sisteminin ən optimalı hesab edilir. (bax: 2.1. paraqrafına)

Matrisa strukturunda məhdud resurslara əsasən tikinti layihəsinin yerinə yetirilməsi onun üstünlüyünü göstərir, bura əmək resursları da daxildir. Matrisa strukturunda müxtəlif layihələrin yerinə yetirilməsində resursların yenidən bölüşdürülməsi operativliyinə imkan yaranır.

Tikinti şirkətinin idarə edilməsi sisteminin strukturunun layihələndirilməsini üç qrupa bölmək olar:

- analitik-axtarış yanaşması;
- nümunəvi oxşar yanaşması;
- tipli yanaşma.

Nümunəvi oxşar metodu vasitəsilə layihənin işlənməsinə az müddətdə sərfəli resurslardan istifadə edirlər. Müasir mərhələdə rəqabətin inkişafı və informasiyaların qeyri-sabitliyi dövründə oxşar yanaşmanın tətbiqi bir az çətinləşibdir. Bunun səbəbi ondan ibarətdir ki, bir neçə eyni tipli tikinti şirkətlərində idarəetmə sisteminin strukturuna təsir edən daxili və xarici amillərin xarakterləri müxtəlifdirlər. Eyni tipli tikinti şirkətlərinin təsnifatında müxtəlif amillərin səpələnməsi fərqli olduqlarına görə, həmin şirkətlərin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinin səmərəliliyi aşağı olur.

Ölkəmizdə ən geniş yayılan funksional yanaşmasıdır. Həmin yanaşma funksiyalar sisteminin strukturlaşdırılması və istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün əsasdır. Həmişə funksiyaaltı dedikdə idarəetmə sistemində müəyyən müstəqilliyi ilə əməyin və ixtisaslaşmanın nəticəsində alınan məhsul təsəvvür edilir. Belə halda təşkilati strukturun bölmələrində icra edilən əmək bölgüsü və işçilərin məsuliyyəti müəyyən edilməlidir. Hər bir funksiyanın təşkilati bölmələri, icraçıların gördükləri işlərin miqdarı və həcmi hesablanır. İdarəetmənin funksiyalar sisteminə uyğunluğu, keyfiyyəti və işlərin icrası idarəetmə sisteminin meyarını təşkil edir.

İdarəetmə sisteminin bütün bölmələri qaydaya salınanda və düzgün tarazlaşdırılanda onun səmərəliliyi yüksəlir. Funksional yanaşma şirkətdə və xarici mühitdə baş verən dəyişiklikləri nəzərə almadığına görə səmərəli hesab edilmir, çünki o ancaq funksiya daqqət yetirir.

Texnoloji yanaşma isə texnoloji-təşkilati və informasiya proseslərin səmərəliliyinin yüksəldilməsi nəticəsində alınan informasiya axınlarının idarəetmə sisteminin təşkil edilməsini nəzərdə tutur. Tikinti şirkətlərinin idarəetmə sisteminin səmərəlilik meyarlarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- bölmələr arasında əlaqələrin azaldılması;
- idarəetmə qərarlarının öz vaxtında qəbul edilməsi üçün lazımi şəraitin yaradılması;
- idarəetmənin təşkilati quruluşuna uyğun bölmə daxilində işlərin bölgüsü;
- idarəetmə konturlarının təşkilati qapalılığı;
- koordinasiyanın düzgün icrası və s.

Belə halda idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinin ən əsas istiqamətlərindən biri siyahıların düzgün tərtib edilməsidir. Burada texnoloji prosesin mərhələləri üzrə maddi-energetika və informasiya axınlarının istiqamətləri, işçilərin funksional xüsusiyyətləri və onların intensivliyi göstərilir. Sonra isə faktiki idarəetmə sisteminə uyğun texnoloji modellərin və informasiyaların səmərəliliyi müəyyən edilir. Burada uyğunsuzluğun aradan götürülməsi üçün tədbirlər hazırlanır. Təcrübə göstərir ki, həmin yanaşmanın həyata keçirilməsində müsbət nəticələr alınır.

NƏTİCƏ

Aparılan təhlil göstərdi ki, idarəetmə sisteminin əmələ gəlməsi mərhələlərində, yəni təşkilati quruluşunun layihələndirilməsində şirkətlərin rəhbərləri layihələndirmənin uyğunlaşdırma metoduna üstünlük verirlər. Sonrakı mərhələlərdə layihənin “ağac məqsədlərinin” əmələ gəlməsinə əsaslanaraq təşkilati strukturun seçilməsinə üstünlük verirlər. Burada idarəetmənin təşkilati strukturunun təhlili, kəmiyyət və keyfiyyət uyğunluğuna əsaslanan qiymətləndirmə aparılır. Kəmiyyət və keyfiyyət uyğunluğuna əsaslanan qiymətləndirmə tikinti şirkətinin idarəetmə sisteminin təşkilati strukturunun optimal variantının seçilməsinə imkan yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Асаул А.Н. Менеджмент корпораций и корпоративное управление / А.Н. Асаул, В.И.Павлов, Ф.И.Беекирс – СПб: – 2016 – 328с.
2. Экономика строительства учебник / под.ред. Бузырова В.В. – СПб. – Питер – 2009 – 416с.
3. El-Gafy, I., & Hammad, A. (2018). "Optimization of Project Management Techniques in Construction." *International Journal of Project Management*, 36(7), 1034-1048.
4. Russell, A. D., & Tran, T. Q. (2014). Building Information Modeling and Construction Innovation. *ASCE Journal of Construction Engineering and Management*, 140(2).
5. Kumar, A., & Bhattacharya, S. (2015). "Lean Construction Practices: A Comparative Study of Various Approaches." In *Proceedings of the 3rd International Conference on Engineering and Technology*.

Ш.Н.Мамедов

докторант, Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет
ORCID 0009 0006 0483 0628

Анализ выбора оптимального варианта системы управления строительными организациями

Резюме

Система управления строительной организацией представляет собой совокупность специализированных функциональных подразделений, связанных между собой отношениями обоснования, принятия и реализации управленческих решений. Подразделения управления определяют управленческие решения, состав, подчинение и взаимодействие элементов. Организационная структура проявляется в распределении, специализации и сборе информации.

Ключевые слова: *системы управления, критерии оптимизации, ключевые показатели эффективности, организационная структура, оценка рисков.*

Sh.N.Mammadov

phd student, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0009 0006 0483 0628

Analysis of the selection of the optimal variant of the management system of construction companies

Abstract

The management system of a construction company is the totality of specialized functional units with interrelated relations of justification, acceptance and implementation of management decisions. Divisions of management determine management decisions, composition, subordination and interaction of elements. Organizational structure manifests itself in the distribution, specialization, and collection of information.

Key words: *management systems, optimization criteria, key performance indicators, organizational structure, risk assessment.*

MÜNDƏRİCAT

İqtisadiyyatın inkişafının makroiqtisadi, sosial və ekoloji aspektləri

- 10 M.A.Məmmədov, H.İ.Qəniyev
B.M.Aslanov**
İstehsal infrastruktur sistemləri strategiyasının
formalaşmasında proqnozlaşdırmanın rolu
- 15 Ə.İ.Bayramov, V.A.Bayramov**
İqtisadi təfəkkürə paradigmat baxış:
keyfiyyətə yeniləşmə problemi
- 27 З.Р.Новрузова**
Ценовая политика государства как
фактор социально-экономической
стабильности
- 34 А.Ч.Маилов**
Сущность, цели и причины создания
свободных экономических зон
- 40 A.İ.Mirheydərova, A.F.Əbilzadə**
Yanacaq-energetika kompleksi və
Azərbaycanda mövcud vəziyyət
- 48 A.N.Mahərrəmli**
Анализ влияния пандемии COVID-19 на
макроэкономические показатели
- 57 Н.Р.Гасанлы**
Ценовая политика как составная часть
общей экономической стратегии и
политики развития экономики страны
- 68 С.Б.Найбов**
Рынок труда и концептуальные основы
его деятельности
- 78 S.H.Zeynalova**
Logistics performance index: Azərbaycanın
dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının
keyfiyyət ölçüsü kimi

CONTENTS

Macroeconomic, social and ecological aspects of economic development

- M.A.Mamedov, H.I.Ganiev,
B.M.Aslanov** **10**
The role of forecasting in shaping the
strategy of production infrastructure systems
- A.İ.Bayramov, V.A.Bayramov** **15**
A paradigmatic view of economic thought:
the problem of qualitative upgrading
- Z.N.Novruzova** **27**
State pricing policy as a factor of socio-
economic stability
- A.Ch.Mayilov** **34**
Essences, goals and reasons for the creation
of free economic zones
- A.I.Mirheydarova, A.F.Abilzadeh** **40**
Fuel-energy complex and current situation
in Azerbaijan
- A.N.Maharramli** **48**
Analysis of the impact of the Covid-19
pandemic on macroeconomic indicators
- N.R.Hasanli** **57**
Price policy as a component part of the
general economic strategy and economic
development policy of the country
- S.B.Naibov** **68**
The labor market and the conceptual
foundations of its activities
- S.H.Zeynalova** **78**
Logistics performance index: as a quality
measure of the integration of Azerbaijan
into the world economy

86	B.H.Şirinov, X.Ə.Məmmədli, S.Ə.Cəfərova	B.G.Shirinov, H.A.Mammadli, S.A.Jafarova	86
	Müəssisənin səmərəliliyinin artırılmasında layihə strukturunun rolu	The role of the project structure in improving the efficiency of the enterprise	
91	E.H.Həsənzadə	E.Q.Hasanzade	91
	İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində üzləşilən risklərin təsnifatı	Classification of risks in providing economic security	
98	N.N.Pirizadə	N.N.Pirizadeh	98
	Dövlət və bələdiyyə idarəetməsində hesabatlılığın və şəffaflığın əhəmiyyəti	The importance of accountability and trans- parency in state and municipal administration	
105	B.B.Рустамов	V.V.Rüstəmov	105
	Устойчивое развитие: факторы и цели	Davamlı inkişafın hədəfləri və amilləri	

***Tikinti müəssisələrinin iqtisadiyyatı
və menecment***

111	R.Y.Əliyev, N.R.Məmmədova
	Mənzil sferasının inkişafında torpaq münasibətlərinin tənzimlənməsi
117	R.T.Əliyeva
	Azərbaycanın tikinti sektorunun problemləri və onların həlli yolları
124	A.Ə.Abasova, G.A.Əlimərdanlı, İ.V.Fətaxov
	Logistika və təchizat zəncirinin idarə edilməsinin inkişaf tendensiyası
128	E.H.Məmmədova, M.T.Mirzəliyev
	Müəssisə xərclərinin idarə edilməsinin optimallaşdırılması
136	A.Ə.Abasova, Ş.M.Şabanova
	İnvestisiya və tikinti dövrü innovasiya obyekti kimi
141	Ş.İ.Əlizadə, N.H.Cəfərli
	Layihənin idarə edilməsi əsasında ola biləcək risklər və onların xüsusiyyətləri
147	Zahid Mammadov, Elvettin Akman, Ferruh Tuzcuoğlu, Ahmet Özaslan
	Davamlı şəhər inkişafı çərçivəsində kompakt şəhər üzrə ilkin tədqiqat

***Economics and management of
construction enterprises***

R.Y.Aliyev, N.R.Mamedova	111
Regulation of land relations in the housing sector	
R.T.Aliyeva	117
Problems of the construction sector of Azerbaijan and the ways of their solution	
A.A.Abasova, G.A.Alimardanlı, İ.V.Fatakhov	124
Development trend of logistics and supply chain management	
E.Q.Mammadova, M.T.Mirzaliyev	128
Optimizing enterprise cost management	
A.A.Abasova, Sh.M.Shabanova	136
Investment and construction period as an innovation facility	
Sh.İ.Alizada, N.H.Jafarli	141
Risks that may arise during project management and their characteristics	
Zahid Mammadov, Elvettin Akman, Ferruh Tuzcuoglu, Ahmet Ozaslan	147
A pre-research on the compact city within the framework of sustainable urban development	

158 **A.A.Həsənov, N.E.Həsənzadə**
Texnoloji risklərin idarə edilməsində
klasterlərin rolu

163 **A.P.Абдуллазаде**
Реализация проектов «умная деревня» и
«умный город» в освобожденных
регионах

172 **S.C.Zeynalova, H.N.Mehdiyev**
Müəssisələrdə səmərəliliyinin artırılması
üsulləri

181 **F.Ə.Vəliyev**
Azərbaycanda azmərtəbəli tikinti sektorunda
fəaliyyət göstərən tikinti təşkilatlarının
idarə edilməsi

Innovasiya və sahibkarlıq fəaliyyəti

188 **B.H.Şirinov**
Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rəqəmsal
strategiyanın rolu

193 **Ə.B.Əliyev**
Köhnə neft quyularının müstəqil
reabilitasiyası və bərpaı üçün istifadə edilən
yeni innovativ üsul və texnologiyaların
iqtisadi səmərəliliyi

199 **Ə.H.Məmmədov**
Rəqəmsal marketinq və influenser marketinq

206 **Ə.Ü.Cəfərli**
Biznes fəaliyyətinin şaxələndirilməsinin
səmərəlilik meyarları və qiymətləndirilməsi

213 **H.R.İsmayılov**
Şuşa şəhərində turizmin inkişaf potensialının
qiymətləndirilməsi

220 **V.Ə.İbrahimli**
Kiçik və orta biznesin inkişafının regional
aspektləri

227 **E.M.Yusifov, N.K.Əsədzadə**
Biznes subyektlərinin innovativ fəaliyyət
strategiyalarının dövlət-özəl tərəfdaşlığı
modeli əsasında uzlaşdırılması

A.A.Hasanov, N.E.Hasanzade **158**
The role of clusters in technological risk
management

A.R.Abdullazade **163**
Implementation of the "smart village" and
"smart city" projects in the liberated regions

S.C.Zeynalova, H.N.Mehdiyev **172**
Methods of increasing efficiency in the
enterprise

F.A.Valiyev **181**
Management of construction organizations
operating activities in the sector of low-rise
construction in Azerbaijan

Innovation and entrepreneurship

B.H.Shirinov **188**
The role of digital strategy in the socio-
economic development of the country

A.B.Aliyev **193**
Economic efficiency of new innovative
methods and technologies used for
independent rehabilitation and restoration of
old oil wells

A.H.Mammadov **199**
Digital marketing and influencer marketing

A.U.Jafarli **206**
Performance criteria and assessment of
business diversification

H.R.Ismayilov **213**
Assessment of tourism development
potential in Shusha city

V.A.Ibrahimli **220**
Regional aspects of small and medium
business development

E.M.Yusifov, N.K.Asadzade **227**
Coordination of innovative activity
strategies of business subjects based on
public-private partnership model

232	A.P.Алиева Роль интеллектуального капитала в повышении конкурентоспособности промышленного предприятия	A.R.Alieva The role of intellectual capital in increasing the competitiveness of an industrial enterprise	232
236	Н.Ф.Акбарли Особенности оценки интеллектуальной собственности на предприятиях в условиях цифровой экономики	N.F.Akbarli Features of assessment of intellectual property at enterprises in the conditions of the digital economy	236
246	A.A.Ахмедов Новые методы снижения затрат на промышленных предприятиях пищевой промышленности	A.A.Ahmadov New methods for cost reduction in industrial food industry	246
254	Ü.Y.Hüseynova, M.A.Cəfərov İnformasiya texnologiyalarının müəssisənin idarə edilməsinə təsirinin nəzəri əsasları	U.Y.Huseynova, M.A.Jafarov Theoretical basics of the impact of information technologies on enterprise management	254
261	A.V.Quliyev Ölkənin işğaldan azad edilmiş regionlarının turizm potensialının qiymətləndirilməsi	A.V.Guliyev Evaluation of the tourism potential of the liberated regions of the country	261
265	A.N.Sultanova Azad edilmiş ərazilərdə turizm bazarının swot göstəricilərinin təhlili	A.N.Sultanova Analysis of swot indicators of tourism market in liberated territories	265
272	İ.Q.Quliyev, F.V.Əliyeva Rəqəmsal iqtisadiyyatın əmək bazarına təsiri və işsizlik riskinin qiymətləndirilməsi	I.G.Guliyev, F.V.Aliyeva Impact of the digital economy on the labor market and unemployment risk assessment	272
278	Y.E.Teymurova Regional aqrar sahə klasterinin fəaliyyəti innovativ inkişaf amili kimi	Y.E.Teymurova Activity of the regional agricultural field cluster as a factor of innovative development	278
285	Y.İ.İsmayilzadə Xidmət sektorunda sahibkarlıq subyektlərinin idarəetmə fəaliyyətinin xüsusiyyətləri	Y.İ.Ismailzade Features of the management activities of business entities in the service secto	285
<i>İnvestisiya, maliyyə və bank fəaliyyəti</i>		<i>Investment, financial and banking activities</i>	
294	С.Л.Мозокина Инвестиционные проекты в сфере туризма и гостеприимства Российской Федерации	S.L.Mozokina Investment projects in the field of tourism and hospitality of the Russian Federation	294

300 E.H.Məmmədova, E.T.Novruzzadə
Kredit risklərinə dair elmi iqtisadi-texniki
ədəbiyyatın araşdırılması

E.Q.Mammadova, E.T.Novruzzade 300
Scientific economic-technical on credit risks
literature survey

305 N.Q.Hacıyeva
Aqrar müəssisələrin idarə edilməsində uçot
və təhlilin aparılmasının təkmilləşdirilməsi
yolları

N.Q.Hajiyeva 305
Ways to improve accounting and analysis in
the management of agricultural enterprises

314 M.F.Qurbanov
Rəqəmsal transformasiya şəraitində maliyyə
nəzarəti

M.F.Kurbanov 314
Financial control in the context of digital
transformation

320 B.U.Mусаев
Факторы, влияющие на финансовую
устойчивость организаций в
Азербайджане

V.U.Musayev 320
Factors affecting the financial stability of
organizations in Azerbaijan

327 A.N.Сафаралиева
Особенности оценки доходов в
соответствии с международными
стандартами финансовой отчетности

A.N.Safaraliev 327
Features of income assessment according to
with international financial
reporting standards

336 K.Ш.Сулейманова
Проблемы денежно-кредитной политики
в постпандемийный период

K.Sh.Suleymanova 336
Problems of monetary policy in the post-
pandemic period

347 M.A.Набиев
Пути совершенствования учета
инвестиций в машиностроительных
предприятиях

M.A.Nabiyev 347
Ways to improve investment accounting in
machine-building enterprises

İnsan kapitalının inkişafı və heyətin idarə edilməsi

Development of human capital and personnel management

354 Ф.В.Аскеров
Исследование теорий управления и
организации с точки зрения структурных
факторов, влияющих на принятие решений

F.V.Asgarov 354
Study of the theories of management and
organization from the point of view of
structural factors affecting decision-making

361 S.R.Bayramova, N.Ə.Məmmədova
Rəqəmsal iqtisadiyyata keçid şəraitində
insan kapitalının inkişafı məsələləri

S.R.Bayramova, N.A.Mammadova 361
Issues of human capital development in the
transition to the digital economy

367 Ü.İ.Zeynalova
Korporativ sosial məsuliyyət fəaliyyətlərinin
müşəri loyallığına təsiri

U.I.Zeynalova 367
Impact of corporate social responsibility
activities on customer loyalty

***Beynəlxalq təcrübə və
əməkdaşlıq***

- 375** **A.Г.Ибрагимов**
Основы исследования международного
экономического сотрудничества стран
- 387** **A.Ə.Ağayev**
Hava nəqliyyatının beynəlxalq turizmin
inkişafına təsiri
- 395** **Ə.N.Yunusova**
Covid-19 pandemiyası dövründə inkişaf
etmiş ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin təhlili
- 403** **A.N.Tahirov**
Tikinti sənayesi müəssisələrində innovativ
fəaliyyətin idarə edilməsinin
yaxşılaşdırılması yolları
- 409** **Ş.N.Məmmədov**
Tikinti şirkətlərinin idarə edilməsi
sisteminin optimal variantının seçilməsinin
təhlili

***International experience and
cooperation***

- A.G.Ibragimov** **375**
Bases of research of international economic
cooperation of countries
- A.A.Aghayev** **387**
The impact of air transport on international
tourism development
- A.N.Yunusova** **395**
Analysis of the economic situation of
developed countries during the Covid-19
pandemic
- A.N.Tahirov** **403**
Ways to improve innovative activity
management in construction industry
enterprises
- Sh.N.Mammadov** **409**
Analysis of the selection of the optimal
variant of the management system of
construction companies

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin (AzMİU) 60 tələbəsi Mərkəzi Bankın Virtual Təhsil Platformasında yerləşdirilmiş kurslar üzrə müsabiqədə iştirak edib

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin “Biznesin iqtisadiyyatı və menecment” kafedrasının təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə Mərkəzi Bankda “Menecment” və “Biznesin idarə edilməsi” ixtisasları üzrə 60 nəfər tələbə üçün maliyyə savadlılığı mövzusunda təlim seminarı keçirilmişdir.

Seminarlarda “Əmanətlərin sığortalanması” və “Rəqəmsal ödənişlərin üstünlükləri” mövzuları əhatə olunmuş, Mərkəzi Bankın maliyyə savadlılığı portalı və elektron resurslarına dair ətraflı məlumat təqdim edilmişdir. Seminarlar Mərkəzi Bankın aparıcı mütəxəssisləri Aytən Hacıyeva və Ülfət Yusifov, Vəkillər kollegiyasının üzvü Pərviz Hüseynov tərəfindən aparılmışdır. Seminarda mövzular ətrafında müzakirələr aparılmış və iştirakçıları maraqlandıran suallar cavablandırılmışdır.

Müsabiqədə iştirak edən tələbələrə Nigar Mirzəyeva, Nuriyyə Şəfizadə və Zülfiyyə Əlizadə qalib olublar. Həyat Ağayeva, Tükəzban Hüseynova, Aygün Quliyeva, Tünzalə Şahbazova və Lalə Abdurəhmanova isə müsabiqədə fərqləniblər. Qalib olan və fərqlənən tələbələrə Mərkəzi Bank tərəfindən sertifikat və hədiyyələr təqdim edilib.

Müsabiqədə uğur qazanan tələbələrlə AzMİU-nun “Biznesin iqtisadiyyatı və menecment” kafedrasında görüş keçirilib. Görüşdə universitetin Sosial məsələlər və ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə prorektoru Orxan Naqdiyev, “Biznesin iqtisadiyyatı və menecment” kafedrasının müdiri professor Məhəbbət Məmmədov və kafedranın müəllimləri iştirak ediblər. Qeyd edək ki, müsabiqə “Biznesin iqtisadiyyatı və menecment” kafedrası ilə Mərkəzi Bank arasındakı əməkdaşlığa əsasən keçirilib. Görüş zamanı Orxan Naqdiyev və Məhəbbət Məmmədov çıxış edərək tələbələri qazandıqları uğura görə təbrik ediblər və daha böyük müvəffəqiyyət qazanmaları üçün onlara aktiv olmağı, daim öz üzərilərində işləməyi tövsiyyə ediblər.

Nəşr prinsipləri

“Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment” jurnalı Azərbaycan və xarici ölkələrin iqtisadiyyatının sahələrinin prioritet istiqamətləri üzrə aparılan tədqiqat işləri, alınan nəticələr haqqında, iqtisadiyyatın nəzəri və praktiki problemlərinə dair elmi məqalələri dərc edir.

Əlyazmanın redaksiyaya təqdim olunma qaydası

Əvvəllər çap olunmuş və ya çap olunmaq üçün başqa bir dövrə göndərilmiş əlyazmaların jurnala təqdim edilməsi yolverilməzdir. Əlyazmanın orijinalı mükəmməl redaktə edilmiş halda elektron qaydada [alakbarova.lala@azmiu.edu.az](mailto:lala@azmiu.edu.az) (ALEKPEROVA.LALA@MAIL.RU) elektron ünvanı və ya müəllif(lər)in özü redaksiyaya (Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Yasamal rayonu, Ayna Sultanova küçəsi, Bakı, Azərbaycan) təqdim edilir. Əlyazma müəllif(lər) tərəfindən imzalanmalı və onun redaksiyaya təqdim olunma tarixi göstərməlidir.

Məqalə formatı: Məqalələr A4 formatda, 12 ölçüdə, 1 sətirlərarası intervalla, Times New Roman şrifti ilə yazılmalı, səhifənin aşağı, yuxarı və yan tərəflərində 2 sm boşluq buraxılmalıdır.

Məqalənin həcmi: 7-15 səhifə olmalıdır.

Müəllif: Məqalədə müəllifin adı, atasının adı və soyadı /məs.: Ə.M.Vəliyev/, iş yeri tam şəkildə, müəllifin elmi dərəcəsi, ORCID ID-si, şəxsi elektron ünvanı və telefon nömrəsi məqalənin başlığından əvvəl sağ tərəfdə göstərməlidir. Təhsilini davam etdirən müəllif təhsil pilləsinə uyğun olaraq özü haqqında məlumatda bakalavriat, magistrant və doktorant olduğunu qeyd etməlidir.

Xülasə: Məqalənin əvvəlində Azərbaycan, sonunda ingilis dillərində 7-8 cümlədən ibarət Xülasə yazılmalıdır. İngilis dilində yazılan Xülasənin əvvəlində müəllifin adı, ata adı və soyadı ingilis dilində qeyd olunmalıdır.

Açar sözlər: 5 sözdən az olmayaraq Azərbaycan və ingilis dillərində yazılmalıdır.

Giriş

Təhlil

Nəticə

Ədəbiyyat siyahısı: Ədəbiyyat siyahısı APA üslubunda tərtib edilməlidir.

İstinadlar: Məqalənin müvzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır.

Cədvəl və şəkillər biri-birini təkrarlamamalı, göstəricilər Beynəlxalq vahidlər sistemində (SI) verilməlidirlər. Əlyazmada bir cədvəl və bir şəkil verildikdə, müvafiq olaraq, onlar nömrələnməli, “Cədvəl” və ya “Şəkil” sözü də yazılmalıdır.

Jurnalın dili: Azərbaycan, türk, ingilis və rus

Plagiat

Redaksiyaya təqdim edilən məqalələr StrikePlagiarism.com proqramının vasitəsi ilə plagiatdan keçirilir. Plagiat aşkarlanmadığı halda (unikallıq səviyyəsi 75%) gizli resenziyalaşdırmaya göndərilir. Plagiat faktı aşkar edilən məqalələr dərc edilmir və geri qaytarılır. Təqdim edilən məqalənin dərc olunmasından imtina edildiyi halda jurnalın redaksiyası yazılı şəkildə müəllifə əsaslandırılmış imtina cavabı göndərir.

Resenziyalaşdırma

Redaksiyaya göndərilən məqalələr əvvəlcə redaksiya tərəfindən jurnalın nəşr prinsipləri baxımından qiymətləndirilir. Nəşr prinsiplərinə uyğun olmayan məqalələr düzəldilmək üçün müəllifə göndərilə və ya resenziyalaşdırmadan imtina edilə bilər.

Redaksiyaya təqdim edilən əlyazmalar anonim rəyçilərin gizli rəyindən sonra onların dərc edilib-edilməməsinə qərar verilir. Resenziyalaşdırma və təsdiqetmə müddəti ümumilikdə 1 aydır. Əlyazmalar, resenziyalaşdırma prosedurunun nəticələri əsas götürülərək, növbəlilik prinsipi ilə dərc edilir.

Jurnala göndəriləcək məqalələr başqa yerdə nəşr edilməmiş və ya nəşr üçün təqdim edilməmiş olmalıdır.

Müəlliflik hüquqları

Jurnalda dərc edilən məqalələrdə müəlliflik hüququ qorunur və bu məqalələrin bütün nəşr hüquqları “Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment”-ə aiddir.

Jurnal ildə 4 dəfə nəşr edilir. Jurnalın nüsxələri çap olunduqdan sonra Azərbaycan Respublikasının Ali Attestasiya Komissiyasına, kitabxanalara, beynəlxalq indeks təşkilatlarına və məqalə müəlliflərinə göndərilir.

Принципы публикации

Журнал «Экономика строительства и менеджмент» публикует научные статьи по приоритетных направлениям экономики Азербайджана и зарубежных стран, о полученных результатах, теоретических и практических проблемах экономики.

Порядок подачи рукописи в редакцию

Рукописи, ранее опубликованные или направленные в другое периодическое издание для публикации, к представлению в журнал не допускаются. Оригинал рукописи с идеальной редакцией необходимо отправить в электронном виде на адрес alakbarova.lala@azmiu.edu.az (ALEKPEROVA.LALA@MAIL.RU) или самому автору(ам) сдать в редакцию (Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет, Ясамальский район, улица Айна Султанова, Баку, Азербайджан). Рукопись должна быть подписана автором (авторами) и датирована.

Формат статьи: Статьи должны быть написаны в формате А4, кегль 12, междустрочный интервал 1, шрифт Times New Roman, отступ 2 см внизу, вверху и по бокам страницы.

Объем статьи должен составлять 7-15 страниц.

Автор: Справа, до названия статьи необходимо указать фамилию, имя, отчество автора /например: А.М.Велиев /, место работы, ученую степень, ORCID ID, личный адрес электронной почты и номер телефона. Автор, продолжающий обучение, должен указать, что он является бакалавром, магистрантом и докторантом в своих личных данных в соответствии с уровнем образования.

Резюме: Резюме из 7-8 предложений должно быть написано в начале статьи на азербайджанском языке и в конце на английском языке. В начале резюме, написанного на английском языке, должно быть указано имя, фамилия, отчество автора должны на английском языке.

Ключевые слова: не менее 5 слов на азербайджанском и английском языках.

Введение

Анализ

Заключение

Список литературы: Список литературы должен быть написан в стиле АРА.

Список литературы: Должны быть даны ссылки на научные источники, относящиеся к теме статьи.

Таблицы и рисунки не должны повторять друг друга, показатели должны быть приведены в Международной системе единиц (СИ). Если в рукописи даны таблица и рисунок, то они должны быть соответственно пронумерованы и написано слово «Таблица» или «Рисунок».

Язык журнала: азербайджанский, турецкий, английский и русский.

Плагиат

Статьи, поступающие в редакцию, проверяются на плагиат с помощью StrikePlagiarism.com. Если плагиат не обнаружен (уровень уникальности 75%), статья отправляется на скрытое рецензирование. Статьи, признанные плагиатом, не публикуются и возвращаются автору. В случае отказа в публикации представленной статьи редакция журнала направляет автору мотивированный ответ в письменной форме.

Рецензирование

Статьи, направляемые в редакцию, сначала оцениваются редакцией с точки зрения принципов публикации журнала. Статьи, не соответствующие правилам публикации, могут быть отправлены автору для исправления или могут быть отклонены в рецензировании.

Рукописи, представленные в редакцию, подлежат конфиденциальному рассмотрению анонимными рецензентами, после чего принимается решение о том, будут ли они опубликованы. Срок рассмотрения и согласования составляет 1 месяц. Рукописи публикуются на регулярной основе по результатам процесса рецензирования.

Статьи, представляемые в журнал, не должны быть опубликованы или отправлены для публикации в другое издательство.

Авторские права

Статьи, опубликованные в журнале, защищены авторским правом и все права на публикацию этих статей принадлежат «Экономике строительства и менеджменту».

Журнал выходит 4 раза в год. После печати экземпляры журнала высылаются в Высшую Аттестационную Комиссию Азербайджанской Республики, библиотеки, международные индексные организации и авторам статей.

Publication principles

The journal "Construction Economics and Management" publishes scientific articles on priority areas of the economy of Azerbaijan and foreign countries, on the results obtained, theoretical and practical problems of the economy.

The procedure for submitting a manuscript to the editor

Manuscripts previously published or sent to another periodical for publication are not allowed to be submitted to the journal. The original manuscript with an ideal edition must be sent electronically to alakbarova.lala@azmiu.edu.az (ALEKPEROVA.LALA@MAIL.RU) or handed over to the editor(s) himself (Azerbaijan University of Architecture and Civil Engineering, Yasamal district, st. Aina Sultanova, Baku, Azerbaijan). The manuscript must be signed by the author(s) and dated.

Article format: Articles should be written in A4 format, size 12, line spacing 1, Times New Roman font, indent 2 cm at the bottom, top and sides of the page.

The volume of the article should be 7-15 pages.

Author: On the right, before the title of the article, you must indicate the last name, first name, patronymic of the author /for example: A.M. Veliyev /, place of work, academic degree, ORCID ID, personal e-mail address and phone number. The author who is continuing his studies must indicate that he is a bachelor, master and doctoral student in his personal data in accordance with the level of education.

Abstract: A abstract of 7-8 sentences should be written at the beginning of the article in Azerbaijani and at the end in English. At the beginning of a resume written in English, the name, surname, patronymic of the author must be indicated in English.

Key words: at least 5 words in Azerbaijani and English.

Introduction

Analysis

Conclusion

References: References should be written in the APA style.

References: Links to scientific sources related to the topic of the article should be given.

Tables and figures should not repeat each other, indicators should be given in the International System of Units (SI). If the manuscript contains a table and a figure, then they should be numbered accordingly and the word "Table" or "Figure" should be written.

Journal language: Azerbaijani, Turkish, English and Russian.

Plagiarism

Articles submitted to the editorial office are checked for plagiarism using StrikePlagiarism.com. If plagiarism is not detected (uniqueness level 75%), the article is sent for covert review. Articles recognized as plagiarism are not published and are returned to the author. In case of refusal to publish the submitted article, the editors of the journal send the author a reasoned response in writing.

Peer review

Articles sent to the editors are first evaluated by the editors in terms of the principles of publishing the journal. Articles that do not comply with the publication rules may be sent to the author for correction or may be rejected for review.

Manuscripts submitted to the editors are subject to confidential review by anonymous reviewers, after which a decision is made as to whether they will be published. The term of consideration and approval is 1 month. Manuscripts are published on a regular basis based on the results of a peer review process.

Articles submitted to the journal must not be published or sent for publication to another publisher.

Copyright

Articles published in the journal are protected by copyright and all rights to publish these articles belong to Construction Economics and Management.

The magazine is published 4 times a year. After printing, copies of the journal are sent to the Higher Attestation Commission of the Republic of Azerbaijan, libraries, international index organizations and authors of articles.

*Azərbaycan, Bakı şəh., AZ 1073, Ayna Sultanova küçəsi 11,
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti,
Tel.: (+99412) 538 92 83
daxili – 678
E-mail:cej@azmiu.edu.az
Jurnalın rəsmi saytı: <https://timjurnal.az>*

*Статьи направляются по адресу:
Азербайджан, г. Баку, AZ 1073, ул. Айны Султановой 11,
Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет,
Тел.: (+99412)5389283;
внутренний – 678
E-mail:cej@azmiu.edu.az
Официальный Веб-сайт журнала: <https://timjurnal.az>*

*The articles should be sending to the following address:
11, Ayna Sultanova Str. Baku, AZ 1073 Azerbaijan
Azerbaijan Architecture and Construction University
Tel: (+99412)538 92 83;
Interior - 678
E-mail:cej@azmiu.edu.az
Official website of the magazine: <https://timjurnal.az>*

Tərtib edən: Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin “Biznesin iqtisadiyyatı və menecment” kafedrası. Tel: (+99412) 538 92 83

AR Ədliyyə Nazirliyinin Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmə nömrəsi № 4024

**Beynəlxalq standart eyniləşdirmə nömrəsi - İSSN 2519-2507
- 17.10.2016 tarixində verilib**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı”nın iqtisad elmləri bölməsinə daxil edilib (04.07.2018-ci il, protokol № 11-R)

AzMIU

“Nəşriyyat – Poliqrafiya Mərkəzi”

mel.: (012) 539 07 17

E-mail: azmiu-npm@mail.ru